

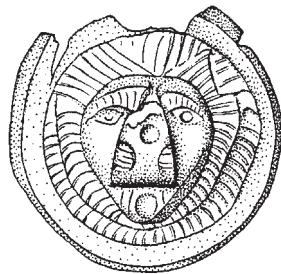
ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

ROČNÍK 70

2023

ČÍSLO 1

**ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV, V. V. I.
NITRA 2023**

Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavné redaktorky / Editors-in-chief

Gertrúda Březinová, Alena Bistáková

Redakčná rada / Editorial board

Lucia Benediková, Pavol Bobek, Jozef Bujna, Jana Čižmářová, Eva Fottová, Joachim Henning, Erik Hrnčiarik
Ivan Cheben, Alexandra Krenn-Leeb, Rudolf Procházka, Ján Rajtár, Peter C. Ramsí

Technická redaktorka / Technical editor

Miriama Nemergutová

Jazyková redaktorka (slovenský jazyk) / Proofreading (Slovak language)

Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie / Layout

Beáta Jančíková

Vychádza dvakrát ročne. Príspevky sú indexované a evidované v databázach WoS, Scopus, EBSCO a CEJSH.

Published twice a year. Articles are indexed and covered in WoS, Scopus, EBSCO, and CEJSH database.

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / Authors are responsible for their contributions.

Toto dielo je licencované podľa Creative Commons Attribution 4.0 International License.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

<http://archeol.sav.sk/index.php/sk/publikacie-2/studijne-zvesti/>

<http://archeol.sav.sk/index.php/en/publications/the-studijne-zvesti-au-sav-journal/>

Rozširuje / Distribued by

Archeologický ústav SAV, v. v. i., Akademická 2, SK – 949 21 Nitra
e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač / Printed by

VEDA, vydavateľstvo SAV, Centrum spoločných činností SAV, v. v. i.
www.veda.sav.sk

© Archeologický ústav SAV, v. v. i., Nitra 2023

ISSN 0560-2793

Dátum vydania máj 2023

Evidenčné číslo MK SR 3403/09

IČO 00 166 723

OBSAH

Tomáš Mangel – Daniel Stolz – Miloš Vávra – Martin Mazáč

Čtyřúhelníková ohrazení na laténských nekropolích v Čechách a na Moravě ve světle nálezů z Lochenic a Nebovid	1
Quadrangular Enclosures at the La Tène Period Cemeteries in Bohemia and Moravia in the Perspective of Finds from Lochenice and Nebovidy	26

Gertrúda Březinová

Settlements of the Celts in southwestern Slovakia	29
Sídla Keltov na juhozápadnom Slovensku	46

Radoslav Čambal

Zbrane z Plaveckého Podhradia-Pohanskéj v kontexte ďalších stredolaténskych a neskorolaténskych nálezov	49
Die Waffen von Plavecké Podhradie-Pohanská im Kontext der anderen mittel und spätlatènezeitlichen Funden	68

Igor Bazovský

Nálezy severského pôvodu na pohrebisku z doby rímskej v Závode	71
Funde nördlichen Ursprungs am Gräberfeld aus der Römischen Kaiserzeit in Závod	79

Zdeněk Beneš

Keramické lžičky na počátku doby římské v Čechách a jejich vztah k migracím na přelomu doby laténské a doby římské	81
Early Roman Period Ceramic Spoons from the Territory of Bohemia and Their Relation to Migrations at the Turn of the Late La Tène and the Roman Period	88

Stanislav Sofka

Výpovedné možnosti rímsko-provinciálnej keramiky na pohrebiskách z Moravy	89
Explanatory Possibilities of Roman-Provincial Pottery in Burial Grounds in Moravia	101

Anna Lasota-Kuš – Renata Madyda-Legutko

The Northern Part of the Sandomierz Basin in the Early Roman Period.	
Settlements – Cemeteries – Elites	103
Severná časť Sandomierskej kotlinky vo včasnej dobe rímskej. Osídlenie – pohrebiská – elity	123

Eduard Droberjar

Silberfibeln bei den Elbgermanischen Eliten in der älteren römischen Kaiserzeit nördlich vom Mitteldonaugebiet	125
Stříbrné spony u labskogermánských elit ve starší době římské v oblasti na sever od středního Dunaje	146

Erik Hrnčiarik – Tomáš Kolon – Milan Horňák

Rímska stavebná keramika z neskoroantického ohradeného dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach	149
Roman Architectural Terracottas from a Late Antique Enclosed Residence in Bratislava-Podunajské Biskupice	165

Andrej Sabov

Strieborné predmety z germánskych sídlisk na juhozápadnom Slovensku. Doklady prítomnosti kvádskej nobility?	167
Silver Finds from Germanic Settlements from southwestern Slovakia. Evidence of the Presence of Quadi Nobility?	182

Vladimír Turčan

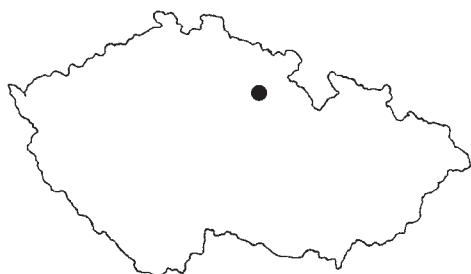
Militáriá zo stavebného komplexu z doby rímskej v Stupave	185
Militaria from the Building Complex from the Roman Period in Stupava	192

Vladimír Varsík

Die spätantike quadische Residenz in Cífer-Pác. Rekonstruktion der Bauentwicklung	193
Neskoroantická kvádska rezidencia v Cíferi-Páci. Rekonštrukcia stavebného vývoja	209

ČTYŘÚHELNÍKOVÁ OHRAZENÍ NA LATÉNSKÝCH NEKROPOLÍCH V ČECHÁCH A NA MORAVĚ VE SVĚTLE NÁLEZŮ Z LOCHENIC A NEBOVID¹

Tomáš Mangel^D – Daniel Stolz – Miloš Vávra – Martin Mazáč

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.1>

Keywords: *La Tène period; Bohemia and Moravia; Lochenice; Nebovidy; quadrangular enclosures; burial practices*

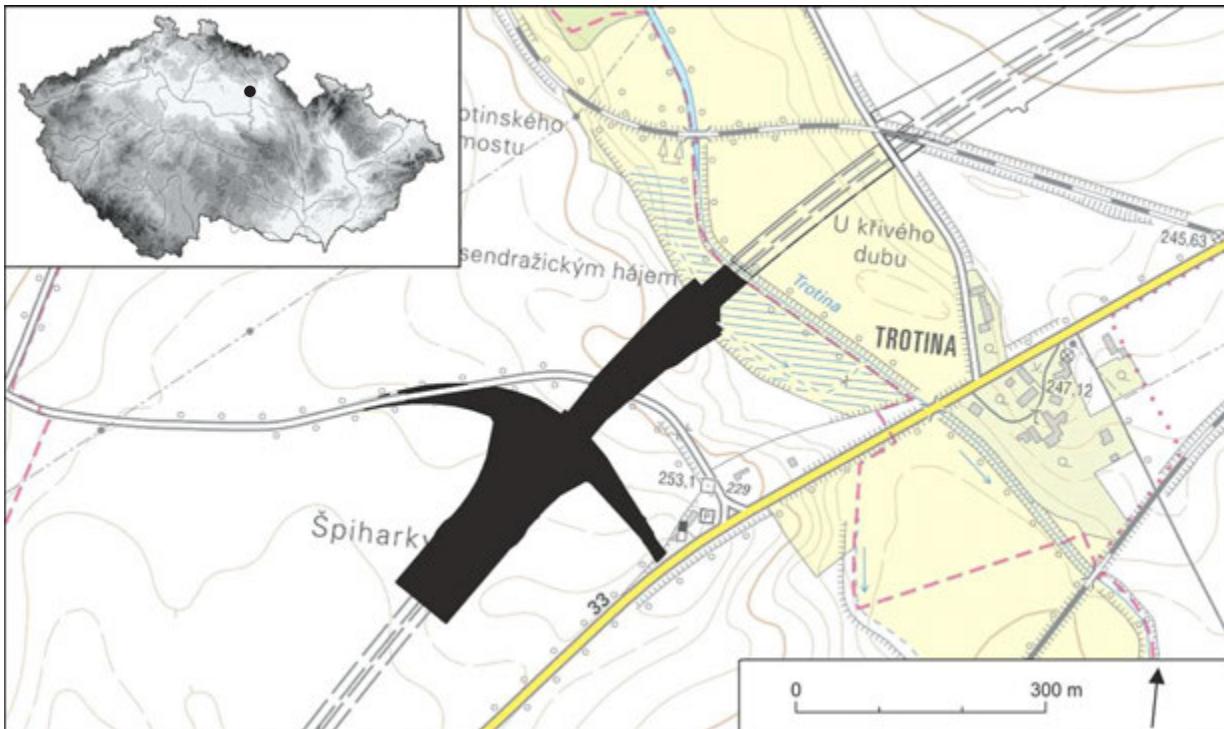
Quadrangular Enclosures at the La Tène Period Cemeteries in Bohemia and Moravia in the Perspective of Finds from Lochenice and Nebovidy

The article focuses on quadrangular ditch enclosures at the La Tène period cemeteries in Bohemia and Moravia. The starting points for the analysis are recently excavated and evaluated enclosures from two archaeological sites. Three enclosures, one surrounding a robbed burial pit, were excavated at Lochenice, Hradec Králové district. Based on radiocarbon dating, they can be dated to the LTA/B1 or LTB2b–C1a period. The second case is represented by a partially robbed double grave with an enclosure from Nebovidy, Kolín district. It can be dated using the same method to the broader LTB–C1/C2 period. As part of the evaluation, data on thirty-four similar features registered at fifteen sites with proven or probable links to burial activities from various parts of the La Tène period were analysed. Their formal and metric characteristics, chronology issues, and geographical distribution are examined in particular. Associated graves and burials documented in less than half of the cases are evaluated too. The results show chronological and, in some aspects, formal differences between these structures known from the Czech and Moravian territories. The discussion focuses in a broader context on the background of these differences and the possible role and construction form of quadrangular enclosures recorded within the working area.

ÚVOD

Čtyřúhelníková žlabovitá ohrazení s vazbou na pohřební areály představují jeden z charakteristických jevů doby laténské. V kontinentálním prostředí se objevují zejména v oblasti severovýchodní Francie (např. Baray 1989; Lambot 2000), v Porýní (Cordie 2006; Decker/Scollar 1962) či ve střední Evropě, okrajově pak též v severní Itálii (Ortalli 1995). Ve středoevropském prostoru byly jejich výrazné koncentrace zjištěny na nekropolích v dolním Rakousku (např. Ramsl 2002; 2011; 2017; 2020; Trebsche 2020, 440–442, obr. 16.1), Transdanubii a na jihozápadním Slovensku, méně frekventované jsou ovšem i v dalších okolních oblastech (souhrnně Berecki 2021, 55–64, obr. 28; Józefowska/Kamyszek/Żygadło 2022, 93, obr. 11; Repka 2020, 127 s další lit.; Rustiou/Berecki/Ferencz 2017, 249, 250, obr. 5: 1, 2). Vedle východně položených částí Maďarska, Transylvánie a jižního Polska se k nim hlásí také území Čech a Moravy. Ačkoli jsou zdejší nálezy průběžně publikovány, komplexnější pozornost jím byla věnována naposledy ve spojitosti s objevem časně laténského hrobu v Černoučku na Litoměřicku (Brnić/Sankot 2005). Od té doby se ovšem počet známých a publikovaných ohrazení výrazně rozrostl. K nejnovějším objevům pohřbů doprovázených kvadratickými žlaby se v Čechách hlásí nálezy z Lochenic, okr. Hradec Králové a Nebovid, okr. Kolín. Uvedené situace přinášejí nové otázky a představují pomyslný odrazový můstek, na jehož pozadí je možno problematiku těchto ohrazení na území České republiky s odstupem času souhrnně vyhodnotit a nahlednout v kontextu nově učiněných zjištění.

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu Specifického výzkumu 2022 „Vybrané aspekty lokality Tuněchody (okr. Chrudim) v kontextu laténského osídlení východních Čech“ řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové.

Obr. 1. Lochenice, okr. Hradec Králové. Poloha úseku 06-7C. Podkladová mapa ČÚZK; sestavila T. Holbová.

LOCHENICE, OKR. HRADEC KRÁLOVÉ

V roce 2018 byla v rámci záchranného archeologického výzkumu na stavbě dálnice D11 zachycena tři čtyřúhelníková žlabovitá ohrazení. Odkryta byla na úseku 06-7C (obr. 1; 2; WGS84: 50.287563° N, 15.822462° E), který se nacházel na mírném severovýchodním svahu spadajícím do údolí Trotiny, asi 900–1300 m severně od obce Lochenice, okr. Hradec Králové. Zdejší terén se rozprostírá v nadmořské výšce mezi 246 a 256 m a jeho podloží a půdní pokryv tvoří sprašové hlíny a černozemě. Díky vhodným pedologickým i klimatickým podmínkám patří tento region do klasické sídelní oblasti východočeského zemědělského pravěku s bohatými doklady osídlení ve všech periodách od neolitu po raný středověk. Na celé ploše bylo dohromady evidováno 156 archeologických objektů (95 kúlových jam, 25 jam, 11 zásobních jam, 8 hliníků, 6 stavebních jam, 5 žlabů, 3 hroby, 1 ohniště, 1 polozemnice, 1 cesta) a 77 přírodních útvarů. Objekty náležely kultuře s vypíchanou keramikou, kultuře lengyelské, starému eneolitu, kultuře zvoncovitých pohárů, starší a mladší době bronzové, pozdní době halštatské, době laténské a období stěhování národů (Mazáč/Stolz 2019; Stolz 2021).

Popis a vyhodnocení archeologických situací

Obj. 50

Interpretace: čtyřúhelníkové žlabovité ohrazení.

Popis: žlab nepravidelně čtvercového půdorysu, stěny konkávní šikmé, dno mísovité (obr. 3).

Rozměry: půdorys 720 × 710 cm, hloubka 33 cm od úrovně skrývky, šířka žlabu 32–56 cm.

Výplň: 1 – světle šedočerná prachová hlína promíšená se světle okrově hnědou prachovou hlínou (t. j. podložím; 20 %).

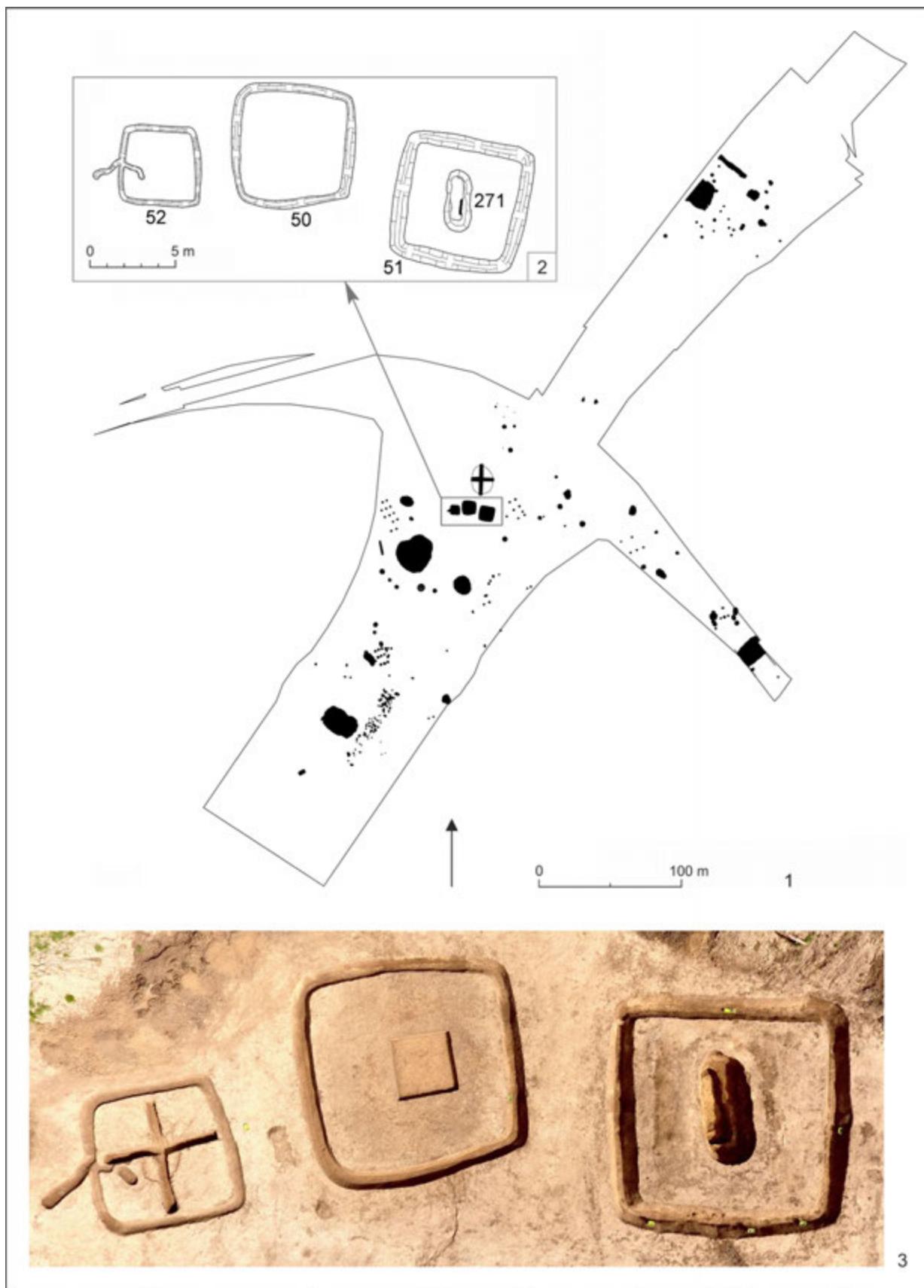
Obj. 51

Interpretace: čtyřúhelníkové žlabovité ohrazení.

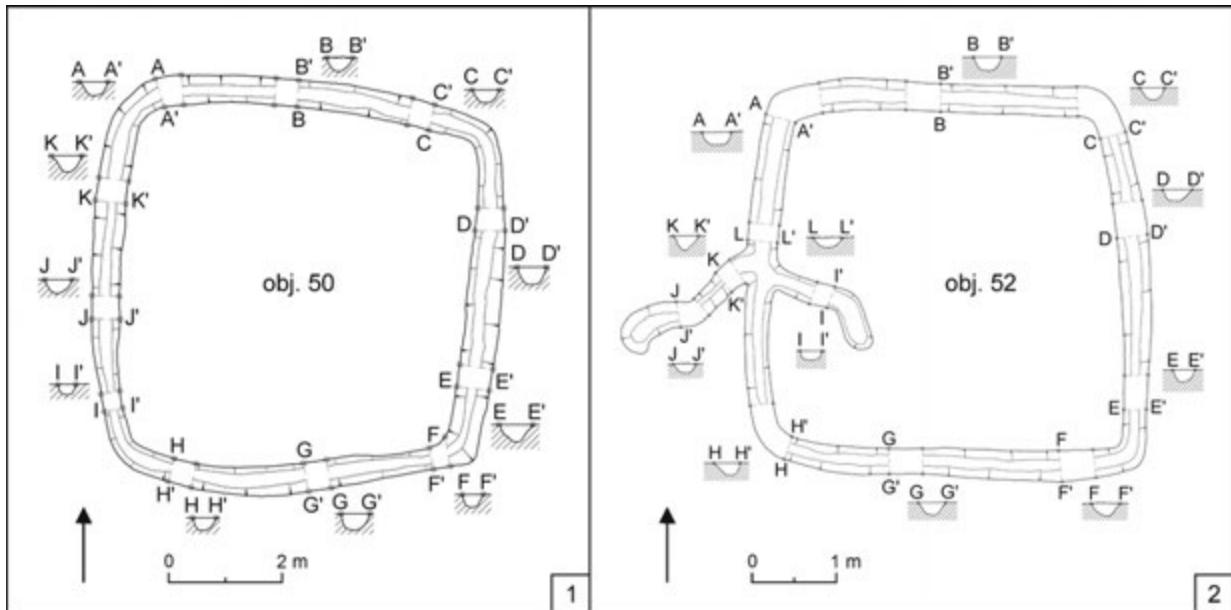
Popis: žlab nepravidelně čtvercového půdorysu obklopující hrobovou jámu (obj. 271), stěny přímé šikmé a konvexní šikmé, dno mísovité až ploché (obr. 4).

Rozměry: půdorys 770 × 770 cm, hloubka 46 cm od úrovně skrývky, šířka žlabu 68–88 cm.

Výplň: 1 – světle šedočerná prachová hlína promíšená se světle okrově hnědou prachovou hlínou (t. j. podložím; 20 %).

Obr. 2. Lochenice, okr. Hradec Králové. 1 – plán zkoumané plochy úseku 06-7C; 2 – výřez plochy; 3 – kolmý snímek plochy se žlabovitými ohrazeními. Plány sestavila T. Holbová; foto J. Růžička.

Obr. 3. Lochenice, okr. Hradec Králové. Dokumentace obj. 50 a 52. Digitalizace Š. Kravciv.

Obj. 52

Interpretace: čtyřúhelníkové žlabovité ohrazení.

Popis: žlab nepravidelně čtvercového půdorysu se dvěma nepravidelnými výběžky (patrně nory), stěny konkávní šikmé, dno mísovité (obr. 3).

Rozměry: půdorys 470×460 cm, hloubka 16 cm od úrovně skrývky, šířka žlabu 28–35 cm.

Výplň: 1 – tmavě šedohnědá prachová hlína promíšená se světle okrově hnědou prachovou hlínou (t. j. podložím; 20 %).

Obj. 271

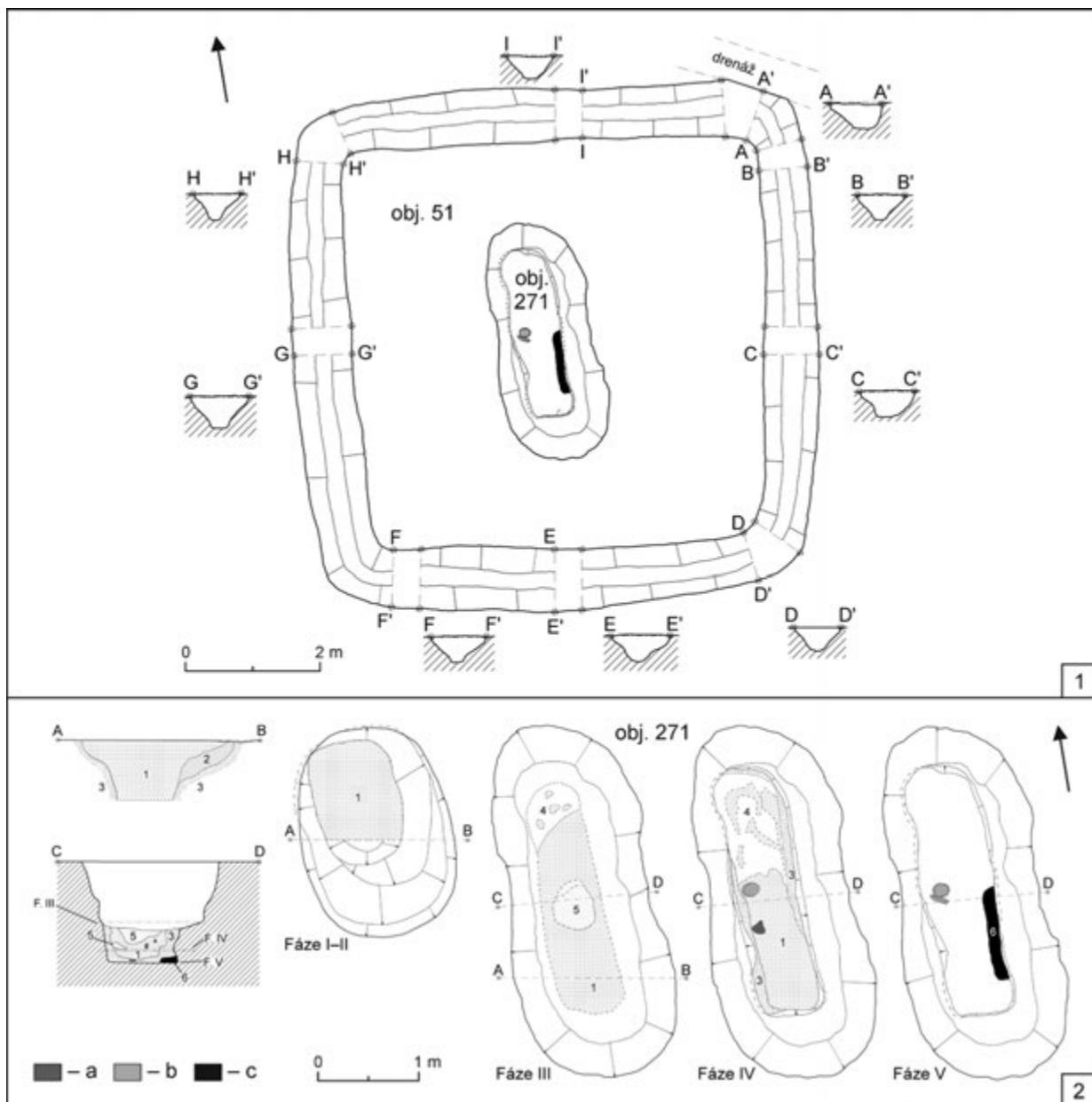
Interpretace: sekundárně porušená hrobová jáma situovaná uvnitř příkopového ohrazení (obj. 51).

Popis: jáma nepravidelně oválného půdorysu, stěny stupňovité šikmé, dno ploché vodorovné, orientace sever – jih (obr. 4; 5). Na řezu A–B byl v zásypu (vr. 3) patrný sekundární zásah (vr. 1). Zásah se v půdorysu projevoval jako oválný objekt s rozměry kolem 210×150 cm, který se do hloubky asi 60 cm trychtářovitě zužoval na 125×90 cm a následně se směrem dolů a k severu postupně rozširoval. Na dně hrobové jámy, v její střední části, byly zjištěny velmi torzovitě dochované relikty lidského skeletu (část lebky a fragmenty dlouhé kosti) uložené v neanatomické podobě. V zásypu byly též pozorovány stopy myších nor.

Rozměry: v úrovni skrývky: délka 352 cm, šířka 151 cm; dno: délka 254 cm, šířka 75 cm; hloubka 101 cm od úrovně skrývky.

Výplň: 1 – tmavě šedohnědá prachová hlína místy promíšená světle okrově hnědou prachovou hlínou (t. j. podložím; 20 %); 2 – tmavě šedohnědá prachová hlína promíšená se světle okrově hnědou prachovou hlínou (50 %); 3 – světle okrově hnědá prachová hlína promíšená s tmavě šedohnědou prachovou hlínou (10 %), uhlíkly (2 %); 4 – světle okrově hnědá prachová hlína promíšená se skvrnami tmavě šedohnědé prachové hlíny (20 %) – představuje vrstvu 1 zničenou četnými zvěřecími norami; 5 – světle šedohnědá prachová hlína promíšená se světle okrově hnědou prachovou hlínou (40 %); 6 – světle okrově hnědá prachová hlína promíšená s tmavě šedohnědou prachovou hlínou (30 %), vysoký obsah reliktů zuheňatělého dřeva (30 %).

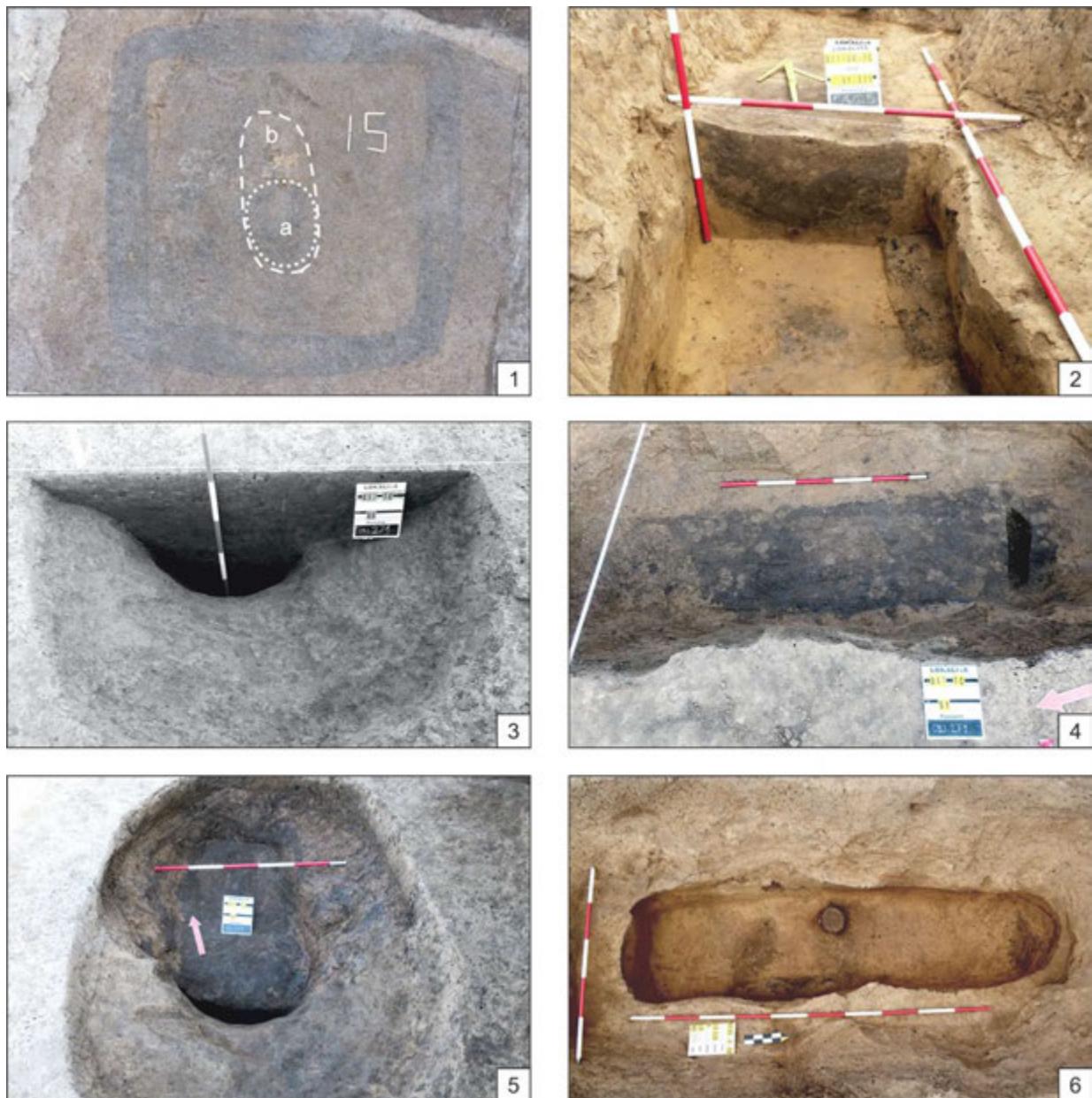
Ohrazení byla uspořádána vedle sebe v nepravidelné řadě orientované přibližně ve směru východ – západ. Vzdálenosti mezi nimi činily asi 180 a 260 cm. Zachyceny byly pouze jejich spodní partie, které měly mísovitý až vanovitý průřez. Rozměry delších hran dosahovaly v jednotlivých případech 470, 720 a 770 cm. Ohrazení se lišila též šírkou žlabů, která se pohybovala v rozmezí 28 až 88 cm. Detailní archeologický výzkum s četnými řezy nepřinesl jednoznačné důkazy o původním využití těchto žlabů. Ploché dno se zřetelně zúženými stěnami těsně nad dnem u většiny řezů žlabem 51 nicméně nasvědčuje tomu, že se jednalo o základový výkop pro umístění palisády. Malá šířka a hloubka žlabů 50 a 52 snad také naznačuje jejich vyhloubení z důvodů založení palisády, a nikoliv jen z důvodu vymezení určitého pro-

Obr. 4. Lochenice, okr. Hradec Králové. Dokumentace obj. 51 a 271. 1 – ohrazení (obj. 51); 2 – hrobová jáma (obj. 271). Legenda: a – stopy železa; b – kosti; c – vrstva se zuhelnatělým dřevem. Legenda k číslům 1–6 viz popis obj. 271 v textu. Digitalizace Š. Kravciv.

storu. Menší rozměry těchto žlabů svědčí o stavbě méně zahloubené subtilnější palisádové konstrukce oproti ohrazení 51.

Prostory vymezené žlaby 50 a 52 byly prázdné, naproti tomu uvnitř ohrazení 51 se nacházela hrobová jáma (obj. 271). Ta byla orientovaná delší osou ve směru S – J (obr. 4; 5). Hrobová jáma nesla jednoznačné stopy sekundárního zásahu, jenž primárně směřoval do její jižní části. Nepřímo o něm vypovídá též silně torzovitý stav a neanatomické uložení kosterního materiálu pohřbeného jedince. Ostře ohraničená vrstva 1 ve III. fázi odkryvu a na příčném profilu C–D (obr. 5: 2, 4) pravděpodobně naznačuje existenci dřevěné schránky, jejíž pozůstatky by tato vrstva představovala. Vrstva 3 pak nejspíše tvořila zásyp spodní části hrobové jámy po umístění dřevěné schránky s tělem. Se zásypem hrobové jámy stratigraficky souvisí i uhlíkatá vrstva 6 (relikty spáleného kusu dřeva?) situovaná na dně při východní stěně, a nelze ji proto pokládat za pozůstatek výdřevy hrobového prostoru.

Obr. 5. Lochenice, okr. Hradec Králové. Fotodokumentace odkryvu hrobové jámy obj. 271. 1 – půdorys celé nálezové situace s přibližně vyznačeným sekundárním zásahem (a) a obrysem hrobové jámy (b); 2 – řez hrobovou jámou; 3, 5 – odkryv sekundárního zásahu; 4 – výplň hrobového prostoru indikující přítomnost dřevěné schránky; 6 – hrobová jáma po vybrání výplně. Foto J. Růžička a D. Šatra.

Artefakty, uhlíky a rostlinné makrozbytky

Uvedené situace poskytly pouze velmi omezené množství artefaktů. Z obj. 50 a 52 nebyly získány žádné. Z výplně příkopu 51 pak pochází pouze dva zlomky chronologicky nediagnostické píska ostřené keramiky, ojedinělé zlomky mazanice a jeden kus štípané industrie. Obdobný obraz poskytuje též hrobová jáma 271. Z její výplně pocházejí další tři drobné nediagnostické keramické fragmenty a jeden úlomek opracovaného hrubozrnného píska, patrně zrnotérky, které byly získány ve vrchních partiích do hloubky 30 cm. Ve spodní části a při dně se pak vedle dalšího ústěpu podařilo na čtyřech místech identifikovat výrazné stopy rzi bez dochovaného jádra. Jednoznačně nelze rozhodnout, zda se jednalo o reliky zcela zkorodovaných drobných artefaktů nebo pouze o nepřímé doklady jejich přítomnosti před sekundárním narušením situace.

Tabela 1. Lochenice, okr. Hradec Králové. Rostlinné taxony zjištěné ve vzorcích z laténských situací.

Objekt (hloubka)	<i>Conifera</i> ind.	<i>Dicotyledoneae</i>	<i>Pinus</i> sp.	<i>Populus/Salix</i>	cf. <i>Prunus</i> sp.	<i>Quercus</i> sp.	cf. <i>Quercus</i> sp.	<i>Ceralia</i> ind.	Celkem (ks)
50 (0-dno)	3	–	–	–	–	–	1	1	5
51 (0-dno)	1	–	–	–	–	–	–	–	1
52 (0-dno)	–	8	–	–	7	–	1	–	16
271 (70–85 cm)	–	–	–	1	–	–	–	–	1
271 (90-dno)	1	1	2	–	–	2	5	–	11
271 (vr. 6)	–	–	–	–	–	22	–	–	22
Celkem (ks)	5	9	2	1	7	24	7	1	56

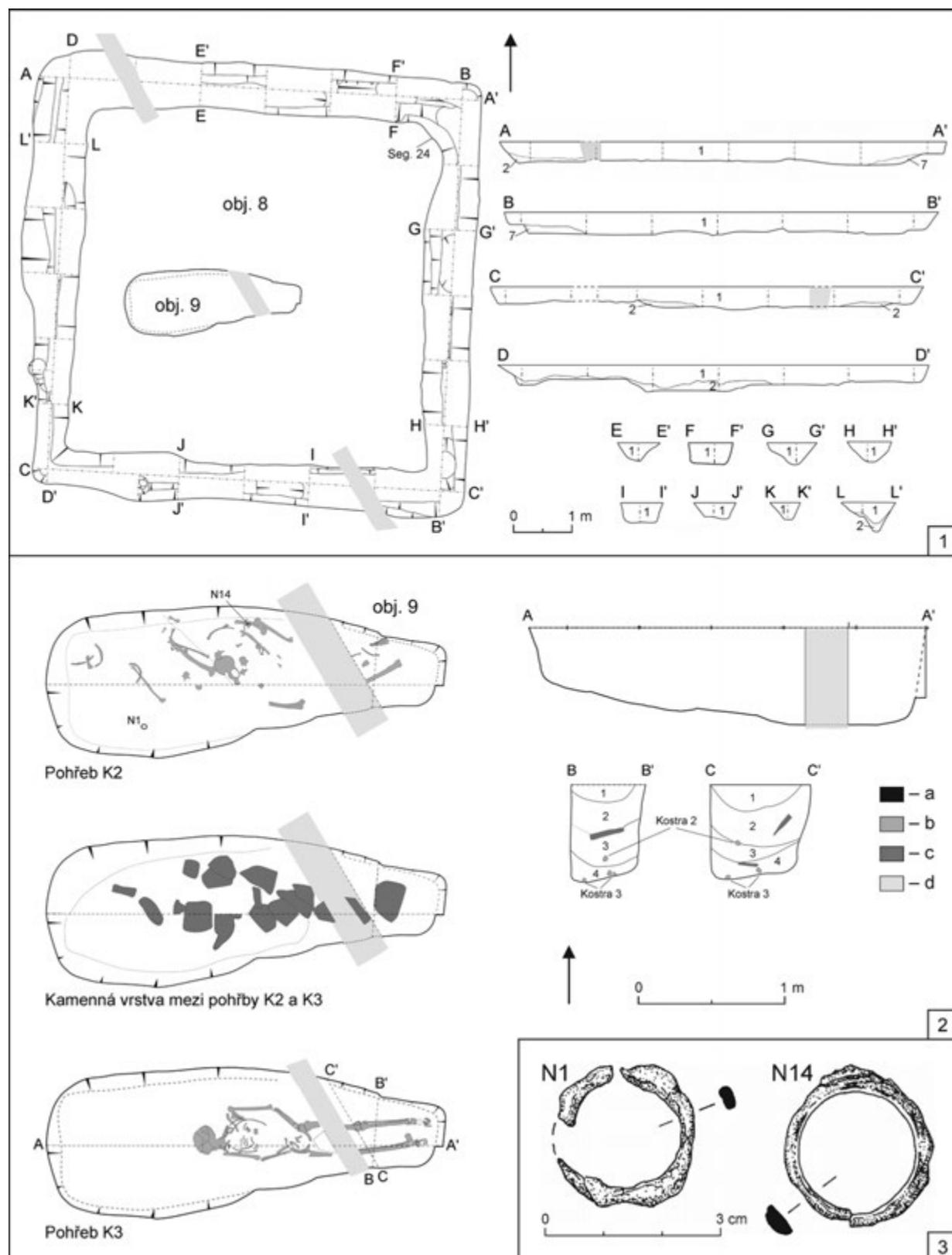
Přítomnost většiny nálezů v diskutovaných situacích má nepochybně intruzivní charakter, resp. souvisí se zásypem či sekundárním zásahem do obj. 271, a lze ji spojovat s intenzivním využíváním prostoru lokality v různých časových obdobích. Primární souvislost s pohřbem v obj. 271 je možno zvažovat pouze v případě korozivních stop železných artefaktů při dně hrobové jámy. Ovšem i v tomto případě není vyloučena možnost, že jejich přítomnost souvisí až se sekundárním zásahem.

Ze všech diskutovaných situací bylo dále odebráno celkem 22 vzorků na archeobotanickou analýzu a z vrstvy 6 v obj. 271 byly ručně vybrány tři vzorky uhlíků. Toto vzorkování poskytlo nepočetný soubor zuhelnatělých dřevin a rostlinných makrozbytků (tabela 1; Kočár/Kočárová 2019). V souboru je zřetelná převaha dubu (*Quercus* sp.) vázaná zejména na spodní vrstvy hrobové jámy 271. Kolekce dále obsahovala menší množství uhlíků borovice (a blíže neurčitelného jehličnanu (*Pinus* sp., *Conifera* ind.), sliveně či střemchy a blíže nespecifikovaného listnáče (*Prunus* sp., *Dicotyledoneae*). V příměsi byl zaznamenán též topol či vrba (*Populus/Salix*). Dominují zde tedy dřeviny doubrav a zejména ochuzených kyselých doubrav s borovicí a stanovištěm nenáročnými listnáči (topol osika či vrba jíva, slivoň trnka). Rostlinné makrozbytky jsou zastoupeny pouze jediným dokladem blíže nespecifikované obiloviny (*Ceralia* ind.).

Antropologické vyhodnocení ostatků pohřbeného jedince

Na dně obj. 271 byly ve střední části při západní stěně zachyceny pozůstatky lidského skeletu uložené v neanatomické poloze. Dochovala se pouze lebka, která byla uložena obličejomou částí dolů, a část dlouhé kosti. Kosti byly velmi špatně zachovány. Jejich uložení a absence značné části skeletu vypovídá o sekundární manipulaci s ostatky. Vzhledem ke stavu antropologického materiálu muselo k sekundárnímu zásahu dojít až po uvolnění vazivových spojů a v době absenze primárního dutého prostoru (Prokeš 2007, 22). Hypoteticky se tato událost mohla odehrát až s delším časovým odstupem, snad po pěti až deseti či více letech. Zároveň je ovšem nutno připustit, že trvání dekompozice ovlivňuje řada faktorů, které v našem případě neznáme. Konkrétní stanovení doby narušení hrobu proto není možné.

Kosti byly silně poškozeny a fragmentovány, zachovalo se množství drobných i větších fragmentů z kostí lebky, které nebylo možné identifikovat. Bližší určení umožňovaly pouze následující zlomky: dva fragmenty týlní kosti (*os occipitale*); levá spánková kost (*os temporale*) s chybějící částí šupiny (*squama temporalis*) a vrcholem pyramidy kosti skalní (*apex pyramidalis*); pravá spánková kost, z níž se zachovala kost skalní (*os petrosum*) a poškozený bradavčitý výběžek (*processus mastoideus*); levá lícní kost (*os zygomaticum*) s poškozeným spánkovým (*processus temporalis*) a čelním výběžkem (*processus frontalis*); pravá lícní kost, z níž se zachovalo poškozené tělo a frontální výběžek; horní čelist (*maxilla*), z níž se zachoval fragment těla se zachovaným jámovým výběžkem (*processus zygomaticus*) a zadní částí alveolárního výběžku (*processus alveolaris*); dolní čelist (*mandibula*), ze které se zachoval fragment přední části těla (*corpus mandibulae*), levá polovina kosti s chybějícím kondylárním výběžkem (*processus condylaris*) a dva menší fragmenty pravé poloviny těla kosti. Zuby byly křehké, odpadala od nich sklovina a části kořenů. V alveolech se zachovaly z horní čelisti z levé strany druhý premolár, první a druhá stolička, volně oba levé řezáky, z pravé strany oba řezáky, špičák, oba premoláry a první i druhá stolička; z dolní čelisti se v alveolech zachoval z levé strany druhý řezák, špičák, oba premoláry, první i druhá stolička a pravý špičák, volně levý druhý řezák, z pravé strany oba řezáky, oba premoláry a první i druhá stolička. V souboru se nachází

Obr. 6. Nebovidy, okr. Kolín. Dokumentace obj. 8 a 9, 1 – ohrazení (obj. 8); 2 – hrobová jáma (obj. 9); 3 – artefakty naležející k pohřbu K2 z obj. 9. Legenda k obj. 8: 1 – šedohnědá jílovitá hlína, místa oblázky; 2 – žlutošedý jíl promícháný s vr. 1; 7 – okrovoooranžový hnědý písek promícháný s vr. 1. Legenda k obj. 9: 1 – šedohnědá jílovitá hlína; 2 – hnědošedá jílovitá hlína, 30 % hrudky žlutošedého slínovce; 3 – žlutošedý hnědý jíl, 10 % hrudky slínovce; 4 – žlutošedý slabě hnědý jíl; a – železo; b – kosti; c – kámen; d – meliorace (podle Vávra/Beneš 2020, obr. 6–9; 12; 15; 16). Upravila T. Jošková a T. Mangel.

také založená korunka třetí stoličky a fragment další, ale není možné určit, odkud pochází. Dále byl nalezen asi 12 cm dlouhý zlomek těla dlouhé kosti, pocházející patrně z humeru, a několik malých fragmentů kompaktní kostní tkáně také z dlouhé kosti.

Stav dochování nedovolil určit pohlaví, věk pohřbeného jedince nicméně odhadovat lze. Zubní korunky jsou jen minimálně obroušeny, dentin je patrný pouze bodově na všech prvních stoličkách a čárkovitě nebo bodově na řezácích. Podle metody určování věku podle zubní abraze (*Lovejoy 1985, 47–56*) se jedná o stádium B1–C, tedy věk 16–22 let. Všechny zuby jsou prořezány kromě druhé levé horní stoličky, která je prořezána částečně, a třetích stoliček, z nichž jsou patrné pouze korunky. Podle metody určování věku podle vývoje chrupu (*Ubelaker 1978, 116*) se jedná o jedince mezi 11. a 15. rokem života ± 36 měsíců. Na postranní části (*pars lateralis*) týlní kosti je na kondylu (*condylus occipitalis*) patrno, že není uzavřená a maturovaná kloubní chrupavčitá část. Nejpravděpodobněji tak můžeme tohoto jedince řadit do věkové kategorie *juvenis*.

NEBOVIDY, OKR. KOLÍN

V roce 2009 byl během záchranného archeologického výzkumu při stavbě areálu firmy Auto Design Vaňkát, s.r.o. na k. ú. Nebovidy, okr. Kolín (WGS84: 50.004458° N, 15.236605° E) zachycen hrob umístěny uvnitř čtyřuhelníkového žlabovitého ohrazení (obr. 6). Nález byl již v minulosti podrobně publikován (*Beran-Cimbúrková 2020; Vávra/Beneš 2020*), nicméně s nesprávnou datací do pozdní doby římské s možným přesahem do doby stěhování národů. Dataci lze aktuálně korigovat na základě výsledků radiokarbonového datování a doplnit lze i některé další údaje. Popis nálezové situace se proto omezí jen na nejnuttnejší sdělení.

V severozápadní části skryté plochy bylo zachyceno čtyřuhelníkové ohrazení (obj. 8) o stranách 686 × 670 cm. Žlab se šikmými stěnami a vanovitým až hrotitým dnem, místo ojediněle s relikty kúlových jam (obj. 261), dosahoval šířky 42–94 cm a hloubky 22–44 cm. V segmentu 24 byla ve svrchních vrstvách (hl. 9–12 cm) dokumentována samostatná stehenní kost náležející dospělému jedinci, pravděpodobně ženě, která ovšem s ohrazením nevykazovala primární souvislost. Uvnitř ohrazené plochy se nacházela hrobová jáma (obj. 9)² orientovaná ve směru východ – západ, která dosahovala max. délky 274 cm, šířky 102 cm a hloubky až 67 cm. Půdorys jejího dna měl rozměry přibližně 260 × 85 cm). V horní třetině objektu byly v neanatomické poloze rozptýleny pozůstatky skeletu dospělého muže s průměrnou výškou 177 cm (kostra K2) a dva železné kroužky (kroužek N1 o prům. 26 mm a vnitřním prům. kolem 18 mm ležel samostatně; kroužek N14 s prům. 25 mm a vnitřním prům. asi 20 mm spočíval na prstním článku). Níže leželo několik lomových kamenů, pod nimiž spočívala lidská kostra K3 uložená na dně v natažené poloze na znak hlavou k západu. Skelet náležel ženě s postavou vyšší než 157,5 cm zemřelé ve věku 40–50 let. Hrobovou jámu i žlab porušovala meliorační rýha. Nálezová situace byla interpretována jako dvojhrob obklopený čtyřuhelníkovým palisádovým ohrazením založeným do zachyceného žlabu. Svrchní pohreb K2 byl dodatečně porušen sekundárním zásahem provedeným patrně vykradači. Ve vzdálenosti přibližně 40 m od ohrazení byl prozkoumán další archeologicky nedatovatelný kostrový hrob s pohřbem uloženým v poloze na znak hlavou k východu.³ Na lokalitě nebo v jejím těsném okolí se kromě popsáne situace nacházely sídliště situace z neolitu, eneolitu, ze závěrečných úseků doby laténské a z doby římské a pohřebiště z raného středověku (*Šumberová 2012, 19, 20*).

DATOVÁNÍ OBOU POHŘEBNÍCH AREÁLŮ

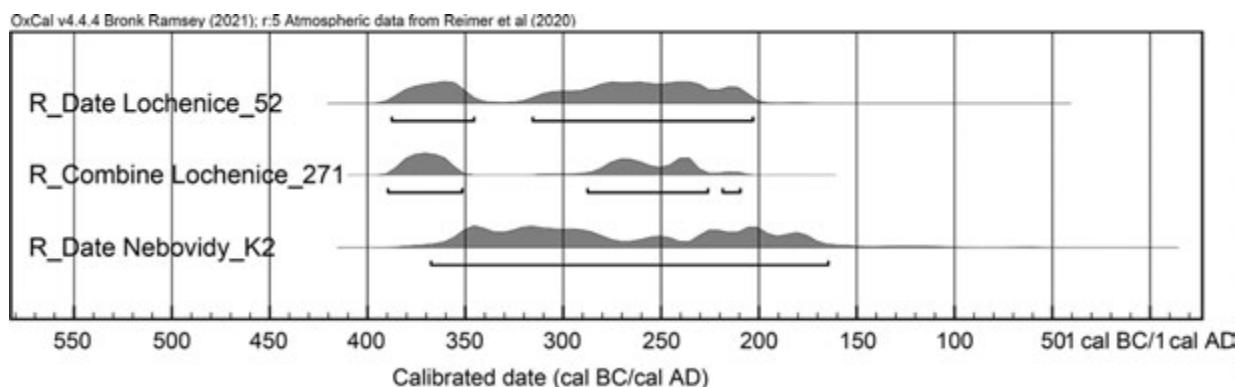
Zakládání čtyřuhelníkových ohrazení s vazbou na pohřební (resp. rituální) aktivity je nejčastěji kladenou do průběhu doby železné. Na rozdíl od západní Evropy, kde se objevují již během doby halštatské (*Baray 1989*), je ve střední Evropě jejich výskyt zaznamenán teprve ve spojitosti s laténskou kulturou, pro niž jsou zejména v oblasti středního Podunají chápána jako typická (*Brnić/Sankot 2005, 54*). S existencí těchto ohrazení se ovšem lze setkat, byť méně často, i v jiných chronologických a kulturních souvislostech. Ojediněle se mohou objevit již ve spojitosti s eneolitickými hroby (*Möbes 1983*). Známá jsou v prostředí przeworské kultury předřímské a římské doby železné (*Bochnak 2007; Józefowska/Kamyszek/Żygadło 2022*,

² Situace narušená meliorační rýhou byla původně zkoumána jako dva objekty (obj. 9 a 11).

³ Hrob byl dodatečně pomocí radiokarbonového datování zařazen do období raného středověku (ústní informace Z. Beneš).

Tabela 2. Radiokarbonová data z Lochenic, okr. Hradec Králové (obj. 50, 52 a 271) a Nebovid, okr. Kolín (pohřeb K2 z obj. 9). Kalibrováno v programu OxCal 4.4 za užití křivky IntCal20 (Bronk Ramsey 2009; Reimer a j. 2020).

ID	Objekt	Číslo lab.	Materiál	Datum BP (necal)	Datum cal BC (IntCal20; 2σ)	Poznámka
Lochenice_50a	50	DeA-22279	uhlík, L-fraction (cf. <i>Quercus</i> sp./ <i>Conifera</i> ind.)	4187 ±32	2891–2836 (23,3 %) 2819–2666 (70,7 %) 2648–2636 (1,5 %)	z jednoho vzorku
Lochenice_50b		DeA-22280	uhlík, H-fraction (cf. <i>Quercus</i> sp./ <i>Conifera</i> ind.)	3947 ±35	2570–2519 (18,3 %) 2500–2340 (74,6 %) 2322–2304 (2,5 %)	
Lochenice_52	52	DeA-22281	uhlík, L-fraction (cf. <i>Prunus</i>)	2240 ±26	388–346 (25,6 %) 316–204 (69,8 %)	–
Lochenice_271a	271	DeA-20074	zub lidský (první levý horní premolár)	2252 ±15	390–351 (37,5 %) 292–209 (57,9 %)	–
Lochenice_271b		DeA-25154	kost lidská (lebka)	2259 ±20	393–351 (41,8 %) 293–208 (53,6 %)	–
Nebovidy_K2	9 (K2)	Poz-143787	žebra lidské	2190 ±30	368–165 (95,4 %)	–

Obr. 7. Kalibrační diagram radiokarbonových dat z obj. 52 a 271 z Lochenic, okr. Hradec Králové a z obj. 9 z Nebovid, okr. Kolín. Vyznačené intervaly odpovídají míře nejistoty 2σ. Kalibrováno v programu OxCal 4.4 za užití křivky IntCal20 (Bronk Ramsey 2009; Reimer a j. 2020).

98, 99, obr. 11). Nečetné případy byly dokumentovány také v rámci pohřebišť doby římské na českém území (Vávra/Beneš 2020, 228–230) či v areálech ranně středověkých nekropolí (Hejhal 2016). Jednoznačné datování diskutovaných situací pouze na základě přítomnosti kvadratických žlabovitých struktur proto není možné. Žádná z nich navíc neposkytla ani výrazněji chronologicky diagnostické artefakty, které by jejich časové zařazení pomohly upřesnit. To se proto v případě obou lokalit opírá o výsledky radiokarbonového datování provedeného prostřednictvím AMS metody měření ^{14}C . U vzorků z období mezi léty 800 a 200 př. Kr. sice radiokarbonové datování neposkytuje přesnejší výsledky, je ovšem schopno zprostředkovat alespoň rámcovou představu o chronologii obou areálů. Celkem pět vzorků z Lochenic bylo analyzováno v laboratoři Isotoptech Zrt v Debrecenu, vzorek z Nebovid zpracovalo Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe v Poznani. Získaná konvenční data byla následně kalibrována v programu OxCal 4.4 s užitím kalibrační křivky IntCal20 (Bronk Ramsey 2009; Reimer a j. 2020).⁴ Výsledné intervaly odpovídají míře nejistoty 2σ s hladinou pravděpodobnosti 95,4 % (obr. 7; tabela 2).

Nejzásadnější význam pro datování areálu z Lochenic mají dvě data získaná z lidských kosterních pozůstatků vyzvednutých z hrobové jámy 271. Neboť oba vzorky pocházejí z pozůstatků jednoho jedince, bylo přistoupeno k jejich společné kalibraci (funkce R_Combine). Výsledné datum spadá do intervalů 390–352 cal BC (42,7 %), 288–227 cal BC (50,9 %) a 219–210 cal BC (1,9 %). Tomuto rozpětí též rámcově odpovídá datum získané z obj. 52, které odpovídá úsekům 388–346 cal BC a 316–204 cal BC. Naproti tomu zcela odlišně vypovídají vzorky z obj. 50. Oba rámcově náležejí do rozmezí 2891 a 2304 cal BC a jeví se tak jako výrazně starší. Datování těchto uhlíků je v příkrém rozporu se zbylými daty z prostoru žlabovitých ohrazení. Jejich přítomnost ve výplni žlabu, kde představují zjevnou intruzi, lze spojovat s využíváním

⁴ OxCal [online]. University of Oxford: ©2021 Bronk Ramsey, Ch. [30. 1. 2022]. Dostupné na: <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>

polohy již ve starších obdobích. Vodítka v tomto ohledu nabízí několik archeologických situací datovaných do eneolitu a starší doby bronzové zachycených v okolí obj. 50. V relativní chronologii tak lze užívat lochenického areálu kláště na rozhraní stupňů LTA a LTB1, nebo přibližně do průběhu období LTB2b–C1a (srov. *Venclová 2008*, tab. 1; *Waldhauser 1987*, tab. 1).

Ze čtyřúhelníkového ohrazení zjištěného v Nebovidech bylo k analýze ¹⁴C odesláno též několik vzorků antropologického materiálu různých jedinců. Datum bylo nakonec ovšem získáno pouze jediné, pocházející z kosterních pozůstatků svrchního pohřbu K2. Vzorek lze řadit pouze rámcově do jediného poměrně širokého intervalu 368–165 cal BC, jenž v relativní chronologii odpovídá přibližně období LTB1–C1/C2. Toto datování není v rozporu s nálezem dvou železných kroužků (obr. 6: 3), ačkoli jejich chronologická diagnosticita není vysoká. V případě kroužku N14, jenž byl navlečen na prstním článku, se nepochybňuje jedná o širší otevřený páskový prsten s profilem ve tvaru písmene D. Obdobně lze patrně interpretovat i druhý, hůře zachovalý nález (N1), i když v tomto případě není původní vztah ke skeletu pohřbeného zřejmý. Výskyt různých variant páskových prstenů lze v oblastech severně od Alp dokumentovat od LTA2 do přelomu LTB2 a LTC1, přičemž těžiště výskytu širších tvarů spadá do LTB1b, c až LTB2a (srov. *Bujna 2005*, 80, 81; *Rabsilber/Wendling/Wiltzschke-Schrotta 2017*, 299, G129/18; *Ramsel 2002*, 59, 60; 2011, 107–109; *Waldhauser 1998*).

ČTYŘÚHELNÍKOVÁ ŽLABOVITÁ OHRAZENÍ S VAZBOU NA POHŘEBNÍ KOMPONENTU Z DOBY LATÉNSKÉ V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

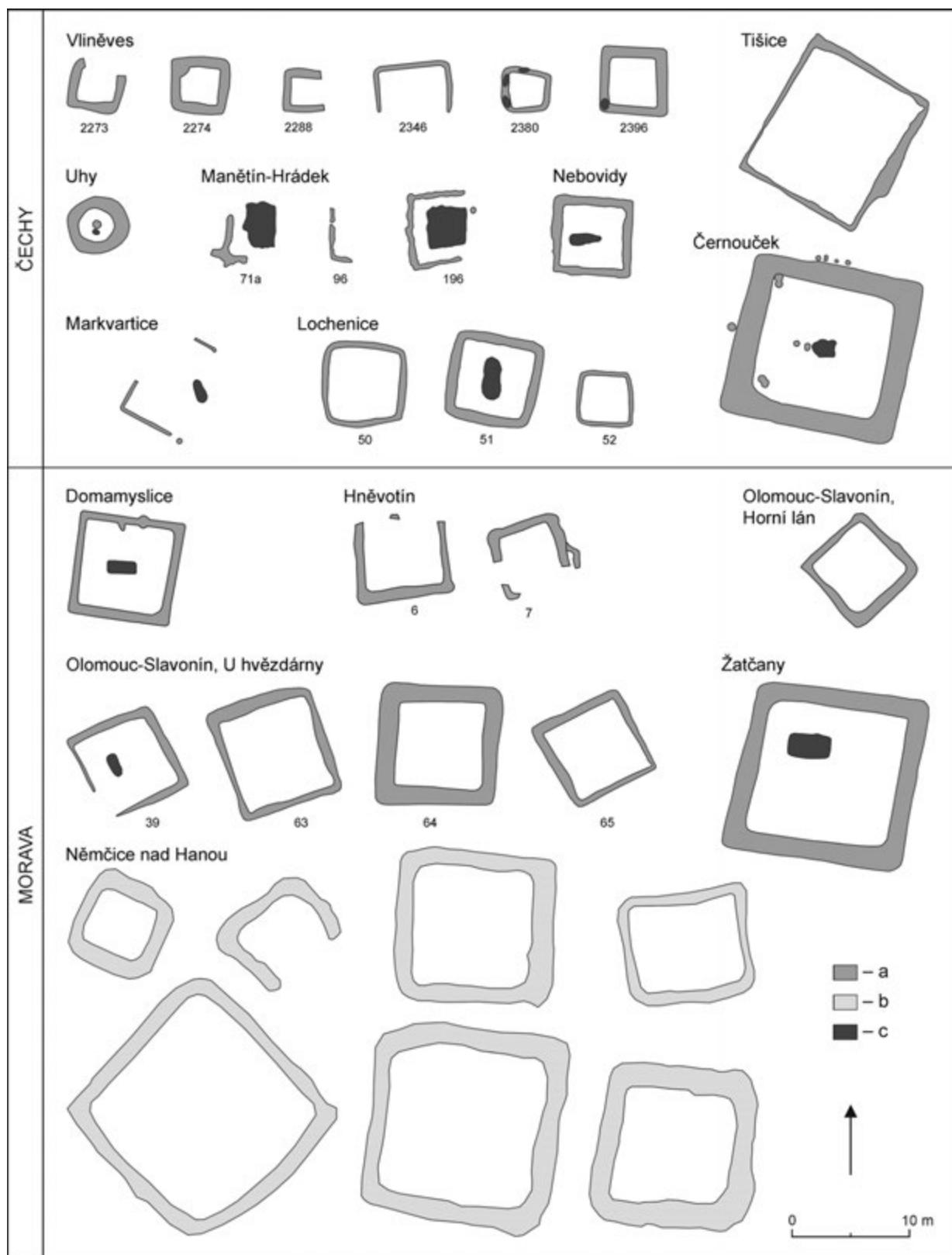
Získané poznatky je možno zasadit do kontextu obdobných situací známých z českého a moravského území (obr. 8; tabela 3). Do výběru jsou zahrnuta ohrazení, která lze přímo nebo na základě prostorových souvislostí klást do průběhu doby laténské a která zároveň vykazují jistou anebo pravděpodobnou vazbu na pohřební komponentu.⁵ Aktuálně je tak na území Čech a Moravy registrováno 34 čtyřúhelníkových ohrazení zaznamenaných v rámci patnácti lokalit (Čechy: 17 ohrazení/8 lok.; Morava: 17 ohrazení/7 lok.). Jejich rozšíření se váže na tradičně osídlená území (obr. 9). V Čechách jsou nejpočetněji zastoupena ve středočeské oblasti s výraznou koncentrací v okolí soutoku Labe s Vltavou, dále méně často v severní části západních Čech a v Čechách východních. Na Moravě se koncentrují především na Olomoucku a Prostějovsku, ojedinělé doklady pocházejí i z Brněnska a Hodonínska. Na jednotlivých lokalitách se objevují nejčastěji samostatně. V některých případech ovšem vytvářejí početnější skupiny o dvou až sedmi, uspořádané ve shlucích či nepravidelných řadách (Lochenice: obr. 2; Němčice nad Hanou: *Čižmář a j. 2023*, obr. 2; Olomouc-Slavonín, U hvězdárny: *Kalábek 2002*, obr. 2A; Vliněves: *Limburksý/Ginoux/Sankot 2013*, obr. 2). Na pohřebišti v Manětíne-Hrádku, kde registrujeme minimálně tři čtyřúhelníková ohrazení, jsou situace často značně porušené, a proto jen obtížně čitelné. Původní počet ohrazení zde musel být jistě vyšší.⁶ V 11 případech byly uvnitř ohrazené plochy registrovány individuální pohřby,⁷ ve dvou byly pohřby uloženy přímo ve žlabech ohrazení (Vliněves, obj. 2380 a 2396). Zbylá ohrazení přítomnost pohřbů nevykazovala.

K chronologicky nejstarším náležejí ohrazené hroby z Manětína-Hrádku (hrob 196) a z Černoučku, které jsou kladeny na rozhraní HaD3 a LTA, resp. na počátek LTA. Do stupně LTA je řazena též většina zbylých ohrazení známých z území Čech, a to buď na základě přítomnosti pohřbů (Manětin-Hrádek, hrob 71a; Uhy; Vliněves, obj. 2380), nebo na základě úzkých prostorových souvislostí s pohřební komponentou daného období. Naproti tomu mladší ohrazení jsou v Čechách vzácná. Pouze rámcově lze do rozmezí LTB–C1 datovat situaci z Nebovid. Stejnou dataci nevylučuje ani ohrazený hrob z Lochenic, který ovšem může být i starší (LTA/B1). Jako vůbec nejmladší v rámci celé České republiky se jeví částečně prozkoumané ohrazení žárového hrobu z Markvartic. Struktura byla zachycena uvnitř čtyřúhelníkového valového areálu datovaného do LTC2–D1. Nalézala se v těsné vazbě na východní linii částečně destruovaného valového tělesa (podrobněji *Mangel a j. 2020*, 440). Vzhledem k ne zcela jasnému stratigrafickým souvislostem ji ovšem nelze datovat přesněji než do širšího úseku LTC–D1.

⁵ Jde o následující situace: a) ohrazení přímo obklopovalo centrální hrob, např. Černouček, Domamyslice, Žatčany a j.; b) ohrazení obsahovalo pohřeb přímo ve žlabu (Vliněves); c) ohrazení bez přímých dokladů pohřbu, ovšem v blízkosti pohřebního areálu nebo jiného ohrazení s přítomností pohřbu, např. Dolní Bojanovice, Němčice nad Hanou, Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, Tišice, Vliněves a j. Výjimku pak představují situace z Hněvotína a Olomouce-Slavonína, Horní lán. V těchto případech sice nejsou přímé návaznosti na pohřební areály doloženy, v jejich širším okolí je ovšem zaznamenán výskyt ohrazení, která takovou vazbu mají. Jejich souvislost s pohřebními aktivitami se proto jeví jako pravděpodobná.

⁶ Nejednoznačné náznaky poskytuje např. obj. 75 a hrob 74 nebo hrob 72 s výběžkem obj. 71a (*Soudská 1994*, obr. G11).

⁷ V ojedinělých případech jsou registrovány i pohřby vícečetné, vždy ovšem uložené do jediné hrobové jámy (viz níže).

Obr. 8. Schématická znázornění půdorysů čtyřúhelníkových žlabovitých ohrazení z doby laténské v Čechách a na Moravě. Legenda: a – exkavováno; b – geofyzikální zjištění; c – hrobová jáma/pohřeb (podle Bílková 2014, tab. 32; Brnič/ Sankot 2005, obr. 5; Čižmář 1973, obr. 1; 2006, obr. 3; 2022, obr. 2; Kalábek 2002, obr. 2; 3; 2017, obr. 5; 6; Limburský/Ginoux/ Sankot 2013, obr. 2; Soudská 1994, obr. G4; 9; 11; Sofaer/Turek 2004, obr. 5.14; Waldhauser 1989, obr. 12). Sestavil T. Mangel.

Tabela 3. Soupis čtyřuhelníkových žlabovitých ohrazení z doby laténské v Čechách a na Moravě. Čísla lokalit odpovídají číslování na obr. 9.

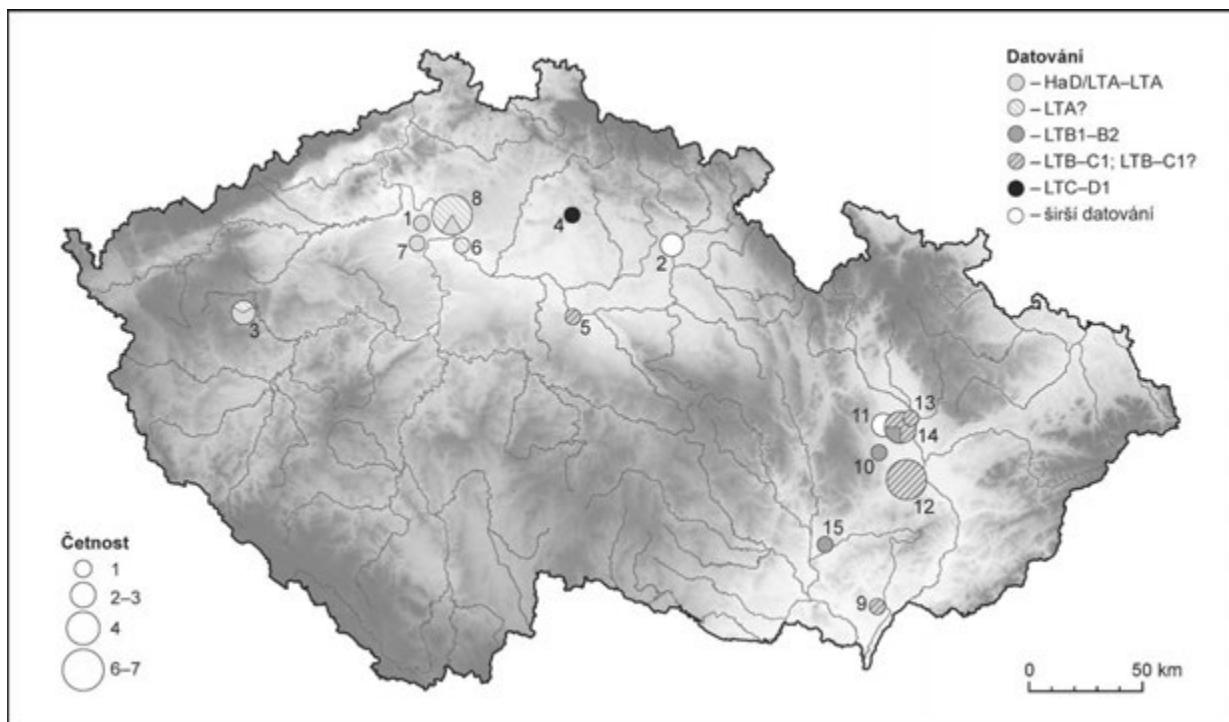
ID	Lokalita	Nálezové okolnosti	Nálezová situace	Datování	Literatura
Čechy					
1	Černouček, okr. Litoměřice	arch. výzkum, 1997	Kostrový hrob (obj. 1) obklopený čtyřuhelníkovým nepřerušeným žlabem (obj. 2). Hrobová jáma oválného tvaru, rozměry dna 174 × 57 cm, hl. 110 cm, orientace VJV–SZS, překryta dřevěnou konstrukcí s kamenným krytem. Uvnitř kostrový pohřeb jedince věkové kategorie juvenis se stopami sekundárního zásahu. Výbava dochována pouze v neúplnosti: železný náramek scapitorium, tyřinkovitý závěsek, železný nožík a. Ohrazení o vnějším rozměrech 14,2 × 14 m (d. dna 12 m) tvoreno žlabem se šikmými stěnami a hrottovým až mísivitým dnem hl. 75–90 cm, š. 40–60 cm (ve vrchních partiích žlab erodován až na 160–200 cm), ve dně místy kůlové jamky.	HaD3/LTA	Břmič/Sankot 2005
2	Lochenice, okr. Hradec Králové	arch. výzkum, 2018	Zachycena řada tří uzavřených čtyřuhelníkových ohrazení (obj. 50, 51 a 52), v jednom případě s centrálním kostrovým pohřbem (obj. 271) nesoucím stopy sekundárního zásahu. Podobně viz tento článek.	LTA/B1 nebo LTB2b–C1a	–
3	Manětín-Hrádek, okr. Plzeň-sever	arch. výzkum, 1968	Hrob (hr. 71a) původně patrně obklopen čtyřuhelníkovým žlabem (obj. 71b). Hrobová jáma obdélného tvaru, rozměry 400 × 230 cm, orientace S–J, překryta kamenným krytem. V rámci nálezové situace zaznamenána kremace (snad ženského) jedince věkové kategorie adultus; ziskány ovšem i ostatky indikující uložení nespáleného těla. Žárový pohřeb patrně uložen do kamenného krytu poříhnu kostrového. Výbava tvořena keramikou, kostěnou zděří, bronzovým kruhem a zlatým kroužkem. V blízkosti zachyceny relikty nároží zalameného žlabu š. cca 40–50 cm. Žlab z části překryt vrstvou kamenů.	LTA	Soudská 1969, 11,12, plán 4–2; 1994, 53, 56, 143, 144, obr. G11
4	Markvartice, okr. Jičín	arch. výzkum, 1969–1970	Obj. 96 – situace twořená kamenným krytem, pod nímž se nacházely relikty nároží zalameného žlabu š. cca 30–40 cm se stopami kůlových jamek. Pohřeb nezjištěn (souvislosti se sousedním hrobem 97 nejsou zřejmé). Do LTA řazenou na základě umístění v nejmladší části pohřebiště s jinými obdobně datovanými situacemi (obj. 21, 43, 97, 307).	LTA?	Soudská 1994, 151, obr. G9
5	Nebovidy, okr. Kolín	arch. výzkum, 2009	Hrob (hr. 196) ze tří stran obklopený (patrně porušeným) čtyřuhelníkovým žlabem. Hrobová jáma obdélného tvaru, rozměry dna 294 × 257 cm, hl. 37 cm se dvěma prohlouněmi 52–62 cm (pro usazení kol dvoukolového vozu), orientace S–J, překryta keramickým krytem. Uvnitř (původně snad v keramickém uměří) kremace jedince s nejistotou řazeného do kategorie infans II. Zvažována ovšem i možnost přítomnosti nedochované inhumace. Výbava keramika, části spon (včetně terčíku s jantarovou vložkou plátovaného zlatem), součástí postojí a vozu. Ohrazení o vnitřních rozměrech 6,1 × 5,6 m tvoreno žlabem hl. 8–14 cm a š. 30–50 cm, ve dně místy kůlové jamky. Ve výplni vyražený množství kamenů.	HaD3/LTA	Soudská 1976; 1996, 189–191, obr. B30; G4
6	Markvartice, okr. Jičín	arch. výzkum, 1969–1970	Žárový hrob (obj. 11) obklopený částečně dochovaným čtyřuhelníkovým žlabem. Hrobová jáma oválného tvaru, rozměry dna 185 × 80 cm, hl. 15 cm, orientace SZ–JV. Uvnitř kremace (snad mužského) jedince ve věku cca 50–60 let. Ve výplni zlomky keramiky, zlomek spony a fragment štítové plukice (?). Ohrazení o š. cca 8,4 m tvoreno žlabem se šikmými stěnami a mísivitým dnem, hl. do 12 cm, š. 21–27 cm, ve dně místy kůlové jamky.	LTC–D1	Jošková 2016, 45, 46, 56, 57, tab. 21–23; Waldhauser 1989, 49, obr. 12
7	Vávra/Beneš 2020	Vávra/Beneš 2020	Zachyceno nepřerušené čtyřuhelníkové žlabovité ohrazení (obj. 8), které obklopovalo hrobovou jámu s centrálním kostrovým pohřbem (obj. 9) dvou jedinců, jeden z nich sekundárně narušen. Podobně viz tento článek.	LTB1–C1/2	Vávra/Beneš 2020

Tabela 3. Pokračování.

ID	Lokalita	Nálezové okolnosti	Nálezová situace	Datování	Literatura
6	Tříšice, okr. Mělník	arch. výzkum, 2005	Obj. 2346 – nepřerušené čtyřúhelníkové ohrazení s vnějším rozměry $13,5 \times 12,5$ m tvořeno žlabem se šikmými stěnami a dnem misovitým až vanovitého průřezu, hl. 20 cm, š. 35–130 cm. Centrální pohřeb nezjištěn, ve výplní žlabu několik přepálených kůstek dvou lidských jedinců. Datováno na základě prostorové souvislosti s nekropolí z LTA.	LTA?	Bilíková 2014, 12, 36–38, obr. 5; 32
7	Uhy, okr. Kladno	arch. výzkum, 1999	Žárový hrob (obj. 5) obklopený nepřerušeným semikvadratickým ohrazením s vyrazně zaoblenými rohy (příkop B). Hrobová jáma kruhového tvaru o prům. 50 cm. Uvnitř kremace mladšího dospělého jedince pravděpodobně ženského pohlaví. Ve výbavě spona a bronzový náramek, nad kremaci několika zlomků keramiky. Vleře srdce ohrazení itž dálší kruhová jáma o prům. 68 cm bez nálezu. Ohrazení o vnějších rozměrech $5,2 \times 5,1$ m tvořeno žlabem se šikmými stěnami a misovitým až vanovitým dnem hl. 30–49 cm, š. 104–120 cm.	LTA	Sofaer/Turek 2004, 289–292, 303, obr. 5.14; 5.15
8	Vlíněves, okr. Mělník	arch. výzkum, 2003–2004	Obj. 2273 – neúplně prozkoumané čtyřúhelníkové ohrazení s vnějšimi rozměry cca $4,5 \times 4,5$ m tvořené žlabem se šikmými stěnami a misovitým dnem š. 60–90 cm, hl. cca 15–25 cm. Pohřeb nezjištěn.	LTA?	
			Obj. 2274 – nepřerušené čtyřúhelníkové ohrazení s vnějšimi rozměry cca $4,8 \times 4,8$ m tvořené žlabem se šikmými stěnami a misovitým dnem š. cca 80 cm a hl. cca 15–35 cm. Pohřeb nezjištěn.	LTA?	
			Obj. 2288 – neúplně prozkoumané čtyřúhelníkové ohrazení (d. kompletně dochované strany cca 3,6 m) tvořené žlabem se šikmými stěnami a misovitým dnem š. cca 60–70 cm a hl. cca 5–23 cm. Pohřeb nezjištěn.	LTA?	
			Obj. 2346 – čtyřúhelníkové ohrazení se třemi dochovanými stranami (d. kompletně dochované strany cca 6,5 m) tvořené žlabem o hl. mezi 10 a 40 cm. Pohřeb nezjištěn.	LTA	Brnáč 2006; Limburšký aj. 2010, 24, obr. 11; Limburšký aj. 2015, 182–231, 234; Limburšký/Ginoux/Sankot 2013
			Obj. 2380 – nepřerušené čtyřúhelníkové ohrazení s vnějšimi rozměry cca $4,1 \times 3,8$ m tvořené žlabem se šikmými stěnami a misovitým až vanovitým dnem hl. 25–35 cm, š. 50–70 cm. Ve spodní části výplně Z ramene žabu uloženy dva kostrové pohřby (HS1 a HS2) ve skříjené poloze na levém boku hlavou k J a JZ. Třetí rozrušený kostrový pohřeb (HS3) vybavený železnou záponou a železnou obroučkou z pokrytky hlavy uložen v S části svrchních partií výplně žabu nebo nad ním, a to patrně v natažené poloze hlavou k Z. Centrální pohřeb nezjištěn.	LTA	
			Obj. 2396 – nepřerušené čtyřúhelníkové ohrazení s vnějšimi rozměry cca $5,7 \times 5,6$ m tvořené žlabem hl. 40 cm, š. 80 cm. V JZ rohu zjištěny špatně dochované pozůstatky kostrového pohřbu. Centrální pohřeb nezjištěn.	LTA?	
			Morava		
9	Dolní Bojanovice, okr. Hodonín	arch. výzkum, 1985	Obj. 13 – částečně odkryté čtyřúhelníkovité ohrazení s rozměry 11×11 m tvořené žlabem š. 50–60 cm, hl. 20–30 cm se šikmými stěnami a rovným dnem. Pohřeb nezjištěn. Datováno na základě výskytu dalších latenských hrubů v těsném okolí.	LTB–C1?	Čížmarová 1993, 116; 2017, 80, 81, tab. 3: 2
10	Domamyslice, okr. Prostějov	arch. výzkum, 1970	Kostrový hrob (hr. 1/1970) obklopený čtyřúhelníkovým nepřerušeným žabem. Hrobová jáma obdélníkového tvaru, rozměry 245×105 cm, hl. 150 cm, orientace V–Z, s pozůstatky dřevěného obložení. Uvnitř hlavou k V pohřben dospělý jedinec doprovázený bojovnickou výbavou. Ohrazení o rozměrech cca $8,8 \times 8,7$ m tvořeno žlabem hrotitého průřezu hl. 30–50 cm a š. 50–80 cm. Nad J a V linii žabu vrstva kamennu.	LTB1b–c	Čížmar 1973

Tabela 3. Pokračování.

ID	Lokalita	Nálezové okolnosti	Nálezová situace	Datování	Literatura
11	Hněvotín, okr. Olomouc	arch. výzkum, 2015	Obj. 6 – částečně odkryté čtyřuhelníkovité ohrazení s vnějším rozměry 7,88 × cca 7,3 m tvořené žlabem hrotitého průzezu hl. 30–46 cm a š. 43–107 cm. Pohřeb nezjištěn. Datováno pouze na základě výskytu laténských sídlištních situací v okolí a obecného výskytu čtyřuhelníkových ohrazení v rámci laténských nekropoli. Obj. 7 – částečně odkryté čtyřuhelníkovité ohrazení s vnějším rozměry 6,21 × 6,06 m tvořené žlabem hrotitého průzezu hl. 28–41 cm a š. 53–73 cm. V JV části obj. 7 porušoval další stratigraficky starší žlabek. Pohřeb nezjištěn. Datováno pouze na základě výskytu laténských sídlištních situací v okolí a obecného výskytu čtyřuhelníkových ohrazení v rámci laténských nekropoli.	LT?	Kalábek 2017
12	Němčice nad Hanou, okr. Prostějov	geofyzikální prospekce, 2002–2006	V centrální části výrobního a distribučního centra zachyceno uskupení až sedmi půdorysů čtyřuhelníkových (min. většinou) uzavřených ohrazení s rozměry mezi cca 8 × 8 m a 17 × 17 m.	LTB–C1?	Čížmář a j. 2023, 196, obr. 2; Křivánek/Čížmář 2007, 206, obr. 2; 3
13	Olomouc-Slavonín, okr. Olomouc, poloha Horní lán	arch. výzkum, 1997	V roce 2022 prozkoumáno jedno ze čtyřuhelníkových ohrazení zachycených geofyzikálním měřením v období 2002–2006. Ohrazení o stranách cca 13 × 13 m tvořeno hrotitým příkopem hl. 100 cm, š. cca 200 cm. Ve vnitřním prostoru zachyceny dva žárové pohřby uložené v keramických umánoch spolu s několika drobnými železnými předměty. Uvedené ohrazení porušeno položením nálezející mladší fází využívání dané polohy.	LTB	Čížmář 2022; pers. comm I. Čížmář
14	Olomouc-Slavonín, okr. Olomouc, poloha U hřeždárny	arch. výzkum, 2000	Obj. 1048 – nepřerušené čtyřuhelníkové ohrazení s vnějším rozměry 7 × 6,9 m tvořeno žlabem hrotitého až vanovitého průzezu, hl. 17–30 cm, š. 45–80 cm. Centrální pohřeb nezjištěn. Datováno na základě keramického fragmentu z vnitřního prostoru ohrazení.	LTB1?	Čížmářová 2017, 151, 152; Kalábek 2002, 258, 259, 261, obr. 3; 4; 6
15	Žatčany, okr. Brno-venkov	arch. výzkum, 2000–2021	Kostrový hrob (H4) obklopený původně nepřerušeným čtyřuhelníkovým žlabem (obj. 39). Hrobová jáma oválného tvaru, rozměry dna cca 185 × 74 cm, hl. 45 cm, orientace SSZ–JUV. Uvnitř havavou k SSZ poříben nedospělý jedinec (věk méně než 6 let). Ve vybavě železná spona, součást opasku a dva párové bronzové kruhy (dle polohy vedle sebe v J části hrobové jámy patrně nánožníky). Ohrazení s vnějšimi rozměry cca 7,8 × 7,6 m tvořeno žlabem hrotitého až misovitého průzezu hl. 5–32 cm, š. 16–70 cm. JZ roh porušen skryvkou.	LTB2	Čížmářová 2017, 149–151; Kalábek 2002, 256–258, 261, obr. 2; 4; 1–4; Procházka 2021, 94
			Obj. 63 – nepřerušené čtyřuhelníkové ohrazení s vnějším rozměry 9,8 × 9,2 m tvořeno žlabem hrotitého až misovitého průzezu, hl. 18–43 cm, š. 40–113 cm. Centrální pohřeb nezjištěn.	LTB–C1?	
			Obj. 64 – nepřerušené čtyřuhelníkové ohrazení s vnějším rozměry 10,2 × 10 m tvořeno žlabem hrotitého průzezu, hl. 62–95 cm, š. 128–152 cm. Centrální pohřeb nezjištěn.	LTB–C1?	
			Obj. 65 – nepřerušené čtyřuhelníkové ohrazení s vnějším rozměry 8 × 7,9 m tvořeno žlabem hrotitého průzezu, hl. 21–35 cm, š. 37–73 cm. Centrální pohřeb nezjištěn.	LTB–C1?	
			Kostrový hrob (č. 1) obklopený čtyřuhelníkovým nepřerušeným žlabem, umístěn excentricky v SZ kvadrantu ohrazení. Hrobová jáma obdélného tvaru, rozměry dna cca 320 × 140–150 cm, hl. 120 cm, orientace V–Z. Uvnitř havavou k V poříben pravděpodobně muž věkové kategorie adultus doprovázený bojovnickou výbavou. Ohrazení o rozměrech cca 15 × 15 m tvořeno žlabem se šípkými stěnami a hrotitým až misovitým dnem, hl. 70–85 cm, š. 150–180 cm.	LTB1a	Čížmář 2006; Čížmářová 2011, 53, 54, 160, 161, tab. 20; 3; 63

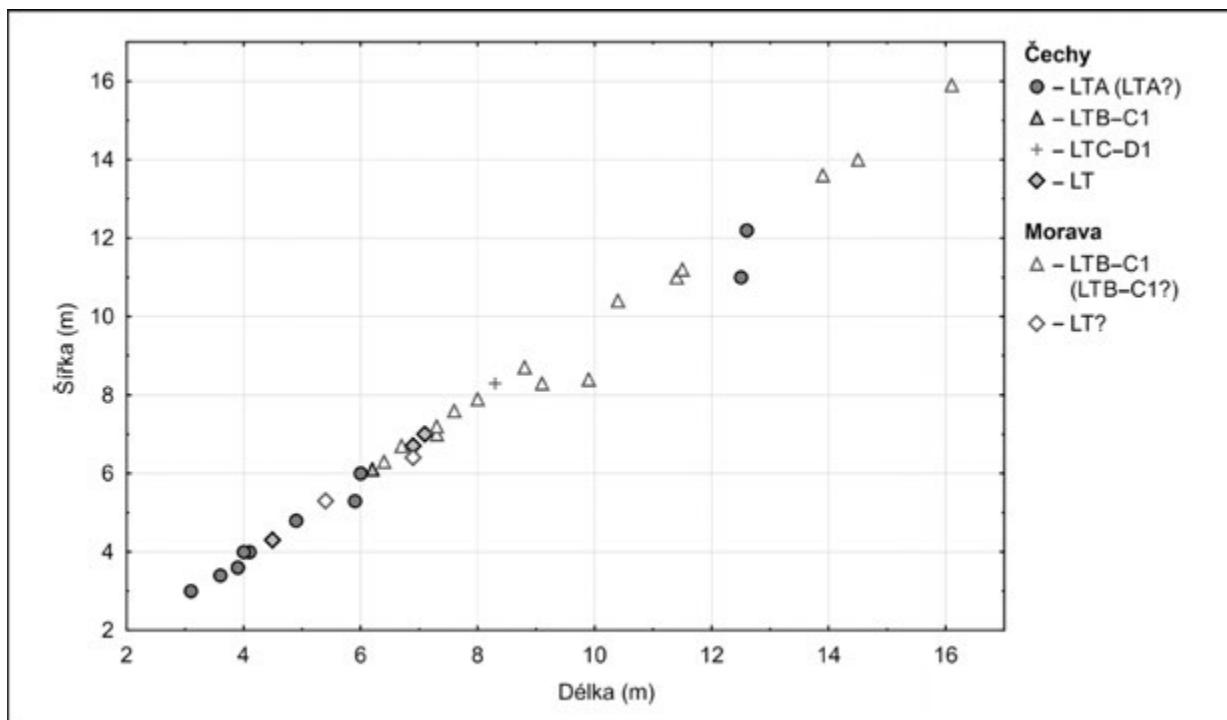

Obr. 9. Rozšíření a datování čtyřúhelníkových žlabovitých ohrazení z doby laténské v Čechách a na Moravě. Čísla lokalit odpovídají číslování v tabele 3.

Odlišná situace panuje na Moravě, kde nálezy z LTA absentují. Nejstarší ohrazení reprezentuje situace ze Žatčan, která náleží předduchcovskému horizontu LTB1a (Goláňová/Hlava 2020). Další případy spadají do LTB1b, c (Domamyslice), LTB2 (Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, obj. 39) nebo je lze datovat jen rámcově do průběhu LTB–C1. Patrně s nejmladšími čtyřúhelníkovými ohrazeními je třeba počítat v prostoru výrobního a distribučního centra v Němčicích nad Hanou. Těžiště využívání lokality spadá do období LTC1–C2 s počátky v předchozím období (Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018, 53). Výzkum jednoho z ohrazení realizovaný v roce 2022 odhalil ve vnitřní ploše relikty spodních části dvou žárových hrobů a zároveň ovšem naznačil, že minimálně část těchto struktur náleží starší fázi využívání lokality spadající rámcově do stupně LTB (ústní informace I. Čižmář).

Samotná ohrazení se v řadě formálních aspektů rámcově shodují, existují ovšem též vlastnosti, u nichž to neplatí. Všechny ve větší míře odkryté případy měly přibližně čtvercový půdorys, což lze předpokládat i u nekompletně prozkoumaných situací. Výjimku představuje pouze žlab z lokality Uhy, jehož tvar se vyznačoval silně zaoblenými rohy a je i samotnými autory výzkumu klasifikován spíše jako semikvadratický (Sofaer/Turek 2004, 289, 298). U většiny celkově prozkoumaných žlabů se též potvrzuje, že na rozdíl od některých protějšků známých z Francie, Rakouska či Slovenska (Baray 1989, obr. 12; Bujna 1989, 272, obr. 29; Ramsel 2002, 20; 2017, 103, obr. 11) nebyly přerušeny vstupy. Pouze v případě hrobu 196 z Manětína Hrádku uvažovala E. Soudská (1976, 630) o jeho intencionálním otevření na východní straně. Jako pravděpodobnější se ovšem zdá, že absence pozůstatků žlabu je v těchto místech spíše důsledkem degradace terénu, stejně jako např. v Olomouci-Slavoníně, U hvězdárny (obj. 39: Kalábek 2002, 256). Vyšší variabilita se pojí s půdorysnými rozměry ohrazení. Celkově se délky jejich vnějších hran pohybují v rozmezí 3,6 až 17 m. Z porovnání normalizovaných hodnot půdorysných rozměrů⁸ dále vyplývá, že jejich velikost má vztah k chronologii (obr. 10). Zatímco ve stupni LTA se délka strany pohybuje většinou v intervalu od 3 do 6 m (s výjimkami ohrazení z Černoučku a Tišic, kde dosahuje okolo 12,5 m), od LTB1 se standardně objevují ohrazení s delšími stranami dosahujícími hodnot 6,2–17 m. Žlaby mají vždy šikmě stěny, tvar den je ovšem též variabilní. Obecně jsou zastoupeny jejich zahrocené, mísovité a širší vanovité formy. Na celém sledovaném území nejsou výjimkou situace, kdy se všechny tyto alternativy setkávají v rámci jednoho ohrazení. Nápadně se pak v tomto ohledu jeví vazba výrazně zahrocených

⁸ Analyzované hodnoty odpovídají přibližným vzdálenostem podélních středových os protilehlých stran jednotlivých ohrazení.

Obr. 10. Půdorysné rozměry čtyřúhelníkových žlabovitých ohrazení z doby laténské v Čechách a na Moravě v závislosti na jejich geografické a chronologické příslušnosti. Analyzované hodnoty odpovídají přibližným vzdálenostem podélných os protilehlých stran jednotlivých ohrazení.

žlabů na moravské prostředí, konkrétně na oblast Prostějovska a Olomoucka (Domamyslice; Hněvotín; Němcice nad Hanou; Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, obj. 64, 65). Naproti tomu v Čechách se objevují žlaby se dny převážně mísovitě až vanovitě profilovanými, někdy ještě navíc místy s pozůstatky sloupových/kulových jamek (např. Černouček; Manětínský Hrádek, hrob 96, 196; Markvartice; Nebovidy). Nutno ovšem podotknout, že toto rozlišení nemusí být bezpodmínečně jen projevem původních kulturních vzorců. Na dokumentovanou podobu profilů mohou mít vliv přírodní podmínky (např. sprašové versus písčité podloží) i obecně známá ztížená odlišitelnost výplní jejich spodních partií. Šířky žlabů se pohybují nejčastěji v hodnotách od přibližně 20 do 100 cm. Někdy však mohou nabývat i hodnot vyšších (Hněvotín, obj. 6: 43–107 cm; Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, obj. 63: 40–113 cm; obj. 64: 128–152 cm; Tišice: 35–130 cm; Uhy: 104–120 cm), dosahujících až 200 cm (Černouček; Němcice nad Hanou; Žatčany). S ohledem na běžně pozorované zešikmení stěn je ovšem zjevné, že dokumentované hodnoty neodrážejí původní stav tohoto parametru. Ten je pozměněn v závislosti na degradaci původního terénu či erozi stěn (např. Černouček: Brnić/Sankot 2005, obr. 9) a zároveň úměrně závisí na dochované hloubce jednotlivých žlabů. Ta se pohybuje od 8 do asi 100 cm.

Na rozdíl od některých jiných oblastí (např. Rakousko: Raml 2012, 187; Francie: Blondiau/Buchez 2009; Gransar/Malrain 2009; Millet 2008, obr. 3) se kromě hrobových jam a pohřbů na žlabovitá ohrazení v Čechách a na Moravě téměř nikdy neváží další konstrukční struktury, které by s nimi vykazovaly jednoznačné souvislosti. Výjimkou je ohrazení z Černoučku, kde byla nad hrobovou jámou zbudována dřevěná nástavba s kamenným krytem (Brnić/Sankot 2005, 51–55). S funkcí ohrazení zde ovšem nejspíše souvisely též dvojice sloupových jam umístěné v SZ a JZ nároží ohrazené plochy i další jámy situované v prodloužené ose hrobové jámy. Sloupové jámy táhnoucí se podél střední části vnější severní hrany ohrazení v délce kolem 250 cm jsou pak interpretovány jako potenciální pozůstatky vstupu. Jiný případ představuje ohrazení z lokality Uhy, kde se nápadně jeví jáma bez nálezů umístěná v pomyslném středu ohrazeného prostoru (Sofaer/Turek 2004, obr. 5.14). Různé zahľoubené situace byly zaznamenány i v rámci některých dalších ohrazení. V těchto případech ovšem spolu se žlaby či hroby nevykazují zřetelně pravidelnosti a vztah k nim není prokazatelný (např. Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, obj. 39: Kalábek 2002, 256, obr. 2; Markvartice: Waldhauser 1989, obr. 12). Jindy šlo o situace prokazatelně nesoučasné (Žatčany: Čížmářová 2011, 160; Olomouc-Slavonín, Horní lán, obj. 1048: Kalábek 2002, 259, obr. 3).

Důležitou roli ve vztahu k ohrazením hrají hroby, které registrujeme v necelé polovině případů. Častěji jde o hroby kostrové (Černouček; Lochenice, obj. 271; Nebovidy; Vliněves, obj. 2380, 2396; Domamyslice; Olomouc-Slavonín, U hvězdárny, obj. 39; Žatčany), které se pojí s osmi ohrazeními; kremace jsou registrovány ve čtyřech případech (Manětín-Hrádek, hrob 196; Markvartice; Uhy; Němčice nad Hanou). Specifické postavení zaujímá hrob 71a z Manětína-Hrádku, odkud pocházejí nálezy jak spálených, tak nespálených ostatků. Situace je interpretována jako birituální hrob, kde byla kremace uložena do kamenného krytu hrobu kostrového (Soudská 1994, 53, 56, 144). Biritualita je teoreticky zvažována i u hrobu 196 z téže lokality, jakékoli doklady inhumace zde ovšem scházejí (Soudská 1976, 630–634).

Kostrové pohřby byly ukládány do nepravidelně oválných až obdélných hrobových jam. Jejich dna zpravidla dosahovala délky 174–260 cm a šířky 57–105 cm, což odpovídá běžně dokumentovaným rozměrům (Lorenz 1978, 45, obr. 21). Jako nadstandardní se jeví pouze situace ze Žatčan (320 × 140 cm) a z Manětína-Hrádku, hrob 71a (400 × 230 cm). Dochované hloubky se pohybovaly mezi 27 a 150 cm. Delší osy hrobových jam byly orientovány ve směrech S–J a SSZ–JJV nebo V–Z a VJV–ZSZ. Způsob uložení ostatků zemřelých lze hodnotit pouze výjimečně. Dokumentovány byly případy v natažené poloze na znak hlavou směřující zhruba k východu (Domamyslice; Žatčany), západu (Nebovidy, pohřeb K3) či severu (Olomouc-Slavonín, U hvězdárny). U zbylých hrobů nebylo možno toto hledisko hodnotit, neboť byly porušeny sekundárními zásahy (Černouček; Lochenice; Nebovidy, pohřeb K2) nebo se dochovaly jen v nedostatečné míře (Manětín-Hrádek, hrob 71a). Hrobové jámy většinou sloužily k uložení jednočetných hrobů. Hrob se dvěma kostrovými pohřby je znám jen z Nebovid, kde byl horní sekundárně rozrušený skelet (K2) od neporušeného skeletu spodního (K3) oddělen vrstvou kamenů. Specifické postavení zaujímají také kostrové hroby z ohrazení 2380 z Vliněvsí, kde byly v západní linii žlabovitého ohrazení pohřbeni dva jedinci ve skrčené poloze na levém boku hlavami k J a JZ. Další jedinec byl uložen později v natažené poloze hlavou k Z do svrchních partií výplně severního ramene téhož žlabu. Špatně dochované lidské ostatky se nacházely i ve výplni žlabu 2396.

Méně frekventované žárové pohřby se pojí s menšími kruhovými či oválnými jámami (Markvartice, Uhy) nebo s jámami obdélnými výrazně větších rozměrů (Manětín-Hrádek, druhotný pohřeb v kameném krytu hrobu 71a a hrob 196). V prvním z těchto případů ovšem lze uvažovat i o uložení nespáleného těla, ve druhém pak mohou větší rozměry jámy souviset s depozicí vozu. Společným znakem žárových hrobů je jejich relativně malá dochovaná hloubka, která nepřekročila 37 cm. K uložení spálených ostatků sloužily buď keramické urny (oba hroby z Němčic nad Hanou; snad též Manětín-Hrádek, hrob 196), nebo byly nalezeny přímo v hrobové jámě bez viditelných dokladů obalů či schránek.

Pro detailnější posouzení antropologického profilu pohřbených jedinců nedisponujeme dostatečným datovým souborem. Je ovšem zjevné, že v hrobech s ohradami byli ukládáni jedinci jak ženského, tak mužského pohlaví. Zastoupeny jsou v širokém rozpětí věkových kategorií *infans II* až *maturus II/Senilis*.

Pestrý obraz ukazuje též skladba hrobových výbav. Situace je ovšem v tomto ohledu komplikována faktem, že část hrobů byla sekundárně narušena a pravděpodobně vykradena; jejich původní složení proto nelze posoudit. Ve stupni LTA se nejvýrazněji jeví hrob 196 z Manětína-Hrádku, z nějž pocházejí mimo jiné součásti vozu, koňského postroje nebo terčík spony s jantarovou vložkou plátovaný zlatem. Další zlatý předmět, tentokrát kroužek, byl kromě dalšího nalezen v hrobě 71a z téže nekropole. Jak vozy, tak zlaté předměty jsou pokládány za jedny z atributů tehdejší společenské elity (přehledně Schönfelder 2009). Specifické postavení lze předpokládat i u jedince (HS3) pohřbeného v místech severní linie žlabu 2380 ve Vliněvsí. Vybaven byl záponou a dále železnou obroučkou nalezenou v oblasti hlavy. Ta je interpretována jako pozůstatek tzv. listovité koruny – symbolické pokrývky hlavy příslušníků časně laténské elity propojujících kněžské a světské funkce (Chytráček 2013, 290, 291). Zbylé pohřby, uložené ve žlabech ohrazení 2380 a 2396, však byly bez výbavy. Nevýrazná kolekce běžných osobních předmětů doprovázela pohřeb z lokality Uhy. Z výbavy sekundárně narušeného hrobu z Černoučku se dochovalo pouze několik drobných předmětů včetně železného náramku a scalptoria. Další nálezy, především prolamovaná zápona a celá keramická nádoba obsahující spálené kůstky srnce, pocházejí ze sloupových jam doprovodné stavební konstrukce. Mezi hroby z LTB–C1 se z pohledu regionálních zvyklostí k elitním vrstvám (srov. Budinský/Waldhauser 2004, 104–115) bezesporu hlásí jedinci z Domamyslic a Žatčan vybavení meči a dalšími součástmi bojovnické výbavy. Postavení bojovníka z Domamyslic je navíc podtrženo přítomností čtyř železných diskovitých aplikací umístěných na jeho štíte (Čížmář 1973, 620, 621). Za příslušníka vyšších společenských pater lze nejspíš považovat i nedospělého jedince z hrobu H4 z Olomouce-Slavonína vybaveného mj. dvěma párovými kruhovými šperky, které byly nalezeny vedle sebe v jižní části hrobové jámy. Podle způsobu uložení lze s velkou pravděpodobností usuzovat, že se jednalo o nánožníky. Protipól představuje neporušený pohřeb K3 z Nebovid, jenž byl zcela bez výbavy. V pro-

storu výše položeného a sekundárně otevřeného pohřbu K2 se dochovaly pouze dva železné prsteny. Nevýrazně vybaven byl též žárový hrob z Markartic. Obsahoval pouze část železné spony, železné ko-vání (fragment štítové puklice?) a několik keramických zlomků, jejichž souvislost s pohřbem ovšem není bezvýhradně zřejmá. Z mělce uložených a torzovitě dochovaných žárových hrobů z Němčic nad Hanou se dochovaly spodky keramických uren, železná spona a náramek.

DISKUSE

Objevy laténských hrobů uvnitř čtyřuhelníkových ohrazení z Lochenic a Nebovid dovolují otevřít diskusi nad vybranými aspekty tohoto fenoménu. Zajímavě se jeví zejména některé chronologicko-geografické souvislosti. Porovnání ohrazení známých z Čech a Moravy ukazuje rozdíly mezi oběma oblastmi, které jsou zároveň závislé na čase (obr. 9). Pro Čechy je charakteristický výskyt převážně menších ohrazení datovaných v naprosté většině případů do období HaD/LTA–LTA (obr. 10). Jejich přítomnost zde bývá chápána jako jeden z projevů přináležitosti českého území k západně položeným oblastem, v nichž probíhaly procesy společenských a kulturních změn provázející přechod mezi dobou halštatskou a laténskou (*Brnić/Sankot 2005, 54, 60, 61*). Oproti tomu pro Moravu je charakteristický výskyt roz-měrově větších ohrazení, která se zde objevují teprve od počátku stupně LTB1. Za současného stavu poznání ovšem není možné zcela rozhodnout, do jaké míry je jejich tamější absence v kontextu stupně LTA spojena s celkově nízkým počtem zaznamenaných hrobů (srov. *Goláňová 2018, 66–72*), a tedy i s nízkou archeologickou viditelností pohřebních areálů z tohoto období v uvedené oblasti. O odlišném vývoji v obou regionech každopádně vypovídá vymizení tohoto fenoménu na českých nekropolích LTB–C1, které vzhledem k množství známých pohřebišť nelze zdůvodnit tak, jako jeho absenci v časně laténském prostředí moravském. Na Moravě je pak výskyt hrobů s kvadratickými žlaby během období plochých pohřebišť možno vysvětlovat geografickým i kulturním napojením na jižněji položené oblasti středního Podunají (souhrnně *Danielisová 2015*). V těch se jejich početnější doklady objevují již od stupně LTA (např. *Neugebauer 1996*) a během LTC1 spolu s doklady pohřbívání opět mizí (*Ramsl 2011, 209, obr. 178; Repka 2020, 143, 144*). Nálezy z Lochenic a Nebovid ovšem nově ukazují, že se mladší ohrazené hroby mohou ojediněle objevit i na severovýchodě českého území (obr. 9: 2, 5). Situaci v obou případech znesnadňují sekundární zásahy, v jejichž důsledku patrně došlo ke ztrátě chronologicky diagnostických prvků výba-vy. S větší jistotou lze diskutovat o hrobu z Nebovid. Avšak vzhledem k tomu, že jeho časové zařazení do užšího rámce než LTB–C1 není možné, nelze jednoznačně identifikovat ani procesy stojící v pozadí jeho zdejšího výskytu. Jedním z vysvětlení může být působení jihovýchodních vlivů, které jsou nejpozději od LTB2 výrazněji patrné právě v severovýchodní části Čech (*Mangel/Jošková 2019*). Při zhodnocení dalších aspektů se ovšem jako pravděpodobnější jeví, že datovaný pohřeb K2 byl do země uložen již někdy kolem polovinou 4. století př. Kr. Tedy v době, kdy ještě mohlo lokálně docházet k vyznívání ně-kterých projevů z předchozího období. Naznačuje to skutečnost, že jedinec K2 byl intencionálně uložen do stejné hrobové jámy jako stratigraficky starší hrob 40–50 leté ženy orientované hlavou k západu. Ta-ková orientace je v Čechách výjimečná. Charakteristická je ovšem pro oblasti Champagne či středního Porýní (*Lorenz 1978, 64, 66, obr. 28; 30*), odkud mohla v počátečních úsecích laténského období vzejít inspirace vedoucí k vybudování samotného ohrazení (srov. *Baray 1989; Lambot 2000*). Shodné možnosti, ovšem stejně jako obdobná nejistota, panují i v případě pohřbu z Lochenic. Rozdíl je v tom, že doba jeho uložení se pohybuje kolem přelomu LTA a LTB1, nebo až o něco později, v rozmezí LTB2b–C1a. Slabší oporu zde také poskytuje severojižní orientace hrobové jámy, s odchylkami typická pro celou středo-euro-ropskou oblast (*Lorenz 1978, 63–76*). Z nasměrování sekundárního vkopu do její jižní poloviny lze sice teoreticky usuzovat na uložení horní poloviny těla v této části jámy, ani to ovšem pevnější vodítka pro chronologické zařazení neposkytuje. Hroby orientované hlavou k jihu jsou typické pro období LTB–C1 ve středodunajské zóně, objevují se ovšem i v západněji položených oblastech (*Lorenz 1978, 66, 68, 71–73*). V Čechách se s nimi navíc lze ojediněle setkat i v samotných počátcích kostrového pohřbívání během LTA (např. Kněževes: *Smejtek 2003, 174, obr. 8*; Manětínský-Hrádek: *Soudská 1994, 52, 167*). Jediné vodítko, které by snad mohlo převážit jinak vyrovnanou pravděpodobnost fungování celého areálu ve prospěch LTA/B1 je skryto v sousedním prázdném ohrazení 52. To totiž svými výrazně malými rozměry (po nor-malizaci 450 × 430 cm) dobře zapadá do starší skupiny menších ohrazení (obr. 10).

Ne vždy se jednoznačně potvrzuje obecný předpoklad, že žlabovitá ohrazení mají vztah k pohřbům příslušníků společenské elity (např. *Benadik 1960, 99, 101; Brnić/Sankot 2005, 60; Neugebauer 1992, 29*). Na-posledy na tuto skutečnost upozornil na základě analýzy ohrazených hrobů ze Slovenska D. *Repka* (2020,

145–147). Podobně rozkolísaný obraz aktuálně poskytuje i situace v Čechách a na Moravě. Na jedné straně se zde v rámci ohrazení skutečně objevují pohřby vybavené prestižními a statusovými předměty (hroby z Manětína-Hrádku s vozem či zlatými předměty; bojovnické hroby z Domamyslic a Žatčan), někdy navíc uložené v hrobových jamách nadstandardních rozměrů. Výmluvně též působí např. jejich koncentrace v okolí soutoku Labe s Vltavou, kde se uvažuje o existenci důležité sídelní aglomerace na křižovatce dálkových tras, mimo jiné s doklady přítomnosti tehdejší společenské elity (*Chytráček 2013*). Naproti tomu ovšem nejsou výjimkou ani hroby s nevýraznou výbavou nebo zcela bez ní. Je proto třeba připustit, že pro hlubší řešení těchto otázek na daném území zatím nálezová základna neposkytuje dosatečná východiska. Zároveň však není důvod pochybovat, že čtyřúhelníková ohrazení plnila primárně roli symbolického vymezení místa a monumentalizace poukazující na význačné postavení pohřbené osoby či samotného ohrazeného prostoru. Konkrétní nálezové situace pak v tomto ohledu dovolují přemýšlet o několika rozdílných konstrukčních modelech (souhrnně *Ramsl 2020*, 409, 410, obr. 14.9; 14.11; *Repka 2020*, 144, 145, obr. 11). V případě tvarově specifického ohrazení z lokality Uhy akcentují autoři výzkumu možnost, že žlab sloužil k ukotvení konstrukce vymezující obvod mohyly (*Sofaer/Turek 2004*, 298, 299, 305). Tento pohled podporují pozorované reliky ke středu narůstající vrstvy pohřbeného půdního horizontu i výsledky měření magnetické susceptibility poukazující na náhlé zaplnění žlabu. O přítomnosti mohylových náspů je někdy s rezervou uvažováno, ovšem bez opor v přírodovědných analýzách, i v případě hrobu s kamennými kryty a kameny v prostoru žlabů z Manětína-Hrádku (*Soudská 1976*, 630; 1994, 52, 53).

Druhou alternativu představuje zbudování nadzemní konstrukce obklopující volný prostor. Takové struktury, pro něž jsou typické spíše úžší žlaby s různě tvarovaným dnem nesoucím někdy stopy po svislému zasazení kůlů/sloupů, lze rekonstruovat dvěma způsoby:

- a) ohrazený a zastřešený prostor jako „dům mrtvého“ (např. *Bienaimé 1999; Ramsl 2012*, 187, obr. 8; *Villes 1999*);
- b) palisádová ohrazení (např. *Baray a j. 2013*, 34, obr. 20).

Pro existenci zastřešených konstrukcí v Čechách a na Moravě scházejí doklady v podobě doprovodných konstrukčních prvků, i když vyloučit ji teoreticky nelze u některých menších struktur s pravidelným čtyřúhelníkovým půdorysem. Jako pravděpodobnější se však jeví rekonstrukce žlabů jako základů palisádových ohrad, která alternativně nevylučují přítomnost centrální stavby menších rozměrů (např. Černouček). Tato ohrazení, k nimž náležejí i situace z Lochenic a Nebovid, představují nejběžnější formu řešení nejen v Čechách, ale i v dalších oblastech (srov. *Repka 2020*, 145). Doklady sekundárních zásahů, k nimž v obou zmíněných případech patrně došlo až po několika letech či desetiletích, také navíc indikují přítomnost viditelného a dostatečně trvanlivého označení místa uložení hrobu. Jeho konkrétní podobu ovšem neznáme.

Třetí, poslední možnost nabízí žlaby s hrotitým průřezem, které jsou u nás častěji dokumentovány v moravském prostředí. Takové objekty bývají interpretovány jako pozůstatky ohrazení tvořených samotnými příkopy (*Decker/Scollar 1962*, 176; *Ramsl 2020*, 409). Ani zde ovšem není vyloučena existence další po obvodu žlabu zbudované méně zapuštěné či povrchové konstrukce v podobě náspu, plotu nebo zídky, která nemusela zanechat archeologicky viditelné stopy. Určité indicie tohoto druhu poskytuje ohrazení z Domamyslic, kde je na základě přítomnosti kamenné destrukce registrované nad částí průběhu žlabu uvažováno o přítomnosti zídky zbudované po jeho vnitřní straně (*Cižmář 1973*, 617, 622, obr. 1). Podobná kvadratická ohrazení vystavěná z kamenů jsou známá též z rakouské nekropole v Au am Leithagebirge-Kleine Hautweide (*Nebehay 1973*, 10, 23, obr. 8, 12).

V blízkosti ohrazeného hrobu z Lochenic byly zachyceny ještě další dva kvadratické žlabovité útvary, ovšem bez pozůstatků hrobů. Takové situace jsou běžně dokumentovány i na jiných nekropolích (např. *Bochnak 2007*, 24, obr. 2; *Morschhauser/Pollak-Schmuck 2021*, 68; *Neugebauer 1992*, 28, obr. 13; *Ramsl 2002*, obr. 3). Je pravděpodobné, že i ty původně uzavíraly prostor kolem nedochovaných, nejpravděpodobnější žárových hrobů (např. *Neugebauer 1992*, 28), které byly uloženy na povrchu nebo jen mělké pod ním. Určitou oporu pro tuto alternativu nabízí nález reliktů žárového hrobu v nároží žlabovitého ohrazení (enclos C) z lokality Fin d'Écury, jenž sem měl být přemístěn prostřednictvím eroze z vnitřku ohrazeného prostoru (*Bollacher 2009*, 116). Ač nepřímo, nicméně přesvědčivě, ji dále podporuje porovnání dochovaných hloubek příkopů s hloubkami kostrových a žárových hrobů známých z českých, moravských a rakouských lokalit (Pottenbrunn: *Ramsl 2002*; Mannersdorf: *Ramsl 2011*). Zatímco hrobové jámy kostrových hrobů bývají obvykle výrazně hlubší než obvodové žlaby, hloubky hrobů žárových jsou ve srovnání s hloubkami ohrazení většinově menší nebo přibližně srovnatelné. U mělké dochovaných žlabů

je tak vysoká pravděpodobnost, že související hroby, byly-li žárové, nemusely v důsledku transformace nadložních vrstev zanechat žádné stopy. Popsanou možnost lze příkladně demonstrovat nálezy rozrušených žárových hrobů zjištěné na rozhraní ornice a podloží v blízkosti kvadratických žlabů 64 a 65 z Olomouce-Slavonína (*Kalábek 2002, 255*).

V některých případech pak bývá na ohrady bez pohřbů pohlíženo též ve smyslu sakrálních okrsků spojených s kultem zesnulých předků (*Benadik 1960, 101; Bollacher 2009, 116, 122; Decker/Scollar 1962, 176*). Tato interpretace se obvykle dotýká ohrazení, u nichž jsou ve vnitřní ploše registrovány stopy sloupových konstrukcí či základových žlabů stavebních struktur a/nebo jejichž prostor poskytuje doklady rituálních manipulací s lidskými ostatky, jež byly doprovázeny materiálními a animálními obětinami či pozůstatky hostin. Ve střední Evropě jsou doklady takového rituálního chování vzácné. Zatím nej-přesvědčivější byly zaznamenány v areálu výrobního a distribučního centra v Roseldorfu s těžištěm aktivit ve stupni LTC (souhrnně *Trebsche 2020, 69, 70*). Prozkoumáno zde bylo šest kvadratických ohrazení, z nichž část vykazovala přítomnost vnitřní architektury (*Trebsche 2020, 442–450*). Z výplní těchto žlabů i ze sousedících objektů byly vyzvednuty nejen početné nálezy mnohdy záměrně deformovaných militarií, součástí vozů, postrojů a dalších předmětů, ale též velké množství částí lidských a zvířecích skeletů. Jedno z ohrazení (obj. 41), v jehož žlabu byl ve skrčené poloze na boku uložen kostrový hrob a několik skeletů selat, navíc vykazovalo prostorové souvislosti s centrálně umístěným žárovým hrobem kladeným do LTB2/C1 (*Holzer 2014*). Ačkoli na území Čech a Moravy podobné doklady rituálního chování v takovéto šíři zatím scházejí, nelze nepřipomenout časně laténské situace zachycené ve Vliněvsi. I zde byly ve dvou případech lidské skelety uloženy přímo do obvodových žlabů, v jednom pak dokonce shodně v neobvyklé poloze na boku. Ve Vliněvsi sice postrádáme doklady centrálních hrobů, ty ovšem mohly, jak je uvedeno výše, v minulosti podlehnout devastaci v důsledku orební činnosti. Obdobný charakter mohou mít též čtyřúhelníková ohrazení známá z Němcic nad Hanou, která mají k roseldorským blízko nejen polohou v koridoru Jantarové stezky, ale shodně vykazují souvislosti s žárovými hroby i dalšími specifickými doklady rituálního chování (*Čizmář 2022*). Zde je ovšem nejprve nutno počkat na komplexní zhodnocení výsledků nedávno dokončených terénních výzkumů. Na této bázi pak jistě bude možné diskutovat také otázky potenciálních vztahů čtyřúhelníkových ohrazení z nekropolí období LTA–B2/C1, sakrálních okrsků stupně LTC a kvadratických žlabovitých půdorysů zjištěných na některých sídlištích ze závěrečných úseků doby laténské (např. Týnec nad Labem: *Beneš 2015, obr. 8*; Staré Hradisko: *Danielisová 2014, 319, 320, obr. 5*; Závist: *Drda/Rybová 2001, 290–292, 334, 340, 341, 344, obr. 34*; Opatovice nad Labem: *Venclová 2008, 50, obr. 25*; Slepotice: *Venclová 2008, 92, obr. 44*). I na ty se někdy, zatím ovšem spíše hypoteticky, hledí jako na okrsky výkonu nefránních aktivit, jindy jako na struktury s funkcí primárně profánní (k různým možnostem interpretací srov. *Herbin a.j. 2013*).

ZÁVĚR

Území Čech a Moravy patřilo v době laténské mezi oblasti, v nichž docházelo k budování čtyřúhelníkových žlabovitých ohrazení vázaných na funerální aktivity. Registrovány jsou situace s jednou hrobovou jámou ve vnitřní ploše, s pohřby uloženými přímo ve žlabech nebo též bez jejich viditelných reliktů. Doklady těchto ohrazení zde sice nejsou tak časté, jako na severu a východně Francie či ve středním Podunají, počet známých případů se ovšem postupně množí. K posledním objevům tohoto druhu se řadí nálezy z Lochenic a Nebovid učiněné v severovýchodním kvadrantu Čech. V obou případech byly hrobové situace intencionálně narušeny pozdějšími zásahy, což je patrně také příčinou téměř úplné absence artefaktuální složky. Chronologické zařazení, jež se opírá zejména o radiokarbonové datování ostatků pohřbených jedinců, tak lze v obou případech stanovit jen rámcově: v Lochenicích do LTA/B1 nebo do LTB2b–C1a; v Nebovidech pak do jediného širšího úseku pokryvajícího období LTB–C1/C2. Obě lokality reprezentují nejen první doklady přítomnosti těchto ohrazení ve východočeském Polabí, ale mají svůj význam i z pohledu chronologického. Na rozdíl od všech dříve prozkoumaných českých případů, které jsou s jistotou či jistou pravděpodobností kladený do časné doby laténské, se hlásí spíše na počátek či do průběhu období plochých pohřebišť. Během něj již ovšem není výskyt ohrazených hrobů v Čechách běžný. Jak žlaby z Lochenic, tak situaci z Nebovid je možno rekonstruovat jako palisádou vymezené okrsky určené pro pohřby osob, které v tehdejší společnosti zastávaly specifické postavení.

V souvislosti s vyhodnocením nálezů z Lochenic a Nebovid byly analyzovány též zbylé případy podobných ohrazení známé z českého a moravského prostředí. Výsledky analýzy potvrzily chronologické odlišnosti v uplatnění tohoto fenoménu i formální distinkce mezi oběma regiony. Příčiny těchto jevů

nepochybně souvisejí se směrem a intenzitou jejich do jisté míry odlišných kulturních orientací. V tomto světle je pak třeba také nahlížet ojedinělé, a pouze rámcově datované, doklady ohrazených hrobů z průběhu 4.–3. století př. Kr. ve východočeském prostoru. Zatímco pro 4. století př. Kr. by při hledání vysvětlení jejich zdejší přítomnosti bylo možno uvažovat o potenciálních projevech lokálního dozívání časně laténských pohřebních zvyklostí, pro 3. století př. Kr. přichází v úvahu spíše intenzivnější působení vazeb s jihovýchodně položenými oblastmi.

Poděkování

Za cenné postřehy i za poskytnutí nepublikovaných informací autoři děkují Mgr. I. Čižmářovi, Ph.D. Dík náleží též Mgr. Z. Benešovi za zajištění radiokarbonového datování pohřbu K2 z Nebovid a Mgr. M. Horákové za diskuse nad tafonomickými procesy.

LITERATURA

- Baray 1989* L. Baray: Les enclos du second Age du Fer du Nord sénonais. In: O. Buchsenschutz/ L. Olivier (dir.): *Les Viereckschanzen et les enceintes quadrilaterales en Europe celtique. Actes du XIe Colloque de l'A.F.E.A.F. Chateaudun, 16–19 mai 1985*. Paris 1989, 123–136.
- Baray a.j. 2013* L. Baray/J. P. Sarrazin/F. Valentin/Ch. Moulherat: La sépulture à char de La Tène A ancienne des „Craises“ à Molinons (Yonne). *Revue archéologique de l'Est* 62, 2013, 5–52.
- Benadik 1960* B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. *Alba Regia* 14, 1960, 97–106.
- Beneš 2015* Z. Beneš: Záchranný archeologický výzkum podhradí hradiště Kolo u Týnce nad Labem, okr. Kolín. Předběžná zpráva. *Archeologie ve středních Čechách* 19, 2015, 245–253.
- Beran-Cimbúrková 2020* P. Beran-Cimbúrková: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z hrobů z doby římské v Nebovidech, okr. Kolín. *Archeologie ve středních Čechách* 24, 2020, 235–241.
- Berecki 2021* S. Berecki: *Identity in landscape. Connectivity and Diversity in Iron Age Transylvania*. Bibliotheca Musei Marisiensis. Series Archaeologica XVIII. Cluj-Napoca 2021.
- Bienaimé 1999* J. Bienaimé: L'enclos quadrangulaire I de la nécropole de „La Perrière“ à Saint-Benoît-sur-Seine (Aube). In: A. Villes/A. Bataille-Melkon (dir.): *Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIe–IIIe siècles avant notre ère. Actes du Colloque de l'AFEAF, Troyes, 25–27 mai 1995*. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise 15 – Supplément 4. Reims 1999, 517–528.
- Bílková 2014* J. Bílková: *Výhodnocení pohřebního ritu období Ha/LT z lokality Tišice (okr. Mělník)*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Praha 2014. Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/67182>
- Blondiau/Buchez 2009* L. Blondiau/N. Buchez: Les chambres funéraires et les aménagements de surface de Villers-Bocage (Somme) dans leur contexte régional. *Revue archéologique de Picardie* 3–4, 2009, 157–169.
- Bochnak 2007* T. Bochnak: Les enclos quadrangulaires en Pologne IVe siècle avant. J.-C. – IIe siècle après J.-C. *Acta Terrae Septemcastrensis* 6, 2007, 23–40.
- Bollacher 2009* Ch. Bolacher: *Die keltische Viereckschanze auf der ›Klinge‹ bei Riedlingen*. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 88. Stuttgart 2009.
- Brnić 2006* Ž. Brnić: *Vliněves, okr. Mělník*. Praha 2006. Výzkumní zpráva 10028/2006. Dokumentace AÚ AV ČR. Praha 2006. Dostupné na: <https://digiarchivaiscr.cz/id/C-TX-200610028>
- Brnić/Sankot 2005* Ž. Brnić/P. Sankot: Časně laténský pohřební areál s „enclos quadrangulaire“ v Černoučku, okr. Litoměřice. *Památky archeologické* 96, 2005, 31–70.
- Bronk Ramsey 2009* C. Bronk Ramsey: Bayesian Analysis of Radiocarbon Dates. *Radiocarbon* 51, 2009, 337–360.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>
- Budinský/Waldhauser 2004* P. Budinský/J. Waldhauser: *Druhé keltské pohřebiště z Radovesic (okres Teplice) v severozápadních Čechách*. Archeologický výzkum v severních Čechách 31. Teplice 2004.
- Bujna 1989* J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfelder bei Dubník I. *Slovenská archeológia* 37, 1989, 245–334.
- Bujna 2005* J. Bujna: *Kruhový šperk z laténských ženských hrobů na Slovensku*. Nitra 2005.

- Cordie 2006*
- Čižmář 1973*
- Čižmář 2006*
- Čižmář 2022*
- Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018*
- Čižmář a j. 2023*
- Čižmářová 1993*
- Čižmářová 2011*
- Čižmářová 2017*
- Danielisová 2014*
- Danielisová 2015*
- Decker/Scollar 1962*
- Drda/Rybová 2001*
- Goláňová 2018*
- Goláňová/Hlava 2020*
- Gransar/Malrain 2009*
- Hejhal 2016*
- Herbin a j. 2013*
- Holzer 2014*
- Chytráček 2013*
- Jošková 2016*
- Józefowska/Kamyszek/Zygadło 2022*
- Kalábek 2002*
- Kalábek 2017*
- R. Cordie: Zu den latènezeitlichen Grabgärten von Wederath/Belginum. In: W.-R. Teegen/R. Cordie/O. Dörner/S. Rieckhoff/H. Steuer (ed.): *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit. Festschrift für Rosemarie Müller*. Ergänzungsband zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 53. Berlin – New York 2006, 251–263.
- M. Čižmář: Keltský kostrový hrob se čtvercovým příkopem z Domamyslic, okr. Prostějov. *Archeologické rozhledy* 25, 1973, 615–625.
- M. Čižmář: *Žatčany 2000*. Brno 2006. Výzkumní zpráva 99/06. Dokumentace ÚA památkové péče v Brně. Brno 2006. Nepublikované.
- I. Čižmář: *Druhá sezóna archeologického výzkumu aglomerace v Němčicích*. Dokumentace ÚA památkové péče v Brně. Brno 2022. Dostupné na: <https://www.uapp.cz/aktuality/druha-sezona-archeologickeho-vyzkumu-aglomerace-v-nemcicich>
- M. Čižmář/J. Čižmářová/J. Meduna: *Němčice a Staré Hradisko. Spony*. Brno 2018.
- I. Čižmář/H. Čižmářová/R. Křivánek/M. Popelka: L'agglomération centrale de Němčice. État actuel des connaissances, prospections (2017–2021) et découverte du premier atelier verrier au nord des alpes. In: E. Hiriart et al. (ed.): *Les agglomérations dans le monde celtique et ses marges. Nouvelles approches et perspectives de recherche*. Nemesis 1. Pessac 2023, 193–207.
- J. Čižmářová: Zjišťovací výzkum v Dolních Bojanovicích (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 1989, 1993, 116–117.
- J. Čižmářová: *Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Brno-město a Brno-venkov*. Brno 2011.
- J. Čižmářová: *Keltská pohřebiště na Moravě. Okresy Hodonín, Kroměříž, Olomouc, Opařa, Prostějov, Přerov, Uherské Hradiště, Zlín*. Brno 2017.
- A. Danielisová: Staré Hradisko – pohled na urbanismus doby laténské optikou moravského oppida. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (eds.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 315–333.
- A. Danielisová: The „Boii“ and Moravia – the same but different. In: M. Karwowksi/V. Salac/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiktion. Akten des internationalen Kolloquiums in Cesky Krumlov vom 14.–16. 11. 2013. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 21. Bonn 2015, 169–182.
- K. Decker/L. Scollar: Iron Age Square Enclosures in Rhineland. *Antiquity* 36, 1962, 175–178.
- P. Drda/A. Rybová: Vývoj velmožského dvorce 2.–1. století před Kristem. *Památky archeologické* 92, 2001, 284–349.
- P. Goláňová: *The early La Tène Period in Moravia*. Studien zur Archäologie Europas 32. Bonn 2018.
- P. Goláňová/M. Hlava: Předduchcovský horizont (subfáze LT B1a) na Moravě. In: I. Čižmář/H. Čižmářová/A. Humpolová (eds.): *Jantarová stezka v proměnách času*. Brno 2020, 149–159.
- F. Gransar/F. Malrain: Les monuments funéraires en Picardie au second âge du Fer. *Revue archéologique de Picardie* 3–4, 2009, 143–156.
- P. Hejhal: Záchranný archeologický výzkum v trase dálnice D11 v roce 2015 – raně středověké pohřebiště. In: K. Sklenář (ed.): *Archeologické výzkumy v Čechách 2015. Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 101*. Praha 2016, 27.
- P. Herbin/Ch. Louvion/V. Pilard/T. Oueslati: Problème d'interprétation des enclos quadrangulaires de La Tène moyenne découverts en Flandre Française: l'exemple de Borre (Nord). *Revue du Nord* 5, 2013, 73–89.
- V. Holzer: Ausgrabung des dritten kleinen Heiligtums Objekt 41 am Sandberg 2013. *Archäologie Österreichs* 25, 2014, 20–22.
- M. Chytráček: Doklady přítomnosti elity 6.–5. století př. Kr. v regionu na soutoku Labe a Vltavy ve středních Čechách. *Archeologické rozhledy* 65, 2013, 285–320.
- T. Jošková: *Valový objekt u Markvarcic (okr. Jičín) ve světle analýz a archeologických poznatků*. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Filozofická fakulta. Hradec Králové 2016. Dostupné na: <https://theses.cz/id/spqjf2>
- A. Józefowska/L. Kamyszek/L. Żygadło: Założenia rowkowe o charakterze funeralnym ze stanowiska Domasław 10, 11, 12. Chrzanów 4, pow. wrocławski, jako przejaw oddziaływań kulturowych. *Przegląd Archeologiczny* 70, 2022, 75–114. DOI: <https://doi.org/10.23858/PA70.2022.3025>
- M. Kalábek: Doklady čtvercových příkopových objektů z Olomouce-Slavonína. *Pravěk. Nová řada* 11, 2002, 255–263.
- M. Kalábek: Funerální a sídlištní památky z laténu a doby římské z Hněvotína. In: M. Kršková/J. Peška (eds.): *Ročenka 2016. Archeologické centrum Olomouc*. Olomouc 2017, 43–55.

- Kočár/Kočárová 2019
- Křivánek/Čižmář 2007
- Lambot 2000
- Lovejoy 1985
- Limburšký 2010
- Limburšký/Ginoux/Sankot 2013
- Limburšký a j. 2015
- Lorenz 1978
- Mangel/Jošková 2019
- Mangel a j. 2020
- Mazáč/Stolz 2019
- Millet 2008
- Morschhauser/Pollak-Schmuck 2021
- Möbes 1983
- Nebehay 1973
- Neugebauer 1992
- Neugebauer 1996
- Ortalli 1995
- Procházka 2021
- Prokeš 2007
- P. Kočár/R. Kočárová: Lochenice (okr. Hradec Králové), dálniční úsek D11-06-7C. Nálezová zpráva ARCH 20/21. In: D. Stolz: *Záchranný archeologický výzkum v trase budoucí dálnice D11-06 Hradec Králové – Smiřice. Úsek 7C, km 101,000–101,500, k. ú. Lochenice*. Hradec Králové 2019. Nepublikované.
- R. Křivánek/M. Čižmář: The combination of magnetometric prospection and other non-destructive survey methods of a large La Tène site near Němčice, Central Moravia. Present results and future possibilities. *Študijné zvesti AÚ SAV* 41, 2007, 205–207.
- B. Lambot: Les enclos funéraires en Champagne: indicateurs chronologiques, sociaux, culturels? *Revue archéologique de Picardie* 1–2, 2000, 147–159.
- C. O. Lovejoy: Dental Wear in the Libben Population: Its Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death. *American Journal of Physical Anthropology* 68, 1985, 47–56.
- DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680105>
- P. Limburšký: Proměny pravěké krajiny. *Živá archeologie* 11, 2010, 22–25.
- P. Limburšký/N. Ginoux/P. Sankot: Les enclos à inhumations de Vliněves (district de Mělník, Bohême centrale) données préliminaires. *Bulletin de l'Association Française pour l'Étude de l'Âge du Fer* 31, 2013, 41–44.
- P. Limburšký/P. Sankot/H. Březinová/J. Likovský: Laténské pohřebiště v pískovnách u Vliněvsí, okr. Mělník. *Památky archeologické* 106, 2015, 181–246.
- H. Lorenz: Totenbrauch und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 59, 1978, 1–380.
- T. Mangel/T. Jošková: East Bohemian finds of belt segments with a central knob and side plates as evidence of interregional contacts during the La Tène period. In: *Sedem kruhov Jozefa Bujnu. Studia Historica Nitriensia – Supplementum 2. Mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu prof. Jozefa Bujnu*. Nitra 2019, 465–480.
- DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.S.465-480>
- T. Mangel/P. Milo/T. Tencer/T. Jošková: New findings about the arrangement of internal buildings in La Tène quadrangular enclosures in Bohemia based on the example of the site of Markvartice, East Bohemia. *Archeologické rozhledy* 72, 2020, 427–449.
- DOI: <https://doi.org/10.35686/AR.2020.15>
- M. Mazáč/D. Stolz: Hrob s čtvercovým příkopovitým ohrazením v rámci ZAV D11-06-7C na katastru obce Lochenice. In: M. Kršková/J. Peška (eds.): *Ročenka 2018. Archeologické centrum Olomouc*. Olomouc 2019, 192–196.
- É. Millet: La nécropole du second Âge du Fer de Saint-Benoît-sur-Seine, „La Perrière“ (Aube): étude synthétique. *Revue Archéologique de l'Est* 57, 2008, 75–184.
- G. Morschhauser/A. Pollak-Schmuck: Ein Gräberfeld der Frühlatènezeit im Unteren Traisental – KG Inzersdorf, KG Walpersdorf. In: F. Pieler/E. Nowotny (Hrsg.): *Beiträge zum Tag der Niederösterreichischen Landesarchäologie 2021. Asparn – Zaya 2021*, 57–67.
- G. Möbes: Baalberger Grabanlagen im Thüringer Becken. *Alt-Thüringen* 19, 1983, 43–58.
- S. Nebehay: Das latènezeitliche Gräberfeld von der Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge, p. B. Bruck a. d. Leitha, NÖ. *Archaeologia Austriaca, Beiheft* 11, 1973, 1–80.
- J.-W. Neugebauer: *Die Kelten im östen Österreichs*. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 92. St. Pölten – Wien 1992.
- J.-W. Neugebauer: Eine frühlatènezeitliche Gräbergruppe in Itzersdorf ob der Treisen, NÖ. In: E. Jerem/A. Krenn-Leeb/J.-W. Neugebauer/O. H. Urban (Hrsg.): *Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Actes des Internationalen Symposiums, St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992*. Budapest – Wien 1996, 111–178.
- J. Ortalli: La necropoli celtica della zona „A“ di Casalecchio di Reno (Bologna). Note preliminari sullo scavo del complesso sepolcrale e dell'area di culto. In: J.-J. Charpy (ed.): *L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C., contacts, échanges et mouvements de population. Actes du deuxième symposium international d'Hautvillers de 1992. Sceaux* 1995, 189–238.
- A. Procházka: *Hroby nedospělých jedinců na pohřebištích z mladší doby železné na Moravě*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta. Brno 2021. Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/sdn41/>
- L. Prokeš: *Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu*. Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana – Supplementum 1. Brno 2007.

Rabsilber/Wendling/Wiltschke-Schrotta 2017

T. Rabsilber/H. Wendling/K. Wiltschke-Schrotta: *Der Dürrnberg bei Hallein, Die Gräbergruppe im Eisfeld*. Teil 1. Dürrnberg-Forschungen 10. Rahden/Westf. 2017.

Ramsl 2002

P. C. Ramsl: *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Forschungsansätze zu wirtschaftlichen Grundlagen und sozialen Strukturen der latènezeitlichen Bevölkerung des Traisentales, Niederösterreich*. Fundberichte aus Österreich. Materialheft A 11. Wien 2002.

Ramsl 2011

P. C. Ramsl: *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reintal Süd, Niederösterreich*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 74. Wien 2011.

Ramsl 2012

P. C. Ramsl: Late Iron Age grave rites in Eastern Austria. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş, 7–9 October 2011*. Târgu Mureş 2012, 183–188.

Ramsl 2017

P. C. Ramsl: Bronze- und eisenzeitliche Gräberfelder in Nordostösterreich: topographische Lage, Strukturen, und geschlechtspezifische Bestattungsareale anhand von ausgewählten Beispielen. *Zborník SNM* 111. *Archeológia* 27, 2017, 97–107.

Ramsl 2020

P. C. Ramsl: Wege ins Jenseits – Bestattungen auf Gräberfeldern. In: P. Trebsche et al. (ed.): *Keltische Münzstätten und Heiligtümer. Die jüngere Eisenzeit im Osten Österreichs (ca. 450 bis 15 v. Chr.)*. Wien 2020, 402–423.

Reimer a. j. 2020

P. Reimer/W. Austin/E. Bard/A. Bayliss/P. Blackwell/C. Bronk Ramsey/S. Talamo: The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62, 2020, 725–757.

DOI: <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>

Repka 2020

D. Repka: Enclosure of La Tène Graves in the Territory of Slovakia. *Studia Hercynia* 24, 2020, 127–154.

Rustoiu/Berecki/Ferencz 2017

A. Rustoiu/S. Berecki/I. V. Ferencz: Practici funerare în Transilvania în perioada orizontului celtic (La Tène B1/B2–C1). In: V. Sîrbu (ed.): *Istros XXIII. Proceedings of the 16th international colloquium of funerary archaeology. Funerary Practices at the Thracians and the Celts in the Second Iron Age. Alun, Hunedoara county, 11th–14th May 2017*. Brăila 2017, 247–275.

Schönfelder 2009

M. Schönfelder: Archäologische Untersuchungen zur Elite in der keltischen Gesellschaft. In: M. Egg/D. Quast (eds.): *Aufstieg und Untergang. Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften“*. Mainz 2009, 59–78.

Smejtek 2003

L. Smejtek: Radiokarbonová data z Kněževsi u Prahy. In: L. Šmejda/P. Vařeka (eds.): *Sedmdesát neustupných let*. Plzeň 2003, 165–178.

Sofaer/Turek 2004

J. Sofaer/J. Turek: Excavation of a funerary area at Uhý (Central Bohemia). In: M. Gojda (ed.): *Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology*. Prague 2004, 286–305.

Soudská 1969

E. Soudská: *Manětín-Hrádek, okr. Plzeň-sever. Žárové pohřebiště pozdního halštatu*. Praha 1969. Nálezová zpráva 5256/69. Dokumentace AÚ AV ČR. Praha 1969. Dostupné na: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-196905256>

Soudská 1976

E. Soudská: Hrob 196 z Manětína-Hrádku a další hroby s dvoukolovými vozy v Čechách. *Archeologické rozhledy* 28, 1976, 625–654.

Soudská 1994

E. Soudská: *Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen. Das Gräberfeld Manětín-Hrádek*. Prag 1994.

Stolz 2021

D. Stolz: *Záchranný archeologický výzkum v trase budoucí dálnice D11-06 Hradec Králové – Smiřice. Úsek 7C, km 101,000–101,500, k. ú. Lochenice*. Hradec Králové 2021. Dokumentace AÚ AV ČR. Nálezová zpráva ARCH 20/21. Nepublikované.

Šumberová 2012

R. Šumberová: *Cesta napříč časem a krajinou. Katalog k výstavě nálezů ze záchranného výzkumu v trase obchvatu Kolína 2008–2010*. Praha 2012.

Trebsche 2020

P. Trebsche: Kult, Deponierungen und Rituale. In: P. Trebsche et al. (ed.): *Keltische Münzstätten und Heiligtümer. Die jüngere Eisenzeit im Osten Österreichs (ca. 450 bis 15 v. Chr.)*. Wien 2020, 440–464.

Ubelaker 1978

D. H. Ubelaker: *Human Skeletal Remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago 1978.

Vávra/Beneš 2020

M. Vávra/Z. Beneš: Kostrové hroby na sídlišti z doby laténské a římské v Nebovi-dech u Kolína. *Archeologie ve východních Čechách* 24, 2020, 219–233.

Venclová 2008

N. Venclová ed.: *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*. Praha 2008.

Villes 1999

A. Villes: Les enclos funéraires et cultuels protohistoriques de „Type Saint-Benoît“. In: A. Villes/A. Bataille-Melkon (dir.): *Fastes des Celtes entre Champagne et*

- Bourgogne aux VIIe–IIIe siècles avant notre ère. Actes du Colloque de l'AFEAF, Troyes, 25–27 mai 1995. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise 15 – Supplément 4. Reims 1999, 529–548.*
- Waldhauser 1987 J. Waldhauser: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Dobrá Voda und Letky sowie Radovesice, Stránce und Tuchomyšl. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 68, 1987, 25–179.
- Waldhauser 1989 J. Waldhauser: État de la recherchesur les enceintes quadrilatérales laténiques (dites Viereckschanzen) en Bohême. In: O. Buchsenschutz/L. Olivier (eds.): *Les Viereckschanzen et les enceintes quadrilatérales en Europe celtique. Actes du IXe colloque AFEAF, Châteaudun, 16–19 mai 1985*. Paris 1989, 43–55.
- Waldhauser 1998 J. Waldhauser: Die Goldfingerringe von Münsingen-Rain und ihre Vergleichsstücke aus Flachgräberfelden im Gebiet zwischen dem schweizerischen Mittelland und den Karpatenbecken. In: F. Müller (ed.): *Münsingen-Rain, ein Markstein der keltischen Archäologie. Funde, Befunde und Methoden im Vergleich. Akten, Internationales Kolloquium – Das keltische Gräberfeld von Münsingen-Rain 1906–1996, Münsingen Bern, 9.–12. Oktober 1996*. Schriften des Bernischen Historischen Museums 2. Bern 1998, 85–121.

Quadrangular Enclosures at the La Tène Period Cemeteries in Bohemia and Moravia in the Perspective of Finds from Lochenice and Nebovíd

Tomáš Mangel – Daniel Stolz – Miloš Vávra – Martin Mazáč

Summary

The territory of Bohemia and Moravia was one of the areas where quadrangular ditch enclosures connected to the burial environment were built during the La Tène period. More profound attention was paid to this phenomenon in the area last time in connection with the discovery of an Early La Tène period burial at Černouček, Litoměřice district (Brnić/Sankot 2005). However, the number of available and published enclosures has grown considerably since then. Among the most recent discoveries of this type are represented the features from Lochenice and Nebovíd, situated in the northeastern part of Bohemia.

Three new quadrangular enclosures were found in 2018 in Lochenice, Hradec Králové district (Fig. 1; 2). The enclosures were arranged in a row with distances of ca. 180 and 260 cm. Their ground plans had the dimensions 720 × 710 cm (feature 50), 770 × 770 cm (feature 51) and 470 × 460 cm (feature 52). While the spaces inside enclosures 50 and 52 were empty (Fig. 3), a third enclosure 51 surrounded grave pit 271. The pit was oriented in the north-south direction, and its bottom with dimensions 254 × 75 cm was situated at a depth of 101 cm (Fig. 4; 5). The situation showed clear marks of secondary intervention. The grave pit contained no grave goods as a result of it. Inside there were only a few skeletal remains deposited in a non-anatomical position. The sex of the buried individual could not be determined, but he probably belonged to the age category *juvenis*.

The second case represents one quadrangular enclosure excavated in 2009 at Nebovíd, Kolín district (Fig. 6). The area of the enclosure had dimensions of 686 × 670 cm. Inside the enclosure (feature 8) was a grave pit (feature 9) oriented east-west. Its bottom, measuring 260 × 85 cm, was up to 67 cm deep. Two burials were placed vertically above each other and separated by a layer of stones. The upper burial (K2) was also affected by secondary manipulations and accompanied only by two iron rings (Fig. 6: 3). The scattered anthropological material belonged to an adult male skeleton. In contrast, the undisturbed burial (K3) of a female aged 40 to 50 years was situated in the lower part of the grave pit. It was laid in an extended position on its back with head towards the west. The burial was not equipped with any artefacts.

Neither of these cases provided sufficient diagnostic artefacts to enable their more precise chronological classification. Radiocarbon dating was therefore carried out on samples from the bones of buried individuals and macroremains (Fig. 7; Tab. 2). Burial 271 from Lochenice can be thus most likely placed in one of the three intervals corresponding to 390–352 cal BC, 288–227 cal BC or 219–210 cal BC. In a relative chronology, it corresponds to the turn of LTA and B1 or the LTB2b–C1a period. The enclosure from Nebovíd can be assigned to a single broad interval of 368–165 cal BC based on the data from the K2 burial, i.e. generally to the course of LTB1–C1/C2.

These results can be evaluated in the context of other La Tène period enclosures from the Czech and Moravian territories. Currently, 34 quadrangular enclosures are registered within fifteen sites in Bohemia and Moravia (Fig. 8; Tab. 3). In Bohemia, they show a significant concentration in the area of the confluence of the Elbe and the Vltava rivers, with smaller frequencies also in the northern part of western and in eastern Bohemia (Fig. 9). In Moravia, they are concentrated mostly in the Olomouc and Prostějov regions, with isolated examples from the Brno and Hodonín region too. Enclosures most often occur singly at individual sites. In some cases, however, they form larger groups of two to seven, organised in clusters or irregular rows. In eleven cases, skeletal or cremation burials were registered within the enclosed area. In two cases, the burials were placed directly in the ditches of the enclosures. The remaining cases did not display the presence of burials.

As in Slovakia (*Repka 2020*), associating quadrangular enclosures with burials that could be classified as elite is not absolute in Bohemia and Moravia. However, there is no doubt that the quadrangular enclosures primarily played the role of symbolic demarcation and monumentalization of the place, pointing to the prominent position of the buried person or the enclosed space. In this respect, the cases from Lochenice and Nebovidy belong to the widely spread variant of the solution where a palisade fence marked the area with the burial. Also, in the cases of the empty enclosures from Lochenice, it is at least probable that they originally surrounded shallow cremation burials. However, these have disappeared due to surface degradation in the past.

Within the interpretation, some chronological-geographical aspects that show visible differences between Bohemia and Moravia are of particular interest. Bohemia is characterised by the occurrence of predominately smaller enclosures dated in the majority to the HaD/LTA and LTA period (Fig. 10). Their presence here is seen as one of the manifestations of the Czech territory belonging to the western areas, where the processes of social and cultural change accompanying the transition between the Hallstatt and La Tène cultures took place. In contrast, Moravia is characterised by larger-sized enclosures, which only appear there from the beginning of the LTB1 period onwards. However, at the present state of knowledge, it is impossible to thoroughly decide to what extent their absence in the context of LTA period is related to the overall low archaeological visibility of burial sites in this area (cf. *Goláňová 2018*, 66–72). In any case, a different development is evidenced by the disappearance of enclosures on the otherwise very numerous LTB–C1 burial sites in Bohemia, which cannot be justified in the same way as its absence in the LTA Moravian environment. In Moravia, the occurrence of burials with quadrangular enclosures during the LTB–C1 can be explained by the geographical and cultural connection to the more southerly areas of the middle Danube region (e.g. *Danielisová 2015*) with their more numerous evidence from LTA (e.g. *Neugebauer 1996*) and disappearance in LTC1 (*Ramsl 2011*, 209, fig. 178; *Repka 2020*, 143, 144). The isolated and only broadly dated evidence of enclosed burials from the 4th–3rd centuries BC in East Bohemia should also be seen in this light. While their local presence in the 4th century BC can be explained as a reflection of a potential local persistence of Early La Tène burial practices, for the 3rd c. BC, a more intense influence of links with the south-eastern areas comes into consideration.

Fig. 1. Lochenice, Hradec Králové dist. Location of the site 06-7C. Base map ČUZK; compiled by T. Holbová.

Fig. 2. Lochenice, Hradec Králové dist. 1 – plan of the excavated area of site 06-7C; 2 – detailed plan; 3 – vertical photo of the area with ditch enclosures. Plans compiled by T. Holbová, photo by J. Růžička.

Fig. 3. Lochenice, Hradec Králové dist. Documentation of features 50 and 52. Digitised by Š. Kravciv.

Fig. 4. Lochenice, Hradec Králové dist. Documentation of features 51 and 271. 1 – enclosure (feature 51); 2 – grave pit (feature 271). Legend: a – traces of iron; b – bones; c – layer with charred wood. For the legend to numbers 1–6, see the description of feature 271 in the text. Digitised by Š. Kravciv.

Fig. 5. Lochenice, Hradec Králové dist. Excavation of the grave pit 271. 1 – plan of the feature with approximately marked secondary dig (a) and the outline of the grave pit (b); 2 – section of the grave pit; 3, 5 – excavation of the secondary dig; 4 – grave filling indicating the presence of a wooden coffin; 6 – grave pit after the removal of the filling. Photo by J. Růžička and D. Šatra.

Fig. 6. Nebovidy, Kolín dist. Documentation of features 8 and 9. 1 – enclosure (feature 8); 2 – grave pit (feature 9); 3 – artefacts belonging to the burial K2 from feature 9. Legend to feature 8: 1 – grey-brown clayic soil, locally pebbles; 2 – yellow-grey clay mixed with layer 1; 7 – ochre-orange clayic sand mixed with layer 1. Legend to feature 9: 1 – grey-brown clayic soil; 2 – brown-grey clayic soil, 30 % lumps of yellow-grey silty clay; 3 – yellow-grey clayic soil, 10 % lumps of silty clay; 4 – yellow-grey clayic soil; a – iron; b – bones; c – stone; d – melioration (according to *Vávra/Beneš 2020*, fig. 6–9; 12; 15; 16). Modified by T. Jošková and T. Mangel.

Fig. 7. Calibration diagram of radiocarbon dates from features 52 and 271 from Lochenice, Hradec Králové district and from feature 9 from Nebovidy, Kolín district. The marked intervals correspond to the 2σ uncertainty level. Calibrated in the OxCal 4.4 software using the IntCal20 curve (*Bronk Ramsey 2009; Reimer et al. 2020*).

Fig. 8. Schematic diagrams of quadrangular ditch enclosures ground plans from the La Tène period in Bohemia and Moravia. Legend: a – excavated; b – geophysical findings; c – grave pit/burial (after *Bílková 2014*, tab. 32; *Brnič/Sankot 2005*, fig. 5; *Čižmář 1973*, fig. 1; 2006, fig. 3; 2022, fig. 2; *Kalábek 2002*, fig. 2; 3; 2017, fig. 5; 6; *Limburšký/Ginoux/Sankot 2013*, fig. 2; *Soudská 1994*, fig. G4; 9; 11; *Sofaer/Turek 2004*, fig. 5.14; *Waldhauser 1989*, fig. 12). Compiled by T. Mangel.

Fig. 9. Distribution and dating of quadrangular ditch enclosures from the La Tène period in Bohemia and Moravia. The site numbers correspond to the numbering in Tab. 3.

Fig. 10. Ground plan dimensions of quadrangular ditch enclosures from the La Tène period in Bohemia and Moravia depending on their geographical and chronological affiliation. The analysed values correspond to the approximate distances of the longitudinal axes of the opposite sides of the individual enclosures.

Tab. 1. Lochenice, Hradec Králové district. Plant taxa identified in samples from the La Tène period features.

Tab. 2. Radiocarbon dates from Lochenice, Hradec Králové district (features 50, 52 and 271) and Nebovidy, Kolín district (burial K2 from feature 9). Calibrated in the OxCal 4.4 software using the IntCal20 curve (Bronk Ramsey 2009; Reimer *a. j.* 2020).

Tab. 3. List of quadrangular enclosures from the La Tène period in Bohemia and Moravia. The site numbers correspond to the numbering in Fig. 9.

Translated by Tomáš Mangel

Mgr. Tomáš Mangel, Ph.D.
Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta, Katedra archeologie
Rokitanského 62
CZ – 500 03 Hradec Králové
tomas.mangel@uhk.cz

PhDr. Daniel Stolz, Ph.D.
Archaia z. ú.
Truhlářská 1119/20
CZ – 110 00 Praha 1
danielstolz@seznam.cz

PhDr. Miloš Vávra, CSc.
Ústav archeologické památkové péče středních Čech Praha
Nad Olšinami 448/3
CZ – 100 00 Praha 10
milosvavra@seznam.cz

Mgr. Martin Mazáč
Nerudova 1512
CZ – 686 03 Staré Město
mazacma@seznam.cz

SETTLEMENTS OF THE CELTS IN SOUTHWESTERN SLOVAKIA¹

Gertrúda Březinová^{ID}

DOI: <https://doi.org/10.31577/szaušav.2023.70.2>

Keywords: southwestern Slovakia, La Tène period, settlements, settlement features, function of features

The article is focused mainly on summarization of materials provided by documents on existence of settlements, settlement features from the territory of southwestern Slovakia and their possible use as residences. We also raise a question about the size and urbanism of settlements and their specifications from the aspect of a common inhabitant or elite of the then society with higher status.

CONTEMPORARY SITUATION IN SLOVAKIA

With regard to the natural geographical division, we distinguish three main settlement areas in the territory of Slovakia in the La Tène period. Southwestern Slovakia with high density of finds is part of the Celtic settlement in the Middle Danube region. The northern and mountainous areas have separate development with its peak in the Púchov culture. The south of central and eastern Slovakia inclines to the development in the Tisza river basin and Transylvania. In our article, we will focus on the most intensely settled territory in that period, i. e. southwestern Slovakia. In its area, the situation is difficult in the end of the Early Iron Age (Hallstatt period), which is expressed in overlapping of the eastern part of the Kalenderberg culture by the Vekerzug group. The Váh river was the boundary. The Celts² – probably only small prospecting groups – arrived in waves in the thus formed environment since the mid-5th century BC. The oldest lowland and upland settlements and burial grounds from that period are concentrated mostly in the westernmost part of southwestern Slovakia, near Bratislava and at the feet of the Little Carpathians. Today, inhumation burial grounds and individual burials in Stupava (Čambal 2012), Bučany (Bujna/Romsauer 1983, 277 nn.), Veľký Grob (Chropovský 1954, 316–319) and in the cadastral area of Bernolákov (Bazovský 2012, 79–85) are known from this oldest stage of the La Tène period (HaD3/LTA–LTB1). The fortified hillfort on Slepý vrch hill in the cadastral area of Horné and Dolné Orešany villages known for solitary finds and results of excavations from 2004, 2005 and 2008, which studied terraces and parts of fortification, deserve most attention (Pieta/Jakubčinová/Šebesta 2011, 211–214, fig. 93; 97). As for lowland sites, studied features include e. g. features in Trnava-Horné pole, Bratislava-Dúbravka, Rakovice (Bartík/Březinová 1996, 57–86; Březinová/Benediková 2001; Stegmann-Rajtár 1996, 455–471). This group of inhabitants belongs to the first Celtic enclave, which expanded in the territory of southwestern Slovakia across the Danube river from the territory of Lower Austria.

In the mid-4th c. BC, direct occupation occurs. The main colonization wave moving along the right bank of the Danube is associated with settling in the core of the Carpathian basin. It headed to the southeastern areas settled by bearers of the Vekerzug culture, who were then forced off from there. The Celtic

¹ This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV 20-0044 and grant project VEGA 01/0240/21. The paper presents a revised paper that was presented at the 16th Protohistorical Conference "Archaeologia barbarov", which took place in Trnava, 30. 9. to 2. 10. 2021.

² The name of the Celts is used on the general level as a name for the groups of the then inhabitants having uniform material equipment.

tribes with their numbers and mainly highly developed production potential connected with antique Mediterranean world greatly influenced the whole of the then Trans-Alpine Europe. Trade associated with the so-called Amber Road prospered and they used a monetary system in their everyday life. Their intense settlement in the environment of southwestern Slovakia is evidenced by the density of sites (Březinová 2006) as well as numerous flat burial grounds in the lower Ipel, Hron, Žitava and Nitra river basins since LTB. Warrior burials occur at the burial grounds as well as richly equipped female burials, often with goods in form of luxurious goods, such as jewels or metal ware of antique origin and other prestigious artifacts (Bujna 1998; 2005; 2011; Repka 2014; 2015). Another colonization wave of the Celts is connected with the beginning of the 2nd c. BC and was associated with the north Italic tribes which withdrew to northeast after being defeated by the Romans (191/190 BC). Archaeologically, this process is documented by burial grounds with cremation burials and new settlements. Today, we know about 120 burial grounds in Slovakia where 1,025 burials were studied (Repka 2014, 42). The most intense settlement in the territory of southwestern Slovakia is confirmed in LTC1, in the early stage of the Middle La Tène period (LTB2/LTC1–LTC1 240/230–180 BC). As for settlements, they are mainly habitations of lowland character and we can speak of urbanistic arrangement only in minimum of them, which is caused by the low number of studied features at individual sites. In the second half of the 2nd c. BC (LTC2), changes occurred in the whole central European territory. They were expressed in the demise of burial grounds, appearance of oppida, moving settlement to higher altitudes and occurrence of monuments of the so-called Dacian character (LTD) which survive until the beginning of the Roman period (association with Burebista).

EVIDENCE OF SETTLEMENT OF SOUTHWESTERN SLOVAKIA (Fig. 1)

In the attempt to learn about the original picture of settlement in southwestern Slovakia in the La Tène period, we focused on processing of the available database of published outputs as well as on record of the sites in documentations of museums and mainly in the Institute of Archaeology of SAS in Nitra. This time-consuming step allowed us to collect 425 data on settlement sites in the studied territory (Březinová 2006, 22, map 1). To a great extent, it is a database with a low information value; there is no intentionally studied settlement area dated to the La Tène period. Most of the sites were polycultural, but there were also settlement features belonging to the period of our interest. After some time, we see this step very positively. This database was reduced to settlements where at least one feature was studied, which means 95 sites, 328 features, 212 of which can be described as huts, were archaeologically studied at that time.³ Others were interpreted as pits of various characters, kilns and hearths. Since the publication of the article in 2006, other settlement sites have been investigated and published, e. g. Bratislava-Zlaté piesky (Kuzma 2012), Cífer (Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 2012), Bernolákovo-Triblavina (Březinová/Daňová 2019; Čambal/Bazovský 2017), Slovenský Grob (Čambal 2011), Tesárske Mlyňany and Čierne Kľačany (Březinová et al. 2015), Nitra-Svätoplukovo námestie square (Březinová/Ruttkay 2019), Topoľčany (Březinová/Wiedermann 2012), Hajná Nová Ves (Březinová 2013), Sered' (Daňová/Kissová 2021), Branč (Březinová 2021), Tvrdošovce (Furuglás et al. 2019). Settlements from Nitra have been completely evaluated (Březinová/Chropovský 2020). Currently, there are more than 400 features, which include 253 huts.⁴ It is a database confirming the intensity of settlement in southwestern Slovakia in the whole La Tène period, with the highest density of settlement in LTB2/LTC1–LTC1 240/230–180 BC to LTC2–LTC2/D1 180–130 BC. We must critically admit that each studied site contained only a few features which more likely suggest existence of small economically focused units, farmsteads. However, even with this number of sites (connected with the number of burial grounds), we should consider existence of larger settlements or settlements of central character or settlement agglomerations. We follow from the assumption that settlement in individual areas in that time was coordinated and followed certain rules, which is hard to confirm in the current state of knowledge. Important preconditions for settlement definitely included natural properties of individual selected sites. In this regard, a systematic survey and research of regions involving all available prospecting methods – from systematic field walks together with collection of finds and sampling, aerial

³ We use the word "hut" in general to indicate sunken features with various functions.

⁴ Compared to one of the largest lowland settlements of central character with dating to LTC1–LTC2 in Roseldorf, where 449 features were studied, this number seems very low (Holzer 2009).

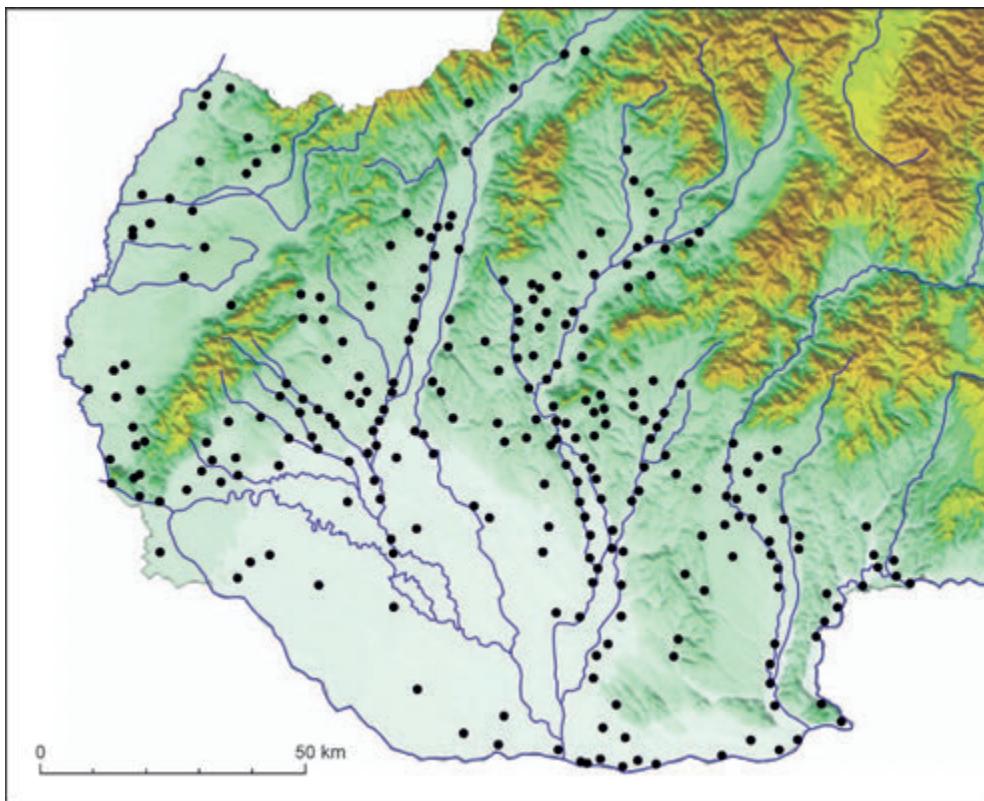

Fig. 1. Slovakia with indicated settlement features dated to the La Tène period in the southwest of the territory (after Březinová 2006).

and geophysical survey, to probing and areal excavations of detected features and settlement areas – would be very helpful in identification of sites and mainly their sizes. Cooperation with experts from natural sciences is logical and it means multidisciplinary approach to the topic.

Characteristics of open settlements

Constant attention has been paid to the definitions of settlements, urbanism, open agrarian settlements, central settlements, economic catchment areas of settlements from the La Tène period in Europe – either at specifically focused conferences, collections of works or independent publications.⁵ First attempts to evaluate the settlement structure in the La Tène period in Slovakia include works by K. Kuzmová (1980) and G. Březinová (2006). In his complex work on the Celtic settlement in Slovakia, K. Pieta (2008, 69–79) divided the sites into agrarian settlements, central and market settlements, exploitation and production zones, production-trade centres, fortifications, refuges and sacral areas. Settlement areas include roads, sources of water and raw materials. Local central settlements were often founded in strategically or communicatively important places, on the courses or crossroads of trade routes (Bratislava-Devín, Smolenice, Trenčianske Bohuslavice), near sources of raw materials (Plavecké Podhradie). Smaller ones are located at the feet of the Little Carpathians (Plavecké Podhradie, Smolenice, Trenčianske Bohuslavice). K. Pieta also presents smaller fortified central settlements, so-called *castella*, such as Trenčianske Teplice, Šurany-Nitriansky Hrádok. Unique findings definitely include the discovery and research of the sacrificial ground in the catchment area of the centre of power on the hill of Udrina, in Slatina nad Bebravou, which brought new information on religious practices of the Celtic population in Slovakia in the 3rd c. BC. Sacrifices included fragments of precious antique bronze figurines and vessels which were exceptional in the territory of central Europe. The discovery has strongly supported the theory on arrival of a new

⁵ E. g. Cowley et al. 2019; Danielisová/Čižmář 2021; Les agglomérations 2015; Paths to complexity 2014; Tankó 2021; Trebsche 2020.

wave of Celtic settlers from the north of Italy to the Carpathian basin; they settled previously deserted mountain areas and – apart from rich material culture – brought new customs and rituals (*Pieta* 2018). Nevertheless, the richness of the sites from the territory of Slovakia with exceptional finds is insufficiently studied and evaluated. In most cases, we have only sketchy materials. Unfortunately, in Slovakia we do not have large open unfortified settlements similar to Roseldorf in Austria, Němčice in Moravia and Lovosice in the Czech Republic, whose size is 30–60 ha and *V. Salač* (1990) suggested to call them “production and distribution centres” with concentrated production and trade. He confirmed it later (*Salač* 2005), when he introduced the term of “centre of the Němčice/Roseldorf type”. There is a concentration of finds, mainly coins, and the so-called religious function is also documented. There are seven sanctuaries in Roseldorf, in Němčice, three square structures were detected by prospecting (*Křivánek/Čižmář* 2007) as well as production of non-ferrous metals and glass (*Čižmář/Kolníková/Noeske* 2008; *Venclová* 2016).⁶

The project of P. Trebsche in 2010–2012 (*Trebsche* 2012) was dedicated to detailed mapping of open lowland settlements from the La Tène period in Austria using aerial and geographical prospecting. Based on the size and number of features, he divided open lowland settlements into several groups – large settlements (size of 30–40 ha), such as Roseldorf (449 features – LTC and LTD1), medium-size settlements of 1–20 ha, such as Haselbach, Stripfing (up to 7 ha) and settlements and isolated farms or farmsteads with difficultly identifiable size. Most of them are detected in area excavations where they form separate clusters of several features. He also deals with the topic of the La Tène settlements in his work in 2020 (*Trebsche* 2020, 56–171), where he also refers to older books. Based on its size, the site of Ménfőcsanak in Hungary can be classified as a large open settlement within the Carpathian basin (*Tankó* 2021, 218). The question is how many hectares belong to the necropolis and how many belong to the settlement. The pair of the burial ground – country settlement was studied within 54 ha. 277 burials, 16 sunken single-space features (“houses”), 4 wells, 12 pits, some (later secondarily used) ditches and furrows, one surface structure with a circular foundation furrow and 1–3 utility buildings with stake construction built on the terrain surface were uncovered. The author states that with the size of the studied area, Ménfőcsanak is the largest studied La Tène site in the Carpathian basin (*Tankó* 2021, 218). In this regard, it is rather disputable, because it might be the largest La Tène site in the Carpathian basin; however, as for the detected La Tène features, we definitely cannot speak of the largest La Tène settlement. At the site of Šindolka in Nitra-Zobor, 52 features dated to the La Tène period were discovered. 32 of them belong to the group of sunken single-space features (*Březinová* 2000, 8; *Březinová/Chropovský* 2020, 10). Settlement areas and their catchment areas were objects of interest of researchers also in Moravia (*Čižmář/Danielisová* 2021), where two central sites existed subsequently – an older unfortified central agglomeration near Němčice nad Hanou and a younger oppidum of Staré Hradisko. Each of these centres was economically and probably also politically oriented in a different direction – Němčice was connected with the Middle Danube region and the Adriatic territory by the Amber Road, Staré Hradisko developed these contacts into a systematic trade network with contacts to Bohemia and Bavaria. Thanks to the purposeful orientation of the authors on the chronological division of individual settlement sites, it was possible to identify structure of settlement in individual regions, which allowed monitoring of growing density of settlement in the territory in chronological periods. It is interesting that in the Late La Tène period, not only the long-distance trade changes its orientation, but the number of settlement sites is reduced (*Čižmář/Danielisová* 2021, 227).

Settlements in southwestern Slovakia

In the list of settlement sites from the territory of southwestern Slovakia (*Březinová* 2006), the aim was to date the sites on the basis of finds. As we were working mainly with published material, many times we adopted information from other authors of researches. As for locations of settlements, their location in fertile lowlands near rivers, mainly their smaller contributaries, stands out clearly. It was possible to map individual chronological periods, similarly to Moravia later (*Čižmář/Danielisová* 2021, 227). In this article, we will present those belonging to the Middle La Tène period and those which are younger, dated to the Late La Tène period. Thus, we will create two ranges of settlement sites (*Březinová* 2006, 27, map 5, 6). The Early La Tène period is not discussed in this work due to the small number of sites (*Březinová* 2006, map 2). Based on density of settlement in certain areas in southwestern Slovakia, we can assume a larger cluster of settlements which most probably created a settlement agglomeration. In the Middle La Tène

⁶ Confirmed also by current research in 2021 and 2022 (we know it from autopsy).

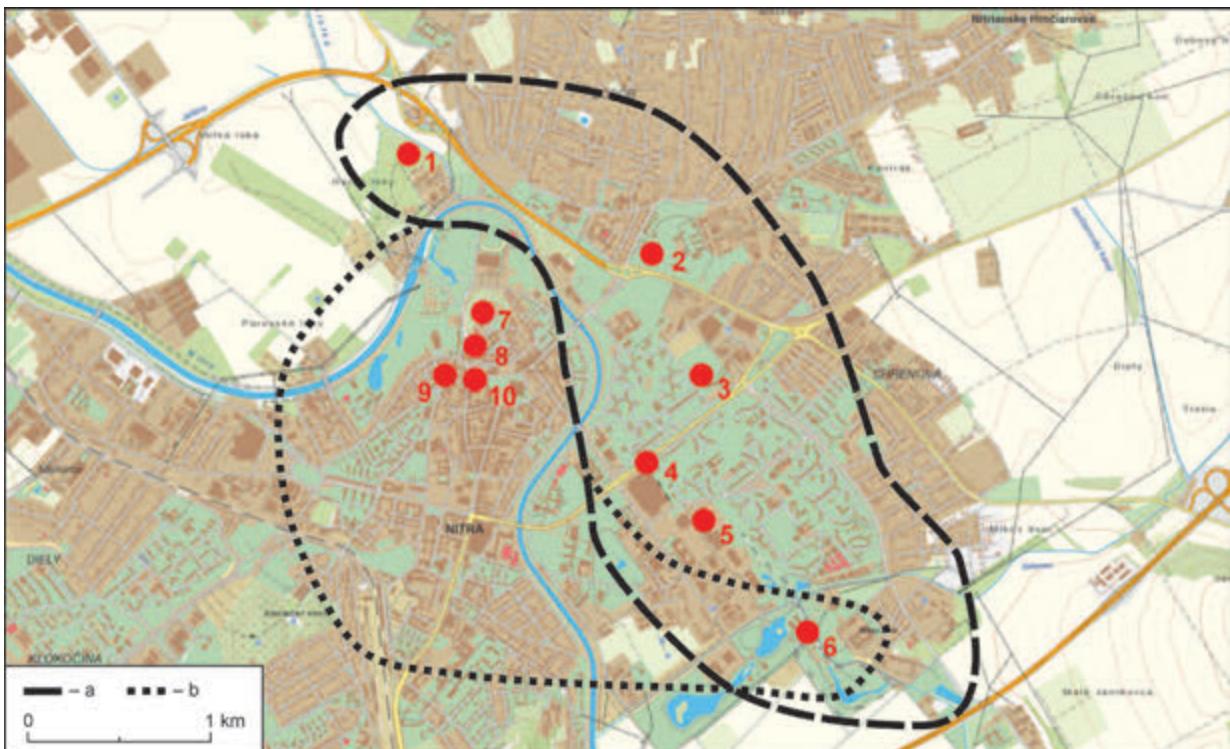

Fig. 2. Nitra. Selected sites with a studied settlement feature. 1 – Šindolka; 2 – Martinský vrch; 3 – Chrenová-Športový areál; 4 – Chrenová II; 5 – Chrenová III; 6 – Mikov dvor; 7 – castle; 8 – Malý seminar; 9 – Svätoplukovo námestie square; 10 – Štefánikova trieda street. Legend: a – settlement sites on the left bank of the Nitra river dated to LTB/C1-LTC/D1; b – sites on the right bank of the Nitra river with connection to the site of Mikov dvor dated to LTD1–LTD2.

period, we expect existence of such agglomeration in Nitra, possibly also in Chotín (*Březinová/Gere, in print*). Similar clusters of settlements with higher intensity of settlement can be expected in Záhorie near Studienka or Zohor, in the area of Čierna Voda in the current cadastral area of Bernolákovo, Chorvátsky Grob and Slovenský Grob, in the Nitra and Žitava river basins, e. g. in Bajč-Vlkanovo or near Šarovce in the lower Hron river basin (*Březinová 2006, map 1; Kovár 2015*).

Settlement agglomeration (Fig. 2–4)

As we have stated before, there is the highest concentration of previously detected settlement features within the territory of southwestern Slovakia in Nitra. Publishing missing information on settlements on the left bank of the Nitra river (*Březinová/Chropovský 2020*) confirmed the hypotheses that in the course of settlement in the Middle-Late La Tène period (240/23 BC-turn of eras), changes occurred in selection of sites for settling which might have been associated with the arrival of new inhabitants who preferred different parameters. The situation similar to Šindolka, where not all features were contemporary and they were used subsequently in the course of the settlement's existence (*Březinová 1999, fig. 4*), can be observed also at other sites on both banks of the Nitra river. On the basis of published information, the settlements in Nitra had been chronologically classified in three settlement horizons before (*Březinová 1999*). The highest concentration comes from the Middle La Tène period, second horizon, LTC1–C2, i. e. from 240/230–130/115 BC. The main phase of settlement the currently largest studied habitation in Slovakia – Šindolka in Nitra-Zobor (*Březinová 2000*) – is dated identically. Later settlement in the Late La Tène period, third horizon – LTD1–LTD2 (130/115–20 BC) on the left bank of the Nitra river has only been confirmed from the site of Mikov dvor, where we find the latest features 98/80, 216 and 218/82 and as for the right bank of the Nitra river, they are concentrated near the castle hill. There are six sites on the left side of the Nitra, where features (Fig. 2: a) only a few kilometres from each other were studied. On the right bank of the river, there are four sites with detected features and they

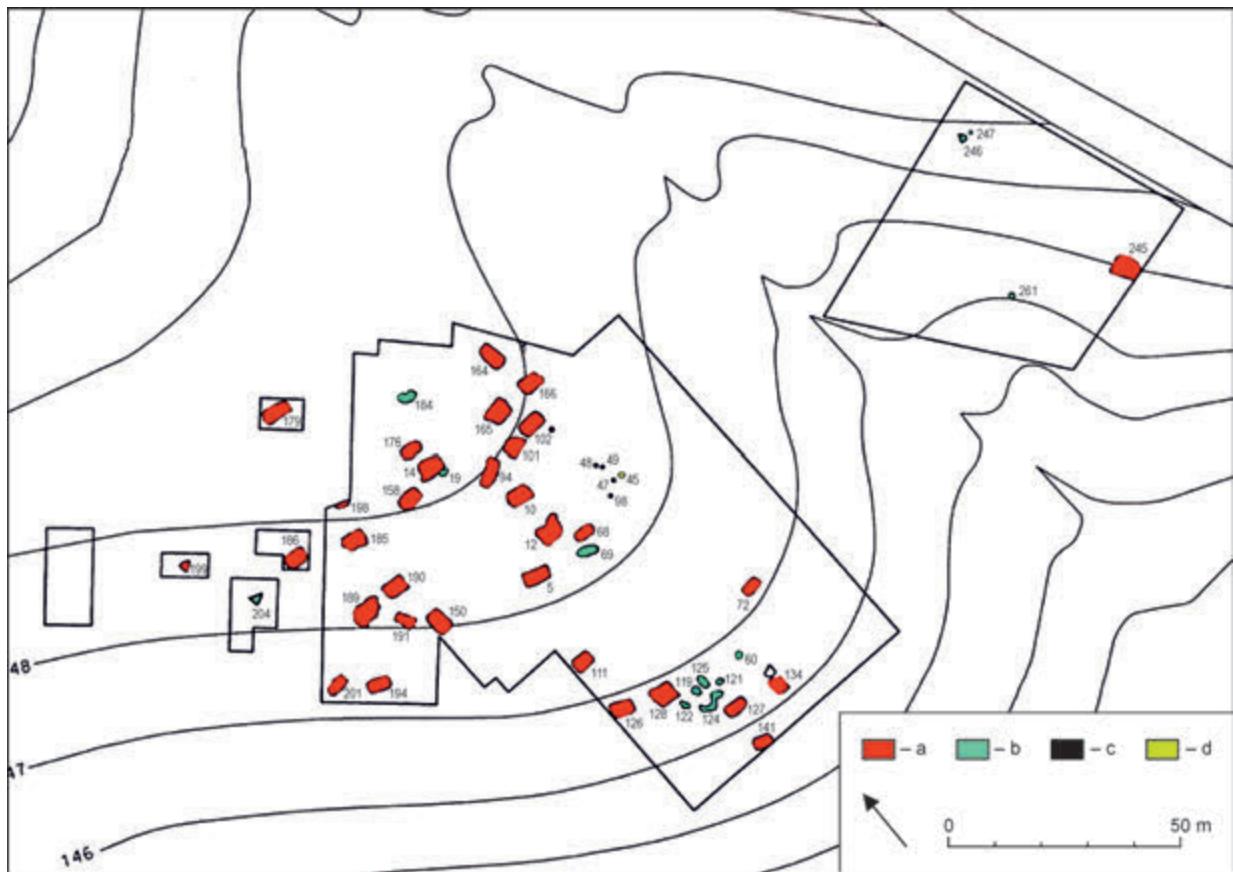

Fig. 3. Nitra-Zobor, Šindolka site. Structure of distribution of settlement features in circular clusters around a vacant space (after Březinová 2000). Legend: a – huts; b – pits; c – depressions; d – storage pit.

chronologically include the feature and two kilns from Mikov dvor (Fig. 2: b).⁷ In area 'a', there are 96 features altogether, 62 of them are huts (Fig. 2: a). We assume that this area created a single settlement agglomeration functioning in the Middle La Tène period. The highest concentration of features is in Šindolka – 52 features (Fig. 3), 32 of them were huts; there were 21 features at Mikov dvor, 10 of them were huts (Fig. 4). We could assume that they were two larger settlements, where urbanistic structure can be seen. It means the arrangement of the features in a circle, around a vacant area. There are smaller economic units, farms or independent farmsteads or farmyards, situated between the two larger settlements. One of them is part of further development in the Late La Tène period, i. e. Mikov dvor. Other settlements became extinct in the course of stage LTC2/D1. When dividing the settlements according to their sizes, it is very difficult to determine how large the settlements actually were. They are arranged in the interval of 2–3 km from each other and cover areas of various sizes (Fig. 1; 2). However, the size is also defined by the studied features, while none of the settlements was studied to its full extent. Šindolka is studied most complexly. According to the settlement classification by *P. Trebsche* (2012), its area makes it a medium-size settlement. As for the site of Chrenová, Športový areál, we assume that it was a small settlement or a farmstead. The same can be assumed of the settlement at Martinský vrch and probably also at Chrenová III. Medium-sized settlements might have existed also at Chrenová II and Mikov dvor. In general, they are unfortified open agrarian settlements. They were mostly situated between altitudes 145 and 149. The relief is medium-rugged with representation of brown soil and warm climate. Distance from a water source of categories IV–V is 100–150 m. We cannot speak of residential function in all the detected structures. Despite the identical technology, some of such features could have been used for production, economic activities (various extensions and stores) or combined purposes. The regularity of the huts' groundplans is not considered a decisive criterion, as none of the

⁷ We will deal with cluster ,b' when solving the settlement at the site of Nitra-hrad (i. e. castle).

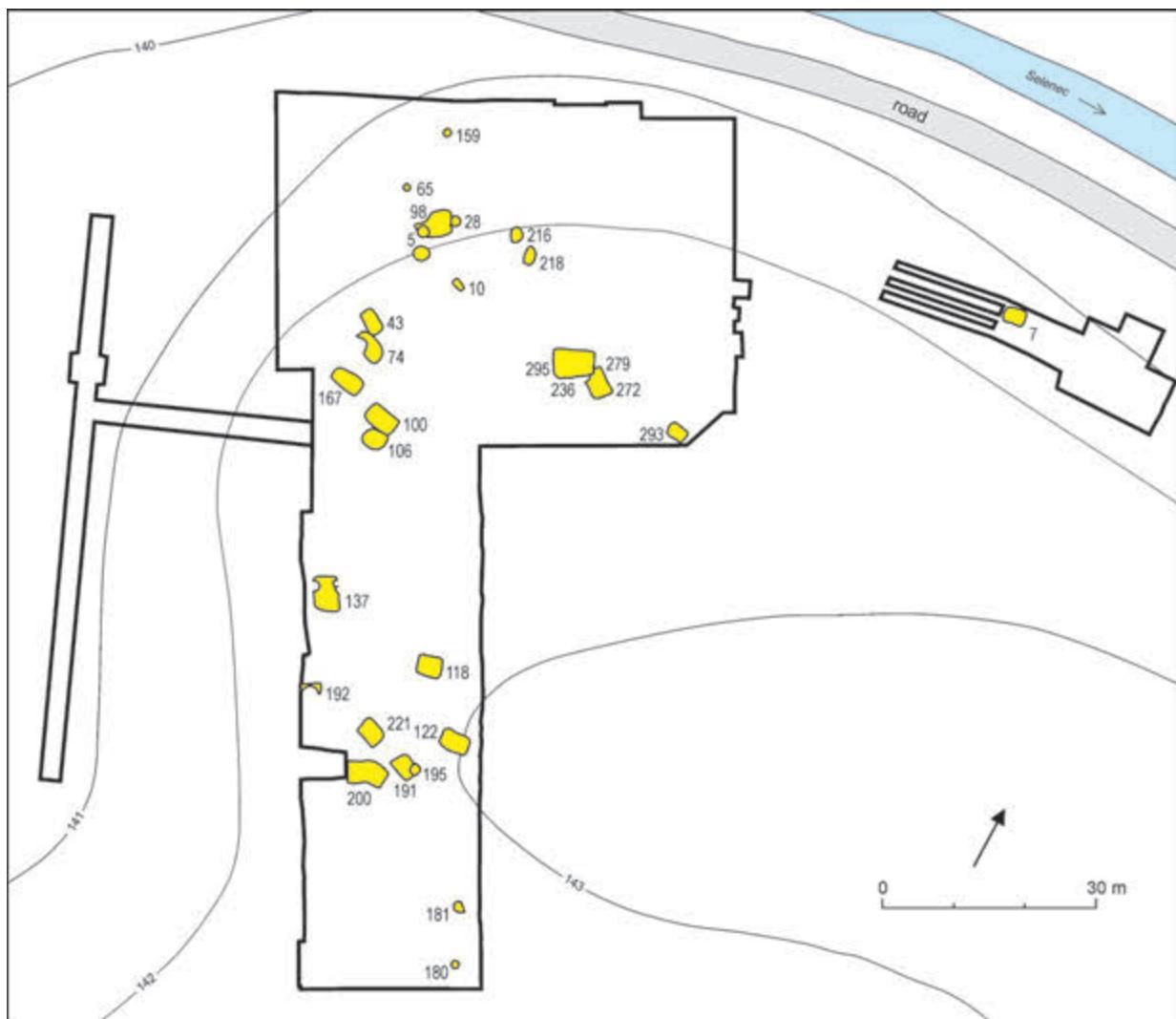

Fig. 4. Nitra-Mikov dvor. Structure of distribution of settlement features in circular clusters around a vacant space (after Březinová/Chropovský 2020).

features has it in the proper sense of the word, i. e. without certain idealization. With regard to the fact that they are polycultural sites, we assume that many construction details were destroyed or disturbed, especially those which could be associated with above-ground constructions. Apart from settlements, burial grounds have been recorded in the territory of today's town and its nearby surroundings. According to J. Bujna, seven sites with burial finds from the La Tène period are known from the territory of Nitra (area of about 100 m²). One other site is disputable and another one is located in the neighbouring cadastral area of the village of Lužianky. Altogether, there are approx. 30 burials. In all cases, they are torsos of larger burial grounds which were destroyed by construction in later periods (Bujna 2019, fig. 1).

Farmsteads, farms

A numerous group of settlement finds in the territory of southwestern Slovakia is represented by individually studied features or smaller clusters of features with various character (Březinová 2006, map 1). Again, sunken two-stake features generally called huts are most frequently confirmed. In some cases, approximate area of individual clusters can be defined.⁸ As an example, we can mention the sites of Branč (Fig. 5) and Hajná Nová Ves (Fig. 6). Definitely, they were not large settlements. We prefer the opinion

⁸ In case of a large area studied within a polycultural site with several detected features dated to the La Tène period.

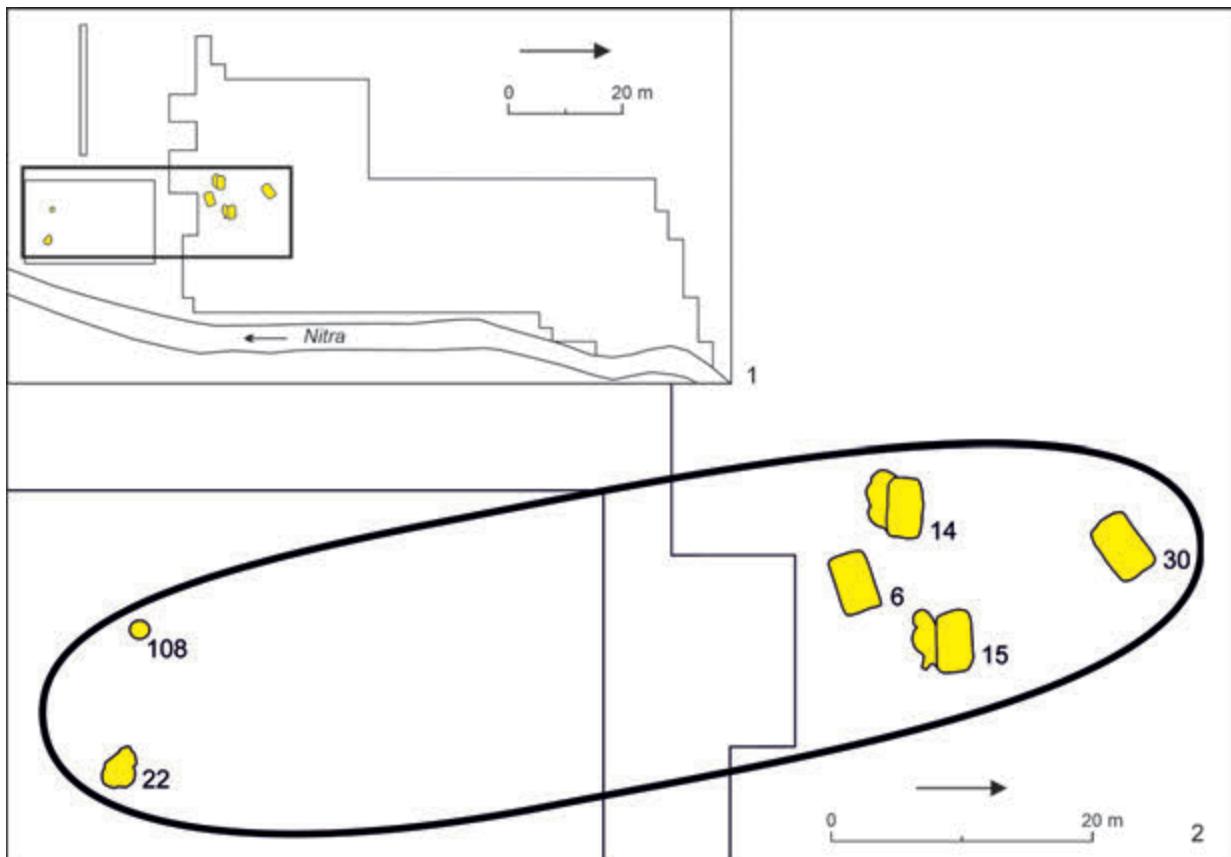

Fig. 5. Branč-Helyföldek site, Branč II. 1 – total studied area of the polycultural site; 2 – section with occurrence of features dated to the La Tène period with delimited probable size of a small farmstead or a farm (after Březinová 2021).

that they were independent farmsteads or farms (Březinová 2013; 2021). As far as the density of settlement is concerned, the settlement in the Čierna voda basin near Bratislava is interesting. The whole area is rather densely settled in LTC2 and LTD (Březinová/Daňová 2019; Čambal/Bazovský 2017, 109–130), which is evidenced by previously collected finds, especially finds of coins. As for chronologically sensitive metal artifacts, there are fibulae of the Alesia, Jezerine, Almgren 18 types as well as Middle and Late La Tène coins obtained by surface collections in the cadastral areas of Chorvátsky Grob, Slovenský Grob and Bernolákovo (Bazovský/Čambal 2012; Čambal 2011; Čambal/Bazovský 2017; Pieta 2008, 81).

Centres of power and administration

The attempt to collect all data on settlements and settlement features headed to the discovery whether there were differences in the shape, size and construction of individual structures, whether we could tell that the then elite of the society lived in them. Unfortunately, we have not arrived at such information. Social classes of the population can be distinguished at the burial grounds (Bujna 1982), but not from the current state of our knowledge of the settlement features and settlements. Despite this finding, we assume seats of the then social elite at several sites as early as the Early La Tène period (Fig. 7).

Horné Orešany and Dolné Orešany, Slepý vrch site (Fig. 7: 3)

The hillfort is situated on the border of Horné Orešany and Dolné Orešany (Trnava dist.), at the site of Slepý vrch (544 m a. s. l.), which is one of the peaks in a side ridge of the Little Carpathians. K. Marková pointed to the intense destruction of this site by treasure hunters with metal detectors. In 2004 and 2005, places of important finds together with fortification were identified and trenches were excavated in selected areas. The top of Slepý vrch hill is enclosed with double rampart fortification which covers area of approx. 2 ha. The gate was located on the western side, on the ridge of the hill. The whole internal

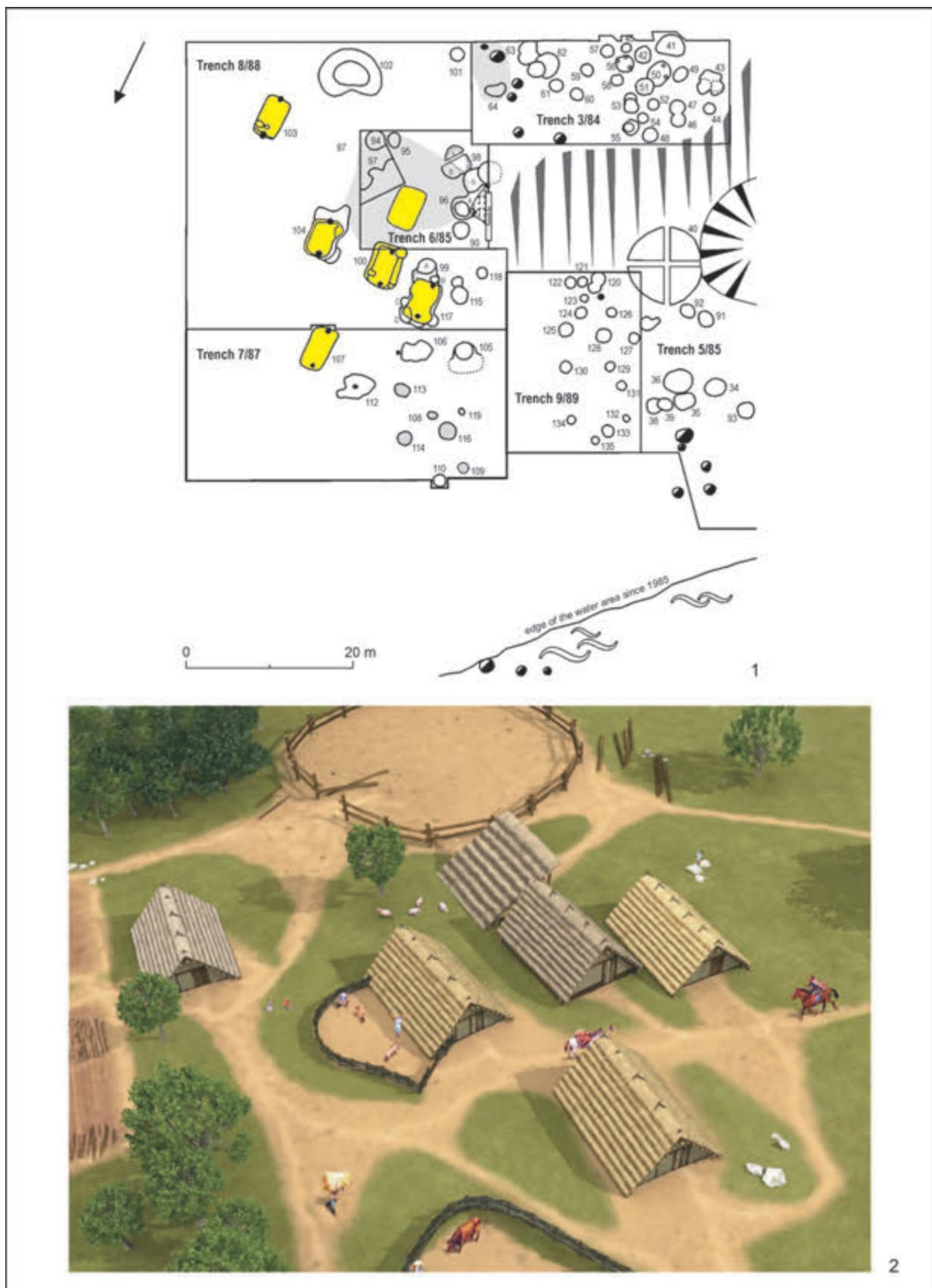

Fig. 6. Hajná Nová Ves-Lúky. 1 – distribution of settlement features; 2 – reconstruction of a farmstead or a separately standing farm (author of the reconstruction A. Arpáš).

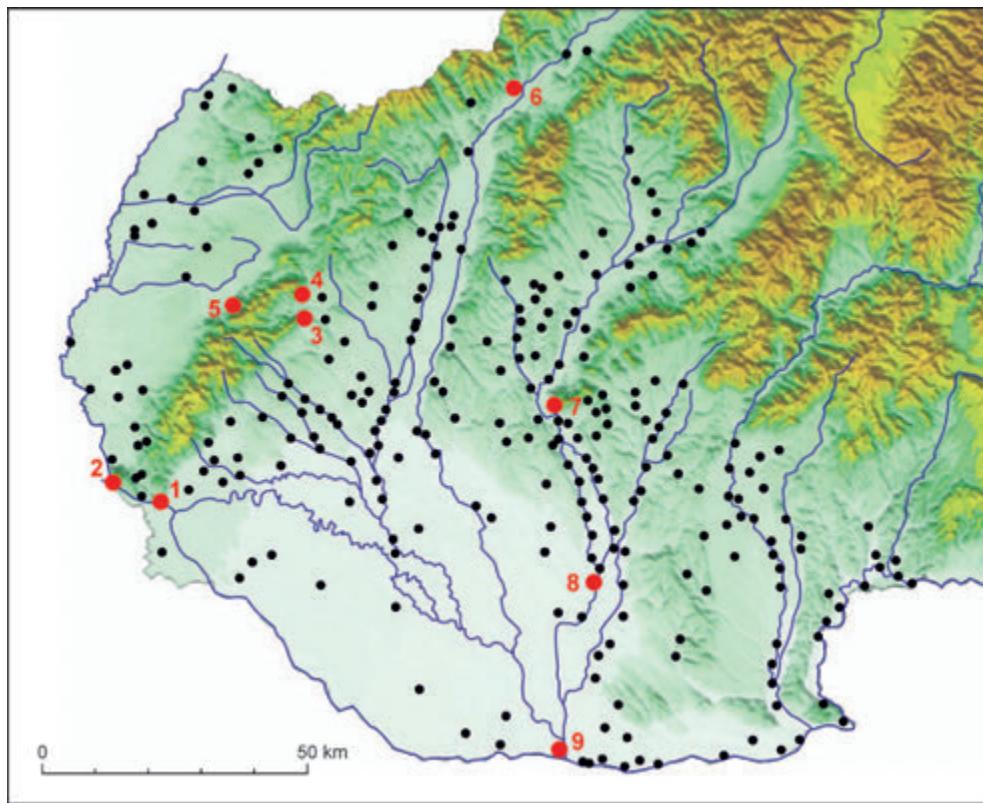

Fig. 7. Southwestern Slovakia with indicated settlement sites probably associated with presence of elites. 1 – Bratislava – oppidum; 2 – Bratislava-Devín; 3 – Horné and Dolné Orešany, Slepý vrch site; 4 – Smolenice-Molpír; 5 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 6 – Trenčianske Bohuslavice; 7 – Nitra-castle; 8 – Šurany-Nitriansky Hrádok, Zámeček site; 9 – Komárno.

area of the hillfort was settled, although with various intensity. Some areas outside the fortification on the southern and northwestern slopes of the hill were settled as well; terraced terrain is clearly visible there. Excavations confirmed the places with rather thick settlement layer with several distinguishable horizons. Unique artistic artifacts and numerous weapons are evidence of not only developed crafts but also of presence of a military unit, i. e. the elite of the then society (Čambal/Bazovský 2022, 59; Pieta 2008).

Bratislava (Fig. 7: 1)

In the second half of the 1st c. BC, an oppidum was created in the centre of today's Bratislava, on the crossroads of trade routes, to maintain intense contacts with the Roman Empire. It was a central site of the Zemplín type, which is characterized by a small acropolis surrounded by several open settlements of production character. The acropolis of the oppidum was situated on Bratislava castle hill. The above-standard relations of the local elites with the Romans were confirmed by the rescue excavation carried out in 2008–2014 at the courtyard and on the northern terrace of Bratislava castle. In the course of the excavation, remains of stone architectures built by means of Roman construction technique were discovered. Stone structures with high-quality mortar floors have parallels in the territory of the Roman Empire and in the centre of Noricum at Magdalensberg, which maintained close relations with the Romans and was included in the empire in 15 BC. Thus, it is undisputable that Roman architects and craftsmen participated in designing and construction of the buildings. They were built for the elite of the then society. The violent creation of the oppidum, which is documented by numerous finds of scattered skeletal remains and traces of fires, was previously associated with the war with the Dacians (58–44 BC). On the basis of the latest discoveries, it was confirmed that the Roman structures became extinct as late as the Augustinian period and surviving Celtic settlement is assumed as late as the turn of eras (Čambal 2004; Čambal/Bazovský 2022, 77–83). The oppidum in Bratislava with its complete catchment area with residential as well as production features, fortification, ramparts and various pits was classified as a supercentre like Vienna by P. Trebsche

(2020, 89). Its area is more than 90 ha (*Vrtel* 2012, 164). From the architectonic point of view, the residential features were rather diverse. First of all, there were rectangular sunken features with supporting pillars of the roof ridge in the middle of the shorted sides. There are also buildings with multi-stake construction built on the terrain surface and we can also assume buildings with wall footing (*Čambal/Bazovský* 2022, 165, 166; *Kysela* 2020; *Musilová/Lesák/Resutík* 2012, 197–200; *Musilová/Minaroviech* 2014).

Bratislava-Devín (Fig. 7: 2)

The fortified upland settlement chronologically belongs to important Late La Tène centres in the area of Bratislava Gate. The oldest settlement is dated to LTD1. It did not disappear after the oppidum in Bratislava had been destroyed and the Celtic-Dacian population survives even after the turn of eras (*Harmadyová* 2012, 191). Settlement and utility buildings were concentrated on its southern slope, terraces, mainly in the area of the lower part and on the northeastern side. The discovered features include simple above-ground or partly sunken rectangular dwellings with log or two-stake contruction and wicker-and-daub walls. There were also kilns, workshops and storage pits. Extensive settlement in the Late La Tène period occupied the whole territory of the hillfort and continued on both sides of the earthen rampart in the village (*Harmadyová* 2012, 94). The suitable strategical location on the crossroads of routes and above the confluence of two rivers allowed development of the site as a transit and trade centre.

Smolenice-Molpír (Fig. 7: 4)

The site in the district of Trnava is contemporary with the settlement in Plavecké Podhradie-Pohanská. It is suggested by finds of hundreds of fibulae and several coins of the Roseldorf/Němčice type (*Čambal* 2016, 12–15; *Farkaš* 2004, 67–94) which confirm intense settlement in LTC2. Nevertheless, the finds do not contain evidence of exclusive artifacts from the La Tène period or any previously studied archaeological contexts connectible with presence of elites (*Dušek M./Dušek S.* 1984; 1995).

Plavecké Podhradie-Pohanská (Fig. 7: 5)

The fortified site in Plavecké Podhradie, Malacky district, located on the hill of Pohanská, belongs to the most important sites of the La Tène period in Slovakia. The area of the fortified site is 49 ha (*Paulík* 1976, 10; *Pieta* 2008, 112). Identification of the spatial structure of the hillfort at Pohanská is impossible due to the minimum studied area, unlike the similar contemporary oppidum of Staré Hradisko, where archaeological excavations studied large areas in the fortification's inner space. Based on the current knowledge of finds obtained from the area of the fortified settlement, several researchers assume that the social elite from the 2nd c. BC might have lived there (*Čambal/Bazovský* 2022, 70–77).

Trenčianske Bohuslavice (Fig. 7: 6)

Trenčín dist. The site is situated at a strategically and communicationally advantageous location. Two lines of fortification covering an area of about 9 ha are detected there. The inner area around the highest located plateau is interrupted by two entrances. The northern gate probably has a tongs-like groundplan (*Pieta* 2008, 114). According to the exceptional number of finds – pottery sets, coins, imported goods – it is an important site dated to LTC2–LTD1.

Nitra-castle site (Fig. 7: 7; 8)

The castle hill is the natural dominant of the town's historical centre. It is a rock jutting from the Tribeč Mountains to the flood-plain of the Nitra river in altitude 220 m a. s. l. The meandering stream of the river flowed around the hill from all sides, thus, it was a river island until the beginning of the 19th c. Its top rises above the plain by approx. 50 m. Evidence of settlement in the La Tène period is actually available since the beginning of the research (*Bednár/Březinová/Ptáčková* 2005, 143; *Březinová/Ruttay* 2019). In terms of dating, season 1988–1992 is important, as it uncovered several features and layers. Three samples for ¹⁴C analysis were taken from one of the features and from the charred layer of destroyed remains above it. Age of the samples was dated to the turn of eras. Settlement from the Late La Tène period is also documented in the casemates of the SE bastion by several settlement layers. In general, they are sunken features, some with remains of wooden construction, which might have been used as dwellings or various utility buildings. In the construction technique, the original terrain – the rock – was used apart from wood. Wood was used to build a stake construction and walls. In feature 40, remains of horizontally

Fig. 8. Fortified settlement of Nitra-castle. A – evidence of settlement in the Late La Tène period. 1 – eastern courtyard; 2a–c – western slope; 3 – Malý seminár; 4 – Ponitrianska galéria gallery (after Bednár/Březinová/Ptáčková 2005); B – sector A–C/0–1, layer with charred wooden construction from 1990. Legend: a – charred wood; b – clusters of daub destroyed remains; c – bedrock.

laid charred beams – probably wall timbering – were preserved near the wall. Two sections of a palisade furrow were uncovered in sections below the Romanesque defensive wall. In both sections, the palisade furrow was sunken in older layers dated to the Early Bronze Age and Late La Tène period by finds and stratigraphically. P. Bednár interprets the feature as part of fencing around the area on the top of the castle hill. Since only fragments of its course have been preserved, it is not possible to say how large the enclosed area was. The castle hill in Nitra is connected with the third, Late La Tène stage of settlement in Nitra, which is associated with other sites in the town with at least one studied feature. They are the sites of Malý seminár, Svätoplukovo námestie square, Štefánikova trieda street and Mikov dvor. Together, they make a settlement agglomeration dated to LTD1-end of LTD2 (Fig. 2: limit b).

Šurany-Nitriansky Hrádok, Zámeček site (Fig. 7: 8; 9)

A tell settlement situated near the confluence of two branches of the Nitra river, Nové Zámky dist. It is located about 25 km far from Nitra. In the past, it was a loess promontory with elevation of 6–7 m and original size of approx. 17,000 m² near the confluence of the Cítenka stream with the Nitra river and its side branch. It was named Zámeček (a small castle) after a castle. The main settlement of this site is in prehistory, important finds also come from the La Tène period, Roman period and the Middle Ages. Although the site had been severely damaged, it was well investigated. It is more than probable that in the La Tène period, the Cítenka stream found a new bed in the extinct ditch artificially created in the Early Bronze Age to protect the entrance to Zámeček from the west. A La Tène gate was built in the deep saddle of the western edge, where the supply channel ended in a massive – ca. 25 m wide – circumferential ditch in the Early Bronze Age. In that period, the supply channel was already sludged and mud settled on its surface, later becoming hard. The gate was studied in 1952 and the research continued in the second stage in 1956–1960 led by K. Sedlák (Točík 1981). On the southern side, everything suggests a tower structure increasing the protective potential of the gate. Existence of a bridge is also assumed. The fortification as well as the tongs gate of the oppidum characterised are evaluated and published in detail (Pieta 2008; Točík 1981). There is more evidence of presence of the Celts at Zámeček – in form of a disturbed biritual burial ground. Chronologically contemporary settlements are found at the sites of Hoferské, ca. 400–500 m to the north, and Vysoký breh, about 600–800 m to the northeast (Fig. 9: B). In LTD, Zámeček made a triangular earthen shape of ca. 180 × 200 m, rising above the surrounding terrain by approx. 5–6 m. Its edges were higher, the inner part was bowl-shaped. It was divided into the larger southern part and the smaller northern part by an approx. 2 m wide furrow. Unexpectedly, despite the massive fortification, the settlement is poor in finds and settlement features (Fig. 9: A). Only one hut was reliably identified. It had stakeholes in the middle of

Fig. 9. Fortified settlement in Šurany-Nitriansky Hrádok. A – plan of excavation with indicated settlement in the Late La Tène period (after Točík 1981); B – LT settlement at sites. 1 – Zámeček; 2 – Hoferské; 3 – Vysoký breh.

the shorter sides for stakes with a saddle roof. Its size was 650×410 cm. In comparison with the average size of huts from the territory of southwestern Slovakia, which is 14.37 m^2 , this hut with its size of 26.65 m^2 ranks among large features (Březinová 2006, 18; 2010, 115).

Komárno (Fig. 7; 9; 10)

Komárno has an exceptional strategical location on the confluence of the Danube and Váh rivers. Although no area excavation has been carried out there, rescue activities provided important finds and features which allow classification of this site among important sites. Features and finds are confirmed at eight locations (Fig. 10). Settlement features are pits of various functions, production features, which

Fig. 10. Komárno, assumed extent of the La Tène settlement of central character. Location of sites from the La Tène period. 1 – Dunajské nábrežie riverbank; 2 – Kossuthovo námestie square; 3 – Palatínova ulica street; 4 – Nádvorie Európy square; 5 – Anglia park; 6 – Nová pevnosť (new fortress); 7 – Stará pevnosť; 8? – location of discovery of coins according to the catalogue of the Saint Germain Museum (after Březinová 2021).

include the remarkable location of Nádvorie Európy with a battery of six pottery kilns. They produced high-quality goods made on potter's wheel, including painted pottery. We suppose that Komárno in the La Tène period ranked among important localities with concentration of settlement. It had contacts northwards, along the so-called Váh route, as well as southwards and southwestwards (Březinová/Gere 2021). These contacts are indirectly confirmed by finds of miniature artifacts, such as fasteners and coins, mainly two coins of the Veľký Bysterec type. Based on metal artifacts and pottery, the La Tène settlement in Komárno can be dated to the end of the 2nd c. and the 1st c. BC. Use of the pottery kilns – due to the lack of coarse, so-called Dacian, pottery – is dated to LTC2/D1–D1. Identically, settlement probably existed at other locations, however, it survives until LTD2 or the turn of eras.

STRUCTURES AT SETTLEMENT SITES

Archaeological literature often uses various names for immovable features which were probably used for residence.⁹ We call them e. g. dwellings, houses, semi-sunken pit houses, huts. These features were built and furnished to create optimum conditions to meet all basic life needs of their residents (Kuzmová 1980, 320, 321). The primary elements associated with the hut interior were the hearth and bed. The practical role of the house was mainly protection of its inhabitants from external climatic influences as well as possible threats from enemies or animals. The settlement and house were safe places for people and their work and social activities and they created a coherent space meeting their material and social needs (Benediková/Andrísek 2012, 13). In our record of settlements from the Middle and Late La Tène periods from the territory of southwestern Slovakia, we come across identical types of buildings. Out of more than 400 features, 253 are identified as huts or semi-sunken pit houses. They are sunken features with groundplan size between 8 and 23.2 m², while the average groundplan size of such features is approx. 14–16 m². Despite their irregular groundplans, typologically they oscillate between almost square and considerably elongated. The rectangular type is most frequently represented (48.10%). It belongs to the basic type A (Meduna 1980) with stakes located on the central axis in the middle of shorter sides. The roof is of the saddle type, with various designs depending on the interior and circumferential construction of the house, sometimes combined with wattle-and-daub. W–E orientation of huts prevailed, sometimes with small deviation to the north or south (83.30%), orientation in the NE–SW direction is less frequent (13.30%) and N–S direction is rare (3.30%). Two stakeholes in the middle of the shorter sides, remains of load-bearing columns, are basic construction elements. Number of such holes is sometimes higher (Březinová 2006; Tankó 2021, fig. 48; Trebsche 2020). Some semi-sunken pit houses lack stake construction details. Roofs were mainly of the saddle-type, probably thatched with straw, cane, sometimes weighed with stones. Walls were made of vertical stakes, wattled and daubed. Above-ground structures are very rare in the studied territory. To some extent, it is caused by the method of excavation – by removal of the topsoil we lose these details. The floor was beaten and hardened. There are often small pointed dimples interpreted as traces of interior furnishings or some kind of a grate. The “construction” element associated with La Tène dwellings, so-called bench, is a jut in the interior space of a hut. According to our findings, it is not very frequent. E. g. in Nitra-Zobor, Šindolka site, such jut is found in five out of 32 huts. Nevertheless, the asymmetrical layout of central stakes in the sunken area suggests that such “bench” was present in more huts. In all cases, there was identical location of a step-like jut from the interior side of the hut's southern wall. Semi-sunken pit houses were the type of dwelling surviving in later periods. K. Tankó (2021, fig. 54) mentions ethnographic parallels from the previous period in Hungary. Some huts or semi-sunken pit houses were also studied at the sites included in the group of territorial centres or centres of power or in agglomeration (Fig. 7) of high importance dated to the turn of the Middle and Late La Tène periods – in Bratislava, Bratislava-Devín, Nitra-castle hill, Šurany-Nitriansky Hrádok. Remains of stone architecture were discovered only at the castle of Bratislava. In other cases, the structure is the same as at open settlements.

⁹ Numerous questions and expert debates have been discussing which features were used for living and which were used for other purposes.

FINAL REFLECTIONS

From the review of the sites settled in the course of the Middle to Late La Tène periods in Slovakia, we have come to a conclusion that architecture of settlement features was identical at open agrarian settlements and at upland sites functioning as centres of power or territorial centres. The stone buildings recorded at the castle in Bratislava, where the elite of the then society definitely resided, remain an exception. As for other sites, we can only suppose that if the elite resided there, their residential spaces were not different from the dwellings of the rest of inhabitants. Evidence of presence of the elites or – better said – identification of their presence in the Early and Middle La Tène periods (LTB–LTC2) in terms of settlements and their structure is problematic. Information value of the presented database of settlements is low, but it suggests more areas for monitoring. There is a great perspective mainly in the areas without architecture where the size of the site can be identified rather easily by means of prospecting (surveys, geomagnetic, aerial, Lidar). The newly discovered sites in Tvrdošovce (*Furungláš et al. 2019*) and Trnava-Biely kostol (*Hrnčiarik/Kolon 2021*) are positive evidence of such procedure. Results of the previous excavations at the above discussed sites prove that also in the territory of southwestern Slovakia, there is a potential of large settlements where we can study the structure and urbanism of the settlement. The role of the future investigation in the field of settlements should be mainly to identify functional differences between them, elaborate categories of settlements, the extent of division of work between the centres and their surroundings with regard to production of food, and find new centres of settlement using new possibilities and multidisciplinary cooperation and, thus, distinguish the hierarchy of settlement in individual territories.

BIBLIOGRAPHY

- Bartík/Březinová 1996 J. Bartík/G. Březinová: Laténske osídlenie v polohe Trnava-Horné pole. *Zborník SNM* 90. *Archeológia* 6, 1996, 57–86.
- Bazovský 2012 I. Bazovský: Kostrový hrob z prelomu staršej a mladšej doby železnej z Bernolákova. *Zborník SNM* 106. *Archeológia* 22, 2012, 79–85.
- Bazovský/Čambal 2012 I. Bazovský/R. Čambal: Širšie zázemie bratislavského oppida. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (eds.): *Dejiny Bratislavы I. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 185–189.
- Benediková/Andrísek 2012 L. Benediková/L. Andrášek: Konceptia času a priestoru osady z neskorej doby laténskej na základe GIS analýzy stavebných pozostatkov. *Študijné zvesti AÚ SAV* 51, 2012, 7–34.
- Březinová 1999 G. Březinová: Sídlisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. *Slovenská archeológia* 47, 1999, 61–74.
- Březinová 2000 G. Březinová: *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Archeologica Slovaca Monographiae. Tomus VIII.* Nitra 2000.
- Březinová 2006 G. Březinová: Sídliská a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 40, 2006, 9–50.
- Březinová 2010 G. Březinová: Sídlisko z neskorolaténskej polohy Zámeček v Šuranoch, Nitrianskom Hrádku. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (eds.): *Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasné stredovek. Archeológia barbarov* 2009. Nitra 2010, 113–130.
- Březinová 2013 G. Březinová: Celtic Settlement and its Hinterland. In: E. Wiedermann (ed.): *Prehistoric Multicultural Settlement Hajná Nová Ves (Slovakia): Cultural-historical, settlement-archaeological and archaeo-environmental contexts of the West Carpathia territory in the end of Early Prehistoric and in Late Prehistoric Periods*. Oxford 2013, 111–124.
- Březinová 2021 G. Březinová: Branč v dobe laténskej. *Zborník SNM* 115. *Archeológia* 31, 2021, 167–188.
DOI: <https://doi.org/10.55015/CAZF2744>
- Březinová/Benediková 2001 G. Březinová/L. Benediková: Rakovice – sídlisko z doby laténskej. *Pravěk. Nová řada* 11, 2001, 285–299.
- Březinová/Daňová 2019 G. Březinová/K. Daňová: Sídlisko z doby laténskej v Bernolákove. In: I. Bazovský/G. Březinová: *Ludia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločenstiev horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Bratislava – Nitra 2019, 153–176.
- Březinová/Gere 2021 G. Březinová/M. Gere: Komárno in the La Tène Period. In: Z. Robak/M. Ruttkay (eds.): *Celts – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pieta*. Slovenská archeológia – Supplementum 2. Nitra 2021, 149–167.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.suppl.2.14>

- Březinová/Gere, *in print*
- Březinová et al. 2015
- Březinová/Chropovský 2020
- Březinová/Ruttkay 2019
- Březinová/Wiedermann 2012
- Bujna 1982
- Bujna 1998
- Bujna 2005
- Bujna 2011
- Bujna 2019
- Bujna/Romsauer 1983
- Čambal 2004
- Čambal 2011
- Čambal 2012
- Čambal 2016
- Čambal/Bazovský 2017
- Čambal/Bazovský 2022
- Čižmář/Kolníková/Noeske 2008
- Čižmář/Danielisová 2021
- Daňová/Kissová 2021
- Dušek M./Dušek S. 1984
- Dušek M./Dušek S. 1995
- Farkaš 2004
- Furugláš et al. 2019
- Harmadyová 2012
- Holzer 2009
- Hrnčiarik/Kolon 2021
- Cheben/Ruttkay/Ruttkayová 2012
- G. Březinová/M. Gere: Chotín in the La Tène period. In: *An der Grenze von Epoche und Imperien*. Tatabanya, in print.
- G. Březinová/M. Cheben/M. Ruttkay/M. Vojteček: Dve sídliská z doby laténskej v hornom Požitaví. In: J. Bartík (zost.): *Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka. Štúdie*. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 9. Bratislava 2015, 255–274.
- G. Březinová/B. Chropovský: *Sídliská z doby laténskej v Nitre 1. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes*. Tomus XXVII. Nitra 2020.
- G. Březinová/M. Ruttkay: A Late La Tène feature from Nitra-Svätoplukovo námestie square, Slovakia. In: P. C. Ramsel/K. Rebay-Salisbury/P. Trebsche (Hrsg.): *Schichtengeschichten. Festschrift für Otto H. Urban*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 238. Bonn 2019, 163–173.
- G. Březinová/E. Wiedermann: Kelti v Topoľčanoch a priľahlom povodí rieky Nitry. In: G. Březinová/V. Varsík (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 83–94.
- J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf Latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. *Památky archeologicke* 73, 1982, 312–431.
- J. Bujna: Reich ausgestattete Brandgräber mit Holzeinbau auf dem Gräberfelder in Malé Kosihy. Refle-xionen und Hypothesen über die Bestattungssitten der Kelten. *Slovenská archeológia* 46, 1998, 290–308.
- J. Bujna: *Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- J. Bujna: *Opasky ženského odevu z doby laténskej*. Nitra 2011.
- J. Bujna: „Chained by her destiny“ – The grave of a female with a toddler at the La Tène cemetery in Nitra-Mlynárce. *Študijné zvesti AÚ SAV* 65, 2019, 57–69.
- J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. *Slovenská archeológia* 31, 1983, 277–324.
- R. Čambal: *Bratislavský hradný vrch – akropola neskorolaténskeho oppida*. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 1. Bratislava 2004.
- R. Čambal: Sídliskové objekty zo strednej a neskorej doby laténskej v Slovenskom Grobe. *Zborník SNM* 105. Archeológia 21, 2011, 83–114.
- R. Čambal: Prví Kelti v strednom Podunajsku. Rozmach keltského osídlenia. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Hrsg.): *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 161–163.
- R. Čambal: Keltské mince typu Roseldorf/Němčice zo Smolenického Moplíra. *Nu-mizmatika* 26, 2016, 12–15.
- R. Čambal/I. Bazovský: Neskorolaténske sídliskové objekty v Bernolákove, okres Senec. *Zborník SNM* 111. Archeológia 27, 2017, 109–131.
- R. Čambal/I. Bazovský: Sídla elít v dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku In: V. Turčan a kol. (ed.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 58–95.
- M. Čižmář/E. Kolníková/H. Ch. Noeske: Němčice-Víceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86, 2008, 655–700.
- I. Čižmář/A. Danielisová: Central Sites and the Development of Rural Settlements from the Middle to Late La Tène Period in Central Moravia. *Památky archeologicke* 112, 2021, 197–236.
- DOI: <https://doi.org/10.35686/PA2021.4>
- K. Daňová/M. Kissová: New Settlement from the La Tène Period in Sered'. In: Z. Robak/M. Ruttkay (eds.): *Celts – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pietu*. Slovenská archeológia – Supplementum 2. Nitra 2021, 81–93.
- DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.suppl.2.7>
- M. Dušek/S. Dušek: *Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit I*. Nitra 1984.
- M. Dušek/S. Dušek: *Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit II*. Nitra 1995.
- Z. Farkaš: Spony z doby laténskej z opevnenej polohy Molpír pri Smoleniciach. *Zborník SNM* 98. Archeológia 14, 2004, 67–94.
- I. Furugláš/I. Bazovský/R. Čambal/M. Budaj: *Skryté poklady 01. Výskum archeologic-kých lokalít Tvrdošoviec*. Praha 2019.
- K. Harmadyová: Oblasť Devína v dobe laténskej. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Hrsg.): *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 191–197.
- V. Holzer: *Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralsiedlung Österreichs*. Wien 2009.
- E. Hrnčiarik/T. Kolon: Archeologický výskum v chotárnej časti Podolky v roku 2020 a 2021. *Bielokostolčan. Obecný úrad Biely Kostol* 2, 2021, 15–17.
- I. Cheben/M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Zahľbené chaty z doby laténskej v Cíferi. In: G. Březinová/V. Varsík (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 289–298.

- Chropovský 1954
Kovár 2015
Křivánek/Čižmář 2007
Kuzma 2012
Kuzmová 1980
Kysela 2020
Les agglomérations 2015
Meduna 1980
Musilová/Lesák/Resutík 2012
Musilová/Minaroviech 2014
Paths to complexity 2014
Paulík 1976
Pieta/Jakubčinová/Šebesta 2011
Pieta 2008
Pieta 2018
Repka 2014
Repka 2015
Cowley et al. 2019
Salač 1990
Salač 2005
Stegmann-Rajtár 1996
Tankó 2021
Točík 1981
Trebsche 2012
Trebsche 2020
Venclová 2016
Vrtel 2012
- B. Chropovský: Príspevok k osídleniu JZ Slovenska v dobe laténskej. *Archeologické rozhledy* 6, 1954, 316–319.
B. Kovár: The Settlements of the Hron, Ipel, Slaná and Rimava River Basins during the La Tène Period. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin*. Proceedings of the Internagntional Coloquium from Targu Mureş. Targu Mureş 2016, 219–234.
R. Křivánek/M. Čižmář: The combination of magnetometric prospection and other non-destructive survey methods of a large La Tène site near Němčice, Central Moravia, present results and future possibilities. *Študijné zvesti AÚ SAV* 41, 2007, 205–207.
I. Kuzma: Nálezy z keltského obdobia zo Zlatých pieskoch In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (Hrsg.): *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 189–191.
K. Kuzmová: Nízinné sídliská z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku. *Slovenská archeológia* 28, 1980, 313–338.
J. Kysela: *Things and Thoughts. Central Europe and the Mediterranean in the 4th–1st centuries BC*. Studia Hercynia, monographs 1. Praha 2020.
S. Fichtl/P. Barral/G. Pierrevetin/M. Schonfelder (dir.): *Les agglomérations ouvertes de l'Europe celtique (IIIe–Ier s. av. J.-C.)*. Table ronde internationale, Glux-en-Glenne, 28, 29 et 30 octobre 2015. Strasbourg 2015.
J. Meduna: *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*. Praha 1980.
M. Musilová/B. Lesák/B. Resutík: Prienik rímskej kultúry do neskorolaténskeho prostredia. *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 197–205.
M. Musilová/J. Minaroviech: Hypotetická rekonštrukcia rímskej stavby I a skladu amfor v zimnej jazdiarne na Bratislavskom hrade. In: M. Musilová/P. Barta/A. Herucová (eds.): *Bratislavský hrad dejiny, výskum a obnova*. Bratislava 2014, 73–95.
M. Fernández-Götz/W. Holger/K. Winger (ed.): *Paths to complexity. An offprint from Paths to Complexity. Centralisation and Urbanisation in Iron Age Europe*. Hardcover Edition. Digital Edition. Oxford – Philadelphia 2014.
J. Paulík: *Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí*. Martin 1976.
K. Pieta/M. Jakubčinová/B. Šebesta: Výskum včasnostredovekého hradiska Bojná I v rokoch 2007 a 2008. *AVANS* 2008, 2011, 205–210.
K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.
K. Pieta: Ein mittellatènezeitlicher Brandopferplatz in Slatina nad Bebravou. *Študijné zvesti AÚ SAV* 64, 2018, 89–114.
D. Repka: Pohrebiská z doby laténskej na Slovensku. Stav bádania. *Študijné zvesti AÚ SAV* 56, 2014, 23–54.
D. Repka: *Odráz historických udalostí staršej doby laténskej v hrobovej výbave na keltských pohrebiskách v Karpat斯kej kotline*. Nitra 2015.
D. C. Cowley/M. Fernández-Götz/T. Romankiewicz/H. Wendling (eds.): *Rural Settlement. Relating buildings, landscape, and people in the European*. Leiden 2019.
V. Salač: K poznání laténského (LTC2–D1) výrobního a distribučního centra v Lovošicích. *Archeologické rozhledy* 42, 1990, 609–639.
V. Salač: Vom Oppidum zum Einzelgehöft und zurück – zur Geschichte und dem heutigen Stand der Latèneforschung in Böhmen und Mitteleuropa. *Alt Thüringen* 38, 2005, 279–300.
S. Stegmann-Rajtár: Eine Siedlung der Späthalstatt/Frühlatènezeit in Bratislava-Dúbravka. In: E. Jerem/A. Lippert (Hrsg.): *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.–14. Mai 1994*. Archaeolingua. Budapest 1996, 455–471.
K. Tankó: *Kelta falu győr határában a Ménfőcsanaki késő vaskori település. A celtic village in north-west Hungary*. Archaeolingua Studien zur Eisenzeit im Ostalpenraum 2. Herausgegeben von E. Jerem. Budapest 2020.
A. Točík: *Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce-Kultur*. Band 1. Nitra 1981.
P. Trebsche: Grösse und Wirtschaftsstruktur latènezeitlicher Flachsiedlungen im österreichischen Donauraum. *Zborník SNM* 106. Archeológia 22, 2012, 131–167.
P. Trebsche: Siedlungen. Architektur. In: P. Trebsche (Hrsg.): *Keltische Münzstätten und Heiligtürmer. Die jüngere Eisenzeit im Osten Österreichs (ca. 450 bis 15. v. Chr.)*. Archäologie Niederösterreichs. Wien 2020, 56–171.
N. Venclová: *Němčice and Staré Hradisko. Iron Age glass and glass-working in central Europe*. Praha 2016.
A. Vrtel: Keltské oppidum v Bratislave. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (eds.): *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Brezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 164–180.

Sídlia Keltov na juhozápadnom Slovensku

G e r t r ú d a B ř e z i n o v á

Súhrn

V príspevku sú spracované podklady o sídliskách z územia juhozápadného Slovenska. K dispozícii je viac ako 425 sídliskových nálezísk, z toho je na viac ako sto lokalitách preskúmaný aspoň jeden sídliskový objekt. Spolu vyše 400 objektov, kde je 253 chát.¹⁰ Je to databáza, ktorá potvrzuje intenzitu osídlenia juhozápadného Slovenska v celej dobe laténskej, s najväčšou hustotou osídlenia v LTC2/LTC1–LTC1 240/230–180 pred Kr. až LTC2–LTC2/D1 180–130 pred Kr. Musíme kriticky priznať, že čo skúmaná lokalita, to iba niekoľko objektov, ktoré skôr svedčia o existencii malých hospodársky zameraných jednotiek, dvorcov. Avšak pri takomto počte nálezísk (v prepojení aj s počtom pohrebísk) uvažujeme o existencii väčších sídlisk či sídlisk centrálneho charakteru, alebo sídelných aglomerácií. V strednej dobe laténskej predpokladáme existenciu takejto aglomerácie v Nitre, možno aj v Chotíne. Zoskupenia sídlisk s väčšou intenzitou osídlenia sa dajú očakávať aj na Záhorí v okolí Studienky, prípadne Zohora, v priestore Čiernej vody, na dolnom Pohroní v okolí Šaroviec, v povodí rieky Nitry a Žitavy, napr. v Bajči-Vlkanove. V Nitre, v priestore „a“ je spolu 96 objektov, z toho 62 chát (obr. 2: a). Najväčšia koncentrácia objektov je v Šindolke, a to 52 objektov (obr. 3), z toho 32 chát. V Mikovom dvore je 21 objektov, z toho 10 chát (obr. 4). Dalo by sa uvažovať, že ide o dve väčšie sídliská, kde možno hovoríť aj o urbanistickej štruktúre. Ide o usporiadanie objektov do kruhu okolo voľného priestranstva. Medzi týmito dvoma väčšími sídliskami sa nachádzajú menšie hospodárske jednotky, farmy alebo samostatné dvorce, či hospodárske dvory. Iba jedno z nich je súčasťou pokračovania ďalšieho vývoja v období neskorej doby laténskej, a to Mikov dvor, ktoré je naviazané na neskorolaténske osídlenie centrálnej časti mesta a hradného návršia (obr. 2: b). Ostatné v priebehu stupňa LTC2/D1 zanikli. Pri rozdelení sídlisk podľa rozlohy je veľmi ľahké určiť, o aké veľké sídliská v skutočnosti išlo. Sú rozmiestnené v intervale 2–3 km od seba a zaberajú rôznu plochu (obr. 1; 2). Vo všeobecnosti platí, že sú to otvorené agrárne osady neopevnené. Boli z väčšej časti situované medzi vrstevnicami 145 a 149. Je to stredne členitý reliéf so zastúpením hnedozeme a s teplým klimatickým obdobím. Vzdialenosť od vodného zdroja IV. až V. kategórie je 100–150 m.

Pokus zozbierať všetky údaje o sídliskách a sídliskových objektov smeroval k tomu, aby sme zistili, či sú rozdiely v tvare, veľkosti, konštrukcii jednotlivých stavieb a či by sa z týchto poznatkov dalo povedať, že v nich bývala elita vtedajšej spoločnosti. Žiaľ, k takýmto poznatkom sme sa nedopracovali. Na pohrebiskách sa dajú rozlíšiť sociálne vrstvy obyvateľstva, avšak zo súčasného stavu poznania sídliskových objektov a sídlisk nie. Napriek tomuto zisteniu predpokladáme na viacerých lokalitách už od včasnej doby laténskej sídla elít vtedajšej spoločnosti (obr. 7). Sú to lokality: Bratislava; Bratislava-Devín; Horné a Dolné Orešany, poloha Slepý vrch; Smolenice-Molpír; Plavecké Podhradie-Pohanská; Trenčianske Bohuslavice; Nitra-hrad, Šurany-Nitriansky Hrádok, poloha Zámeček a Komárno. Aj na náleziskách, ktoré sme zaradili do skupiny územných či mocenských centier, prípadne aglomerácií vyššieho významu s datovaním do prelomu strednej a neskorej doby laténskej, bolo preskúmaných niekoľko chát, polozemníc, a to v Bratislave, Bratislave-Devíne, v Nitre na hradnom kopci, v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku. Iba na Bratislavskom hrade sa našli aj zvyšky kamennej architektúry. V ostatných prípadoch ide o zhodnú stavbu ako na otvorených sídliskách. Priemerná plocha pôdorysov chát je približne 14–16 m². Napriek nepravidelnosti pôdorysov chaty typovo oscilujú medzi takmer štvorcovými a výrazne pretiahnutými. Najvýraznejšie je zastúpený obdĺžnikový typ s kolmi umiestnenými na stredovej osi v strede kratších strán. Strecha je sedlová, rôzneho vzhľadu, a to v závislosti od vnútornej a obvodovej konštrukcie obydlia, prípadne kombinovaného s výpletom a mazanicou. Z prehľadu osídlených polôh počas strednej až neskorej doby laténskej na Slovensku sme dospeli k záveru, že architektúra sídliskových objektov bola zhodná na otvorených agrárnych sídliskách, ako aj na výšinných polohách s funkciou mocenských, či územných centier. Výnimkou zostávajú kamenné stavby zistené na Bratislavskom hrade, kde určite sídlila elita vtedajšej spoločnosti. Na ostatných lokalitách môžeme iba predpokladať, že ak tu bývala elita, jej obytné priestory sa nelíšili od obydlí zvyšku obyvateľstva. Doklady prítomnosti elít alebo presnejšie povedané identifikácia ich prítomnosti v období staršej a strednej doby laténskej (LTB–LTC2) z pohľadu problematiky sídlisk a ich štruktúry je problematická. Vypovedacia hodnota uvedenej databázy sídlisk je nízka, ale naznačuje okruhy ďalšieho sledovania. Veľká perspektíva je hlavne v zameraní pozornosti na nezastavané územia, kde sa rozloha lokality dá pomerne jednoducho určiť prospekciami (pireskumy, geomagnetické, letecké, Lidar). Pozitívnym dokladom tohto postupu sú novozistené lokality v Tvrdošovciach a v Trnave, v Bielom Kostole. Výsledky doterajších výskumov na uvedených lokalitách potvrdzujú, že aj na území juhozápadného Slovenska je potenciál veľkých sídlisk, na ktorých sa dá sledovať štruktúra a urbanizmus sídliska.

¹⁰ V porovnaní s jedným z najrozsiahlejších nížinných sídlisk centrálneho charakteru, s datovaním do LTC1–LTD v Roseldorf, kde bolo preskúmaných 449 objektov, sa zdá tento počet nízky (Holzer 2009).

Obr. 1. Slovensko s vyznačením zistených sídliskových objektov datovaných do doby laténskej na juhozápade územia (podľa Březinová 2006).

Obr. 2. Nitra. Výber nálezísk, kde bol skúmaný sídliskový objekt. 1 – Šindolka; 2 – Martinský vrch; 3 – Chrenová-Športový areál; 4 – Chrenová II; 5 – Chrenová III; 6 – Mikov dvor; 7 – hrad; 8 – Malý seminár; 9 – Svätoplukovo námestie; 10 – Štefánikova trieda. Legenda: a – sídliskové polohy na ľavom brehu rieky Nitry s datovaním do LTB/C1–LTC/D1; b – polohy na pravej strane rieky Nitry s prepojením na polohu Mikov dvor s datovaním do LTD1–LTD2.

Obr. 3. Nitra-Zobor, poloha Šindolka. Štruktúra rozmiestnenia sídliskových objektov do kruhových zoskupení okolo voľného priestranstva (podľa Březinová 2000). Legenda: a – chaty; b – jamy; c – jamky; d – zásobnica.

Obr. 4. Nitra-Mikov dvor. Štruktúra rozmiestnenia sídliskových objektov do kruhových zoskupení okolo voľného priestranstva (podľa Březinová/Chropovský 2021).

Obr. 5. Branč-Helyföldek, Branč II. 1 – celkovo preskúmaná plocha polykultúrnej lokality; 2 – výsek s výskytom objektov datovaných do doby laténskej s ohraničeným pravdepodobným rozsahom menšieho dvorca či farmy (podľa Březinová 2021).

Obr. 6. Hajná Nová Ves-Lúky. 1 – rozmiestnenie sídliskových objektov; 2 – rekonštrukcia dvorca, prípadne samostatne stojacej farmy (autor rekonštrukcie A. Arpáš).

Obr. 7. Juhozápadné Slovensko s vyznačením sídliskových lokalít, ktoré pravdepodobne súvisia s prítomnosťou elít. 1 – Bratislava – oppidum; 2 – Bratislava-Devín; 3 – Horné a Dolné Orešany, poloha Slepý vrch; 4 – Smolenice-Molpír; 5 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 6 – Trenčianske Bohuslavice; 7 – Nitra-hrad; 8 – Šurany-Nitriansky Hrádok, poloha Zámeček; 9 – Komárno.

Obr. 8. Opevnená osada Nitra-hrad. A – doklady osídlenia v neskorej dobe laténskej. 1 – východné nádvorie; 2a–c – západný svah; 3 – Malý seminár; 4 – Ponitrianska galéria (podľa Bednár/Březinová/Ptáčková 2005). B – sektor A–C/0–1, vrstva so zuhoľnatenou drevenou konštrukciou z r. 1990. Legenda: a – zuhoľnatené drevo; b – zhľuky mazanicovej deštrukcie; c – skalné podložie.

Obr. 9. Opevnená osada Šurany-Nitriansky Hrádok. A – plán výskumu s vyznačením osídlenia v neskorej dobe laténskej (podľa Točík 1981); B – LT osídlenie na polohách: 1 – Zámeček; 2 – Hoferské; 3 – Vysoký breh.

Obr. 10. Komárno. Pravdepodobný rozsah laténskej osady centrálneho charakteru. Poloha lokalít z doby laténskej. 1 – Dunajské nábrežie; 2 – Kossuthovo námestie; 3 – Palatínova ulica; 4 – Nádvorie Európy; 5 – Anglia park; 6 – Nová pevnosť; 7 – Stará pevnosť; 8? – miesto nálezu mincí podľa katalógu múzea Saint Germain (podľa Březinová/Gere 2021).

Translated by Viera Tejburová

doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
gertruda.brezinova@savba.sk

ZBRANE Z PLAVECKÉHO PODHRADIA-POHANSKEJ V KONTEXTE ĎALŠÍCH STREDOLATÉNSKÝCH A NESKOROLATÉNSKÝCH NÁLEZOV¹

Radoslav Čambal¹

DOI: <https://doi.org/10.31577/szaušav.2023.70.3>

Keywords: Southwest Slovakia, Middle/Late La Tène period, hoard, weapons, swords, analysis of finds

Militaria from the Middle/Late La Tène Period from Plavecké Podhradie-Pohanská

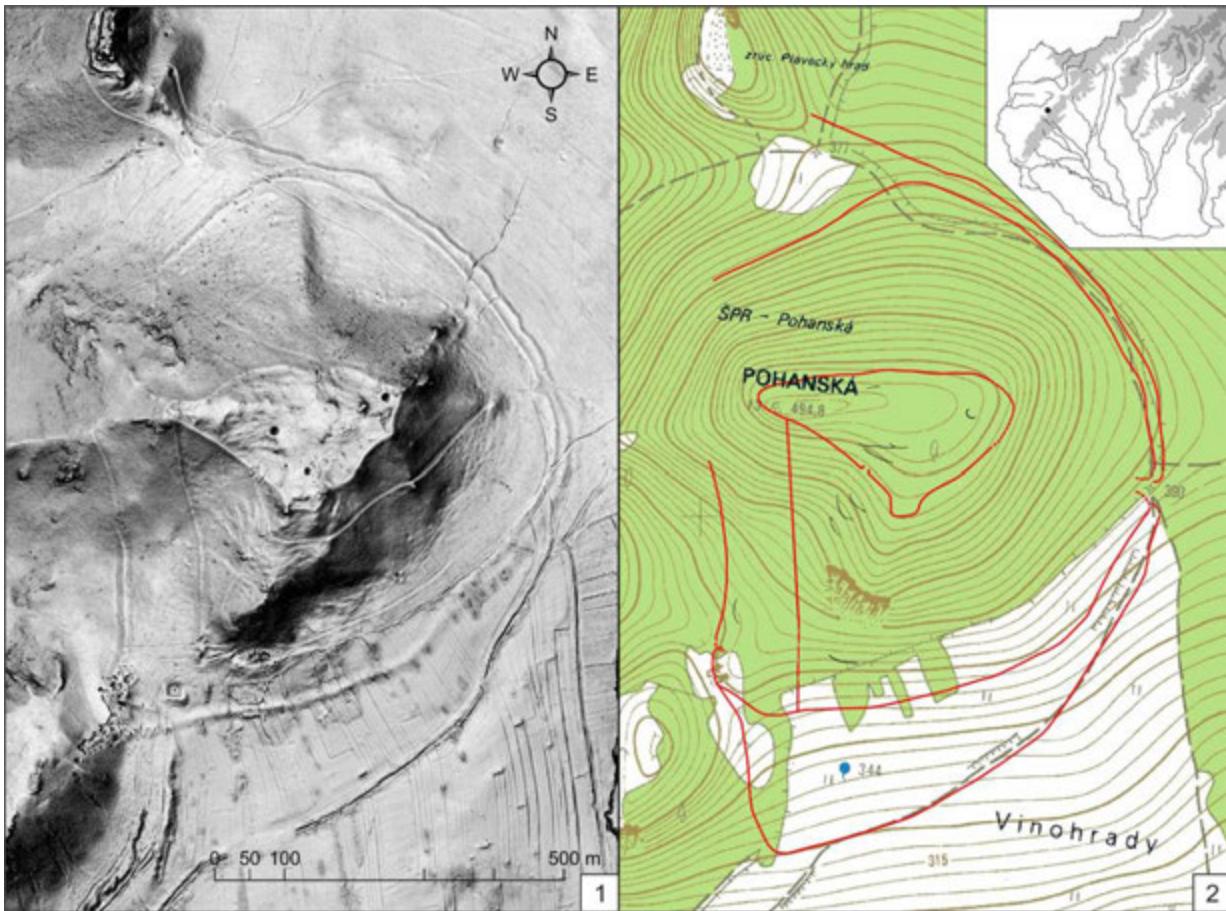
In this article, we deal with the evaluation of finds of La Tène militaria – weapons and fighter equipment from the Pohanská hillfort in Plavecké Podhradie, which lies in the Small Carpathians. These objects are found here as part of iron objects hoards. They are mainly the points of lances, spears, as well as swords with scabbards with an "S"-shaped clip. In addition, there are decorative chapes for knife sheathes. An important part of the finds is composed of parts of horse tackle in the form of curb bits and their components, spurs also appear. The La Tène hillfort Pohanská is dated to the period of the end of the middle and the beginning of the late La Tène LTC2–LTD1a. As well as this site, new finds of weapons have appeared in the Small Carpathians in the form of an extremely long lance from Pezinok and the fragment of a sword from Smolenice-Molpír, where the settlement is contemporary with that of Plavecké Podhradie-Pohanská.

Nálezy zbraní a bojovníckeho výstroja z centrálnych opevnených polôh strednej a neskorej doby laténskej v Malých Karpatoch na juhozápadnom Slovensku boli doteraz veľmi ojedinelé. V ostatných rokoch sa podarilo spracovať niekoľko starších nálezov, ktoré túto problematiku do istej miery dostávajú do iného svetla. V nasledujúcich riadkoch sa budeme venovať spracovaniu militárií z najvýznamnejšej centrálnej polohy zo záveru strednej a začiatku neskorej doby laténskej v tomto geografickom priestore. Ide o opevnenia na Pohanskej v Plaveckom Podhradí. Okrajovo sa budeme venovať aj nálezom z Molpíra v Smoleniciach. Súčasťou príspevku je aj ojedinely nález kopije z Malých Karpát pri Pezinku.

Opevnená poloha v Plaveckom Podhradí (okr. Malacky), ležiaca na vrchu Pohanská na severozápadnom okraji strednej časti Malých Karpát, patrí k najdôležitejším lokalitám doby laténskej na Slovensku. Priestor opevneného areálu dosahuje rozlohu 49 ha (obr. 1; Bartík/Čambal/Lieskovský 2020, tab. I; Paulík 1971; 1976, 10; Pieta 2008, 120).² V minulosti sa tam uskutočnilo viacerо prieskumov a systematický archeologický výskum, ktorý priniesol dôležité poznatky o laténskom osídlení. Počas štyroch výskumných sezón v rokoch 1968–1971 sa pod vedením J. Paulíka z vtedajšieho Archeologickejho ústavu SNM realizoval výskum, v rámci ktorého sa sondážou preskúmali menšie časti areálu hradiska. Preskúmaná bola vstupná brána do areálu, opevnenie v podobe rezov valom, ako aj terasy so sídliskovými objektmi. Okrem množstva keramického materiálu a kovových predmetov, predovšetkým železnych a bronzových, v podobe jednotlivých artefaktov, sa našli aj tri hromadné nálezy železnych predmetov (Paulík 1971; 1976; Pieta 2008). V súčasnom období je publikovaných 14 hromadných nálezov

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491. Príspevok odznel na XIV. protohistorickej konferencii Archeologie barbarů 2018 „Zbraně a jejich nositele“, v Brne, 3.–5. 10. 2018. Článok neboli nedopatrením redakcie uverejnený v zborníku z uvedenej konferencie: E. Droberjar/B. Komoróczy (eds.). Príspävky k poznániu barbarských komunit. Archeologie barbarů 2016 a 2018, Brno 2021.

² LIDAR snímku Pohanskej poskytlo LLS, UGKK SR, podávanie patrí kolegovi Ing. T. Lieskovskému, PhD. z Katedry globálnej geodézie a geoinformatiky Stavebnej fakulty STU v Bratislave.

Obr. 1. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – LIDAR digitálny model reliéfu hradiska s priebehom valového opevnenia (zdroj produktu LGG, ÚGKK SR, T. Lieskovský, upravené); 2 – akropoly v porovnaní s celkovým vrstevnicovým plánom hradiska (podľa Paulík 1976, príloha 2; Pieta 2008).

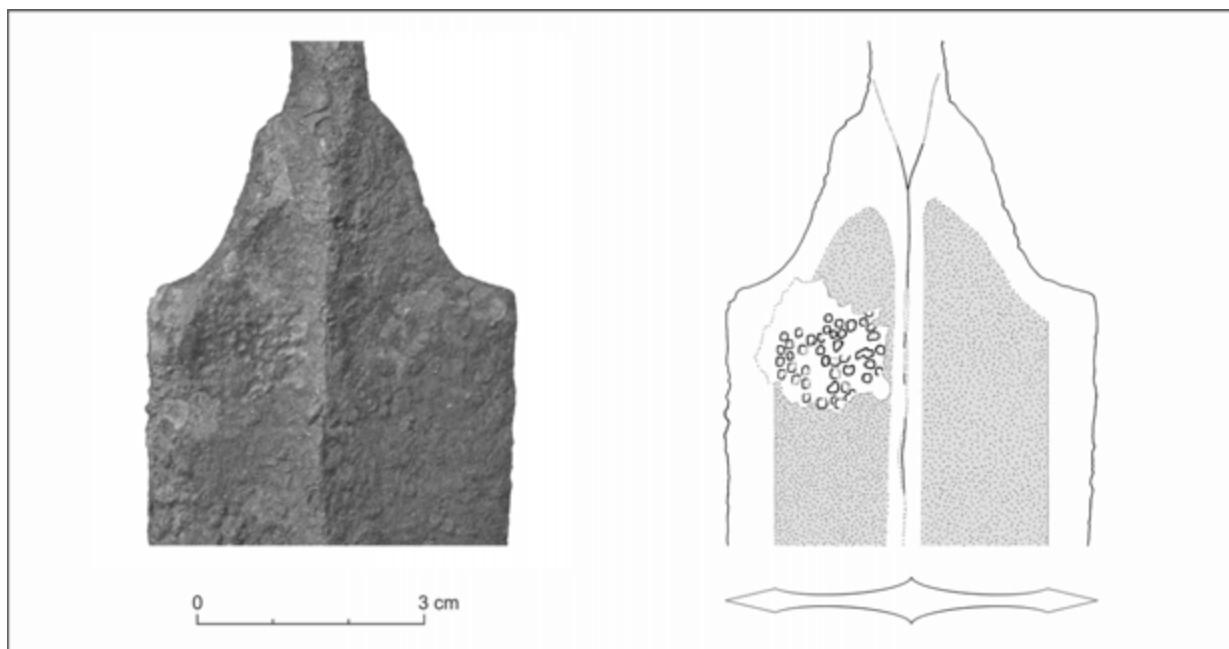
(Čambal 2009; Pieta 2008; 2010). Reálne ich existuje podľa dostupných informácií viac (okolo 25).³ Doteď však z tejto centrálnej lokality chýbali nálezy militárií. Na základe spracovania novších, ako aj niektorých starších nálezov sa táto problematika dostáva do odlišného postavenia. Z lokality pochádzajú dva svojím zložením výnimočné a zaujímavé nálezy, ktoré obsahovali aj zbrane. Jeden z nich, depot obsahujúci 2 meče, bol nájdený v 90. rokoch 20. stor. Druhý je zložený z remeselnického a poľnohospodárskeho náradia, okutia nábojov kolies vozov a obsahuje diaľkové vrhacie zbrane a nákončia pošiev nožov.⁴ Výskyt zbraní z obdobia záveru strednej a začiatku neskorej doby laténskej je podľa súčasného stavu výskumu problematiky sídlisk (nížinných, ako aj výšinných) v stredodunajskom priestore aj naďalej skôr výnimkou.

ČEPELE A POŠVY MEČOV

Z pohľadu výskytu mečov na sídliskách z tohto horizontu doby laténskej je dôležitý prvý depot nájdený na Pohanskej, skladajúci sa z dvoch dlhých železných jazdeckých mečov, dvoch sekier s tulajkou a úzkej radlice. Meče majú dĺžku 108 cm a 110 cm. Sú ukončené dlhým tríhom rukoväte. V oboch prípadoch

³ V tomto príspevku neuvádzame poradové čísla nami publikovaných depotov z toho dôvodu, že vo viacerých inštitúciách je uložených alebo zdokumentovaných viacero hromadných nálezov z tejto lokality, ktoré nie sú označené, resp. majú svoje číslenie, ktoré nenadväzuje na poradové označenie už publikovaných depotov.

⁴ Za umožnenie spracovať a publikovať tieto nálezy ďakujeme kolegom Mgr. J. Urmanskému a Mgr. P. Novosedlíkovi z Vlastivedného múzea v Hlohovci. Depot je uložený v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci pod evidenčnými číslami A-405 až A-423.

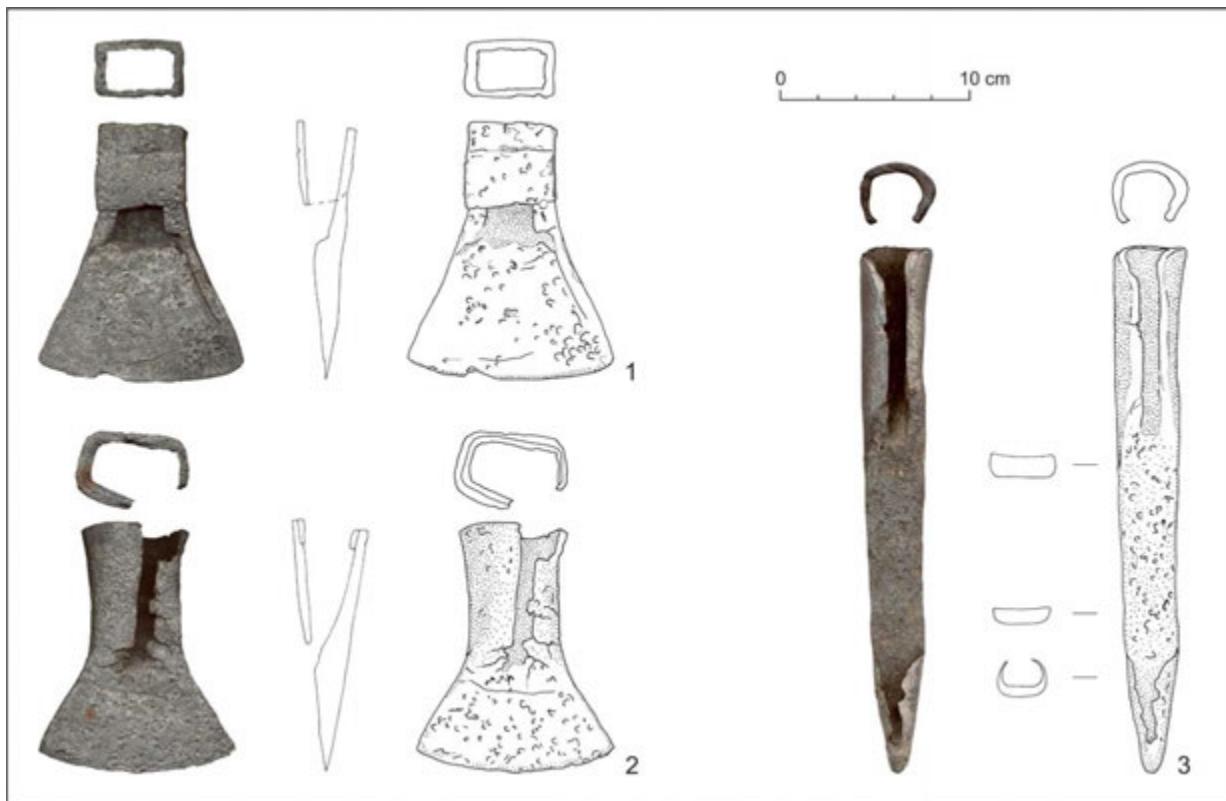
Obr. 2. Plavecké Podhradie-Pohanská. Detail čepele meča z depoutu s časťou zachovanej plošnej puncovanej výzdoby v žliabku. Foto a kresba R. Čambal.

majú dva široké žliabky na každej strane čepele s miernym stredovým rebrom. Čepeľ prvého meča je zasunutá vo pošve vyrobenej zo železného plechu a spolu s pošvou má hmotnosť 1404 g (tab. I: 1). Druhá čepeľ je ukončená tupým zaobleným hrotom a má hmotnosť 724 g (tab. I: 2). Je vyrobená z pevného pružného materiálu. V hornej časti žliabku je zachovaná výzdoba v podobe plošného puncovania (obr. 2). Puncovanie, resp. plošné zdobenie čepeli pomocou hustého puncovania je známe na ďalších starších aj časovo súčasných čepeliach mečov. Výzdoba sa zriedkavo objavuje zachovalá, čo je spôsobené pôdnymi podmienkami a koróznymi procesmi, kde jej detaily degradujú. Takto zdobené čepele mečov sa vyskytujú na území západnej, strednej a juhovýchodnej Európy (sumárne naposledy Čambal/Ramsl 2019, 362). Identický spôsob povrchovej úpravy čepele jazdeckého meča tohto typu pochádza z pohrebiska v Medole v severotalianskej Lombardii, uložený v zbierkach Národného archeologického múzea v Mantove (Museo Archeologico Nazionale di Mantova)⁵. Podľa typológie L. Perneta ide o typ 2b, vyčlenený na základe nálezov z pohrebiska Giubiasco v južnom Švajčiarsku (Pernet 2010, 84–88, obr. 54; Pernet a i. 2006, 40, obr. 2: 8). Ide o náleziská Oberigling v Bavorsku (Krämer 1985, tab. 52: 7), Port (De Navarro 1966, obr. 2: 5; Wyss/Rey/Müller 2002, tab. 32; 36), ako aj z eponymnej lokality v La Tène (De Navarro 1959; 1972; Kaenel 2012). Nálezy sú známe aj z lokality Lauco v Taliansku (Donat/Righi/Vitri 2007). Podobné nálezy pochádzajú z Chorvátska a Srbska. Ide o meč z lokality Ribjek pri Mokronogu, ktorý je datovaný do LTC2–LTC1 (Laharnar/Ravbar/Jerin 2013, 39, 43, obr. 2: 9). Ďalší meč pochádza z pohrebiska v Kupinove (Drnić 2015a, 28, obr. 7: 2, 4).

Do depoutu patria aj dve sekery s tuťajkou, ktoré prislúchajú k základným stredolaténskym typom (obr. 3: 1, 2) a jedna úzka radlica (obr. 3: 3). Podobné nálezy úzkych radlíc s hornými lalokmi sú známe aj z ďalších nálezov na Pohanskej (Pieta 2008; 2010). Podobný exemplár, aj keď bez spodných lalokov, sa našiel v depote v Kaiserbrunne (Moosleitner 1998–1999, obr. 7: 8).

Do záveru LTC2 a do LTD1 je datovaná železná plechová pošva meča s esovitou svorkou (tab. II: 7), ktorá bola súčasťou depoutu I/68 (Paulík 1970, obr. 5: 4; 7: 1a–b; 1976, 145, 153, tab. LI: 1; Paulík/Tomčíková 2005, obr. 12; Pieta 2008, obr. 97: 2). Najpočetnejšie sídliskové analógie tohto typu pošiev pochádzajú z oppida v Manchingu (Sievers 2010, tab. 22: 175–178) a zo Starého Hradiska (Meduna 1961, tab. 31: 1, 6, 7; Sievers 2018, tab. 3–6). Ide o typ, ktorý je typický predovšetkým vo východokeltskej oblasti strednej a juhovýchodnej Európy. V západnej časti Európy chýba. Na oppide Staré Hradisko sa predpokladá výroba týchto mečov a pošiev, vzhládom na vysoký počet ich nálezov, ako aj polotovarov (Sievers 2018, 120).

⁵ Za cennú informáciu k tomuto nálezu ďakujeme Mgr. M. Zubajovej.

Obr. 3. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – sekera s tuľajkou; 2 – sekera s lalokmi; 3 – radlica z depotu s mečmi. Foto a kresba R. Čambal.

Čepele mečov zo Starého Hradiska obsahujú fosfor a mangán, čo je typické pre keltské výrobky. Taktiež dve metalograficky analyzované čepele z tejto lokality vykazujú rozdiely v kvalite. Jeden exemplár je kvalitný s dobre zakaleným ostrím a druhý naopak pomerne nízkej kvality s mäkkým ostrím (Pleiner 2018, 160, 164).

Datovanie tohto typu pošiev mečov spadá do stupňov LTC2 až staršej fázy LTD1 (LTD1a). Rozhodujúce pre datovanie je esovitý tvar nákončia svorky meča, kovania pútku k uchyteniu závesu pošvy meča, ktorý je jazýčkovitý, ako aj prevedenie záštity (Pernet 2010, 87, obr. 55; Pernet a i. 2006, 40; Sievers 2010, 16; 2017; 2018, 95, 96, tab. 2; Zachar 1976a, 63, 64). Početne sa tento typ mečov a pošiev vyskytuje v bojovníckych hrobových celkoch v Rumunsku, v juhozápadnej Transylvánii v skupine Padéa-Panagjurski Kolonii, v ktorých sa kombinujú laténske prvky s tráckymi (Rustoiu 2005, 109, obr. 1) a v Slovinsku. Nachádzajú sa v hrobových celkoch spolu so zahnutými nožmi typu Sica, pákovými zubadlami a ostrohami (Łuczkiewicz/Schönenfelder 2008, obr. 17; 159–210). Najnovšie sa podobný dlhý meč našiel v žiarovom hrobe v Seči na Morave (Čižmář/Popelka 2020, 207, obr. 1). Výrazne je zastúpený v nálezoch zo Starého Hradiska v podobe fragmentov čepelí, pošiev a ich ďalších komponentov (Sievers 2018, 95–97, tab. 1). Z Plaveckého Podhradia pochádza aj solitérny nález ďalšieho fragmentu železnej plechovej pošvy, z ktorej sa zachovala horná časť aj s pútkom na uchytenie závesu pošvy meča s jazýčkovitými výčnelkami (tab. II: 8). Pošva je oproti známym exemplárom z Pohanskej užšia a celkovo sub-tílnesia. Patrí k užším a kratším typom meča pre pešiaka. Napriek tomu, že v prípade meča v pošve (tab. I: 1), ako aj jej ďalšieho fragmentu (tab. II: 8), nie je zachovaná esovitá svorka, typologicky patria tieto pošvy k skupine s esovitou svorkou.

Zmena tvaru a hlavne dĺžky čepeli, ktoré sa oproti starším mečom (kratším pechotným) z obdobia staršej doby laténskej a staršej fázy strednej doby laténskej menili na dlhé, súvisí so zmenou výzbroje z pechotnej na jazdeckú. Podporuje to aj masívny výskyt ostrôh v tomto období (LTC2).

Jedna zlomená čepel meča pochádza aj z ďalšej opevnenej lokality v Malých Karpatoch (tab. II: 9). Ide o nález z hradiska na Molpíre v Smoleniciach. Lokalita je časovo súčasná s osídlením Plaveckého Podhradia-Pohanskej. Nasvedčujú tomu nálezy spôn a mincí (Čambal 2016, 12–15; Farkaš 2004, 67–94).

Dôležitou zložkou medzi nálezzmi z Pohanskej je predovšetkým kováčske náradie (kladivá, nákovy, dláta), vrátane železných hrivien z depotu III/69 (tab. V: 1–6; *Paulík 1976*, tab. LIV: 1–6; *Pieta 2008*, obr. 68; 2010), ako aj železných paketov, pripravených na ďalšie kováčske spracovanie. Patrí sem aj niekoľko ďalších solitérnych nálezzov týchto predmetov (tab. V: 7–9). Hrivny sú označované ako „mečové“. Nie je vylúčené, že ide o polotovary na výrobu čepelí mečov. Pravdepodobne boli vyrobené z prekladaného železa. Táto technológia spôsobovala čistenie samotného kovu od nečistôt pomocou jeho prekladania a zvárania. To, že ide o polotovary pre výrobu čepelí, by nasvedčovala aj samotná hmotnosť hrivien, ktorá kolíše od 1200 do 1500 g. Na výrobu jednej čepele je pritom potrebné mať k dispozícii zhruba sto percent surového už spracovaného čistého kovu, z ktorého je pri výrobe čepele (vyfahovanie, kutie, hrubé obrusovanie – ubieranie a konečné brúsenie a leštenie hotového výrobku) odpad asi polovica hmotnosti materiálu.⁶ Za predpokladu, že tieto hrivny boli polotovaram na výrobu zbraní, je to indícia k možnej produkcií mečov priamo aj na Pohanskej.

NÁKONČIA Z POŠIEV NOŽOV

Z lokality pochádza vyššie spomínaný a doteraz nepublikovaný depot, ktorý je zložený z niekoľkých desiatok predmetov vrátane militárií, nástrojov a súčasti voza. Obsahuje aj dve ozdobné nákončia pošiev zo železného plechu (tab. II: 1, 2), patriacich k nožom, ktoré už boli predbežne publikované (*Čambal 2020*, 155–163, obr. 2). Obe nákončia sú trojuholníkového tvaru. Výzdoba pozostáva z profilovanej vypukliny šošovkovitého tvaru, zdobenej priečnymi plastickými rebrami. Čelné strany sú zdobené na okraji ryhovaním, ako aj boky vrchnej časti ústia sú zdobené ryhami. Na poloblúkoch sú prinitované dva ozdobné nity, zdobené ryhovaním do podoby hviezdice s piatimi lúčmi. V strede čelnej strany nákončia je nit s náznakmi rytnej výzdoby a v spodnej zahrotenej časti sa nachádza ďalší železny ozdobný nit. Je na ňom výzdoba v podobe rýh tvoriacich krížik a obvodová ryha. Obe nákončia sú ukončené na hrote krúžkom, jedným zahnutým a druhým umiestneným v líniu predmetu. Zadné strany nákončí sú otvorené. Tomuto typu predmetu sa doposiaľ nevenovala prílišná pozornosť. Sú vyhotovené z bronzového ako aj zo železného plechu a sú viac typické pre juhokeltskú a východokeltskú oblasť, priestor Balkánu a Rumunska, kde sa vyskytujú často nezdobené plechové exempláre. Patria k zahnutým nožom typu Sica (*Łuczkiewicz/Schönfelder 2008*, 165–170, obr. 6–9; 19; 24). V stredoeurópskom prostredí sú zriedkavejšie, typologicky odlišné a nezdobené. Nateraz poznáme analogické exempláre len z niekoľkých lokalít. Ide o nálezy z oppidálneho prostredia Čiech, Moravy, Bavorska a najnovšie aj JZ Slovenska (*Čambal 2020*, obr. 4). Najviac exemplárov pochádza z oppida v Manchingu, sú to štyri nálezy (*Čambal 2020*, obr. 3; *Sievers 2015*, 378, obr. 1–4; *van Endert 1991*, 254, tab. 14). Z nich je takmer identické kompletne zachované nákončie, zložené z bronzových a železných komponentov (*Sievers 2015*, obr. 4: 4). Z oppidálneho prostredia Čiech ide o tri nálezy zo Stradonic (*Sievers 2015*, obr. 5: 2–4), jeden nepublikovaný nález z Třísova a jeden exemplár pochádza zo Starého Hradiska (*Sievers 2015*, 378, obr. 5: 1). Tri z nich, t. j. z Manchingu, Stradonic a Starého Hradiska (*Sievers 2015*, obr. 4: 4; 5: 1, 2) sú takmer identické s nálezzmi z Pohanskej, kde je možné ich rámcovo datovať do LTC2–LTD1a (*Čambal 2020*, 160, 161, obr. 3).

PREHNUTÝ NÔŽ TYPU SICA

Z lokality pochádza kompletne zachovaný exemplár zahnutého noža typu Sica (tab. II: 3). Bol súčasťou depotu IV/89 (*Paulík/Tomičíková 2005*, 106, 107, obr. 7: 1; tab. IV: 2). Vyvinul sa v závere 3. a na začiatku 2. stor. pred n. l. a bol oblúbený medzi tráckou aristokraciou v priestore severného a západného Bulharska, západnej Munténie, časti Olténie, Železných vrát a expanziou sa dostal do južnej a východnej Transylvánie. Je typický pre skupinu Padea-Panagjurski Kolonii, ktorá je časovo vymedzená stupňami LTC2–LTD1, avšak nože „Sica“ sú typické pre jej staršiu fázu v LTC2 (*Boranic 2009*, 36, 37; 2013, obr. 3; *Rustoiu 2005*, 115, obr. 10; 2007, 68, 69; 2016, 202–204). Tento charakteristický zahnutý nôž je typický pre trácke kmene a v našom geografickom priestore na území osídlenom púchovskou kultúrou je dávaný do

⁶ Tzv. „mečové“ hrivny neboli doposiaľ metalograficky analyzované, aktuálne však prebieha analýza ich zloženia, ako aj analýza oboch čepelí mečov z depotu. Predbežné výsledky analýz výbrusov z čepelí ukazujú, že boli vyrobené doma rozdielnymi spôsobmi a zloženie železa na ich výrobu zodpovedá zloženiu materiálu v hrivnách. Za informácie ohľadom kováčskeho spracovania železa a výroby čepelí mečov ďakujeme kováčskemu majstrovi a mečiarovi R. Môcoví.

súvisu s Dákmi v závere neskorej doby laténskej a na začiatku staršej doby rímskej (*Pieta* 2008, 275, obr. 69: 1–3). V priestore Rumunska sa často nachádzajú exempláre, ktoré majú zdobené čepele puncovanou alebo rytov výzdobou. Zo stredodunajského regiónu je známych niekoľko analógií. Pochádzajú z dvoch kultúrnych odlišných oblastí: stredodunajskej-bójskej a z oblasti púchovskej kultúry (Woźniak 1974). Známy je exemplár z Viedne (Mosser/Adler-Wölf 2018, 157–161, obr. 9; tab. 4). Z oblasti púchovskej kultúry pochádza nález z Košece-Nozdroviev (Nešporová 2002, 141, obr. 101: 2), pravdepodobne k nim patrí aj nôž z Folkušovej (*Pieta* 2010, obr. 27: 9). Jeden nový nález pochádza z hradiska Rohačka v katastri Ilanova, v okr. Liptovský Mikuláš.⁷ V laténskom prostredí sú tieto nože datované do LTC2–LTD1 (Łuczkiewicz/Schönfelder 2008, 170).

HROTY KOPIJÍ A OŠTEPOV

Z kopcovitého terénu Malých Karpát, z polohy Barvienok v katastri Pezinka, pochádza ojedinely nález extrémne dlhého hrotu kopije s dĺžkou 75,7 cm, s listovitým hrotom kosoštvorcového prierezu a s tuťajkou (tab. III: 1).⁸ Ide o ručnú zbraň, pomocou ktorej bolo možné jednako bodať, ale vzhľadom na dlhý ostrý hrot aj sekáť a rezať do súpera. So zreteľom na jej proporcie ide o ojedinelú zbraň. Podobne extrémne dlhých exemplárov je minimum. Podľa triedenia I. Drniča na základe nálezov z juhovýchodnej Panónie patrí k typu 2 (*Drnić* 2015a, 116, obr. 2; 4). Podobný nález pochádza z lokality Sisak (*Dizdar/Drnić* 2018, obr. 9: 3) a Kupinovo (*Drnić* 2015b, tab. 19: 1, 2; 22: 6). Hrot kopije je možné datovať len rámcovo na základe tvaru dlhého štíhleho listu hrotu a jeho kosoštvorcového, resp. romboidného prierezu do strednej doby laténskej, snáď aj do začiatku neskorej doby laténskej LTC2–LTD (*Dizdar/Drnić* 2018, 81).

Priamo z hradiska Pohanská poznáme dva typy diaľkových ručných zbraní. Ide o nálezy hrotov oštěpov zo železa. Zaujímavým artefaktom je ojedinely nález štíhleho hrotu oštěpu, ktorý by sme mohli označiť aj ako „pilum“ (tab. III: 2). Ten pozostáva z relatívne dlhého štíhleho tela kruhového prierezu, ktoré je ukončené krátkou špičkou štvorcového prierezu a úzkou tuťajkou. Na krčku pred tuťajkou je hrot zdobený kutou plastickou výzdobou v podobe dvojice, resp. štvorice plastických lišť a objímk. Priame analógie k tejto zbrani z nášho geografického priestoru nepoznáme. Vyskytujú sa však v tvarovo odlišnej forme na pohrebisku z Monte Bibebe s tým, že k nim patrí aj dlhá botka s tuťajkou. Hroby s „pilom“ sú datované hlavne do LTB2 a končia v LTC1 (*Lejars* 2008, 156). Datovanie hrotov oštěpov, ktoré bývajú označované ako „pilum“ spadá hlavne do obdobia stupňov LTB2–LTC1. Ich výskyt je doložený hlavne v severnom TalianSKU, kde ho Kelti prevzali od Rimanov a sporadicky sa tento typ oštěpu objavuje aj v hroboch z Karpatskej kotliny (*Repka* 2015, obr. 28, 29). Ich datovanie však nevybočuje z rámca LTB2–LTC (*Repka* 2015, 69–71). Exemplár pochádzajúci z Plaveckého Podhradia-Pohanskej je datovaný vzhľadom na prítomnosť v depote s ďalšími predmetmi do LTC2–LTD1.

V druhom prípade ide o klasický listovitý tvar hrotu kosoštvorcového prierezu s tuťajkou (tab. III: 3). Tento tvar patrí k stredolaténskym typom (*Sievers* 2010, tab. 39: 490). K depotu patrí aj dlhá úzka botka s tuťajkou (tab. III: 4). Podobné botky sú známe aj z nálezov z Manchingu, ktoré patria už k neskorolaténskym typom (*Sievers* 2010, 27, tab. 48: 633; 49: 641, 660). Posledným nálezom hrotu kopije či skôr oštěpu je hrot s tuťajkou, ukončený špičkou s dvojicou spätných krídliel (*tab. III: 5*). Hrot bol nájdený v objekte 4/70. V tomto prípade však ide skôr o loveckú zbraň. Všetky tri predmety (pilum, hrot oštěpu a botka) údajne pochádzajú z depota, v ktorom sa nachádzali aj nákončia pošiev dýk, opisovaných vyššie, ako aj súčasti voza a poľnohospodárske náradie.

OSTROHY

Na Pohanskej sú okrem súčasti konského jazdeckého postroja zastúpené aj insignie jazdca v podobe ostrôh. Ide o malé železné ostrohy s ramienkami, ukončené gombíkovitými terčíkmi a trňom. Na vrcholke oblúka je žliabkovaná výzdoba a prežliabnutie je aj v štvorcovej základni, z ktorej vychádza trň. Z lokality ich nateraz poznáme v troch exemplároch (tab. II: 4–6). Všetky tri patria k malým ostroham

⁷ Za informáciu k nepublikovanému nálezu ďakujeme Mgr. S. Sliackej z Liptovského múzea v Ružomberku a Mgr. L. Záhorcoví z firmy ARCHEOVÝSKUM, s. r. o. v Liptovskom Mikuláši.

⁸ Predmet je uložený v zbierkach Mestského múzea v Pezinku. Za umožnenie jeho spracovania a publikovania srdečne ďakujeme Mgr. P. Pospechovej, PhD., riaditeľke Mestského múzea v Pezinku.

s nízkym oblúkom ramien ukončených koncovými gombíkmi (*Pieta 2008*, 281). Ide o pomerne bežne sa vyskytujúce nálezy na viacerých časovo súčasných sídliskových lokalitách, ktoré sú datované hlavne do LTC2–LTD1 (Łuczkiewicz/Schönfelder 2008, 186; *Pieta 2008*, 281; *Sievers 2018*, 112, 113). Majú početné analógie z Prosného a z Trenčianskych Bohuslavíc (*Pieta 2008*, obr. 129: 6–9), na Liptovskej Mare (*Pieta 1982; 1996*), v Manchingu (*Sievers 2010*, tab. 60: 808), v Stradoniciach (Píč 1903, tab. XXXI: 1–15, 18, 19, 21). Značný počet nálezov je zo Starého Hradiska (*Sievers 2017*, obr. 3; *2018*, 112, 113, tab. 21; 22). Spolu s pákovými uzdami dokladajú prítomnosť jazdeckej zložky vojska na lokalite. Ide o pomerne novú zložku armády, keďže v období existencie plochých keltských pohrebísk staršej a strednej doby laténskej je minimum dokladov jazdectva v hroboch, čo dokladá zmenu vojenskej taktiky v 2. stor. pred n. l. Samotné využívanie ostrôh začína v stupni LTC2 a práve s týmto obdobím súvisí aj spomínané predĺžovanie dĺžky mečov (*Sievers 2010*, 38).

SÚČASTI KONSKÉHO POSTROJA

Z lokality Pohanská pochádza aj niekoľko nálezov zubadiel a ich súčasti. V zásade ide o dva typy. Prvým je lomené zubadlo, tzv. stihlo (tab. IV: 5). Druhým typom sú pákové zubadlá tzv. tráckeho typu (*Rustoiu 2005*, 112), slúžiace, resp. používané jazdcami pre vojnové kone. Prostredníctvom pákových zubadiel sa kone ľahšie ovládali a rýchlejšie reagovali na pokyny jazdca. Dosiahlo sa to tlakom kovových bronzových profilovaných alebo železných krúžkov časti zubadla v tlame koňa, ktoré tlačili na jeho podnebie pri potiahnutí uzdy a prenosom tlaku na páky zubadla.⁹ Jedno pákové zubadlo pochádza aj s ďalšími komponentmi, spolu s lomeným zubadlom, z depoutu 6 (tab. IV: 4, 6–19; *Pieta 2010*, obr. 113: 16–30, F 27). Ďalší kompletný exemplár (tab. IV: 1) podobne aj súčasťí ďalších kusov (tab. IV: 2, 3) sú bez nálezových okolností. Zubadlá tohto typu a nože typu Sica sa vyskytujú spoločne s mečmi s pošvami a esovitou svorkou vo výbave bojovníckych hrobov v Transylvánii v skupine Padea-Panagjurski Kolonii, kde sú datované do LTC2/LTD1, t. j. do poslednej štvrtiny 2. stor. pred n. l. (Łuczkiewicz/Schönfelder 2008, 186–195; *Rustoiu 2005*, obr. 1; 10). Na základe toho je možné tento typ zubadiel zaradiť do horizontu osídlenia Pohanskej LTC2–LTD1a.

DATOVANIE LOKALITY

Chronologické systémy pre záver strednej a predovšetkým pre neskorú dobu laténsku používané pre túto oblasť sú v súčasnom období nejednotné. Ide predovšetkým o rozdielne absolútne datovanie stupňov LTD1 a LTD2. V tejto štúdii používame chronológiu vypracovanú autorom (Čambal 2019, 115–135, tabuľa 1; Čambal a i. 2015, 226). Pre porovnanie k ďalej oblasti strednej Európy sú zásadné najnovšie práce A. Danielisovej (Čižmář/Danielisová 2021, 197–236; Danielisová 2020, tab. 1; 113–157), v ktorých je odlišne vnímané absolútne datovanie spodnej hranice stupňa LTD1, resp. prelomu k LTD2 k roku 50 pred n. l., resp. členenie LTD2 na podstupne.

Opevnená poloha na Pohanskej je v strednej Európe zaujímavá výskytom početných hromadných nálezov predovšetkým železných predmetov remeselníckeho a poľnohospodárskeho charakteru (k problematike viac Čambal 2009, 153–164; Paulík 1970, 31–83; Paulík/Tomčíková 2005, 85–122; *Pieta 2008*, 194–203). Je pokladaná za centrum železiarskej a kováčskej výroby (*Pieta 2008*, 142, 194–203). Depoty sú špecifickou záležitosťou v priestore západného Slovenska a Moravy (Čižmář 2012, 137–143, obr. 3; 2014, 627–639; Čižmář/Kohoutek/Langová 1995, 163–165, obr. 3; Čižmář/Langová/Kohoutek 2014, 641–653; *Pieta 2008*, obr. 101). Ich ukladanie do zeme sa spája jednak so zánikovým horizontom osídlenia začiatkom neskorej doby laténskej LTD1a, ale aj s rituálnymi a profánnymi dôvodmi (Danielisová 2015, 177, obr. 10; *Pieta 2008*, 210, obr. 101; Schönfelder 2006, 122). Dôležitou zložkou medzi nálezmi je predovšetkým kováčske náradie (kladivá, nákovy, dláta), vrátane železných hrivien z depoutu III/69 (Paulík 1976, tab. LIV: 1–6). Súčasťou hromadných nálezov boli okrem chronologicky príliš nepoužiteľných poľnohospodárskych a remeselníckych nástrojov a náradí aj predmety, ktoré majú dobrú vypovediaciu hodnotu. Podľa doteraz známych a z archeologickej stránky dobre datovaných nálezov z pertraktovanej lokality, spadá existencia osídlenia hradiska na Pohanskej do stupňov LTC2 až staršej fázy LTD1. Do obdobia neskorolaténskeho stupňa LTD1a, jeho staršej fázy (približne 125–100 pred n. l.), kedy boli

⁹ Za cenné informácie k zubadlám a k spôsobu použitia jednotlivých typov ďakujeme D. Pongráczovi.

poklady železnych predmetov na lokalite ukladané do zeme, datujeme predovšetkým niektoré nálezy z depotov, ktorých je z lokality toho času evidovaných, resp. publikovaných, 14 (Čambal 2009, 153–164; Pieta 2008, 194–203).

K dobre datovaným nálezom z Pohanskej patria laténske spony. Ide o jeden variant bronzovej mötschwilskej spony (Paulík 1976, obr. 46: 2a, b; 47: 4), železnej spony stredolaténskej konštrukcie skupiny 19c, patriaca do LTC2, resp. začiatok LTD (Gebhard 1991, 19, obr. 6: 19c; Paulík 1976, obr. 47: 1) a fragment železnej spony spojenej konštrukcie s osemnásobným vinutím (Paulík 1976, obr. 46: 3a, b; 47: 3). Našla sa tam aj železná spona s rámovým zachycovačom a ostro zalomeným kolienkovitým lučíkom nad viacnásobným, pravdepodobne šesťnásobným vinutím skupiny 24a. Ide o typ neskoro-laténskej spony datovanej do záveru LTC2 a staršej fázy LTD1. Sú súčasné s nauheimskými sponami (Gebhard 1991, 22, 86, 87, obr. 8: 24; tab. 46: 715–725). Ojedinelým nálezom je štvornásobné vinutie s vonkajšou tetivou a ihlou z veľkej striebornej spony pravdepodobne spojenej konštrukcie (Paulík 1976, obr. 47: 2).

Pre datovanie záverečného horizontu osídlenia lokality je najdôležitejším nálezom depot 10/2005, ktorý obsahoval niekoľko chronologicky citlivých predmetov (Pieta 2008, F 23 hore). Súčasťou tohto hromadného nálezu boli predovšetkým dve bronzové spony spojenej stredolaténskej konštrukcie s veľkým štvornásobným vinutím a vnútornou tetivou patriace do skupiny 4 a datované do staršej fázy neskorej doby laténskej LTD1a (Gebhard 1991, 9, 86, obr. 1: 4; tab. 1: 16–21). Najdôležitejšou je nauheimská spona typu I.1 s trojicou rýh na lučíku, ktorá je podľa viacerých autorov datovaná taktiež do staršej fázy neskorolaténskeho stupňa LTD1a (Demetz 1999, 78, 79, 87, 88). M. Feugère ich vyčlenil ako typ 5a, variant 12. Ide taktiež o jej najstaršiu formu, datovanú do obdobia záveru 2. stor. pred n. l. až do 1. polovice 1. stor. pred n. l. (Feugère 1985, 176, 180, 203, 216, 225, 226, obr. 10: 12, tab. 38: 543–551; 39: 552–556). Dobrú oporu pre datovanie poskytuje množstvo nálezov týchto spôn z neskorolaténskeho horizontu nálezov oppida v Manchingu. R. Gebhard vyčlenil skupinu 7, v rámci ktorej patria k typu 7b (skupina s väčším lučíkom) a sú datované do LTD1a (Gebhard 1991, 11, 94, obr. 4: 12; 5: 7a; 42; tab. 4: 70–91; 5: 92–109; 6: 110–121). Keďže kontakty a väzby oblastí Moravy a JZ Slovenska boli smerom do oblasti Bavorska na Manching a opačne značne intenzívne a pevné (pravdepodobne sa využívala doprava po Dunaji), je takéto datovanie dôležité pre stredodunajský región. Podľa novšieho triedenia S. Demetza ide o spony typu Nauheim I.1, ktoré sú v rôznych starších a mladších variantoch datované do stupňa LTD1 s rozptylom od roku 120 po rok 40 pred n. l. (Demetz 1999, 78, 79, 87, 88, tab. 21: 3). S. Rieckhoffová ich datuje taktiež do LTD1 (Rieckhoff 1975, 17). Podobná spona zdobená iba dvojicou postranných rýh na lučíku pochádza z Kútov (Zachar 1976b, 50–52, obr. 16: 2). Datovanie nauheimských spôn tohto typu, ktorý je v rámci typovej rady týchto spôn najstarším, spadá do staršej fázy neskorolaténskeho stupňa LTD1, t. j. do LTD1a (približne 130/120–100 pred n. l.). S takýmto datovaním sa stotožňuje aj M. Čižmář (2003, 38). Nálezy železnych a bronzových nauheimských spôn sú z Moravy známe hlavne zo Starého Hradiska, datovaného do LTC2/LTD1 a niekoľkých nížinných sídlisk, kde sa predpokladá aj ich výroba (Čižmář 2003, 38; Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018, 47, 53, 54; Čižmář/Danielisová 2021, 226). Na Morave a všeobecne v stredodunajskom regióne patria k typickému predstaviteľovi stupňa LTD1 (Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018, 47; Meduna 1980, 115, 116). Nálezy nauheimských spôn patria v rámci laténskeho osídlenia Záhoria na jeho záver, t. j. do staršej fázy neskorolaténskeho stupňa LTD1a a pomerne spoľahlivo naznačujú zánik osídlenia lokality ako takej a priestoru Záhoria v tomto období okolo roku 100 pred n. l. Našli sa spolu s ďalšími drobnými bronzovými predmetmi, ako sú štyri miniatúrne bronzové plastiky býčkov, 11 náramkov a krúžkov s vývalkami, náramky s pseudo-filigránom, bronzové miniatúrne dózy a sklené prstencové korále.

Sklené masívne prstencové korálky typov 23, 24 a 25 sú datované do záveru stupňa LTC2 a hlavne do LTD1. Našli sa spolu s korálkmi typu 162, 167 a 402 (Karwowski 2004, 78, obr. 25; Venclová 1990, 137–142; 2016, 86, 87). Početne najviac analógií majú zo Stradonic (Pič 1903, 41, 42, tab. VI: 1–36; Venclová 1990), zo Starého Hradiska (Venclová 2016, 86, 87) a sú aj v nálezoch z Devína (Březinová 2018; Březinová/Plachá 2009, 114, 117, obr. 1: 1, 2, 5, 6, 8; 34: 8–12, 14).

K dobre datovaným predmetom z Pohanskej patria aj zákolníky. Ide o jeden zdobený exemplár s trojicou kruhových priechlbní so zelenými vložkami a emailom zdobeným nitom na polmesiacovitej hlavici (Pieta 2008, obr. 116: 9, F 30 vpravo dole). Ich datovanie patrí do LTC1 až LTD1 (Schönenfelder 2002, 177–181, obr. 107; 108; tab. 22). Trojica zákolníkov s osmičkovitou, resp. okuliarovitou hlavicou a nitom v jej strede je z depotu 6/2001 (Pieta 2008, F 27). Sú typické pre neskorolaténske obdobie stupňa LTD1 (Jacobi 1974, 219, obr. 53; tab. 56; Schönenfelder 2002, 171–175, obr. 103; 104; tab. 19).

Všeobecne prijímané datovanie osídlenia hradiska Pohanská je na základe viacerých archeologických nálezov spoľahlivo zaraďované do LTC2 a záver osídlenia lokality spadá na začiatok LTD1 (LTD1a) a nie neskôr (Čambal 2015a, 42; 2015b, 63; Paulík 1970, obr. 5: 4; 7: 1a–b; 1976, 145, 153, tab. LII: 1; Paulík/Tomčíková 2005, obr. 12; Pieta 2008, 194; Sievers 2010, 16; Zachar 1976a, 63; 1977).

V ostatnom období poznáme z lokality vyše 20 kusov keltských razieb mincí lokálneho typu, ale aj mince z oblasti Moravy Roseldorf/Němčice, typ Břeclavsko, typ Staré Hradisko, typu Torquesbögen-Schmied, či mince podobné typu Manching a ich napodobeniny.¹⁰

Nedávno boli zverejnené prvé nálezy keltských strieborných mincí z Pohanskej. Išlo o súbor drobných strieborných mincí s koníkom (Čambal 2014b, 1–4, obr. 1; 2015a, 41–44, obr. 1; 2; Fröhlich 2012, 59–80). Na ich základe bol do literatúry zavedený typ Pohanská (Fröhlich 2012, 63, tab. I: 1–3). Ich hmotnosť sa pohybuje v rozmedzí 0,40–0,43 g. Z lokality pochádza aj niekoľko cudzích razieb laténskych mincí v podobe obolu typu Roseldorf/Němčice II (Fröhlich 2012, 67, 68, tab. 2: 6) a známy je aj ďalší exemplár (Kolníková 2006, 37). Našla sa aj 1/24 zlatého statéra moravských Bójov, obol s druidom, resp. tzv. obol „typu Torquesbögen-Schmied“ zobrazujúci kováča/minciara? pri práci (Dembski 2009, obr. B-21; Smělý 2017, 517, 518, obr. 8: 27), ako aj drobná strieborná minca, pripomínajúca obol karlsteinského typu (Fröhlich 2012, 67–72, tab. II). Najnovšie sú známe z lokality aj mince z malého depotu, v ktorom boli mince typu Pohanská, Břeclavsko (Smělý 2017, 514–516, obr. 8: 17–24), Manching a ich pravdepodobne lokálne napodobeniny, blízke minciam kmeňa Vindelikov z oblasti Manchingu v Bavorsku, tzv. Buschelquinare, patriace do staršej fázy LTD1 (Kellner 1990).

Razbu mincí typu Pohanská na lokalite v Plaveckom Podhradí predpokladajú a kladú niektorí autori až do záveru 1. polovice 1. stor. pred n. l. (Fröhlich 2012, 67, 77; Kolníková/Ručka 2013, 5), to znamená do prelomu LTD2a a LTD2b (Čambal 2014a, 37; Vrtel a i. 2014, 65, 66). Takéto datovanie výroby a razby mincí je však na Pohanskej neopodstatnené a nateraz nepodložené žiadnym trojrozmerným nálezovým materiáлом, datovateľným do tejto fázy neskorej doby laténskej stupňa LTD2, ktorého začiatok kladieme do začiatku 2. štvrtiny 1. stor. pred n. l. Všetok nálezový materiál z lokality, získaný počas archeologického výskumu, ako aj obsah publikovaných hromadných nálezov, je chronologicky a typologicky starší ako datovanie razby mincí na Pohanskej k polovici 1. stor. pred n. l. Je pravdepodobné, že v prípade razieb drobných mincí s koníkom ide o miestnu lokálnu razbu, ktorá je chronologicky starsia ako drobné mince s koníkom typu Karlstein (razené jednostranne), aké poznáme predovšetkým z nálezisk v priestore bratislavského oppida (Kolníková 1996, 9–57; 2012, 205–215). Oboly typu Pohanská boli razené v súlade s nateraz používaným a podloženým datovaním v stupni LTC2 a v LTD1a (pričiže v období okolo roku 100 pred n. l.), a nie neskôr. Dokladom rozmachu je aj v našom prípade razba drobných mincí pravdepodobne aj na Pohanskej, ktorá patrí skôr k lokálnym typom. Predpokladáme, že niektoré významné centrá a hradiská mali možnosť razieť mince podľa zabehaného a vysoko rozvinutého mincového systému, avšak s lokálnymi variantmi, typickými pre jednotlivé centrálne moci. V každom prípade ide o výrazný horizont laténskeho osídlenia priestoru JZ Slovenska, v rámci ktorého prichádza k náрастu osídlenia západne aj východne od Malých Karpát (Bazovský/Čambal 2012, 185–189; Čambal 2011, 109–110; Pieta 2008, 71). Osídlenie a existencia Pohanskej je minimálne čiastočne (LTC2) súčasná s oboma centrálnymi sídliskami v Roseldorfе a v Němčiciach.

Doteraz nájdené razby mincí súvisia s rozvojom keltských centier v Roseldorfе v Rakúsku a v Němčiciach na Morave. Razby strieborných a zlatých mincí typu Roseldorf/Němčice, ako aj mince typu Athéna Alkis-Alkidemos patria do stupňov LTC1 a LTC2 (Čižmář/Kolníková/Noeske 2008, 671; Kolníková 2012; Militký 2008, tab. 7; 2013, 145; 2015, 38; 2018, 284–290). V každom prípade ide o doklad kontaktov a nami skúmaného sídliskového priestoru na Záhorí a opevnených mocenských centier na periférii jantárovej cesty v Malých Karpatoch (Molpír, Pohanská) s predoppidálnymi centrami v Roseldorfе a Němčiciach, ako aj s oblasťou Bavorska. Dokladom toho sú aj ďalšie archeologické pramene.

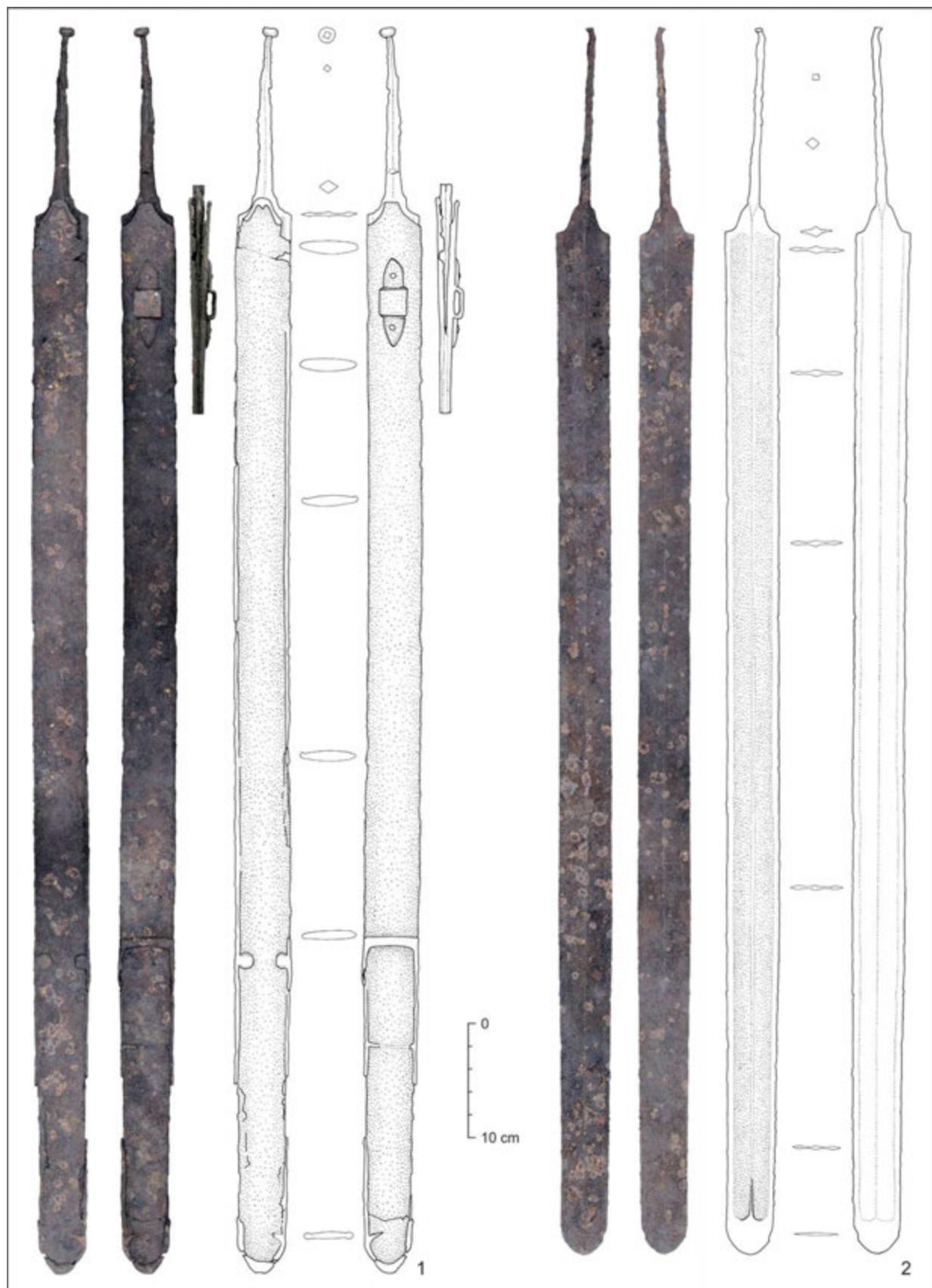
Datovanie laténskeho horizontu osídlenia Plaveckého Podhradia patrí do stupňov LTC1/LTC2–LTD1a. Pre neskôršie datovanie Plaveckého Podhradia-Pohanskej a Molpíra nateraz chýbajú doklady (Čambal 2014b, 3; 2015a, 41–44; 2015b, 57, 58, 60, 61; 2016, 12–15; Pieta 2008, 112). Územie Záhoria, ktoré tvorilo zázemie tejto lokality bolo nedeliteľnou časťou regiónu a laténskeho osídlenia v LTC1–LTD1 s územím Dolného Rakúska a Moravy s tým, že rieka Morava netvorila hranicu. Podľa súčasného stavu výskumu sa hranicou javí skôr masív Malých Karpát s tým, že k vyššie spomenutej oblasti patrí aj Bratislavská

¹⁰ Mince a ďalší nálezový materiál z doby laténskej z Plaveckého Podhradia-Pohanskej, ako aj z priestoru Záhoria je spracovaný autorom tohto príspevku v spolupráci s Mgr. M. Budajom, PhD. (SNM – Historické múzeum Bratislava) do prípravovanej monografie Kelti na Záhorí.

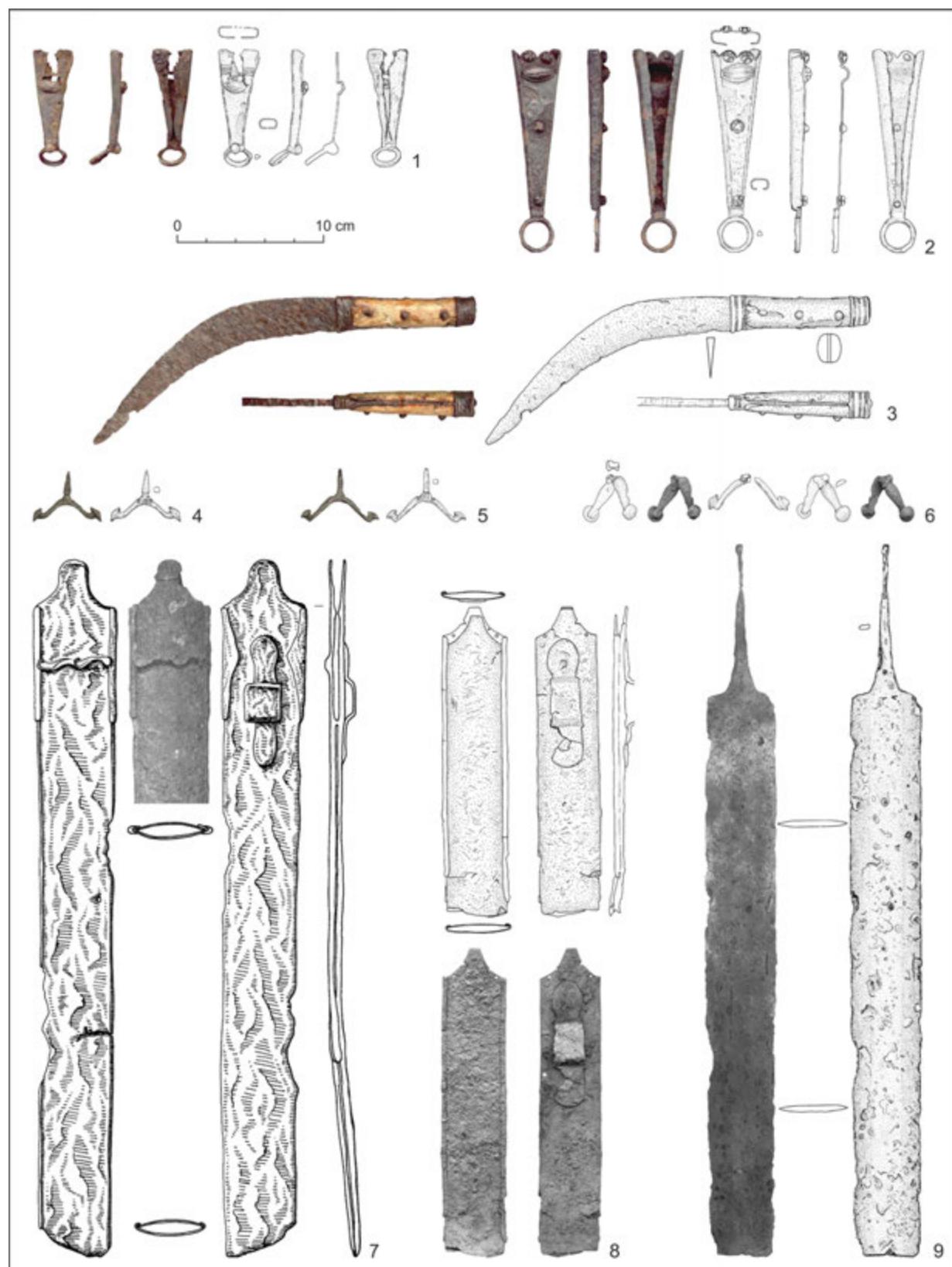
brána a územie osídlené na JV predpolí Malých Karpát až po Trnavu, resp. rieku Váh na východe. Potvrdzujú to najmä početné nálezy mincí typu Roseldorf/Němčice, ktorých obeh je doložený na tomto území.

Nížinné sídliská v priestore Záhoria ako Kúty-Čepangát, Šaštín-Stráže, Studienka, Zohor, Závod vytvárali zázemie pre hradisko Plavecké Podhradie-Pohanská, a snáď aj výrobnú, resp. surovinovú bázu pre železiarsku výrobu (*Kolníková/Elschek 2014, 353–375; Pieta 2008, 142*), ktorá sa zatial v teréne nepotvrdila. Osídlenie nateraz vymedzujeme stupňami LTC1–LTD1a (*Čambal 2019, tabela 1*). V mikroregióne južného Záhoria sa objavujú ojedinelé zberové nálezy spôn datovaných do LTD1b (bronzové lyžičkovité spony, spony typu Velem a Almgren 65), avšak nenašli sa na Pohanskej. Do stupňa LTD2a/b patria aj nálezy neskorolaténskych mincí a spôn, ktoré súvisia s existenciou bratislavského oppida. Je však nutné podotknúť, že nateraz ide o vyslovene ojedinelé skôr stratové nálezy, koncentrujúce sa v južnej časti Záhoria. Výnimkou je jedna lokalita v katastroch obcí Závod a Moravský Svätý Ján. Mocenskými centrami tohto obdobia boli opevnené lokality v Plaveckom Podhradí na Pohanskej a na Molpíri v Smoleniciach. Dôležitým centrom na rakúskej strane Dunaja oproti Devínskej Kobyle a Devínskemu hradu bol Braunsberg (*Urban 1995; 1996*). Opevnené polohy v Dolnom Rakúsku vznikajú počas LTC2 a ich existencia je doložená do prechodu LTD1/LTD2 v 2. štvrtine 1. stor. pred n. l. (*Karwowski 2015, 211–223*). Tak isto je to aj v prípade Starého Hradiska, ktorého intenzívne osídlenie zdá sa končiť v závere LTD1b (pričíne roky 100 až 70 pred n. l.). Ide o horizont lyžičkovitých spôn, spón typu Almgren 65 a typu Velem, ktoré sa na Záhorí objavujú zatial len veľmi zriedkavo. Len málokedy sa tu vyskytujú nálezy noricko-panónskych spôn typu Almgren 238, resp. zo stupňa LTD2 (*Čižmář 1993, 405; Danielisová 2014, 325; 2015, 170, obr. 4; Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018, 49, 50*). To naznačuje, že jadro osídlenia Starého Hradiska zaniká o niečo neskôr v závere LTD1 (*Čižmář/Danielisová 2021, 226; Danielisová 2020, tab. 1*). Podľa nášho návrhu chronológie je to v stupni LTD1b, zatial čo osídlenie na Pohanskej v Plaveckom Podhradí zaniká skôr, t. j. v závere LTD1a.

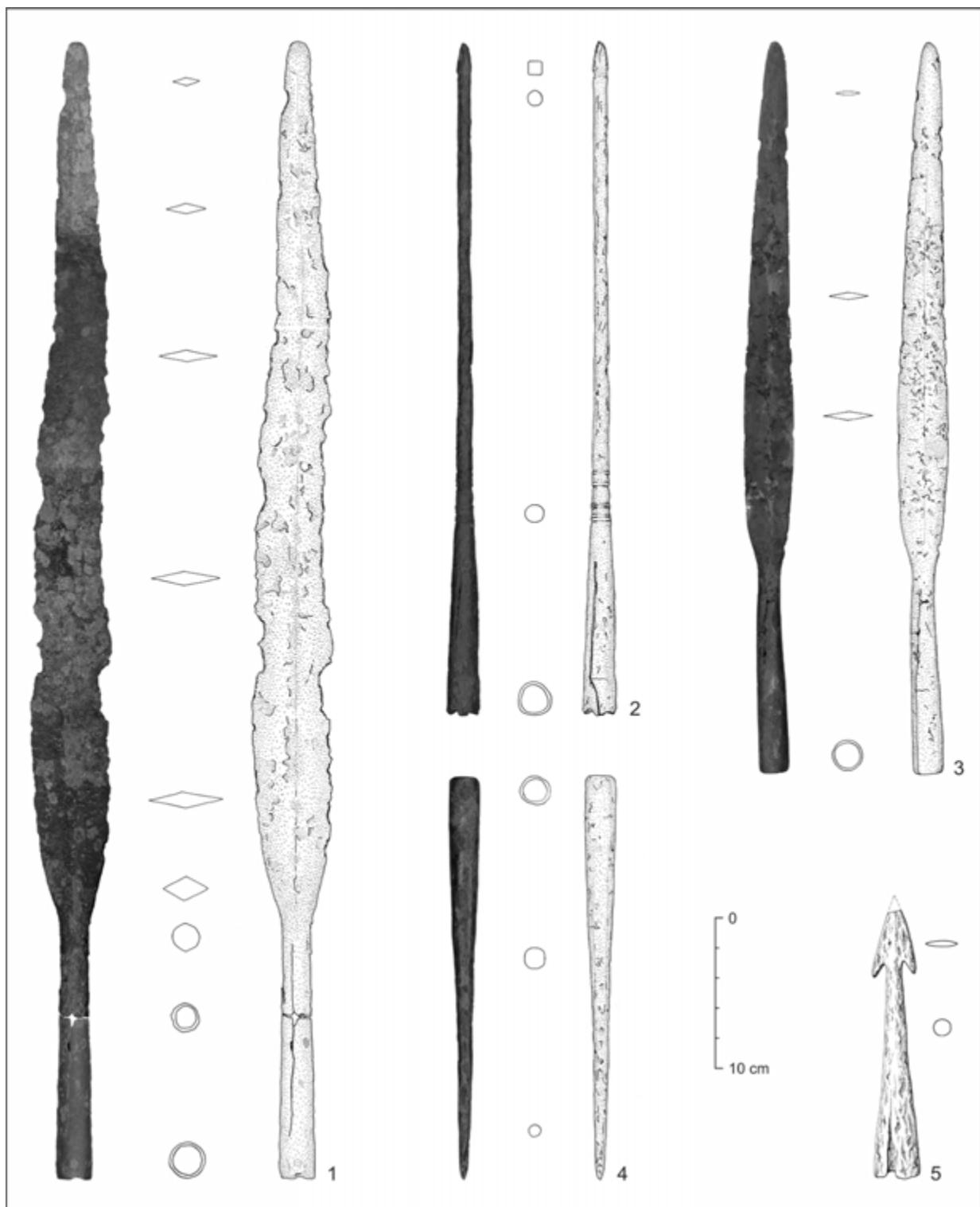
V každom prípade výber nami spomínaných chronologicky citlivých predmetov a nálezov z Pohanskej, zásadnej lokality pre oblasť JZ Slovenska a hlavne Záhoria, naznačuje ich chronologicky staršie zaradenie (LTC2–LTD1a). Samozrejme nemôžeme vylúčiť ich prežívanie do mladšieho obdobia, hoci v prípade Pohanskej je to aspoň podľa súčasného stavu výskumu nepravdepodobné. Razba mincí na Pohanskej, ak sa tam uskutočňovala, tak prebiehala pravdepodobne v priebehu stupňov LTC2 až do staršej fázy LTD1a, v čase rozkvetu osídlenia, remeselnickej výroby a obchodu na hradisku. Dobu ukladania depotov železnych predmetov a zbraní na hradisku Pohanská ako aj zánik osídlenia na lokalite datujeme do začiatocnej fázy neskorej doby laténskej, t. j. do staršej fázy neskorolaténskeho stupňa LTD1, t. j. LTD1a, do obdobia okolo roku 100 pred n. l.

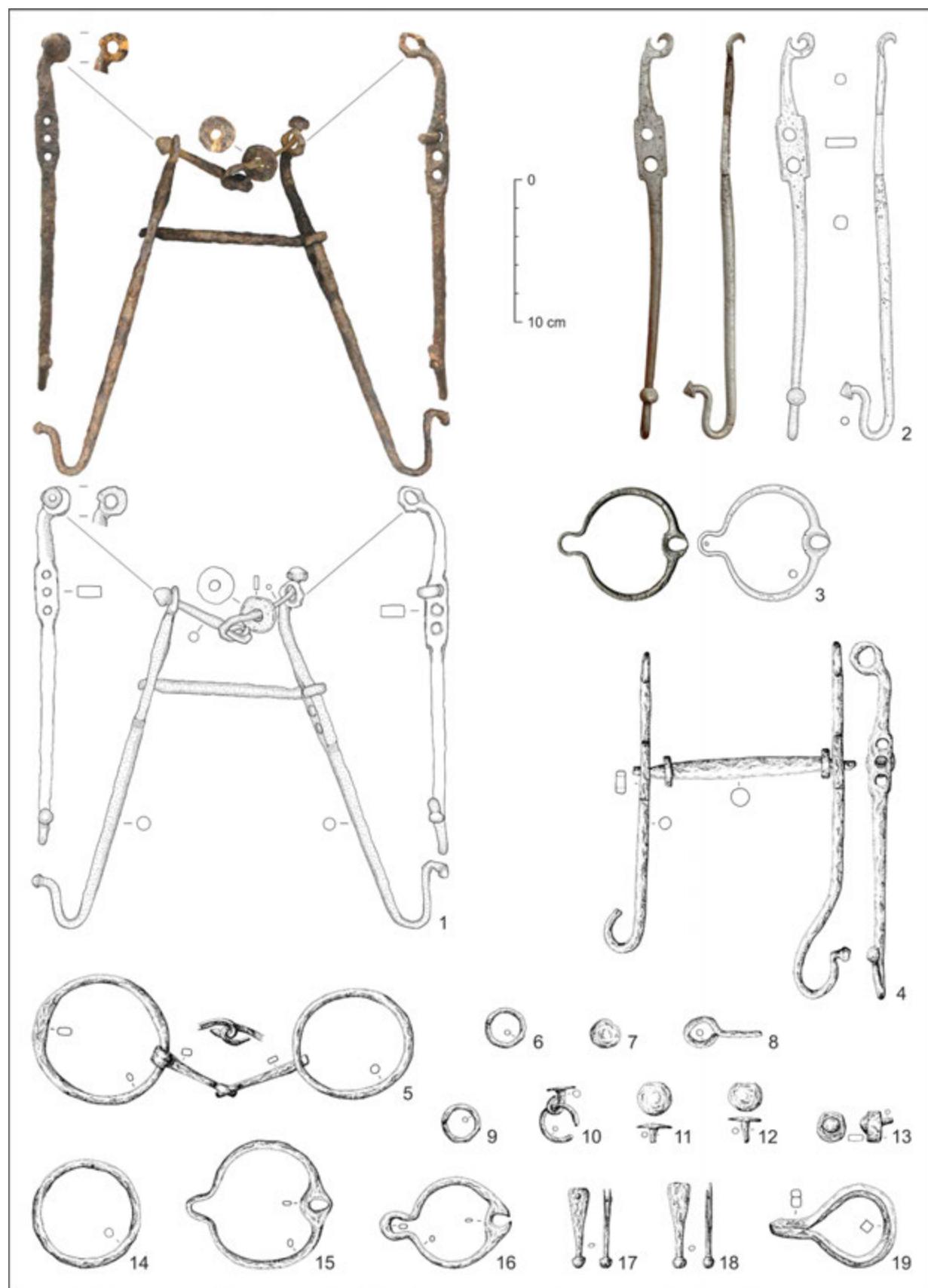
Tab. I. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – meč v pošve; 2 – čepel meča. Z depotu – všetko železo. Foto a kresba R. Čambal.

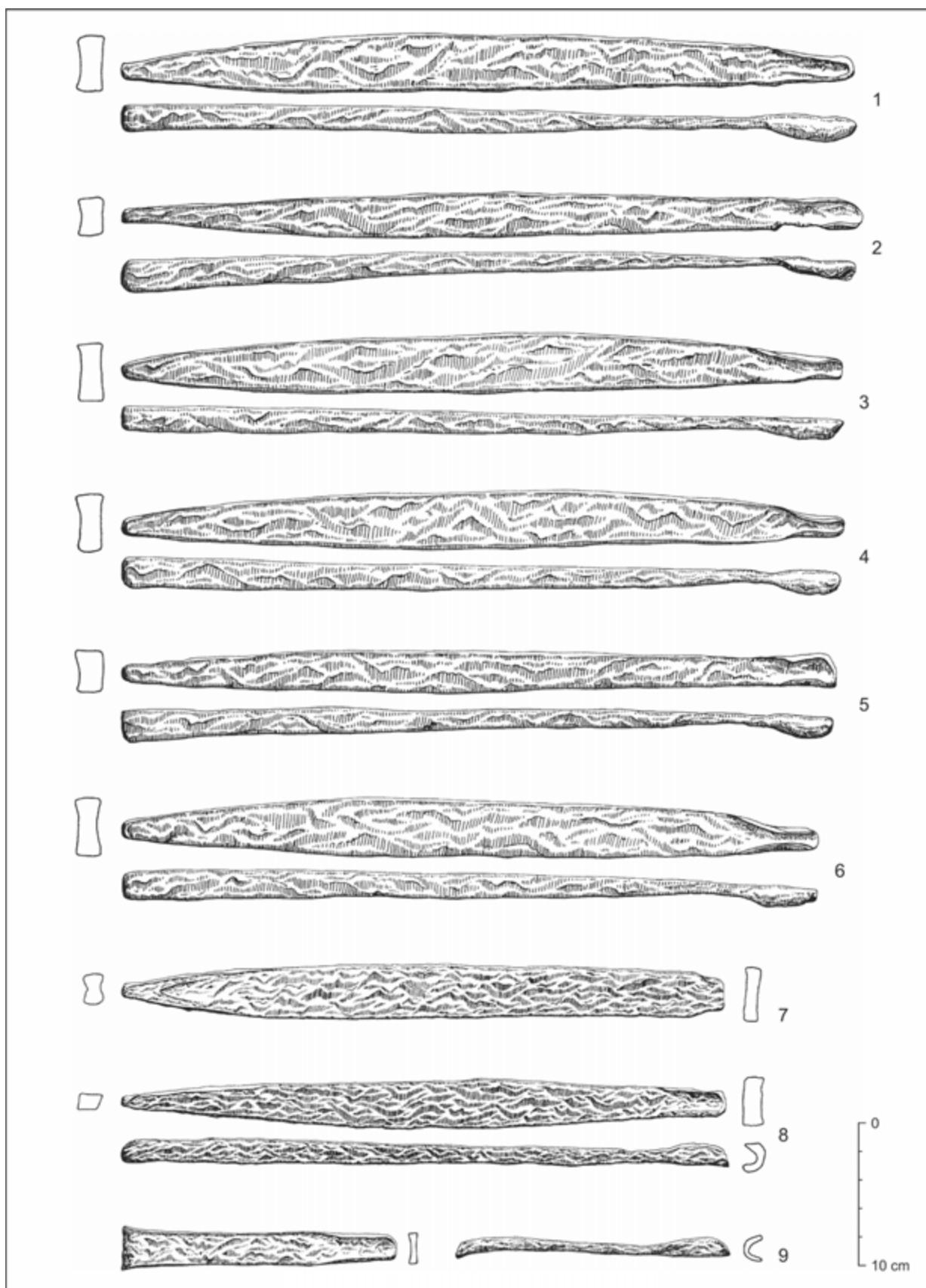
Tab. II. 1–8 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 9 – Smolenice-Molpír. 1, 2 – ozdobné nákončia z pošiev nožov z depoutu; 3 – zahnutý nôž typu Sica s kosteným obložením rukoväte z depoutu IV/89; 4–6 – železné ostrohy s trňom; 7 – pošva meča s esovitou svorkou z depoutu I/68 (podla Pieta 2010, upravené); 8 – vrchná časť pošvy meča; 9 – fragment čepele meča. Všetko železo. Foto a kresba R. Čambal.

Tab. III. 1 – Pezinok-Barvienok; 2–5 – Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – hrot dlhej kopije; 2 – hrot štíhleho oštetu („pilum“) s plastickou výzdobou; 3 – pätká kopije; 4 – hrot kopje; 5 – hrot oštetu z obj. 4/70 (podľa Pieta 2010, upravené). Všetko železo. Foto a kresba R. Čambal.

Tab. IV. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – pákové zubadlo; 2 – postrannica pákového zubadla; 3 – krúžok zo zubadla; 4–19 – súčasti konského postroja z depotu 6 (podľa Pieta 2010). Všetko železo. Foto a kresba R. Čambal.

Tab. V. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1–6 – železné, tzv. mečové hrivny z depotu III/69; 7–9 – solitérne nálezy z lokality (podľa Pieta 2010, upravené).

LITERATÚRA

- Bartík/Čambal/Lieskovský 2020
J. Bartík/R. Čambal/T. Lieskovský: Pohanská pri Plaveckom Podhradí. Nové poznatky o hradisku z mladšej a neskorej doby bronzovej. In: A. Kozubová/E. Makarová/M. Neumann (eds.): *Ultra Velum Temporis. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. narodeninám. Slovenská archeológia – Supplementum 1.* Nitra 2020, 53–66.
- Bazovský/Čambal 2012
I. Bazovský/R. Čambal: Širšie zázemie bratislavského oppida. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): *Dejiny Bratislavы 1. Brezalauspurc – na križovatke kultúr.* Bratislava 2012, 185–189.
- Borangic 2009
C. Borangic: Sica. Tipologie și funcționalitate. Sica. Typology and Functionability. *NEMVS* 4/7–8, 2009, 22–74.
- Borangic 2013
C. Borangic: Archeologie experimentală. Pumnalul de typ Sica. In: *Arheovest I. In memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 7 decembrie 2013.* Szeged 2013, 821–836.
- Březinová 2018
G. Březinová: Šperk zo skla a sapropelitu u Keltov na Slovensku. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia* 30. Nitra 2018.
- Březinová/Plachá 2009
G. Březinová/V. Plachá: Keltské sklo z Bratislavы-Devína a najbližšieho okolia. *Študijné zvesti AÚ SAV* 45, 2009, 109–124.
- Čambal 2009
R. Čambal: Nové nálezy z doby laténskej z Plaveckého Podhradia-Pohanskej. *Zborník SNM* 103. *Archeológia* 19, 2009, 153–164.
- Čambal 2011
R. Čambal: Sídliiskové objekty zo strednej a neskorej doby laténskej v Slovenskom Grobe. *Zborník SNM* 105. *Archeológia* 21, 2011, 83–114.
- Čambal 2014a
R. Čambal: Archeologický výskum Bratislavského hradu v rokoch 1958 až 1966 s dôrazom na neskorú dobu laténsku. In: M. Musilová/P. Barta/A. Herucová (zost.): *Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova.* Bratislava 2014, 31–43.
- Čambal 2014b
R. Čambal: Keltská minca z Plaveckého Podhradia-Pohanskej. *Denarius* 4, 2014, 1–4.
- Čambal 2015a
R. Čambal: Datovanie hradiska Pohanská pri Plaveckom Podhradí v dobe laténskej z pohľadu archeologických a numizmatických nálezov. *Numizmatika* 25, 2015, 41–44.
- Čambal 2015b
R. Čambal: Opevnené polohy z doby halštatskej a laténskej v Malých Karpatoch. In: P. Jenčík/V. Struhár (zost.): *Hradiská – svedkovia dávnych čias. Zborník odborných príspevkov o hradiskách a ich obyvateľoch.* Dolná Mariková 2015, 55–69.
- Čambal 2016
R. Čambal: Keltské mince typu Roseldorf/Némčice zo Smolenického Molpíra. *Numizmatika* 26, 2016, 12–15.
- Čambal 2019
R. Čambal: Osídlenie juhozápadného Slovenska v strednej a neskorej dobe laténskej a problematika jeho záveru. In: B. Kovár/M. Ruttakay (ed.): *Kolaps očami archeológie.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 22. Nitra 2019, 115–135.
- Čambal 2020
R. Čambal: Decorative scabbard chapes of La Tène knives from Plavecké Podhradie Pohanská and the chronology of the site. *Studia Hercynia* 24, 2020, 155–163.
- Čambal a i. 2015
R. Čambal/I. Bazovský/B. Kovár/M. Budaj: Boische Besiedlung im Oppidum von Bratislava und seinem Hinterland. In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiction. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 21. Bonn 2015, 225–242.
- Čambal/Ramsl 2019
R. Čambal/P. C. Ramsl: Ein latènezeitliches „Kriegergrab“ mit verzierter Schwertklinge aus Plešivec, Bezirk Rožňava. Sedem kruhov Jozefa Bujnu. *Studia Historica Nitriensis* 23, 2019, 359–377.
DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.S.359-377>
- Čižmář 1993
M. Čižmář: Keltská okupace Moravy (doba laténská). In: V. Poborský a kol. (ed.): *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda Moravská. Země a lid.* Nová řada 3. Brno 1993, 380–423.
- Čižmář 2003
M. Čižmář: Laténské sídlisko v Bořitově. Pravěk. Supplementum 10. Brno 2003.
- Čižmář 2012
I. Čižmář: Zelezný depot z Přílepu. In: G. Březinová/V. Varsík (eds.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 137–143.
- Čižmář 2014
I. Čižmář: Hortfunde von Eisengegenständen aus dem Burgwall „Modla“ bei Buchlovice (Bez. Uherské Hradiště). In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křížovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií.* Brno 2014, 627–639.
- Čižmář/Čižmářová/Meduna 2018
M. Čižmář/J. Čižmářová/J. Meduna: *Němčice a Staré Hradisko. Spony.* Brno 2018.
- Čižmář/Danielisová 2021
I. Čižmář/A. Danielisová: Central Sites and the Development of Rural Settlements from the Middle to Late La Tène Period in Central Moravia. *Památky archeologicke* 112, 2021, 197–236.

- Čižmář/Kohoutek/Langová 1995
Čižmář/Kolníková/Noeske 2008
Čižmář/Langová/Kohoutek 2014
Čižmář/Popelka 2020
Danielisová 2014
Danielisová 2015
Danielisová 2020
De Navarro 1959
De Navarro 1966
De Navarro 1972
Dembski 2009
Demetz 1999
Dizdar/Drnić 2018
Donat/Righi/Vitri 2007
Drnić 2015a
Drnić 2015b
Farkaš 2004
Feugère 1985
Fröhlich 2012
Gebhard 1991
Jacobi 1974
Kaenel 2012
Karwowski 2004
- M. Čižmář/J. Kohoutek/J. Langová: Hradisko púchovské kultury u Všeminy, okr. Zlín. *Pravěk. Nová řada* 3, 1995, 161–175.
M. Čižmář/E. Kolníková/H. Ch. Noeske: Němčice-Víceměřice – ein neues Handels- und Industriezentrum der Latènezeit in Mähren. *Germania* 86, 2008, 655–700.
M. Čižmář/J. Langová/J. Kohoutek: Depoty z doby laténskej z Rýsova, obec Provodov (okr. Zlín). In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křížovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 641–653.
I. Čižmář/M. Popelka: Pozdné laténské žárové hroby ze Seče (okr. Prostějov). Příspěvek k pohřebnímu ritu pozdní doby laténské na Moravě. In: I. Čižmář/H. Čižmářová/A. Humpolová (eds.): *Jantarová stezka v proměnách času*. Brno 2020, 203–212.
A. Danielisová: Staré Hradisko – pohled na urbanismus doby laténské optikou moravského oppida. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křížovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 315–333.
A. Danielisová: The „Boii“ and Moravia – the same but different. In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiction. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 21. Bonn 2015, 170–182.
A. Danielisová: Bohemia at the End of the La Tène Period: Objects, Materials, Chronology, and Main Development Trends – A Review. *Památky archeologické* 111, 2020, 113–157.
J. M. de Navarro: Zu einigen Schwertscheiden aus La Tène. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 40, 1959, 79–119.
J. M. de Navarro: Swords and Scabbards of the La Tène Period with Incised Laddering. In: R. Degen/W. Drack/R. Wyss (Hrsg.): *Helvetia Antiqua, Festschrift Emil Vogt*. Zürich 1966, 147–154.
J. M. de Navarro: *The finds from the site of La Tène I. Scabbards and the swords found in them*. London 1972.
G. Dembski: Eigenprägung und Fremdgeld – Die Fundmünzen aus Roseldorf. In: V. Holzer (Hrsg.): *Roseldorf. Interdisziplinäre Forschungen zur größten keltischen Zentralstsiedlung Österreichs*. Wien 2009, 88–102.
S. Demetz: *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*. Raden/Westf. 1999.
M. Dizdar/I. Drnić: Segestanski ratnici – Nalazi naoružanja i konjske opreme laténske kulture iz Siska. In: I. Drnić (ed.): *Segestika i Siscija – Od ruba Imperija do provincijskog središta*. Musei Archaeologici Zagrabuiensis. Catalogi et Monographiae 16. Zagreb 2018, 63–104.
P. Donat/G. Righi/S. Vitri: Pratiche culturali nel Friuli settentrionale tra tarda età del ferro e prima età imperiale. Alcuni esempi (Italia). In: S. Groh/H. Sedlmayer (Hrsg.): *Blut und Wein. Keltisch-römische Kultpraktiken. Protohistoire Européenne* 10. Montagnac 2007, 91–117.
I. Drnić: *Kupinovo. Groblje latenske kulture*. Musei Archaeologici Zagrabuiensis. Catalogi et Monographiae 12. Zagreb 2015.
I. Drnić: La Tène spearheads from south-eastern Pannonia and the northern Balkans: typology, chronology, ritual, and social context. In: S. Wefers et al. (ed.): *Waffen, Gewalt, Krieg. Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego – Rzeszów* 19.–22. September 2012. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas (BUFM) 79. Langenweissbach 2015, 111–126.
Z. Farkaš: Spony z doby laténskej z opevnenej polohy Molpír pri Smoleniciach. *Zborník SNM* 98. *Archeológia* 14, 2004, 67–94.
M. Feugère: *Les fibules en Gaule méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle ap. J.-C.* Revue Archéologique de Narbonnaise – Supplément 12. Paris 1985.
J. Fröhlich: Keltské mince z oppida Pohanská v Plaveckom Podhradí v systéme „peňažnej dohody“ stredoeurópskych Keltov v najmladšej dobe laténskej. *Numismatický sborník* 26, 2012, 59–80.
R. Gebhard: *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart 1991.
G. Jacobi: *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 5. Stuttgart 1974.
G. Kaenel: La Tène, Schweiz. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. C. Ramsel (Hrsg.): *Lexikon zur keltischen Archäologie*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 73. Wien 2012, 1134–1137.
M. Karwowski: *Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Österreich*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 55. Wien 2004.

- Karwowski 2015*
- Kellner 1990*
- Kolníková 1996*
- Kolníková 2006*
- Kolníková 2012*
- Kolníková/Elschek 2014*
- Kolníková/Ručka 2013*
- Krämer 1985*
- Laharnar/Ravbar/Jerin 2013*
- Lejars 2008*
- Łuczkiewicz/Schönfelder 2008*
- Meduna 1961*
- Meduna 1980*
- Militký 2008*
- Militký 2013*
- Militký 2015*
- Militký 2018*
- Mosser/Adler-Wölfl 2018*
- Moosleitner 1998–1999*
- Nešporová 2002*
- Paulík 1970*
- Paulík 1971*
- Paulík 1976*
- Paulík/Tomčíková 2005*
- Pernet 2010*
- Pernet a i. 2006*
- Píč 1903*
- Pieta 1982*
- Pieta 1996*
- M. Karwowski: Die befestigten Höhensiedlungen in der „boischen“ Donauzone. In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiction*. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21. Bonn 2015, 211–223.
- H. J. Kellner: *Die Münzfunde von Manching und die keltische Fundmünzen aus Südbayern*. Die Ausgrabungen in Manching 12. Stuttgart 1990.
- E. Kolníková: Norische Münzen im Oppidum Bratislava und in seinem Hinterland. *Slovenská numizmatika* 14, 1996, 9–57.
- E. Kolníková: Význam mincí z moravského laténskeho centra Němčice nad Hanou pre keltskú numizmatiku. *Numismatický sborník* 21, 2006, 1–56.
- E. Kolníková: *Němčice, ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande*. Kommentierter Fundkatalog I. Brno 2012.
- E. Kolníková/K. Elschek: Beitrag zur Datierung der latènezeitlichen Zentralsiedlung von Zohor in der Westslowakei. Kleinfunde, keltische und frührömische Münzen. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (eds.): *Moravské křížovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 353–375.
- E. Kolníková/M. Ručka: Keltské drobné strieborné mince – typ Čachtice. *Numizmatika* 23, 2013, 1–8.
- E. Krämer: *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*. Die Ausgrabungen in Manching 9. Wiesbaden – Stuttgart 1985.
- B. Laharnar/I. Ravbar/B. Jerin: Latenski meč iz Mokronoga. Odkritje, muzejska zgodovina in raziskava okrasa. *AGRO časopis slovenskih muzejev* 56, 2013, 38–47.
- T. Lejars: Les guerriers et l'armement celto-italique de la nécropole de Monte Bibele. Tra mondo celtico e mondo italico, La necropoli di Monte Bibele. In: D. Vitali/S. Verger (Dir.): *Atti della Tavola Rotonda*. Bologna 2008, 127–222.
- P. Łuczkiewicz/M. Schönfelder: Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 55, 2008, 159–210.
- DOI: <https://doi.org/10.11588/jrgzm.2008.1.16837>
- J. Meduna: *Staré Hradisko. Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice*. Fontes Archeologiae Moraviae II. Brno 1961.
- J. Meduna: *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*. Praha 1980.
- J. Militký: Mincovnictví v době laténské. In: N. Venclová (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská*. Praha 2008, 122–128.
- J. Militký: Nejstarší středoevropské mince – vzestup a pád keltské civilizace ve střední Evropě z pohledu numismatiky. In: M. Bárta/M. Kovář: *Kolaps a regenerace: cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Praha 2013, 139–172.
- J. Militký: *Oppidum Hradiště u Stradonic. Komentovaný katalog mincovních nálezů a dokladů mincovní výroby*. Praha 2015.
- J. Militký: *Keltské mincovnictví ve 3. a 2. století před Kristem v Čechách*. Praha 2018.
- M. Mosser/K. Adler-Wölfl: Neues von der spätlatènezeitlichen Siedlung am Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3. Kundmannsgasse 21–27. *Fundort Wien* 21, 2018, 148–164.
- F. Moosleitner: Eisendepotfunde aus Salzburg. *Archaeologia Austriaca* 82–83, 1998–1999, 500–511.
- T. Nešporová: Nálezy z Košece-Nozdrovíc. *AVANS* 2001, 2002, 141–142.
- J. Paulík: Najstaršie hromadné nálezy železných predmetov na Slovensku. *Zborník SNM* 64. *História* 10, 1970, 31–83.
- J. Paulík: Keltské oppidum Pohanská v Plaveckom Podhradí (Príspevok k problematike keltských oppíd na Slovensku). *Zborník SNM* 65. *História* 11, 1971, 49–63.
- J. Paulík: *Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí*. Martin 1976.
- J. Paulík/K. Tomčíková: Ďalší hromadný nález železných predmetov v Plaveckom Podhradí. *Slovenská archeológia* 53, 2005, 85–122.
- L. Pernet: *Armement et auxiliaires gaulois (IIe et I^r siècles notre ère)*. Protohistoire européenne 12. Montagnac 2010.
- L. Pernet/E. Carlevaro/L. Tori/G. Vietti/P. Della Casa/B. Schmid-Sikimić: *La necropoli di Giubiasco (TI). Vol. 2. Les tombes de La Tène finale et d'époque romaine*. Collectio archaeologica 4. Zürich 2006.
- J. L. Píč: *Starožitnosti země České II. Čechy na úsvitě dějin. 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*. Praha 1903.
- K. Pieta: *Die Púchov-Kultur*. Nitra 1982.
- K. Pieta: *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Monumenta Archaeologica Slovaca. Bratislava 1996.

- Pieta 2008* K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.
- Pieta 2010* K. Pieta: *Das keltische Besiedlung der Slowakei. Jüngere Latènezeit.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 12. Nitra 2010.
- Pleiner 2018* R. Pleiner: Metallkundliche Untersuchungen an Waffen von Staré Hradisko. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 99, 2018, 145–171.
- Repka 2015* D. Repka: *Odraz historických udalostí staršej doby laténskej v hrobovej výbave na keltských pohrebiskách v Karpat斯kej kotlinie.* Nitra 2015.
- Rieckhoff 1975* S. Rieckhoff: Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüffingen (Schwarzwald-Baar-Kreis). *Saalburg Jahrbuch* 32, 1975, 5–104.
- Rustoiu 2005* A. Rustoiu: The Padea-Panajurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania). In: H. Dobrzańska/V. Megaw/P. Poleska (eds.): *Celts on the Margin: Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC–1st Century AD.* Kraków 2005, 153–162.
- Rustoiu 2007* A. Rustoiu: Thracian Sica and Dacian Falx. The history of a ‘National’ Weapon. *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata* 2007, 2007, 67–82.
- Rustoiu 2016* A. Rustoiu: Slashing knives (Hiebmesser) – curved dagger (Sica, Ae). Their function and symbolic role in the La Tène panoply of weapons. *Acta Musei Porolissensis* 38, 2016, 199–221.
- Schönfelder 2002* M. Schönfelder: *Das spätkeltische Wagengrab von Boé (Dép-Lot-Et-Garonne).* Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit. Mainz 2002.
- Schönfelder 2006* M. Schönfelder: Ein spätlatènezeitlicher Werkzeug- und Gerätehort aus dem ostkeltischen Gebiet. *Centre archéologique européen. Bibracte* 11, 2006, 109–127.
- Sievers 2010* S. Sievers: *Die Waffen aus dem Oppidum von Manching.* Die Ausgrabungen in Manching 17. Wiesbaden 2010.
- Sievers 2015* S. Sievers: Boier in Bayern? In: M. Karwowski/V. Salač/S. Sievers (Hrsg.): *Boier zwischen Realität und Fiction. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts.* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 21. Bonn 2015, 375–383.
- Sievers 2017* S. Sievers: Waffen in keltischen Oppida. Manching und Staré Hradisko. In: J. Kysela/A. Danielisová/J. Militký (eds.): *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová.* Praha 2017, 243–257.
- Sievers 2018* S. Sievers: Die Waffen von Staré Hadisko. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 99, 2018, 83–203.
- Smělý 2017* T. Smělý: Numismatische Spur des bislang verkannten Siedlungszentrums in der Region von Břeclav, Südmähren. In: J. Kysela/A. Danielisová/J. Militký (eds.): *Stories that made the Iron Age. Studies in Iron Age Archaeology dedicated to Natalie Venclová.* Praha 2017, 505–521.
- Urban 1995* O. H. Urban: *Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau 2. Der Braunsberg.* Linzer Archäologische Forschungen 23. Linz 1995.
- Urban 1996* O. H. Urban: Zur Chronologie der jüngeren Latènezeit in der Ostösterreich. *Arheološki vestnik* 47, 1996, 197–207.
- van Endert 1991* D. van Endert: *Die Bronzefunde aus dem Oppidum von Manching.* Die Ausgrabungen in Manching 13. Stuttgart 1991.
- Venclová 1990* N. Venclová: *Prehistoric glass in Bohemia.* Praha 1990.
- Venclová 2016* N. Venclová: *Němčice and Staré Hradisko. Iron Age glass and glass-working in Central Europe.* Praha 2016.
- Vrtel a i. 2014* A. Vrtel/B. Lesák/J. Kováč/I. Staník: Neskorolaténske osídlenie na nádvorí paláca Bratislavského hradu. In: M. Musilová/P. Barta/A. Herucová (zost.): *Bratislavský hrad, dejiny, výskum a obnova.* Bratislava 2014, 45–71.
- Woźniak 1974* Z. Woźniak: *Wschodnie pogranicze kultury lateńskiej.* Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.
- Wyss/Rey/Müller 2002* R. Wyss/T. Rey/F. Müller: *Gewässerfunde aus Port und Umgebung. Katalog der laténe- und römerzeitlichen Funde aus der Zihl.* Schriften des Bernischen Historischen Museums 4. Bern 2002.
- Zachar 1976a* L. Zachar: K chronologickému postaveniu pošiev mečov s esovitou svorkou ústia. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 25. *Musaica* 14, 1976, 63–94.
- Zachar 1976b* L. Zachar: Neskorolaténske sídlisko pri Kútoch. *Zborník SNM* 70. *História* 16, 1976, 31–53.
- Zachar 1977* L. Zachar: Príspevok k poznaniu neskorolaténskeho obdobia na Záhorí. *Zborník SNM* 71. *História* 17, 1977, 35–58.

Die Waffen von Plavecké Podhradie-Pohanská im Kontext der anderen mittel und spätlatènezeitlichen Funden

Radoslav Čambal

Zusammenfassung

Waffenfunde und Kriegerausrüstung von zentralen befestigten Lagen in den Kleinen Karpaten waren bisher nur ver einzelt bekannt. Es handelt sich um Befestigungen in Pohanská bei Plavecké Podhradie (Abb. 1) und zweitrangig auch um Molpír bei Smolenice, bzw. auch um einen Lanzeneinzelfund von den Kleinen Karpaten bei Pezinok.

Von der Fundstelle Pohanská stammt ein älterer Fund einer eisernen Schwertscheide mit es-förmigen Ortband. Außerdem gelang es in den letzten Jahren einen Hort von zwei langen Reiterschwertern zu dokumentieren. Von der Fundstelle stammt auch der Fund eines Blechscheidenteils für eine dünnerne Klinge (Gewicht von 1404 g.; Taf. I: 1), das zweite Schwert, bzw. die Klinge hat eine Gewicht von 724 g. (Taf. I: 2). An ihr ist am oberen Rinnenbereich die Verzierung in Form einer flächigen Punzierung erhalten geblieben (Abb. 2). Zum Hort gehören auch zwei Tüllenbeile (Abb. 3: 1, 2) und eine schmale Pflugschar (Abb. 3: 3). Zum Bestandteil des Hortes I/68 gehört eine Eisenblechscheide des Schwertes mir es-förmigen Ortband (Taf. II: 7). Es handelt sich um Schwerttyp 2b nach L. Pernet, nach Funden aus dem Gräberfeld in Giubiasco. Entscheidend für die Datierung dieses Scheidentyps ist die es-förmige Form der Schwerortbandzwinge. Die Datierung dieses Scheidentyps fällt in die Stufen LTC2 bis in ältere Phase LTD1 (LTD1a). Zahlreich kommt dieser Schwerttyp zusammen mit diesem Scheidentyp am Balkan vor, wo diese in Grabkomplexen zusammen mit den Knebelzaumzeugen, Knopfsporen und gebogenen Messern vom Typ Sica vorkommen. Von der Fundstelle stammt außerdem auch ein Solitärfund eines weiteren Bruchstücks einer Eisenblechscheide (Taf. II: 8). Die gehört zum einem Infanterist Schwert. Eine gebrochene Schwertklinge stammt auch vom Molpír in Smolenice am Hang der Kleinen Karpaten (Taf. II: 9). Die Fundstelle ist mit der Besiedlung von Plavecké Podhradie-Pohanská gleichzeitig. Ein wichtiger Bestandteil unter den Funden von der Fundstelle sind vor allem die Schmiedehammer (Hammer, Ambosse, Meißel), Eisenbarren vom Hort Nr. III/69 miteinbezogenen (Taf. V: 1–6) wie auch einige Solitärfunde dieser Gegenstände (Taf. V: 7–9). Die Barren sind als „Schwertbarren“ bezeichnet. Es ist nicht ausgeschlossen, dass es sich um Halbfabrikate für die Erzeugung von Langschwertklingen handelt, wie die hier vom Hort publizierten.

Von der Fundstelle stammen zwei aus Eisenblech hergestellte verzierte Messerortbänder (Taf. II: 1, 2). Bis jetzt stammen sie nur von einigen Fundstellen. Es handelt sich um Funde vom oppidalen Milieu Böhmens (Stradonice, Třísov), Mährens (Staré Hradisko), Bayerns (Manching) und neuesten auch vom Gebiet der Südwestslowakei. Ihre Datierung fällt auf Basis der Datierung der Fundstelle in die Stufen LTC2–LTD1a.

Ein komplett erhaltenes gebogenes Messer vom Typ Sica (Taf. II: 3), war Bestandteil des Hortes IV/89. Es war unter der thrakischen Aristokratie im Raum des nördlichen und westlichen Bulgariens, des westlichen Munteniens, und einem Teil von Oltenien beliebt. Dieses charakteristisch gebogene Messer kommt auch in der Púchov Kultur vor bekannt. Im latènezeitlichen Milieu sind diese Messer in die Stufen LTC2–LTD1 datiert.

Von den Kleinen Karpaten, von der Lage Barvienok im Katastergebiet von Pezinok stammt ein Einzelfund eines extrem langen Lanzenspaltes (Taf. III: 1).¹¹ Man kann sie nur rahmenhaft auf Basis des langen schmalen Lanzenspitzenblatts und ihres rautenförmigen, bzw. rhombischen Querschnitts in die Mittellatènezeit datieren, vielleicht auch an den Anfang der späten Latènezeit LTD2–LTD. Vom Burgwall Pohanská kennen wir zwei Typen von Speerspitzen. Ein Einzelfund einer schmalen Speerspitze, die wir auch als „Pilum“ bezeichnen könnten (Taf. III: 2). Analogien zu dieser Waffe kennen wir aus unseren geographischen Raum nicht. Aber sie kommen von förmlich abweichender Gestalt im Gräberfeld von Monte Bibele vor, wobei zu diesen auch ein langer Lanzenschuh mit Tülle gehört. Die Gräber mit einem Pilum sind hauptsächlich in die Stufe LTB2 datiert und Enden in LTC1. Im zweiten Fall handelt es sich um eine klassische Blattform der Speerspitze von rautenförmigen Querschnitt mit Tülle (Taf. III: 3). Diese Form gehört zu den mittellatènezeitlichen Typen. Ein langer schmaler Lanzenschuh mit Tülle (Taf. III: 4) zu den spätlatènezeitlichen Typen eingereiht wird. Der letzte Fund der Lanzen- oder eher Speerspitze ist Spitze, die durch eine Spitze mit einem Paar rückläufiger Flügel beendet wird (Taf. III: 5). Es handelt sich eher um eine Jagdwaffe. Alle drei Gegenstände stammen vermutlich vom Hort.¹² In Pohanská sind außer den Bestandteilen des Reitergeschriffs auch die Insignien des Reiters in Form von Sporen vertreten. Von der Fundstelle kennen wir heute drei Exemplare dieser Sporen von K. Pieta Typ 2a (Taf. II: 4–6). Alle drei Exemplare gehören zu kleinen Sporen mit niedrigen Bogen der Arme die durch Endknöpfe beendet sind, die hauptsächlich in die Stufen LTC2–LTD1 datiert werden. Von Pohanská stammen auch einige Pferdegeschirrfunde und ihre Bestandteile. Es handelt sich um zwei Typen. Der erste ist das gebrochene

¹¹ Die Lanzenspitze ist in Sammlungen des Mestské múzeum in Pezinok deponiert.

¹² Der Hort ist in den Sammlungen des Vlastivedné múzeum in Hlohovec deponiert unter Inventarnummern A–405 bis A–423.

Zaumzeug, sog. Aufzugtrense (Taf. IV: 5). Der zweite sog. Thrakische Typ sind Knebelturenzen, die dienten, bzw. wurden durch die Reiter als Kriegspferde benutzt. Eine Knebelturense stammt mit seinen weiteren Komponenten auch zusammen mit der Aufzugtrense vom Hort Nr. 6 (Taf. IV: 4, 6–19). Ein weiteres komplettes Exemplar (Taf. IV: 1) und ähnlich auch Bestandteile weiterer Stücke (Taf. IV: 2, 3) sind ohne Fundumstände.

Die in diesem Bereich verwendeten Chronologische Systeme für das mittlere und insbesondere späte Latènezeit sind derzeit uneinheitlich. Dies liegt hauptsächlich an der unterschiedlichen absoluten Datierung der LTD1 und LTD2 Stufen. In dieser Studie verwenden wir die vom Autor entwickelten Chronologie. Zum Vergleich mit dem angegebenen Gebiet Mitteleuropas ist die neueste Arbeit von A. Danielisová und I. Čízmář (*Danielisová 2020, Tab. 1; 113–157*) bzw. (*Čízmář/Danielisová 2021, 197–236*), in der die absolute Datierung der Untergrenze Stufe LTD1 bzw. Wende von LTD2 zum Jahr 50 v. u.Z., resp. LTD2 Unterteilung.

Das Gebiet von Záhorie und den Kleinen Karpaten, die das Hinterland dieser Fundstelle bildete, bildete einen unteilbaren Bestandteil der latènezeitlichen Besiedlung in den Stufen LTC1–LTD1 mit dem Gebiet von Niederösterreich und Mähren, da der Marchfluss keine Kulturgrenze bildete. Die Besiedlung von Plavecké Podhradie-Pohanská gehört im gewissen Maß zum älteren Horizont, der mit Nemčice gleichzeitig ist (LTC1/LTC2), aber die Besiedlung überdauert hier um einiges länger in die Stufe LTD1a. Für eine spätere Datierung der Besiedlung fehlen zunächst Belege (z. B. Schüsselfibeln, Almgren 65).

Die Waffen und die Bewaffnung der Krieger und Pferde aus Pohanská deutet ihre Einreihung vor allem ans Ende der Mittellatènezeit und an den Anfang der Spätlatènezeit LTC2–LTD1a, aber wir können selbstverständlich ihr Weiterleben in die spätere Zeit nicht ausschließen, obwohl im Fall von Pohanská es mindestens nach dem derzeitigen Kenntnisstand unwahrscheinlich ist. Hierher gehören auch die Funde der erwähnten Militaria, wie auch die restlichen chronologisch empfindlichen Fibelfunde (Fibel vom Typ Mötschwil, Fibeln verbundener Konstruktion, Fibel mit rahmenförmigen Nadelhalter, Nauheimer Fibel), der Glasschmuck (massive Ringperlen) und das numismatische Material (keltische Münzen vom Typ Roseldorf, Athena Alkidemos, Obole vom Typ Pohanská, Typ Břeclav, Typ Manching I. und ihre Nachahmungen).

Abb. 1. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – LIDAR Digitalmodel der Burgwallfläche (Quelle: LGG, ÚGKK SR, T. Lieskovský); 2 – der Akropolis im Vergleich mit dem Höhenlinien-Gesamtplan des Burgwalls (nach Paulík 1976, Beigabe 2; Pieta 2008).

Abb. 2. Plavecké Podhradie-Pohanská. Detail der Schwertklinge vom Hort mit erhaltenen flächig gepunzter Verzierung im linken Rinne. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Abb. 3. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – Tüllenbeil; 2 – Lappenbeil; 3 – Pflugschar vom Hort mit Schwertern. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Taf. I. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – Schwert in der Scheide; 2 – Schwertklinge. Vom Hort – alles Eisen. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Taf. II. 1–8 – Plavecké Podhradie-Pohanská; 9 – Smolenice-Molpír. 1, 2 – verzierte Ortbänder von den Messerscheiden vom Hort; 3 – gebogenes Messer vom Typ Sica mit Beinverkleidung des Griffes vom Hort IV/89; 4–6 – eisensporen mit Dorn; 7 – Schwertscheide mit S-förmiger Ortbandzwinge vom Hort I/68 (nach Pieta 2010, adaptiert); 8 – oberteil der Schwertscheide; 9 – bruchstück der Schwertscheide. Alles Eisen. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Taf. III. 1 – Pezinok-Barvienok; 2–5 – Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – lange Lanzenspitze; 2 – schmale Speerspitze („pilum“) mit plastischer Verzierung; 3 – Lanzenspitze vom Hort; 4 – Lanzenschuh; 5 – Speerspitze vom Objekt 4/70 (nach Pieta 2010, adaptiert). Alles Eisen. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Taf. IV. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1 – Knebelzaumzeug; 2 – Knebel eines Knebelzaumzeugs; 3 – Ring vom Zaumzeug; 4–19 – Bestandteile vom Pferdegeschirr vom Hort Nr. 6 (nach Pieta 2010). Alles Eisen. Photo und Zeichnungen R. Čambal.

Taf. V. Plavecké Podhradie-Pohanská. 1–6 – Eiserne, sog. Schwertbarren vom Hort III/69; 7–9 – Solitärfunde von der Fundstelle (nach Pieta 2010, adaptiert).

Übersetzung von Kristián Elschek

Mgr. Radoslav Čambal, PhD.
SNM – Archeologické múzeum Bratislava
Žižkova 12
SK – 810 06 Bratislava
radoslav.cambal@snm.sk

NÁLEZY SEVERSKÉHO PÔVODU NA POHREBISKU Z DOBY RÍMSKEJ V ZÁVODE¹

Igor Bazovský

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.4>

Keywords: western Slovakia, disturbed burial site, Roman period, finds of northern origin

Finds of Northern Origin at the Burial Site from Roman Period in Závod

In 2017, a burial site destroyed by forestry works was discovered in Závod (Malacky dist.). Burials took place here mainly in the 2nd and the first half of the 3rd century. Among the finds from the second half of the 2nd century (B2/C1), artefacts of foreign provenance are numerous represented. They have parallels in the areas north of the Central Danube barbaricum, especially in the burial sites of the Przeworsk culture. Whether this is evidence of long-distance trade, cultural influence or minor ethnic movements is a matter of debate.

ÚVOD

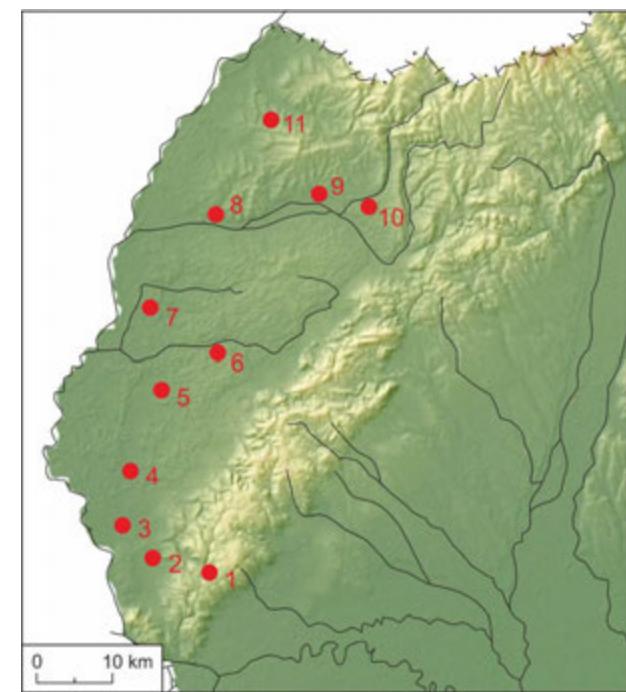
V 2. stor. dochádza v barbariku k etnickým pohybom, o ktorých mali Rimania len veľmi málo informácií. Rímsky historik Cassius Dio podáva správu o neúspešnom vpáde 6000 Langobardov a Obiov do Panónie v roku 166–167. Tento vpád sa nemohol uskutočniť bez súhlasu Kvádov, cez ktorých územie bol vedený a pravdepodobne sa ich časť k útoku aj pripojila (*Fitz* 1960, 63). Bol predzvesťou markomanských vojen, najväčšieho konfliktu medzi rímskym a barbarským svetom. Etnické presuny indikujú aj archeologické nálezy, okolo polovice 2. stor. sa v stredodunajskom barbariku rozšírili predmety typické pre severnejšie oblasti. Ich paralely nachádzame nielen v oblasti przeworskej kultúry, ale aj vo wielbarskej oblasti a v Pobaltí. Nakoľko ide o kultúrny vplyv, doklad diaľkového obchodu alebo etnický presun, je to predmetom diskusií. Málo prijímaná je téza M. Olędzkeho o presune väčších etnických skupín z oblasti przeworskej kultúry (Olędzki 1992, 90; 1997, 74). J. Tejral zastáva názor, že ide skôr o kultúrne vplyvy v domácom svébskom prostredí (Tejral 1993, 459; 1999). Mohlo ísť o dobovú módu, ktorá sa prejavila najmä v drobnej kovovej industrii a len v menšej miere v keramike. Niektoré najnovšie nálezy však naznačujú, že okrem kultúrnych vplyvov treba rátať aj s menšími etnickými presunmi (Rajtár 2018, 65). Nálezy kovových súčasti honosných konských postrojov typu Vimose (zubadlá, kovania remeňov) sú spájané s presunom germánskych jazdcov zo severu v období markomanských vojen a s následnou lokálnou produkciou (Lau 2018, 351). Svedčia o nej nálezy odlievacích foriem článkov reťaze a postranníc na južnej Morave a v Dolnom Rakúsku (Čižmář 2010, obr. 2; 3; 10; 14; Friesinger/Tuzar/Pollak 2000–2001, 268, obr. 14). Nálezy hlinených foriem z germánskej dielne v Pasohlávkach sú dokladom produkcie niektorých typov nákončí opaska, ktorých nálezy sa koncentrujú v ústí Visly (Tejral 2006, 139). Na základe koncentrácie nálezov sa v stredodunajskej oblasti počítajú aj s napodobňovaním niektorých druhov spôn severského pôvodu, hoci nemáme priame doklady ich miestnej výroby (Rajtár 2018, obr. 5).

So sponami a inými bronzovými predmetmi nadkarpatského pôvodu sa v období markomanských vojen a po ich skončení stretávame aj v regióne Záhorie, ktorý je súčasťou dolného Pomoravia (obr. 1). Za doklad vplyvov, resp. etnických posunov z oblasti przeworskej kultúry sa donedávna považoval

¹ Príspevok predstavuje prepracovanú verziu referátu, ktorý odznel na 16. protohistorickej konferencii „Archeológia barbarov“ v Trnave, 30. 9. až 2. 10. 2021.

najmä bohatý hrob z Čáčova, ktorý obsahoval niektoré prvky typické pre przeworské hroby, a to predovšetkým sponu tvaru Almren 43, kaptorgovité a vedierkovité závesky či závesok z mušle (Pieta 2002, 349, obr. 1: 1–8; 10–13a). Veľmi podobné zloženie má inventár hrobu 1/1925 z przeworského pohrebiska v Tarnówe (Godłowski/Szadkowska 1972, 101, obr. 2; Tejral 2006, 155, obr. 27: 2). Hrob z Čáčova obsahuje aj predmety rímsko-provinciálneho pôvodu, železný prsteň s gemou a časť krúžkového brnenia. Práve menšie časti krúžkového brnenia sa vyskytujú v hroboch przeworskej kultúry, napr. v hrobe 57 z Młodzikova alebo v hrobe 1563 z Kiertza (Dymaczewski 1958, 227, obr. 102: 3; Gedl 1988, 156, obr. 32: f). Ďalšie hroby s nálezmi, ktoré majú paralely v oblasti przeworskéj kultúry, boli objavené na pohrebisku v Sekuliach skúmanom v rokoch 2012–2017 (Iván/Kovácsová/Rajtár 2019; Iván/Ölvecky/Rajtár 2019). Tu treba zdôrazniť, že nejde o ojedinelé predmety, ale o súbor viacerých artefaktov vložených do jedného hrobu. Napríklad v hrobe 21/2014 je to železná spona typu Leonów a závesok s kryštálom v bronzovej objímke (Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 238–241, obr. 7: 1–3) a v hrobe 40/2017 sú to spony Almgren 41 a 43, závesok v bronzovej objímke, vedierkovitý závesok, tri esovité predmety a dva kruhové kaptorgovité závesky (Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 247–253, obr. 9: 1, 2, 6, 9; 10; 14; 15). Esovitý strieborný predmet, ktorý slúžil na zapínanie náhrdelníka sa našiel aj na sídlisku v Lábe (Elschek 2017, 118, tab. 154: 5). Ďalšími dokladmi severských vplyvov v regióne Záhorie sú nálezy súčasti konského postroja typu Vimose z Borinky, Kostolišta a zo Zohora (Bazovský a i. 2020; Elschek/Rajtár/Varsik 2011, 139, obr. 9: 12–15).

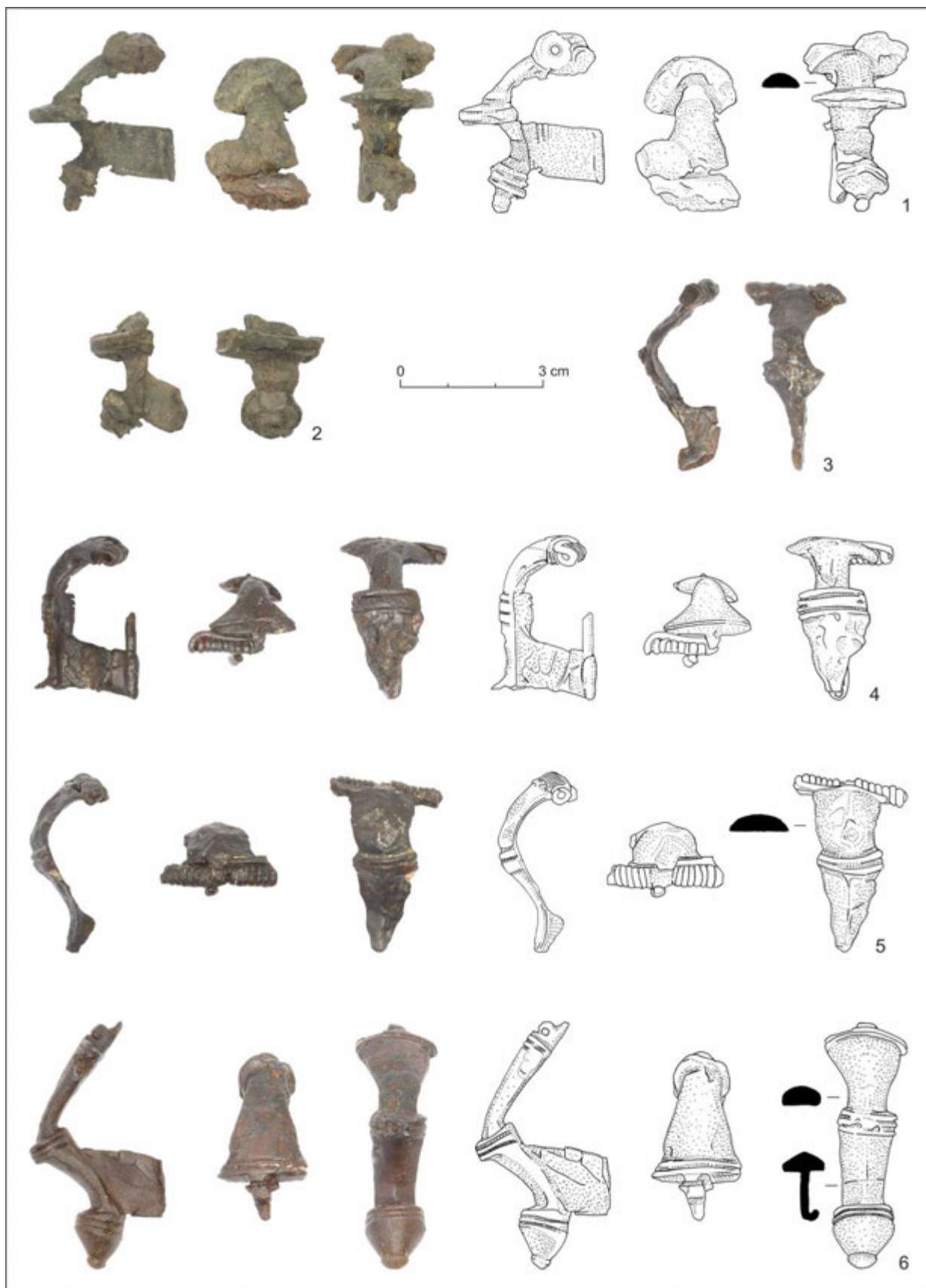
Trefou funerálnou lokalitou na Záhorí, na ktorej sú doložené vplyvy przeworskéj oblasti je pohrebisko v Závode (okr. Malacky), vzdialé len 5 km od pohrebiska v Sekuliach. Bolo objavené len nedávno v roku 2017, po narušení zemnými prácami spojenými s výrubom a výsadbou borovicového lesa (Bazovský a i. 2019; 2022). Po náhodnom objave a vybavení príslušných povolení bola na mieste vykonaná obhliadka. Nasledovala sondáž na mieste koncentrácií nálezov a spolu s povrchovým prieskumom detektorem kovov sa potvrdilo takmer úplné zničenie pohrebiska. Zo zozbieraných keramických nálezov bola zrekonštruovaná jedna celá urna a časť ďalšej. Oveľa zaujíma väčšie boli drobné kovové nálezy, predovšetkým železné spony, ktoré sa na poľnohospodársky obrábanej pôde nachádzajú len výnimcočne. Obsiahly súbor drobných nálezov možno rozdeliť na dve základné skupiny, a to na germánske výrobky a nálezy rímsko-provinciálneho pôvodu. Medzi „barbarskými“ výrobkami mali, podobne ako na pohrebisku v Sekuliach, výrazné zastúpenie predmety z nadkarpatskej oblasti a z oblasti Polabia. V príspevku sa zameriame na kovové nálezy, ktoré majú pôvod v oblasti przeworskéj a wielbarskej kultúry. Možno ich rozdeliť na spony a závesky.

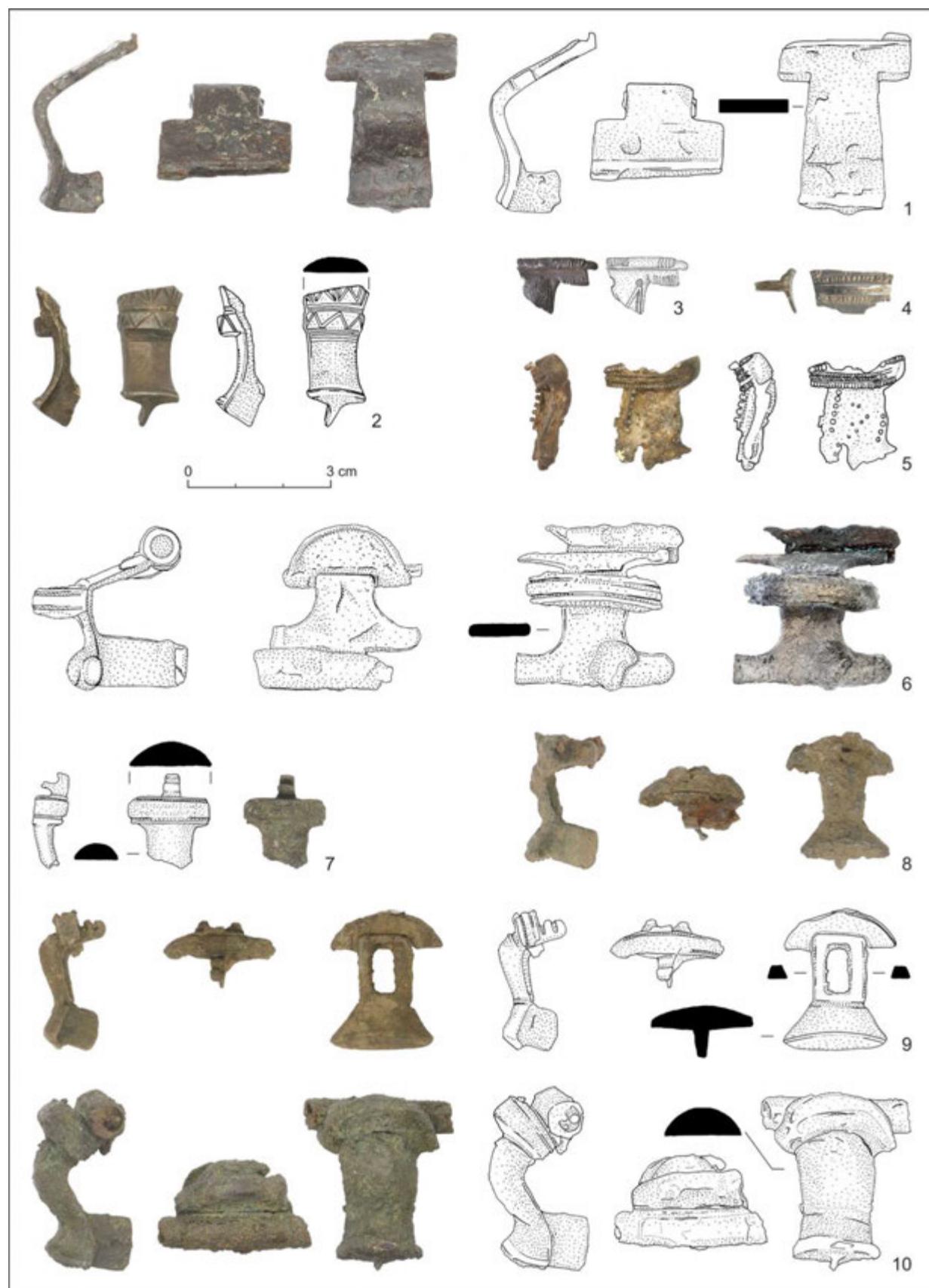
Obr. 1. Lokality z doby rímskej s nálezmi predmetov severského pôvodu. 1 – Borinka; 2 – Stupava-Mást; 3 – Zohor; 4 – Kostolište; 5 – Láb; 6 – Závod; 7 – Sekule; 8 – Čáry; 9 – Dojč; 10 – Senica-Čáčov; 11 – Radimov.

SPONY

Spony tvoria najväčšiu časť kovových predmetov. Odhliadnuť od 14 fragmentov z vinutia sa našlo približne 130 celých spon a ich častí. Nápadná je absencia najstarších typov z 1. stor. a dominancia tvarov charakteristických pre mladšiu fazu stupňa B2 a pre stupeň B2/C1, hoci sa vyskytujú aj mladšie tvary. Výnimcočnosťou nálezového súboru je, že sa vďaka piesčitej pôde a lesnému prostrediu zachovali železné spony, ktoré sa pri povrchových prieskumoch objavujú skôr výnimcočne. Z nich najpočetnejšie sú zastúpené spony s valcovitou hlavicou, vyskytujú sa však aj typy, ktoré sú v stredodunajskej menej

Obr. 2. Závod, okr. Malacky. Dvojdielne výrazne členené spony. 1, 2 – bronz; 3–6 – železo. Foto I. Bazovský, kresba R. Čambal.

Obr. 3. Závod, okr. Malacky. Spony. 1 – typ Leonów; 2–5 – Almgren 41; 6 – Almgren 43; 7 – Almgren 95/96; 8 – Almgren 125; 9 – Almgren 129; 10 – s valcovitou hlavicou. 1 – železo; 2–5 – striebro; 6–10 – bronz. Foto I. Bazovský, kresba R. Čambal.

časté a ich analógie poznáme najmä z przeworskej oblasti. Ide predovšetkým o dvojdielne výrazne členené spony, ktoré vznikli pod vplyvom rímsko-provinciálnych členených spôn (*Dąbrowska 1995, 3*). Dva bronzové exempláre majú vysoký zachycovač, široký uzlík a šíkmo posadený gombík na konci nôžky (obr. 2: 1, 2). Drážky na gombíkoch oboch spôn boli pôvodne zdobené ozdobnými drôtikmi. Železné exempláre výrazne členených spôn sú tvarovo pomerne rôznorodé. Kým prvú sponu charakterizuje skôr užší uzlík (obr. 2: 3), ďalšie dva exempláre majú široký plochý uzlík so žliabkami pre ozdobné drôtiky (obr. 2: 4, 5). Podobné spony sa vyskytujú predovšetkým v oblasti przeworskej kultúry a ich jedinou paralelou v oblasti stredného Podunajska sú dve spony, ktoré tvorili súčasť inventára hrobu H v Sekuliach (*Iván/Kováčová/Rajtár 2019, 297, tab. 4: 1, 2*). Akýmsi prechodným typom medzi výrazne členenými sponami a trúbkovitými sponami je železná spona so spoštenou hlavicou, širšou nôžkou a masívnym gombíkom na konci nôžky. Na konci lučika, uzlíka a gombíka sú žliabky, ktoré boli pôvodne vyplnené striebornými drôtikmi (obr. 2: 6). Podobné dve železné spony sa našli na pohrebisku v Hronovciach na strednom Pohroní (*Beljak 2014, 11, obr. 6: 8, 9; Beljak/Beljak Pažinová/Kučeráková 2019, 270, obr. 4: 6, 8*). Tento výrazný tvar má analógie na przeworskom pohrebisku Ciebłowice Duże a je datovaný do fázy B2b-B2/C1 (*Dziegliewska/Kuczyńska 2008, 50, tab. XX: 1; LXXI: 1, 2*). Podľa J. Andrzejowskeho sú germánske výrazne členené spony rozšírené v przeworskej a wielbarskej oblasti, ako aj v oblasti západobaltskej kultúry (*Andrzejowski 2020, 12, obr. 3*).

Ďalším početne zastúpeným typom na lokalite, ktorý je typický pre oblasť przeworskej kultúry, sú spony typu Leonów (obr. 3: 1). Tento typ je z oblasti stredodunajského barbarika dosiaľ málo početný, preto je výskyt siedmich exemplárov (6 železných, 1 bronzový) na jednom pohrebisku výnimcočný. Spona tohto typu bola súčasťou inventára hrobu 21/2014 zo Sekúľ (*Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 244, obr. 7: 1*). Z bronzových a strieborných spôn sú zastúpené exempláre typické pre prechodný horizont B2/C1. Spony blízke Almgren 41 sú vyhotovené zo striebra a zachovali sa len vo fragmentoch. Často sú zdobené líniemi a puncami (obr. 3: 2–4). Pomerne zriedkavý je ich honosný variant zdobený granuláciou (obr. 3: 5). Veľmi početné sú spony tvaru Almgren 43. Tento typ má telo vyrobené z bronzu, zatiaľ čo puzdro vinutia je zo železa. Z ôsmich exemplárov sa zachovalo len v jednom prípade (obr. 3: 6). Na základe analógií môžeme predpokladať, že povrch týchto spôn bol pôvodne zdobený striebornou alebo pozlátenou fóliou, ktorá sa však zachovala len vo výnimcočných prípadoch. Sponami tohto tvaru sa zaobrali viacerí bádatelia. Ich výskyt a rozšírenie najnovšie zhodnotili *J. Rajtár (2018)* a *J. Andrzejowski (2020, 23, obr. 14)*.

Ďalší fragment spony patrí pravdepodobne tvaru Almgren 95/96, ktorý sa vyskytuje najmä v oblasti wielbarskej kultúry (obr. 3: 7). Naproti tomu typickými przeworskými tvarmi sú spony Almgren 125 a 129 s podobnou stavbou tela a kónicky rozšírenou nôžkou. Zatiaľ čo spona Almgren 125 ma plný lučík (obr. 3: 8), tvar Almgren 129 má v lučíku pravouhlý otvor, ktorý pravdepodobne vznikol pod vplyvom rímsko-provinciálnych spôn s vidlicovým lučíkom (obr. 3: 9). Ani jeden z troch exemplárov tohto tvaru zo Závodu nemá zachované obloženie. Ako ukázala analýza spôna Almgren 129 zo sídlisk v Dojči, Hurbanove a Radimove, povrch týchto spôn mohol byť pôvodne pozlátený (*Rajtár 2013, 132*). Pre datovanie typu Almgren 129 je dôležitý ich výskyt v rímskych opevneniach z obdobia markomanských vojen v Mušove a v Iži (*Rajtár 2015, 382; Tejral 1999, 157*). Severského pôvodu je pravdepodobne aj bronzová spona s valcovitou hlavicou a s vinutím v plechovom puzdre (obr. 3: 10).

ZÁVESKY

Druhou skupinou nálezov severského pôvodu sú rôzne typy záveskov, ktoré neslúžili len ako ozdoba, ale plnili aj funkciu amuletu. Ide o závesok s krížovou bronzovou objímkou, do ktorej je vložený kamienok z horského krištáľu (obr. 4: 1). Podobný závesok s horským krištáľom poznáme z hrobu 21/2016 z pohrebiska v Sekuliach, datovaný na základe trúbkovitej spony a spony typu Leonów, do 2. polovice 2. stor. (*Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 240, 247, obr. 7: 3; Rajtár 2020, 2–5, obr. 1*). Z kvádskej oblasti pochádzajú závesky s krížovou objímkou z pohrebísk v Očkove a vo Veľkom Cetíne. V urnovom hrobe 17 vo Veľkom Cetíne, kde sa vložený predmet v objímke nezachoval, je tento typ kombinovaný s ďalším lunulovým záveskom (*Ruttikayová 2009, 572, obr. 2: 9*). Podrobnejšie sa záveskami s krížovou objímkou zaobral D. Quast. Podľa neho boli do objímky vkladané kôstky z ovocia, oriešky, guľky zo skla alebo horského krištáľu (*Quast 2000, 280, obr. 3*). Závesky III. typu sa severne od Karpát vyskytujú rovnako vo wielbarskej i przeworskej oblasti. V oblasti wielbarskej kultúry sú datované do stupňov B2/C1 až C2/C3, v przeworskej oblasti do stupňov B2/C1–C1a (*Stanek 1999, 338*). Ďalším typom sú lunulové závesky vyrobené zo striebra alebo

Obr. 4. Závod, okr. Malacky. Závesky. 1 – s krížovou objímkou a kamienkom; 2, 3 – lunulové; 4–12 – vedierkovité; 13, 14 – časti krúžkového brnenia. 1, 2, 11 – bronz; 3 – striebro; 4–10, 12–14 – železo. Foto I. Bazovský, kresba R. Čambal.

bronzu. Lunulové telo s kruhovým otvorom v strede je spojené s tyčinkou ukončenou očkom priamo alebo prostredníctvom krúžku (obr. 4: 2, 3). Opačný koniec tyčinky je zahrotený a pravdepodobne bol pôvodne spojený s organickou časťou závesky.

Najpočetnejšie sú zastúpené železné vedierkovité závesky (14 ks), ktoré boli takmer uniformného tvaru (obr. 4: 4–12). Boli vyrábané spojením troch častí, a to valcovitého tela, kruhového dna a pásičkovo uška. Na tele sú na viacerých záveskoch viditeľné miesta spojov. Za nepriame doklady severských vplyvov môžeme považovať napríklad aj výskyt malých častí krúžkového brnenia v hroboch, ktoré sú v Závode doložené v dvoch prípadoch (obr. 4: 13, 14). Takéto kúsky brnenia sa pomerne často vyskytujú v ženských hroboch v oblasti przeworskej kultúry, napr. v hrobe 57 z Młodzikova, v hrobe 826 z Opa-

tówa alebo v hrobe 1563 z Kiertza (*Dymaczewski 1958*, 227, obr. 102: 3; *Gedl 1988*, 156, obr. 32: f; *Tejral 1999*, 171, obr. 24: 5, 11, 14, 15). Pravdepodobne mohli mať funkciu amuletu a boli nosené ako závesok na hrdle, alebo na opasku (*Pieta 2002*, 347).

ZÁVER

Aj keď takmer úplné zničenie pohrebiska v Závode zemnými prácamu značne znižuje interpretáčne možnosti nálezového materiálu, mimoriadne početný výskyt predmetov severského pôvodu ukazuje na silné väzby s prostredím przeworskej kultúry. Zaujímavý je predovšetkým výskyt neskorých výrazne členených spôn vyrobených prevažne zo železa, ktoré sa v oblasti stredodunajského barbarika vyskytujú len ojedinele. Naproti tomu spony Almgren 41, 43 a 129, typické pre prechodný horizont B2/C1, vykazujú výraznú koncentráciu nielen v materskej oblasti, ale aj v oblasti stredodunajského barbarika. Vplyvy z przeworskej oblasti dokladajú aj niektoré špecifické funerálne praktiky. Napríklad kladenie fragmentov krúžkového brnenia do ženských hrobov, kde plnili sekundárnu funkciu ochranného amuletu.

LITERATÚRA

- Andrzejowski 2020* J. Andrzejowski: The Eastern Zone of the Przeworsk culture and what it comprehends. *Acta Archaeologica Carpathica* 55, 2020, 9–38.
- Bazovský a i. 2019* I. Bazovský/R. Čambal/K. Hladíková/J. Rajtár: Nové funerálne nálezy z doby rímskej zo Závodu. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 263–267.
- Bazovský a i. 2020* I. Bazovský/H. Majerová/D. Szabóová/D. Arendt: Zaumzeug mit Zügelketten aus Borinka, Kreis Malacky (SW Slowakei). *Zborník SNM* 114. *Archeológia* 30, 2020, 251–272.
- Bazovský a i. 2022* I. Bazovský/R. Čambal/K. Hladíková/J. Rajtár/J. Halama/A. Šefčáková: Žiarové pohrebisko z doby rímskej v Závode. *Zborník SNM* 116. *Archeológia* 32, 2022, 179–271.
- Beljak 2014* J. Beljak: Pohronie v dobe Marca Aurelia. In: V. Turčan (zost.): *Stíp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Štúdie*. Zborník Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 8. Bratislava 2014, 11–23.
- Beljak/Beljak Pažinová/Kučeráková 2019* J. Beljak/N. Beljak Pažinová/K. Kučeráková: Germánske pohrebisko v Hronovciach. In: N. Beljak Pažinová/D. Repka (ed.): *Sedem kruhov Jozefa Bujnu*. Studia historica Nitriensis – Supplementum 23. Nitra 2019, 261–312.
- Čižmář 2010* M. Čižmář: Nálezy bronzových odlévacích forem z doby laténskej a rímskej na Moravě – Funde von bronzenen Gussformen aus de Laténe- und Römerzeit in Mähren. *Archeologické rozhledy* 62, 2010, 126–134.
- Dąbrowska 1995* T. Dąbrowska: Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce. Late Variants of Strong Profiled Fibulae in Poland. *Wiadomości Archeologiczne* 53, 1993–1994, 3–34.
- Dziegliewska/Kuczyńska 2008* M. Dziegliewska/K. Kuczyńska: *Ciebłowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in südwestlichen Masowien*. Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica. Warszawa 2008.
- Dymaczewski 1958* A. Dymaczewski: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*. Fontes Archaeologici Posnaniensis VIII–XI. Poznań 1958.
- Elschek 2017* K. Elschek: Die germanischen Siedlungen in Bratislava-Devínska Nová Ves, Láb und Plavecký Štvrtok während der römischen Kaiserzeit. In: K. Elschek (ed.): *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Archaeologica Slovaca Monographiae 29. Nitra 2017, 101–123.
- Elschek/Rajtár/Varsik 2011* K. Elschek/J. Rajtár/V. Varsik: Sepulkrálny objekt zo Zohora. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů* 2010. *Hroby a pohrebiště Germanů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 133–151.
- Fitz 1960* J. Fitz: Der Einfall der Langobarden und Obier in Pannonien im Jahre 166/167 n. u. z. *Alba Regia* I, 1960, 63–69.
- Friesinger/Tuzar/Pollak 2000–2001* H. Friesinger/M. Tuzar/M. Pollak: Neue Überlegungen zu einem alten Depotfund der Jüngeren Römischen Kaiserzeit aus der KG Mödring, Niederösterreich. *Archeologica Austriaca* 84–85, 2000–2001, 259–278.
- Gedl 1988* M. Gedl: Obiekty z okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku v Kietrzu, woj. Opole. In: M. Gedl (Hrsg.): *Scripta Archaeologica*. Warszawa – Kraków 1988, 119–198.

- Godłowski/Szadkowska 1972*
- Iván/Kováčsová/Rajtár 2019*
- Iván/Ölvecky/Rajtár 2019*
- Lau 2018*
- Ołędzki 1992*
- Ołędzki 1997*
- Pieta 2002*
- Quast 2000*
- Rajtár 2013*
- Rajtár 2015*
- Rajtár 2018*
- Rajtár 2020*
- Ruttkayová 2009*
- Stanek 1999*
- Tejral 1993*
- Tejral 1999*
- Tejral 2006*
- K. Godłowski/L. Szadkowska: *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole*. Opolski Rocznik Muzealny V. Kraków 1972.
- R. Iván/L. Kováčsová/J. Rajtár: Das germanische Brandgräberfeld von Sekule und seine Bindungen zur Przeworsk-Kultur. In: K. Kot-Legieć/A. Michałowski/M. Olędzki/M. Piotrowska (ed.): *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne. Przeworsk Culture. Transformation processes and external contacts*. Łódź 2019, 291–326.
- R. Iván/R. Ölvecky/J. Rajtár: Vybrané hrobové celky z germánskeho pohrebiska v Sekuliach. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 235–261.
- N. Lau: Die Pferdengeschrirre der jüngeren Römischen Kaiserzeit aus Opferungen von Heeresausrüstungen und ihre Verbindungen in den Donauraum. *Slovenská archeológia* 66, 2018, 343–361.
- M. Ołędzki: Die Fibeln von Typ Almgren 43 als Zeugnisse für die Anwesenheit eingewanderten Viktovanen im mittleren Donauraum. *Prähistorische Zeitschrift* 67, 1992, 90–111.
- M. Ołędzki: The Role of the Amber Route in the Infiltration of the Przeworsk Culture into the Middle Danube Area. In: J. Čižmárová/Z. Měchurová (ed.): *Peregrinatio Gothica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae* 82. Brno 1997, 63–77.
- K. Pieta: Anmerkungen zum Grab aus Čáčov. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Zwischen Rom und dem Barbarikum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002, 343–354.
- D. Quast: Amulett? – Heilmittel? – Schmuck? Unauffällige Funde aus Oberflacht. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 2000, 279–294.
- J. Rajtár: Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Weinstadt 2013, 125–150.
- J. Rajtár: Germánske nálezy z rímskeho drevozemného tábora v Iži. *Zborník SNM* 109. *Archeológia* 24, 2015, 379–399.
- J. Rajtár: Die Fibeln vom Typ Almgren 43. In: B. Niezabitowska-Wiśniewska/P. Łuczkiewicz/S. Sadowski/M. Stasiak-Cyran/M. Erdrich (Red.): *Studia Barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznice urodzin*. Tomus II. Lublin 2018, 52–72.
- J. Rajtár: Eine seltene Variante der eisernen Trompetenfibel. In: D. Tončinić/V. Matijević/M. Vukov (ed.): *Studia honoraria archaeologica. Zborník radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Samader*. Zagreb 2020, 357–370.
- J. Ruttkayová: Pohrebisko vo Veľkom Cetíne a Ponitrie v kontexte nálezov przeworskiej a wielbarskej kultúry. In: M. Karwowski/E. Droberjar (ed.): *Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. Materiały z IV Protohistorycznej Konferencji Sanok, 13–17 października 2008. Archeologia Barbarzyńców 2008*. Rzeszów 2009, 567–577.
- K. Stanek: Wisiorky opasane obmiany wschodniej w środkowoeuropejskim Barbaricum. In: J. Andrzejowski (ed.): *Comitium. Studia z archeologii okresu przedzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Terese Dąmbrowskiej w 65. rocznice urodzin*. Warszawa 1999, 331–368.
- J. Tejral: Na hranicích impéria. In: V. Podborský a kol. (ed.): *Pravěké dějiny Moravy*. Brno 1993, 424–470.
- J. Tejral: Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jhs. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonaurames. In: J. Tejral (Hrsg.): *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Brno 1999, 137–213.
- J. Tejral: Die germanische Gießereiwerkstatt aus Pasohlávky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomanenkriegen. *Památky archeologické* 97, 2006, 133–170.

Funde nördlichen Ursprungs am Gräberfeld aus der Römischen Kaiserzeit in Závod

Igor Bazovský

Zusammenfassung

Um die Mitte des 2. Jahrhunderts verbreiteten sich im mitteldonauländischen Barbarikum Gegenstände die typisch für die nördlicheren Gebiete sind aus. Ihre Parallelen finden wir nicht nur im Gebiet der Przeworsk-Kultur, aber auch im Wielbark-Gebiet und im Baltikum. Wieweit es sich um eine kulturelle Beeinflussung, oder ethnische Verschiebungen handelt, ist Gegenstand von Diskussionen. Zahlreiche Belege solcher Einflüsse sind auch aus der Záhorie-Region bekannt. Das Fundmaterial vom Gräberfeld in Závod (Bez. Malacky), das komplett durch die Erdarbeiten zerstört wurde, beinhaltet außer den Keramikbruchstücken auch zahlreiche Fibeln und andere Gegenstände. Die Fibeln bilden den zahlreichsten Teil der Metallgegenstände – insgesamt wurden 130 ganze Fibeln und Bruchstücke von diesen gefunden. Auffällig ist die Abwesenheit der ältesten Fibeln aus dem 1. Jahrhundert und die Dominanz der Formen die für die jüngere Phase der Stufe B2 und die Stufe B2/C1 charakteristisch sind – auch wenn auch jüngere Formen vorkommen. Die Außergewöhnlichkeit des Fundkomplexes ist, dass – Dank der sandigen Erde und dem Waldmilieu – die Eisenfibeln erhalten blieben, die während Oberflächenbegehungen eher ausnahmsweise erscheinen. Von diesen sind am zahlreichsten die Kopfkammfibeln vertreten, es kommen auch Typen vor die im Mitteldonaugebiet weniger oft auftauchen und ihre Analogien wir vor allem vom Przeworsk-Gebiet kennen. Es handelt sich vor allem um zweigliedrige kräftig profilierte Fibeln, die unter Einfluss der provinzial-römischen kräftig profilierten Fibeln entstanden. Zwei Bronzeexemplare haben einem hohen Nadelhalter, breiten Knoten und schräg gesetzten Knopf am Fibelfuß. Die Rillen an den Knöpfen beider Fibeln waren ursprünglich durch Zierdrähnchen verziert. Die Eisenexemplare der kräftig profilierten Fibeln sind von der Form her relativ vielfältig. Ein Übergangstyp zwischen den kräftig gegliederten Fibeln und den Trompetenfibeln ist eine Eisenfibel mit verflachtem Kopf und massivem Knopf am Fibelfuß. Ein weiterer zahlreich vertretener Typ von der Fundstelle, der für das Gebiet der Przeworsk-Kultur typisch ist, sind Fibeln vom Typ Leonów. Dieser Typ ist vom Gebiet des mitteldonauländischen Barbarikums wenig zahlreich, daher ist das Vorkommen von 7 Exemplaren (6 eiserne und 1 bronzer) auf einem Gräberfeld außerordentlich. Von den bronzenen und silbernen Fibeln sind Exemplare vertreten die typisch für den Übergangshorizont B2/C1 sind. Die Fibeln, die dem Typ Almgren 41 nahestehen, wurden aus Silber hergestellt und sind nur in Bruchstücken vertreten. Relativ selten ist ihr pompöser Variant durch Granulation verziert. Sehr zahlreich sind die Fibeln vom Typ Almgren 43 – dieser Typ hat den Körper aus Bronze, währenddessen die Hülse der Windung aus Eisen gefertigt ist. Von acht Exemplaren blieb sie nur in einem Fall erhalten. Ein weiteres Fibelbruchstück gehört wahrscheinlich dem Typ Almgren 95/96 an, der vor allem im Gebiet der Wielbark-Kultur vorkommt. Dem gegenüber sind Fibeln der Typen Almgren 125 und 129 typische Przeworsk-Formen. Vom nördlichen Ursprung ist wahrscheinlich auch die Kopfkammfibel mit der Windung in einer Blechhülse. Die zweite Gruppe von Funden sind verschiedene Anhängertypen, die nicht nur als Schmuck dienten, aber auch die Funktion eines Amulets erfüllten. Ein Anhänger hatte eine kreuzförmige Bronzhülle in die ein Stein aus Bergkristall hineingelegt wurde. Am zahlreichsten sind Anhänger dieses Typs im Gebiet der Wielbark- und Przeworsk-Kultur in die Stufen B2/C1-C2/C3 datiert. Ein weiterer Anhängertyp sind Lunula-Anhänger aus Silber oder Bronze. Für indirekte Belege nördlicher Einflüsse kann man z. B. das Vorkommen kleiner Teile von Kettenpanzern in Gräbern halten, der in Závod in zwei Fällen belegt ist. Solche Panzerstücke befinden sich relativ oft in Frauengräber der Przeworsk-Kultur. Wahrscheinlich könnten sie die Amulett-Funktion haben und wurden als Anhänger am Hals oder am Gürtel getragen.

Abb. 1. Kaiserzeitliche Fundstellen mit den Funden der nordischen Herkunft. 1 – Borinka; 2 – Stupava-Mást; 3 – Zohor; 4 – Kostolište; 5 – Láb; 6 – Závod; 7 – Sekule; 8 – Cáry; 9 – Dojč; 10 – Senica-Čákov; 11 – Radimov.

Abb. 2. Závod, Bez. Malacky. Zweigliedrige kräftig profilierte Fibeln. 1, 2 – Bronze; 3–6 – Eisen. Foto I. Bazovský, Zeichnung R. Čambal.

Abb. 3. Závod, Bez. Malacky. Fibeln. 1 – typ Leonów; 2–5 Almren 41; 6 – Almgren 43; 7 – Almgren 95/96; 8 – Almgren 125; 9 – Almgren 129; 10 – Einsprossenfibel. 1 – Eisen; 2–5 – Silber; 6–10 – Bronze. Foto I. Bazovský, Zeichnung R. Čambal.

Abb. 4. Závod, Bez. Malacky. Anhänger. 1 – gebundener Anhänger mit Bergkristall; 2, 3 – halbmondförmige; 4–12 – eimerförmige; 13, 14 – Teile vom Ringpanzer. 1, 2, 11 – Bronze; 3 – Silber; 4–10, 12–14 – Eisen. Foto I. Bazovský, Zeichnung R. Čambal.

Übersetzung Kristián Elschek

Mgr. Igor Bazovský, PhD.

Slovenské národné múzeum – Archeologické múzeum

Zižkova 12

P. O. BOX 12

SK – 810 06 Bratislava

igor.bazovsky@snm.sk

igorbazovsky@centrum.sk

KERAMICKÉ LŽIČKY NA POČÁTKU DOBY ŘÍMSKÉ V ČECHÁCH A JEJICH VZTAH K MIGRACÍM NA PŘELOMU DOBY LATÉNSKÉ A DOBY ŘÍMSKÉ¹

Zdeněk Beneš

DOI: <https://doi.org/10.31577/szauasav.2023.70.5>

Keywords: Ceramic spoons, Bohemia, Late La Tène, Early Roman Period, migrations, Großromstedt Culture

Early Roman Period Ceramic Spoons from the Territory of Bohemia and Their Relation to Migrations at the Turn of the Late La Tène and the Roman Period

Ceramic spoons are well known since early prehistory, though their occurrence in Iron Age of Central Europe is restricted to the area of Jastorf Culture and derived cultural groups. In this paper, a small number of these artefacts is presented, which come from the Early Roman Period settlement Mlékojedy and other sites in Bohemia as well. Almost all of them could be interpreted as signs of migrations from the late Jastorf Culture area into the Late La Tène Period or representatives of quickly evolving and dispersing Großromstedt Culture at the turn of Late La Tène and Early Roman Periods.

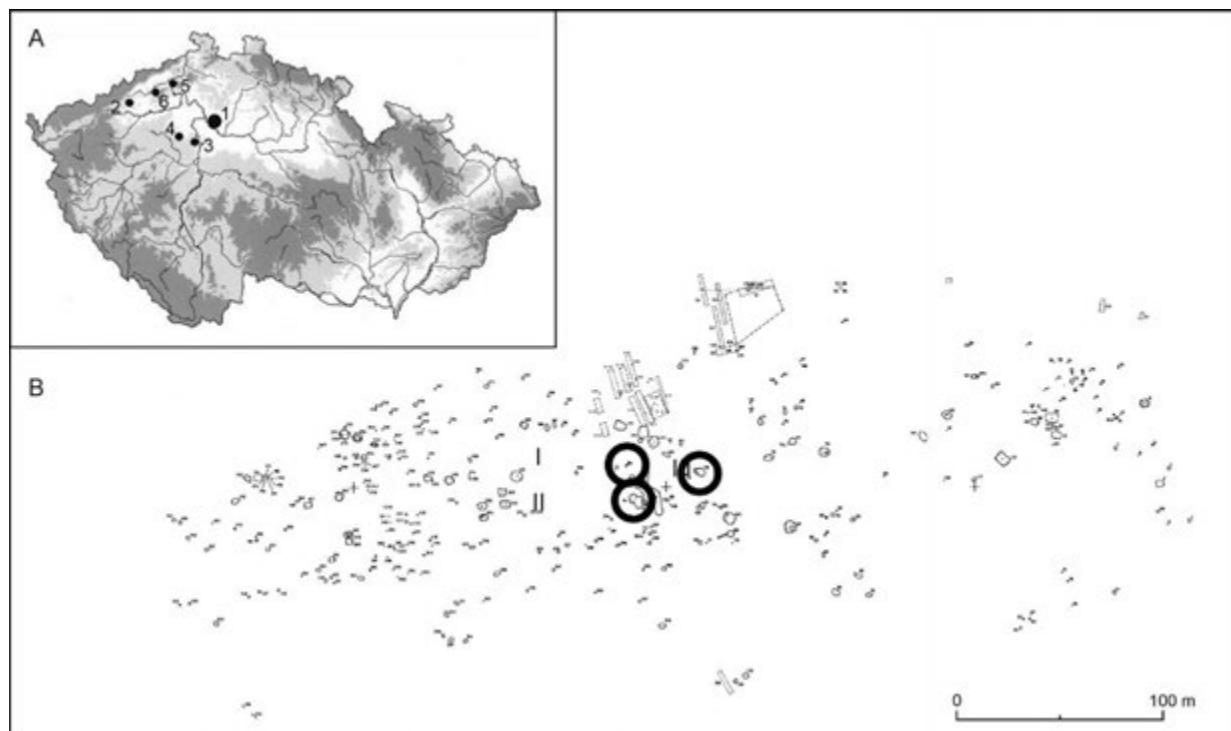
Během zpracovávání početného nálezového fondu ze sídliště v Mlékojedech, okr. Mělník, jehož založení české bádání tradičně klade na samý úsvit expanze großromstedtské kultury do Čech, vyvstávají početné otázky týkající se kulturně-historických souvislostí „germánského“ vpádu do oblasti laténské (oppidální) kultury (naposledy shrnuje Beneš 2021). Je to téma s dlouhou badatelskou historií, do velké míry poměrně přehledně zpracované (např. Droberjar 2006; Motyková-Šneidrová 1963; Peschel 1978, 72–114). V předloženém textu nemáme ambici toto téma studovat v celé jeho šíři a do hloubky, kterou by jistě vyžadovalo, přesto chceme upozornit na nenápadnou nálezovou kategorii, která dosud v českém protohistorickém prostředí pojednána nebyla, a sice keramické lžičky. Věnovat se tomuto dílčímu tématu důkladněji a kontextuálně je možné především proto, že se v poslední době objevily podobné studie v sousedních regionech (Knechtel/Seidel 2020; Michałowski 2004; Munteanu/Iarmulschi 2013).

S keramickými lžičkami se v Čechách setkáváme jen vzácně a vzhledem k jejich kulturnímu kontextu se jim nyní budeme věnovat podrobněji. Objevují se už v neolitu a vystupují porůznou i v mladších obdobích (např. Pavlů/Zápotocká 2007, 68; Pleiner/Rybová 1978, 245, 257, 321, 369, 512, obr. 52: 5; 86: 13; Podborský a kol. 1993, obr. 88: 19; 105: 16, 17; 120: 22). V době laténské a době římské střední Evropy však nepředstavují nikterak běžné nálezy a jejich interpretace je tedy poměrně složitá. Uvažuje se, že byly součástí prostého jídelního servisu, ačkoli je zřejmé, že naprostá většina lžiček byla vyrobena ze dřeva (příp. jiných organických materiálů). Existují však i názory, že funkce keramických exemplářů souvisí s odléváním barevných kovů. V tom ale nepanuje shoda, neboť tyto lžičky nenesou stopy žáru a tvarově k tomuto účelu patrně nejsou příliš vhodné. Úvahy o jejich úloze v nějaké rituální činnosti nejsou nijak podloženy – až na pár výjimek v prostoru jádra jastorfské kultury jde o nálezy ze sídlišť (Michałowski 2004, 143–147). Několik exemplářů ze středního Německa bylo dokonce opatřeno otvory pro zavěšení – byť možná až sekundárně – takže mohly sloužit i jako závěsky (Knechtel/Seidel 2020, 36, 37).

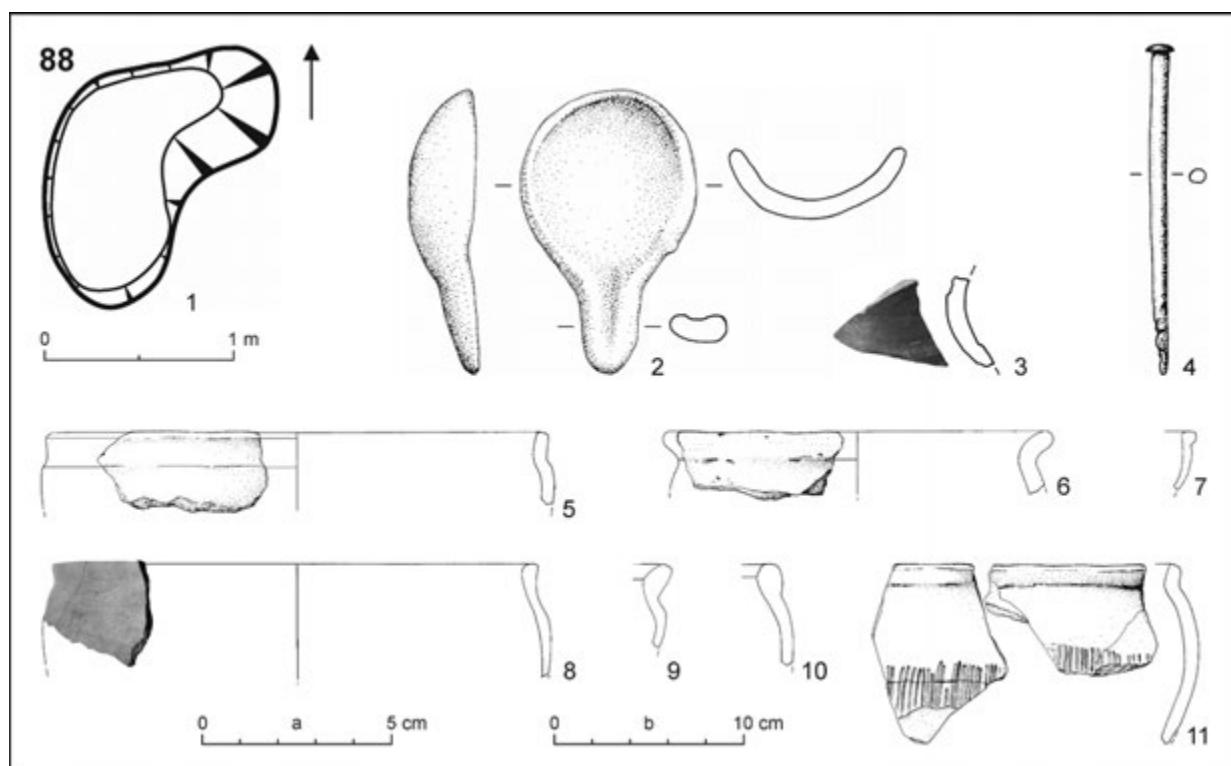
Dle soupisu těchto nálezů v prostoru střední a východní Evropy, který provedl A. Michałowski (2004), je patrné, že nálezy keramických lžiček se vážou na její severní část, především na původní oblast

¹ Příspěvek vznikl s podporou grantu poskytnutého GAUK č. 160221, s názvem „Produkce keramiky na počátku doby římské“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Obr. 1. Mlékojedy, okr. Mělník. A – Mapa ČR s vyznačením lokalit s nálezy keramických lžiček. 1 – Mlékojedy; 2 – Lužice u Chomutova; 3 – Roztoky u Prahy; 4 – Dřetovice; 5 – Ústí nad Labem-Trmice; 6 – Břežánky. B – V mapě lokality Mlékojedy vyznačeny objekty s nálezy keramických lžiček. I – objekt 88; II – objekt 94; III – objekt 105.

Obr. 2. Mlékojedy, okr. Mělník. Objekt 88. 1 – keramická lžička; 2 – výběr typologicky určitelných nálezů. Měřítko: a – 2–4; b – 5–11.

rozšíření jastorfské kultury (především Dolní Sasko, Meklenburcko-Přední Pomořansko, Braniborsko). Z posledních desetiletí však známe početné exempláře také ze středního Polska (Velkopolsko) a nemálo jich je doloženo rovněž v kultuře Poinešti-Lukaševka (katalog lokalit v *Munteanu/Iarmulschi 2013*). Před krátkou dobou byl publikován soupis celkem 40 exemplářů z Durynska (ať již celých, nebo pouze jejich zlomků), které dokládají velkou koncentraci také v jižní polabské oblasti rozšíření jastorfské kultury. Ta na konci doby laténské přechází do tzv. přechodného horizontu, v němž se rodí großromstedtská kultura (*Knechtel/Seidel 2020*). Keramické lžičky se v tradičních oblastech jastorfské kultury vyskytují již od fáze Jastorf B (od 5. stol. př. n. l.) a objevují se zde až do konce trvání této kultury. *H. Seyer (1982, 46)* keramické lžičky tehdy považoval za typické pro jihozápadní (braniborskou) oblast jastorfské kultury. Zdá se rovněž, že pouze zde se v několika případech objevují jako milodar v hrobech. Od stupně Jastorf C se začínají objevovat i mimo jádro této kultury, v oblastech, které jsou v dnešním pojetí zahrnovány do širšího jastorfského okruhu, např. v Polsku do oblasti rozšíření pomořské kultury. Spolu s dalšími typy nálezů zde představují doklad přítomnosti jastorfské kultury (*Michałowski 2014, 297, obr. 7*). Od počátku 2. stol. př. n. l. jsou pak jastorfské formy doloženy i v Rumunsku, západní Ukrajině a Moldávii v oblasti rozšíření kultury Poinešti-Lukaševka, jejíž počátky jsou s vlivem jastorfské kultury přímo spojeny (*Babeş 1993; Michałowski 2004, 142, 143*). Ve středoevropské oblasti laténského kulturního okruhu nám dosud není znám žádný případ výskytu tohoto artefaktu, s výjimkou púchovské kultury (*Pieta 1982, 123*). Uvést lze exempláře z Liptovské Mary (*Pieta 1996, tab. V: 19*) nebo z hradiště Jičina, „Pozaha“, který je však bez kontextu (ze soukromé sbírky; *Knápek 2007, 464, obr. 9: 2*). Výskyt keramických lžiček v púchovské kultuře lze snad vysvětlit vlivem przeworské kultury ze severu (*Pieta 1982, 105*).

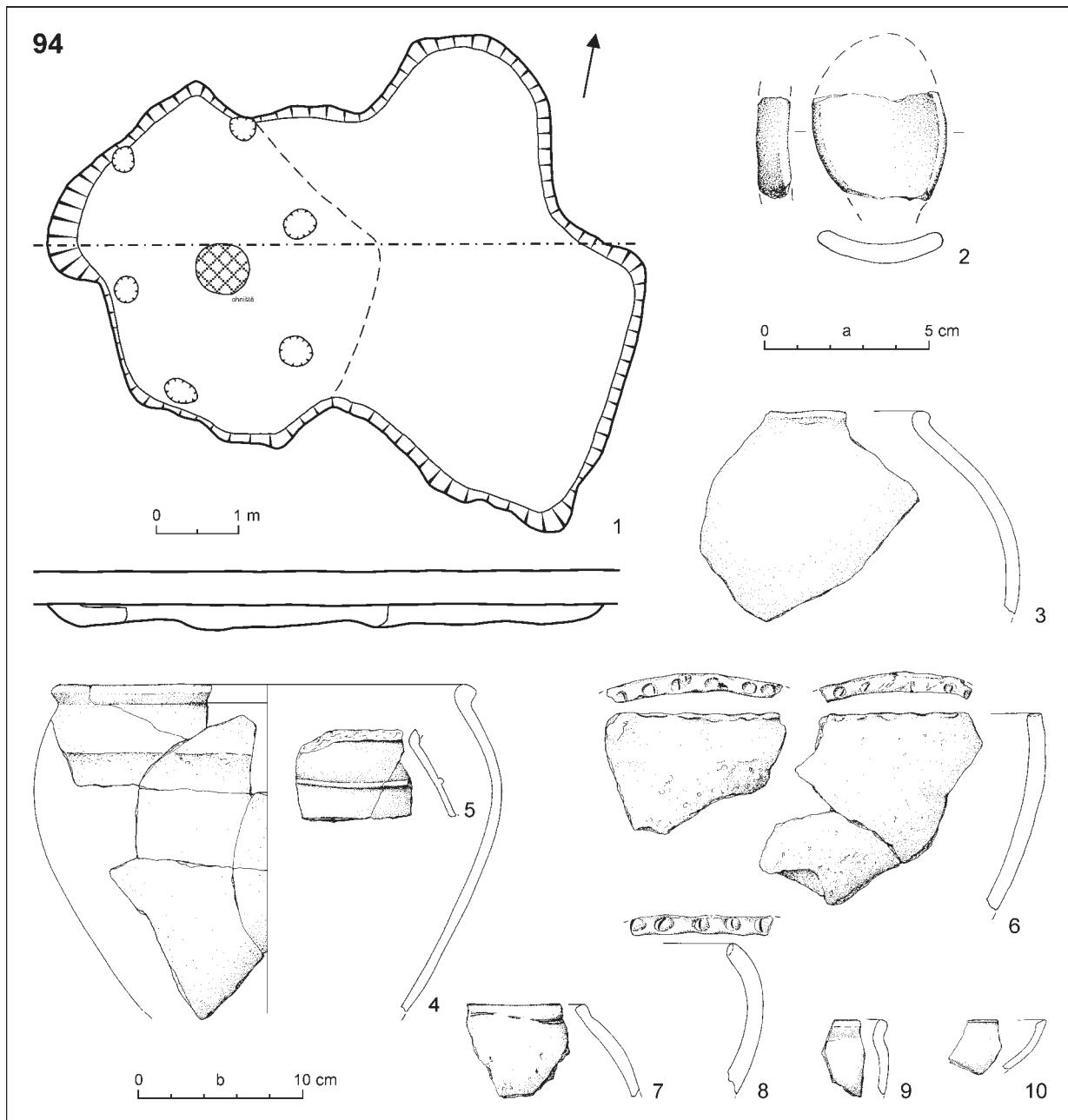
Pro kontakty Čech s nejbližší oblastí rozšíření jastorfské kultury je užitečné zaměřit se na nejjižnější region rozšíření této kultury, do labsko-sálské oblasti (k oblastem jastorfské kultury naposledy *Nikulka 2014*). Na přelom starší a mladší předřímské doby železné, t. j. do počátečních fází této kultury ve středním Německu, jsou datovány dvě lžičky z osady ve Windmühlenberg (Lkr. Muldentalkreis, Sasko; *von Rauchhaupt 2003, 218, obr. 3: 13; 13: 9*). Do stejného období lze připsat další exempláře z Durynska, např. z hrobu z lokality Dillstädt (*Knechtel/Seidel 2020, 35, 38*). Počty keramických lžiček se zvyšují v mladší předřímské době železné, 2.–1. stol. př. n. l. Tam můžeme řadit exemplář ze sídliště v Großfahner (Kr. Erfurt, Durynsko; *Barthel 1984, 91, obr. 19: 28*). Z novějších nálezů je to např. podlouhlá lžička z koncové fáze osídlení sídliště z Liebersee (Lkr. Nordsachsen, Sasko; *Ender 2010, 134, obr. 10: 13*), nebo exemplář s krátkou násadou z Görzig (Kr. Meißen, Sasko; *Ender 2010, 148, obr. 19: 6*). Jen z Durynska je v tomto období uváděno 7 kusů (*Knechtel/Seidel 2020, 36*).

Pozoruhodný je nárůst výskytu keramických lžiček v Durynsku v tzv. přechodném období (*Übergangszeit*), jež je svědkem vzniku großromstedtské kultury.² Autoři soupisu nálezů uvádějí 16 exemplářů (*Knechtel/Seidel 2020, 36*). V tomto období však pozorujeme výskyt keramických lžiček i v dalších oblastech rozšíření großromstedtské kultury, jako např. ze sídliště Hallstadt v Horních Frankách (Lkr. Bamberg, Bavorsko; *Pescheck 1978, tab. 77: 2*), nebo z přilehlého Saska-Anhaltska (Kleinkayna, Kr. Merseburg; *Müller 1983, 64, obr. 1: 35; Riethnordhausen, Lkr. Mansfeld-Südharz; Kanter 1998*).

Nejstaršími nálezy keramických lžiček v Čechách jsou 2 exempláře z polozemnice 9 z Lužice u Chomutova (obr. 1: A: 2; *Salač/Kubálek 2015, tab. 205: 1, 2*), které jsou díky sponě Beltz Var. J. dobře datovány ještě do stupně LTD1. Přítomnost keramických lžiček na této lokalitě dává smysl především tehdy, když si uvědomíme, že jde o okrajovou kulturní zónu laténské kultury, kde se míší s prvky przeworské, příp. jastorfské, kultury pronikajícími ze severu. Nálezový fond z tohoto objektu vykazuje množství dalších společných znaků s kulturním prostředím severně od Krušných hor, podobně jako nejmladší objekty ze sídliště v Radovesicích (*Salač 1995*). Další keramické lžičky se však objevují až ve stupni LTD2/RA, v již novém kulturním prostředí plaňanské skupiny großromstedtské kultury. Kromě mlékojedských exemplářů (obr. 1: A: 2) je známa ještě lžička z Roztok u Prahy (obr. 1: A: 3; *Pleiner 1960, obr. 7: 6*; vyobrazena v *Motyková-Šneidrová 1965, tab. 37: 12*), pouze dle zmínek v textu a bez vyobrazení je uváděna ještě jedna z Dřetovic na Kladensku (obr. 1: A: 4; *Motyková-Šneidrová 1965, 159*). Z Trmic u Ústí nad Labem pochází keramická lžička z objektu II/93 datovaného do rozmezí stupňů A–B1 (obr. 1: A: 5), jde však pouze o malý fragment těla bez násady.³ Z mladších stupňů doby římské známe zatím pouze lžičku z objektu 4/74 z Březánek na Teplicku, jenž je datován do rozmezí stupňů C2–C3 (obr. 1: A: 6; *Ernée 1992, 37, tab. 17: 19*), což je poměrně dost pozdní a nezvyklá datace. Pokud se po mladších dokladech lžiček obrátíme

² Patrně již ve stupni LTD1, jistě je už vyvinutá ve stupni LTD2/RA, v tzv. großromstedtském horizontu (v Čechách do něj spadá tzv. plaňanský horizont).

³ Za tu to informaci děkuji A. Reszczyńské.

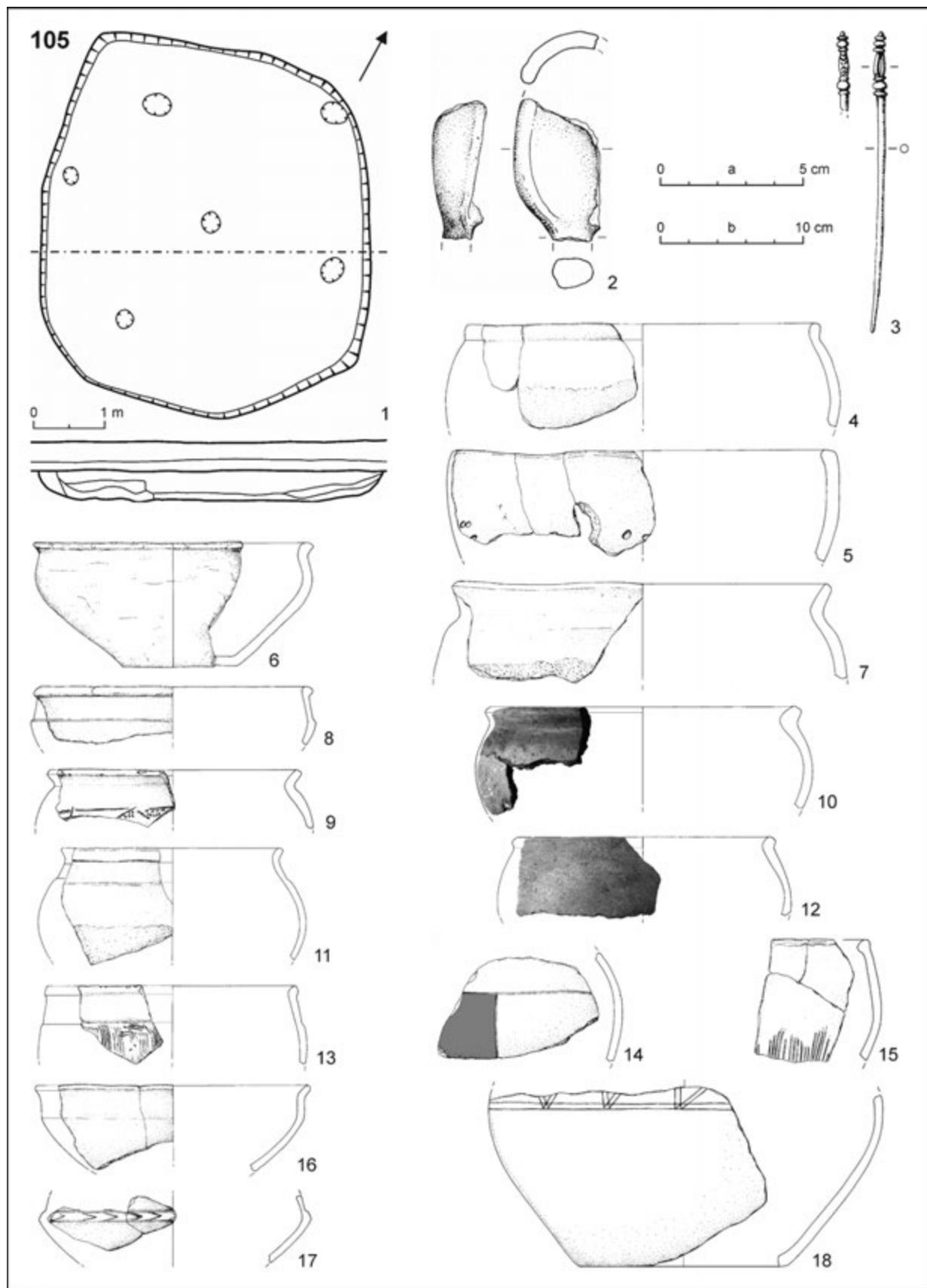

Obr. 3. Mlékojedy, okr. Mělník. Objekt 94. 2 – keramická lžička; 3–10 – výběr typologicky určitelných nálezů. Měřítka: a – 2; b – 3–10.

mimo Čechy, shledáme, že do stupňů B2–C1 je datována také lžička z lokality przeworské kultury Otałęż v Podkarpatí. Jelikož se tento nález nemůže již spojovat s vlivem jastorfské kultury, interpretuje její výskyt A. Michałowski jako důsledek silných vlivů z dáckého kulturního okruhu (lipická kultura; *Michałowski 2004, 134–136*). Jak však interpretaci naložit s nálezem z Břežánek, to je zatím otázka.

Jak vidno, se 3 exempláři keramických lžiček je osada v Mlékojedech v rámci Čech výjimečná, bezpochyby se však na tomto výsledku podepisuje rovněž stav publikování zkoumaných sídlišť doby římské.⁴ Je zajímavé, že všechny exempláře pocházejí z prostorově příbuzných objektů ve střední části sídliště (obr. 1: B). Pouze 1 ze 3 kusů se však dochoval v úplnosti (obj. 88; obr. 1: B: II; 2: 2), zbylé 2 jsou pak

⁴ Podobného jevu si všimají rovněž autoři soupisu keramických lžiček z Durynska. Celkem polovina ze 40 jimi uváděných exemplářů pochází ze 2 sídlištních lokalit Gorsleben a Westgreußen, které sami dlouhodobě zpracovávali (Knechtel/Seidel 2020, 31).

Obr. 4. Mlékojedy, okr. Mělník. Objekt 105. 2 – keramická lžička; 3–18 – výběr typologicky určitelných nálezů. Měřítko: a – 2, 3; b – 4–18.

k dispozici pouze ve fragmentech (obj. 94 a 105; obr. 1: B: II, III; 3: 2; 4: 2). Je tedy zřejmé, že typologicky (dle třídění A. Michałowského) lze určit jen exemplář z objektu 88, stejně jako jen několik málo kusů z dalších českých lokalit, zmíněných v textu výše. Lžičku z mlékojedského objektu 88 lze řadit k typu IV: 4, jenž je charakteristický plochým, jednoduše zakončeným úchytem. Stejně lze určit také obě lžičky z Lužice u Chomutova. Poněkud matoucí kresba lžičky z Roztok naznačuje dutý úchyt kruhového průřezu, což je znak, který dosud nebyl na jiných nálezech pozorován. Lžička z Břežánek má úchyt odlomený, avšak jeho kruhový průřez naznačuje příslušnost k typu III: 2. Podle A. Michałowského jsou lžičky typu IV rozšířené především v 2.–1. stol. př. n. l. na celém prostoru jastorského okruhu od východního a severního Německa, přes Polsko až k pobřeží Černého moře (Michałowski 2004, 140, 141). Varianta IV: 4, která je v Čechách zastoupena exempláři z Mlékojed a Lužice u Chomutova, patří v Durynsku mezi nejrozšířenější a pochází jak z časných kontextů (mladolátkenských), tak i pozdně augustovského až časně tiberiovského období v případě nálezu nejmladšího (Knechtel/Seidel 2020, 36). To ostatně naznačuje i datování českých exemplářů. Lžičky z Lužice u Chomutova pocházejí jistě z LTD1. Objekt 88 v Mlékojedech neobsahoval větší množství datovatelného materiálu – kostěnou jehlici s nízkou polokulovitou hlavicí typu Beckmann III:49 (obr. 2: 4) lze sice datovat do stupně B1–B2 (Beckmann 1966, 24), ale vzhledem k přítomnosti zlomků nádob s fasetovaným okrajem (obr. 2: 9, 10) nelze vyloučit ani dataci do stupně A. Druhý objekt z Mlékojed obsahující zlomek keramické lžičky (polozemnice 94) rovněž obsahoval jen menší množství typologicky určitelných nálezů. Charakteristický zlomek plecí s plastickou horizontální lištou (obr. 3: 5) naznačuje však dataci spíše do stupně B1. Zato poslední objekt, polozemnice 105, byl na nálezy poměrně bohatý. Mimo početný soubor keramických nádob, v nichž se mísí prvky (nejspíše intruze) plaňanského horizontu (obr. 4: 9, 18), obsahuje rovněž mladší tvary zastoupené míšami a terinami trojčlenného dělení (obr. 4: 8, 11, 13, 17). Především zde však byla nalezena bronzová jehlice s prolamanou a profilovanou hlavicí (obr. 4: 3). Po obou stranách středové části je na ní patrná výzdoba úzkými horizontálními žebírkami. Je možné ji určit jako typ 9 podle B. Beckmanna. Podobnou nalezl kdysi už J. L. Pič u nymburského cukrovaru společně se zlomy, které jistě nebyly starší než stupeň B1 (Pič 1905, 119, 120, 308, 309, obr. 59). Podstatně lépe datovatelné kusy však nalezneme na pičorském pohřebišti, a to celkem ve 4 případech (hroby 66, 123, 133, 134), ve všech případech datovaných do stupně B1 (Droberjar 1999, tab. 52,66: 5, 71,123: 1, 74,134: 4, 76,133: 4). Výskyt jehlic s vertikálním otvorem se nápadně vymezuje do prostoru Čech (Beckmann 1966, tab. 9).

Zdá se tedy, že přítomnost hliněných lžiček v Čechách ve stupni A (neřkuli ve stupni LTD1, jak ukazují lžičky z Lužice u Chomutova) doby římské souvisí s poslední fazí jastorské kultury, resp. s okruhem, který tento kulturní komplex spoluvtváří před a kolem poloviny 1. stol. př. n. l. (v době mladších horizontů stupně Seedorf). V této době v ní nezanedbatelnou roli hraje především ve stupni LTD1 expandující przeworská kultura. Tento kulturní kvas je možné ztotožnit s počátkem grobromstedtské kultury, která se ve 2. polovině 1. století př. n. l. postupně proměňuje ve vyvinutou kulturu doby římské. Keramické lžičky představují určitý pozůstatek a nepatrnou součást archaické hmotné kultury, která se na naše území etapovitě dostává ze severního směru již od stupně LTD1. V dalším vývoji v Čechách zcela převládla v podobě tzv. plaňanské skupiny stupně A. Během prvního století nového letopočtu (po konci stupně B1) však pod názvem grobromstedtská kultura z archeologické literatury mizí a hovoří se o ní již jen jako o labskogermánském kulturním okruhu. Jakkoli jsou keramické lžičky součástí této kulturní změny a proudu s celkem dobře dokumentovaným původem, popisovat je jako „germánské“ při současném stavu výzkumu příliš nelze. Mnohem přesnější a metodicky správnější je vyjádření, že spíše než etnogenezi Germánů odrážejí specifický dlouhý vývoj v severní části střední Evropy, reprezentovaný v archeologické terminologii rozšířením jastorské kultury a jí příbuzných kulturních skupin.

LITERATURA

Babeş 1993

M. Babeş: *Die Poineşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30. Bonn 1993.

Barthel 1984

S. Barthel: Latènesiedlung von Grossfahner. *Alt-Thüringen* 20, 1984, 81–139.

Beckmann 1966

B. Beckmann: Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. *Saalburg-Jahrbuch* 23, 1966, 5–100.

Beneš 2021

Z. Beneš: Mlékojedy – sídliště z počátku doby římské ve středních Čechách a některé jeho chronologické a kulturně-historické souvislosti. In: E. Droberjar/B. Ko-

- Droberjar 1999* moróczy (ed.): *Příspěvky k poznání barbaršských komunit. Archeologie barbarů 2016 a 2018*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 70. Brno 2021, 15–33.
- Droberjar 2006* E. Droberjar: *Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfelder der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen*. Fontes archaeologici Pragenses 23. Pragae 1999.
- Ender 2010* E. Droberjar: Plaňanská skupina grossromstedtské kultury. K chronologii germánských nálezů a lokalit v Čechách na sklonku doby laténské a v počátcích doby římské. In: E. Droberjar/M. Lutovský (ed.): *Archeologie barbarů 2005*. Praha 2006, 11–90.
- Ernée 1992* W. Ender: Eisenzeitliche Siedlungen im Umfeld des Gräberfeldes von Liebersee bei Torgau an der Elbe in Nordsachsen. In: M. Meyer (Hrsg.): *Haus – Gehöft – Weiler – Dorf. Siedlungen der Vorrömischen Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa*. Berliner Archäologische Forschungen 8. Rahden/Westf. 2010, 121–156.
- Kanter 1998* M. Ernée: *Osiđení na Lomském potoce v severozápadních Čechách v prvních pěti stoletích našeho letopočtu*. Diplomová práce. ÚPRAV Filozofická fakulta Univerzita Karlova. Praha 1992. Nepublikované.
- Knápek 2007* H. Kanter: Vor, während und mit den Römern. *Archäologie in Deutschland* 4, 1998, 53.
- Knechtel/Seidel 2020* A. Knápek: Nové nálezy púchovské kultury v Podbeskydí. *Pravěk. Nova řada* 16, 2007, 463–482.
- Michałowski 2004* R. Knechtel/M. Seidel: Eisenzeitliche Tonlöffel aus Thüringen. *Neue Ausgrabungen und Funde in Thüringen* 10, 2020, 31–42.
- Michałowski 2014* A. Michałowski: Łyżki gliniane z okresu przedrzymskiego z terenów Europy Środkowej. In: H. Machajewski (red.): *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań 2004, 123–160.
- Motyková-Šneidrová 1963* A. Michałowski: Elements of the Jastorf Culture in Wielkopolska. Import of Ideas or Migration of Peoples? In: J. Brandt/B. Rauchfuß (Hrsg.): *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa*. Hamburg 2014, 287–301.
- Motyková-Šneidrová 1965* K. Motyková-Šneidrová: *Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen*. Fontes Archaeologici Pragenses 6. Praha 1963.
- Müller 1983* K. Motyková-Šneidrová: Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit in Böhmen. *Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte* 5, 1965, 103–174.
- Munteanu/Iarmulschi 2013* R. Müller: Eine spätlatènezeitliche Siedlung von Kleinkayna. Gemeinde, Großkayna, Kr. Merseburg. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 66, 1983, 51–68.
- Nikulka 2014* O. Munteanu/V. Iarmulschi: Linguri de lut din mediul culturii Poinești-Lucaleuca. *Revista Arheologică, serie nouă* 9, 2013, 76–84.
- Pavlù/Zápotocká 2007* F. Nikulka: Zur Regionalisierung der Jastorfkultur: theoretische und methodische Grundlagen. In: J. Brandt/B. Rauchfuß (Hrsg.): *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa*. Hamburg 2014, 49–56.
- Pescheck 1978* I. Pavlù/M. Zápotocká: *Archeologie pravěkých Čech 3. Neolit*. Praha 2007.
- Peschel 1978* Ch. Pescheck: *Die germanischen Bodenfunde der römischen Kaiserzeit in Mainfranken*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 27. München 1978.
- Pieta 1982* K. Peschel: Anfänge germanischer Besiedlung im Mittelgebirgsraum. Sueben – Hermunduren – Markomannen. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege Beiheft 12. Berlin 1978.
- Pieta 1996* K. Pieta: *Die Púchov-Kultur*. Studia Archaeologica Slovaca. Studia 1. Nitra 1982.
- Píč 1905* K. Pieta: *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava 1996.
- Pleiner 1960* J. L. Píč: *Starožitnosti země české II/3. Žárové hraby v Čechách a příchod Čechů*. Praha 1905.
- Pleiner/Rybová 1978* R. Pleiner: Význam typologie železářských pecí v době římské ve světle nových nálezů z Čech. *Památky archeologické* 51, 1960, 184–220.
- Podborský a kol. 1993* R. Pleiner/A. Rybová (ed.): *Pravěké dějiny Čech*. Praha 1978.
- von Rauchhaupt 2003* V. Podborský a kol.: *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid*. Nová řada sv. 3. Brno 1993.
- Salač 1995* R. von Rauchhaupt: Die eisenzeitliche Siedlung vom Windmühlenberg bei Nitschka. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 45, 2003, 197–230.
- Salač/Kubálek 2015* V. Salač: Zur ältesten germanischen Besiedlung Böhmens. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtář (Hrsg.): *Kelten, Germanen, Römer in Mitteldonaugebiet von Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*. Brno – Nitra 1995, 145–176.
- Seyer 1982* V. Salač/T. Kubálek: *Laténská sídlíště keramika v severozápadních Čechách*. Praha 2015.
- H. Seyer: Siedlung und archäologische Kultur der Germanen im Havel-Spree-Gebiet in den Jahrhunderten vor Beginn. Z. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte* 34. Berlin 1982.

Early Roman Period Ceramic Spoons from the Territory of Bohemia and Their Relation to Migrations at the Turn of the Late La Tène and the Roman Period

Zdeněk Beneš

Summary

The aim of this text is to present a specific type of artefact that in context of Bohemia has not been studied yet – ceramic spoons in the cultural context of the Roman period. A collection of 3 examples were documented from a settlement site in Mlékojedy (Mělník dist.) that is dated to the beginning of the Roman period (A to B1). Another 6 examples are known from the older excavations in the Czech Republic. With the exception of a find from Břežánky (Teplice dist.), which is dated to the Younger to Late Roman period, the Bohemian finds are dated to the period LTD1 to Roman B1. The oldest examples were found in a pit house 9 from site Lužice near Chomutov, can be connected with the marginal zone of the Late La Tène culture that was strongly influenced by the Przeworsk culture. The rest of the finds belong to the settlement of the Großromstedt culture from the Early Roman period.

Based on the foreign publications it is clear that ceramic spoons were found in the wider area of the Jastorf culture, which since the turn of the Early and Late Iron Age spread from northern and central Germany to central Poland. Typologically they can be divided into 4 types and a number of variants, but the chronological and cultural consequences of this division are not always clear. However, it seems that at least half of the Czech examples of ceramic spoons belong to variant IV: 4 according to A. Michałowski, which is typical for the region of central Germany, i.e. the core of the origin and spread of the Großromstedt culture. Since the ceramic spoons in the La Tène period are unknown in Bohemia, it is obvious that they appeared in Bohemia as a specific cultural element of the Großromstedt culture – originally taken from the Jastorf culture.

However, it is much more difficult to interpret the function of these spoons. There are a number of hypotheses, from the use in metallurgy, through the preparation of herbal drugs, to common use in the kitchen and dining. In the context of the Czech findings, however, it is not yet possible to conclusively incline any of them.

Fig. 1. Mlékojedy, Mělník dist. A – Position of the sites with finds of ceramic spoons on the map of Czech Republic. 1 – Mlékojedy; 2 – Lužice u Chomutova; 3 – Roztoky u Prahy; 4 – Dřetovice; 5 – Ústí nad Labem-Trmice; 6 – Břežánky.

B – On the plan of Mlékojedy settlement features with ceramic spoons are marked with circles. I – feature 88; II – feature 94; III – feature 105.

Fig. 2. Mlékojedy, Mělník dist. Feature 88. 1 – ceramic spoon; 2–11 – selection of distinctive finds. Scale: a – 2–4; b – 5–11.

Fig. 3. Mlékojedy, Mělník dist. Feature 94. 2 – ceramic spoon; 3–10 – selection of distinctive finds. Scale: a – 2; b – 3–10.

Fig. 4. Mlékojedy, Mělník dist. Feature 105. 2 – ceramic spoon; 3–18 – selection of distinctive finds. Scale: a – 2, 3; b – 4–18.

Translated by Viktoria Čistáková

Mgr. Zdeněk Beneš
Ústav pro archeologii
Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Celetná 20
CZ – 110 00 Praha 1
zdeneb.benes@uappsc.cz

VÝPOVEDNÉ MOŽNOSTI RÍMSKO-PROVINCIALEJ KERAMIKY NA POHREBISKÁCH Z MORAVY¹

Stanislav Sofka

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.6>

Keywords: Moravia, Roman-provincial pottery, burial ground, Roman period, terra sigillata, mortaria

Explanatory Possibilities of Roman-Provincial Pottery in Burial Grounds in Moravia

In the presented contribution, we are devoted to finds of Roman-provincial ceramics from the region of Moravia, Czech Republic, specifically the area of the present-day South Moravian, Zlín and Olomouc regions. In terms of time, the work is limited to the Roman period. In the region of Moravia, Roman-provincial pottery was discovered in 11 locations, in approximately 41 graves. In total, around 450 fragments/vessels were found in the burial grounds. In terms of numbers, it was most represented in the Šitbořice, Modřice and Velké Hostěrádky burial grounds. Roman-provincial ceramics were also found in the Kostelec na Hané, Mikulov, Nedakonice, Velatice, Hroznová Lhota, Miroslav and Znojmo burial grounds. Fine yellow-orange ceramics, fine gray ceramics, glazed ceramics and terra sigillata are mainly represented. Among the shapes, jugs, ring bowls and mortars are mainly represented. The role of this pottery in burials is questionable. As the finds from Šitbořice show, the ceramics found in the layers may not come from destroyed graves. It could be related to burial rituals.

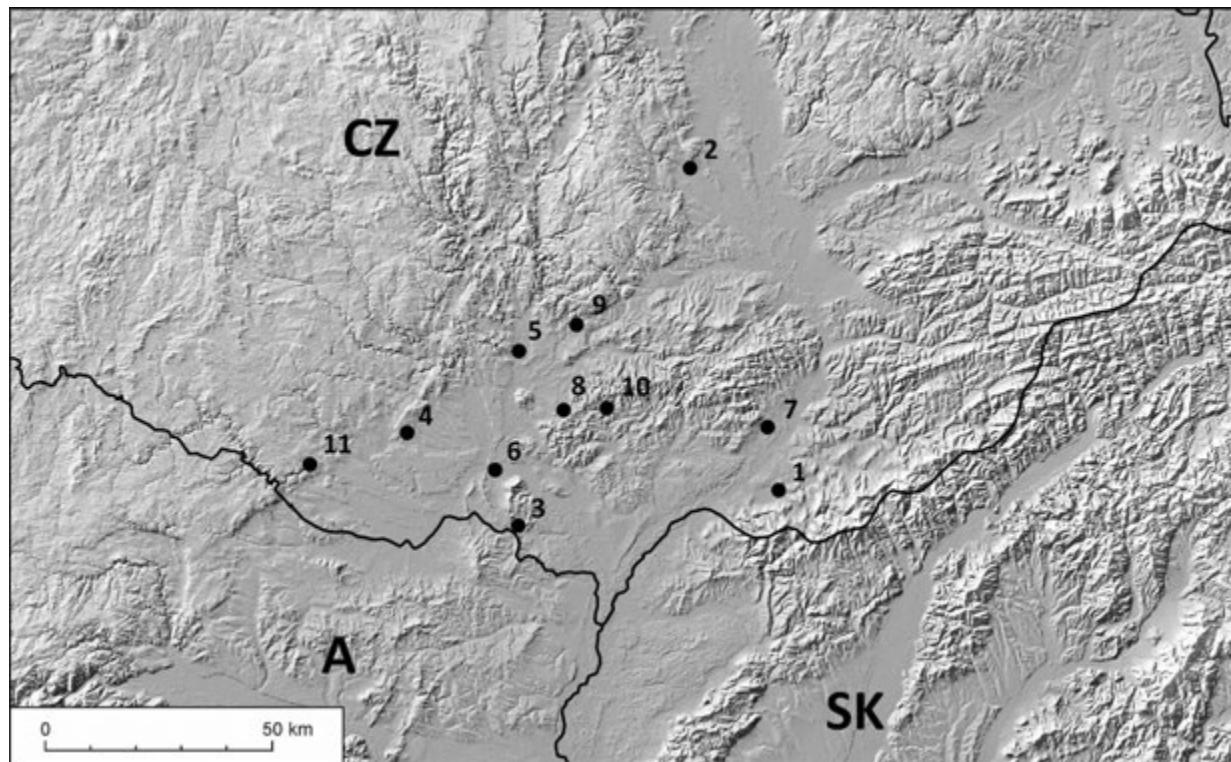
ÚVOD

Medzi nálezmi z doby rímskej má rímsko-provinciálna keramika (ďalej len RPK) výrazné zastúpenie. Je dôležitým indikátorom obchodných vzťahov a kontaktov medzi rímskymi provinciami a barbarikom. V regióne Morava ide o najpočetnejšie zastúpený artefakt provinciálnej výroby a vyskytuje sa často na sídliskách. V kombinácii s chronologickými možnosťami RPK a jej výpovednou hodnotou, v rámci obchodných kontaktov, môže byť v budúcnosti dôležitým zdrojom informácií pri skúmaní kontaktov medzi provinciami, domácim obyvateľstvom a pre vzťahy v oblasti germánskej spoločnosti. Dôležitý je aj výskyt RPK na pohrebiskách. Cieľom práce je priniesť prehľad o aktuálnom stave výskytu RPK na pohrebiskách z regiónu Morava, zodpovedať otázky o hojnosti výskytu tohto typu, jej druhovom a tvarovom zastúpení, vyhodnotenie jej výskytu na jednotlivých pohrebiskách a porovnanie s regiónnimi stredodunajského barbarika. Taktiež je cieľom pokúsiť sa zodpovedať na otázky, prečo vôbec dochádzalo k ukladaniu týchto artefaktov do hrobov a ako sa situácia výskytu RPK líši od situácie na sídliskách.

METÓDA

Pri spracovaní jednotlivých pohrebísk sme vychádzali z publikovaných informácií. Zvolené boli pohrebiská, kde sa jednoznačne v uverejnených zdrojoch uvádza výskyt RPK. Informácie o jednotlivých nálezoch boli následne spracované formou databázy, s prihliadnutím aj na informácie o sprievodných nálezoch a celkovo o pohrebiskách. V rámci geografického vymedzenia opisujeme región Morava, a to v hraniciach Juhomoravského, Zlínskeho a Olomouckého kraja. Z chronologického hľadiska sa venujeme obdobiu doby rímskej, teda 1.–4. stor. n. l.

¹ Príspevok predstavuje prepracovanú verziu referátu, ktorý odznel na 16. protohistorickej konferencii „Archeológia barbarov“ v Trnave, 30. 9. až 2. 10. 2021.

Obr. 1. Mapa pohrebísk s nálezmi rímsko-provinciálnej keramiky na Morave (čísla lokalít sa zhodujú s číslami v katalógu).

Pri pohľade na rozmiestnenie pohrebísk s nálezom RPK (obr. 1) je možné badať výraznejšiu koncentráciu pohrebísk s väčším zastúpením RPK v oblasti južne od Brna. Do značnej miery je to spôsobené väčším záujmom bádateľov o tento región, vyššou koncentráciou archeologických inštitúcií, ako aj väčším počtom vykonávaných záchranných výskumov. Dokladom tohto môže byť aj množstvo prebádaných sídlisk v tejto oblasti. Najsevernejšie nálezy RPK z pohrebísk moravského regiónu pochádzajú z lokality Kostelec na Hané, najvýchodnejšie lokality sú Znojmo a Miroslav.

HISTÓRIA BÁDANIA

Bádatelia, skúmajúci RPK v regióne Morava, sa zamerali hlavne na nálezy zo sídlisk (*Droberjar 1989; Perička 1965*), keďže sa vyskytovali vo väčšom počte. Pri pohrebiskách bola bežná provinciálna keramika spomenutá okrajovo alebo vôbec. Dôraz sa kládol na terru sigillatu, primárne kvôli jej chronologickej citlivosti. Poväčšine však bola tiež publikovaná len v rámci literatúry, venujúcej sa priamo pohrebiskám. Toto sa zmenilo až v dobe, keď sa objavili publikácie, ktoré sa venujú terre sigillate z pohrebísk (*Halama 2011; Kuzmová 2019*).

Menší záujem o RPK na pohrebiskách je primárne spôsobený jej oveľa menším zastúpením medzi nálezmi z pohrebísk a jej nižšou chronologickou citlivosťou.

Snahu o rozoznanie úlohy RPK na pohrebiskách do značnej miery obmedzuje aj stav bádania pohrebísk v danom regióne. Môžeme tu pozorovať jasný nepomer medzi prebádanými sídliskami a pohrebiskami. Rovnako zohráva dôležitú úlohu aj úroveň výskumu, o akú formu výskumu išlo a kedy bolo pohrebisko skúmané. Mnoho nálezov starších hrobov, nájdených hlavne ešte v 19. stor. alebo začiatkom 20. stor., je otázných, napr. Brno-Ivanovice (*Beninger/Freising 1933, 23*) a nálezy zo Znojma (*Beninger/Freising 1933, 44*). Problematické sú aj antropologické analýzy, kde v mnohých prípadoch určenie absentuje alebo stav dochovania nedovoľuje presnejšie určenie veku a pohlavia zosnulého. Závažným problémom je aj neustále ničenie pohrebísk orbou a nelegálnymi zásahmi stavebníkov alebo vykrádačmi, kde dochádza k obrovským stratám informácií. Jednotlivým pohrebiskám bola venovaná rôzna úroveň pozornosti. Niektoré z nich sa dočkali publikovania formou katalógu, zatiaľ čo iné zostali len v podobe krátkych prehľadových článkov. Nálezy RPK, pochádzajúce pravdepodobne z pohrebiska v Hroznovej

Lhote, publikoval vo svojej práci, zameranej na nálezy zo zberov pomocou detektoru kovov, T. Zeman (2017). Z pohrebiska v Kostelci na Hané boli katalógovou formou spracované nálezy J. Zemanom (1961). Žiaľ, pohrebisko z Mikulova sa zatiaľ dočkalo len spracovania v podobe krátkych článkov, kde RPK z tejto lokality publikoval R. Tichý (1957). Podobne, len v rámci krátkeho príspevku, boli publikované otázne nálezy z Miroslava (Jelínská 2002). Rozsiahle pohrebisko z Modřic sa dosiaľ tiež, bohužiaľ, nedočkalo rozsiahlejšej publikácie a výsledky z výskumov boli vydané len formou kratších publikácií (Kos 2004; 2005; 2014; Mikulková 2014). Z kniežacieho hrobu z Mušova bola RPK zverejnená E. Droberjaram (2002) a z lokality Nedakonice boli nálezy spracované len v rámci diplomovej práce T. Zemana (1999). Pohrebisko z lokality Šitbořice sa okrem kratších článkov (Pernička 1962; 1963) dočkalo aj publikácie formou katalógu (Droberjar/Kazdová 1993). Neskoršie výskumy a zbery, organizované Ústavom archeológie a muzeológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity, boli spracované v diplomovej práci M. Vlacha (2010) a dôležité závery publikované v článku (Vlach/Vachůtová 2011). Podrobnejšieho rozboru sa dočkalo pohrebisko z Velatic (Jílek/Kuča/Sojková 2011) a aj pohrebisko z Veľkých Hostierádok, ktoré bolo uverejnené v podobe kratších prác, ako aj v katalógovej podobe (Ludikovský 1965; Peškař/Ludikovský 1978). Nálezy zo Znojma boli publikované len v staršom príspevku od E. Beningera a H. Freisinga (1933).

LOKALITY S NÁLEZMI RPK

Najviac nálezov RPK bolo zaznamenaných na pohrebiskách Modřice, Šitbořice a Veľké Hostierádky. Ten-to fakt je spôsobený hlavne stavom bádania, keďže na všetkých uvedených lokalitách bol uskutočnený záchranný alebo systematický výskum a odkrytá bola relatívne veľká plocha pohrebiska. Tieto pohrebiská sme preto opísali ako prvé, potom nasledujú ostatné, podľa množstva RPK nájdenej na nich, tiež podľa stavu preskúmania lokality a množstva publikovaných informácií. Ďalej sú prezentované hroby s nálezmi RPK z jednotlivých pohrebísk, a to podľa poradového čísla hrobu. Na začiatku je uvedené typologické a tvarové zaradenie RPK, nasleduje opis ostatných predmetov uložených v hrobe a jeho chronologickej zaradenie. Pri hroboch, kde boli publikované výsledky antropologických analýz, sú uviedli aj tie. Na záver každého pohrebiska sú predstavené nálezy RPK z vrstiev.

Pohrebiskom s najvýraznejším zastúpením RPK je pohrebisko v Šitbořiciach. Celkovo z pohrebiska pochádza približne 370 fragmentov RPK (Vlach 2010, 88), z tohto sa v hroboch nachádzalo len minimum. Išlo konkrétnie o hroby 6, 8, 24, 36, 38, 43 a 44, čo tvorí približne 14,9 % z celkového počtu. Za zmienku stojí hlavne hrob 6, v ktorom bola nájdená celá nádoba jemnej žlto-oranžovej keramiky. Tvarovo ju môžeme zaradiť k džbánu s výlevkou typu Gassner, ktorý sa vyskytuje v Carnunte, sporadicky v periode 1 a 2, s najväčším zastúpením v periode 3 (Gassner 1990, 140, tab. 1: 25). Uložený bol v urnovom hrobe, kde sa nachádzala aj keramická miska domácej produkcie, fragmenty bronzového vedra, fragmenty sklenenej nádoby, železné nožnice, železný nôž, kosterný hrebeň, ihlica a fragmenty domácej keramiky. Podľa antropologického určenia bola v hrobe dospelá žena a hrob je datovaný do stupňa B2/C1 (Droberjar/Kazdová 1993, 143, 144, tab. 2). Pri hrobe 8 je otázne, či fragment žlto-oranžovej keramiky bol jeho súčasťou, keďže sa našiel 30 cm nad hrobom a pohrebisko bolo vystavené intenzívnej poľnohospodárskej činnosti (Droberjar/Kazdová 1993, 108–111). Z hrobov 24, 43 a 44 pochádzajú fragmenty prstencových misiek. Fragment z hrobu 24 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 8: 24/2) možno priradiť k typu Droberjar IA1b (Droberjar 1989, 90–92), fragment z hrobu 43 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 11: 43/3) k typu Droberjar II (Droberjar 1989, 90–92) a fragment z hrobu 44 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 11: 44/3) k typu Droberjar IA1 (Droberjar 1989, 90–92). Hroby sa radia k chudobnejším, okrem urny a fragmentov RPK boli v hrobe väčšinou len fragmenty domácej keramiky. Všetky boli urnové, patrili dospelým jedincom, a to ženám aj mužom. Datované sú do stupňov C1b–C2 (Droberjar/Kazdová 1993, 143, 144). Z hrobu 36 pochádza fragment okraja jemnej šedej keramiky, rovnako prepálený. Išlo tiež o urnový hrob, v ktorom sa ešte nachádzal železný nôž, železný hrot kopíje, železná pracka a fragmenty domácej keramiky. V hrobe bol uložený pravdepodobne dospelý muž. Datovaný je do stupňa C3 (Droberjar/Kazdová 1993, 143, 144, tab. 9: 36/2). Z hrobu 38 pochádzajú štyri fragmenty, pravdepodobne RPK. Okrem urny a RPK obsahoval hrob aj železné predmety a fragmenty domácej keramiky. Uložený bol v ňom dospelý muž. Datovaný je do stupňov C1–C3 (Droberjar/Kazdová 1993, 143, 144). Väčšina fragmentov RPK z pohrebiska v Šitbořiciach pochádza z vrstvy mimo hrobov. Medzi nimi bolo nájdených 32 fragmentov terry sigillaty, z ktorých bolo možné určiť sedem fragmentov (Droberjar/Kazdová 1993, 138–141, tab. 15: 16–32) ako výrobky dielní Lezoux (majstri Divixtus, Cinnamus a Casurius) a Rheinzabern (majstri Cobnertus I a Januarius II). Ďalej z vrstvy pochádza okolo 150 fragmentov jemnej žlto-oranžovej keramiky, približne 120 fragmenty jemnej šedej

keramiky a 57 fragmentov glazovanej keramiky, 52 z nich možno tvarovo priradiť ku mortáriám (Vlach 2010, 102). Značná časť fragmentov z hrobov aj z vrstiev nesie stopy po sekundárnom prepálení.

Podobnú situáciu ako v Štibořicích môžeme pozorovať aj vo Velkých Hostéradkách. V hroboch bola RPK zaznamenaná len v dvoch prípadoch, a to v hroboch 55 a 59. Výraznejší počet RPK bol nájdený vo vrstve. V hrobe 55 bol uložený fragment prstencovej misky (Peškař/Ludikovský 1978, obr. 13: 1), ktorý možno priradiť k typu Droberjar IIB (Droberjar 1989, 90–92), a fragment glazovanej keramiky. Spolu s nimi boli v jame uložené fragmenty domácej v ruke a na kruhu vyrábanej keramiky, hlinené prasleny a fragmenty bronzovej nádoby. Hrob patril žene a je datovaný do stupňa C2 (Peškař/Ludikovský 1978, 79). V jamovom hrobe 59 bol nájdený fragment džbánu jemnej šedej keramiky, spolu s domácou keramikou. Datovaný je taktiež do stupňa C2 (Peškař/Ludikovský 1978, 79, obr. 13: 17). Rovnako ako v Štibořicích, aj tu sa nachádzalo viacero fragmentov RPK vo vrstve. Okrem fragmentov jemnej žlto-oranžovej a jemnej šedej keramiky, pri ktorých možno tvarovo fragmenty priradiť ku džbánom a prstencovým miskám, patrila väčšina fragmentov ku glazovanej keramike. Pri 40 fragmentoch bolo možné určiť, že pochádzajú z minimálne 15 mortárií, z toho 38 malo zachované zvyšky glazovania (Peškař/Ludikovský 1978, 113). Aj tu možno na značnom počte pozorovať stopy po sekundárnom prepálení.

K pohrebiskám s výraznejším počtom RPK sa radí aj pohrebisko v Modřicích, odkryté v rámci záchranného výskumu. Nájdených bolo pri tom okolo 230 hrobov z doby rímskej (Kos 2014, 157), čo pohrebisko radí k najväčším odkrytým na Morave. RPK sa nachádzala v minimálne 25 hroboch a ďalšie nálezy pochádzajú z vrstvy (Mikulková 2014, 172). Žiaľ, vyhodnocovanie tohto pohrebiska komplikuje absencia katalógového spracovania všetkých nálezov. V hroboch 1811, 1824, 1827 a 1838 sa nachádzala po jednom fragmente terra sigillata. V hrobe 1837 sa malo nachádzať 20 fragmentov keramiky typu terra sigillata, čo by tento hrob radilo k výnimočnejším v oblasti Moravy, pokiaľ ide o počet luxusnejšieho typu RPK (Mikulková 2014, 172). V ďalších 16 hroboch boli nájdené fragmenty RPK, prislúchajúce typologicky k jemnej šedej a jemnej žlto-oranžovej keramike (Mikulková 2014, 172). Podobne, ako aj na iných pohrebiskách, aj tu bola RPK nájdená vo vrstve, avšak jej počet je menší než na pohrebiskách Šitbořice a Velké Hostéradky, čo môže byť hlavne zapríčinené typom výskumu. Z vrstvy pochádzajú fragmenty jemnej šedej, jemnej žlto-oranžovej a glazovanej keramiky. Z tvarového hľadiska boli zastúpené džbány a v siedmich prípadoch fragmenty glazovaných mortárií. Dva fragmenty z vrstvy patrili ku keramike typu terra sigillata (Mikulková 2014, 172).

Menšie zastúpenie RPK je na pohrebiskách Hroznová Lhota, Mikulov, Miroslav, Nekadonice, Kostelec na Hané, Velatice a Znojmo. Nálezy z Hroznovej Lhoty pochádzajú z detektorového zberu, a teda zoštáva otázne, či ide o nálezy z pohrebiska. Nájdené boli fragmenty terry sigillaty a jemnej žlto-oranžovej keramiky, z toho tvarovo možno priradiť pári fragmentov k džbánu (Zeman T. 2017, 231–237).

Pri výskume na pohrebisku v Kostelci na Hané boli nájdené dva fragmenty, ktoré tvarovo patria k prstencovým miskám. Typologicky prislúchajú k jemnej šedej keramike. Jeden fragment pochádza z hrobu 321 a jeden zo žiaroviska. Fragment z hrobu 321 možno priradiť k typu Droberjar II A2c (Droberjar 1989, 90–92). Spolu s fragmentom RPK sa zachoval len fragment domácej v ruke vyrobenej nádoby, ktorá pravdepodobne slúžila ako urna a zvyšky antropologického materiálu (Zeman J. 1961, 136, obr. 65: A/a). Druhý fragment RPK pochádza z predpokladaného žiaroviska (Zeman J. 1961, 174) a možno ho priradiť k typu Droberjar II A1c (Droberjar 1989, 90–92).

V žiarovom urnovom hrobe 12, z pohrebiska v Mikulove, bol na zvyškoch antropologického materiálu uložený fragment žlto-oranžovej keramiky. Hrob obsahoval aj železnú jednodielnu sponu s obdlžníkovou nôžkou, neurčený železny predmet a železny nôž (Tichý 1957, 63, 64). Z vrstvy mimo hrobov pochádza ešte niekoľko fragmentov RPK, z ktorých možno uviesť fragment pravdepodobne mortária, glazovanej nádoby a pravdepodobne fragment terry sigillaty (Tichý 1957, 60–64).

Z Velatic pochádza RPK z jamových hrobov 17 a 18. Oba hroby boli silno poškodené orbou. V hrobe 17 boli nájdené fragmenty keramiky, pochádzajúce z tej istej nádoby, ktorú možno tvarovo priradiť k džbánu. V hrobe sa dochovali už len zvyšky antropologického materiálu. Uložená v ňom bola dospelá žena, datovaný je do stupňov C2–C3 (Jílek/Kuča/Sojková 2011, 262–265, tab. VII: 17). Pri hrobe 18 je otázne, či fragmenty RPK pochádzajú z hrobu, alebo z vrstvy a k hrobu sa dostali náhodou počas orby. Nájdených bolo sedem fragmentov, ktoré bolo možné určiť ako glazované mortáriá. Pochádzali z viacerých nádob. Okrem RPK sa v ňom nachádzali fragmenty domácej germánskej keramiky a zvyšky antropologického materiálu. Uložený v ňom bol dospelý jedinec bez bližšieho určenia pohlavia. Datovaný je do stupňov C1b–C3 (Jílek/Kuča/Sojková 2011, 262–265, tab. VII: 18).

V hrobe 10 (VI/1935) z Nedakonic mal byť nájdený fragment jemnej žlto-oranžovej keramiky. Tvarovo ho možno priradiť k hrncom hruškovitého tvaru. V jamovom hrobe sa nachádzala aj železná spona

s valcovitou hlavicou zdobená strieborným drôtikom a železné nákončie, taktiež zdobené strieborným drôtikom. Hrob je datovaný do stupňa B2 (Zeman T. 1999, 49, 50).

Z Miroslava pochádza náhodný nález dvoch pravdepodobne hrncovitých nádob RPK, ktoré mali slúžiť ako urny. Podľa autorky boli v jednej nádobe nájdené zvyšky kostí, železnych predmetov a germánske v ruke vyrobené nádoby. Pri druhej nádobe sa v nej nenachádzali ďalšie predmety. Ide o náhodný nález, čiže jeho kontext a určenie nádob ako urien zostáva otázne (Jelínková 2002, 236–239).

K otáznym treba priradiť aj staršie nálezy zo Znojma s otáznym kontextom. E. Beninger a H. Freising uvádzajú, že by malo ísť o niekoľko fragmentov žlto-oranžovej a glazovanej keramiky. Správu o tomto objave nemožno momentálne overiť, preto je celý nález otázny (Beninger/Freising 1933, 44).

Výnimcočné postavenie pri hroboch s nálezmi RPK má kniežací hrob z Mušova. Jednak ide o extrémne bohatý hrob, prislúchajúci pravdepodobne príslušníkovi elity germánskej spoločnosti, jednak aj počtom nádob RPK a jej typologickým a tvarovým zložením sa výrazne odlišuje nielen od ostatných pohrebisk, ale aj sídlisk na Morave. V hrobe bol uložený dospelý jedinec alebo jedinci a výbava obsahovala okrem ďalších predmetov zo zlata, striebra, bronzu, železa a skla (Peška/Tejral 2002). V rámci RPK obsahoval hrob deväť nádob, ktoré sa našli vo fragmentoch a následne boli zrekonštruované. Bolo medzi nimi šesť tanierov, z toho tri možno priradiť k vojenským tanierom typu Carnuntum 1 (Droberjar 2002, 413, obr. 2: E4–6) a jedna barbotínová dvojuchá miska typu Bónis (Bónis 1942, tab. XX: 43), Schörgendorfer (Schörgendorfer 1942, tab. 2: 23), Brukner (Brukner 1981, tab. 57: 66), pochádzajúca z Panónskej dielne, napodobňujúca talianske výrobky (Droberjar 2002, 411–413, obr. 2: E1). Podobne, výrobkami Panónskych dielni sú pravdepodobne aj taniere a jedna miska typu Bónis (Bónis 1942, tab. XXII: 13), Schörgendorfer (Schörgendorfer 1942, tab. 7: 99); (Droberjar 2002, 413, 414, obr. 2: E3). Z oblasti Porýnia pochádza pravdepodobne miska typu Gose 504. Všetky nálezy sú datované do 1. alebo 2. pol. 2 stor. n. l. (Droberjar 2002, 411–414, obr. 2: E2).

CHRONOLÓGIA

K najstarším hrobom z moravského priestoru s nálezom RPK patrí hrob 10 z Nedakoníc, datovaný do stupňa B2. Nachádzal sa v ňom fragment jemnej žlto-oranžovej hrncovitej nádoby, spolu so železnou sponou s valcovitou hlavicou. Do stupňa B2 je taktiež datovaný hrob 1838 z Modrič, s nálezom fragmentu terry sigillaty. Do prelomu staršej a mladšej doby rímskej, teda do stupňa B2/C1, s miernym presahom do stupňa C1, možno priradiť hrob 12 z Mikulova, s fragmentom jemnej žlto-oranžovej keramiky a jednodielnou sponou s obdlžnikovou nôžkou. Rovnako do tohto obdobia možno datovať aj hrob 6 zo Šitbořic, datovaný do stupňa B2/C1, s džbánom datovaným do 3. períody v Carnunte, teda do rokov 180–230 n. l. (Gassner 1990, 136). Rovnako do záveru 2. a začiatku 3. stor. n. l. možno datovať aj kniežací hrob z Mušova. Väčšina hrobov s nálezmi RPK spadá do mladšej doby rímskej. Do tohto obdobia je datovaný hrob 321 z Kostelca na Hané (stupne C2–C3), s nálezom fragmentu prstencovej misky. Do stupňa C1b–C2 možno datovať hroby 24, 43 a 44 zo Šitbořic. Pochádzajú z nich fragmenty prstencových misiek. Fragment z hrobu 24 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 8: 24/2) možno priradiť k typu Droberjar IA1b (Droberjar 1989, 90–92), fragment z hrobu 43 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 11: 43/3) k typu Droberjar II (Droberjar 1989, 90–92) a fragment z hrobu 44 (Droberjar/Kazdová 1993, tab. 11: 44/3) k typu Droberjar IA1 (Droberjar 1989, 90–92). Iné chronologicky citlivejšie nálezy sa v hroboch nenachádzali. Všeobecne do mladšej doby rímskej možno datovať hrob 38 zo Šitbořic, s obsahom bližšie neurčenej RPK. Do stupňa C3 môžeme zaradiť hrob 36 z tej istej lokality, s obsahom fragmentu jemnej šedej keramiky, železného noža a železného hrotu kopíje. Hroby 55 a 59 z Velkých Hostěrádek sú datované do stupňa C2. Z hrobu 55 pochádza fragment glazovanej nádoby a prstencovej misky, ktorý možno priradiť k typu Droberjar IIB (Droberjar 1989, 90–92), spolu s fragmentmi domácej, na kruhu vyrábanej keramiky. Z hrobu 59 zase fragment džbánu jemnej šedej keramiky. Hroby 17 a 18 z Velatíc sú datované do stupňov C2b–C3. V hrobe 17 boli nájdené fragmenty džbánu a v hrobe 18 fragmenty glazovaných mortárií. Ďalšie chronologicky citlivejšie nálezy sa v hroboch nenachádzali. Všeobecne do mladšej doby rímskej sú datované ostatné hroby s nálezmi RPK z Modrič, ako aj otázne lokality Miroslav a Znojmo.

Ako možno vidieť RPK sa v hroboch v moravskom regióne začína vyskytovať v priebehu 2. stor. n. l. v stupňoch B2 a B2/C1 a jej výskyt pokračuje až do obdobia sťahovania národov. Hlavný výskyt je potom v mladšej dobe rímskej. Podobný stav prílevu RPK možno badať aj na sídliskách moravského regiónu, kde hlavný prílev možno zaznamenať od polovice 2. do polovice 3. stor., s menším úpadkom v 2. pol. 3. stor. (Droberjar 1989, 105–112). Žiaľ, relatívne nízky počet hrobov a absencia chronologicky citlivejších

nálezov z nich neumožňuje bližšie chronologické členenie RPK z hrobov na Morave. Jediným chronologicky citlivejším typom RPK je terra sigillata. Tá sa vyskytuje hlavne v hroboch z 2. a začiatku 3. stor., čo zodpovedá aj hlavnému prísnemu tohto typu keramiky na Morave, ako to dokladujú nálezy zo sídlisk (*Droberjar 1991, 34–39*). Pri fragmentoch, ktoré bolo možné určiť, ide hlavne o výrobky dielní v Lezoux a Rheinzabern. Fragmenty RPK, pochádzajúce z vrstiev, možno kvôli ich fragmentárnosti len všeobecne datovať do období trvania jednotlivých pohrebísk.

POROVNANIE S REGIÓNM STREDODUNAJSKÉHO BARBARIKA

Pri porovnaní situácie výskytu RPK na pohrebiskách z Moravy môžeme pri susedných regiónoch stredného Podunajska vidieť podobný, ale aj úplne odlišný stav výskytu RPK. Samozrejme, v niektorých regiónoch je to spôsobené stavom bázania.

Dolné Rakúsko

Napriek tomu, že región Dolného Rakúska má priamy súvis s regiónom Morava a pravdepodobne značná časť RPK prúdila na Moravu cez tento región, nachádzame na pohrebiskách z Dolného Rakúska len veľmi málo nálezov RPK. Väčšinou ide o náhodné nálezy hrobov z 19. alebo začiatku 20. stor. Známe sú dve lokality. Z lokality Wien 22 Leopoldau pochádza zo zničeného žiarového hrobu fragment glazovanej keramiky (*Pollak 1980, 164*) a z lokality Wulzeshofen, z hrobu z roku 1864, fragment pravdepodobne terry sigillaty (*Pollak 1980, 176, 177*). Z lokality Wien 22 Leopoldau, ako aj z ďalších, pochádzajú nálezy RPK aj z vrstiev. Ide však o otázne kontexty a nemožno vylúčiť, že tieto nálezy súvisia so sídliskami.

Čechy

S diametrálne rozdielnou situáciou ako na Morave sa stretáme v oblasti Čiech. Nálezy bežnej RPK sa na pohrebiskách v tomto regióne nevyskytujú. Nachádzame len ojedinelé nálezy luxusnejšej RPK, a to konkrétnie terry sigillaty. Tá pochádza zo štyroch lokalít a celkovo bolo nájdených 10 fragmentov terry sigillaty (*Halama 2011, 355–358*). Na lokalite Třebusice bolo nájdených sedem fragmentov zo zberov, z toho jeden bolo možné určiť ako výrobok dielne z Westerndorfu (*Halama 2011, 355*). Z lokality Vrchnice pochádza jeden fragment z rozrušeného žiarového hrobu novorodenca, kde bol spolu s domácou na kruhu robenou keramikou. Po jednom fragmente, resp. jednej nádobe, pochádza terra sigillata z lokalít Přešťovice a Neratovice. Obe sú však z otázneho kontextu (*Halama 2011, 356–358*).

Juhozápadné Slovensko

S veľmi podobnou situáciou ako na Morave sa v prípade RPK stretávame v oblasti juhovýchodného Slovenska. Situáciu komplikuje hlavne fakt, že ide o staršie skúmané pohrebiská, z ktorých niektoré neboli publikované vo svojej celistvosti. Najväčší počet nálezov RPK pochádza z pohrebiska v Abraháme. RPK tu bola nájdená v 20 hroboch (hroby D, E, 5, 14, 21, 30, 37, 38, 57, 103, 107, 115, 123, 129, 131, 169, 187, 194, 196 a 207) a okrem toho aj vo vrstve (*Kolník 1980, 13–90*). V hroboch D a E sa našli nálezy pohárov s prehýbanými stenami. V hrobe E bol tiež nájdený fragment džbánu (*Kolník 1980, 18, 83*). Poháre s prehýbanými stenami z pohrebísk sa na Morave nenašli. Pri ostatných hroboch s nálezmom RPK môžeme pozorovať podobnú situáciu ako na Morave. Z typologického hľadiska ide o jemnú žltorančovú (napr. hrob 103, 107, 169 a 187), jemnú šedú (napr. 21, 30 a 207), glazovanú keramiku a terru sigillatu (napr. hrob 37 a 57). Z tvarov sa objavujú hlavne fragmenty džbánov (napr. hroby 21, 30, 38, 169, 187 a 196), menej zastúpené sú misky (napr. hrob 129). V hroboch, podobne ako na Morave, boli pochovaní muži aj ženy. Výbava poukazuje na chudobné aj bohatšie hroby (*Kolník 1980, 13–90*). Okrem hrobov sa RPK nachádzala aj vo vrstvách. Z typologického hľadiska išlo o terru sigillatu, glazovanú, jemnú žltorančovú a jemnú šedú keramiku. Z tvarov sa vo vrstvách vyskytujú mortáriá, prstencové misky, poháre s prehýbanými stenami a džbány (*Kolník 1980, 13–90*). Aj na pohrebiskách z mladšej doby rímskej v Bešeňove a Očkove sa stretáme s výskytom RPK. Na pohrebisku v Bešeňove pochádza RPK z piatich hrobov (hroby 8, 19, 44,

54, 86). Išlo podobne ako v Abraháme o fragmenty jemnej žlto-oranžovej, jemnej šedej keramiky. Tvarovo boli rovnako zastúpené džbány, mortáriá a poháre s prehýbanými stenami (*Kolník 1961, 219–300*). Z vrstvy pochádzajú podobné nálezy, ako aj nález terry sigillaty z dielne v Rheinzaberne (*Kolník 1961, 219–300*). Z pohrebiska v Očkove stojí za zmienku hlavne hrob 208/59, kde ako urna slúžila miska typu terra sigillata. Išlo o misku tvaru Drag. 37 z dielne Westerndorf (*Kuzmová 2019, 51, 52*). Okrem toho bol nájdený fragment džbánu aj v hrobe 57 (*Kolník 1956, 233–300*). Nálezy RPK pochádzajú aj z vrstvy, kde boli identifikované fragmenty džbánu, glazovaných mortárií a fragmenty jemnej šedej keramiky (*Kolník 1956, 233–300*). Nádoba typu terra sigillata bola nájdená aj v bohatom kniežacom hrobe II, na lokalite Krakovany-Stráže. Išlo o misku Drag. 32, vyrobenú v dielni v Rheinzaberne (*Kuzmová 2019, 50, 51*). S náležom terry sigillaty v pravdepodobnom hrobe sa stretávame aj v prípade nálezu z Borského sv. Petra (*Kuzmová 2019, 52, 53*). Tu je ale otázne, či nádoba bola v hrobe ako milodar, alebo urna a či vôbec ide o hrob. Z hrobu D, na pohrebisku z lokality Gbelce, pochádza fragment hrncovitej nádoby pravdepodobne jemnej šedej keramiky (*Beljak/Kolník 2006, 66*). Fragment terry sigillaty, tvaru Drag. 37, pochádza z pohrebiska v Stupave, z hrobu 3 (*Turčan/Sefčáková 2011, 123*). RPK spolu s terrou sigillatou pochádza aj zo zničeného pohrebiska v Závode (*Bazovský a i. 2019, 264*). E. Hrnčiarik (2013, I 74, II 126) uvádza vo svojej práci aj fragmenty RPK z pohrebiska v Šali, časť Veča. Podobne ako v iných regiónoch, aj tu sa stretávame so sekundárnym prepálením na fragmentoch z pohrebísk. Jediným zásadnejším rozdielom je výskyt glazovanej keramiky v staršej dobe rímskej na Slovensku. Nálezy tejto skorej vlny importov glazovaných nádob zatial z oblasti Moravy absentujú. Ide o glazované nádoby skyphoi a kantharos, nájdené na pohrebiskách v Abraháme (*Kolník 1980, 25, 26*), Kostolnej pri Dunaji (*Kolník 1980, 98, 99, 108, 110, 111, 114*), Sládkovičove (*Kolník 1980, 130, 131, 139, 157, 158*) a Sekuliach (*Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 236–242*). Pravdepodobne boli vyrobené v Taliansku (*Krekovič 1981, 346*).

Przeworská kultúra

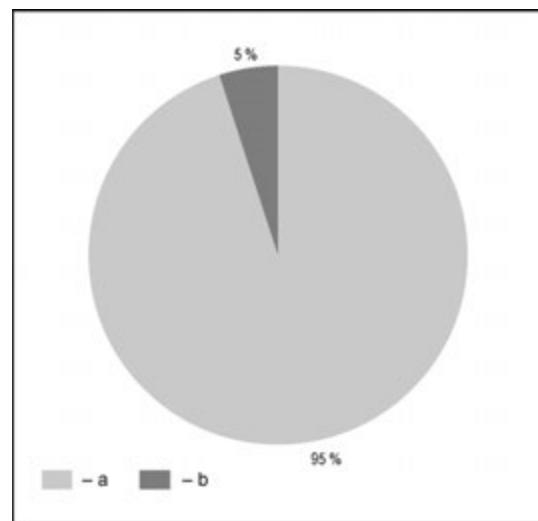
Severnejšie, v prostredí Przeworskej kultúry, je znova zmena. Celkový počet RPK v oblasti sa znižuje, ale podiel medzi počtami RPK na sídliskách a pohrebiskách sa mení v prospech pohrebísk (*Tyszler 2012, 227–258; Wielowiejski 1970, 55–62*). V hroboch sa častejšie objavujú aj celé nádoby, z ktorých časť slúži ako urna. Výrazne sa mení podiel jednotlivých typov RPK. Bežná RPK ubúda a viac je zastúpená terra sigillata. V hrobe sú najčastejšie uložené 1–4 fragmenty a stretávame sa s väčším počtom fragmentov (*Tyszler 2012, 229, 230*). Objavuje sa v hroboch chudobných, bohatších a v hroboch bojovníkov. Zastúpená je i v hroboch označených ako kniežacie a objavuje sa v mužských aj ženských hroboch. Na rozdiel od regiónu Morava sa vyskytujú nálezy RPK aj v hroboch detí (*Tyszler 2012, 243–245*). Vyskytovať sa začínajú nálezy na prelome staršej a mladšej doby rímskej a objavujú sa až do konca mladšej doby rímskej (*Tyszler 2012, 227–258*). Ako môžeme vidieť na príklade regiónu Malopolska, okrem nálezov z hrobov sa tu objavujú nálezy pochádzajúce z vrstiev. Otázne ale je, či pochádzajú z rozrušených hrobov (*CRFB PL2 2017, 43–102*) alebo nie. Odlišnosti s regiónom Morava možno badať pri typovom zastúpení RPK. Okrem už spomínaného vyššieho zastúpenia terry sigillaty, prevládajú z bežnej RPK drahšie varianty ako kolkovaná a barbotinová keramika (*CRFB PL2 2017, 43–102*).

Sarmatská oblasť

V Sarmatskej oblasti, východne od provincie Panónia, sa stretávame tiež s ukladaním RPK do hrobov. Na 26 lokalitách bolo nájdených 33 nálesov terry sigillaty, či už priamo v hroboch, alebo pri zberoch (*Gabler/Vaday 1992, 94–96*). Podobne ako na Morave, aj tu sa nálezy vyskytujú v ženských a v mužských hroboch, tiež v bohatších aj chudobných. Nálezy terry sigillatay z hrobov sú datované hlavne do záveru 2. stor. n. l. až začiatku 3. stor. n. l. a pochádzajú väčšinou z dielne vo Westerndorfe. Väčšinu určiteľných tvarov možno priradiť k Drag. 33 (*Gabler/Vaday 1992, 94–96*). Na značnej časti z nich sú stopy po druhotnom prepálení. Na príklade komitátu Szolnok možno vidieť, že okrem terry sigillaty sa v hroboch objavuje aj bežná RPK (*CRFB U1 2005, 25–134*). Prekvapivo je v relatívne vysokom počte zastúpená maľovaná keramika a šedá. Vo vrstvách je nachádzaná jemná žlto-oranžová, šedá keramika a terra sigillata. Podobné typové zloženie majú aj nálezy pochádzajúce z pohrebísk, ale z otázneho kontextu. Z tvarov sú zastúpené hlavne džbány a misky. Väčšina nálesov je datovaná do 2. a 3. stor. (*CRFB U1 2005, 25–134*).

ZÁVER

Rímsko-provinciálna keramika zohráva dôležitú úlohu pri skúmaní kontaktov medzi rímskymi provinciami a barbarikom. Súčasne však môže byť aj dôležitým indikátorom vzťahov v rámci germánskej spoločnosti. Jej výskyt je súčasne doložený najmä na sídliskách, avšak svoju rolu zohráva aj na germánskych pohrebiskách regiónu Morava. Z celkového počtu približne 100 pohrebísk, resp. ojedinelých hrobov z regiónu Morava, bola RPK zaznamenaná na 11 lokalitách, teda na približne desatine z nich. Celkovo bolo na týchto 11 lokalitách nájdených približne 450 fragmentov (výnimcoč celá nádoba). Avšak ako bolo spomenuté, pri niektorých lokalitách ako Znojmo a Miroslav, je ich priradenie k RPK alebo kontext nálezu sporný. Pri porovnaní nálezov z pohrebísk s nálezmi na sídliskách môžeme badať zásadný nepomer (obr. 2). Sídlisk s nálezom RPK z regiónu Morava je momentálne v evidencii viac ako 200. Z týchto 200 polôh pochádza viac ako 4000 fragmentov. Čo sa týka zastúpenia hrobov s RPK v rámci jednotlivých pohrebísk (tabela 1), tá je maximálne na

Obr. 2. Zastúpenie polôh s nálezmi rímsko-provinciálnej keramiky na Morave. Legenda: a – pohrebiská; b – sídliská.

Tabela. 1. Počty hrobov z jednotlivých lokalít na Morave a datovanie pohrebísk.

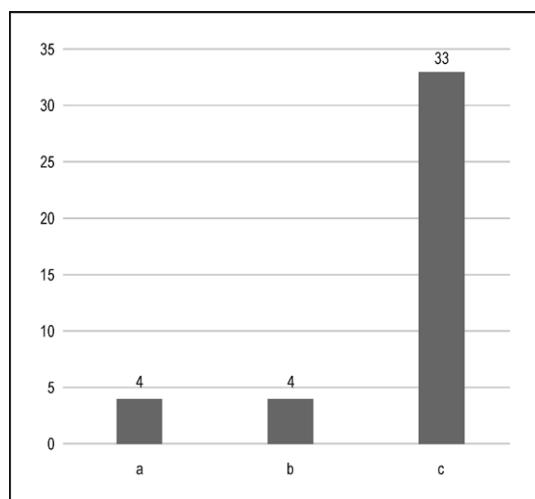
Lokalita	Datovanie hrobov s RPK	Počet hrobov s RPK	Celkový počet hrobov na pohrebisku	Percentuálne zastúpenie
Hroznová Lhota I	–	0	0	0
Kostelec na Hané-Prostrední pololány	C2–C3	1	448	0,2
Mikulov-Na rybníkách	C1	1	36	2,8
Modřice-Sádky	B2–C3	25	229	10,9
Mušov-Königsgrab	C1	1	1	100,0
Nedakonice-Úzké, Přidánky	B2	1	10	10,0
Šitbořice-Padělky od Moutnic	B2/C1–C3	7	47	14,9
Velatice-Zadní Lány	C2–C3	2	46	4,3
Velké Hostěrádky-Pod lipinou	C2	2	59	3,4
Znojmo-U židovského hřbitova	B2/C1	1	1	100,0
Spolu		41	877	4,7

14,9 % pre pohrebisko v Šitbořicích. Najnižšie zastúpenie má pohrebisko v Kostelci na Hané, kde z približne 448 hrobov bola RPK nájdená len v jednom, čo tvorí 0,2 %. Pri ostatných pohrebiskách sa zastúpenie hrobov s RPK pohybuje od 2,8 % do 10,9 %. Celkovo bolo z RPK v regióne Morava nájdených približne 41 hrobov, čo tvorí 4,7 % zo všetkých hrobov na pohrebiskách, kde bola nájdená RPK.

Pri hroboch z Moravy môžeme vidieť, že RPK sa vyskytuje v rôznych kontextoch. Nájdená bola v jamových a urnových hroboch (tabela 2), s mierne väčším zastúpením v jamových hroboch. Jediným zástupcom kostrového hrobu s nálezom RPK je kniežaci hrob v Mušove. Pri hroboch, kde bolo možné a bol vykonaný antropologický rozbor bolo zistené, že sa RPK nachádza v ženských i mužských hroboch (obr. 3). Z vekového hľadiska bolo možné určiť 22 % zosnulých ako dospelých jedincov. Zvyšok zostal bez určenia (tabela 3). Ani jeden fragment nebol nájdený v hrobe dieťaťa. Môže to byť spôsobené druhom pohrebného rítu, kedy pri zvyškoch kremácie je ľažké rozoznať deti a tiež faktom, že detské hroby mohli byť zapustené plytšie do zeme a vzhľadom k silnému poškodeniu pohrebísk zničené orbou. Žiaľ, zásad-

Tabela 2. Delenie hrobov podľa spôsobu pochovávania.

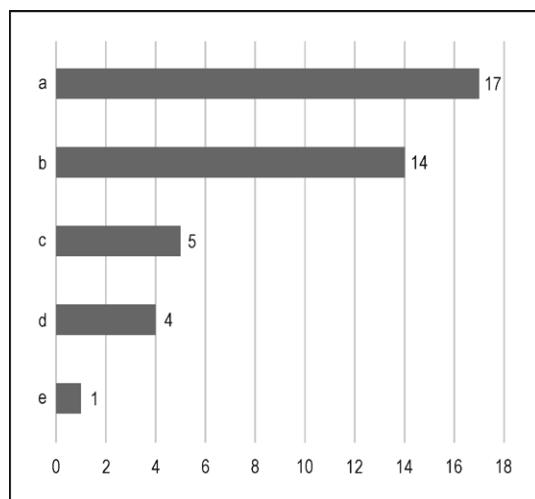
Hrob	Žiarový urnový	Žiarový jamový	Kostrový	Neurčený
Počet	10	13	1	17

Obr. 3. Rozdelenie hrobov s nálezom rímsko-provinciálnej keramiky podľa pohlavia. Legenda: a – ženské hroby; b – mužské hroby; c – neurčené.

Tabela 3. Rozdelenie hrobov podľa veku zosnulého.

Vek	Infans	Iuvenis	Adultus	Maturus	Neurčené
Počet	0	0	9	0	32

Obr. 4. Rozdelenie hrobov s nálezom rímsko-provinciálnej keramiky podľa inventára. Legenda: a – neurčený; b – chudobný; c – bežný; d – bohatý; e – kniežaci.

nejšie rozdiely medzi RPK v hroboch v rôznych obdobiah nemožno pozorovať kvôli nízkemu počtu vzoriek. Začiatok výskytu RPK v hroboch v moravskom priestore je v staršej dobe rímskej v priebehu 2. stor. n. l., v stupni B2. Následne na prelome 2. a 3 stor. n. l. vzrástá počet hrobov s nálezmi RPK a najväčší výskyt hrobov s nálezmi tohto druhu možno badať v mladšej dobe rímskej, kedy na sídliskách mizne terra sigillata. Výskyt RPK na pohrebiskách pokračuje ďalej do doby stáhovania národov s klesajúcou tendenciou.

Čo sa týka vybavenia hrobov s nálezmi RPK, vyskytuje sa v hroboch, ktoré možno označiť za bohatšie (napr. hrob 6 zo Šitboříc), ale aj v chudobných (napr. hrob 321 z Kostelca na Hané). Prevládajú však hroby s chudobnejšou výbavou (obr. 4). Za chudobné hroby považujeme také, ktoré obsahovali okrem antropologického materiálu maximálne urnu alebo jeden až dva fragmenty keramiky. K hrobom s bežnou výbavou radíme tie, ktoré obsahovali bežné súčasti odevu, napr. pracka z opasku alebo spona, vyrobené zo železa, bronzu a predmety dennej potreby ako nožnice, nožik, prasleny. K hrobom s bohatšou výbavou sa radia tie, ktoré obsahovali aj také predmety, ktoré možno považovať za luxusnejšie. Ide napr. o sklenené nádoby, bronzové nádoby alebo súčasti odevu vyrobené z drahých kovov. Najčastejšie sa RPK vyskytuje v hrobe spolu s domácou či už v ruke, alebo na kruhu robenou keramikou.

Z typologického hľadiska sa na pohrebiskách na Morave vyskytuje jemná žltorančová, jemná šedá, glazovaná keramika a terra sigillata. Z toho v samotných hroboch je zastúpená hlavne jemná žltorančová, v počte 16 fragmentov, jemná šedá, so siedmimi fragmentami a terra sigillata v počte 24 fragmentov. Pomenej je zastúpená glazovaná keramika, a to len dvomi fragmentami. Tá má hlavne zastúpenie vo vrstvách, kde bolo naznamenaných približne 120 fragmentov. Z tvarového hľadiska, ide najmä o fragmenty džbánov a prstencových misiek, ktoré sú zastúpené vo vrstvách aj v hroboch. Hojne sa vyskytujú tiež mortáriá, nachádzané predovšetkým vo vrstvách mimo hrobov, odkiaľ pochádza vyše 100 fragmentov. Naproti tomu fragmenty prstencových misiek pochádzajú z hrobov, kde bolo nájdených osem fragmentov. Jedinou lokalitou z moravského regiónu, kde bola položená terra sigillata priamo v hroboch, sú Modřice, odkiaľ pochádza 24 fragmentov z piatich hrobov (Mikulková 2014, 172). Naproti tomu, napr. z lokality Šitbořice, je terra sigillata známa len z vrstvy (Droberjar/Kazdová 1993, 138–141; Vlach 2010, 90). S podobným tvarovým a typologickým zložením RPK sa stretávame aj na sídliskách z doby rímskej v moravskom regióne. Rovnako je tu primárne zastúpená jemná žltorančová a jemná šedá keramika, z tvarov prevládajú džbány a prstencové misky. Nepomer medzi sídliskami a pohrebiskami je možné vysvetliť hlavne tým, že najväčší podiel nálezov RPK tvorí stolová keramika, ktorá pre domáce obyvateľstvo nepredstavovala tak vzácnu

a drahú komoditu, aby ju vkladali v celých kusoch do hrobov, za účelom vyjadrenia sociálneho statusu. Avšak väčšina nálezov RPK z pohrebísk a hrobov je v podobe fragmentov, bez možnosti bližšieho tvarového určenia. Jedinou výnimkou sú nálezy z kniežacieho hrobu v Mušove a nález džbánu zo Šitboříc. Značná časť nálezov RPK z pohrebísk nesie stopy sekundárneho prepálenia. Avšak otázkou zostáva, či boli nádoby uložené na hranici, alebo pri inom zdroji ohňa, keďže fragmenty majú rozdielnú úroveň prepálenia.

Najpodobnejšiu situáciu ako na Morave, môžeme badať na pohrebiskách na JZ Slovensku. Nálezy RPK sa vyskytujú v bohatších aj chudobných hroboch, bez výrazných rozdielov v pohlaví zosnulého. Z typologického hľadiska je zastúpenie rovnaké. Rozdiel je v tvarovom zastúpení, kedy na Morave prevažujú v hroboch fragmenty mortárií a prstencových misiek, oproti JZ Slovensku, kde sa v hroboch vyskytujú hlavne fragmenty džbánov. Zásadnejší rozdiel je vo výskytte glazovaných nádob v staršej dobe rímskej. Podobnú situáciu vo výskytte RPK na pohrebiskách môžeme vidieť aj v oblastiach Przeworskej kultúry a Sarmatov. Rovnako sú nálezy zastúpené v bohatších i chudobných hroboch mužov aj žien. Zásadnejší rozdiel je však v typologickom zložení RPK. V sarmatskej oblasti, oproti regiónu Morava, kde je terra sigillata hlavne zastúpená formami Drag. 37, má väčšie zastúpenie forma Drag. 33 a pochádzajú hlavne z dielne Westerndorf. V oblasti Malopoľska možno zase pozorovať väčší podiel výrobkov terry sigillaty z dielne Pfaffenhofen (CRFB PL2 2017, 43–102). Tento rozdiel môže byť do určitej miery zapríčinený dostupnosťou jednotlivých typov keramiky v týchto regiónoch. Napríklad v prípade przeworskej kultúry to môže byť spôsobené vzdialenosťou od rímskych provincií, kedy bežnú RPK, kvôli jej nižšej cene, sa neoplatilo prevážať na takú vzdialenosť, zatiaľ čo drahšie výrobky, napr. barbotínová a kolkovaná keramika nachádzaná v oblasti Malopoľska, áno.

Rozdielny stav výskytu RPK v jednotlivých susedných regiónoch Moravy môže byť do istej miery zapríčinený stavom bádania, ako aj rozdielnym vývojom regiónov v dobe rímskej. Menší podiel zastúpenia RPK v oblasti Čiech môže súvisieť s celkovým úpadkom významu tohto regiónu v priebehu doby rímskej. Naopak, s rastúcim významom oblasti JZ Slovenska a Moravy sa import presúva do tejto oblasti. Ako už bolo uvedené, výnimočné postavenie z pohľadu RPK zastáva v moravských nálezoch kniežaci hrob z Mušova. Podobné typologické a tvarové spektrum keramiky nachádzame v moravskom priestore len na nedalekej polohe Mušov-Burgstall, odkiaľ pochádza niekoľko fragmentov vojenských tanierov. Avšak priamo dávať nálezy provinciálnej keramiky z týchto dvoch polôh do súvisu nemožno (*Droberjar 2002, 418, 419*). Najbližšie analógie k týmto nálezom nachádzame v objekte 15/2008 zo Zohora (*Elschek/Rajtár/Varsik 2011, 143, 144, obr. 16*) a v priestore rímskych táborov na rieke Dunaj (*Droberjar 2002, 418, 419*).

Otázkou nadálej zostáva úloha RPK v germánskych hroboch a mimo nich na pohrebiskách. Časť fragmentov sa do hrobov dostala pravdepodobne neúmyselne, spolu zo zvyškami antropologického materiálu z hranice. Pri väčšine prípadov bol v hrobe nájdený len jeden fragment, ktorý ako napr. v prípade hrobu 12 z Mikulova bol intencionálne uložený na zvyškoch antropologického materiálu. Podobne pri hroboch 43 a 44 zo Šitboříc je možné vylúčiť, že by sa fragmenty do hrobov dostali náhodne z hranice alebo, že by sa do hrobu dostali v rámci postdepozičných procesov vinou hrabošov, alebo pri orbe, keďže ide o uzavreté celky bez známok poškodenia. Taktiež v prípade náhodného pridania RPK z hranice by sa do hrobu dostali pravdepodobne viac fragmentov. S úmyselným vkladaním fragmentov keramiky sa nestretávame len v prípade RPK, do hrobov boli vkladané aj fragmenty domácej germánskej keramiky. Dôvod tohto zvyku treba pravdepodobne hľadať v rituálnych praktikách a pohľade germánskeho obyvateľstva na posmrtný život. Fragmenty mohli byť do hrobov uladené v rámci pravidla *pars pro toto*, čiže mohli symbolizovať celú nádobi, ktorá sa do hrobu nemusela zmestíť kvôli rozmerom. Podobne s rituálnymi praktikami počas pohrebu (mortáriá), resp. hostinou počas pohrebného rituálu (džbány, prstencové misky), môžu súvisieť aj fragmenty nachádzané vo vrstvách, kedy nádoby slúžili ako stolová keramika pri hostine, určená na konzumáciu jedla a nápojov. Nemožno vylúčiť, že po ukončení obradu boli nádoby zámerne rozbité (*Šneidrová 1957, 93, 94*).

Ako dokazuje pohrebisko v Šitbořících (*Vlach 2010, 184–191; Vlach/Vachůtová 2011, 52–57*), fragmenty nepochádzajú ani zo zničených hrobov. Pri nálezoch z vrstvy mimo hrobov bol zistený podobný počet domácej keramiky a RPK. Pokiaľ by pochádzali z rozrušených hrobov, museli odrážať nálezy z hrobových celkov, avšak pri nálezoch RPK z hrobov sú badateľné oveľa nižšie počty. V miestach najväčzej koncentrácie fragmentov z vrstiev sa nachádzali aj nepoškodené hroby, relatívne plynko zapustené, ktoré by zákonite museli byť rovnako poškodené, resp. zničené (*Vlach 2010, 184–191*).

Viacej poznatkov k tejto problematike by mohli priniesť výskumy na existujúcich alebo novo objavených pohrebiskách. Súčasne by mohlo pomôcť komplexnejšie vyhodnotenie nálezov RPK spolu s ostatnými nálezmi na pohrebiskách, ako aj podrobnejšie publikácie starších, len čiastočne alebo vôbec nepublikovaných pohrebísk a nálezov.

KATALÓG LOKALÍT

A – Spôsob výskumu; B – Kontext; C – Typy keramiky; D – Datovanie; E – Literatúra.

1. Hroznová Lhota I
 - A) Detektorový zber.
 - B) Povrch/ornica.
 - C) Jemná žlto-oranžová keramika, terra sigillata.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Zeman T. 2017.*
2. Kostelec na Hané-Přední pololány
 - A) Výskum.
 - B) Hrob 321, žiarovisko.
 - C) Fragmenty prstencových misiek.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Zeman J. 1961.*
3. Mikulov-Na rybníkách
 - A) Výskum.
 - B) Hrob 12, vrstva.
 - C) Jemná žlto-oranžová keramika, terra sigillata, glazovaná keramika.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Tichý 1957.*
4. Miroslav-Mlýnská ul.
 - A) Náhodný nález.
 - B) Otázny/hrob.
 - C) Hrncovité nádoby.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Jelínková 2002.*
5. Modřice-Sádky
 - A) Záchranný výskum
 - B) Hroby, vrstva.
 - C) Terra sigillata, jemná žlto-oranžová keramika, jemná šedá keramika, glazovaná keramika.
 - D) B2–C3.
 - E) *Kos 2004; 2005; 2014; Mikulková 2014.*
6. Mušov, kniežací hrob
 - A) Záchranný výskum.
 - B) Hrob.
 - C) Jedna barbotínová miska, 2 misky, 6 tanierov.
7. Nedakonice-Úzké, Přídánky
 - D) B2/C1–C1.
 - E) *Droberjar 2002.*
8. Šitbořice-Padělky od Moutnic
 - A) Systematický výskum.
 - B) Hroby, vrstva.
 - C) Terra sigillata, jemná žlto-oranžová keramika, jemná šedá keramika, glazovaná keramika.
 - D) B2/C1–C3.
 - E) *Droberjar/Kazdová 1993; Pernička 1962; 1963; Vlach 2010; Vlach/Vachútová 2011.*
9. Velatice-Zadní Lány
 - A) Výskum.
 - B) Hroby.
 - C) Jemná žlto-oranžová keramika.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Jílek/Kuča/Sojková 2011.*
10. Velké Hostěrádky-Pod lipinou
 - A) Výskum
 - B) Hroby, vrstva.
 - C) Jemná žlto-oranžová keramika, jemná šedá keramika, glazovaná keramika.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Ludikovský 1965; Peškař/Ludikovský 1978.*
11. Znojmo-U židovského hřbitova
 - A) Neznámy.
 - B) Neznámy.
 - C) Hrubá žlto-oranžová keramika?, glazovaná keramika.
 - D) Mladšia doba rímska.
 - E) *Beninger/Freising 1933.*

LITERATÚRA

- Bazovský a i. 2019*
- Beljak/Kolník 2006*
- Beninger/Freising 1933*
Bónis 1942
- Bruckner 1981*
- CRFB PL2 2017*
- CRFB U1 2005*
- I. Bazovský/R. Čambal/K. Hladíková/J. Rajtár: Nové funerálne nálezy z doby rímskej zo Závodu (predbežná správa). *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 263–267.
J. Beljak/T. Kolník: Germánske hroby z Čaky a Gbelieč. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe rímskej. *Slovenská archeológia* 54, 2006, 57–94.
E. Beninger/H. Freising: *Die germanischen Bodenfunde in Mähren*. Reichenberg 1933.
É. B. Bónis: *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I. (ausser den Sigillaten)*. Diss. Pan II. Budapest 1942.
O. Bruckner: *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Beograd 1981.
P. Kaczanowski/J. Bodzek/A. Przychodni Andrzej/K. Zuch: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen 2. Kleinpolen*. Kraków 2017.
A. Vaday: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn 1. Komitat Szolnok*. Budapest 2005.

- Droberjar 1989*
- Droberjar 1991*
- Droberjar 2002*
- Droberjar/Kazdová 1993*
- Elschek/Rajtár/Varsik 2011*
- Gabler/Vaday 1992*
- Gassner 1990*
- Halama 2011*
- Hrnčiarik 2013*
- Iván/Ölvecky/Rajtár 2019*
- Jelínková 2002*
- Jílek/Kuča/Sojková 2011*
- Kolník 1956*
- Kolník 1961*
- Kolník 1980*
- Kos 2004*
- Kos 2005*
- Kos 2014*
- Krekovič 1981*
- Kuzmová 2019*
- Ludikovský 1965*
- Mikulková 2014*
- Pernička 1962*
- Pernička 1963*
- Pernička 1965*
- Peška/Tejral 2002*
- Peškař/Ludikovský 1978*
- Pollak 1980*
- Šneidrová 1957*
- Tichý 1957*
- E. Droberjar: *Římská importovaná keramika na sídlištích 1.–4. století na Moravě I–II*. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Brno 1989. Nepublikované.
- E. Droberjar: *Terra sigillata in Mähren. Funde aus germanischen Lokalitäten*. Brno 1991.
- E. Droberjar: Die römische und germanische Keramik. In: J. Peška/J. Tejral (eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren 2*. Mainz 2002, 411–419.
- E. Droberjar/E. Kazdová: Das Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit von Šitbořice in Mähren. *Časopis Moravského muzea. Vědy Společenské* 78, 1993, 97–149.
- K. Elschek/J. Rajtár/V. Varsik: Sepulkrálny objekt zo Zohora. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 133–151.
- D. Gabler/A. H. Vaday: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien 2. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 44, 1992, 83–160.
- V. Gassner: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum. Ein Überblick über die Gefäßformen. *Carnuntum Jahrbuch* 1990, 1990, 133–161.
- J. Halama: Terra sigillata v germánských hrobových nálezech a na pohřebištích v Čechách a v evropském barbariku. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 355–387.
- E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei: Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Teil 1, 2. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.
- R. Iván/R. Ölvecky/J. Rajtár: Vybrané hrobové celky z germánskeho žiarového pohrebiska v Sekuliach. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 235–262.
- D. Jelínková: Miroslav (okr. Znojmo). *Přehled výzkumů* 43, 2002, 236–239.
- J. Jílek/M. Kuča/T. Sojková: Pohřebiště z doby římské ve Velaticích. *Slovenská archeológia* 59, 2011, 235–309.
- T. Kolník: Ein Urnengräberfeld aus der spätromischen Kaiserzeit und vom Anfang der Völkerwanderungszeit in Očkov bei Piešťany. *Slovenská archeológia* 4, 1956, 233–300.
- T. Kolník: Pohrebisko v Bešeňove (príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku). *Slovenská archeológia* 9, 1961, 219–300.
- T. Kolník: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei 1*. Bratislava 1980.
- P. Kos: Modřice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 45, 2004, 184, 185.
- P. Kos: Modřice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 46, 2005, 269, 270.
- P. Kos: Römerzeitliches Gräberfeld in Modřice. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. Archeologie Barbarů 2011. Brno 2014, 157–167.
- E. Krekovič: Rímska importovaná keramika na Slovensku. *Slovenská archeológia* 29, 1981, 341–376.
- K. Kuzmová: Terra sigillata in the graves of Germanic elites settled beyond the northern frontier of Pannonia. *ANODOS* 14, 2019, 49–57.
- K. Ludikovský: Výzkum pohřebišť z období římského a slovanského ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1964 (1965), 53–54.
- B. Mikulková: Nástin struktury germánského žárového pohřebiště v Modřicích. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. Archeologie barbarů 2011. Brno 2014, 169–180.
- R. M. Pernička: Zachraňovací výzkum na pohřebišti z doby římské u Šitbořic (okr. Břeclav). *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologicko-klasická* 11/E7, 1962, 95–98.
- R. M. Pernička: Nálezy sigilaty na žárovém pohřebišti u Šitbořic. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologicko-klasická* 12/E8, 1963, 138–140.
- R. M. Pernička: Moravská pohřebiště doby římské (K problematice pohřebišť doby římské). *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada archeologicko-klasická* 14/E10, 1965, 155–174.
- J. Peška/J. Tejral (eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*. Mainz 2002.
- I. Peškař/K. Ludikovský: Žárové pohřebiště z doby římské ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav). Studie Archeologického ústavu ČSAV 6. Praha 1978.
- M. Pollak: *Die germanischen Bodenfunde des 1.–4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. Wien 1980.
- K. Šneidrová: Pohřebiště v Tišicích a problematika pohřebního ritu ve starší době římské. *Archeologické rozhledy* 9, 1957, 66–68, 82–103.
- R. Tichý: Výzkum na pohřebišti z doby římské u Mikulova. *Archeologické rozhledy* 9, 1957, 60–64.

- Turčan/Šefčáková 2011 V. Turčan/A. Šefčáková: Germánske hroby zo Stupavy, okr. Malacky. In: E. Droberjar (ed.): *Hroby a pohrebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 121–131.
- Tyszler 2012 L. Tyszler: *Ceramika rzymska na północ od Karpat i Sudetów*. Łódź 2012.
- Vlach/Vachútová 201 M. Vlach/D. Vachútová: K možnostem identifikace a poznání pohřebišť z doby římské na Moravě. In: E. Droberjar (ed.): *Hroby a pohrebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 39–63.
- Vlach 2010 M. Vlach: *Žárové pohřebiště v Šitbořicích a přilehlý region v době římské*. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Brno 2010. Nepublikované.
- Wielowiejski 1970 J. Wielowiejski: *Kontakty Noricum i Pannonii s ludami północnymi*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1970.
- Zeman J. 1961 J. Zeman: *Severní Morava v době římské*. Praha 1961.
- Zeman T. 1999 T. Zeman: *Jihovýchodní Morava v době římské*. Magisterská diplomová práca. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Brno 1999. Nepublikované.
- Zeman T. 2017 T. Zeman: *Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce*. Archaeologica Olomoucensia II. Olomouc 2017.

Explanatory Possibilities of Roman-Provincial Pottery in Burial Grounds in Moravia

Stanislav Sofka

Summary

In the presented article we deal with the findings of Roman-provincial pottery from cemeteries of the Moravia region, Czech Republic. From a geographical point of view, the paper deals with the areas of the current South Moravian, Zlín and Olomouc regions. The work is limited to the Roman period, i.e. 1st–4th c. AD. In the Moravia region, Roman-provincial pottery was discovered in 11 sites, in approximately 41 graves. In total, about 450 fragments/vessels were found at cemeteries, most of which were found outside of graves. Whole vessels appear only rarely. It was most represented in the cemeteries of Šitbořice, Modřice and Velké Hostěrádky. Furthermore, Roman-provincial pottery was found at the cemeteries of Kostelec na Hané, Mikulov, Nedakonice and Velatice. The more questionable sites include Hroznová Lhota, Miroslav and Znojmo. In the Moravian region, the finds appear in both richer and poorer male and female graves. Mainly fine yellow-orange pottery, fine gray pottery, glazed pottery and terra sigillata are represented. In terms of shapes, mostly are present jugs, ring bowls and mortars. A similar situation is present in neighboring regions. Especially in SW Slovakia, where the situation is almost identical. This region differs from the Moravian region only in the presence of glazed vessels of the 1st c. AD. In the area of Przeworsk culture, we also encounter the insertion of Roman-provincial pottery into graves. However, the main type is terra sigillata and whole vessels are more common. Similarly, in the Sarmatian region east of the province of Pannonia, we encounter the occurrence of Roman-provincial pottery in cemeteries. The role of this pottery in cemeteries is questionable. Some of the finds could have entered the graves by accident, while burying the deceased. Roman pottery could also play a symbolic role and was meant to represent a whole vessel. As the findings from Šitbořice show, the pottery found in the layers does not have to come from destroyed graves. It could be related to funeral rituals, or to serve as table pottery at possible banquets during the funeral ritual or on occasions of gatherings to honor the deceased. Much of the fragments bear traces of secondary burns. Roman-provincial ceramic was probably not placed in graves to express social status. New research into cemeteries, as well as a more detailed elaboration of older finds, could shed more light on the role of Roman-provincial ceramics in cemeteries.

Fig. 1. Map of cemeteries with roman-provincial pottery from Moravia (numbers of sites match the numbers in the catalogue).

Fig. 2. Representation of sites with finds of Roman-provincial pottery in Moravia. Legend: a – cemeteries; b – settlements.

Fig. 3. Distribution of graves with the findings of Roman-provincial pottery by sex. Legend: a – women; b – men; c – unspecified.

Fig. 4. Distribution of graves with the findings of Roman-provincial pottery based on their inventory. Legend: a – unspecified; b – poor; c – common; d – rich; e – princely.

Tab. 1. Number of graves from individual sites in Moravia and dating of cemeteries.

Tab. 2. Division of graves according to the burial method.

Tab. 3. Distribution of graves by the age of the deceased.

Translated by Stanislav Sofka

Mgr. Stanislav Sofka
Archeologický ústav AV ČR, v. v. i.
Čechynská 363/19
CZ – 602 00 Brno
sofka@arub.cz

Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
A. Nováka 1
CZ – 602 00 Brno

THE NORTHERN PART OF THE SANDOMIERZ BASIN IN THE EARLY ROMAN PERIOD¹

Settlements – Cemeteries – Elites

Anna Lasota-Kuš – Renata Madyda-Legutko

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.7>

Keywords: Przeworsk Culture, Early Roman Period, elite burials, imported vessels, settlements, cemeteries

The Early Roman artefacts found in the interfluve of the rivers Vistula and San indicate that the travel and transport routes that run through the area in question led not only to the development of local settlement but also to the formation of a hierarchical local society. This is indicated by the presence of richly furnished burials, with grave goods including imported metal vessels. In the Younger and Late Roman Period, the region underwent changes caused by the growth of settlement and its move to the south.

Traces of relatively intense settlement dating to the Early Roman Period have been confirmed in the northern part of the Sandomierz Basin, an area stretching between the Vistula Valley to the north, the Lower Wiślka Valley to the west, the Lower San Valley to the east and the so-called Kolbuszowa Plateau to the south. The area comprises several mesoregions: the Vistula Lowland, including the wide Vistula Valley, the Lower San Valley and, below, the Tarnobrzeg Plain, covered to a large extent by the remnants of the so-called Sandomierz Forest. Between the present-day Vistula Valley and the Tarnobrzeg Plain, there is a hill called Garb Tarnobrzeski (Fig. 1; Kondracki 1994, 233–240, fig. 29; Solon *et al.* 2018, 158, fig. 2, map).

The specificity of settlement in the northern part of the Sandomierz Basin was influenced mainly by the system of river valleys, which enabled contacts even with distant parts of Europe. Transport routes led to the Carpathian Basin along the rivers Wiślka and San, and through convenient passes in the Beskid zone. The San in particular played a key role in these connections. Also important for the area in question was the route connecting the San with the Dniester through the Przemyśl Gate, which allowed contacts with the areas of eastern Europe (cf. Czopek 2011; 2019). No less significant was the route along the Vistula, enabling connection with other Przeworsk Culture areas. Simultaneously, intense Przeworsk Culture settlement was developing in the fertile Sandomierz Upland on the left bank of the Vistula, constituting a base for the Świętokrzyskie iron production centre (Orzechowski 2007, 57–72). It is possible that in the area in question the Vistula River not so much divided as united the two regions.

Favourable environmental conditions for the development of settlement were ensured by the presence of *rendzinas* – fertile soils, which can be found in the wide bottoms of the valleys of the Vistula River and its tributaries – and less fertile podzolic and sand soils. Bog ores, which provided the basic raw material for iron smelting at that time, can be found in the northern part of the Sandomierz Basin. Natural forest complexes guaranteed the development of rich fauna and supplied wood for construction and fuel. The most favourable areas for settlement were river valleys and the so-called morphological edges (Łaniczot/Wojtanowicz 2005, 45, 48, 50). The climate fluctuations that took place in the Holocene undoubtedly also influenced the choice of terrain for settlement.

¹ The paper presents a revised paper that was presented at the 16th Protohistorical Conference “Archaeologia barbarov”, which took place in Trnava, 30. 9. to 2. 10. 2021.

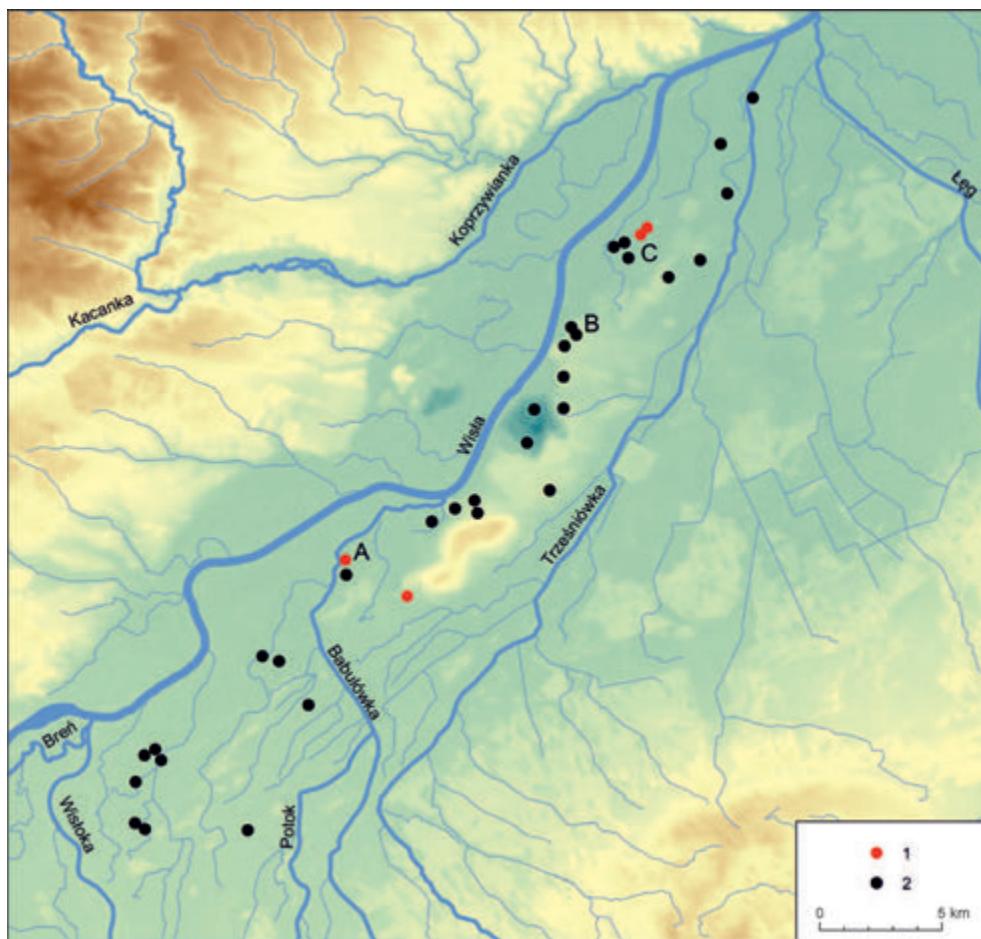

Fig. 1. Garb Tarnobrzeski. 1 – excavated settlements; 2 – surface and accidental finds. A – Baranów Sandomierski, site 1; B – Tarnobrzeg-Dzików; C – Tarnobrzeg-Zakrzów, site 1.

The areas located in the forks of the rivers Vistula and San, especially the environs of present-day Tarnobrzeg, garnered interest of archaeologists already at the end of the 19th and the beginning of the 20th c. (Woźny 2018). As early as 1897, Włodzimierz Demetrykiewicz drew attention to archaeological artefacts discovered in the vicinity of Tarnobrzeg (Demetrykiewicz 1897). The first synthetic study of Iron Age finds from the area in question was published in 1963 by Rudolf Jamka (Jamka 1963, 19–54). Among later works, Jerzy Kolendo's article on a presumed Roman princely burial from Wielowieś near Tarnobrzeg, which he based on archival data (Kolendo 1980, 37–42), as well as synthetic studies on the Roman Period settlement developing in the area of Garb Tarnobrzeski (Lasota 2005a) and in the Sandomierz Basin (Kokowski 2005a, 423–433) are also worthy of note.

According to archaeological sources, the Przeworsk Culture population that inhabited the area described above was hierarchical in structure from the beginning of the Early Roman Period. Imports from the Roman state have been discovered near the contemporary city of Tarnobrzeg since the 19th c. They used to be stored in the residence of the Counts of Tarnobrzeg in Dzików (today's dist. of Tarnobrzeg). The palace housed an extensive library, founded by Jan Feliks Tarnowski and his wife, as well as art collections and archaeological artefacts discovered on the family's estate (Grottowa 1957, 69–106). Unfortunately, most of them were destroyed in the palace fire in 1927 (Grottowa 1957, 90; Kolendo 1980, 38) and during World War II (Antoniewicz 1954, 71).

One of the first discoveries made in the Tarnobrzeg area was a bronze *stamnos*, found before 1876 and kept in the collection of the Tarnowski family in the palace in Dzików (Fig. 2: 1; Antoniewicz 1928, 321, pl. XXXVIII: 3; Eggers 1951, 156, cat. no. 2195; Kolendo 1980, 38, footnote 17; Wielowiejski 1985, cat. no. 333). The vessel was mentioned in 1877 by A. H. Kirkor, an amateur archaeologist. He supposedly saw it in the library of the Dzików palace, among six clay urns (Kirkor 1877, 40). The height of the vessel was

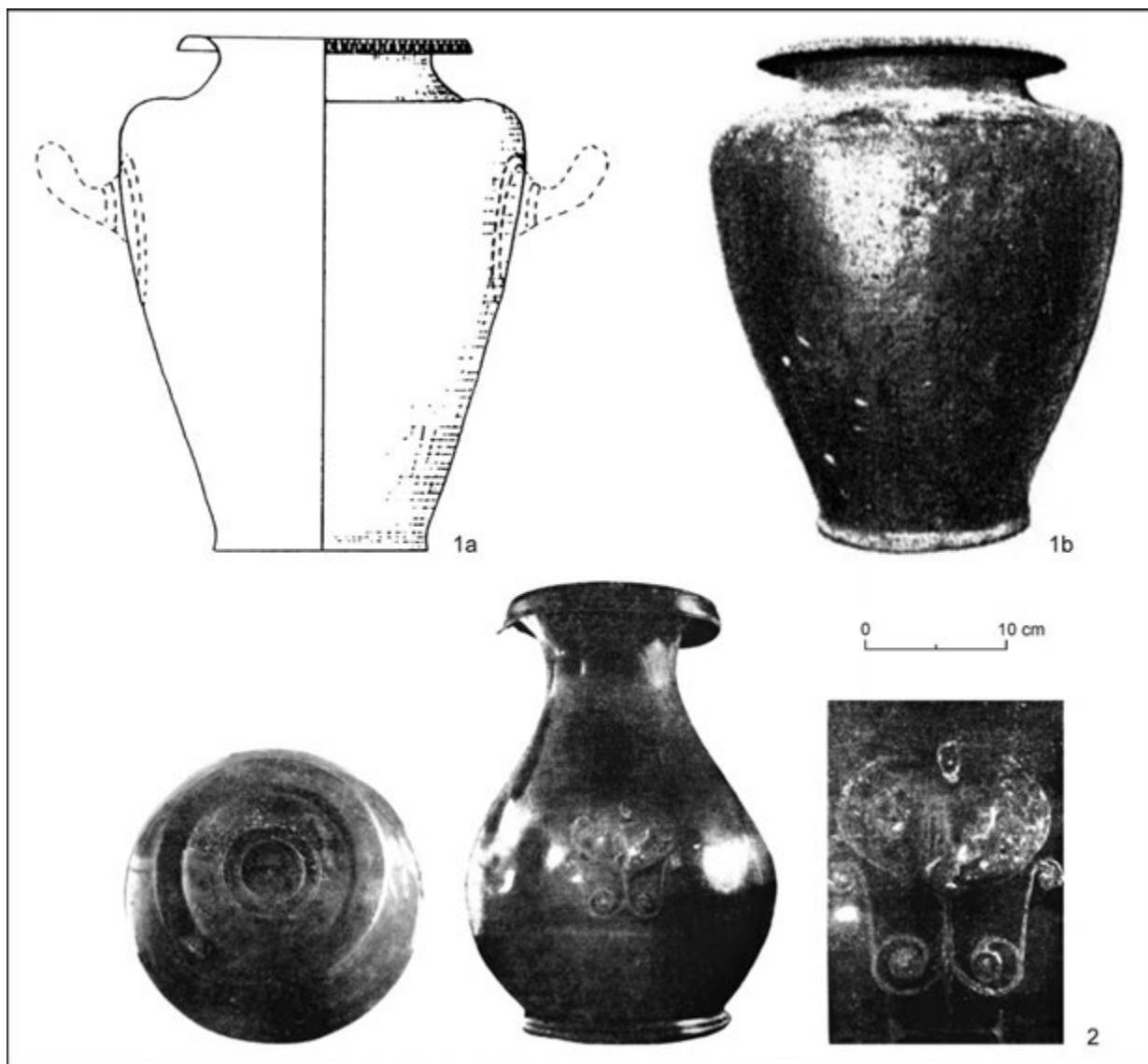

Fig. 2. Bronze vessels from the area near Tarnobrzeg. 1 – *stamnos* (1a acc. to Woźniak 1993, 1b acc. to Antoniewicz 1928); 2 – jug of type E 122 (after Antoniewicz 1953).

35 cm, and the rim diameter was 20 cm. The artefact might have been lost alongside other works of art probably during the Second World War. However, a later photograph showing a *stamnos*, taken by the archaeologist W. Demetrykiewicz, has been preserved in the Archives of the Archaeological Museum in Kraków (Fig. 2: 1b; Woźny 2018, fig. 2). The vessel, classified as type E 17, was previously dated to the Late Pre-Roman Period, around 90–60 BCE. It was believed that it had come from Hellenistic workshops and reached central Europe in the 1st c. BCE through the Celtic environment (Dąbrowska 1988, 189; Eggers 1951, 156, cat. no. 2195; Wielowiejski 1985, 175).

Stamnoi, typical vessels of Hellenistic wine serving set, are found outside the Etruscan world, primarily in the burials of early Celtic elites along the Moselle and in the Middle Rhine basin dated to the 5th c. BCE (Guggisberg 2017, 99–103, fig. 6). Taking into account the analysis conducted, Z. Woźniak considered the vessel from Tarnobrzeg to be an Etruscan product from the first half of the 4th c. BCE, which had arrived in the environment of the Pomeranian culture in connection with ethnic movements in the first half of the 4th c., triggered by the expansion of the Celts towards the east (Woźniak 1993, 373–376, fig. 3; 1994, 131, 132). However, it cannot be ruled out that the *stamnos* was brought back by J. F. Tarnowski and his wife from their 10-month trip around Italy in 1803–1804, during which they also showed interest in Etruscan artefacts (Grottowa 1957, 90).

The next vessels from the Roman state were discovered among the materials of the Przeworsk Culture. In Polish archaeology, the scarce pre-Roman Przeworsk Culture materials found in the northern part of the Sandomierz Basin are associated with the development of settlement on the left bank of the Vistula, in the Sandomierz Upland. They are supposed to be traces of penetration and extensive economic use of the adjacent area, i.e. the Sandomierz Basin, by the people inhabiting the left bank of the Vistula (Woźniak 1994, 127, 128). Said settlement intensifies from stage B1 of the Early Roman Period.

In 1898, another bronze vessel was accidentally discovered during earthworks near Dzików (now Tarnobrzeg-Dzików). It was a jug of type E 122 of the Ornavasso/Kærumgård variant, dated to phase B1a (Antoniewicz 1954, 71–77, fig. 1; 3; 4; Boube 1991, 38, fig. 15; Kunow 1983, 148, cat. K 282; TIR M 34, cat. 143; Werner 1978, 16, no. 13; Wielowiejski 1985, 302, no. 294). The jug, about 20 cm high, had a heart-shaped handle-mount forked into two symmetrical volutes (Fig. 2: 2). Traces of the tin that soldered three legs to the edge of the concave base were apparently also preserved, but the handle was not (Antoniewicz 1954, fig. 1; 3; 4). There were supposedly bones lying next to the vessel, which may suggest a destroyed burial.² The vessel was originally in the collection of the Tarnowski family in Dzików but was lost during World War II, and only photographs published by W. Antoniewicz in 1954 have survived. It is believed that vessels of this type arrived in the areas beyond the Roman limes via the Amber Road. Only two other jugs of this type are known from the Przeworsk Culture settlement range; they were found in the Prosna basin: at Siemianice, Kępno Dist., grave 8a/1898 (Eggers 1951, 155, cat. 2173; Wielowiejski 1985, 302, cat. 296, fig. 5: 1), and at Węglewice, Wieruszów Dist., grave discovered in 1931 (CRFB PL3 2018, 131, 132, no. EWE-3-1/1.1; Wielowiejski 1985, cat. 297). A third jug of this type comes from Podwiesk, Chełmno Dist. (grave discovered before 1887), in the Wielbark Culture area (Wielowiejski 1985, cat. 295). The vessels are dated from late phase A of the Late Pre-Roman Period to phase B1b of the Early Roman Period (Boube 1991, 38). An analogous jug from Kærumgård, Odense Amt, in Scandinavia is also dated to stage B1 (Lund Hansen 1987, 91).

A distinct expansion of settlement within an evolving socio-economic system in the area in question takes place during stage B2 of the Early Roman Period. Przeworsk Culture settlements, verified in the course of excavations, developed until the beginning of the Younger Roman period, up to stage C1. On the other hand, no cemeteries have been found to date on the right bank of the Vistula River; only isolated burials, usually discovered by chance, are known from this area. This scarcity results from the state of research, as cemeteries have been recorded further south, by the San River, and even in the Beskid zone (Tokarczyk 2018, 253, 254).

In the area in question, settlements are located mainly on the so-called Garb Tarnobrzeski, which is a sand-and-loam hill (182 m above sea level) with *rendzinas* in its immediate vicinity, where settlement points identified in the course of surface surveys are concentrated (Fig. 1). Of note are the excavated settlements at Tarnobrzeg-Zakrzów (Lasota 2005a, fig. 1; Podgórska-Czopek 1991, 71–114); Baranów Sandomierski, Tarnobrzeg Dist., site 1 (Lasota 2005a, fig. 1; 2005b, fig. 1; 2005c, 263–304); as well as at Machów, sites 3 and 10 (presently Tarnobrzeg-Machów; Krauss 1963, 351; Lasota 2005b, fig. 1), and at Skopanie, Tarnobrzeg Dist. (Krauss 1963, 351; Lasota 2005b, fig. 1). The last three have only briefly been mentioned in the literature. At Tarnobrzeg-Zakrzów and Baranów Sandomierski, several features were identified as half-dugouts of residential character. Moreover, hearths were discovered there, and the settlement at Skopanie yielded three wells with wooden shafts. The presence of bloomeries was confirmed at site 3 at Machów. Furthermore, at site 10 in the same locality, attention has been drawn to the presence of a recessed dugout of post and beam construction. At the Tarnobrzeg-Zakrzów settlement, there was a dog's head deposited in a half-dugout (feature 2), which should probably be interpreted as a sacrifice buried under the house threshold. Such behaviour is attested in the Early Roman Period in the areas of the Przeworsk Culture as well as other cultures of Central European Barbaricum (Beneš/Nývllová Fišáková 2009; Gralak 2012, 115, 116; Polit 2019; Sielicka 2015, 156, 157).

The chronological position of the settlements mentioned above is narrowed down by isolated metal artefacts. In the case of the Tarnobrzeg-Zakrzów site, it is a brooch of Almgren group IV, probably representing the Brzeźce type, which should be regarded as indicative of a developed stage of stage B2 (Kokowski 1991, 109, 110), whereas two iron buckles of groups C 13 and G 1 after R. Madyda-Legutko (1989) indicate that the settlement functioned both in the Early Roman Period as well as at the beginning of the Younger Roman Period. A brooch of Almgren group VI was recovered from site 3 at Machów, which makes it possible to place the chronology of the settlement generally in the Younger Roman Period.

² According to J. Werner (1978), the jug was a container for the bones.

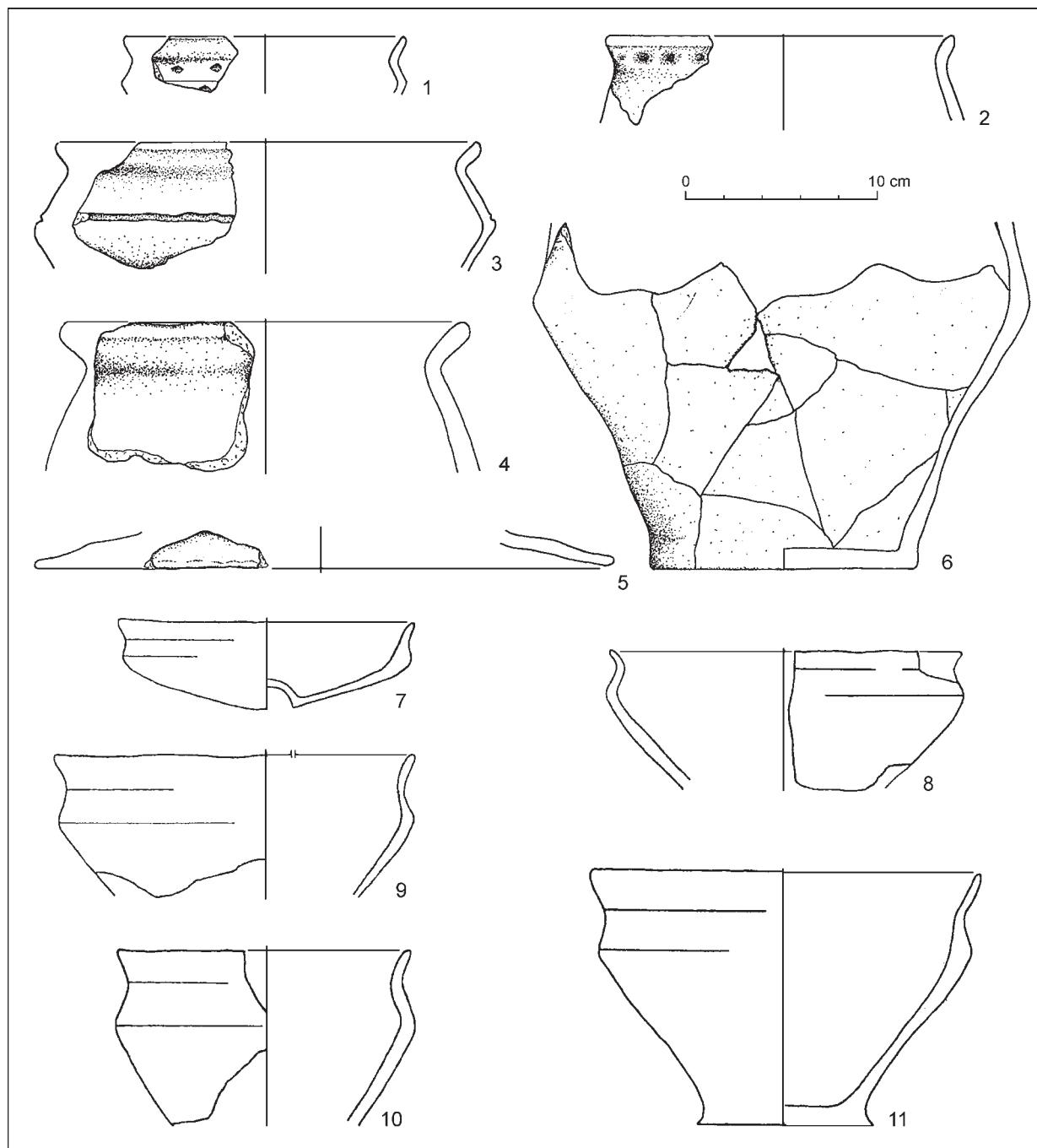

Fig. 3. Hand-made vessels from settlements. 1–6 – Baranów Sandomierski, site 1 (after Lasota 2005a); 7–11 – Tarnobrzeg-Zakrzów, site 1 (after Podgórska-Czopek 1991).

The above-mentioned chronology of the settlements located on Garb Tarnobrzeski is confirmed by the ceramic material, as mostly fragments of hand-made vessels were discovered there. Kitchenware consisted mainly of pots with S-shaped profiles and coarse surfaces (Fig. 3: 2, 4, 6), while the so-called tableware included strongly profiled vases and bowls with smooth, blackened surfaces (Fig. 3: 1, 3, 7–11). Wheel-made vessels with smooth grey surfaces made up only a small percentage share. A somewhat different trend has been observed at the excavated settlement at Machów site 10, where pottery made using a potter's wheel was dominant (Krauss 1963, 351).

As mentioned above, no cemeteries and only few burials are known from the areas on the right bank of the Vistula (Bochnak 2005, 244; Demetrykiewicz 1897, 155, 156, fig. 14; 1898, 107, 108, fig. 3; Florek/Gurba 2005,

Fig. 4. Tarnobrzeg Dzików, grave discovered in 2008. 1 – clay cinerary urn; 2 – iron spearhead; 3 – iron sword; 4 – iron axe; 5 – iron rivet; 6 – iron knife; 7 – corroded iron object and bronze strap-end; 8 – bimetallic chair-shaped spur (photo U. Socha). Scale: a – 1–3; b – 4, 5, 7; c – 8.

27).³ Noteworthy among them is a single cremation grave of a Przeworsk Culture warrior, discovered in 2008 during renovation works under the eastern part of the main body of the palace in Tarnobrzeg-Dzików. Objects of Roman provenience were found among the grave goods (Handerek 2008). An analysis of the elements of its furnishings indicates that the grave should be dated to phases B1b–B2a. The cinerary urn was a classic vessel of the Przeworsk Culture, vase of type II/3 as distinguished (Fig. 4: 1; rim diameter

³ This remark refers to the warrior burials from Trześń, Tarnobrzeg Dist., with a shield boss of Jahn type 7b (Jahn 1916), and from Miechocin (presently Tarnobrzeg Miechocin), with a polearm head.

Fig. 5. Tarnobrzeg Dzików, grave discovered in 2008. 1a – bronze Östland-type bucket; 1b – iron bucket handle; 1c – fragment of an iron handle-mount; 2 – bronze bell (photo A. Wrona). Scale: a – 1; b – 2.

approx. 32 cm, height 24 cm, base diameter 14 cm) by T. Liana (1970). The preserved metal grave goods are heavily damaged, burnt on a funeral pyre and ritually bent. They include an iron double-edged sword with a lenticular cross-section of the blade, preserved in fragments, with a reconstructed blade length of approx. 60 cm and tang length of 8 cm (Fig. 4: 3); a very badly damaged shield boss, including a rivet with a high head (Fig. 4: 5); 2 iron spear heads – one with a broad blade, reconstructed total length of approx. 22 cm, the other much narrower, with a total length of 18 cm. Particularly noteworthy is a pair of chair-shaped spurs with bronze bases with decorative rivets and iron goads with engraved

parallel lines intended for applying inlay (Fig. 4: 8). Chair-shaped spurs are not common equipment of Przeworsk Culture horsemen, bimetallic specimens even less so, thus they should be considered unique. To date, they are known from the cemeteries at Kryspinów, Kraków Dist. (grave 23), dated to phase B1b (Godłowski 1970, 34, fig. 3: f, g); from Szarbia, Proszowice Dist. (feature 144), also from phase B1b (Naglik 2019, 211, 212, fig. 15: 6a–c; tab. 58: 15); as well as from Sandomierz-Krakówka (princely grave) from phase B2a (cf. below) and from the Early Roman cemetery at Michałowice, Kazimierza Dist., site 1, as a stray find (Zagórska-Telega et al. 2012, fig. 9: 10). The spurs have iron pricks decorated with silver inlay; their copper-alloy bases were fixed with four rivets, as indicated by the well-preserved examples from Szarbia and Kryspinów. In general, in the light of the latest research chair-shaped spurs of different variants are found in the Przeworsk Culture, as well as in the area of the entire Barbaricum, mainly in phases B2, (Smółka-Antkowiak 2016, 27). Chair-shaped spurs, often decorated with silver inlay, are characteristic mainly of the Elbe circle and Scandinavia; however, they are also attested in the Middle Danube region, especially in southern Moravia and Lower Austria (Tejral 2002, 141–159).

Another unique element of the grave goods from the Tarnobrzeg-Dzików grave under discussion is a massive iron socketed axe (length approx. 10 cm, width 7 cm; Fig. 4: 4). The state of preservation of the artefact makes it impossible to classify it in G. Kieferling's typology (cf. Kieferling 1994). Such axes are not very typical of Przeworsk Culture warrior burials. They are, however, found in the Early Roman Period in men's graves of the West Balt circle, especially of the Bogaczewo Culture (cf. Kontny 2019, 345, 350–353, fig. 5; about the function of axes compare: Jilek/Horník 2017). In addition, the grave contained 2 iron knives, one with a total length of about 15 cm (Fig. 4: 6), as well as fragments of heavily burned and corroded, difficult to identify iron (about 0.5 kg) and bronze (about 0.5 kg) objects, including a very fine bronze strap-end of group I type 2 as distinguished by R. Madyda-Legutko (2011; Fig. 4: 7), and probably a pair of iron scissors.

A special feature of the grave in question are the remains of a metal vessel formed by forging (Fig. 5: 1). It was made of thin sheet bronze, about 1 mm thick on the body and about 2 mm thick near the rim of the vessel. The rim is strongly everted, the body is bulbous, the base is flat and measures 13–14 cm in diameter. The weight of all preserved fragments is 360 g. Moreover, a fragment of an iron handle-mount (Fig. 5: 1b) and an iron rod (Fig. 5: 1c), which was part of the handle, also come from the vessel in question, which should be classified as an Östland-type bucket.

Another piece of equipment unique in the environment of the Przeworsk Culture is a massive, short, bronze bell with an iron clapper, with a total weight of 37 grams (Fig. 5: 2). As the dome was intentionally crushed, its shape cannot be reconstructed with certainty. In all probability, it was pyramidal, 30 mm high, with a hexagonal suspension loop of 18 mm in height. At the lower edge of the dome, there are 4 knobs, spaced equally around the perimeter. Bells of different variants are found in the area of Central European Barbaricum (Nowakowski 1988). The bell from Tarnobrzeg-Dzików can be classified as type I, variant D, as distinguished by B. M. Pomberger (2018). In the Roman world, bells had a variety of uses (cf. Garbsch 2003; Parker 2018; Pomberger 2018, 1), which cannot be clearly defined as regards the barbarian environment. Since the bell was found in a horseman's grave, it can be suggested that it was hung by the horse harness.

In the context of the discussed grave from Tarnobrzeg-Dzików, we should recall here information about the richly furnished burial with bronze vessels, "various wire and silver ornaments" and "copper statues" that was supposedly discovered in Wielowieś, located near Tarnobrzeg-Dzików and part of the estate of the Tarnowski family in the 19th c. This information can be found in two works published in the mid-19th c. by F. M. Sobieszczański (1847, 15; 1852, 42). A complete analysis of the data presented in those publications was carried out by J. Kolendo (1980), who concluded that the grave discovered in Wielowieś was of princely character. Unfortunately, there is no data concerning the circumstances of its discovery or its closer location. The artefacts have not been registered in any museum collections.

The presented picture of settlement on the right bank of the Vistula is complemented by the finds of Roman coins. We have information about hoards consisting of several hundred Roman denarii from the 1st and 2nd c., which, unfortunately, have not been preserved in their entirety. Worth mentioning is the hoard found in 1850 in Chmielów, Tarnobrzeg Dist., which was supposed to contain several hundred Roman coins, 21 of which, ranging from the issues of Nero to those of Marcus Aurelius, are detectable (Kunisz 1985, cat. no. 26). A hoard of about 1,000 coins is said to have been discovered before 1889 in Dzików (now Tarnobrzeg-Dzików); it supposedly consisted mainly of coins of Vespasian (Kunisz 1985, cat. no. 53). However, doubts exist that the information about the Dzików and Chmielów hoards may refer to the same deposit. Moreover, in 1885, in Wojków, Mielec Dist., on the right bank of the Wisłoka

River, at its confluence with the Vistula, a hoard of several hundred denarii from the 1st and 2nd c. was found in an earthen vessel (*Kunisz 1985*, cat. no. 309). Furthermore, in 1939–1944, in Trześn, Tarnobrzeg Dist., playing village children found a hoard of Roman denarii in a vessel. Its size has not been determined; however, two coins are identifiable, including one of Hadrian (*Kunisz 1985*, cat. no. 283). These hoards, albeit not preserved in their entirety, are part of a significant influx of 2nd c. denarii observed in the area of Central European *Barbaricum*. Extremely large coin hoards, containing issues from the times of Nero to the late Antonine era or the beginning of the reign of Septimius Severus, have been found. They testify not only to a considerable volume of exchange but also to an increase in hoarding at the end of the 2nd and the beginning of the 3rd c. (cf. *Bursche 2008*, 53, 54).

In the Early Roman Period, intense settlement developed not only in the northern part of the Sandomierz Basin but also on the other side of the Vistula River, on its left bank, i.e. in the southern part of the Sandomierz Upland (*Orzechowski 2007*, 66–68). The archaeological material excavated in this area is essentially sepulchral in nature, whereas settlement sites are known mainly from surface surveys. Only the settlement at site 1 at Świriały Stare, Sandomierz Dist., was excavated to a greater extent, but the material recovered is yet to be studied (*Krauss 1963*, 351, 352; *Orzechowski 2007*, 275). The presence of a Roman Period settlement was also confirmed during rescue excavations at site 22 at Koprzywnica, Sandomierz Dist. In addition to numerous vessel fragments, the site yielded fragments of a glass goblet, fragments of three fibulae and an iron buckle (*Orzechowski 2007*, 245). As was the case with the previous site, the artefacts discovered there have not been subjected to a scientific analysis.

On the other hand, as already mentioned, the area contains small cemeteries and isolated burials, including those with above average grave goods, which indicate the high status of the deceased. Two Przeworsk Culture cemeteries (sites 1 and 3) were discovered at Piaseczno, Sandomierz Dist. (*Krauss 1964*). A cremation grave (14/1958) was found by chance at site 1; it contained a cinerary urn in the form of a massive bronze cauldron with an iron rim, type E 8 (Fig. 6: 1), measuring 50 cm in rim diameter and 35 cm in height, with a circular iron handle-mount with an internal diameter of 9 cm. It was made of riveted bronze bands. The funerary gifts that had originally been stored in the vessel have been lost. The burial is dated within stage A3 of the Late Pre-Roman Period and stage B1 of the Early Roman Period (*Wielowiejski 1985*, 66, cat. no. 80).

The custom of placing cremated remains in metal vessels, including cauldrons, first appears in the *Barbaricum* area in the Late La Tène Period in the Elbe River region and continues throughout the entire Early Roman Period (*Bochnak 2011*, 62, 63; *Capelle 1971*, 109, 146, 147; *Jílek 2012*, 20, 23–26; *Peschel 1995*, 69–94; *Wegewitz 1986*, 115, 132). Burials in cauldrons are known not only from the cemeteries in the Lower and Middle Elbe area but also those in Czechia (*Droberjar 1999*, 130, 131; *Karasová 1998*, 9) and the Middle Danube region (*Kolník 1980*, 109, 110), including the Danubian part of Lower Austria (*Lauermann 1995*, 130, fig. 2: 1). Cinerary urns in the form of cauldrons are found in richly furnished warrior graves, dating mainly to phases B1a and B1b of the Early Roman Period. In the Przeworsk Culture area, a cauldron of type E7, which served the aforementioned function, is known from a richly furnished grave of a warrior from phase B1a at the cemetery at Domaradzice (grave 1), Rawicz Dist., Greater Poland (*Kostrzewski 1954*, 155, fig. 2: 3; 15).⁴

At the abovementioned cemetery at Piaseczno, site 1, there was also a burial with grave goods typical of female graves, dated with a brooch of type A 68 to stage B1b (Fig. 6: 2), which contained fragments of a bronze vessel with an upright rim under which there were engraved lines – probably remains of a bowl (Fig. 6: 3).

Particularly noteworthy is an Early Roman burial of a representative of the local military elite from Sandomierz-Krakówka, located on the left bank of the Vistula. It has already drawn the attention of researchers many times before (*Kokowski 2004*, 294, fig. 10.12; 10.14; 10.23; 10.26; 10.28; *2005b*, 109–114; *Kokowski/Ścibior 1990*; *Kowalczyk-Mizerakowska 2018*, 157–171; *2019*, 121, 122, pl. 18; *Wielowiejski 1985*, cat. no. 34, 46, 75, 326; *Wilkoński 1938*, 106–125). It is a cremation burial of a man who died at the age of 50, dated to phase B2a of the Early Roman Period, very richly furnished, which can be classified as a princely burial of the Hagenow type (*Schuster 2010*, 295). The cinerary urn was in the form of a bronze Östland bucket of type E 40 (Fig. 7: 1). In addition, several other bronze vessels were reconstructed, including a *situla* of type E 18–23? with an ornamented rim, a bowl of type E 93 (or plate of type E 115) and a small

⁴ In the Przeworsk Culture area, an iron handle/bail probably from an E 7, 9 cauldron or an E 11–14 form has been preserved in a princely grave at Giebułtów, Kraków Dist., dated to phases B1c–B2a (*Dobrzańska/Wielowiejski 1997*, 83, no. 1, pl. I: 1–2; *TIR M 34*, cat. no. 147; *CRFB PL2 2017*, 50, no. 28.1.1; pl. XXII: 1).

Fig. 6. Piaseczno, site 1, grave 14/1958. 1a – bronze cauldron; 1b – iron handle-mount, grave 17/1958; 2 – bronze brooch of type A 67; 3 – burnt bronze vessel (photo A. Lasota-Kuś). Scale: a – 1; b – 2, 3.

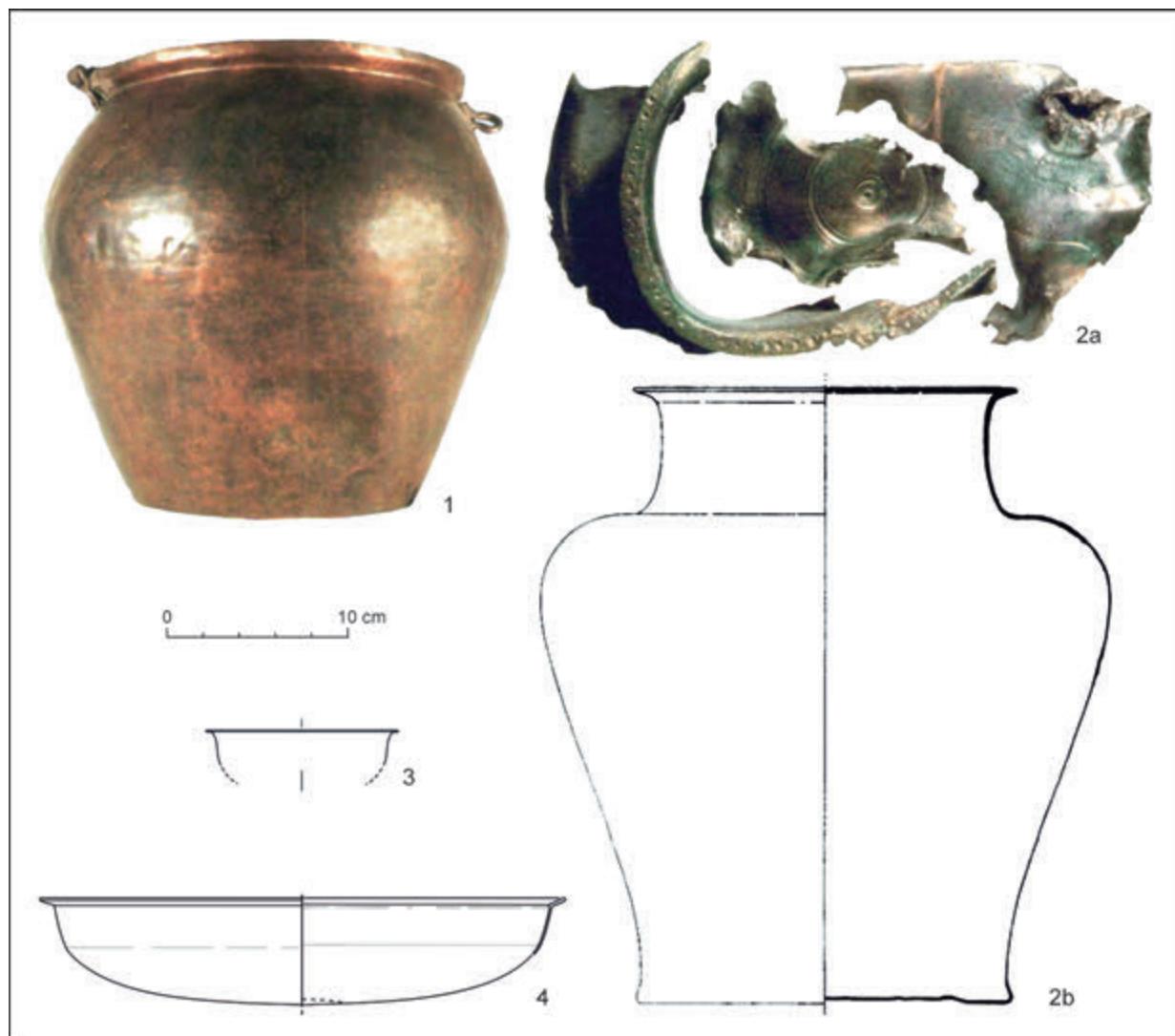

Fig. 7. Sandomierz-Krakówka, princely grave, metal vessels (after Kokowski 2004; Kokowski/Ścibior 1990).

bowl (Fig. 7: 2–4).⁵ Moreover, the burial contained about 4 kg of bronze alloy from a few more vessels and an iron bail of another bucket. Furthermore, several dozen fragments of melted green glass from a number of vessels, weighing 1.22 kg in total, were identified in the inventory of the grave. The elements of weaponry, above all a Roman sword of the Newstead-Zawada type, variant 1 (Fig. 8: 7), as distinguished by M. Biborski (Biborski/Illkjaer 2006), are also noteworthy. The sword finds close analogies among weapons found in south-eastern Gaul and used by auxiliary troops to fight against armoured opponents (Biborski/Biborski/Stępiński 2019, 280, 281). Swords of this type are dated to phases A3–B1, mainly to phase B1 of the Early Roman Period. This suggests that the sword from Sandomierz-Krakówka is older than the chronological position of the grave, which was dated, as previously mentioned, to phase B2a. It should be assumed that the sword was in the possession of its owner for a period of about 30 years. The grave also contained a shield boss with a sharp spike of Jahn type 7b, a pair of iron spearheads (Kaczanowski type I/3 and variant A/2) forming a set characteristic of the Przeworsk Culture (Fig. 8: 2, 3). In addition, a pair of bronzed iron spurs with silver-plated goads and terminals of type C1b as distinguished by J. Ginalska (1991) is worth noting (Fig. 8: 4, 5). The use of non-ferrous metals in the process of making spurs in order to obtain a specific colour effect was rare in the Przeworsk Culture. What is also exceptional is the presence of seven iron goads of chair-shaped spurs, covered with engraved lines for applying inlay

⁵ According to Kokowski/Ścibior (1990), the bowl is made of white metal and gilded; according to I. Kowalczyk-Mizerakowska (2018, 161) on the other hand, the bronze alloy contains a small share of silver and gold.

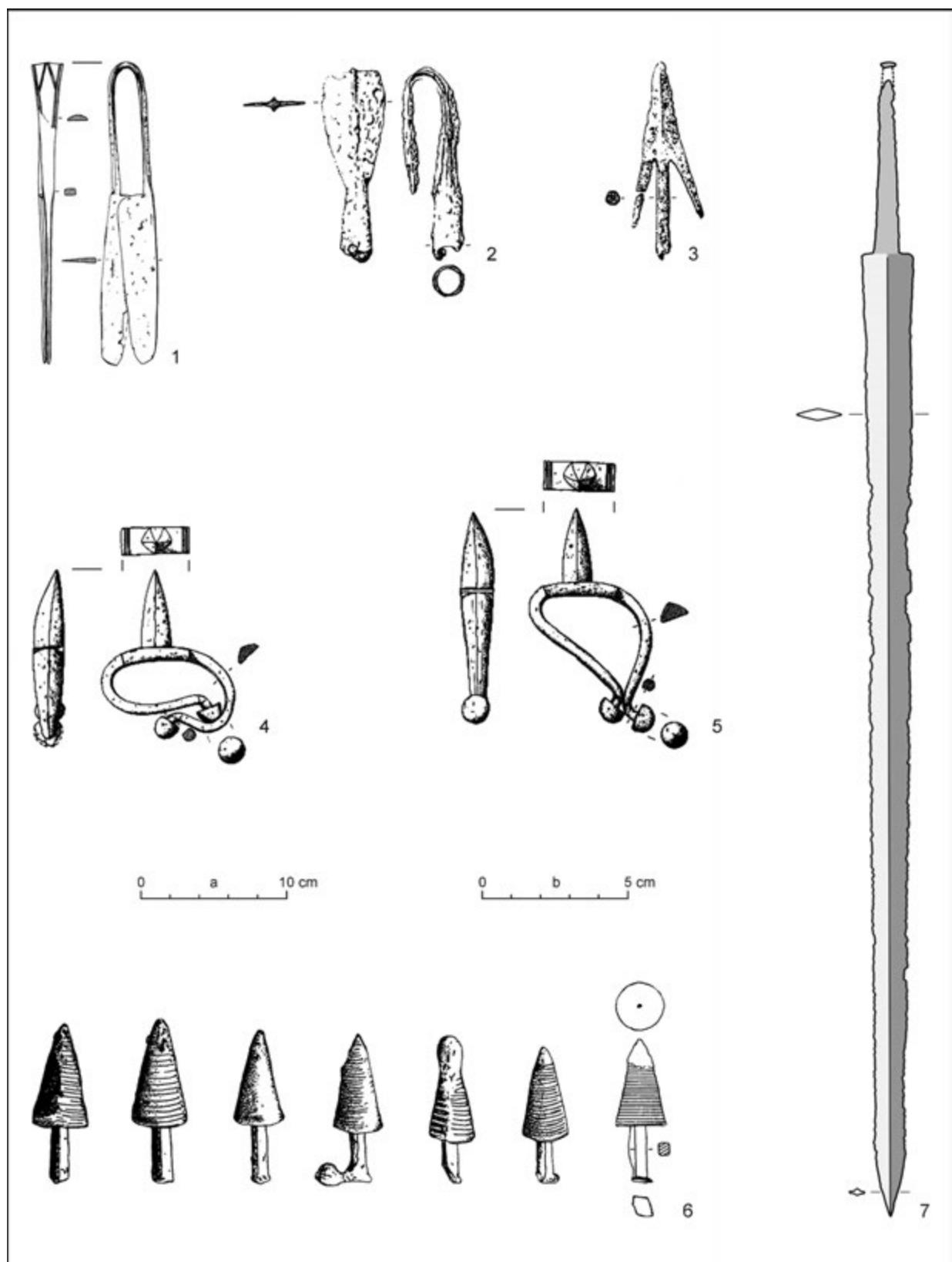

Fig. 8. Sandomierz-Krakówka, princely grave. 1 – scissors; 2, 3 – polearm heads; 4, 5 – spurs; 6 – goads (after Kokowski/Scibior 1990). Scale: a – 1–3, 7; b – 4–6.

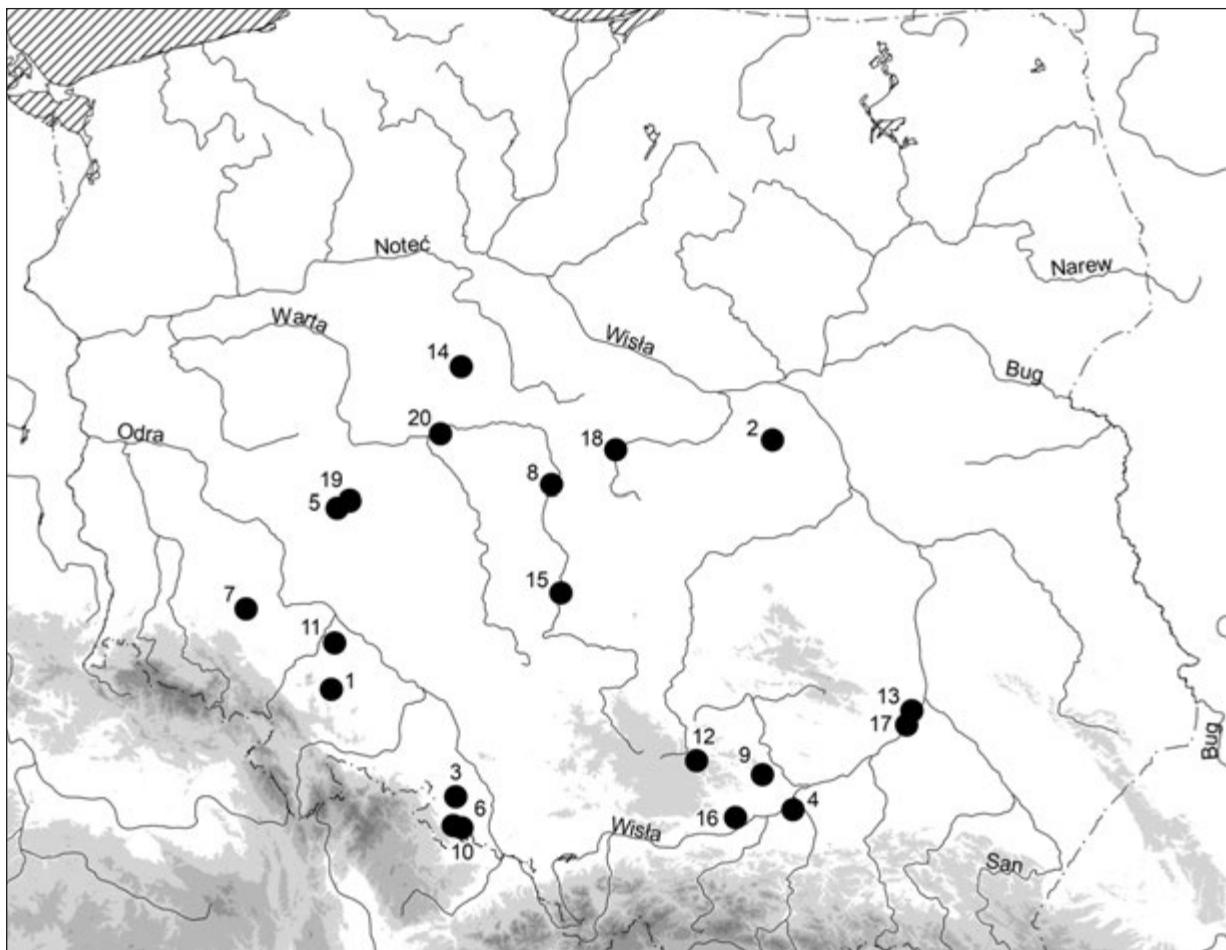

Fig. 9. Distribution of Östland-type bucket in the Przeworsk Culture.

(Fig. 8: 6).⁶ It can be assumed that they belonged to spurs analogous to those discovered at Tarnobrzeg-Dzików (grave from 2008).

The elements of the Sandomierz-Krakówka burial inventory in the form of bronze vessels, armaments and spurs clearly indicate its elite character. The status of the deceased was undoubtedly emphasised by placing his remains in an imported vessel, an Östland-type bucket. A vessel of this type was also found among the contents of the grave at Tarnobrzeg-Dzików (grave from 2008).

In the Roman world, Östland-type buckets were among the so-called vessels of everyday use, utilised for food preparation. They served an analogous function in the military environment of the Roman *castella* (Hrnčiarik 2013, 38; Jílek/Rožnovský/Jamrichová 2022, 516; Kunow 1983, 71). Such buckets are a fairly common import in Central European *Barbaricum* and are known from the Elbe region, Czechia and the Middle Danube areas (Bazovský 2010, 13, 17, fig. 2; Černý 2011, 92–94, fig. 12: 1; Elschek 2017, fig. 8; Hrnčiarik 2013, 36–39, pl. X–XV; Jílek 2012, 31–35; Karasová 1998, 17–20; Kokowski 2015, 291; Tejral 1967, 88). They are found in burials from stage B1, primarily from stage B2, as well as from later phases (Hrnčiarik 2013, 37, tab. 3; Jílek 2016, 406, fig. 11). According to Kunow, the buckets in question changed their function in *Barbaricum* and became part of a “barbarian” set used to serve and drink liquids, as indicated by their co-occurrence with cups and strainers (Hrnčiarik 2013, 37; Kunow 1983, 80).

In the Przeworsk Culture area, Östland-type buckets of varying proportions and varying degrees of preservation are relatively commonly found in cremation graves. Confirmed among them are buckets of type E 40 or ones classified generally as type E 38–40, i.e. the Juellinge variant (cf. List 1; Fig. 9). Such buckets are also found in princely inhumation graves (e.g. at Łęg Piekarski, graves I/1933, II/1936, III/1947). In the Przeworsk Culture area, buckets of the Östland type first appear in phase B1b (Strobin,

⁶ In the literature, there are isolated opinions that these are Sarmatian arrowheads (Dobrzańska 1999, 81).

site 4, grave 10) and become characteristic of stage B2, phase B2b of the Early Roman Period in particular. They are also present in assemblages dating to phase C1a (Grudynia Mała, grave 2/1879). Of note is the presence of Östland-type buckets in richly furnished cremation burials of warriors. The warriors' social position is emphasised not only by the above-mentioned buckets and other vessels imported from the Roman state (bowls of type E 70, E 99–100, platters of type E 154–155, ladles with strainers of type E 159–162) but also by the presence in some graves of numerous elements of weaponry, including swords (cf. List 1). In addition to Tarnobrzeg-Dzików and Sandomierz-Krakówka, the graves from Michałowice, Grudynia Mała and the grave discovered in 1959 at Grodzisk Mazowiecki (containing also a chair-shaped spur) should also be mentioned here. Grave 22 from Witaszewice, which has the character of an elite burial, is supposed to have originally contained a sword, as indicated by a preserved sword bead. Sets of dress elements typical of warriors, such as two belts with fire striking tools hung on them (Zapowiednia, grave 2) or a wide, so-called military belt with decorative fittings (Witaszewice, grave 22), can also be found among the grave goods. The only exception among the graves with Östland-type buckets is grave 1512 from Kietrz, whose contents are characteristic of female burials. According to an anthropological analysis, the grave belonged to a woman who died at the age of *adultus* and was buried alongside a child at the age of *infans I* (Gedl 1988, 151).

To date, the burial from Sandomierz-Krakówka is the only Przeworsk Culture grave in which an Östland-type bucket served as a cinerary urn. In this, it resembles the sepulchral customs prevailing in the Early Roman Period in the Elbe and Danube regions, where metal vessels were used as urns. At Marcomanni cemeteries, urns in the form of buckets of type E 38 first appear as early as stage B1a (Droberjar 1999, 132). From stage B2 to stage C1a, as was the case in the older periods, Roman vessels were used as urns for the elite (Voss 2006, 35, 36). Such custom emphasises the status of the deceased and points to the contacts with the Roman world and other cultural areas. In relation to this, we should mention the burial of an East Bohemian warrior from the village of Nepolisy, dist. Hradec Králové, deposited in an E 41 type bucket and exhibiting features of the Przeworsk Culture grave inventory (Jílek 2009, 257, fig. 7).

The Early Roman material from the Vistula-San basin presented here shows that the travel and transport routes that run through the area contributed not only to the development of settlement but also to the formation of a hierarchical local community. During the Younger and Late Roman Period, the region in question underwent changes, caused by the growth of settlement and its move to the south. Several settlements have been discovered along the San River Valley (Lasota 2005b). The changes in the funerary rite occurring at that time make it difficult to register cemeteries, and thus to identify elite burials. An analogous situation has been observed on the left bank of the Vistula, in the immediate vicinity of its valley. There have been no Late Roman cemeteries recorded there; only settlements are known from the chronological period in question (Orzechowski 2007, 70, 71, 263, 264, 284, 286). Traces of a Late Roman settlement have been discovered at Sandomierz-Krakówka (Wielowiejski 1967, 42, 43). The presented settlement situation in the northern part of the Sandomierz Basin is not an isolated enclave but is part of the intensively developing settlement on both sides of the Vistula, from the Kraków area to Sandomierz and Tarnobrzeg.

LIST 1

Östland-type vessels from the Przeworsk Culture area (Fig. 9)

1. Białobrzegie, Dzierżoniów Dist., Dolnośląskie Voivodeship, grave discovered before 1901: E 37–43, E 99–100, belt buckle, drinking horn fitting, spur, pottery vessels; stage B.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 766; Kramarkowa 1981, 138, no. 2a, fig. 1; Wielowiejski 1985, cat. no. 53, pl. b: 2.
2. Grodzisk Mazowiecki, Chrzanowska Street, Grodzisk Dist., Mazowieckie Voivodeship, grave discovered in 1959: E 37–43, sword, 3 spearheads, barbed spearhead, 2 shield bosses, shield edge fittings, 2 spurs including one chair-shaped, 2 belt buckles, 3 knives, razor, scissors, 2 whetstones, pottery vessels; stage B2a.
Lit.: Kunow 1983, cat. no. K 284; Niewęgrowski 1966, 152, no. 188; Wielowiejski 1985, cat. no. 54.
3. Grudynia Mała, Kędzierzyn-Koźle Dist., Opolskie Voivodeship, grave 2/1879: frag. of E 37–43, sword, knife, scissors, 3 spearheads, shield boss, shield grip, spur, fire-striker, 2 whetstones, 2 iron rings, comb, bone needle, frag. of band-shaped object, 2 pottery vessels; stage C1a.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 749; Jahn 1919, 104, 122, fig. 2; pl. X: 9, 11; Kramarkowa 1981, 142, no. 11, fig. 2c; Wielowiejski 1985, cat. no. 55.

4. Jadowniki Mokre, Tarnów Dist., Małopolskie Voivodeship, site 1, grave 1: Östland-type bucket (?), shield boss, shield grip; stage B2b–C1a.
Lit.: CRFB PL2 2017, cat. no. 43.
5. Karzec, Gostyń Dist., Wielkopolskie Voivodeship, grave discovered in 1889: E 40, shield boss, 2 spearheads, 2 knives, scissors, 2 pottery vessels; stage B2–C1.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 2066; Kostrzewski 1955, 210, fig. 603; Majewski 1949, 73, cat. no. 57; Voss 1889, 457, 458; Wielowiejski 1985, cat. no. 40.
6. Kietrz, Głubczyce Dist., Opolskie Voivodeship, grave 1512: E 39–40, E 160–162, bronze fittings, frag. of glass vessel, A 123 brooch, key, knife, key, lock bolt and lock mount of Kietrz type, comb, pin, melted glass, 3 pottery vessels; stage B2/C1.
Lit.: Gedl 1988, 147–151, 189, fig. 26: h-i; Kunow 1983, cat. no. K 287; Wielowiejski 1985, cat. no. 50 (here as E 42).
7. Legnica, Legnica Dist., Dolnośląskie Voivodeship, grave discovered in 1850: E 43? (hammer marks at the base).
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 747; Kramarkowa 1981, 142, no. 14; Tackenberg 1925, 63, no. 11, pl. 27: 14; Wielowiejski 1985, cat. no. 52.
8. Łęg Piekarski, Turek Dist., Wielkopolskie Voivodeship, grave I/1933: E 38, 2 E 24, E 99–100, E 141, E 142, bowl with an enamelled zoomorphic side spout, lancet, scissors, frag. of metal sheets; phase B1c. Grave II/1936: frag. of E 37–43, E 170, E 24, E 99–100, E 125, E 141, E 155, E 162, 30 gaming stones, 4 dice, 2 drinking horn fittings, A IV 74 brooch, belt buckle, shield edge fittings, razor, scissors, knife, small casket fittings; phase B1c. Grave III/1947: E 39–40, E 170–171, E 140, E 162, glass vessel, scissors, pottery vessels; stage B1c.
Lit.: CRFB PL3 2018, 101–104, with older literature.
9. Michałowice, Kazimierza Dist., Świętokrzyskie Voivodeship, site 1, grave 92: E 39 or 40, melted glass, sword, frag. of shield grip, frag. of shield boss; stage B2.
Lit.: Zagórska-Telega et al. 2012, 140–145, fig. 9: 2, 3.
10. Nowa Cerekwia, Głubczyce Dist., Opolskie Voivodeship, grave 2/1876: frag. of E 37–43, E 160; stage B2b.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 734; Jahn 1919, 108, pl. XIII: 2; Kramarkowa 1981, 142, no. 19; Wielowiejski 1985, cat. no. 57.
11. Nowa Wieś Wrocławska, Wrocław Dist., Dolnośląskie Voivodeship, grave 122: frag. of E 40–43, E 162 (handle), A 132 brooch, spearhead, arrowhead, belt buckle, strap-end, belt fitting, knife, razor, scissors, comb, pin, tweezers, pottery vessels; stage B2b.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 757; Kramarkowa 1981, 143, no. 20b; Pescheck 1939, 140, 141, 344, fig. 122: 1–4; Wielowiejski 1985, cat. no. 58.
12. Pogwizdów, Miechów Dist., Małopolskie Voivodeship, grave discovered in 1912: E 39–40, frag. of E 70, shield boss fragment; stage B2.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 2141; Jamka 1966, 163, 164, pl. XXIIIa: 4; Kunow 1983, cat. no. K 300; CRFB PL2 2017, cat. no. 155; Wielowiejski 1985, cat. no. 59.
13. Sandomierz-Krakówka, Sandomierz Dist., Świętokrzyskie Voivodeship, grave discovered in 1928: E 40, iron bail from a bucket, frag. of E 18–23, iron bail, frag. of bronze bowl of type E 93 (?), frag. of small bowl made of "white metal", sword, javelin head, polearm head, shield boss, prick of a chair-shaped spur, two bronzed iron spurs, 7 spur goads, 8 rivets, 2 knives, razor, iron scissors, gilded silver fitting, unidentified small bronze and iron objects, 2 antler combs, 4 cuboidal dice, small clay bowl, wheel-turned beaker, clay cup, quartzite fire-flint, burnt clay vessel; stage B2a.
Lit.: Eggers 1951, cat. no. 2085; Kokowski 2005b, 109–114; Kokowski/Scibor 1990; Kowalczyk-Mizerakowska 2018, 157–171; 2019, 121, 122, pl. 18; Majewski 1949, 74, no. 66; Wielowiejski 1985, cat. no. 34, 46, 75, 326. Wilkoński 1938, 106–125.
14. Słowiköwo, Słupca Dist., Wielkopolskie Voivodeship, bog site from 1938: E 40, coins: Trajan, Hadrian, Sabina, Antoninus Pius, Lucius Verus, Crispina.
Lit.: Makiewicz 1992, 155; Wielowiejski 1985, cat. no. 61.
15. Strobin, Wieluń Dist., Łódzkie Voivodeship, site 4, grave 10: frag. of E 40 (?), frag. of E 154–155, melted purple glass, A 67/68 brooch, 2 belt buckles, tweezers, pincers, small hammer, file, perforator, shield boss, shield grip, sword, 2 spearheads, scissors, 2 knives, whetstone, band-shaped fittings, small spoon; stage B1b.
Lit.: Abramek 1987, pl. 356 (1): 2; 1985, 57–59, 62; Orzechowski 2010, 217, 218, 219, 221; Wielowiejski 1985, cat. no. 62.
16. Szarbia, Proszowice Dist., Małopolskie Voivodeship, site 7, feature 3–4: handle-mount and bail of an E 38–39 (?), spearhead, rivet, frag. of bronze sheet, melted bronze lumps, frag. of over a dozen burnt vessels; stage B1b–B2a.
Lit.: CRFB PL2 2017, cat. no. 178, XXVII: 3; Naglik 2002, 149, fig. 5: 8; 2019, 205, pl. II: 23; fig. 15: 2a–b.
17. Tarnobrzeg-Dzików, Tarnobrzeg Dist., Podkarpackie Voivodeship, grave discovered in 2008: E 38–40, sword, shield grip, shield boss, iron rivet, 2 polearm heads, 2 chair-shaped spurs, iron socketed axe, 2 iron knives, iron scissors, bronze bell with iron clapper, 0.5 kg of corroded iron objects, 0.5 kg of melted bronze objects (including a strap-end), clay vase; stage B1b–B2a
Lit.: Handerek 2008, 8, 9.
18. Witaszewice, Łęczyca Dist., Łódzkie Voivodeship, grave 22: frag. of E 40, E 24, E 99 (?), E 102, E 161, frag. of bronze jug (?), silver vessel, glazed *kantharos*, *terra sigillata* from the Cinnamus workshop, melted frag. of glass vessel, decorative

- buckle, strap-end, decorative belt fitting (?), spur, frag. of ring-mail, frag. of unidentified objects, sword bead (?), pottery vessels; stage B2/C1.
 Lit.: Kaszewska 1971, pl. 167(4): 26, 27; Tyszler 2015, 108–115; Wielowiejski 1985, cat. no. 47.
19. Wymysłowo, Gostyń Dist., Wielkopolskie Voivodeship, grave 177 (destroyed): frag. of E 37–39, E 159–162 cup, melted glass vessel, belt buckle, spur, scissors, pottery vessels; stage B2.
 Lit.: Jasnosz 1952, 123, fig. 160: 4–6; Wielowiejski 1985, cat. no. 63.
 Grave 327: frag. of E 40–43, brooch frag., miniature scissors, frag. of unidentified object, rivet, bone pin, pottery vessels; stage B2.
 Lit.: Jasnosz 1952, 216, fig. 335: 9; Wielowiejski 1985, cat. no. 64.
20. Zapowiednia, Września Dist., Wielkopolskie Voivodeship, grave 2: E 40, 2 spearheads, shield boss, shield grip, 2 belt buckles, 2 strap-ends, knife, rod fire-striker, pin fire-striker, flint flake, bone comb, ceramic cinerary urn; stage B2–C1a.
 Lit.: Ciesielski 2008, 269, 270, pl. VIII: i; Wielowiejski 1985, cat. no. 51 (here as E 42)

BIBLIOGRAPHY

- Antoniewicz 1928* W. Antoniewicz: *Archeologia Polski*. Warszawa 1928.
- Antoniewicz 1954* W. Antoniewicz: Późnolateński dzban brązowy z okolic Dzikowa koło Tarnobrzega. *Slavia Antiqua* 4, 1954, 71–96.
- Abramek 1985* B. Abramek: Grób wojownika-brązownika ze Strobina nad Wartą w woj. Sieradzkim (stan. 4). *Sieradzki Rocznik Muzealny* 1, 1985, 57–59, 62.
- Abramek 1987* B. Abramek: *Bronze I-II (Mont.) at la Période Romaine. Inventaria Archaeologica, Pologne*, Fasc. LVII: PL 353–358. Warszawa – Łódź 1987.
- Bazovský 2010* I. Bazovský: Depot z doby rímskej z Dunajskej Lužnej. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (eds.): *Archeológia Barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomicke štruktúry od neskorej doby laténskej po včasného stredovek*. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie Nitra, 21.–25. septembra 2009. Nitra 2010, 13–27.
- Beneš/Nývltová Fišáková 2009* Z. Beneš/M. Nývltová Fišáková: „Pohřby Psů“ na sídlištích doby římské v Čechách: současný stav poznání. In: M. Karwowski/E. Droberjar (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, 531–542.
- Biborski/Biborski/Stępiński 2019* M. Biborski/M. Biborski/M. Stępiński: Werkstofftechnische und metallographische Untersuchungen an Bewaffnungsteilen aus dem reich ausgestatteten Kriegergrab der Przeworsk-Kultur von Sandomierz-Krakówka. In: J. Kowalczyk-Mizerakowska (ed.): *Finds of Roman Imports in the Areas of the Ancient Iron-smelting Centers in Poland. Catalogue*. Warszawa 2019, 279–293.
- Biborski/Illkjær 2006* M. Biborski/J. Illkjær: Illerup Ådal 11.–12. Die Schwerter 11, 12. *Jutland Archaeological Society Publications* 25, 2006, 11, 12.
- Bochnak 2005* T. Bochnak: *Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*. Rzeszów 2005.
- Bochnak 2011* T. Bochnak: Kierunki napływu celtyckich kotłów z żelaznym brzegiem jako odbicie oddziaływań lateńczyjnych w kulturze oksywskiej. In: M. Fudziński/H. Paner (eds.): *Między kulturą pomorską a kulturą oksywką – przemiany kulturowe w okresie lateńskim*. Gdańsk 2011, 51–77.
- Boube 1991* Chr. Boube: Les cruches. In: M. Feugére/C. Rolley (eds.): *La Vaisselle tardo-républicaine. Actes de la table-ronde CNRS organisée à Lattes du 26 au 28 avril 1990 par l'UPR 290 (Lattes) et le GDR 125 (Dijon)*. Publications du CRTGR 13. Dijon 1991, 23–46.
- Bursche 2008* A. Bursche: Inflation and influx of roman coins into *Barbaricum*. In: M. Asolati/G. Gorini/E. Editrice (eds.): *I ritrovamenti monetali e i processi inflativi nel mondo antico e medievale. Atti del IV. congresso Internazionale di Numismatica e di Storia Monetaria, Padova, 12–13 ottobre 2007*. Padova 2008, 53–62.
- Capelle 1971* T. Capelle: *Studien über elbgermanische Gräberfelder in der ausgehenden Latènezeit und der älteren römischen Kaiserzeit*. Münstersche Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 6. Stuttgart 1971.
- CRFB PL2 2017* P. Kaczanowski et al.: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum – Polen 2. Kleinpolen*. Kraków 2017.
- CRFB PL3 2018* I. Jakubczyk et al.: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum – Polen 3. Mittelpolen*. Kraków 2018.
- Černý 2011* M. Černý: Pohřebiště ze starší doby římské v Ohnišanech, okr. Hradec Králové. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 65–102.
- Ciesielski 2008* M. Ciesielski: Sprawozdanie z prac archeologicznych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Zapowiedni (stan. 5), gm. Pyzdry, woj. wielkopolskie – pierwszy

- Czopek 2011
- Czopek 2019
- Dąbrowska 1988
- Demetrykiewicz 1897
- Demetrykiewicz 1898
- Dobrzańska 1999
- Dobrzańska/Wielowiejski 1997
- Droberjar 1999
- Eggers 1951
- Elschek 2017
- Florek/Gurba 2005
- Garbsch 2003
- Gedl 1988
- Ginalski 1991
- Godłowski 1970
- Gralak 2012
- Grottowa 1957
- Guggisberg 2017
- Handerek 2008
- Hrnčiarik 2013
- Jahn 1916
- Jahn 1919
- Jamka 1963
- Jamka 1966
- Jasnosz 1952
- Jílek 2009
- sezon badań. In: J. Skowron/M. Olędzki (eds.): *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy II*. Łódź 2008, 259–298.
- S. Czopek: Rola szlaku Dniestr – San w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza. In: M. Ignaczak/A. Kośko/M. Szmyt (eds.): *Miedzy Bałtykiem a Morzem Czarnym. Szlaki międzyrzecza IV – I tys. przed Chr.* Poznań 2011, 453–463.
- S. Czopek: Szlak Dniestr – San i jego znaczenie, Nowe spojrzenie. In: M. Szmyt/P. Chachlikowski/J. Czebreszuk/M. Ignaczak/P. Makarowicz (eds.): *Vir bimaris. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko*. Poznań 2019, 621–636.
- T. Dąbrowska: Wczesne fazy kultury przeworskiej, chronologia – zasięg – powiązania. Warszawa 1988.
- W. Demetrykiewicz: Cmentarzyska i osady przedhistoryczne w okolicy Tarnobrzega i Rozwadowa nad Sanem. *Materiały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne* 2, 1897, 154–156.
- W. Demetrykiewicz: Wykopaliska w Jadownikach Mokrych i Gorzowie oraz inne ślady epoki La Tène w Galicji Zachodniej. *Materiały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne* 3, 1898, 93–156.
- H. Dobrzańska: Sarmaci na ziemiach Polski – mit czy rzeczywistość? *Archeologia Polski* 44, 1999, 75–91.
- H. Dobrzańska/J. Wielowiejski: The Early Roman high-status elite grave in Giebułtów near Cracow. *Materiały Archeologiczne* 30, 1997, 81–102.
- E. Droberjar: *Dobřichov-Pičhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen*. Fontes Archaeologici Pragenses 23. Prague 1999.
- H.-J. Eggers: *Der römische Import im freien Germanien*. Atlas Urgeschichte 1. Hamburg 1951.
- K. Elschek: Die Fürstengräber von Zohor in der Westslowakei und ihr Umfeld im Licht neuer Forschungen. In: J. Schuster/H. U. Voß (eds.): *Das „Fürstengrab“ von Kario, obl. Lviu, und die römischen Bronzekessel mit Suebenkopffüttaschen*. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 98, 2017, 105–129.
- M. Florek/J. Gurba: Archeologia o najstarszym osadnictwie na terenie miasta. In: F. Kiryk (red.): *Tarnobrzeg. Dzieje miasta 1593–1939*. Kraków 2005, 11–52.
- J. Garbsch: Der römische Bronzeglockenfund von Monatshausen in Oberbayern. *Arheološki vestnik* 54, 2003, 299–314.
- M. Gedl: Obiekty z okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku w Kietrzu, woj. Opole. In: M. Gedl (ed.): *Scripta Archaeologica. Varia* 231. Warszawa – Kraków 1988, 119–198.
- J. Ginalski: Ostrogi kabłkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna. *Przegląd Archeologiczny* 38, 1991, 53–84.
- K. Godłowski: Kryspinów, Dist. of Cracow (A cemetery of the Roman period). *Recherches Archéologiques de 1969*. 1970, 32–39.
- T. Gralak: „Użył jak pies w studni”, czyli o pochówkach zwierzęcych z osady w Polwicy-Skrzypniku, pow. Oława, z późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów. *Przegląd Archeologiczny* 60, 2012, 107–132.
- K. Grottowa: *Zbiory sztuki Jana Feliksa i Walerii Tarnowskich w Dzikowie*. Wrocław 1957.
- M. A. Guggisberg: Stamnos, Lebes und Krater beim keltischen Gelange. In: G. Bardelli (ed.): *Das Prunkgrab von Bad Dürkheim 150 Jahre nach der Entdeckung*. Monographien des Romisch-Germanischen Zentralmuseum 137. Mainz 2017, 99–103.
- A. Handerek: Grób wojownika. Dzikovia. *Pismo społeczno-kulturalne* 35, 2008, 8, 9.
- E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei* 1, 2. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.
- M. Jahn: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.* Mannus-Bibliothek 16. Würzburg 1916.
- M. Jahn: Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit. *Praehistorische Zeitschrift* 10, 1919, 80–149.
- R. Jamka: Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu (od około 400 przed n.e. do 600 r. n.e.). *Rocznik Województwa Rzeszowskiego* 3, 1963, 19–54.
- R. Jamka: Materiały z okresu rzymskiego z Pogwizdowa pow. Miechowski. *Sborník Národního Muzea v Praze*. Řada A 20, 1966, 163, 164.
- S. Jasnosz: Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń. *Fontes Praehistorici* 2, 1952, 1–284.
- J. Jílek: Doklady kontaktu mezi polabskými Germány, przeworskou a wielbarskou kulturou ve východních Čechách. In: M. Karwowski/E. Droberjar (eds.): *Archeologia*

- Jílek 2012
 Jílek 2016
 Jílek/Horník 2017
 Jílek/Rožnovský/Jamrichová 2022
 Kieferling 1994
 Karasová 1998
 Kaszewska 1971
 Kirkor 1877
 Kokowski 1991
 Kokowski 2004
 Kokowski 2005a
 Kokowski 2005b
 Kokowski 2015
 Kokowski/Ścibior 1990
 Kolenda 1980
 Kolník 1980
 Kondracki 1994
 Kontny 2019
 Kostrzewski 1954
 Kostrzewski 1955
 Kowalczyk-Mizerakowska 1918
 Kowalczyk-Mizerakowska 2019
 Kramarkowa 1981
 Krauss 1963
 Krauss 1964
 Kunisz 1985
- Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim. *Collectio Archaeologica Resoviensis XIII*. Rzeszów 2009, 249–283.
 J. Jílek: Bronzové nádoby z doby římské na Moravě a naddunajské části Dolního Rakouska. Pardubice 2012.
 J. Jílek: Bronzegefäße aus der Römischen Kaiserzeit in Mähren: kritische Revision und chronologische Übersicht - Forschungsstand bis zum Jahr 2009. In: H.-U. Voß/N. Müller-Scheeßel (eds.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren I. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele*. Bonn 2016, 399–418.
 J. Jílek/P. Horník: Výzbroj a výstroj z doby římské ve východním Polabí. Military equipment and accoutrements from the Roman period in the eastern Elbe river basin. *Študijné zvesti AÚ SAV* 62, 2017, 61–100.
 J. Jílek/D. Rožnovský/E. Jamrichová: Roman bronze vessels from Jazovice in the Dist. of Znojmo. *Anthropologie* 60, 2022, 509–529.
 G. Kieferling: Bemerkungen zu Äxten der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. In: C. von Carnap-Bornheim (ed.): *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*. Lublin – Marburg 1994, 334–356.
 Z. Karasová: *Die römischen Bronzegefäße in Böhmen*. *Fontes Archaeologici Pragenses* 22. Pragae 1998.
 E. Kaszewska: *Bronze II/III (Mont.) – Période Romaine*. Inventaria Archaeologica, Pologne, Fasc. XXVII: PL 165–167. Warszawa 1971.
 A. H. Kirkor: Zdanie sprawy z wycieczki do Mokrzyszowa odbytej w listopadzie 1876 roku. *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej* 1, 1877, 36–41.
 A. Kokowski: *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*. Lublin 1991.
 A. Kokowski: Sandomierz Krakówka, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie. In: A. Kokowski (ed.): *Wandalowie – strażnicy bursztynowego szlaku*. Katalog wystawy. Lublin – Warszawa 2004, 294.
 A. Kokowski: Kotlina Sandomierska w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim. Wprowadzenie do dyskusji nad stanem i perspektywami badań. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*. Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli 4. Stalowa Wola 2005, 423–433.
 A. Kokowski: O wandaliskim wojowniku, który mógł być księciem, Z Otchłani Wieków. *Archeologia Ziemi Sandomierskiej* 60, 2005, 109–114.
 A. Kokowski: Importowane naczynia rzymskie z miejscowości Karzec w Wielkopolsce. *Świątowit Supplement Series B. Barbaricum* 11, 2015, 289–295.
 A. Kokowski/J. Ścibior: *Tombe princière de Sandomierz-Krakówka, période romaine précoce*. Inventaria Archaeologica, Pologne, Fasc. LXIII: PL 385. Warszawa – Łódź 1990.
 J. Kolendo: Historia archeologii a importy antyczne z ziemi Polski. Grób książęcy (?) z Wielowsi woj. tarnobrzeskie w świetle informacji F. M. Sobieszczańskiego. *Świątowit* 36, 1980, 37–42.
 T. Kolník: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*. Archaeologica Slovaca Fontes XIV. Bratislava 1980.
 J. Kondracki: *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*. Warszawa 1994.
 B. Kontny: Cultural influence or migrations? The Przeworsk culture model of military equipment in the European Barbaricum in the Roman Period. In: K. Kot-Legieć/A. Michałowski/M. Olędzki/M. Piotrowska (eds.): *Kultura przeworska. Procesy przenian i kontakty zewnętrzne*. Łódź 2019, 327–357.
 B. Kostrzewski: Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domařicach, Rawicz. *Fotes Archaeologici Posnanienses* 4, 1954, 20–274.
 J. Kostrzewski: *Wielkopolska w pradziejach III*. Warszawa – Wrocław 1955.
 I. Kowalczyk-Mizerakowska: Bogaty grób wojownika z Sandomierza-Krakówki w kontekście świętokrzyskiego centrum hutniczego. *Świątowit* 52/53, 1918, 157–171.
 I. Kowalczyk-Mizerakowska: *Finds of Roman Imports in the Areas of the Ancient Iron-smelting Centers in Poland*. Warszawa 2019.
 I. Kramarkowa: Rzymskie naczynia brązowe w zbiorach Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu. *Silesia Antiqua* 23, 1981, 137–148.
 A. Krauss: Odkrycia archeologiczne w tarnobrzeskim zagłębiu siarki w latach 1957–1961. *Materiały Archeologiczne* 4, 1963, 347–353.
 A. Krauss: Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych w 1962 r. w Piasecznie, pow. Tarnobrzeg. *Materiały Archeologiczne* 5, 1964, 223, 224.
 A. Kunisz: *Znaleziska monet rzymskich z Małopolski*. Wrocław 1985.

- Kunow 1983 J. Kunow: *Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannen Kriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen*. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 21. Neumünster 1983.
- Lasota 2005a A. Lasota: Osadnictwo okresu rzymskiego na terenie Garbu Tarnobrzeskiego i jego najbliższego sąsiedztwa. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*. Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli monograficzny 4. Stalowa Wola 2005, 435–446.
- Lasota 2005b A. Lasota: Stan rozpoznania osad z okresu wpływów rzymskich w Polsce południowo-wschodniej. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*. Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli monograficzny 4. Stalowa Wola 2005, 447–463.
- Lasota 2005c A. Lasota: Osada z okresu rzymskiego w Baranowie Sandomierskim, pow. Tarnobrzeg, stan. 1. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 26, 2005, 263–304.
- Lauermann 1995 E. Lauermann: Ein neues germanisches Brandgrab aus Mannersdorf an der March, VB Gänserndorf, NÖ. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtar (eds.): *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*. Brno – Nitra 1995, 129–138.
- Liana 1970 T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. *Wiadomości Archeologiczne* 35, 1970, 429–491.
- Lund Hansen 1987 U. Lund Hansen: *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien*. Nordiske Fortidsminder 10. Serie B. København 1987.
- Łańczot/Wojtanowicz 2005 M. Łańczot/J. Wojtanowicz: Uwarunkowania przyrodnicze rozwoju osadnictwa pradziejowego w Kotlinie Sandomierskiej. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej*. Rocznik Muzeum Regionalnego w Stalowej Woli monograficzny 4. Stalowa Wola 2005, 39–55.
- Madyda-Legutko 1989 R. Madyda-Legutko: *Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. BAR International Series 360. Oxford 1989.
- Madyda-Legutko 2011 R. Madyda-Legutko: *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*. Kraków 2011.
- Majewski 1949 K. Majewski: *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*. Wrocław 1949.
- Makiewicz 1992 T. Makiewicz: Nieznane bagienne miejsce ofiarne z okresu rzymskiego na terenie wielkopolski. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica* 16, 151–161.
- Naglik 2002 R. Naglik: Cmentarzysko kultury przeworskiej na stan. 7 w Szarbi, gm. Koniusza (Badania w latach 1997 i 1998). *Materiały Archeologiczne* 33, 2002, 141–155.
- Naglik 2019 R. Naglik: Szarbia, stan. 7, gm. Koniusza. Cmentarzysko kultury przeworskiej. In: R. Naglik (ed.): *Szarbia, stanowisko 7, gm. Koniusza. Osady i cmentarzyska od okresu neolitu po okres wpływów rzymskich*. Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie 9. Kraków 2019, 201–315.
- Niewęgłowski 1966 A. Niewęgłowski: *Z badań nad osadnictwem w okresach późnolateńskim i rzymskim na Mazowszu*. Warszawa 1966.
- Nowakowski 1988 W. Nowakowski: Metallglocken aus der römischen Kaiserzeit im europäischen Barbaricum. *Archaeologia Polona* 27, 1988, 69–146.
- Orzechowski 2007 S. Orzechowski: *Zaplecze osadnicze i podstawy surowcowe starożytnego hutnictwa świętotorzyskiego*. Kielce 2007.
- Orzechowski 2010 S. Orzechowski: Ubodzy wyrobnicy czy zamożni rzemieślnicy – przyczynek do poznania społecznej i ekonomicznej pozycji „czarnych metalurgów” w kulturze przeworskiej. In: L. Kostuch/K. Ryszewska (eds.): *Zabytek i ubóstwo w starożytności i średniowieczu*. Kielce 2010, 213–234.
- Parker 2018 A. Parker: „The Bells! The Bells!” Approaching Tintinnabula in Roman Britain and Beyond. In: A. Parker/S. McKie (eds.): *Material approaches to roman magic. Occult Objects and Supernatural Substances*. Trac themes in roman archaeology 2. Oxford 2018, 57–68.
DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvh1dnfj>
- Pescheck 1939 Ch. Pescheck: *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*. Leipzig 1939.
- Peschel 1995 Ch. Peschel: Beobachtungen an zweigliedrigen Kesseln mit eisernem Rand. *Alt-Thüringen* 29, 1995, 69–94.
- Podgórska-Czopek 1991 J. Podgórska-Czopek: Materiały z osad kultury łużyckiej (grupy tarnobrzeskiej) i kultury przeworskiej ze stanowiska 1 w Tarnobrzegu-Zakrzowie. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1980–1984, 1991*, 71–114.
- Polit 2019 B. Polit: Canine burials from the Roman period on the northern Black Sea coast in the light of materials from the Neyzats cemetery. *Przegląd Archeologiczny* 67, 2019, 149–176.

- Pomberger 2018
- Schuster 2010
- Sielicka 2015
- Smółka-Antkowiak 2016
- Sobieszczański 1847
- Sobieszczański 1852
- Solon et al. 2018
- Tackenberg 1925
- Tejral 1967
- Tejral 2002
- TIR M 34
- Tokarczyk 2018
- Tyszler 2015
- Voss 1889
- Voss 2006
- Wegewitz 1986
- Werner 1978
- Wielowiejski 1967
- Wielowiejski 1985
- Wilkoński 1938
- Woźniak 1993
- Woźniak 1994
- Woźny 2018
- Zagórska-Telega et al. 2012
- B. M. Pomberger: *Roman Bells in Central Europe: Typologie and Discoveries*. Musicarchaeology. Vienna – Online Publication 2018. Available at: https://www.academia.edu/36120431/Roman_Bells_in_Central_Europe_Typologies_and_Discoveries
- J. Schuster: *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 12. Bonn 2010.
- K. Sielicka Przyczynek do badań nad rolą psów w społecznościach śródnoweuropejskiego Barbaricum. *Przegląd Archeologiczny* 63, 2015, 147–175.
- E. Smółka-Antkowiak: Ostrogi krzesłowe w okresie wpływów rzymskich – stan i problemy badań. *Acta Universitatis Lodzienensis. Folia Archaeologica* 31, 2016, 19–34.
- F. M. Sobieszczański: *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce zawierające opis dziejów i zabytków budownictwa, rzeźby, malarstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitych artystów krajowych lub w Polsce zamieszkałych I*. Warszawa 1847.
- F. M. Sobieszczański: *Wycieczka archeologiczna w niektóre strony guberni radomskiej odbyta w miesiącu września 1851 roku*. Warszawa 1852.
- J. Solon/J. Boryszkowski/M. Bidłaski/A. Richling/K. Badura/J. Balon/T. Brzezińska-Wójcik/L. Chabudziński/R. Dobrowolski/I. Grzegorczyk/M. Jodłowski/M. Kistowski/R. Kot/P. Krąż/J. Lechnio/A. Macias/A. Majchrowska/E. Malinowska/P. Migoń/U. Myga-Piątek/J. Nita/E. Papińska/J. Rodzik/S. Małgorzata/S. Terpiłowski/W. Zająca: Phyciso-geographical mesoregions of Poland: Verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data. *Geographica Polonica* 91, 2018, 143–170.
- K. Takenberg: *Die Wandalen in Niederschlesien*. Berlin 1925.
- J. Tejral: K otázce importu broncových nádob na Moravu ve starší době římské. *Památky archeologické* 58, 1967, 81–134.
- J. Tejral: Die Spuren, In: J. Peška/J. Tejral (eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*. Teil 1. Mainz 2002, 141–188.
- P. Kaczanowski/U. Margos et al. (Hrsg.): *Tabula Imperii Romani M 34*. Kraków 2002.
- T. Tokarczyk: Okres rzymski w Kotlinie Sandomierskiej – 10 lat później. Stan i perspektywy badań. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej 2*. Stalowa Wola 2018, 247–263.
- L. Tyszler: Okazały pochówek z Witaszewic nad górną Bzurą. Z zagadnień ideologii funeralnej elit wojskowych imperiorum barbariorum. In: L. Tyszler/E. Droberjar (eds.): *Barbari superiores et inferiores. Archeologia barbarzyńców 2014. Procesy integracji śródnoweuropejskiego Barbaricum. Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*. Łódź – Wieluń 2015, 107–138.
- O. Voss: Funde der römischen Kaiserzeit aus östlichen Gebieten Deutschlands. *Zeitschrift für Ethnologie* 21, 1889, 457, 458.
- H. U. Voss: Hagenow in Mecklenburg – ein frühkaiserzeitlicher Bestattungsplatz und Aspekte der römisch-germanischen Beziehungen. *Berichte der Roemisch-Germanischen Kommission* 86, 2006, 19–59.
- W. Wegewitz: Bestattungen in importiertem Bronzegeschirr in den Urnenfriedhöfen der jüngeren vorrömischen Eisen- und der älteren römischen Kaiserzeit im Gebiet beiderseits der Niederelbe. *Hammaburg* 7, 1986, 69–132.
- J. Werner: Zur Bronzekanne von Kelheim. Rückblick und Ausblick. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 48, 1978, 1–18.
- J. Wielowiejski: Sandomierz – Krakówka. *Informator Archeologiczny. Badania* 1967, 1967, 42, 43.
- J. Wielowiejski: Die spätkeltischen und römischen Bronzegefäße in Polen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 66, 1985, 123–320.
- L. Wilkoński: Grób ciałopalny z okresu wczesnorzymskiego z Krakówki pod Sandomierzem. *Wiadomości Archeologiczne* 15, 1938, 106–125.
- Z. Woźniak: Z zagadnień dalekosiążnych kontaktów kultury pomorskiej. In: F. Rożnowski (ed.): *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata quae Franciscus Rożnowski redigendum curavit*. Słupsk – Poznań 1993, 371–376.
- Z. Woźniak: Wczesna faza kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej. In: J. Gurba/A. Kokowski (eds.): *Kultura Przeworska I*. Lublin 1994, 127–145.
- M. Woźny: Tarnobrzeg-Mielec-Leżajsk-Nisko w poczynaniach krakowskich archeologów przełomu XIX i XX wieku. In: M. Kuraś (ed.): *Archeologia Kotliny Sandomierskiej 2*. Stalowa Wola 2018, 546–565.
- J. Zagórska-Telega/J. Pikulski/J. Bulas/A. Szczepanek: Excavations of multicultural site 1 at Michałowice, Czarnocin commune, Świętokrzyskie province season 2011. *Recherches Archéologiques* 4, 2012, 135–160.

Severná časť Sandomierskej kotliny vo včasnej dobe rímskej

Osídlenie – pohrebiská – elity

Anna Lasota-Kuš – Renata Madyda-Legutko

Súhrn

Oblasť, ktorá sa nachádza medzi riekami Visla a San, najmä oblasť okolo dnešného Tarnobrzegu, zaujímala archeológov už na prelome 19. a 20. stor. (Woźny 2018). V okolí dnešného mesta Tarnobrzeg sa od 19. stor. objavovali importy z územia Rímskej ríše. Boli uchovávané v rezidencii grófov Tarnowských v Dzikówe (dnes mestská časť Tarnobrzegu) spolu s početnými umeleckohistorickými zbierkami (Grottowa 1957, 69–106). Žiaľ, väčšina z nich bola zničená počas požiaru paláca v roku 1927 (Grottowa 1957, 90; Kolendo 1980, 38) a počas druhej svetovej vojny (Antoniewicz 1954, 71). Jedným z prvých nálezov, nájdený v oblasti Tarnobrzegu pred rokom 1876, bol bronzový stamnos, umiestnený v zbierke rodiny Tarnowských v paláci v Dzikówe (obr. 2: 1a, b; Antoniewicz 1928, 321, tab. XXXVIII: 3; Eggers 1951, 156, kat. 2195; Kolendo 1980, 38, pozn. 17; Wielowiejski 1985, kat. 333). Táto nádoba, klasifikovaná ako typ E 17, bola doteraz datovaná do mladšej doby predrímskej, približne do rokov 90–60 pred Kr. Predpokladalo sa, že vznikla v helénskych dielňach a do strednej Európy sa dostala v 1. stor. pred n. l. z keltského prostredia (Dąbrowska 1988, 189; Eggers 1951, 156, kat. 2195; Wielowiejski 1985, 175). Nie je však vylúčené, že stamnos priniesol Jan Feliks Tarnowski s manželkou z cesty do Itálie, počas ktorej získali početné umelecké diela a pamiatky etruskej kultúry (Grottowa 1957, 90).

V okolí Dzikówe (dnes Tarnobrzeg-Dzików) bola v roku 1898 pri zemných prácach náhodne objavená ďalšia bronzová nádoba. Išlo o džbán typu E 122, variant Ornavasso/Kærumgård (obr. 2: 2), datovaný do fázy B1a (Antoniewicz 1954, 71–77, obr. 1; 3; 4; Kunow 1983, 148, kat. K 282; TIR M 34, kat. 143; Werner 1978, 16, č. 13; Wielowiejski 1985, 302, č. 294).

Okrem toho bol v roku 2008 počas renovačných prác v paláci v Tarnobrzegu-Dzikówe objavený ojedinelý popolnicový hrob bojovníka przeworskej kultúry (obr. 4: 1–8; 5: 1, 2). Analýza jeho výbavy naznačuje, že by mal byť datovaný do fáz B1b–B2a. Zachovaná kovová výbava je silne poškodená, prepálená prostredníctvom žiaru z pohrebnej hranici a rituálne ohnutá. Patrí k nej železný dvojsečný meč so šošovkovitým prierezom čepele, ktorý sa zachoval vo fragmentoch. Rekonštruovaná dĺžka čepele meča je približne 60 cm a dĺžka rukoväti je 8 cm. K výbave tiež patrí veľmi silne poškodené umbo štítu, ku ktorému prislúcha nit s vysokou hlavicou a dva železné hroty z bodných zbraní. Osobitnú pozornosť si zaslúží dvojica stoličkových ostrôh s podstavcami z bronzu s ozdobnými nitmi so železnými bodcami s vyrytými paralelnými líniemi pre inkrustáciu. Unikátnou súčasťou výbavy hrobu z Tarnobrzegu-Dzikówe je železná masívna tuľajková sekera, ktorá nie je typická pre model výbavy hrobu bojovníka przeworskej kultúry. Okrem toho sa v hrobe nachádzali dva železné nože, fragmenty silne prepáleného skorodovaného železa (okolo 0,5 kg), fažko identifikovateľné bronzové predmety (asi 0,5 kg), vrátane veľmi jemného bronzového nákončia opasku skupiny I typu 2 (podľa M. Madyda-Legutko 2011) a pravdepodobne časti železných nožníč. Zvláštnosťou spomínaného hrobu sú zvyšky kovovej nádoby tvarovanej kovaním. Nádoba obsahuje aj zlomok železnej ataše a fragment železnej tyčky, ktorá bola súčasťou držadla. Túto nádobi radíme medzi vedrá typu Östland. Ďalším atypickým náležom je malý masívny bronzový zvonček so železným srdcom, patriaci do typu I. Podľa B. M. Pomberger (2018) ide o variant D.

Vo včasnej dobe rímskej sa na ľavom brehu Visly nachádzali malé nekropoly a ojedinelé hroby, vrátane tých s nadštandardnou výbavou, ktoré poukazujú na vysoké postavenie zosnulého. V Piaseczne, okr. Sandomierz, boli objavené dve pohrebiská przeworskej kultúry (lokality 1, 3; Krauss 1964). Na lokalite 1 sa náhodne našiel žiarový hrob (14/1958), v ktorom bol ako urna použitý masívny bronzový kotlík typu E 8 so železným okrajom a železnou kruhovou atašou (obr. 6: 1a, 1b). Hrob je v rámci fázy A3 datovaný do mladšej predrímskej doby až fázy B1 včasnej doby rímskej (Wielowiejski 1985, 66, kat. 80). Zo spomínaného pohrebiska v Piaseczne 1 pochádza aj hrob so ženským modelom výbavy, datovaný sponou typu A 67 do fáz A3/B1 a B1a. V jeho inventári sa nachádzajú fragmenty bronzovej nádoby s rovným okrajom, pod ktorým sú gravírované línie. Tie pravdepodobne predstavujú zvyšky misy (obr. 6: 2, 3).

Osobitnú pozornosť si zaslúží včasnorímsky hrob predstaviteľa miestnej vojenskej elity zo Sandomierz-Krakówky, ktorý sa nachádza na ľavom brehu Visly (obr. 7: 1–4; 8: 1–7; Kowalczyk-Mizerakowska 2018; 2019, tam staršia literatúra). Ide o žiarový hrob datovaný do fázy B2a doby rímskej. Je veľmi bohatou výbavou a možno ho zaradiť medzi kniežacie hroby typu Hagenow. Ako urna slúžilo bronzové vedro östlandskejho typu E 40. Na území przeworskej kultúry sa tieto typy vyskytujú v žiarových hroboch pomerne často. Medzi nimi sú potvrdené vedrá typu E 40, vo všeobecnosti označované ako E 38–40, variant Juellinge (pozri zoznam 1, obr. 9). Objavujú sa aj vo výbavení inhumáčnych kniežacích hrobov (napr. Łęg Piekarski hroby I/1933, II/1936, III/1947). V areáli sídlisk obyvateľstva przeworskej kultúry sa vedrá östlandskejho typu objavujú vo fáze B1b, charakteristickými sú stávajúce pre fázu B2, najmä pre fázu B2b včasnej doby rímskej. Vyskytujú sa aj v nálezových celkoch fázy C1a (Grudynia Mała, hrob 2/1879) a sú príznačné pre bohatu výbavu žiarové hroby bojovníkov. Hrob zo Sandomierza-Krakówky je zatiaľ jediným hrodom v prostredí przeworskej kultúry, v ktorom vedro typu Östland slúžilo ako urna.

Uvedený včasnorímsky materiál z medziriečia Visly a Sanu ukazuje, že komunikačné trasy prechádzajúce touto oblasťou prispeli nielen k rozvoju osídlenia, ale aj k vzniku hierarchického spoločenstva žijúceho v tejto oblasti. Počas mladšej a neskorej doby rímskej dochádza v regióne k zmenám, ktoré sú spôsobené nárastom osídlenia a jeho presunom na juh. Pozdĺž údolia rieky San bolo objavených mnoho sídlisk. Zmeny v pohrebnom rite, ku ktorým dochádza v tomto období, sťažujú možnosť identifikácie pohrebísk, a tým aj rozlišovanie pohrebov elitného charakteru.

Obr. 1. Garb Tarnobrzeski. 1 – preskumane sídliská; 2 – ojedinelé nálezy; A – Baranów Sandomierski, stan. 1; B – Tarnobrzeg-Dzików; C – Tarnobrzeg-Zakrzów, lokalita 1.

Obr. 2. Bronzové nádoby z okolia Tarnobrzegu. 1 – stamnos (a – podľa Woźniak 1993; b – podľa Antoniewicz 1928); 2 – džbán typu E 122 (podľa Antoniewicz 1953).

Obr. 3. Ručne vyrobené nádoby zo sídlisk. 1–6 – Baranów Sandomierski, lokalita 1 (podľa Lasota 2005a); 7–11 – Tarnobrzeg-Zakrzów, lokalita 1 (podľa Podgórska-Czopek 1991).

Obr. 4. Tarnobrzeg-Dzików, hrob z roku 2008. 1 – hlinená urna; 2 – železny hrot kopije; 3 – železny meč; 4 – železná sekera; 5 – železny nôž; 6 – železny nôž; 7 – skorodovaný železny predmet s bronzovým nákončím opasku; 8 – bimetallická stoličková ostroha. Foto U. Socha. Mierka: a – 1–3, 6; b – 4, 5, 7; c – 8.

Obr. 5. Tarnobrzeg-Dzików, hrob z roku 2008 1a – bronzové vedro typu Östland; 1b – železne držadlo vedra; 1c – fragment železnej ataše; 2 – bronzový zvonček. Foto A. Wrona. Mierka: a – 1; b – 2.

Obr. 6. Piaseczno, stan. 1, hrob 14/1958. 1a – bronzový kotlík; 1b – železná ataša;; hrob 17/1958; 2 – bronzová spona typu A 67; 3 – prepálená bronzová nádoba. Foto: A. Lasota-Kuś. Mierka: a – 1; b – 2, 3.

Obr. 7. Sandomierz-Krakówka. Kniežací hrob, kovové nádoby (podľa Kokowski 2004; Kokowski/Ścibior 1990).

Obr. 8. Sandomierz-Krakówka. Kniežací hrob. 1 – nožnice; 2, 3 – hroty bodných zbraní; 4, 5 – ostrohy; 6 – bodce ostrôh (podľa Kokowski/Ścibior 1990). Mierka: a – 1–3, 7; b – 4–6.

Obr. 9. Rozšírenie vedier typu Östland v priestore przeworskej kultúry.

Preklad Zbigniew Robak

Dr Anna Lasota-Kuś
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Ośrodek Archeologii Górnego Śląska
ul. Sławkowska 17
PL – 31-016 Kraków
anialasota80@gmail.com

Prof. Dr hab. Renata Madyda-Legutko
Instytut Archeologii Uniwersytet Jagielloński
Ul. Gołębia 11
PL – 31-007 Kraków
rmlegutko@o2.pl

SILBERFIBELN BEI DEN ELBGERMANISCHEN ELITEN IN DER ÄLTEREN RÖMISCHEN KAISERZEIT NÖRDLICH VOM MITTELDONAUGEBIET¹

Eduard Droberjar

DOI: <https://doi.org/10.31577/szauasav.2023.70.8>

Keywords: Early Roman period, Barbaricum, Bohemia, Moravia, Southwest Slovakia, Lower Austria, Elbe Germanic peoples, Elites, Germanic silver fibulae

Silver Fibulae among Elbe Germanic Elites in the Early Roman Period in the Area North of the Middle Danube

In the article, the author deals with the occurrence and interpretation of Elbe-Germanic silver fibulae in the area north of the middle Danube, i. e. in Bohemia, Moravia, southwestern Slovakia and the Danube part of Lower Austria, respectively, in the territory inhabited in the early Roman period by the Polabian Germans (Suebi). Spring covered fibulae (Rollenkappenfibeln) and fibulae with eyes (Augenfibeln) are typical for B1 grade, in grades B2–B2/C1 the elite wore tube-shaped (Trompetenfibeln) and knee-shaped (Kniefibeln) fibulae. The new types of fibulae (Almgren 80 var. Přov-Bliestorf and Almgren 142 var. Dobšice-Drösing) are also singled out in the article. The most wealthy graves do not contain East Germanic (Przeworsk culture and Wielbark culture) or Roman silver fibulae, which are also found in the investigated area, but only Elbe-Germanic fibulae. On the basis of typo-chronological analysis, during the early Roman period, the shift of power centers from central and northwestern Bohemia in phases B1a-b can be traced, which are mainly connected with the existence of the so-called Marobud Empire to the central Danube region in the 2nd century (phase B2a-b), i. e. to southern Moravia and southwestern Slovakia.

EINFÜHRUNG

Eine der signifikanten Komponenten, die in der älteren römischen Kaiserzeit gefunden wurden sind Silberfibeln, die die Anwesenheit von Eliten oder der höheren Gesellschaftsschichten der Germanen belegen. Wir finden sie in den reichsten Skelettgräbern der Lübsow-Gruppe (Eggers 1953; Gebühr 1974; 2009; Schuster 2010, 67–73). Sie kommen aber auch in reichen Brandgräbern vor, z. B. Bornitz, Grab 29 (Voigt 1976, Abb. 33f; Voß 2005, Abb. 6), Dobřichov-Pičhora, Gräber II bis V (Droberjar 1999, Taf. 4: II/1; 8: III/2–3; 10: IV/12; 14: V/3; 16: V/8), Taube (Berger 1884, Abb. 18), Putensen, Grab 150 (Voß 2005, Abb. 7; Wegewitz 1972, 83, Taf. 35; 187). Ganz ausnahmsweise finden sich Goldfibeln auch in reichen Brandgräbern – in den Fundstätten Profen und Tjørring (Schuster 2013, 154–159, Abb. 3; 4). Ein spezifisches Gebiet von wo Silberfibeln stammen ist die Wielbark-Kultur, wo sie häufig in weiblichen Skelettgräbern vorkommen (Mączyńska 2011, Abb. 11–15, 17, 22; Natuniewicz-Sekula 2020, 43–46).

Bei den mitteleuropäischen Sueben begegnen wir während der älteren römischen Kaiserzeit verschiedene Silberfibeln. Wir finden sie in Gräberfeldern sowie in Siedlungen, wo sowohl elbgermanische (siehe Fundliste) als auch ostgermanische Fibeln gefunden wurden (Bazovský 2023, Abb. 3: 2–5; Beljak/Kolník 2006, 77, Abb. 11: 3; Droberjar 2014b, 135, Abb. 2: 2–4, 6–9; 6: 1–4; 2015, 37–46; Iván/Kováčsová/Rajtár 2019, 297; Jílek u. a. 2021, 207, 211, 212, Abb. 2: 2), aber auch provinzialrömische Silberfibeln z. B. der Typen A 236m von den Fundorten Hořátev-Zvěřínek und Lochenice (Droberjar 2016, 496, 506, Abb. 1: 10), Jobst 4F (Jobst 1973, 36, 37) aus Drösing (Windl 1990, 61, Abb. 10), Jobst 13D (Jobst 1973, 66, 67) aus Semčice-Žerčice, Sokoleč und Tatce (Droberjar 2012a, 121, 122, Abb. 3: 5, 7, 8) und Kovrig 72/Bojović 13/2 (Bojović 1983, 45, 46; Kovrig 1937, 55, 119) aus Dobšice (Mikulková 2013, 124, 125).

¹ Dieser Beitrag entstand mit Unterstützung des Forschungs- und Entwicklungsfördervereins Nr. APVV-21-0257. Er stellt einen überarbeiteten Vortrag dar, der auf der 16. protohistorischen Konferenz „Archäologie der Barbaren“ in Trnava vom 30. 9. bis 2. 10. 2021 präsentiert wurde.

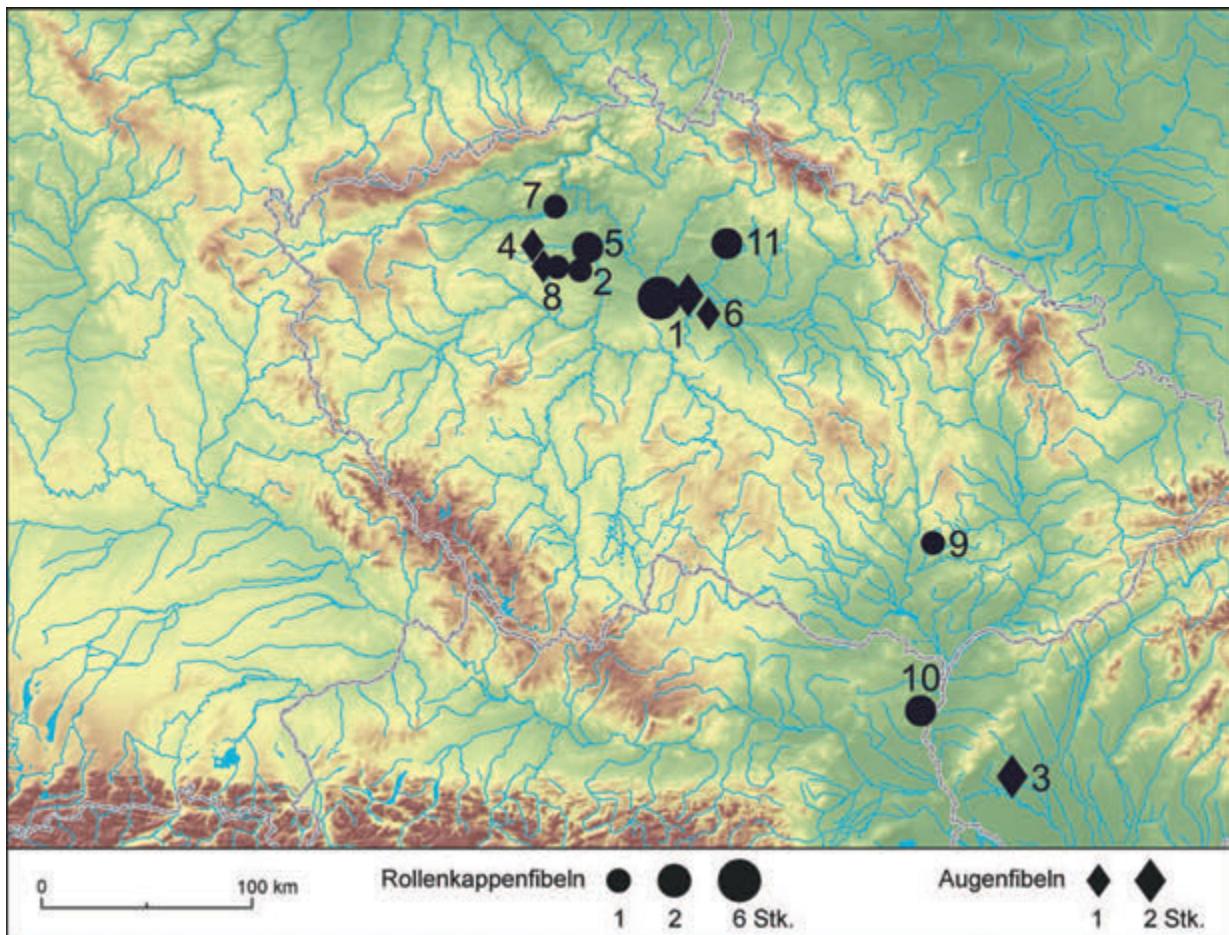

Abb. 1. Elbgermanische Silberfibeln (Rollenkappenfibeln und Augenfibeln) nördlich vom Mitteldonaugebiet aus der Stufe B1. 1 – Dobřichov-Pičhora; 2 – Holubice; 3 – Kostolná pri Dunaji; 4 – Kozojedy; 5 Mikovice; 6 – Nová Ves; 7 – Radovesice; 8 – Třebusice; 9 – Velatice; 10 – Waidendorf an der March; 11 – Zliv. Grafik E. Droberjar.

In diesem Beitrag werde ich mich auf das Auftreten von elbgermanischen Silberfibeln im 1.–2. Jahrhundert auf dem Gebiet von Böhmen, Mähren, der SW-Slowakei und des nördlichen Niederösterreichs konzentrieren. Wir werden sehen welche Bedeutung sie im Kontext der Fundkomplexe in den einzelnen Stufen und Phasen der älteren römischen Kaiserzeit in den vier genannten Bereichen hatten. Ich werde auch auf einige andere Verbindungen in Bezug auf die lokalen Eliten der Elbgermanen (Sueben) in Mitteleuropa hinweisen.

GEOGRAPHISCHE VERBREITUNG UND TYPEN DER FUNDSTELLEN (Abb. 1; 2)

Wir verfolgten die elbgermanischen Silberfibeln nördlich vom Mitteldonaugebiet wo während der älteren römischen Kaiserzeit die Elbgermanen (Sueben) lebten, also auf dem Gebiet von Böhmen, Mähren, der SW-Slowakei und Niederösterreich. Auf 35 Standorten wurden 63 Silberfibeln registriert (Abb. 3). Wir registrierten 12 Fundstellen in Böhmen, 10 Fundstellen in Mähren, 6 Fundstellen in der Slowakei und 7 Fundstellen in Niederösterreich. Eine deutliche Konzentration einzelner Fibeln zeigt sich in Böhmen (27 Stücke). Allerdings müssen wir Fibeln der älteren Stufe der älteren römischen Kaiserzeit (B1) von jüngeren Fibeln (Stufe B2) unterscheiden. Innerhalb des gesamten untersuchten Bereichs sind Fibeln der Stufe B1, bzw. der Phasen B1a–b (20 Stücke) vertreten. Im 2. Jahrhundert gibt es davon unverhältnismäßig

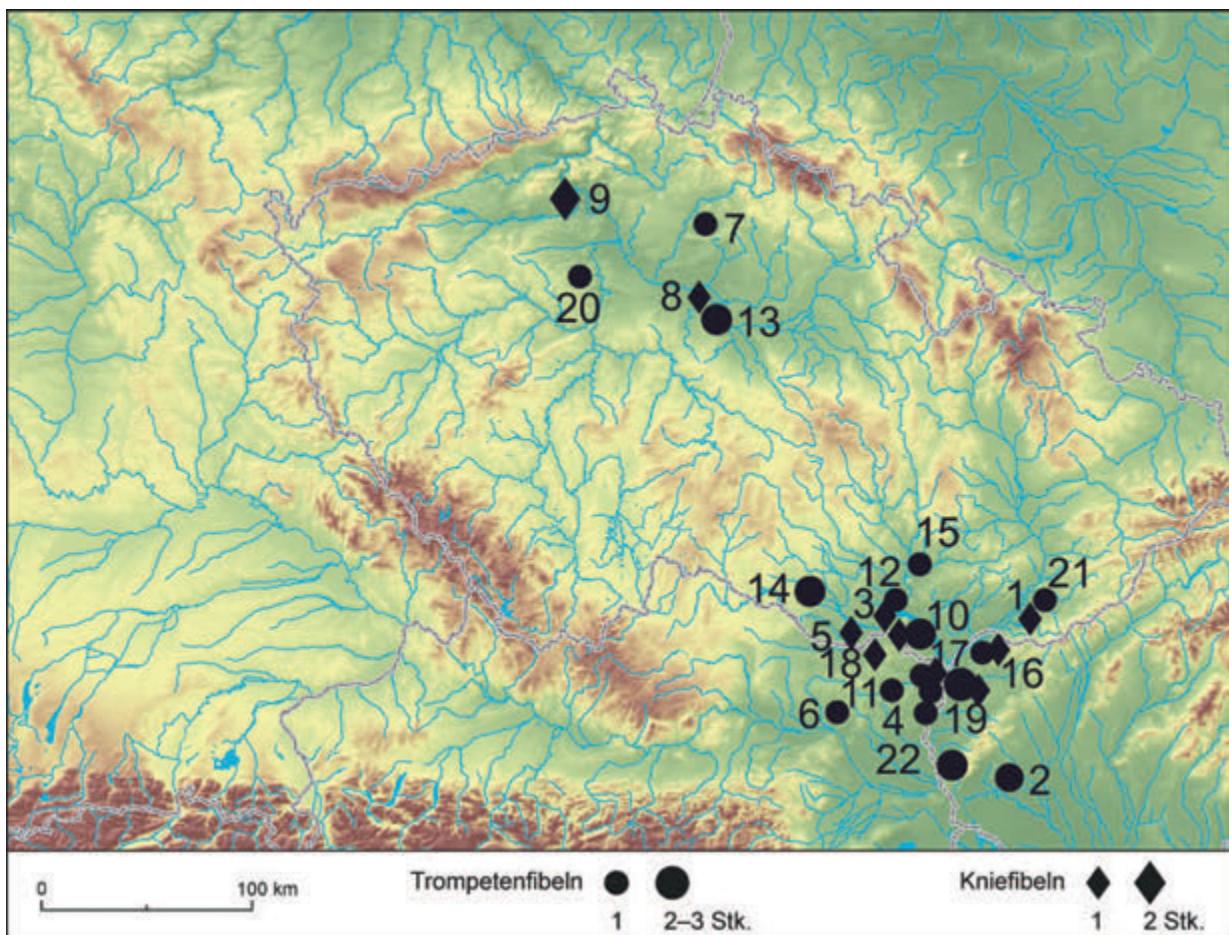

Abb. 2. Elbgermanische Silberfibeln (Trompetenfibeln und Kniefibeln) nördlich vom Mitteldonaugebiet aus der Stufen B2–B2/C1. 1 – Blatnice pod Svatým Antonínkem; 2 – Čataj; 3 – Drnholec; 4 – Drösing; 5 – Dyjákovice; 6 – Enzersfeld; 7 – Horka-Bakov nad Jizerou; 8 – Hořátev-Zvěřínek; 9 – Libčevské Podhradí; 10 – Mikulov; 11 – Mistelbach; 12 – Mušov; 13 – Přívrat; 14 – Prosiměřice; 15 – Rebešovice; 16 – Radimov; 17 – Ringelsdorf; 18 – Rothenseehof; 19 – Sekule; 20 – Třebusice; 21 – Vlčnov-Dolní Němčí; 22 – Waidendorf an der March; 23 – Zohor. Grafik E. Droberjar.

ßig weniger Fibeln (7 Stücke). In den anderen Gebieten dominieren Fibelfunde aus dem 2. Jahrhundert (insgesamt 30 Stücke), während es nur 6 Stücke aus dem 1. Jahrhundert gibt. In Mähren gibt es nur eine Fibel aus dem 1. Jahrhundert, bis zur Phase B1c gehören 11 Fibeln dem 2. Jahrhundert an. Eine ähnliche Anzahl gibt es auch in der SW-Slowakei, das bedeutet zwei Fibeln aus der 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts, 12 Fibeln aus dem 2. Jahrhundert. In Niederösterreich gehören drei Fibeln zum 1. Jahrhundert und sieben Fibeln zum 2. Jahrhundert.

Silberfibeln findet man hauptsächlich auf Gräberfeldern, gleich vielen Fundstellen wo Silberfibeln gefunden wurden sind Siedlungen (16 + 16). Bei der Stückzahl dominieren jedoch Funde von Gräberfeldern (37 Stücke) gegenüber Funden aus Siedlungen (19 Stücke). Die meisten Silberfibeln stammen von den Gräberfeldern Dobřichov-Pičhora (10 Stücke), gefolgt von den Fundstellen Sekule (4 Stücke), Waidendorf an der March (4 Stücke) und Třebusice (3 Stücke).

Vereinzelt kennen wir elbgermanische Silberfibeln aus einem Hortfund (Libčevské Podhradí), aus einer römischen Fundstelle (Mušov-Burgstall) und als Einzelfund (Kozojedy). Bei den Gräberfeldern dominieren Funde aus Brandgräbern (18 Stücke) und nur in einem Fall waren Silberfibeln in einem Skelettgrab (Zohor, Fürstengrab 5). Es ist interessant die Anzahl der elbgermanischen Silberfibeln in einzelnen Gräbern zu beobachten. In 11 Grabkomplexen gab es eine elbgermanische Silberfibel. Paarweise findet man diese Fibeln in acht Gräbern (Dobřichov-Pičhora, Grab III und V; Mikovice; Zliv; Přívrat, Grab 68; Kostolná pri Dunaji, Grab 35; Sládkovičovo, Grab 12 und Zohor, Fürstengrab 5).

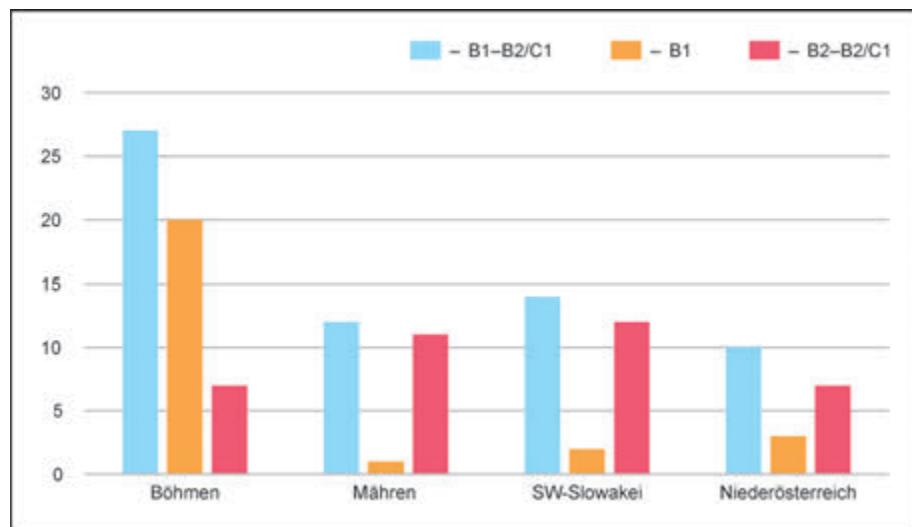

Abb. 3. Silberne elbgermanische Fibeln in einzelnen Regionen in der älteren römischen Kaiserzeit. Grafik E. Droberjar.

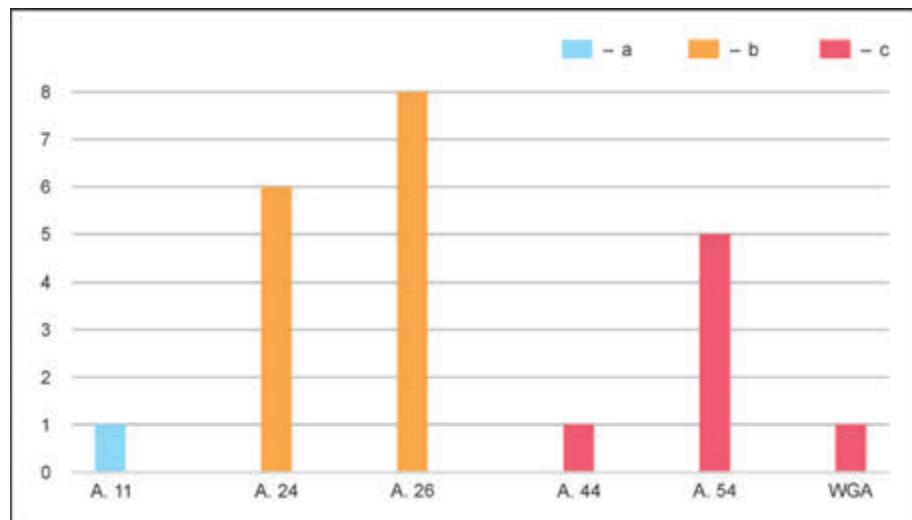

Abb. 4. Darstellung von elbgermanischen Silberfibeln in der Stufe B1 nach einzelnen Typen. Legende: a – Almgren 11; b – Rollenkappenfibeln; c – Augenfibeln. Grafik E. Droberjar.

TYPOLOGIE UND CHRONOLOGIE DER ELBGERMANISCHEN FIBELN

In der untersuchten Kollektion von 63 Silberfibeln lässt sich eine Gruppe von 24 Fibeln der Stufe B1 (Abb. 4) nach den erkennbaren Typen zu unterscheiden, das bedeutet 1 x eingliedrige Fibel (A. 11), 16 x Rollenkappenfibeln (2 Typen: A. 24 und A. 26) und 7 x Augenfibeln (3 Typen: A. 44, A. 54 und WGA). Eine größere Anzahl von Fibeln (37 Stücke) gehören in die Stufen B2–B2/C1 (Abb. 5), das bedeutet 2 x Rollenkappenfibeln (1 Typ: A. 28), 23 x Trompetenfibeln (7 Typen + 2 Varianten: A. 74, A. 75, A. 77, A. 78, A. 79, A. 80, Var. Přov-Bliestorf, A. 101, Var. Nexenhof), 12 x Kniestifeln (5 Typen + 1 Variante: A. 112, A. 138, A. 142 Var. Dobšice-Drösing, GKF-A, GKF-B/D). Somit kann mit insgesamt 22 bestimmmbaren Typen und Varianten gearbeitet werden. Die beiden Fibeln aus dem Gräberfeld in Dobřichov-Pičhora (Grab IV und ein Lesefund) sind typologisch nicht identifizierbar. Beim Grab IV gehört das Fragment

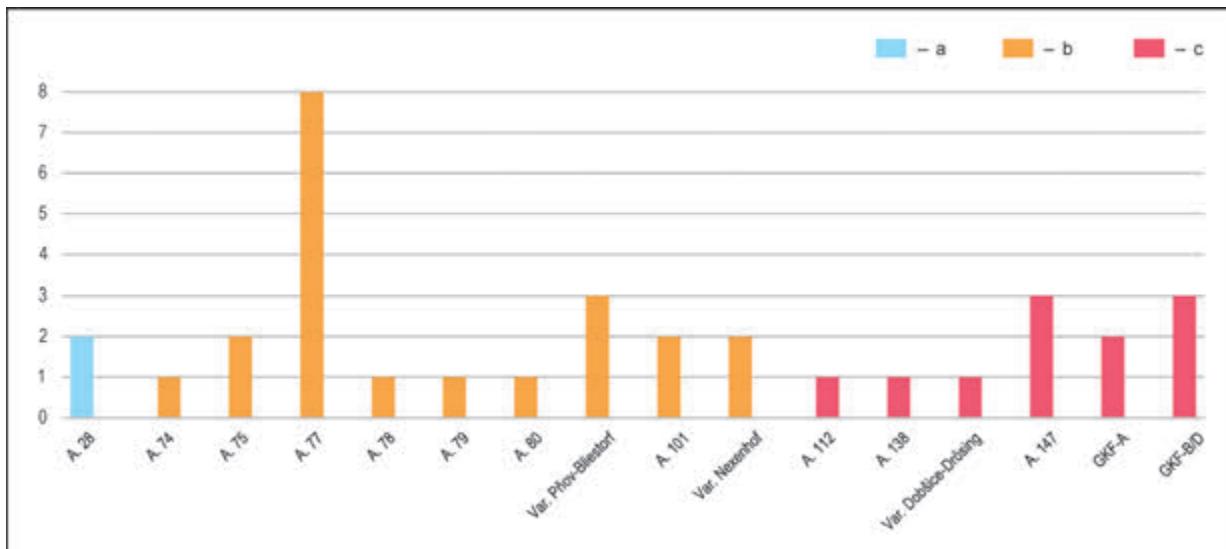

Abb. 5. Darstellung von elbgermanischen Silberfibeln in der Stufen B2–B2/C1 nach einzelnen Typen. Legende: a – Rollenkappenfibeln 11; b – Trompetenfibeln; c – Kniefibeln. Grafik E. Droberjar.

zu den Phasen B1a–b (Fundliste Nr. 4), bei einem seltenen Fund kann die Datierung identisch sein (Fundliste Nr. 10).

Eingliedrige Armbrustfibel mit breitem Fuß

Almgren 11

Eine einzelne Silberfibel dieser Form wurde auf dem Brandgräberfeld in Waidendorf an der March gefunden (Fundliste Nr. 60). Sie gehört zur Gruppe der Fibeln A. 10–14, die vor allem in Nord- und Mittelelternland vorkommen (Grasselt 1998; Voigt 1965). Einige Funde aus dem Gebiet Mittelböhmens (Grasselt 1998, 37, Abb. 1) gehören zu anderen Typen.² Gut datierte Bronzeexemplare stammen aus Třebusice, Grab 592, wo die Augenfibel A. 49 zusammen mit der Fibel A. 11 lag (Droberjar 2006, 692). Wir können das Grab daher in die Phase B1b datieren. Eine jüngere Fibel ist der Fund aus einer Siedlung in Bratislava-Dúbravka, Obj. 129/92. In der Grubenhütte befand sich zusammen mit der Fibel A. 11 eine Fibel mit A. 68, die nur für die Phase B1c charakteristisch ist (Elschek 2017, 144, Taf. 27: 2). Ein seltener Fund der Silberfibel vom Typ A. 11 stammt aus dem Gebiet der Púchov-Kultur. Am Fundort Mošovce (Kr. Turčianske Teplice) lag eine Silberfibel A. 11 zusammen mit einer Augenfibel A. 48 und anderen Gegenständen in einem Brandgrab oder Hortfund (?; Pieta 2019, 277, Abb. 30: 1). Die Fundkollektion kann in die Phase B1b datiert werden.

Rollenkappenfibeln

Die zahlreichste Gruppe von Silberfibeln innerhalb der Stufe B1 sind die Rollenkappenfibeln. Im behandelten Gebiet findet man sie ausschließlich auf den Gräberfeldern. Hauptsächlich sind die Typen A. 24 und A. 26 vertreten, selten A. 28. Die Fibel aus dem Brandgrab von Holubice ist nicht auffindbar und nach einer alten Publikation mit undeutlicher Darstellung (Berger 1884; XCII, Abb. 18) ist es möglich sie in den Bereich der Typen A. 24–26 zuzuordnen (Fundliste Nr. 11), da nicht ersichtlich ist ob der Verschluss durchbrochen ist oder nicht. Aus dem Grab Nr. III in Dobřichov-Pičhora stammt ein Fragment einer unbestimmbaren Fibel zusammen mit einer Fibel A. 26. Es ist daher nicht ausgeschlossen, dass auch das erwähnte Fragment zu diesem Typ gehören könnte (Fundliste Nr. 2; 3).

² Dies sind insbesondere die Fundorte Stehelčeves: Kostrzewski Var. N-b (Droberjar 2006, 689; Motyková 1981, Abb. 13: 8), Mikovice: A. 2aII? (Droberjar 2006, 687; Motyková-Šneidrová 1963, Taf. XVIII: 4) und Pchery: Kostrzewski Var. N oder A. 2aII (Droberjar 2006, 688; Motyková-Šneidrová 1963, Abb. 12: 1).

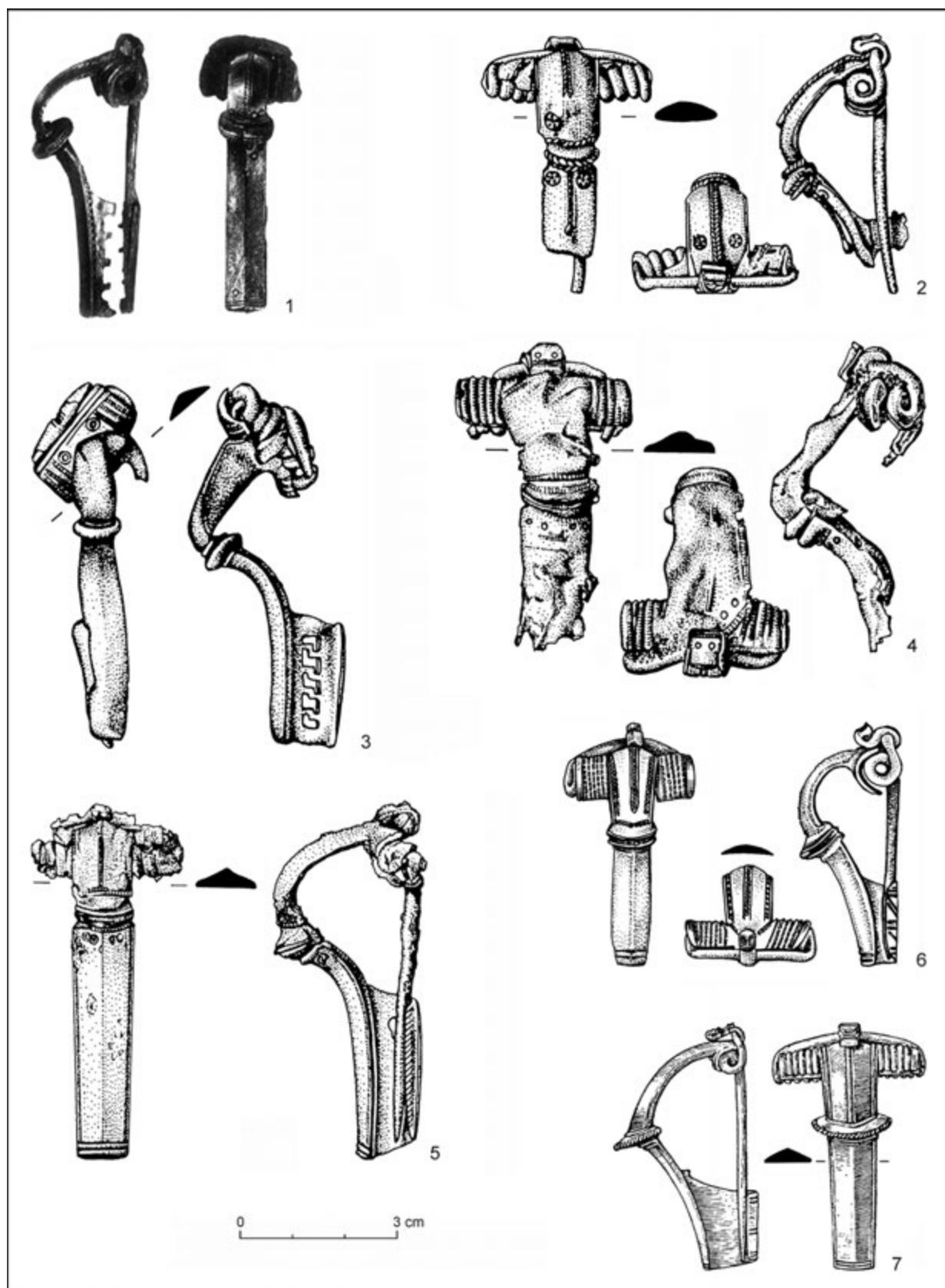

Abb. 6. Silberne Rollenkappenfibeln von Typen A. 24: 1 – Radovesice (nach Cosack 1979); 2 – Dobřichov-Pičhora, Gr. V; 3 – Dobřichov-Pičhora, Gr. II. A. 26; 4 – Dobřichov-Pičhora, Gr. 148; 5 – Dobřichov-Pičhora, Gr. 62 (2–5 nach Droberjar 1999); 6 – Zliv (nach Droberjar 2006); 7 – Velatice (nach Jílek/Kuča/Sojková 2011).

Almgren 24

Die Fibeln dieses Typs haben einen stufenförmig durchbrochenen Nadelhalter und gehören zu den frühesten Formen (Phase B1a) dieser Fibelgruppe (*Cosack 1979, 30; Droberjar 1999, 82–84; Schuster 2010, 67–73, Abb. 21; 22*). Sechs Silberfibeln wurden an vier Fundorten gefunden, und zwar nur in Böhmen. Während sie in Dobřichov-Pičhora aus zwei Gräbern Nr. II und V (Fundliste Nr. 1; 6; Abb. 6: 2, 3) und in Mikovice-Grab A (Fundliste Nr. 17; 18) stammen, wurden zwei Stücke in Radovesice (Fundliste Nr. 22; Abb. 6: 1) und in Třebusice (Fundliste Nr. 24) außerhalb der Gräber gefunden. Spuren der Vergoldung wurden an den Fibeln aus Mikovice und Dobřichov-Pičhora, Grab V festgestellt. Die letztgenannte Fibel mit Stempelverzierung und tordierten Edelmetaldrähten gehört zu den luxuriösesten Vertretern dieses Typs. Ähnliche Exemplare (A. 24–26) stammen aus Norddeutschland und vor allem aus Dänemark, zwei Fibeln befanden sich im Grab Nr. 3 in Lübsow „Sandberg“ (*Schuster 2010, 70–73, Abb. 21*). Bei der Pičhora-Fibel mit abgebrochenem Nadelhalter meint *J. Schuster (2010, 71, 73)*, dass es sich um einen nahen Typ zur Fibel von Hoby handelt, also A. 26, und ich datiere sie in die Stufe B1b. Da die Fibel beschädigt war und zusammen mit einer weiteren Silberfibel des Typs WGA (Fundliste Nr. 5; Abb. 6: 5) im Grab ruhte, kann sie ebenfalls als Typ A. 24 bestimmt werden und wir können das Grab daher in die Phase B1a datieren. Fibeln des Typs A. 24 kommen vor allem im unteren Elbegebiet, auf der Halbinsel Jütland vor, eine größere Konzentration gibt es in Böhmen (*Cosack 1979, Karte 5; Schuster 2016, Abb. 6; 2018, Abb. 20*), insbesondere in der Phase B1a, sie können aber auch in die darauffolgende Phase B1b überleben (*Droberjar 2014a, 420*). Selten können wir sie auch im mittleren Donaugebiet antreffen, z. B. Abrahám, Grab 116 (*Kolník 1980, 49, Taf. XXXVIII: b*) oder Bratislava-Dúbravka (*Elschek 2017, 40, Taf. 104: 5*), wo sie bis zur Phase B1b datiert werden (*Elschek 2017, 41*).

Almgren 26

Die Fibeln dieses Typs haben eine ähnliche Konstruktion wie der vorherige Typ, jedoch mit einem vollständigen Nadelhalter. Im Gegensatz zum Typ A. 24 sind sie in einem größeren Gebiet verbreitet, das bedeutet zwischen Elbe und Oder (*Leube 1998, 60, 61, Abb. 1*). Silberfibeln A. 26 finden sich im Untersuchungsgebiet, vor allem in Böhmen, und zwar auf dem Gräberfeld in Dobřichov-Pičhora, Gräber III (Fundliste Nr. 2), 62 (Fundliste Nr. 7) und 148 (Fundliste Nr. 9; Abb. 6: 4), sowie ein Fibelpaar im Grab von Zliv (Fundliste Nr. 26–27; Abb. 6: 6). Weitere Funde sind aus dem nördlichen Mitteldonaugebiet bekannt, das heißt aus Velatice, Grab 9 (Fundliste Nr. 38; Abb. 6: 7) und aus Waidendorf an der March (Fundliste Nr. 61; 62). Während in Böhmen die Grabkomplexe in die Phasen B1a-b (*Droberjar 1999, 83, 84*) datiert werden können, wird im nördlichen Mitteldonaugebiet, bzw. in Südmähren das Grab aus Velatice in die Phase B1c datiert (*Jílek/Kuča/Sojková 2011, 250*).

Almgren 28

Ein Paar von Silberfibeln dieses Typs ruhte im Grab Nr. 12 auf dem Gräberfeld von Sládkovičovo (Fundliste Nr. 51; 52). Das Grab ist durch ein Paar Trompetenfibeln A. 77 (*Kolník 1980, 133, Taf. CXXX: c1–2*) in die Phase B2a datiert. Jüngere Fibeln des Typs A. 28 haben eine ähnliche Hauptverbreitung wie der vorherige Typ, also vor allem zwischen Elbe und Oder (*Cosack 1979, Karte 8; Leube 1998, 61, Abb. 2*).

Augenfibeln

Einige Augenfibeln waren ebenfalls aus Silber hergestellt. Ihr Vorkommen ist seltener als Rollenkappenfibeln. Fibeln vom Typ A. 54 (5 Stücke) dominieren, mit je einem Exemplar der Typen A. 44 und WGA (westgermanische Augenfibel). Abgesehen von einem Siedlungsplatz (Nová Ves) stammen die anderen Funde aus Gräberfeldern.

Almgren 44

Eine sehr seltene Fibel aus Kozojedy im Rakovník-Gebiet in Mittelböhmien (Fundliste Nr. 14; Abb. 7: 1) ist eine der ältesten Silberfibeln aus dem Forschungsgebiet. Sie besitzt einen elegant gearbeiteten

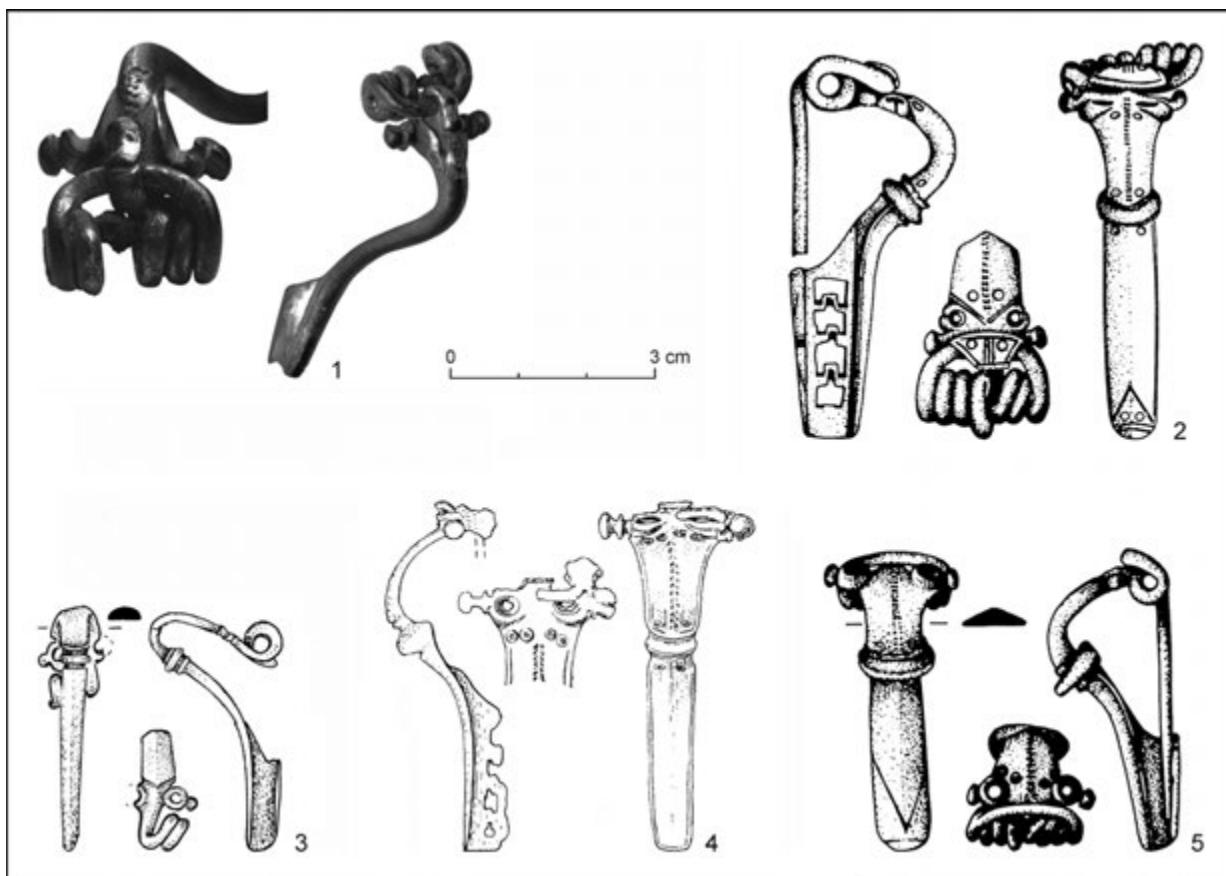

Abb. 7. Silberne Augenfibeln von Typen A. 44: 1 – Kozojedy (nach Droberjar/Militký/Šámal 2018); A. 54: 2 – Dobřichov-Pičhora, Gr. 94 (nach Droberjar 1999); 3 – Nová Ves (unpubl.); 4 – Kostolná pri Dunaji, Gr. 35 (nach Kolník 1980). WGA: 5 – Dobřichov-Pičhora, Gr. V (nach Droberjar 1999).

Sehnenhaken in Form eines Tierkopfes und hat Stanzverzierung am Bügeloberteil und am Nadelhalter. Fibeln vom Typ A. 44 gelten als die ältesten Augenfibeln. Sie haben einen schmalen Bügel, offene oder nur angedeutete Augen in Form von Halbmondbögen mit seitlichen Knöpfen und einen durchbrochenen Nadelhalter (Almgren 1923, 22, Anm. 2; Kunow 1998a). Zuletzt widmeten sich zwei deutsche Forscher (Walther/Schierl 2018) den Fibeln des Typs A. 44, die drei Varianten (Gruppe I–III) herausgearbeitet haben. Die Fibel aus Kozojedy gehört zur Gruppe I mit schmalen Bügel, Spirale mit fünf bis sechs Windungen und einem geschlossenen bis rahmenförmig durchbrochenen, leicht dreieckig bis rechteckig geformten Nadelhalter. Unsere Fibel hat einen vollen Nadelhalter, ähnelt also der Großromstedter Fibel vom Grab 1910/55 (Peschel 2017, 172, Taf. 94: 2; Walther/Schierl 2018, 96, 109, Abb. 3: 1), hat aber keinen Knoten am Bügel. Im Grab von Großromstedt befand sich eine weitere Fibel (Fragment), eine Eisenfibel vermutlich vom Typ Kostrzewski Var. M-a (?), wobei das Grab in die Zeitgruppe 2 des Gräberfelds Großromstedt, also bis zum Ende des Abschnitts LTD2b/Eggers A, eingeordnet werden kann (Döhlert 2009, 423, 434; Rieckhoff 1995, 164, Tab. 19). Fibeln A. 44 Gruppe I sind hauptsächlich in Mitteldeutschland zu finden, bzw. im Raum zwischen dem westlichen Thüringen und dem Elb-Havel-Gebiet (Walther/Schierl 2018, 101, 102, Abb. 6).

Almgren 54

Das Hauptkriterium der Fibeln vom Typ Almgren 54 sind geschlossene Augen mit seitlichen Knöpfen und einem schmalen Bügel. Wir können zwei Varianten unterscheiden: mit durchbrochenem Nadelhalter – Almgren 54a und mit vollem Nadelhalter – Almgren 54b (Droberjar 1999, 69–71, Abb. 14: 3, 4; 17; 2006, 617, Abb. 12: 2–6). Unter den fünf Silberfibeln überwiegt der Typ A. 54a aus Dobřichov-Pičhora, Grab 94 (Fundliste Nr. 8; Abb. 7: 2), Třebusice (Fundliste Nr. 25) und 2 x Kostolná pri Dunaji, Grab 35

(Fundliste Nr. 42; 43; Abb. 7: 4). Nur ein Exemplar kann als Typ A. 54b aus Nová Ves (Fundliste Nr. 19; Abb. 7: 3) eingestuft werden. Beide Typen, bzw. die Variante datieren wir in Böhmen in die Phase B1a (*Droberjar 1999, 69–71, 158*). Nur ein Paar Silberfibeln A. 54a aus Kostolná pri Dunaj, Grab 35 ist jünger, möglicherweise vom Ende der Phase B1a oder vom Beginn von B1b, evtl. ab der Wende von B1a/b (*Droberjar 2022, 58; Kolník 1971, 513; 1977, 144; Krekovič 2009, 270, 271; Tejral 2009, 175, Abb. 23*).

WGA

Sog. westgermanische Augenfibeln (WGA) ist mit einem Fund aus Dobřichov-Pičhora, Grab V (Fundliste Nr. 5; Abb. 7: 5) vertreten. Diese Fibeln sind in ganz Mitteleuropa äußerst selten, da sie im Rheinland eine gewisse Konzentration aufweisen (*Cosack 1979, 63–65, 103, Taf. 83; Karte 13; Droberjar 1999, 72, 73*). Es ist daher offensichtlich, dass sie wahrscheinlich keinen elbgermanischen Ursprung haben. Sie waren hauptsächlich aus Bronze oder Messing, aber auch aus Silber (*Cosack 1979, 64*) und haben deutlich getrennte und geschlossene Augen mit seitlichen Knöpfen, einen breiten Bügel und einen vollen Nadelhalter. Zusammen mit WGA, im Grab Nr. V. von Dobřichov-Pičhora wurde auch eine Silberfibel A. 24 gefunden, die beide ursprünglich vergoldet waren. Die WGA werden in die 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts datiert (*Cosack 1979, 65*).

Trompetenfibeln

Die meisten Silberfibeln innerhalb der Stufen B2–B2/C1 und auch während der gesamten älteren römischen Kaiserzeit sind Trompetenfibeln. Sie stellen eine Reihe von sieben Typen dar, von denen der Typ A. 77 dominiert. Innerhalb des Typs A. 80 ist eine neue Variante hervorzuheben (Var. Přov-Bliestorf). Zwei Fibeln konnten typologisch nicht näher eingeordnet werden (Fundliste Nr. 37 und 55). Silberne Trompetenfibeln findet man auf Gräberfeldern und Siedlungen, eine ist aus der römischen Fundstelle (Mušov-Burgstall) bekannt.

Almgren 74

Eine Silberfibel ist durch den Typ A. 74 aus Waidendorf an der March (Fundliste Nr. 63) vertreten. Dieser Typus mit sackförmigem Kopf gilt als der älteste in der Entwicklung der Trompetenfibeln und weist noch einige Elemente der deutlich kräftig profilierten norisch-pannonischen Fibeln auf (*Almgren 1923, 39; Kolník 1971, 518*). Nach den Funden von Bronzefibeln A. 74 in Kostolná pri Dunaji, Grab 9 (*Kolník 1980, Taf. LXXIX: 9g*) und in Sládkovičovo, Grab 80 (*Kolník 1980, Taf. CLXI: 80/d1–2*), kann dieser Typ in die Phase B1c datiert werden (*Kolník 1971, 518*). Ein Beispiel für eine weitere Fibel dieses Typs (auch als Typ A. 74/75) ist ein Fund aus gestörten Gräbern der Fundstelle Ohnišťany, den M. Černý (2011, 72, Abb. 16: 7) auf die Wende der Stufen B1 und B2 datiert. In anderen Teilen des Barbarikums werden diese Fibeln in den Bereich von Phase B1b bis zur frühen Stufe der Phase B2 datiert (*Schuster 2010, 90, 91*).

Almgren 75

Aus dem Gräberfeld in Sekule (Fundliste Nr. 48) und aus der Siedlung in Drösing (Fundliste Nr. 54; Abb. 8: 1) stammt je eine Silberfibel, die als Typ A. 75 identifiziert werden kann. Da beide Artefakte nicht komplett erhalten sind, können wir sie nur versuchsweise datieren, das heißt in die zweite Hälfte oder das letzte Drittel des 1. Jahrhunderts, ähnlich wie bei dem vorherigen Typ (*Peškař 1972, 83, 84; Schuster 2010, 220*). Unter den mährischen Funden ist ein typischer Vertreter von A. 75 eine Bronzefibel aus gestörten Brandgräbern von Vracov (*Almgren 1923, 163; Peškař 1972, 54, 84, Taf. 13: 1*).

Almgren 77

Der markanteste Typ der Trompetenfibeln, die in der Regel aus Bronze gefertigt und oft mit eingelegten Silberdrähten am Kopf, am Knoten des Bügels und am Fuß verziert sind, ist der Typ A. 77 (*Peškař 1972, 82, 83; Svoboda 1948, 62, 63; Tejral 2001, 204, 205; Zeman 2017, 103*). Eine luxuriösere Version dieses Typs sind die ganz aus Silber gefertigten Fibeln. Mindestens acht dieser Arten sind aus dem Untersuchungsgebiet bekannt. Die meisten stammen von Gräberfeldern. Neben den Funden aus den gestörten

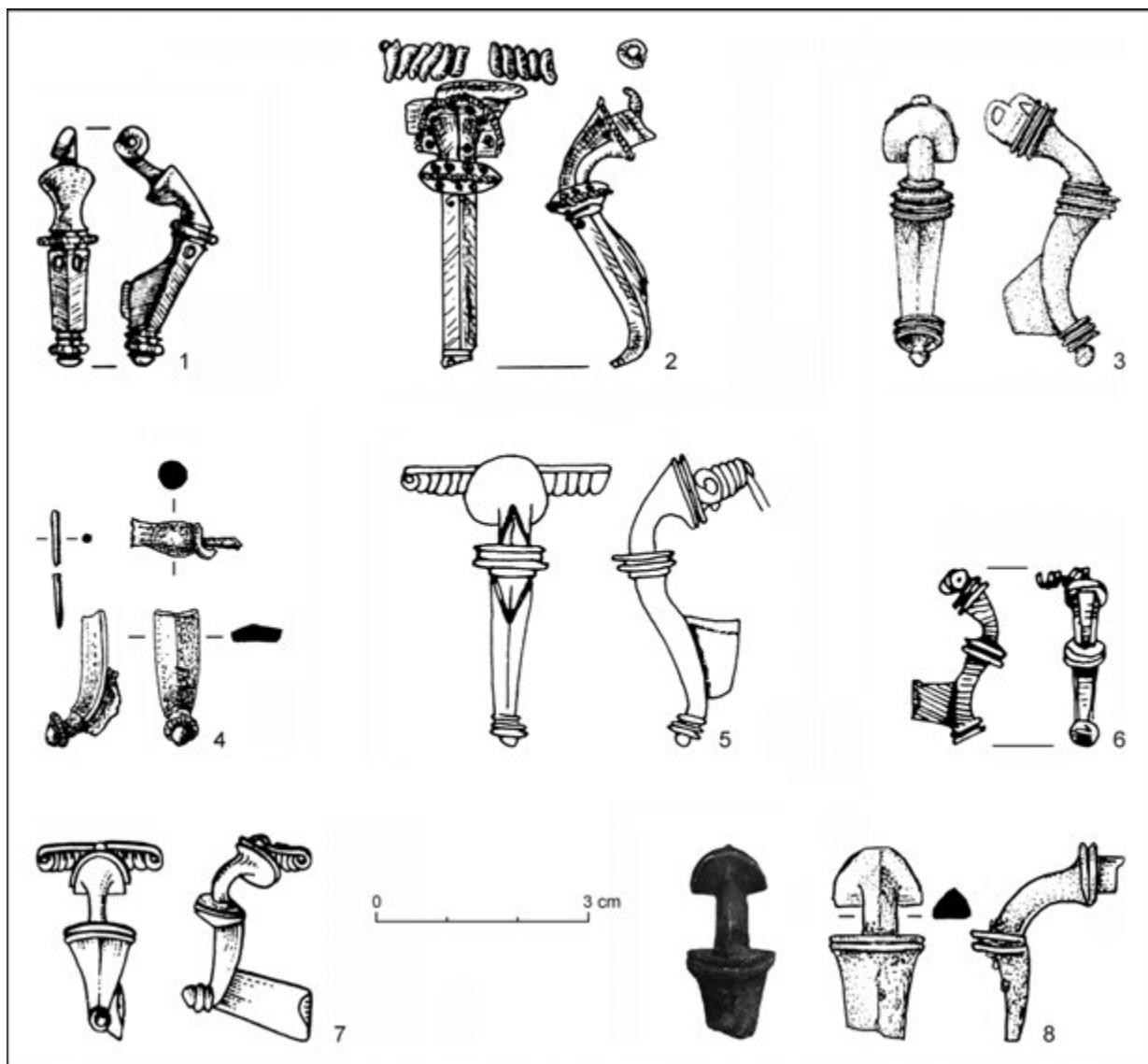

Abb. 8. Silberne Trompetenfibeln von Typen A. 75: 1 – Drösing (Stuppner 1984); A. 77: 2 – Mistelbach (nach Pollak 1980); 3 – Mušov-Burgstall (nach Tejral 2001); 4 – Třebusice, Gr. 50 (unpubl.); 5 – Zohor, Gr. 5 (nach Elschek 2022). A. 78: 6 – Ringelsdorf (nach Stuppner 1993). A. 80 Var. Přnov-Bliestorf: 7 – Přnov, Gr. 68 (nach Rybová 1970); 8 – Horka bei Bakov nad Jizerou (nach Droberjar/Krásný/Militký 2021).

Gräbern von Prosiměřice (Fundliste Nr. 35; 36) und Mistelbach (Fundliste Nr. 56; Abb. 8: 2) kennen wir diese Fibeln auch aus den Gräberfeld von Třebusice, Grab 50 (Fundliste Nr. 23; Abb. 8: 4) und aus dem reichen Fürstengrab von Zohor, Grab 5 (Fundliste Nr. 52; 53; Abb. 8: 5). Im Grab von Třebusice wurden auch Fragmente von zwei Trompetenfibeln aus Bronze gefunden, wahrscheinlich ebenfalls vom Typ A. 77. Neben den Gräberfeldern sind weitere Funde aus der Siedlung von Radimov (Fundliste Nr. 44) und sogar aus der römischen Befestigungsanlage von Mušov-Burgstall (Fundliste Nr. 34; Abb. 8: 3) bekannt. Der letztgenannte Fund wurde von J. Tejral (2001) in einem breiteren Kontext diskutiert.

Almgren 78

Dieser Fibeltyp hat einen breiteren Trompetenkopf, sowie einen breiteren Knoten am Bügel und einen profilierten Fuß ohne Knopf. Die silberne Trompetenfibel A. 78 ist durch ein Fund aus dem Siedlung von Ringelsdorf (Fundliste Nr. 57; Abb. 8: 6) vertreten. Die Fibel ist sehr klein (L. 2,3 cm).

Almgren 79

Diese Fibeln sind meist aus Bronze oder Eisen und gehören, wie der folgende Typ A. 80, in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts oder in die Phase B2b (*Peškař 1972, 82–85; Preidel 1930, 34, Abb. 27; Svoboda 1948, 66–74*). Die einzige Silberfibel bei mitteleuropäischen Sueben ist ein Fund aus dem Gräberfeld von Sekule, Grab 2 (Fundliste Nr. 46).

Almgren 80

Auch der jüngste Typus der Trompetenfibeln A. 80 ist nur durch eine Silberfibel aus der Siedlung von Čataj (Fundliste Nr. 40) vertreten. Die Fibeln waren meist aus Eisen oder Bronze gefertigt und gehören in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts (*Droberjar 1999, 84; Svoboda 1948, 70*). Bei stark korrodierten Eisenfibeln ist es manchmal schwierig, den Typ zu unterscheiden, so dass die Bezeichnung A. 79/80 oder auch A. 78/80 verwendet werden kann (*Schuster 2010, 93*).

Almgren 80 Var. Přov-Bliestorf

Eine besondere Variante der Trompetenfibeln A. 80 sind kleine Fibeln mit einem schmalen oberen Teil des Bügels mit kreisförmigen oder dreieckigen Querschnitt und einem unteren dreieckigen Teil, der vom oberen Teil durch eine ausgeprägte mittlere halbkreisförmige Rippe getrennt ist. Der Fuß ist mit einem profilierten Knauf versehen. Solche Silberfibeln stammen aus Přov. Ein Fibelpaar wurde im Grab 68 gefunden (Fundliste Nr. 20; 21; Abb. 8: 7). Obwohl sich unter den Grabfunden auch eine germanische Scheibenfibel in Kleeblattform (*Rybová 1970, Taf. XXVII: 1*) und ein Dreilagenkamm (*Rybová 1970, Taf. XXVII: 3*) befinden, datiert *K. Godłowski (1992a, 26, Abb. 7: 2)* das oben erwähnte Grab und die Silberfibeln in die Übergangsstufe B2/C1, obwohl die anderen Funde bereits in den Beginn der jüngeren römischen Kaiserzeit (Phase C1a) gehören. Es ist wahrscheinlich, dass die Silberfibeln als sogenannte antiquarische Gegenstände in das Frauengrab gelegt wurden. Ein weiterer Fund dieser Variante ist ein Fibelfragment aus der Siedlung Horka bei Bakov nad Jizerou (Fundliste Nr. 12; Abb. 8: 8). Analoge Silberfibeln finden sich auch in Schleswig-Holstein am Fundort Bliestorf (*Schuster 2016, 18, 75, 76, Abb. 18: 1, 2*), nach *J. Schuster (2016)* gehören sie zum Typ A. 79. Eine ähnliche Bronzefibel wurde in Mähren gefunden – in der Siedlung von Ostrožská Nová Ves V (*Zeman 2017, 103, 269, Abb. 24: 21; 152: 11*), ebenfalls als Typ A. 79 nach der Originalpublikation klassifiziert. In beiden Fällen ist jedoch zumindest das Profil des Kopfes näher an Typ A. 80.

Almgren 101

Ein spezifischer Typ der Trompetenfibeln, den *O. Almgren (1923, 52, 53)* als Gruppe V und Serie 3 („Nebenform“) klassifiziert, sind die Fibeln vom Typ A. 101. Der Kopf ist identisch mit einer Fibel von Typ A. 77. Sie sind in Silber von zwei slowakischen Fundorten bekannt – Čataj (Fundliste Nr. 41) und Sekule (Fundliste Nr. 49). Silberne Fibeln sind auch an anderen Fundorten verbreitet und konzentrieren sich zusammen mit bronzenen Fibeln in zwei Gebieten, das heißt besonders an der Unterelbe und im Rheinland (*Becker 2018; Böhme 1972, 30–32, 99, 100, Taf. 21: 849–864; Böhme-Schönberger 1998; Schuster 2016, 19–21, Abb. 22*). Chronologisch lässt sich dieser Typus vor allem in die erste Hälfte des 2. Jahrhunderts einordnen (*Böhme 1972, 32; Fischer 1966*). Ansonsten sind diese Fibeln bei den mitteleuropäischen Sueben weniger häufig. Eine Bronzefibel aus dem Fundort Lukavec in Nordwestböhmien (*Svoboda 1948, 68, Abb. 4: 17*) wird in der Literatur als Typ A. 101 (*Fischer 1966, 258*) geführt, es sei denn, sie gehört eher zum Typ A. 76 (*Almgren 1923, Taf. IV: 76*). Mährische Funde sind durch die Fibeln aus Vrchoslavice (*Peškař 1972, 55, 85, Taf. 14: 2*) und aus Mikulov, Brandgrab 4 (*Peškař 1972, 37, 85, Taf. 14: 1*) vertreten. Das Grab von Mikulov enthielt weitere Fibeln, Fibeln der Typen A. 77 und zwei A. 123 (*Peškař 1972, Taf. 13: 10; 15: 7, 8*), wonach der Grabkomplex in die frühe Phase der Stufe B2 datiert werden kann (*Tejral 1992, 419, Abb. 29: 9–11*). Zu neuen Metalldetektorfunden gehören die Bronzefibel A. 101 aus der mittelböhmischen Fundstelle Nová Ves bei Kolín (unpubl.) und ein Fragment einer Bronzefibel aus Rakvice in Südmähren (*Čižmář u. a. 2009, Abb. 7: 3*). Dieser Typus ist auch aus Niederösterreich belegt, aus zwei Siedlungen in der Gemeinde Ringelsdorf (*Jedlicka 2002, 662, Abb. 543; Stuppner 1992, 307, Abb. 1056*).

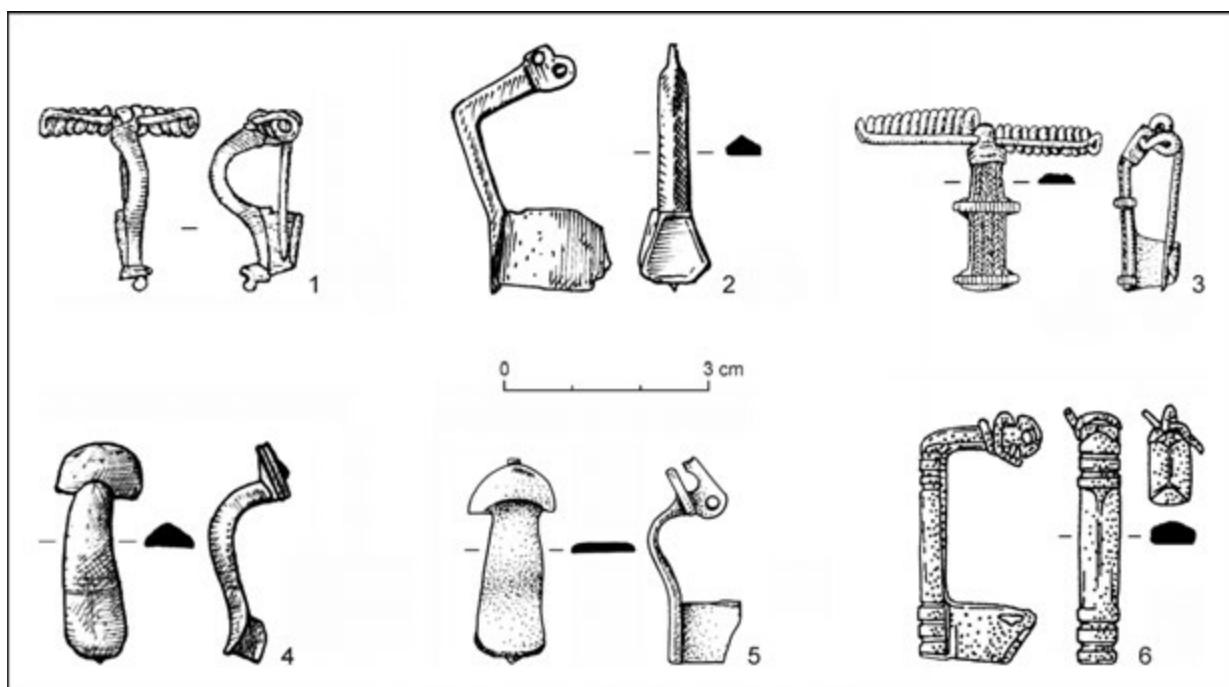

Abb. 9. Silberne Kniefibeln von Typen A. 1 – Rothenseehof (nach *Tejral 2001*); A. 142 Var. Dobšice-Drösing: 2 – Dyjákovice (unpubl.); A. 147: 3 – Libčeves (nach *Droberjar 2002*); GKF-A: 4 – Drnholc (nach *Komoróczy u. a. 2019*); 5 – Hořátev-Zvěřínek (unpubl.); GKF-B/D: 6 – Vlčnov-Dolní Němčí (nach *Zeman 2017*).

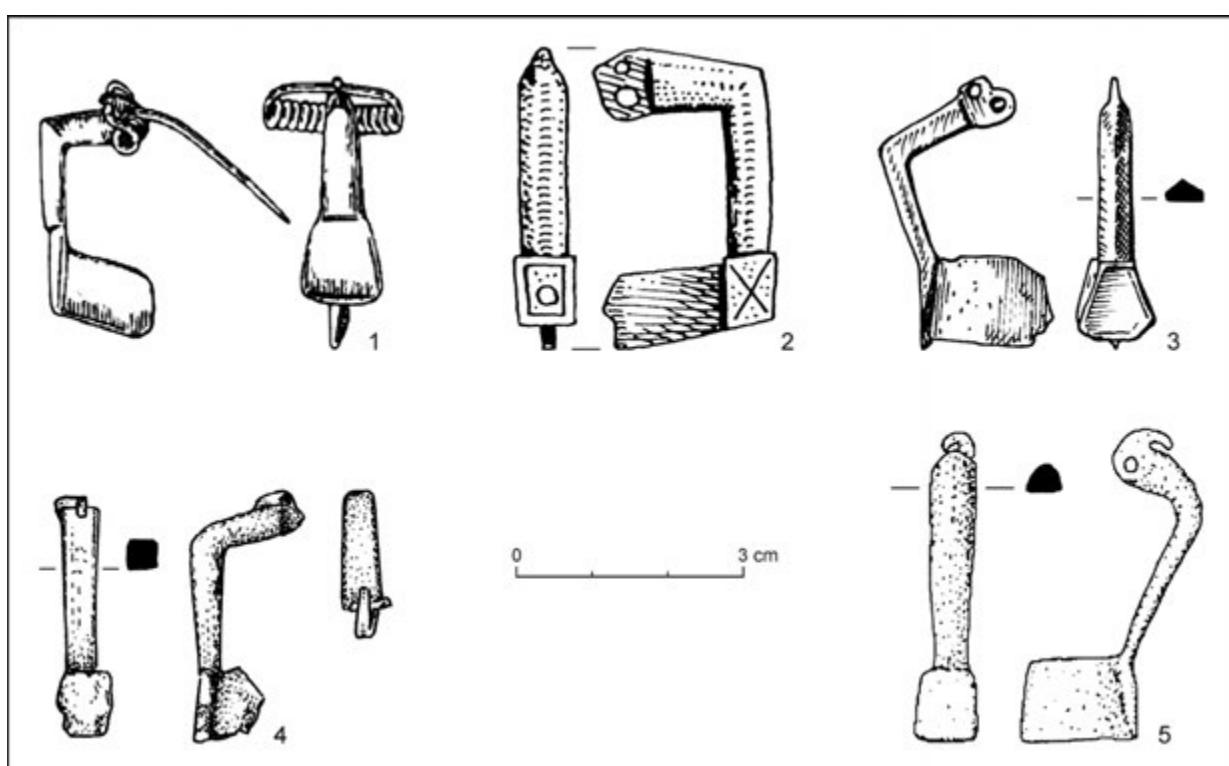

Abb. 10. Kniefibeln vom Typ A. 142 Var. Dobšice-Drösing. 1 – Dobšice (Bronzefibel, nach *Mikulková 2013*); 2 – Drösing (Bronzefibel, nach *Allerbauer/Jedlicka 2001*); 3 – Dyjákovice (Silberfibel, unpubl.); 4 – Horka bei Bakov nad Jizerou (Bronzefibel, nach *Droberjar/Krásný/Militký 2021*); 5 – Oberleiserberg (Bronzefibel, nach *Pollak 1999*).

Almgren 101 Var. Nexenhof

Im Rahmen der Fibeln vom Typ A. 101 definierte A. Böhme-Schönberger (1998, 177, Abb. 4: 12–18) vier Hauptvarianten. Eine davon ist Variante A. 101d, die sie als Nexenhof nennt. Zwei Silberfibeln dieses Typs mit kunstvoller Verzierung wurden in der Siedlung von Mikulov gefunden (Fundliste Nr. 31, 32). Wahrscheinlich handelt es sich um eine Fibel dieser Variante auch bei der silberverzierten Eisenfibel aus dem Grab von Abrahám (*Kolník* 1980, 81, Taf. LXV: 8). Fibeln der Variante Nexenhof sind im Mitteldonaugebiet, insbesondere in der Provinz Pannonia Superior konzentriert, aber es gibt auch einige wenige Exemplare dieses Typs im Rheinland (Böhme-Schönberger 1998, 178, 179, 184, Abb. 1; 3).

Kniefibeln

Die zweite markante Gruppe der Silberfibeln des 2. Jahrhunderts sind die Kniefibeln. Darunter wurden sieben Typen identifiziert (neben den vier Formen nach O. Almgren noch drei weitere donaugermanische Kniefibeln – GKF), wobei auch eine neue Variante innerhalb des Typs A. 142 (Var. Dobšice-Drösing) identifiziert wurde. Eine Fibel kann typologisch nicht genauer eingeordnet werden (Fundliste Nr. 33). Die meisten Funde stammen aus Siedlungen, zwei Silberfibeln wurden in Brandgräbern gefunden und zwei Fibeln ruhten im Hortfund der republikanischen Denare in Libčeves (*Militký* 2013, 33, 239–242, Abb. 35; 36).

Almgren 112

Die einzige Silberfibel dieses Typs im Forschungsgebiet ist der Fund aus dem Brandgrab von Rothenseehof (Fundliste Nr. 59; Abb. 9: 1). Das Grab eines germanischen (suebischen) Kriegers enthielt neben der Silberfibel vom Typ A. 112 eine weitere Fibel – eine eiserne Kniefibel (Breibert 2014, 221; Tejral 2001, 221, Abb. 8: 4). Nach den charakteristischen Militaria gehört das Grab zur 3. Waffengräbergruppe nach K. Godłowski (1992b, 72), die sich in der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts im mittleren Donauraum konzentrieren (Tejral 2001, Abb. 13), was der Datierung der beiden Fibeln entspricht, die auf die Phase B2a hinweisen.

Almgren 138

Neben drei silbernen Trompetenfibeln (A. 75, 79, 101) wurde im Gräberfeld in Sekule eine Silberfibel vom Typ A. 138 gefunden. Sie wurde im Grab Nr. 36 deponiert (Fundliste Nr. 47). Elbgermanische Kniefibeln dieses Typs kommen vor allem in der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts oder in der Phase B2a vor (Gupte 1998, 208; 2004, 78).

Almgren 142 Var. Dobšice-Drösing

Eine weitere silberne Kniefibel ist ein Fund aus der Siedlung von Dyjákovice (Fundliste Nr. 30; Abb. 10: 3). Nach ihrer Konstruktion gehört sie zum Typus A. 142. Das besondere an dieser Fibel ist die trapezförmige Platte am Fuß. Ähnliche Fibeln aus Bronze sind von mehreren Siedlungen in Böhmen, Mähren und Niederösterreich bekannt (Abb. 11). Die vollständig erhaltene Fibel wurde in Dobšice entdeckt (Abb. 10: 1; Mikulková 2013, 124). Eine Fibel mit einer quadratischen Platte am Fuß stammt aus dem Fundort Drösing (Abb. 10: 2; Allerbauer/Jedlicka 2001, 645, Abb. 649), auch zusammen mit Funden vom

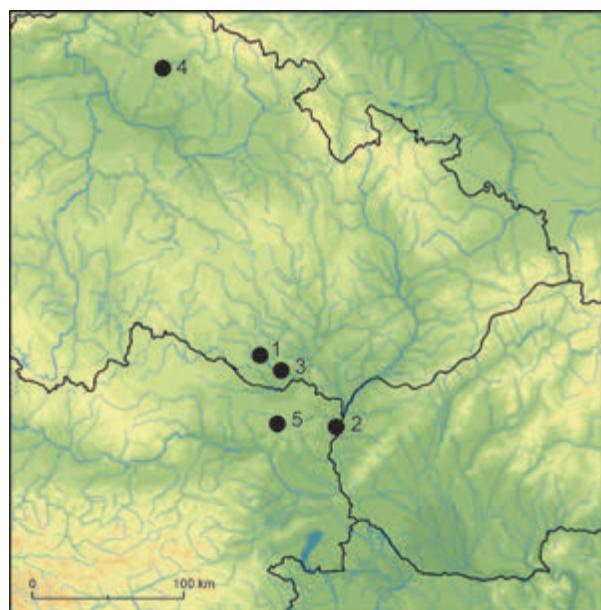

Abb. 11. Kniefibeln A. 142 Var. Dobšice-Drösing. 1 – Dobšice; 2 – Drösing; 3 – Dyjákovice; 4 – Horka bei Bakov nad Jizerou; 5 – Oberleiserberg. Grafik E. Droberjar.

Oberleiserberg (Abb. 10: 5) ist eine Fibel dieser Variante publiziert (*Pollak 1999, Taf. 3: 6*). Aus Mittelböhmen schließlich – von der Fundstelle Horka bei Bakov nad Jizerou (Abb. 10: 4) – kennen wir eine ähnliche Fibel (*Droberjar/Krásný/Militký 2021, 552, Abb. 6: 8*). Diese Fibeln ähneln dem Typ A. 150, die eine anders geformte Platte am Fuß haben (*Schuster 2016, 24, 25, Abb. 30; Schuster 2018, 47, 48, 222–224, Abb. 28; 29*), aber ihr Bügelprofil ist gebogen. Unsere Ergebnisse entsprechen eher dem Typus der stiftförmigen Fibeln der verzierten Var. IV, 3A nach O. *Gupte* (2004, 52, Taf. 35: 7–10), wo neben dem gebogenen Bügel (Typ A. 150) auch Fibeln mit geknicktem Bügel vorkommen, in deren Innenseite sich eine Vertiefung befindet und die somit von der Struktur her dem Typ A. 141 nahe stehen (*Gupte 2004, Taf. 35: 8–10*). Eine neu abgegliederte Gruppe von Fibeln (Var. Dobšice-Drösing) hat einen ausgeprägten Knick am Bügel.

Almgren 147

Bronze-, manchmal Eisen- oder sogar Silberfibeln dieser Form haben einen Bandbügel, der mit silbernen Perldrähten und Pressblech reich verziert ist (*Almgren 1923, 63; Droberjar 2002; Gupte 2004, 46, Taf. 20*). Silberfibeln A. 147 sind aus dem Hortfund von republikanischen Denaren bekannt, die mit einem Tongefäß in der Lokalität Libčeves (Fundliste Nr. 15; 16; Abb. 9: 3) verborgen waren, wo es zwei Stücke gab, und aus der Siedlung in Blatnice pod Svatým Antonínek I (Fundliste Nr 28). Fibeln vom Typ A. 147 lassen sich in drei Varianten unterteilen: A. 147a – ohne Querarm, A. 147b – mit Querarm am Fuß, A. 147c – mit Querarm am Bogen und am Fuß (*Droberjar 2002, 241, Abb. 3*). Die Fibeln aus Libčeves gehören zum Typ A. 147c, das Fragment der Fibel aus Blatnice gehört wahrscheinlich zum Typ A. 147b (?). Ein ähnlicher Typ (A. 147b) ist aus gestörten Gräbern vom Gräberfeld in Třebusice bekannt (*Droberjar 2002, 241, Abb. 1: 2; 3: 2*). Diese Fibel ist aus Eisen mit tordiertem Silberdraht (Filigran) und mit zopfartig verselten Silberdraht mit goldenem Pressblech, und mit silbernem Perldraht an beiden Seiten des Querarms. Fibeln vom Typ A. 147 können in die Phase B2a datiert werden, oder um die Mitte des 2. Jahrhunderts (*Droberjar 2002, 243; Gupte 2004, 93*).

GKF-A

Die folgenden danubischen Kniefibeln gehören zur Gruppe GKF³ (*Droberjar 2012b, 239–241, Abb. 3: A–D*), die im Untersuchungsgebiet durch zwei Typen (Varianten) von Silberfibeln der Typen GKF-A, GKF-B/D vertreten sind. Der Typ BKF-A stammt von zwei Siedlungen – Hořátev-Zvěřínek (Fundliste Nr. 13; Abb. 9: 5) und Drnholec (Fundliste Nr. 29; Abb. 9: 4). Dieser Typ zeichnet sich durch eine halbkreisförmige Kopfplatte und gebändertem Bügel oder Bügel mit dreieckigem Querschnitt aus. Mehrere ähnliche Funde aus Bronze sind aus Böhmen, Mähren und Niederösterreich bekannt (*Droberjar 2012b, 240*). Wahrscheinlich imitieren sie einige provinzialrömische Kniefibeln (*Droberjar 2012b, 240, Abb. 5*).

GKF-B/D

Diese Kniefibeln zeichnen sich durch eine kleine Kopfplatte oder Wulstkopf (GKF-D) und manchmal dreieckige Kopfplatte (GKF-B) aus, einige haben einen facettierten oder anders verzierten Fuß (*Droberjar 2012b, 240, 241, Abb. 3: BGKF-B und D*). Diese Bronzefibeln sind im mittleren Donauraum, vor allem in Niederösterreich, besonders zahlreich. Funde sind auch aus der Südwestslowakei, Mähren und Böhmen bekannt. Einige ähneln den als Typ A. 132a bezeichneten Fibeln (*Droberjar 2012b, 237, Abb. 3: 3*). Es wird notwendig sein ihnen mehr Aufmerksamkeit zu widmen und zu versuchen eine klarere und funktionellere Typologie zu erstellen.⁴ Zu den Silberfibeln gehören Siedlungsfunde aus Ringelsdorf (Fundliste Nr. 58), Radimov (Fundliste Nr. 45) und Vlčnov-Dolní Němčí (Fundliste Nr. 39; Abb. 9: 6).

³ Ursprünglich wurde diese Gruppe mit der Abkürzung BGKF bezeichnet, das heißt bronzenne germanische Kniefibeln (*Droberjar 2012b*).

⁴ Der erste Versuch zu ihrer Klassifizierung wurde während eines Vortrags präsentiert (E. Droberjar, B. Komoróczy, J. Rajtár: Germanische Kniefibeln im Mitteldonaugebiet) auf der 6. Frühgeschichtlichen Konferenz „Archäologie der Barbaren“ in Olmütz im Jahr 2012.

ZUR BEDEUTUNG VON SILBERFIBELN IN ELBGERMANISCHEN GRÄBERN

Wie bereits oben erwähnt, sind im untersuchten Gebiet elbgermanische Silberfibeln hauptsächlich von Gräberfeldern und Siedlungen nachgewiesen. Das Auftreten von Silberfibeln in zahlreichen Siedlungen, die in den letzten Jahren entdeckt wurden, kann ein sicheres Zeichen für die Präsenz höherer sozialer Schichten direkt im Umfeld der Siedlungsbewohner sein. Ein ganzheitliches Bild ihrer Bedeutung geben jedoch nur Funde direkt in den Gräbern. Die Verbindung mit anderen Grabbeigaben bietet dann ein mehr plastisches Bild der Sozialstruktur, bzw. bestimmte Formen der Abgrenzung sozialer Schichten (Eliten).

Auf einigen Gräberfeldern, bzw. in den Gräbern werden sowohl elbgermanische als auch ostgermanische Silberfibeln gefunden. Es handelt sich hauptsächlich um die Fundstelle Třebusice. Neben elbgermanischen Fibeln (A. 24, 54, 77?) gibt es auch ostgermanische Fibeln (Almgren/Ołędzki 38–39a, Almgren/Schuster 41 I, Almgren 132b; Droberjar 2015, 38, 40, 45, 46, Abb. 2: 4: A; 9: 1; Ołędzki 1995, 234, 235), die nur mit der Trompetenfibel (A. 77?) einen zeitlichen Zusammenhang haben. Ein weiterer Fundort ist Sekule. Neben den elbgermanischen Fibeln (A. 75, 77?, 79, 101, 138) sind ebenfalls ostgermanische Fibeln – 3 x A. 41 Y hier vertreten (Iván/Kovácsová/Rajtár 2019, 297, Taf. 2: G/1; 9: 40/2; 10: 6). Interessant ist auch das Vorkommen von Silberfibeln A. 77 im reichen Grab 5 in Zohor, das in einer Gruppe von Skelettgräbern ca. 150–200 m westlich der Brandgräberfelder lag (Elschek 2014a, 43; Elschek/Rajtár/Varsik 2011, Abb. 2), davon zwei Silberfibeln A. 120/Machajewski Form 1 (Machajewski 1998, 188) aus Zohor (unpubl., freundliche Mitteilung von Dr. K. Elschek). Das Vorkommen beider Gruppen dieser Silberfibeln ist uns jedoch nie aufgefallen (elbgermanisch und ostgermanisch) zusammen in einem Grab.

Silberne ostgermanische Fibeln werden auch einzeln in Gräbern ohne Verbindung zu silbernen elbgermanischen Fibeln gefunden. In Böhmen kennen wir diese Funde aus Gräbern der Fundstellen von Praha-Vysočany, Grab 2: A. 38–39a (Droberjar 2015, 38, Abb. 2: 3; Svoboda 1948, 81, Abb. 29: 1), Semčice, Brandgrab: 2 x Almgren 41 Z (Droberjar/Waldhauser 2012, 896, 898, Abb. 5: 3, 4) und Třebusice, Grab 663: Almgren 38–39a (Droberjar 2015, 38, Abb. 2: 4), Grab 490: Almgren 41 I (Droberjar 2015, 38, 40, Abb. 4: A) und Grab 616: Almgren 132b (Droberjar 2015, 45, 46, Abb. 9: 1). In Mähren können wir zwei Gräber erwähnen, und zwar von den Fundstelle Jevíčko, Grab 7: A. 38–39a (Droberjar 2014b, 135, 143, Abb. 2: 1) und Modřice, Grab 1838, wo es zwei Silberfibeln gab die „typisch für die Region der Wielbark-Kultur“ sind (Mikulková 2014, 171). In der Slowakei ist das Vorkommen von Silberspangen A. 41 Y in Gräbern an den Fundorten Gbelce, Grab 4 (Beljak/Kolník 2006, 77, Abb. 11: 3) und Sekule, Gräber G, M und Nr. 11 nachweisbar (Iván/Kovácsová/Rajtár 2019, 297, Taf. 2: G1; 9: 40/2; 10: 6; Rajtár 2021, 139, 144, Abb. 5: 1; 8: 1).

Das Vorhandensein einer elbgermanischen Silberfibel in einem Grab ist meistens einzeln (11 x), seltener ist ein Paar dieser Spangen im Grab (8 x, z. B. Dobřichov-Pičhora, Grab III und V; Mikovice; Zliv; Pňov, Grab 68; Kostolná pri Dunaji, Grab 35; Sládkovičovo, Grab 12 und Zohor, Grab 5). Ein Fibelpaar ist immer vom gleichen Typ, egal ob es sich um die Stufe B1 oder B2 handelt. Nur in einem Fall gibt es zwei verschiedene Fibeln im Grab (Dobřichov-Pičhora, Grab V), nämlich A. 24 und WGA, während die zweite Fibel wahrscheinlich westgermanischer Provenienz ist. Die Paarung gleicher Typen von Silberfibeln in einem Grab ist charakteristisch für einige reiche germanische Gräber des Lübsow-Typs. Neben dem erwähnten Grab 5 aus Zohor sind dies z.B. Lubieszewo, Grab Sandberg 3: 2 x A. 24 (Schuster 2010, 393, Taf. 18: 1, 2), Lubieszewo, Grab Sandberg 1: 2 x A. 71 (Schuster 2010, 389, 390, Taf. 12: 1–4), Lalendorf: 2 x A. 71 (Keiling 1972, Abb. 71b–c), Juellinge-Grab 2: 2 x A. 38 (Lund Hansen 1987, 402).

Elbgermanische Silberfibeln finden sich im Forschungsbereich eher in den Stufen B2–B2/C1 (37 Stücke) als in der Stufe B1 (24 Stücke). Ihr Vorkommen in Gräbern hat das umgekehrte Verhältnis, das heißt mehr Grabeinheiten sind von Stufe B1 (13 Gräber), wir erfassen 6 Gräber in den Stufen B2–B2/C1. Allerdings gehören nicht alle Grabanlagen zur Kategorie der reichen Gräber. In Böhmen dominieren reiche Gräber in der Stufe B1 (Dobřichov-Pičhora, Gr. II, III, IV, V, Holubice und Zliv). Das einzige reiche Grab 5 von Zohor gehört zur Stufe B2.

Wir sehen ein erhebliches Problem bei der Geschlechtsbestimmung in Brandbestattungsgräbern, wo zudem Grabbeigaben das Geschlecht des Verstorbenen möglicherweise nicht immer genau widerspiegeln. Die meisten Gräber mit Silberfibeln der Stufe B1 gehören Männern. Davon sind vier Kriegergräber (Dobřichov-Pičhora, Gr. II, IV, V und 62). Es gibt nur ein Kriegergrab in der Stufe B2, das heißt Rothenseehof. Noch schwieriger ist die Bestimmung von Frauengräbern mit Silberfibeln. Ein Grab aus Mikovice (?) kann in der Stufe B1 gehören. Das Grab 50 aus Třebusice ordnen wir in die Stufe B2 ein, das Grab 68 aus Pňov oder das Grab 36 aus Sekule (freundliche Mitteilung von Dr. J. Rajtár) kann als Frauengräbern (?) in der Übergangsstufe B2/C1 identifiziert werden.

Einige reiche Gräber aus der älteren römischen Kaiserzeit, bzw. aus der Stufe B1 enthielten keine Silberfibeln. Sie enthalten mit Silberdrähten verzierte Bronzefibeln (Dobřichov-Pičhora, Gr. I – Typ Almgren A (*Droberjar 1999, Taf. 1: 11*) und Praha-Bubeneč, Gr. III – 1 x Almgren 24 (*Droberjar 2014a, 409, 420, Abb. 10: 1; 22*). Diese Tatsache ist im Körpergrab aus der Stufe B2 in Zohor, Grab 6 – 2 x Almgren 77 zu beobachten (*Elschek 2022, 146, Abb. 10: 1, 3*). In einigen Gräbern bedeutenderer Persönlichkeiten können sich sogar mit Silber verzierte Eisenfibeln befinden, z. B. Kostolná pri Dunaji, Grab 2 – A. 120 (*Kolník/Rajtár 2017, 213, Abb. 6: 1*).

Silberne elbgermanische Fibeln sind nicht immer in reichen Gräbern zu finden. Andererseits finden sich in den reichsten Gräbern (insbesondere für Stufe B1) immer wieder Silberfibeln, oft mit Vergoldung (Dobřichov-Pičhora, Gr. II, III, V, 62, 148, Holubice, Zliv, Mikovice). Die reichsten Gräber enthalten keine ostgermanischen (Przeworsk- und Wielbar-Kultur) oder römischen Silberfibeln. Es mag an einer gewissen konservativen Bindung der suebischen Herkunft der Bestatteten liegen. Wir müssen nur bedauern, dass wir nicht wissen, welche Fibel(-n) ursprünglich im reichsten elbgermanischen (königlichen) Grab aus der älteren römischen Kaiserzeit in Mušov (*Peška/Tejral 2002*) deponiert wurden. Es ist sehr wahrscheinlich, dass es Gold oder anderweitig luxuriöses Silber gab, wahrscheinlich elbgermanische oder sogar römische (?) Fibeln oder Fibeln beider Provenienzen (?).

Es steht daher außer Frage, dass das Vorkommen von Silberfibeln in Gräbern aus der älteren römischen Kaiserzeit eines der wichtigen Kriterien zur Beurteilung des sozialen Status des Verstorbenen sein kann. Allerdings müssen wir auch andere Kriterien berücksichtigen. Anhand des Vorkommens einzelner Typen von Silberfibeln bei den mitteleuropäischen Sueben lassen sich während der älteren römischen Kaiserzeit die Verschiebungen von Machtzentren aus Mittel- und Nordwestböhmern in den Phasen B1a–b (Abb. 4) nachvollziehen, die überwiegend zusammenhängend sind mit der Existenz des sog. Marbod-Reiches im 2. Jahrhundert in der mittleren Donauraum (Phase B2a–b), also nach Südmähren, und vor allem in die Südwestslowakei (Abb. 5). Silberne und prunkvolle Fibeln finden sich vermehrt in der jüngeren römischen Kaiserzeit (z. B. *Kolník 1964; Krupa/Klčo 2015, 130–138; Sabov 2023; Zeman 2017, 64, Tab. 154: 11–14; 155: 19, 20; 156: 6, 7*). Wahrscheinlich waren sie nicht mehr so selten wie in der älteren römischen Kaiserzeit, bzw. die Elite könnte sich auch auf andere Weise manifestieren.

FUNDLISTE

Böhmen

1. Dobřichov-Pičhora, Grab II (Bez. Kolín): Abb. 6: 3; 1 x Almgren 24, L. 6,4 cm. Lit.: *Droberjar 1999, 216, Nr. 65, Taf. 4: II/1. 2–3. Dobřichov-Pičhora, Grab III (Bez. Kolín): 1 x Almgren 26, L. 5 cm; 1 x Rollenkappenfibel/Frag. (Typ?) Lit.: Droberjar 1999, 217, Nr. 98–99, Taf. 8: III/2–3.*
4. Dobřichov-Pičhora, Grab IV (Bez. Kolín): 1 x Fragment/Typ? Lit.: *Droberjar 1999, 219, Nr. 136, Taf. 10: IV/12.*
- 5.–6. Dobřichov-Pičhora, Grab V (Bez. Kolín): Abb. 6: 2; 7: 5; 1 x Almgren 24 vergoldet, L. 4,9 cm; 1 x WGA vergoldet, L. 4,5 cm. Lit.: *Droberjar 1999, 221, Nr. 191–192, Taf. 14: V/3; 16: V/8; 125: 1, 2.*
7. Dobřichov-Pičhora, Grab 62 (Bez. Kolín): Abb. 6: 5; 1 x Almgren 26, L. 6,8 cm. Lit.: *Droberjar 1999, 244, Nr. 607, Taf. 51: 62/1.*
8. Dobřichov-Pičhora, Grab 94 (Bez. Kolín): Abb. 7: 2; 1 x Almgren 54a, L. 5,7 cm. Lit.: *Droberjar 1999, 250, 251, Nr. 726, Taf. 61: 94/6; 125: 3.*
9. Dobřichov-Pičhora, Grab 148 (Bez. Kolín): Abb. 6: 4; 1 x Almgren 26, L. 6,1 cm. Lit.: *Droberjar 1999, 264, Nr. 968, Taf. 81: 148/10.*
10. Dobřichov-Pičhora, Gräberfeld-Streufund (Bez. Kolín): 1 x Fragment/Typ? Lit.: *Droberjar 1999, 275, Nr. 1643, Taf. 91: 9.*
11. Holubice, Brandgrab J. 1879 (Bez. Praha-západ): 1 x Almgren 24–26, L. 5,6 cm. Lit.: *Berger 1884; XCII, Abb. 18; Droberjar 2006, 685, Abb. 39: 5.*
12. Horka bei Bakov nad Jizerou, Siedlung (auch Bakov nad Jizerou-Horka, Bez. Mladá Boleslav): 1 x Almgren 80 Var. Přov-Bliestorf, L. 2,6 cm. Lit.: *Droberjar/Krásný/Militký 2021, 551, 558, Abb. 5: 7.*
13. Hořátev-Zvěřínek, Siedlung (Bez. Nymburk): Abb. 9: 5; 1 x Kniefibel vom Typ GKF-A. L. 3,2 cm. Lit.: unpubl.
14. Kozojedy I, Einzelfund (Bez. Rakovník): Abb. 7: 1; 1 x Almgren 44, L. 5 cm. Lit.: *Droberjar/Militký/Šámal 2018, 32, Abb. 7: 1.*
- 15.–16. Libčeves, Hortfund (Bez. Louny): Abb. 9: 3; 2 x Almgren 147c, L. 2,3 cm. Lit.: *Droberjar 2002, 241, Abb. 1: 1; 2: 4, 5.*
- 17.–18. Mikovice, Brandgrab A (Bez. Mělník): Abb. 6: 6; 2 x Almgren 24, L. 4 u. 4,5 cm. Lit.: *Droberjar 2006, 687; Grbić 1924, Abb. 1: 4, 5; Motyková-Šneidrová 1963, 34, Taf. XVIII: 1, 3; Sakař 1970, 33, Tab. I: 2–4.*
19. Nová Ves, Siedlung (Bez. Kolín): Abb. 7: 3; 1 x Almgren 54b, L. 3,2/3,7 cm. Lit.: unpubl.
- 20.–21. Přov, Grab 68 (Bez. Kolín): Abb. 8: 7; 2 x Almgren 80 Var. Přov-Bliestorf, L. 2,6 cm. Lit.: *Rybová 1970, 96, Taf. XXVII: 4.*
22. Radovesice, Gräberfeld-Streufund (Bez. Litoměřice): Abb. 6: 1; 1 x Almgren 24, L. 5,4 cm. Lit.: *Cosack 1979, 90, Taf. 8: 1.*

23. Třebusice, Grab 50 (Bez. Kladno): 1 x Almgren 77 (?), 2 x Fragmente, L. 1,8 und 1,3 cm. Lit.: unpubl.
24. Třebusice, Gräberfeld-Streufund (Bez. Kladno): 1 x Almgren 24, L. 5,7 cm. Verbleib: NM H1-51888. Lit.: unpubl.
25. Třebusice, Gräberfeld-Streufund (Bez. Kladno): 1 x Almgren 54a? (Fragment), L. 4,2 cm. Verbleib: Národní muzeum, Praha, Inv. Nr. H1-492223. Lit.: unpubl.
- 26.–27. Zliv, Doppelbradgrab J. 1885 (Bez. Jičín): 2 x Almgren 26, L. 4 u. 4,7 cm. Lit.: *Droberjar* 2006, 695, Abb. 41: 1, 2; *Schulz* 1885, Tab. IV: 13.

Mähren⁵

28. Blatnice pod Svatým Antonínkem I, Siedlung (Bez. Hodonín) 1 x Almgren 147b (Fragment), L. 2,6 cm. Lit.: *Zeman* 2017, 109, 212, Tab. 7: 3; 154: 2.
29. Drnholec, Siedlung (Bez. Břeclav): Abb. 9: 4; 1 x Kniefibel vom Typ GKF-A, L. 3 cm. Lit.: *Komoróczy u. a.* 2019, Abb. 19: 9.
30. Dyjákovice, Siedlung (Bez. Znojmo): Abb. 9: 2; 10: 3; 1 x Almgren 142 Var. Dobšice-Drösing, L. 3,4 cm. Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, Inv. Nr. 634140-63/14. Lit.: unpubl.
31. Mikulov („U Aleje“), Siedlung (Bez. Břeclav): 1 x Almgren 101 Var. Nexenhof, L. 4 cm. Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, Inv. Nr. 694193-1/14. Lit.: unpubl.
32. Mikulov („U Vodárny“), Siedlung (Bez. Břeclav): 1 x Almgren 101 Var. Nexenhof. Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, Inv. Nr. 694193-117/16. Lit.: unpubl.
33. Mikulov („U Vodárny“), Siedlung (Bez. Břeclav): 1 x Kniefibel (Typ?), L. 2,5 cm. Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, Inv. Nr. 694193-4/17. Lit.: unpubl.
34. Mušov-Burgstall, römische Befestigung-Streufund (Bez. Brno-venkov): Abb. 8: 3; 1 x Almgren 77, L. 3,7 cm. Lit.: *Tejral* 2001, Abb. 2: 3; 1.
35. Prosiměřice, Gräberfeld (Bez. Znojmo): 1 x Almgren 77 (?). Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, Inv. Nr. 733466-16/20. Lit.: unpubl.
36. Prosiměřice, Gräberfeld (Bez. Znojmo): 1 x Almgren 77. Verbleib: Archeologický ústav AV ČR Brno, inv. č. 733466-17/20. Lit.: unpubl.
37. Rebešovice, Siedlung (Bez. Brno-venkov) 1 x Trompetenfibel (Typ?). Verbleib: Privatsammlung. Lit.: unpubl.
38. Velatice, Grab 9 (Bez. Brno-venkov): Abb. 6: 7; 1 x Almgren 26 mit tordierte Bronzedraht auf Bügelknopf, L. 4,6 cm. Lit.: *Jílek/Kuča/Sojková* 2011, 268, Tab. VI: 7; *Peškař* 1972, 51, Taf. 2: 3.
39. Vlčnov-Dolní Němčí, Siedlung (Bez. Uherské Hradiště): Abb. 9:6; 1 x Kniefibel vom Typ GKF-D, L. 3,7 cm. Lit.: *Zeman* 2017, 108, 335, Abb. 26: 16; Tab. 133: 9; 154: 1.

SW-Slowakei

40. Čataj, Siedlung (Bez. Senec): 1 x Almgren 80, L. 3,6 cm. Lit.: *Bazovský* 2005, 152, Tab. XXXI: 2; *Iván* 2015, Tab. 101: 1217.
41. Čataj, Siedlung (Bez. Senec): 1 x Almgren 101, L. 3,2 cm. Lit.: *Bazovský* 2005, 124, Tab. VIII: 13; *Iván* 2015, Tab. 103: 1259.
- 42.–43. Kostlná pri Dunaji, Grab 35 (Bez. Senec): Abb. 7: 4; 2 x Almgren 54a, L. 5,1 cm. Lit.: *Kolník* 1980, 110, Taf. XCIX: 35/b1–2.
44. Radimov, Siedlung (Bez. Skalica): 1 x Almgren 77 (?), L. 4,4 cm. Lit.: *Iván* 2015, Tab. 98: 1229.
45. Radimov, Siedlung (Bez. Skalica): 1 x Kniefibel Typ GKF-D nach *Droberjar* 2012b (Abb. 3: 11), L. 2,6 cm. Lit.: unpubl. (freundliche Information von Dr. J. Rajtár).
46. Sekule, Grab 2 (Bez. Senica): 1 x Almgren 79, L. 3,6 cm. Lit.: *Iván* 2015, Tab. 98: 1230.
47. Sekule, Grab 36 (Bez. Senica): 1 x Almgren 138, L. 2,2 cm. Lit.: unpubl. (freundliche Mitteilung von Dr. J. Rajtár).
48. Sekule, Gräberfeld-Streufund (Bez. Senica): 1 x Almgren 75, L. 4,4 cm. Lit.: *Iván* 2015, Tab. 98: 1231.
49. Sekule, Gräberfeld-Streufund (Bez. Senica): 1 x Almgren 101, L. 4,7 cm. Lit.: *Iván* 2015, Tab. 103: 1260.
- 50.–51. Sládkovičovo, Grab 12 (Bez. Galanta): 2 x Almgren 28, L. 4,6 cm. Lit.: *Kolník* 1980, Taf. CXXX: 12/b1–b2.
- 52.–53. Zohor, Körpergrab 5 (Bez. Malacky): Abb. 8: 5; 2 x Almgren 77, L. 4,2 u. 3,5 cm. Lit.: *Elschek* 2022, 142, Abb. 4: 11, 12; 6; *Kraskovská* 1959, Abb. 64; 65; *Krekovič* 1992, 55, Abb. 2. 11; *Kucharík* 2021, 227, Kat. 98h–i; *Tejral* 2001, 217, Abb. 3: 11, 12.

Niederösterreich

54. Drösing („Hutmannsdorf“), Siedlung (Bez. Gänserndorf): Abb. 8: 1; 1 x Almgren 75, L. 3,4 cm. Lit.: *Stuppner* 1984, 285, Abb. 477.
55. Enzersfeld („Langes Enzersbrunnfeld“), Siedlung (Bez. Korneuburg): 1 x frag. Trompetenfibel/Typ? Lit.: *Stuppner* 1991, 239, Abb. 999.
56. Mistelbach („Ecksteinsandgrube“), Gräberfeld-Streufund (Bez. Mistelbach): Abb. 8: 2; 1 x Almgren 77, L. 4 cm. Lit.: *Pollak* 1980, 78, Taf. 69: 20.
57. Ringelsdorf („Kuse“), Siedlung (Bez. Gänserndorf): Abb. 8: 6; 1 x Almgren 78, L. 2,3 cm. Lit.: *Stuppner* 1993, 500, Abb. 837.
58. Ringelsdorf („Langfeld“), Siedlung (Bez. Gänserndorf): 1 x Kniefibel vom Typ GKF-B, L. 2,9 cm. Lit.: *Jedlička* 2017, 169, Taf. 10: 23.

⁵ Ich bedanke mich herzlich bei Herrn Dr. B. Komoróczy (Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno) für Informationen über unveröffentlichte Silberfibeln aus mährischen Fundstellen (Dyjákovice, Mikulov, Prosiměřice und Rebešovice).

59. Rothenseehof, Brandgrab 1 (Bez. Mistelbach): Abb. 9: 1; 1 x Almgren 112, L. 2,7 cm. Lit.: Breibert 2014, 221; Tejral 2001, 221, Abb. 8: 5.
60. Waidendorf an der March („Schanzbergen“), Gräberfeld-Streufund (Bez. Gänserndorf): 1 x frag. Almgren 11. Lit.: Zekaj 2003, 67, Abb. 5.
- 61.–62. Waidendorf an der March („Schanzbergen“), Gräberfeld-Streufund (Bez. Gänserndorf): 2 x Almgren 26, L. 6 cm. Lit.: Iván 2015, Nr. 1568–1569; Zekaj 2003, 67, Abb. 6; 7.
63. Waidendorf an der March („Schanzbergen“), Gräberfeld-Streufund (Bez. Gänserndorf): 1 x Almgren 74, L. 4,3 cm. Lit.: Iván 2015, Tab. 98: 1227; Zekaj 2003, 76, 77, Abb. 46.

LITERATUR

- Allerbauer/Jedlicka 2001
- Almgren 1923
- Bazovský 2005
- Bazovský 2023
- Becker 2018
- Beljak/Kolník 2006
- Berger 1884
- Bojović 1983
- Böhme 1972
- Böhme-Schönberger 1998
- Breibert 2014
- Cosack 1979
- Černý 2011
- Čižmář u. a. 2009
- Döhlert 2009
- Droberjar 1999
- Droberjar 2002
- Droberjar 2006
- Droberjar 2012a
- Droberjar 2012b
- S. Allerbauer/F. Jedlicka: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. *Fundberichte aus Österreich* 39, 2001, 644–646.
- O. Almgren: *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunder te mit Berücksichtigung der provinzial-römischen und südrussischen Formen*. Leipzig 1923.
- I. Bazovský: *Spony z doby rímskej v slovenskom barbariku*. Dissertation. Comenius-Universität in Bratislava. Bratislava 2005.
- I. Bazovský: Nálezy severského pôvodu na pohrebisku z doby rímskej v Závode (okr. Malacky). *Študijné zvesti AÚ SAV* 70, 2023, 71–79.
- Th. Becker: Als der Germane die Straße in Groß-Gerau baute. Überlegungen zur Verwendung der Fibelform Almgren 101 im römischen Kontext. In: M. Aufleger/P. Tutiš (Hrsg.): *Das Ganze ist mehr als die Summe seiner Teile. Festschrift für Jürgen Kunow anlässlich seines Eintritts in den Ruhestand*. Materialien zur Bodendenkmalpflege im Rheinland 27. Bonn 2018, 485–490.
- J. Beljak/T. Kolník: Germánske hroby z Čaky a Gbelieč. Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v době rímskej. *Slovenská archeológia* 54, 2006, 57–94.
- Š. Berger: Der Grabfund von Holubic. *Mitteilungen der K. K. Central-Commission zur Ersorschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale Neue Folge* 10, 1884, 87–93.
- D. Bojović: *Rimske fibule Singidunuma*. Belgrad 1983.
- A. Böhme: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29, 1972, 5–112.
- A. Böhme-Schönberger: Die Fibeln Almgren 101. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 175–186.
- W. Breibert: Die germanischen Brandgräber von Rothenseehot. In: E. Lauermann (Hrsg.): *Schatz Reich Asparn*. Ur- und Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie in Niederösterreich. Asparn 2014, 218–221.
- E. Cosack: *Die Fibeln der älteren römischen Kaiserzeit in der Germania libera* (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, ČSSR). Teil I. Neumünster 1979.
- M. Černý: Pohřebiště ze starší doby římské v Ohnišťanech, okr. Hradec Králové. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 65–102.
- M. Čižmář/J. Čižmářová/M. Kejzlar/E. Kolníková: Detektorová prospekte archeologických lokalit na Moravě v roce 2009. *Přehled výzkumů* 50, 2009, 139–152.
- N. Döhlert: Die Datierung der Großromstedter Kultur. Forschungsstand anhand der Gräberfelder Großromstedt und Schkopau. In: S. Grundwalde/J. K. Koch/D. Mölders/U. Sommer/S. Wolfram (eds.): *ARTEFACT. Festschrift für Sabine Rieckhoff zum 65. Geburtstag*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 172. Bonn 2009, 417–438.
- E. Droberjar: Dobřichov-Pičhora. *Ein Brandgräberfeld aus der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. Ein Beitrag zur Kenntnis des Marobod-Reichs*. Fontes Archaeologici Pragenses 23. Pragae 1999.
- E. Droberjar: Zu den elbgermanischen Prunkniefibeln vom Typ Almgren 147. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (eds.): *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002, 239–244.
- E. Droberjar: Hornolabští Svěbové – Markomani. K problematice dalšího vývoje großromstedtské kultury ve stupni Eggers B1 („Zeitgruppe 3“) v Čechách (dobřichovská skupina). *Archeologie ve středních Čechách* 10, 2006, 599–712.
- E. Droberjar: Římské kolínkovité spony v Čechách. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 25, 2012, 119–131.
- E. Droberjar: Nová varianta spony typu Almgren 132 z Jevíčka. K přechodným formám Almgrenovy V. skupiny ve stupni B2/C1. In: G. Březinová/V. Varsik (eds.): *Archaeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 235–245.

- Droberjar 2014a E. Droberjar: Bohatý labsko-germánský kostrový hrob lübsowského typu z Prahy-Bubenče (hrob III). Nové poznatky k interpretaci nálezu z roku 1948. *Archaeologica Pragensia* 22, 2014, 397–443.
- Droberjar 2014b E. Droberjar: Stříbro na žárovém pohřebišti z doby římské v Jevíčku. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů* (Archeologie barbarů 2011). Brno 2014, 133–148.
- Droberjar 2015 E. Droberjar: Wielbarské vlivy v Čechách a na Moravě. In: L. Tyszler/E. Droberjar (red.): *Barbari Superiores et Inferiores. Procesy integracji śródwoeuropackiego Barbaricum*. *Archaeologia barbarzyńców* 2014. Łódź – Wieluń 2015, 35–60.
- Droberjar 2016 E. Droberjar: Römische Fibeln aus Gräbern und Siedlungen des 1.–3. Jahrhunderts in Böhmen – eine Übersicht. In: H.-U.Voß/N. Müller-Scheeßel (eds.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 22. Bonn 2016, 495–510.
- Droberjar 2022 E. Droberjar: Rom und die Markomannen. Formen der Interaktion am Beispiel des Marobod-Reiches. In: M. Olędzki/A. Dubicki (eds.): *Rome and the Barbarians. An Interplay between two Worlds*. Łódź 2022, 41–63.
- Droberjar/Krásný/Militký 2021 E. Droberjar/F. Krásný/J. Militký: Kovové artefakty na sídlišti z doby laténské a římské v Horce u Bakova nad Jizerou (okr. Mladá Boleslav). *Archeologie ve středních Čechách* 25, 2021, 545–566.
- Droberjar/Militký/Šámal 2018 E. Droberjar/J. Militký/Z. Šámal: Germáni a doba římská na Rakovnicku. *Katalog k výstavě Ve stínu Impéria*. Rakovník 2018.
- Droberjar/Waldhauser 2012 E. Droberjar/J. Waldhauser: Birituální hroby ze starší doby římské v Semčicích, okr. Mladá Boleslav. *Archeologie ve středních Čechách* 16, 2012, 893–905.
- Eggers 1953 H. J. Eggers: Lübsow, ein germanischer Fürstensitz der römischen Kaiserzeit. *Praehistorische Zeitschrift* 34/35, 1953, 58–111.
- Elschek 2014a K. Elschek: Nové žiarové hroby z 2. polovice 2. storočia zo Zohora na západnom Slovensku. In: V. Turčan (zost.): *Stíp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Štúdie*. Zborník SNM – Suplementum 8. Bratislava 2014, 41–50.
- Elschek 2017 K. Elschek: *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Nitra 2017.
- Elschek 2022 K. Elschek: Germánske stredisko v Zohore a kniežacie hroby zo staršej doby rímskej zo Zohora a Vysokej pri Morave. In: V. Turčan a kol. (eds.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 136–169.
- Elschek/Rajtár/Varsik 2011 K. Elschek/J. Rajtár/V. Varsik: Sepulkrálny objekt zo Zohora. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010: Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 133–151.
- Fischer 1966 U. Fischer: Zu den Fibeln Almgren 101. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 50, 1966, 229–262.
- Gebühr 1974 M. Gebühr: Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsow-Typ. *Prähistorische Zeitschrift* 49, 1974, 82–128.
- Gebühr 2009 M. Gebühr: Reiche Bauern oder Fürsten? Germanische Eliten in der älteren Römischen Kaiserzeit. In: S. Burgmeister/H. Derkx (eds.): *2000 Jahre Varusschlacht – Konflikt*. Stuttgart 2009, 342–351.
- Godłowski 1992a K. Godłowski: Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: K. Godłowski/R. Madyda-Legutko (eds.): *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 23–54.
- Godłowski 1992b K. Godłowski: Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich. In: M. Glosek (ed.): *Arma et allae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i 45 rocznicę pracy naukowej*. Łódź 1992, 71–88.
- Grasselt 1998 T. Grasselt: Die Fibelformen Almgren I,10–14 – Geschichte und Stand der Forschung. In: J. Kunow (eds.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Wünsdorf 1998, 29–38.
- Grbić 1924 M. Grbić: Římsko-provinciální žárové hroby z Mikovic u Kralup. *Obzor prehistorický* 3, 1924, 124–127.
- Gupte 1998 O. Gupte: Die knieförmig gebogenen Fibeln der älteren römischen Kaiserzeit – Forschungsgeschichte und Forschungsstand. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 203–212.
- Gupte 2004 O. Gupte: *Knieförmig gebogene Fibeln der römischen Kaiserzeit*. Bonn 2004.
- Iván 2015 R. Iván: *Spony z doby římské u stredodunajských Germánov*. Dissertation. Comenius-Universität in Bratislava 2015. Unpubliziert.
- Iván/Kováčsová/Rajtár 2019 R. Iván/L. Kováčsová/J. Rajtár: Das germanische Brandgräberfeld in Sekule und seine Bindungen zur Przeworsk-Kultur. In: K. Kot-Legieć/A. Michałowski/M. Olędzki/

- Jedlicka 2002 M. Piotrowska (eds.): *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne*. Łódź 2019, 291–326.
- Jedlička 2017 F. Jedlicka: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. *Fundberichte aus Österreich* 40, 2002, 662.
- Jílek u. a. 2021 F. Jedlička: *Ein Stück Bernsteinstraße im nordöstlichen Weinviertel. Ur- und frühgeschichtliche Streufunde als Beitrag zur Siedlungsgeschichte Niederösterreichs* 2. Teil 1. Fibeln der Urgeschichte und Älteren Römischen Kaiserzeit. *Internationale Archäologie* 129. Rahden/Westf. 2017.
- Jílek/Kuča/Sojková 2011 J. Jílek/P. Fojtík/L. Kučera/M. Popelka: Roman Period silver bracelet and brooch from Otaslavice, Prostějov district. In: Z. Robak/M. Ruttkay (eds.): *Celtes – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pieta*. Slovenská archeológia – Supplementum 2. Nitra 2021, 207–215.
- Jobst 1973 J. Jílek/M. Kuča/T. Sojková: Pohřebiště z doby římské ve Velaticích. *Slovenská archeológia* 59, 2011, 235–309.
- Keiling 1972 W. Jobst: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Linz 1973.
- Kolník 1964 H. Keiling: Ein frühkaiserzeitliche „Fürstengrab“ von Lalendorf, Kreis Güstrow. *Jahrbuch Bodendenkmalpflege in Mecklenburg* 1972, 1972, 127–177.
- Kolník 1971 T. Kolník: Honosné spony mladší doby římskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 409–446.
- Kolník 1977 T. Kolník: Prehľad a stav bádania o dobe římskej a sťahovaní národov. *Slovenská archeológia* 19, 1971, 499–558.
- Kolník 1980 T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Bratislava 1977, 143–171.
- Kolník/Rajtár 2017 T. Kolník: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei*. Bratislava 1980.
- Komoróczy u. a. 2019 T. Kolník/J. Rajtár: Das Urnengrab Nr. 2 aus Kostolná pri Dunaji mi teinem römischen Schwert mit Buntmetallinkrustation. In: *Na hranicích Impéria. Extra fines Imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám*. Brno 2017, 209–226.
- Kovrig 1937 B. Komoróczy/M. Vlach/M. Zelíková/J. Sedláček/P. Růžičková: Revize stavu archeologických komponent v trati Drnholce „Holenická pole“ pomocí prospekčních a málo invazivních výzkumných metod. *Přehled výzkumu* 60, 2019, 9–56.
- Kraskovská 1959 I. Kovrig: *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*. Budapest 1937.
- Krekovič 1992 L. Kraskovská: Hroby z doby římskej v Zohore. *Slovenská archeológia* 7, 1959, 99–143.
- Krekovič 2009 E. Krekovič: Zur Datierung der Fürstengräber der römischen Kaiserzeit in der Slowakei. In: K. Godłowski/R. Madyda-Legutko (eds.): *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 55–68.
- Krupa/Klčo 2015 E. Krekovič: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Slowakei. In: J. Bemann/V. Salač (eds.): *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*. Praha – Bonn 2009, 269–272.
- Kucharík 2021 V. Krupa/M. Klčo: Bohaté hroby z doby římskej z Krakovan-Stráži. Piešťany 2015.
- Kunow 1998a J. Kucharík (ed.): *Rimania a Slovensko. Katalóg výstavy*. Bratislava 2021.
- Kunow 1998b J. Kunow: Die Figur A 44 und ihr Umfeld. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Wünsdorf 1998, 87–92.
- Leube 1998 J. Kunow: Die Hauptserie der Augenfibeln: Gruppe III, Abb. 45–54. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 93–118.
- Lund Hansen 1987 A. Leube: Die Rollenkappenfibeln Almgren Gruppe II, Abb. 24–29, im Gebiet zwischen Weser und Parketa – Studien zur Typologie und zur Fundgeographie. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 55–66.
- Machajewski 1998 U. Lund Hansen: *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien*. København 1987.
- Mączyńska 2011 H. Machajewski: Die Fibeln der Gruppe V, Serie 8, im östlichen Teil Mitteleuropas. In: J. Kunow (ed.): *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*. Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5. Wünsdorf 1998, 187–196.
- Mikulková 2013 M. Mączyńska: Der frühlvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Lubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern). *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 90, 2011, 7–481.
- Mikulková 2014 B. Mikulková: Doba římská a doba stěhování národů. In: K. Geislerová/D. Parma (eds.): *Výzkumy – Ausgrabungen 2005–2010*. Brno 2013, 118–128.
- Mikulková 2014 B. Mikulková: Nástin struktury germánského žárového pohřebiště v Modřicích. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barbarů 2011)*. Brno 2014, 169–180.

- Militký 2013
- Motyková 1981
- Motyková-Šneidrová 1963
- Natuniewicz-Sekuła 2020
- Ołędzki 1995
- Peschel 2017
- Peška/Tejral 2002
- Peškarč 1972
- Pieta 2019
- Pollak 1980
- Pollak 1999
- Preidel 1930
- Rajtár 2021
- Rieckhoff 1995
- Rybová 1970
- Sabov 2023
- Sakař 1970
- Schulz 1885
- Schuster 2010
- Schuster 2013
- Schuster 2016
- Schuster 2018
- Stuppner 1984
- Stuppner 1991
- Stuppner 1992
- Stuppner 1993
- Svoboda 1948
- Tejral 1992
- Tejral 2001
- J. Militký: Nálezy řeckých, římských a raně byzantských mincí v Čechách (5. století před Kristem až 7. století po Kristu). Komentovaný katalog nálezového fondu. Praha 2013.
- K. Motyková: Das Brandgräberfeld der römischen Kaiserzeit von Stehelčeves. *Památky archeologické* 72, 1981, 340–415.
- K. Motyková-Šneidrová: *Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen*. Fontes Archaeologici Pragenses 6. Pragae 1963.
- M. Natuniewicz-Sekuła: Złotnictwo społeczności kultury wielbarskiej ze szczególnym uwzględnieniem wybranych zabytków z cmentarzyska w Wekliszach. Warszawa 2020.
- M. Ołędzki: Typologie, Chronologie und Verbreitung der ostgermanischen Varianten der Rollenkappfibeln. *Prähistorische Zeitschrift* 70, 1995, 228–247.
- K. Peschel: *Das elbgermanische Gräberfeld Großrondstedt in Thüringen. Eine Bestandsaufnahme*. Römisch-Germanische Forschungen 74. Darmstadt – Mainz 2017.
- J. Peška/J. Tejral (eds.): *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*. Monographien 55/1–3. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Mainz 2002.
- I. Peškař: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
- K. Pieta: Early Roman Period Burials of Púchov Culture: Buried Natives or Offered Foreigners? *Slovenská archeológia* 67, 2019, 241–286.
- M. Pollak: *Die germanischen Bodenfunde des 1.–4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Denkschriften 147. Studien zur Ur- und Frühgeschichte des Donau- und und Ostalpenraumes 1. Wien 1980.
- M. Pollak: Die germanischen Funde vom Oberleiserberg (Niederösterreich). In: Th. Fischer/G. Precht/J. Tejral (Hrsg.): *Germanen beiderseits des spätantiken Limes*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno. Brno 1999, 207–214.
- H. Preidel: *Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger*. Erster Band – Die Kulturen. Kassel – Wilhelmshöhe 1930.
- J. Rajtár: Das germanische Brandgräberfeld in Sekule, Westslowakei. Zu den Bevölkerungsbewegungen um die Zeit der Markomannenkriege. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 98, 2021, 131–156.
- S. Rieckhoff: *Süddeutschland im Spannungsfeld von Kelten, Germanen und Römern. Studien zur Chronologie der Spätlatènezeit im südlichen Mitteleuropa*. Trierer Zeitschrift Beiheft 19. Trier 1995.
- A. Rybová: *Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov*. Archeologické studijní materiály 9. Praha 1970.
- A. Sabov: Strieborné predmety z germánskych sídlisk na juhozápadnom Slovensku. Doklady prítomnosti kvádskej nobility? *Študijné zvesti AÚ SAV* 70, 2023, 167–184.
- V. Sakař: *Roman Imports in Bohemia*. Fontes Archaeologici Pragenses 14. Pragae 1970.
- V. Schulz: Hrob u Zlivi. *Památky archeologické* 13, 1885, 65–80.
- J. Schuster: *Lübsow. Älterkaiserzeitliche Fürstengräber im nördlichen Mitteleuropa*. Bonn 2010.
- J. Schuster: Byrsted – Lübsow – Mušov. Der Gebrauch von Edelmetall in germanischen Fürstengräbern der älteren Römischen Kaiserzeit. In: M. Hardt – O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitspräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 151–170.
- J. Schuster: *Masse – Klasse – Seltenheiten. Kaiserzeitliche und völkerwanderungszeitliche Detektorfunde dre Jahre 2006–2014 aus Schleswig-Holstein*. Schleswig 2016.
- J. Schuster: *Ab Oceano. Ein Beitrag zur Besiedlungsgeschichte der Küste Vorpommerns während der römischen Kaiserzeit*. Schwerin 2018.
- A. Stuppner: KG Drösing, MG Drösing, VB Gänserndorf. *Fundberichte aus Österreich* 22, 1984, 284–286.
- A. Stuppner: KG Enzersfeld, MG Enzersfeld, VB Korneuburg. *Fundberichte aus Österreich* 29, 1991, 239, 240.
- A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. *Fundberichte aus Österreich* 30, 1992, 307.
- A. Stuppner: KG Ringelsdorf, MG Ringelsdorf-Niederabsdorf, VB Gänserndorf. *Fundberichte aus Österreich* 31, 1993, 500.
- B. Svoboda: *Čechy a římské Imperium*. Sborník Národního musea v Praze, sv. II. A Historický. Praha 1948.
- J. Tejral: Die Probleme der römisch-germanischen Beziehungen unter Berücksichtigung der neuen Forschungsergebnisse im niederösterreichisch-südmährischen Thayaflußgebiet. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 73, 1992, 377–468.
- J. Tejral: Die germanische Silberfibel von Mušov und ihr archäologisch-historisches Umfeld. *Slovenská archeológia* 49, 2001, 203–247.

- Tejral 2009* J. Tejral: Das Gebiet nördlich der mittleren Donau zur Zeit Marbods. In: J. Bemmann/ V. Salač (eds.): *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*. Praha – Bonn 2009, 149–202.
- Voigt 1965* T. Voigt: Zur Neugliederung der eingliedrigen Armbrustfibeln mit breitem Fuß (Almgren Gruppe I, 10–14). *Jahrbuch der Bodendenkmalpflege* 1964, 1965, 175–225.
- Voigt 1976* T. Voigt: Das hermundurische Urnengräberfeld bei Bornitz, Kreis Zeitz. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 59, 1976, 173–342.
- Voß 2005* H.-U. Voß: Hagenow in Mecklenburg – ein frühkaiserzeitlicher Bestattungsplatz und Aspekte der römisch-germanischen Beziehungen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 86, 2005, 19–59.
- Walther/Schierl 2018* W. Walther/Th. Schierl: Spätkeltische „Einflüsse“ und das Ende der elbgermanischen Vorherrschaft im westlichen Thüringen dargestellt am Beispiel der frühen Augenfibeln (Almgren III 44 und 45). *Mühlhäuser Beiträge* 41, 2018, 91–120.
- Wegewitz 1972* W. Wegewitz: *Das langobardische Brandgräberfeld von Putensen, Kreis Harburg*. Hildesheim 1972.
- Windl 1990* H. Windl: *Museum für Frühgeschichte Traismauer*. Außenstelle des Niederösterreichischen Landesmuseums. Wien 1990.
- Zekaj 2003* C. Zekaj: *Eine kaiserzeitliche Fundstelle in Waidendorf an der March, Bezirk Gänserndorf. Die Fibeln*. Proseminararbeiten Universität Wien. Wien 2003.
- Zeman 2017* T. Zeman: *Střední Pomoraví v době římské. Svědectví povrchové prospekce*. Olomouc 2017.

Stříbrné spony u labskogermánských elit ve starší době římské v oblasti na sever od středního Dunaje

Eduard Drobjerjar

Souhrn

Jednou z výrazných nálezových komponent, které ve starší době římské indikují přítomnost vyšších společenských vrstev (elit) u Germánů, jsou stříbrné spony. Nacházíme je v nejbohatších kostrových hrobech lübsowské skupiny (Eggers 1953; Elschek 2022, 140–142; Gebühr 1974; 2009; Schuster 2010, 67–73). Objevují se však i v bohatých žárových hrobech např. Bornitz, hrob 29 (Voigt 1976, obr. 33f; Voß 2005, obr. 6), Dobřichov-Pičhora, hroby II až V (Droberjar 1999, Taf. 4: II/1; 8: III/2–3; 10: IV/12; 14: V/3; 16: V/8), Holubice (Berger 1884, obr. 18), Putensen, hrob 150 (Voß 2005, obr. 7; Wegewitz 1972, 83, tab. 35; 187).

V příspěvku se autor zabývá výskytem labskogermánských stříbrných spon v oblasti na sever od středního Podunají, tj. v Čechách, na Moravě, jihozápadním Slovensku a v naddunajské části Dolního Rakouska, tedy na území osídleném polabskými Germány (Svéby) ve starší době římské. Na 35 lokalitách se podařilo evidovat 63 stříbrných spon (obr. 1). V Čechách evidujeme 12 lokalit, na Moravě 10 lokalit, na Slovensku 6 lokalit a v Dolním Rakousku 7 lokalit. Výrazná koncentrace jednotlivých spon je patrná v Čechách (27 spon). Musíme ovšem rozlišit spony ze staršího stupně doby římské (B1) od mladších spon (stupeň B2). V rámci celé zkoumané oblasti dominují v Čechách spony ve stupni B1, resp. ve fázích B1a–b (20 kusů). Ve 2. stol. je jich nepoměrně méně (7 kusů). V ostatních oblastech dominují nálezy až z 2. stol. (celkem 30 kusů), z 1. století je jich jen 6 kusů. Na Moravě je pouze jedna spona z 1. století, resp. až z fáze B1c, 11 spon naleží 2. stol. Rovněž na JZ Slovensku je obdobný počet, t. j. dvě spony z 1. pol. 1. stol., 12 spon z 2. stol. V Dolním Rakousku naleží tři spony do 1. stol. a sedm spon do 2. stol. Stříbrné spony nacházíme na pohřebištích, ale ve stejném počtu lokalit i na sídlištích (16 + 16). Ovšem pokud jde o počet kusů, tak dominují nálezy z pohřebišť (37 kusů) nad sídlištními nálezy (19 kusů). Největší počet stříbrných spon je na pohřebištích v Dobřichově-Pičhoře (10 kusů), následují lokality Sekule (4 kusy), Waidendorf an der March (4 kusy) a Třebusice (3 kusy).

Ve zkoumaném souboru 63 stříbrných spon se podařilo vyčlenit podle určitelných typů skupinu 24 spon ze stupně B1 (obr. 2; 4; 6; 7), t. j. 1 × A. 11, 16 × spony s krytem na pružině, resp. Rollekappenfibeln (2 typy: A. 24 a A. 26) a 7 × spony s očky (3 typy: A. 44, A. 54 a WGA). Větší počet spon (37 kusů) naleží až stupním B2–B2/C1 (obr. 3; 5; 8; 9), t. j. 2 × spony s krytem na pružině (1 typ: A. 28), 23 × trubkovité spony (7 typů + 2 varianty: A. 74, A. 75, A. 77, A. 78, A. 79, A. 80, var. Přov-Bliestorf, A. 101 a var. Nexenhof), 12 × kolínkovité (5 typů + 1 varianta: A. 112, A. 138, A. 142 var. Dobšice-Drösing, GKF-A, GKF-B/D). Celkem je tedy možné pracovat s 22 určitelnými typy a variantami. Dvě spony z pohřebišť v Dobřichově-Pičhoře (hrob IV a nález z rozrušených hrobů) nelze blíže typologicky určit. V případě hrobu IV naleží fragment do fází B1a–b, u ojedinělého nálezu může být datace identická.

Stříbrné labskogermánské spony jsou ve zkoumané oblasti evidovány zejména z pohřebišť a sídlišť. Výskyt stříbrných spon na četných sídlištích, které jsou objevovány v posledních letech, může být určitou známkou přítomnosti vyšších společenských vrstev přímo v prostředí obyvatel osad. Celistvý pohled na jejich význam však poskytuje až nálezy učiněné přímo v hrobech. Vazba na další milodary pak nabízí plastičtější obraz sociální struktury, resp. určitých forem definování společenských vrstev (elit).

Na některých pohřebištích, resp. v hrobech se nacházejí jak labskogermánské, tak i východogermánské stříbrné spony. Jde zejména o lokalitu Třebusice. Vedle labskogermánských spon (A. 24, A. 54, A. 77?) jsou to rovněž spony východogermánské (Almgren/Ołędzki 38–39a, Almgren/Schuster 41 I, Almgren 132b; *Droberjar* 2015, 38, 40, 45, 46, obr. 2: 4A; 9: 1), které mají chronologickou vazbu pouze na trubkovitou sponu (A. 77?). Další lokalitou jsou Sekule. Vedle labskogermánských spon (A. 75, A. 79, A. 101, A. 138) jsou to rovněž spony východogermánské – 3 x A. 41 Y (*Iván/Kovácsová/Rajtár* 2019, 297, tab. 2: G/1; 9: 40/2; 10: 6). Zajímavý je rovněž výskyt stříbrných spon A. 77 v bohatém hrobě 5 v Zohoru (A. 77), který byl ve skupině kostrových hrobů vzdálených asi 150–200 m západně od žárového pohřebiště (*Elschek* 2014a, 43; *Elschek/Rajtár/Varsik* 2011, obr. 2), odkud pochází dvě stříbrné spony A. 120/Machajewski Form 1 (nepubl., informace K. Elscheka). Nikdy jsme však nezaznamenali výskyt obou skupin těchto stříbrných spon (labskogermánských a východogermánských) společně v jednom hrobě.

Stříbrné východogermánské spony se vyskytují v hrobech rovněž samostatně bez vazby na stříbrné labskogermánské spony. V Čechách známe tyto nálezy z hrobů na lokalitách Praha-Vysočany, hrob 2: A. 38–39a (*Droberjar* 2015, 38, obr. 2: 3; *Svoboda* 1948, 81, obr. 29: 1), Semčice, žárový hrob: 2 x Almgren 41 Z (*Droberjar/Waldhauser* 2012, 896, 898, obr. 5: 3, 4) a Třebusice, hrob 663: Almgren 38–39a (*Droberjar* 2015, 38, obr. 2: 4), hrob 490: Almgren 41 I (*Droberjar* 2015, 38, 40, obr. 4: A) a hrob 616: Almgren 132b (*Droberjar* 2015, 45, 46, obr. 9: 1). Na Moravě můžeme uvést dva hroby, a to na lokalitách Jevíčko, hrob 7: Almgren 38–39a (*Droberjar* 2014b, 135, 143, obr. 2: 1) a Modřice, hrob 1838, kde byly dvě stříbrné spony „typické pro oblast wielbarské kultury“ (*Mikulková* 2014, 171). Na Slovensku máme doložen výskyt stříbrných spon A. 41 Y v hrobech na lokalitách Gbelce, hrob 4 (*Beljak/Kolník* 2006, 77, obr. 11: 3) a Sekule, hroby G, M a 40 (*Iván/Kovácsová/Rajtár* 2019, 297, tab. 2: G/1; 9: 40/2; 10: 6; *Rajtár* 2021, 139, 144, obr. 5: 1; 8: 1).

Přítomnost labskogermánské stříbrné spony v hrobě je nejčastější po jednom kuse (11 x), méně častěji je v hrobě dvojice těchto spon (8 x, t. j. Dobřichov-Pičhora, hroby III a V; Mikovice; Zliv; Přnov, hrob 68; Kostolná pri Dunaji, hrob 35; Sládkovičovo, hrob 12 a Zohor, hrob 5). Dvojice spon (pár) je vždy stejného typu, ať již jde o stupeň B1 nebo B2. Pouze v jednom případě jsou dvě různé spony (Dobřichov-Pičhora, hrob V), t. j. A. 24 a WGA, přičemž druhá spona má pravděpodobně západogermánskou provenienci. Párování stejných typů spon v jednom hrobě je příznačné pro některé bohaté hroby lübského typu. Kromě zmíněného hrobu 5 ze Zohora to jsou např. Lubieszewo „Sandberg“ hrob 3: 2 x A. 24 (*Schuster* 2010, 393, tab. 18: 1, 2), Lubieszewo „Sandberg“ hrob 1: 2 x A. 71 (*Schuster* 2010, 389, 390, tab. 12: 1–4), Lalendorf: 2 x A. 71 (*Keiling* 1972, obr. 71b–c), Juellinge-hrob 2: 2 x A. 38 (*Lund Hansen* 1987, 402).

Stříbrné labskogermánské spony se nacházejí ve výzkumné oblasti více ve stupních B2–B2/C1 (37 kusů) než ve stupni B1 (24 kusů). Jejich výskyt v hrobech má opačný poměr, tj. více hrobových celků je ze stupně B1 (13 hrobů), ve stupních B2–B2/C1 evidujeme 6 hrobů. Ne všechny hrobové celky však patří do kategorie bohatých hrobů. Bohaté hropy dominují v Čechách ve stupni B1 (Dobřichov-Pičhora, hroby II, III, IV, V, Holubice a Zliv). Ve stupni B2 je jediným bohatým hrobovým celkem hrob 5 v Zohoru.

Značný problém spatřujeme v určování pohlaví v žárových hrobech, kde navíc milodary nemusejí vždy přesně odrážet pohlaví zemřelých. Většina hrobů se stříbrnými sponami ve stupni B1 náleží mužům. Z toho jsou čtyři hroby bojovníků (Dobřichov-Pičhora, hroby II, IV, V a 62). Ve stupni B2 je bojovnický hrob pouze jeden, a to Rothenseehof. Určování ženských hrobů se stříbrnými sponami je ještě obtížnější. Do stupně B1 může být zařazen hrob z Mikovic (?). Do stupně B2 klademe hrob 50 z Třebusic, za ženské (?) hropy ve stupni B2/C1 lze určit hrob 68 z Přnova nebo hrob 36 ze Sekulí.

Některé bohaté hropy ze starší doby římské, resp. ze stupni B1 neobsahovaly stříbrné spony. Vyskytují se v nich bronzové spony zdobené stříbrnými drátky, t. j. Dobřichov-Pičhora, hrob I – typ Almgren A (*Droberjar* 1999, tab. 1: 11) a Praha-Bubeneč, hrob III – 1 x Almgren 24 (*Droberjar* 2014a, 409, 420, obr. 10: 1; 22). Také pro stupeň B2 lze sledovat tuto skutečnost v Zohoru, hrob 6 – 2 x Almgren 77 (*Elschek* 2022, 146, obr. 10: 1, 3). V některých hrobech významnějších jedinců se mohou vyskytovat dokonce železné spony zdobené stříbrem, např. Kostolná pri Dunaji, hrob 2 – A. 120 (*Kolník/Rajtár* 2017, 213, obr. 6: 1).

Stříbrné labskogermánské spony se nemusejí vždy vyskytovat v bohatých hrobech. Na druhou stranu v nejbohatších hrobech (což platí zejména pro stupeň B1) jsou vždy stříbrné spony zdobené zlacením (Dobřichov-Pičhora, hroby II, III, V, 62, 148, Holubice, Zliv, Mikovice). Nejbohatší hropy neobsahují východogermánské (przeworské a wielbarské) nebo římské stříbrné spony. Může to být způsobeno určitou konzervativní vazbou na svébský původ pohřbených. Musíme jen litovat, že nevíme, jaká spona (spony) byly původně vloženy do nejbohatšího labskogermánského hrobu ze starší doby římské v Mušově (*Peška/Tejral* 2002). Je velmi pravděpodobné, že tam byly zlaté nebo jinak luxusní stříbrné zřejmě labskogermánské nebo i římské (?) spony či spony obou proveniencí (?).

Je tedy nepochybně, že výskyt stříbrných spon v hrobech starší doby římské může být jedním z významných kritérií posuzování společenského postavení zemřelých. Musíme však brát na zřetel i další kritéria (přítomnost římských importů a jejich kvalitu, výskyt dalších prestižních artefaktů, a to nejen na pohřebištích, ale rovněž v sídlištním prostředí).

Podle výskytu jednotlivých typů stříbrných spon u středoevropských Svěbů lze v průběhu starší doby římské sledovat posun mocenských center ze středních a severozápadních Čech ve fázích B1a–b (obr. 4), které mají spojitost zejména s existencí tzv. Marobudovy říše do středního Podunají ve 2. století (fáze B2a–b), tj. na jižní Moravu, a především na jihozápadní Slovensko (obr. 5). Svěbská elita, která nosila stříbrné labskogermánské spony, své zemřelé z počátku pohřbívala v žárových hrobech (Čechy, hlavně lokalita Dobřichov-Pičhora), později své zemřelé nespalovala (jihozápadní Slovensko, hlavně lokalita Zohor).

Obr. 1. Labskogermánské stříbrné spony (spony s krytem na pružině/tzv. vendické spony a spony s očky) severně od středního Podunají ze stupně B1. 1 – Dobřichov-Pičhora; 2 – Holubice; 3 – Kostolná pri Dunaji; 4 – Kozojedy; 5 Mikovice; 6 – Nová Ves; 7 – Radovesice; 8 – Třebusice; 9 – Velatice; 10 – Waidendorf an der March; 11 – Zliv. Grafika E. Droberjar.

Obr. 2. Labskogermánské stříbrné spony (trubkovité a kolínkovité) severně od středního Podunají ze stupně B2–B2/C1. 1 – Blatnice pod Svatým Antonínkem; 2 – Čataj; 3 – Drnholec; 4 – Drösing; 5 – Dyjákovice; 6 – Enzersfeld; 7 – Horka u Bakova nad Jizerou; 8 – Hořátev-Zvěřínek; 9 – Libčeves; 10 – Mikulov; 11 – Mistelbach; 12 – Mušov; 13 – Přov; 14 – Prosiměřice; 15 – Rebešovice; 16 – Radimov; 17 – Ringelsdorf; 18 – Rothenseehof; 19 – Sekule; 20 – Třebusice; 21 – Vlčnov-Dolní Němčí; 22 – Waidendorf an der March; 23 – Zohor. Grafika E. Droberjar.

Obr. 3. Stříbrné labskogermánské spony v jednotlivých regionech ve starší době římské. Grafika E. Droberjar.

Obr. 4. Zastoupení stříbrných labskogermánských spon ve stupni B1 podle jednotlivých typů. Legenda: a – Almgren 11; b – spony s krytem na pružině; c – spony s očky. Grafika E. Droberjar.

Obr. 5. Zastoupení stříbrných labskogermánských spon ve stupních B2–B2/C1 podle jednotlivých typů. Legenda: a – spony s krytem na pružině; b – trubkovité spony; c – kolínkovité spony. Grafika E. Droberjar.

Obr. 6. Stříbrné spony s krytem na pružině (tzv. vendické spony, Rollenkappenfibeln). A. 24: 1 – Radovesice (podle Cosack 1979); 2 – Dobřichov-Pičhora, hrob V; 3 – Dobřichov-Pičhora, hrob II. A. 26: 4 – Dobřichov-Pičhora, hrob 148; 5 – Dobřichov-Pičhora, hrob 62 (2–5 podle Droberjar 1999); 6 – Zliv (podle Droberjar 2006); 7 – Velatice (podle Jilek/Kučka/Sojková 2011).

Obr. 7. Stříbrné spony s očky A. 44: 1 – Kozojedy (podle Droberjar/Militký/Šámal 2018). A. 54: 2 – Dobřichov-Pičhora, hrob 94 (nach Droberjar 1999); 3 – Nová Ves (nepubl.); 4 – Kostolná pri Dunaji, hrob 35 (podle Kolník 1980). WGA: 5 – Dobřichov-Pičhora, hrob V (podle Droberjar 1999).

Obr. 8. Stříbrné trubkovité spony. A. 75: 1 – Drösing (podle Stuppner 1984); A. 77: 2 – Mistelbach (podle Pollak 1980); 3 – Mušov-Burgstall (podle Tejral 2001); 4 – Třebusice, Gr. 50 (nepubl.); 5 – Zohor, Gr. 5 (podle Elschech 2022); A. 78: 6 – Ringelsdorf (podle Stuppner 1993); A. 80 Var. Přov-Bliestorf: 7 – Přov (podle Rybová 1970), hrob 68; 8 – Horka u Bakova nad Jizerou (podle Droberjar/Krásný/Militký 2021).

Obr. 9. Stříbrné kolínkovité spony A. 112: 1 – Rothenseehof (podle Tejral 2001). A. 142 var. Dobšice-Drösing: 2 – Dyjákovice (nepubl.). A. 147: 3 – Libčeves (podle Droberjar 2002). GKF-A: 4 – Drnholec (podle Komoróczy u. a. 2019); 5 – Hořátev-Zvěřínek (nepubl.); GKF-B/D: 6 – Vlčnov-Dolní Němčí (podle Zeman 2017).

Obr. 10. Kolínkovité spony A. 142 var. Dobšice-Drösing. 1 – Dobšice (bronz, podle Mikulková 2013); 2 – Drösing (bronz, podle Allerbauer/Jedlicka 2001); 3 – Dyjákovice (stříbro, nepubl.); 4 – Horka-Bakov nad Jizerou (bronz, podle Droberjar/Krásný/Militký 2021); 5 – Oberleiserberg (bronz, podle Pollak 1999).

Obr. 11. Kolínkovité spony A. 142 var. Dobšice-Drösing. 1 – Dobšice; 2 – Drösing; 3 – Dyjákovice; 4 – Horka-Bakov nad Jizerou; 5 – Oberleiserberg. Grafika E. Droberjar.

Übersetzung von Eduard Droberjar

Prof. PhDr. Eduard Droberjar, PhD.

Katedra klasickej archeológie FF

Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23

SK – 918 43 Trnava

Archeologický ústav SAV, v. v. i.

Akademická 2

SK – 949 21 Nitra

droberjar@seznam.cz

eduard.droberjar@truni.sk

RÍMSKA STAVEBNÁ KERAMIKA Z NESKOROANTICKÉHO OHRADENÉHO DVORCA V BRATISLAVE-PODUNAJSKÝCH BISKUPICIACH¹

Erik Hrnčiarik[✉] – Tomáš Kolon[✉] – Milan Horňák

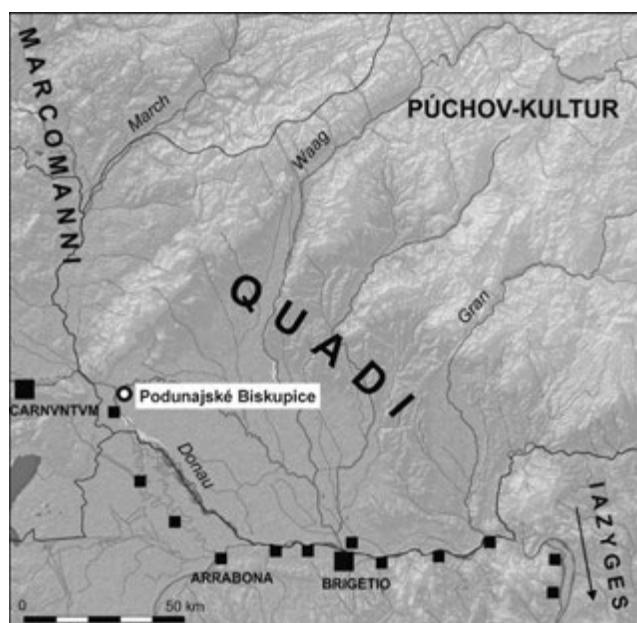

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2022.70.9>

Key words: Bratislava-Podunajské Biskupice, Roman age, architectural terracottas, Barbaricum, architecture

Roman Architectural Terracottas from a Late Antique Enclosed Residence in Bratislava-Podunajské Biskupice

The article deals with the analysis of findings of Roman architectural terracottas from a late antique enclosed residence in Bratislava-Podunajské Biskupice. The main goal is to evaluate the subject collection in the context of the identified archaeological situations. An equally important part is the search for answers to questions related to their purpose, dating, as well as the provision of relevant information about the nature and type of assumed constructions and procedures used in the construction of this enclosed area. Despite the rare occurrence of fragments of Roman roofing on the site, based on the current state of research, it does not seem likely that this type of building material would be used in Bratislava-Podunajské Biskupice on archaeologically examined objects based on the layout and floor plan of the so-called ancient Roman tradition. On the contrary, the customer and the contractor apparently chose different construction solutions based on a combination of organic materials (wood, wicker or reed) and unburnt clay.

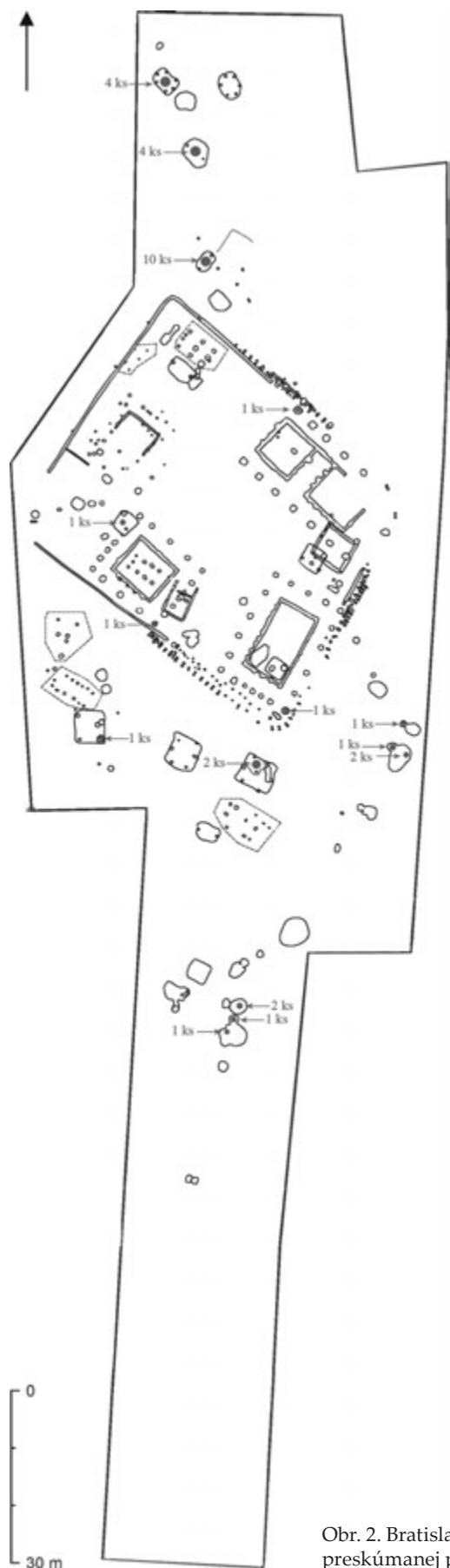

Obr. 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Lokalizácia plochy výskumu na mape (podľa Varsik 2009, obr. 1.1).

ÚVOD

V rokoch 2017 a 2018 boli v súvislosti s výstavou diaľničného obchvatu „D4“ a jeho napojenia na rýchlosťnú cestu „R7“ v katastri mestskej časti Bratislava-Podunajské Biskupice (obr. 1) archeologicky preskúmané pozostatky sídliskovej architektúry neskoroantického ohradeného dvorca aj s časťou hospodársko-ekonomickej zádzemia. Popri štandardných a typických druhoch sídliskových objektov germánskeho obyvateľstva (napr. zahĺbené chaty, sídliskové jamy) bolo nájdených aj viacero základových častí nadzemných architektúr, ktoré vznikli jednoznačne pod vplyvom rímskeho staveľstva. Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach tak predstavuje špecifický druh sídelného areálu Germánov a v svojich základných rysoch korešponduje s už dávnejšie preskúmanými lokalitami ako Cífer-Páč, či Milanovce/Velký Kýr. Čiastkové výsledky archeologického výskumu boli doposiaľ predbežne publikované

¹ Príspevok vznikol s podporou agentúry APVV-21-0257 „Elity doby rímskej u stredoeurópskych Svébov.“ Príspevok predstavuje prepracovanú verziu referátu, ktorý odznel na 16. protohistorickej konferencii „Archeológia barbarov“ v Trnave, 30. 9. až 2. 10. 2021.

v niekoľkých štúdiách (*Hornák/Hrnčiarik/Kolon 2019; Hrnčiarik/Hornák 2018*). Cieľom predloženého príspevku je nielen predstaviť najdôležitejšie výsledky tohto unikátneho náleziska, ale doplniť ich o ďalšie relevantné informácie z pohľadu použitého stavebného materiálu. Tie sú veľmi dôležité pre interpretáciu celého stavebného komplexu, ktorý zaujímavým spôsobom ilustruje koexistenciu dvoch výrazne odlišných kultúrnych a civilizačných prostredí, rímskeho a barbarského (kvádskeho) sveta.

POPIS NÁLEZISKA

Skúmaná plocha pracovne nazvaná „Križovatka“ sa nachádza v extravidláne katastrálneho územia mestskej časti Podunajské Biskupice. Intenzívne poľnohospodárske aktivity v tomto priestore mali výrazný vplyv na jeho súčasnú geomorfologickú podobu. Osídlenie sa koncentrovalo na nevýraznej vyvýšenine, ktorú obtekal z východnej a juhovýchodnej strany dnes už zaniknutý vodný tok. Geologické podložie náleziska tvorili piesčito-ilovité až piesčité sedimenty (*Hornák a ī. 2018, 3–5*). Samotná lokalita má polykultúrny charakter. Viaceré identifikované pozostatky zahĺbených objektov a/alebo hnuteľných artefaktov naznačujú existenciu osídlenia v dobe bronzovej, laténskej, v dobe sfahovania národov, stredoveku a novoveku. Sú doložené v priestore ohradeného areálu z neskorej doby rímskej, ako aj v jeho bezprostrednom okolí, prípadne sa vyskytli vo forme rezidualít či infiltrácií v štruktúrach z 2. až 3. štvrtiny 4. stor.

Vnútornú štruktúru dvorca v Podunajských Biskupiciach (obr. 2) tvorilo sedem nadzemných pravouhlých stavieb, ktorých základy sa zachovali v podobe žľabov a stĺpových jám (pri ich označovaní sme dodržali deskriptívny systém, ktorý zodpovedá metodike vypracovanej M. Horňákom pre terénnu dokumentáciu archeologickej výskumu a je v zhode s výskumnou dokumentáciou). Situované boli v ohrade tak, aby sa zachovalo voľné nádvorie v strede dvorca (*Hrnčiarik/Hornák 2018, 129*). Podobný koncept usporiadania stavieb bol použitý aj v Cíferi-Páci a Oberleiserbergu.

NÁLEZOVÝ SÚBOR RÍMSKEJ STAVEBNEJ KERAMIKY

V Bratislave-Podunajských Biskupiciach sa počas archeologickej výskumu našlo spolu 34 ks (prevažne drobných úlomkov) rímskej stavebnej keramiky (tabela 1). Ide o prekvapivo nízky počet, najmä ak to porovnáme so situáciou napr. v Cíferi-Páci, v Milanovciach/Vel'kom Kýre či na niekoľkých lokalitách skúmaných doposiaľ zväčša pomocou povrchových zberov. Všetky identifikovateľné fragmenty typologicky prináležia výlučne k rímskej strešnej krytine.

Obr. 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Lokalizácia nálezov stavebnej keramiky na preskúmanej ploche. Autor M. Hornák, A. Žitňan, T. Kolon, E. Hrnčiarik.

Tabela 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Rozmiestnenie nálezov rímskej stavebnej keramiky na lokalite. Autor T. Kolon.

Objekt (stratigrafická jednotka)	Tegula	Imbrex	Neurčiteľné	Priestorové rozmiestnenie nálezov	Druh objektu	Datovanie objektu
SJ 7003	1 (?)	0	0	južne od ohradeného areálu	pec	stredovek
SJ 7004	0	1	0	južne od ohradeného areálu	pec	stredovek
SJ 7009A	1 (?)	0	1	južne od ohradeného areálu	predpecná jama	stredovek
SJ 7012A	1	0	0	východne od ohradeného areálu	pec	stredovek
SJ 7013A	1 + 1 (?)	0	0	východne od ohradeného areálu	predpecná jama	stredovek
SJ 7014	2	0	0	južne od ohradeného areálu	zahĺbená chata porušená mladšími zásahmi	doba rímska + sťahovanie národov
SJ 7015C	0	0	1	východne od ohradeného areálu	pec	stredovek
SJ 7045	0	0	1	ohradený areál	stavba s portikom – kolová jama	doba rímska
7077A, 7077A+B	1 (?)	0	3	severne od ohradeného areálu	zahĺbená chata	doba rímska
SJ 7124	0	0	1	ohradený areál	stavba s portikom – kolová jama	doba rímska
7154A+B	2	2	0	severne od ohradeného areálu	zahĺbená chata	doba rímska
SJ 7155, SJ 7155A	5	5	0	severne od ohradeného areálu	zahĺbená chata	doba rímska
SJ 7282A	1 (?)	0	0	južne od ohradeného areálu	jama v priestore zahĺbenej chaty	doba rímska
SJ 7310	1	0	0	ohradený areál	stavba s portikom – kolová jama	doba rímska
SJ 7330	0	1	0	ohradený areál	zahĺbená chata	stredovek (?)
SJ 7044 – zrušené	0	0	1	neznáma lokalizácia	neznáma lokalizácia	nedatované
Spolu	17	9	8			

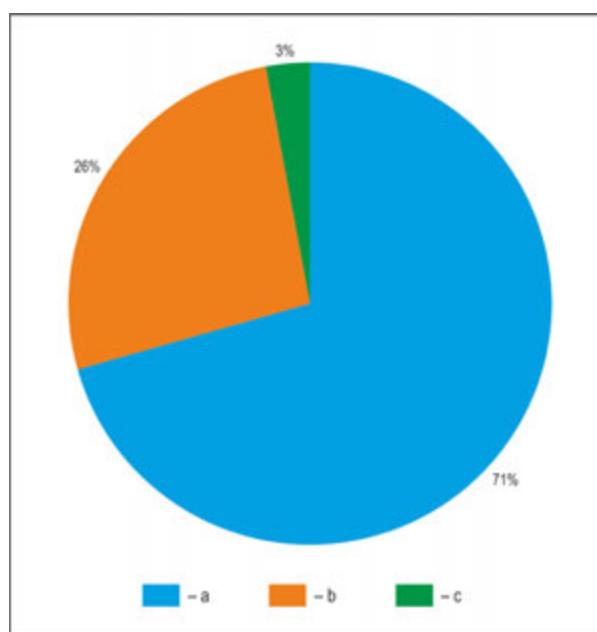

Diagram 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Počet nálezov stavebnej keramiky v preskúmaných objektoch podľa období. Legenda: a – doba rímska; b – stredovek; c – nedatované. Autor T. Kolon.

Z celkového počtu (34 ks) bolo možné určiť 26 úlomkov. V súbore sú zastúpené oba základné druhy strešnej krytiny: teguly (17 ks) a imbrexy (9 ks). Nálezy sa vyznačovali hornou hladou stranou, kým povrch spodnej bol upravený jemnozrnnou pieskovou podsýpkou. Úlomky imbrexov boli konkávne prehnuté, pričom v ojedinelých prípadoch sa zachovala aj okrajová časť, ktorá bola smerom dovnútra prežliabnutá. Okrem týchto nálezov sa podarilo v priebehu dokumentácie rozpoznať ďalších osem bližšie neurčiteľných drobných úlomkov (tabela 1). Niektoré z nich sa našli až dodatočne medzi vzorkami mazanice. Ich spoľahlivé odlišenie bolo možné aj makroskopicky, nakoľko sa vyznačovali odlišnou tvrdosťou výpalu (veľmi kvalitný a tvrdý výpal), typickou pórovitou štruktúrou črepu v lome a aj zafarbením. Žiaľ, ani jeden kus nebol značkovaný, len na povrchu jednej teguly sa dochovali slabo viditeľné odtlačky prstov rúk (tab. III: 8).

Z hľadiska výpovednej hodnoty daného súboru je dôležité najmä datovanie samotných archeologických štruktúr, ktorých výplne obsahovali rímsky stavebný materiál. Ako už bolo vyšie uvedené, poloha „Križovatka“ je polykultúrnym

Tabela 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Počet nálezov stavebnej keramiky v jednotlivých typoch preskúmaných objektov. Autor T. Colon.

Datovanie objektu	Počet nálezov stavebnej keramiky v jednotlivých typoch zahĺbených objektov					
	Pec	Predpecná jama	Jama v priestore zahľbenej chaty	Zahĺbená chata	Stavba s portikom – kolová jama	Neznáma lokalizácia
Doba rímska	0	0	1	20	3	0
Stredovek	4	4	0	1 (?)	0	0
Nedatované (neznáma lokalizácia)	0	0	0	0	0	1
Spolu	4	4	1	21	3	1

typom lokality s doloženou prítomnosťou archeologickej komponentov vo viacerých obdobiach. Rímska stavebná keramika sa našla nielen v objektoch z neskorej doby rímskej (24 ks), ale takisto aj z obdobia stredoveku (9 ks). Ani v jednom prípade nepochádza z primárnej polohy a neboľa nájdená ako súčasť pôvodnej konštrukcie (tabela 2; 3). Jej nálezové situácie umožňujú interpretovať celý súbor ako sekundárny až terciárny odpad, ktorý sa dostal do zahľbených častí objektov až po skončení ich funkcie (diagram 1). Napriek tomu sú postrehnutelné určité tendencie. Fragmenty nájdené spoločne so stredovekou keramikou pochádzajú zo zahľbených častí telies pecí (4 ks) a predpecných jám (4 ks), situovaných južne a juhovýchodne od ohradeného areálu (diagram 2). Len jeden drobný úlomok sa našiel v zásype zahľbenej chaty pravdepodobne z 11. až 12. stor., situowanej v južnej polovici ohradeného areálu. Určitá kumulácia takmer výlučne v rámci jedného druhu výrobných objektov môže naznačovať, že boli v priebehu stredovekého osídlenia úmyselne vyhľadávané a následne sekundárne využité pri stavbe pecí. K takejto alternatíve napokon disponujeme celým radom analógií z iných publikovaných lokalít.

Zaujímavé je priestorové rozmiestnenie súboru rímskej stavebnej keramiky v rámci skúmanej plochy (obr. 2).

Tabela 3. Bratislava-Podunajské Biskupice. Počet nálezov stavebnej keramiky v preskúmaných objektoch. Autor T. Colon.

Datovanie objektov	Počet nálezov stavebnej keramiky v objektoch
Doba rímska	24
Stredovek	9
Nedatované	1

Tabela 4. Bratislava-Podunajské Biskupice. Priestorové rozmiestnenie nálezov stavebnej keramiky. Autor T. Colon.

Priestorové rozmiestnenie nálezov	Počet nálezov
Ohradený areál	4
Južne od ohradeného areálu	7
Východne od ohradeného areálu	4
Severne od ohradeného areálu	18
Neurčené	1

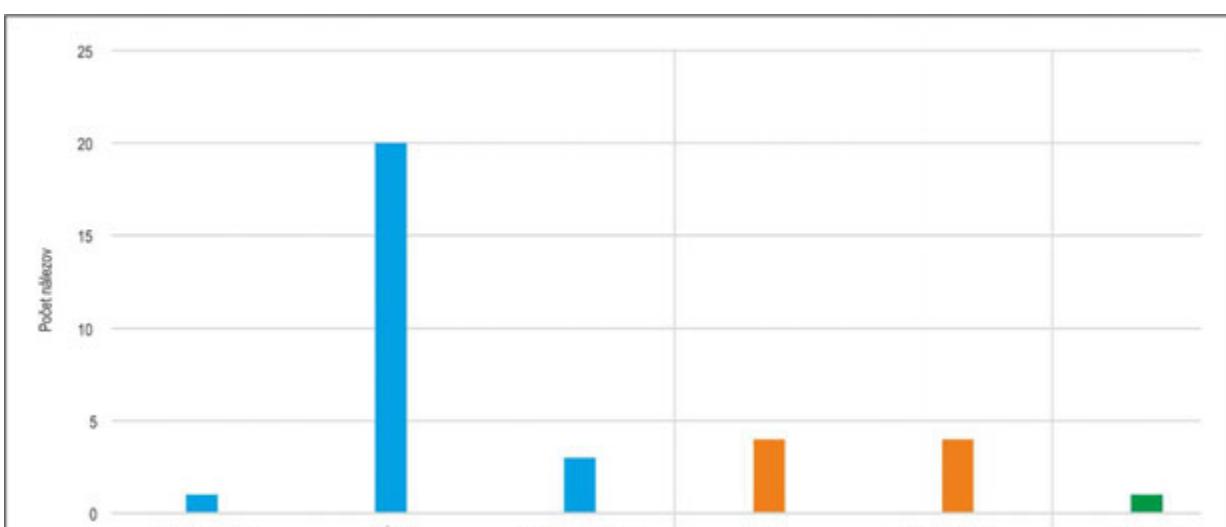

Diagram 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Počet nálezov stavebnej keramiky v jednotlivých typoch preskúmaných objektov. Autor T. Colon.

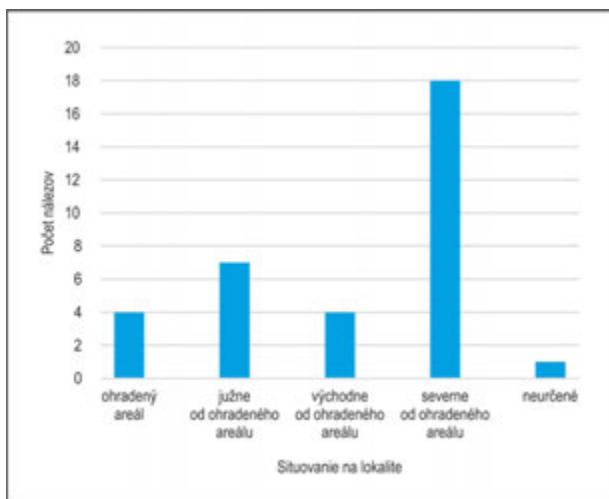

Diagram 3. Bratislava-Podunajské Biskupice. Priestorové rozmiestnenie nálezov stavebnej keramiky. Autor T. Kolon.

z nedalekej ďalšej zahĺbenej chaty s dvojkolovou konštrukciou (ŠK 22). K jednému nevýraznému drobnému úlomku sa pri vyhodnocovaní nepodarilo dohľadať jeho pôvodnú presnejšiu lokalizáciu (SJ 7044 zrušené).

Z vyššie uvedenej situácie vyplýva, že všetky nálezy rímskej stavebnej keramiky pochádzajú až zo sekundárnych či terciárnych polôh. Veľmi nízky počet dochovaných nálezov predstavuje určitý interpretáčny problém. Prítomnosť rímskeho stavebného materiálu sa pritom v odbornej literatúre zvyčajne považuje za jeden z indikátorov prítomnosti stavieb antickej rímskej negermánskej tradície. Nálezová situácia v Podunajských Biskupiciach toto kritérium čiastočne spochybňuje. Pri hľadaní odpovedí treba zobrať do úvahy viaceru faktorov, ktoré sa mohli rôznou mierou podieľať na súčasnom stave. Z hľadiska prehľadnosti a zaužívanej metodológie sa dajú spájať s predepozičnými, depozičnými či postdepozičnými formatívnymi procesmi.

V prípade prvej kategórie (predepozičných procesov) zohrávala bezpochyby klúčovú úlohu voľba stavebnej technológie. Pôvodné nadzemné stavby v Podunajských Biskupiciach sa zachovali len vo forme pozostatkov základových žľabov a výkopov pre kolové konštrukcie (pravouhlých aj okrúhlych). Ich hĺbka sa pri jednotlivých stavbách líšila. U niektorých na úrovni zachytenia dosahovala len zopár centimetrov, príp. bol ich priebeh úplne alebo takmer zničený. No vyskytli sa aj stavby so základovou ryhou či kolovými jamami hlbokými aj niekoľko desiatok centimetrov. Ani v jednom prípade nebola doložená v priestore základov prítomnosť maltového muriva či výrazných pozostatkov po keramickom stavebnom materiáli. V rámci získaného súboru máme zastúpené iba fragmenty strešnej krytiny, avšak to nevylučuje jej sekundárne využitie ako vhodného stavebného materiálu do základov, ako alternatíva voči stavebnému kameňu. Napr. v Milanovciach/Vel'kom Kýre boli takýmto spôsobom využité staršie fragmenty tegúl, čo dokladá dochovaná naviazaná maltovina (porovnaj Hrabkovský 2021, 101). Vyššie uvedené tri drobné len niekoľko centimetrové úlomky z výplní stavby 1 (SJ 7124), 3 (SJ 7045) a stavby 5 (SJ 7310) sú skôr výsledkom depozičných a postdepozičných procesov a indikujú spôsob zapĺňania zahľbených častí týchto štruktúr po ich zániku. Z hľadiska ich malej veľkosti a nevýraznosti neboli predmetné fragmenty vhodné na prípadné alternatívne uplatnenie za účelom spevnenia alebo izolácie drevených kolových konštrukcií. Danú funkciu zrejme splňalo niekoľko väčších kameňov nájdených ojedinele v niektorých žľaboch či väčších kolových jamách. V Podunajských Biskupiciach bolo aj samotné uplatnenie kameňa minimálne. Ojedinele sú doložené väčšie kamene napr. v priestore stavieb I a III. Určitú úlohu pri voľbe stavebného materiálu mohli pritom zohrávať aj samotné pedologické vlastnosti danej lokality. Izolovanie drevených konštrukcií umiestnených v kolových jamách či v základových žľaboch od vlhkej ľovitej pôdy z dôvodu predĺženia ich životnosti nemuselo byť nevyhnutne potrebné. Určitú formu prirodzenej izolácie predstavovali samotné piesčité sedimenty tvoriace pôdny substrát. Tento druh podložia mohol byť naopak príčinou vysších nárokov na statiku, základy budov, príp. i výber stavebného materiálu. Pri archeologickom výskume neboli nájdené žiadne náznaky použitia nepálených tehál. Vlastnosti preskúmaných výplní nadzemných stavieb skôr indikujú ich dodatočné postupné zapĺňanie po zániku budov (napr. stavba V). To naznačuje využitie kombinácie z organických materiálov (dreva, prútia) a upravenej hliny v základových aj nadzákladových častiach stavebných konštrukcií. Nosné prvky budov zrejme predstavovali drevené masívne vertikálne koly

Zo samotne ohradeného areálu z neskorej doby rímskej pochádzajú len štyri drobné úlomky: 1 ks z kolovej jamy stavby s portikom ŠK 3 – stavba 3 (SJ 7045); 1 ks z kolovej jamy portika ŠK 1 – stavba 1 (SJ 7124); 1 ks z kolovej jamy portika ŠK 5 – stavba 5 (SJ 7310); 1 ks z pravdepodobne stredovekej chaty (ŠK 31, SJ 7330), ktorá porušila portikus stavby 5 (diagram 3). Ďalšie drobné fragmenty (8 ks) sa našli vo výplniach stredovekých výrobných objektov situovaných južne a juhovýchodne od dvorca (SJ 7003 – 1 ks; SJ 7004 – 1 ks; SJ 7009 – 2 ks; SJ 7012 – 1 ks; SJ 7013 – 2 ks; SJ 7015 – 1 ks). Jeden úlomok pochádza z jamy SJ 7282 v zahľbenej chate ŠK 20 z doby rímskej. Najväčší počet rímskej stavebnej keramiky sa koncentroval severne, resp. severozápadne od ohradeného priestoru (diagram 2; 3; tabela 4). Štyri fragmenty obsahovala výplň zahľbenej chaty so šestkolovou konštrukciou ŠK 25. Takisto 4 fragmenty sa našli v ŠK 23 s dvojkolovou konštrukciou a najväčší počet (10 ks) pochádza

previazané s horizontálnymi trámami. Vznikla tým samonosná pevná rámová konštrukcia, ktorej steny mohli byť v naslednej fáze vyplnené ľahko dostupnými tenkými konármi či prútím a hlinou. Z technologickeho hľadiska by išlo o konštrukčné riešenie vychádzajúce z mazanicovej úpravy stien, príp. z metódy podobnej tzv. hrazdenému murivu („*Fachwerk*“). Skôr nepočetné a nevýrazné zlomky mazanice sú v súlade s danou hypotézou. Navyše, najväčší počet rímskej stavebnej keramiky sa nekoncentroval do priestoru ohradeného areálu, ale severne, resp. severozápadne od neho (diagram 2; 3; tabela 4). To by takisto mohlo naznačovať, že na nadzemných stavbách antickej rímskej tradície sa v Podunajských Biskupiciach zrejme uplatnil drevený šindel alebo iný organický materiál (trstina, slama či tzv. *trhanica*).

Pre korektnú interpretáciu považujeme za správne zohľadniť aj ďalšie faktory, ktoré môžu viac či menej skresľovať nálezovú situáciu. Tie úzko súvisia s depozičnými a postdepozičnými procesmi. Napr. koncentrácia tohto typu nálezov v troch zahľbených chatách severne od dvorca teoreticky môže súvisieť s dobou ukončenia ich používania. Tie mohli Germáni prestať používať o niečo neskôr (?), až po zániku nadzemných stavieb komplexu, a tak sa do ich výplne mohli dostať aj prípadné pozostatky už vtedy nevyužívaných objektov. Eventuálne tieto nálezy naznačujú prítomnosť z neidentifikovanej ďalšej stavby situovanej severozápadne od ohradeného areálu (?). Pre porovnanie v Cíferi-Páci bola napríklad stavba II s kamennými základmi situovaná severne od ohradeného areálu (Varsik 2018, 83). Mimo ohradeného areálu sa v 1. až v 3. stavebnej fáze nachádzala aj tzv. kamenná stavba II („*Steinbau II*“) na lokalite Oberleiserberg (porovnaj Stuppner 2006, obr. 50; 2008, obr. 1: 1A). Bez realizácie ďalšieho výskumu v priestore severozápadne a západne od ohradeného areálu nie je možné v danom momente tieto hypotézy potvrdiť ani vyvrátiť.

Jednou z charakteristických črt neskorantických dvorcov je uplatnenie kombinácie dvoch stavebnych tradícii, antickej a germánskej. Z tohto dôvodu prítomnosť viacerých zlomkov rímskej strešnej krytiny severne od ohradeného areálu sa automaticky nemusí spájať výlučne s nadzemnými stavbami. Vo väčšom množstve ju máme doloženú vo výplniach zahľbených germánskych chát a iných sídliskových objektov, takisto na iných lokalitách. Azda najznámejším príkladom sú dve zahľbené chaty neobvykle veľkých rozmerov interpretované ako tkáčske dielne, ktoré sa nachádzali mimo ohradeného areálu v Cíferi-Páci (Varsik/Kolník 2014, 286). Okrem lokalít so stavbami vybudovanými pod vplyvom antickej tradície, je výskyt rímskej stavebnej keramiky v priestore naddunajského barbarika v súčasnosti doložený aj v rôznych zahľbených objektoch bežných germánskych osád, kde mohli byť sekundárne využívané na rôzne iné účely (Hrnčiarik 2013, 204–207 aj s ďalšou literatúrou; taktiež Bazovský 2011, 22, 23). Vo väčšom množstve je zastúpená napríklad aj v Stupave-Máste (Elschek/Groh/Kolníková 2015, 113).

Nízky počet nálezov tohto druhu v Podunajských Biskupiciach môže byť čiastočne výsledkom aj ich intencionálneho vyhľadávania (zbierania) v období po zániku dvorca a ich opäťovným využívaním na sekundárne účely. Takto sa dá interpretovať niekoľko spomínaných nálezov rímskeho stavebného materiálu vo výplniach výrobných objektov (pecí) zo stredoveku. Avšak je otázne a dosť diskutabilné, či by mohli byť ich zvyšky až tak dôsledne odnesené. Na objem dochovanej stavebnej keramiky nepriamo vplýva aj existencia veľmi nízkeho počtu väčších zahľbených štruktúr (zahľbených chát, exploatačných jám a pod.) doložených v rámci ohradeného areálu. Práve tento typ zahľbených objektov umožňuje naakumulovať artefakty vo väčšej miere z bezprostredného okolia, príp. môžu po skončení ich primárneho používania dočasne plniť aj funkciu podpovrchových odpadových areálov. Na celkovej situácii sa určitou mierou mohla spolupodieľať aj samotná metodika realizácie archeologického výskumu. Záchranný výskum sa realizoval pomocou strojového odkryvu ornice zemným mechanizmom s plochou svahovacou lyžicou. Ornica (humusovité černozemie) dosahovala mocnosť okolo 50 cm a až následne bola plocha s pozitívnymi archeologickými štruktúrami ručne dočistená. Pôvodná pochôdzna úroveň nebola pri výskume objavená, a tak časť nálezov z nadzemných štruktúr mohla byť odstránená spolu s ornicou. Pri priebežnom prieskume hál počas výskumu sme nezaznamenali zvýšený výskyt úlomkov rímskej stavebnej keramiky.

DATOVANIE DOBY EXISTENCIE OHRADENÉHO DVORCA

Pri stanovení predpokladanej doby funkčnej existencie ohradeného dvorca v Podunajských Biskupiciach boli zohľadnené nasledujúce skutočnosti.

Stratigrafická situácia

Vzájomná superpozícia stavieb II a III, V a VI indikuje minimálne dve stavebné fázy. Do staršej fázy možno zaradiť stavbu VI, ktorá bola porušená výkopom portika stavby V a stavbu II, ktorej žľab bol porušený

kolovou jamou z portika stavby III. Dochovaný veľmi malý počet drobných úlomkov nevýraznej keramiky neumožňuje presnejšie datovanie. Vzájomné prekrývania jednotlivých pôdorysov stavieb boli zaznamenané aj v Cíferi-Páci, kde sa predpokladajú aspoň tri stavebné fázy (porovnaj *Varsik/Kolník 2014, 277*). Minimálne dve (príp. až 3) stavebné fázy sú zdokumentované aj v Milanovciach/Vel'kom Kýre, jedna až dve fázy súvisia s drevenými žlabovými objektmi a jedna s dobovou existenciou štvoruholníkovej stavby s murovanými základmi (*Hrabkovský 2021, 105; Varsik 2018, 77, 78*). Na dolnorakúskej lokalite Oberleiserberg A. Stuppner predpokladá až štyri hlavné stavebné fázy: 1. fáza – okolo roku 380; 2. fáza – začiatok 5. stor.; 3. fáza – 1. polovica 5. stor.; 4. fáza – polovica 5. stor. (*Stuppner 2006, 27–29*).

Viaceré pozostatky architektúr germánskeho dvorca v Podunajských Biskupiciach boli v čase už po zániku rezidencie porušené mladšími zahľbenými objektmi. Jedným z nich je zahľbená chata ŠK 18 situovaná južne od ohradeného areálu, do ktorej bol v priebehu 5. stor. vykopaný hrob 20–29 ročnej ženy z doby stiahovania národov (hrob 1). V priestore troch stavieb z obdobia existencie germánskeho dvorca (stavba I, II, V) boli o niekoľko storočí neskôr v období stredoveku postavené tri chaty. Zaujímavá je situácia v juhovýchodnom rohu stavby I, do ktorej bola vyhĺbená chata ŠK 26, pričom jej orientácia aj umiestnenie koresponduje s priebehom žľabu na východnej a južnej strane stavby I. Nie je vylúčené, že ešte v období 11.–12. stor. mohol byť na povrchu viditeľný priebeh či pozostatky pôvodnej stavby z doby rímskej. Eventuálne mohla byť stredoveká chata umiestnená na toto miesto pre jeho mierne vyvýšenú polohu v dôsledku akumulácie kultúrnej vrstvy. Týmto spôsobom by sa dalo vysvetliť aj umiestnenie ďalšej stredovekej chaty v priestore juhozápadnej časti stavby II.

Hnuteľné nálezy

Nájdená keramika umožňuje datovať obdobie existencie dvorca len rámcovo a nepriamo. Minimum zahľbených objektov v ohradenom priestore limitovalo vznik rozsiahlejších podpovrchových odpadových areálov vo forme sekundárneho či terciárneho odpadu. Výraznejšie a lepšie datovateľné keramické súbory pochádzajú najmä zo zahľbených chát, ktoré boli preskúmané mimo ohradeného areálu. Časť z ich bola podrobnejšie vyhodnotená v inom príspevku (*Horňák/Hričiarik/Kolon 2019, 283–316*). Analyzovaná keramika zodpovedá materiálnej náplni tzv. prechodného obdobia medzi dobu rímskou a dobu stiahovania národov. Toto obdobie predstavuje záverečný horizont väčšiny sídlisk severne od stredného Dunaja a zároveň svedčí o masovom opúštaní a o ich zániku v rámci relatívne krátkeho časového obdobia okolo roku 400 (*Varsik 2008, 40*). Do približne rovnakého časového horizontu sa datuje aj tretia sídlisková fáza (obdobie po zániku stavieb budovaných v rímskej antickej tradícii) v Bratislave-Dúbravke (*Elschek 2006, 379*) a pôvodne i rezidencia kvádskej nobility v Cíferi-Páci. V Bratislave-Dúbravke patria sídliskové objekty do 2. polovice 4. stor. na prelom stupňov C3/D1 a do stupňa D1. Zánik usadlosti a odchod obyvateľstva nastal podľa K. Elscheka (2006, 394; 2018, 100) na konci 4. až začiatku 5. stor. Takisto na lokalite Cífer-Páci sa kladie fažisko hlavnej stavebnej aktivity do strednej tretiny 4. stor., kedy mal prosperovať panský dvorec s dvoma kamennými a viacerými drevenými stavbami (*Varsik 2015, 142*). Nie je preto prekvapujúce, že sídliskové súbory z dvoch vyššie uvedených lokalít (Cífer-Páci, Bratislava-Dúbravka – III. sídlisková fáza), poskytujú mnohé paralely nielen z hľadiska zastúpenia jednotlivých druhov a typov keramických výrobcov, ale i z hľadiska predpokladaného datovania keramických nálezov z Podunajských Biskupíc. Na možné problémy s datovaním tohto horizontu už pred niekoľkými rokmi poukázal T. Zeman (2009, 283–294), ktorý porovnával výsledky relatívnej chronológie nálezov z výplní troch chát v Zlechove s údajmi získanými radiokarbónovou metódou C¹⁴. Kým chronologicky citlivé archeologicke nálezy datovali predmetné objekty do druhej polovice 4. stor. až začiatku 5. stor., absolútne dátá boli staršie a pohybovali sa skôr v rozmedzí prvej polovice až tretej štvrtiny 4. stor. (Zeman 2009, 291). Na potrebu revízie pôvodných predpokladov v tejto súvislosti naposledy poukázali i T. Kolník a V. Varsík. Podľa nich použitý stavebný materiál s kolkovanými tehłami skupiny OFARN v Cíferi-Páci sa neviaže už na prvú, ale až na prostrednú z celkovo troch identifikovaných stavebných etáp (tzv. Stavebná etapa Bb). Samotný vznik rezidencie z tohto dôvodu posúvajú už do prvej polovice, resp. 1. tretiny 4. stor. po Kr. (Varsík/Kolník 2021, 362; 2022, 208). O niečo problematickejšia je časová synchronizácia Podunajských Biskupíc s lokalitou Milanovce/Vel'ký Kýr, kde sa takisto predpokladajú minimálne dve stavebné fázy. Prvú (staršiu) mala predstavovať staršia ohrada dvorca, ktorá podľa M. Hrabkovského musela byť vybudovaná ešte pred valentiniánovským obdobím. Naopak, až druhú fázu predstavuje výstavba známej budovy s murovanými základmi a novej drevozemnej ohrady. Spomínaný bádateľ sa pri datovaní opiera o prítomnosť kolkovaných tehál tribúnov Lupicina a Terentiana, ktorí zastávali svoju funkciu približne

v rokoch 369–373 po Kr. (Hrabkovský 2021, 104, 105). Nejde o novú hypotézu a už autor výskumu T. Kolník pred desiatkami rokov prízvukoval prítomnosť týchto mladších typov kolkovaných tehál a zároveň spomína prítomnosť keramiky s vlešťovanou výzdobou: „...wie auch die sog. „hunnenzeitliche“ einglättverzierte Keramik...“ (Kolník 1986, 414). Nájdená keramika z Milanoviec/Vel'kého Kýra sa v niektorých dôležitých aspektoch lísi od typologického spektra v Podunajských Biskupiciach, v Cíferi-Páci či v Bratislave-Dúbravke – III. sídliškovej fázy. Okrem nálezov datovaných rámovo do 2. až 3. tretiny 4. stor. je vo väčšej miere zastúpená aj keramika s vlešťovanou výzdobou (Hrabkovský 2021, 104, 105), ktorá je priznačná pre neskorší časový horizont od záveru 4. stor. až 1. pol. 5. stor. To naznačuje možné pokračovacie osídlenia v danej polohe aj v neskoršom období v porovnaní s Podunajskými Biskupicami či situáciou v Cíferi-Páci (porovnaj napr. Varsik 2020, 138). Otázny zostáva reálny rozsah osídlenia v danom časovom úseku, nakoľko sa tento keramický materiál neobjavuje vo výplni niektorých zahŕbených objektov ako vápenná jama, stavba 4. či v černozemnej výplni ohrád. Naopak, vo väčšom množstve je doložená až vo výplni negatívov murovanej fázy mladšej ohrady kniežacieho dvorca (Hrabkovský 2021, 82). Dlhšie pretrvávanie osídlenia s niekoľkými stavebnými fázami sa predpokladá aj na dolnorakúskej lokalite Oberleiserberg. A. Stuppner kladie počiatok výstavby komplexu s uplatnením rímskej antickej tradície z tzv. fázy 1 do doby približne okolo roku 380 po Kr. (Stuppner 2006, 27–29), čo predstavuje hornú hranicu predpokladanej doby existencie dvorca v Podunajských Biskupiciach. Podobne ako v prípade Milanoviec/Vel'kého Kýra, je rozdiel aj v dĺžke využívania lokality až do 2. polovice 5. stor. po Kr. (Stuppner 2006, 27–29). Z celkového pohľadu skladba keramických nálezov v Podunajských Biskupiciach naznačuje využívanie daného sídelného areálu niekedy v období medzi 330/340 až 380/390 približne po dobu jednej generácie. Takéto datovanie podporujú aj numizmatické nálezy. Žiaľ, väčšina nájdených mincí pochádza zo zberov vykonaných pomocou detektora kovov, ktorý sa priebežne realizoval počas výskumu na odstranených haldách zeminy. U jedinej mince poznáme presný nálezový kontext. Ide o malý folis vyrazený v meste Trevír, ktorý dali vyraziť cisári Constantinus I. a Constantius II. pre Helenu v rokoch 337–340. Bol nájdený v základovom žľabe stavby V. Avšak prevažná časť mincí pochádza až z 2. pol. 4. stor. Najmladšou z nich je razba cisára Valensa a je datovaná do rokov 364–367 (Kolníková 2018, nestránkované).

Historický kontext

K výstavbe neskoroantických dvorcov na území naddunajského barbarika mohlo prísť len v spolupráci s Rímskou ríšou. Umiestnenie viacerých lokalít v bezprostrednej blízkosti limitnej zóny (*ripa Pannonica*) indikuje potrebu „odobrenia či súhlasu“ od vojenských predstaviteľov zodpovedných za ochranu hraníc. Nie je vylúčená i prípadná priama účasť pomocných stavebno-vojenských jednotiek pri ich budovaní, dodávke stavebného materiálu alebo minimálne architektov, či staviteľov oboznámených s rímskymi konštrukčnými princípmi. Tento typ vzájomnej spolupráce bol možný len v mierových časoch. Z historického hľadiska po vpáde Germánov a Sarmatov v roku 259 do Panónie, kedy pustošili provinciu skoro dva roky, nastalo pomerne dlhé obdobie pokoja trvajúce až do roku 356 (Krekovič 2018, 21). Rimania ako odvetu podnikli protiofenzívnu a podľa dobových správ antických spisovateľov germánski náčelníci Vitrodurus a Agilimundus s nimi uzavreli mier. Ten následne pretrval do vlády cisára Valentiniana I., kedy Kvádi v roku 374 podnikli posledný väčší vpád (Krekovič 2018, 21). Na základe vyššie uvedených skutočností sa dá usudzovať, že k výstavbe neskoroantickej usedlosti v Podunajských Biskupiciach mohlo prísť ešte pred rokom 356 alebo v nasledujúcim období až do roku 374. Datovanie jeho existencie do druhej až tretej štvrtiny 4. stor. po Kr. je tak v súlade s celkovou politickou a hospodárskou situáciou v danom regióne.

NESKOROANTICKÝ DVOREC V BRATISLAVE-PODUNAJSKÝCH BISKUPICIACH V KONTEXTE PODOBNÝCH STAVEBNÝCH ŠTRUKTÚR STREDODUNAJSKÉHO BARBARIKA

Neskoroantický dvorec v Bratislave-Podunajských Biskupiciach predstavuje špecifický druh sídelného areálu Germánov, nakoľko vznikol na barbarskom území, avšak pod výrazným vplyvom antického (rímskeho) staviteľstva. K danej problematike sa v posledných rokoch venovalo podrobne niekoľko prác (napr. Hrabkovský 2021, 58–69; Varsik 2018, 76–88; 2020, 125–142). S fenoménom na rímsky spôsob vystavaných „rezidencií“ sa na území Slovenska nestretávame ojedinele. Už na prelome letopočtov existovali v priestore dnešného Bratislavského hradu viaceré architektúry, ktoré sa vyznačovali použitím rímskych konštrukčných metód

a pravidiel (*Musilová/Resutík 2018, 116–127*). Neskôr, v dobe rímskej, sa objavujú podobné stavby v Stupave, v Bratislave-Dúbravke a v 4. stor. v Cíferi-Páci, Milanovciach/Vel'kom Kýre a v Podunajských Biskupiciach. Išlo o zvyšky architektúr, ktoré boli vystavané v niekoľkých obdobiach a v rôznych technikách. Neskoroantické ohradené dvorce z územia naddunajského barbarika (Podunajské Biskupice, Cífer-Páč, Milanovce/Vel'ký Kýr, Oberleiserberg) vykazujú viaceru spoločných znakov a výrazne sa odlišujú od bežných agrárnych osád Germánov. Sú priestorovo vymedzené pravouhlou ohradou, plotom. V Podunajských Biskupiciach dosahovala rozmiery 49,46 (48,21) × 57,14 m. Vyznačujú sa uplatnením uceleného urbanistickeho konceptu. Stavby budované na rímsky spôsob bývajú usporiadane z vnútorej strany pozdĺž ohrady a čelnou stranou smerom k centrálnemu dvorcu. Majú tendenciu k osovej súmernosti, čím pripomínajú pôdorys rímskych poľnohospodárskych usadlostí vilového typu (lat. *fundus*). Tie pozostávali z hlavnej obytnej budovy (lat. *pars urbana*), periférne rozmiestnených hospodárskych stavieb (lat. *pars rustica*) a príslahlých plôch (pozemkov) určených na poľnohospodárske účely (lat. *ager*; porovnaj napr. *Komoróczy/Vlach 2018, 183; Percival 1976, 14*). Prítomnosť dominantne umiestnenej hlavnej budovy s predpokladanou reprezentačnou a rezidenčnou funkciou (*pars urbana*), ktorá zabezpečovala rímsky civilizačný komfort u provinciálneho obyvateľstva, mohla byť jedným zo symbolom romanizovaného spoločenského statusu (*Frecer 2010, 51*). V Podunajských Biskupiciach ju zrejme predstavuje stavba I, v Cíferi-Páci stavba I s kamennými základmi a mierne lichobežníkového pôdorysu, v Milanovciach rozsiahla stavba s kamennými základmi a na lokalite Oberleiserberg tzv. kamenná stavba I („*Steinbau I*“). Charakteristická je kombinácia rímskych a barbarských stavebných techník. Ako stavebný materiál bola použitá nielen rímska stavebná keramika a maltové murivo na základy (Cífer-Páč, Milanovce/Vel'ký Kýr), ale vo veľkej miere sa uplatnili aj viaceré techniky využívajúce kombináciu hliny a dreva, vypletaná drevená alebo prútená konštrukcia, príp. konštrukcia podobná hrazdenému murivu (tzv. „*Fachwerk*“). Stavby budované v antickej rímskej tradícii sa vyznačujú pravouhlým pôdorysom a sú nadzemné. Pri architektonickom riešení nadzemných budov je obzvlášť obľúbené používanie predsu-nutého krytého stíporadia, portika. U väčších sa dá predpokladať sedlová strecha s krovom z drevených trámov a dosák. Ako strešná krytina sa používali pálené hlinené škridle, napr. Oberleiserberg, Cífer-Páč (porovnaj *Frecer 2010, 60*) alebo drevený šindel, či iný organický materiál (tzv. trhanica, trstina) – Podunajské Biskupice. Centrálny dvor nebýva zastavaný, vytvára veľký otvorený priestor a môže dosahovať rozmiery až 35 × 33 m, ako to dokumentuje napr. 4. stavebná fáza na dolnorakúskej lokalite Oberleiserberg (*Stuppner 2006, 29*). Neskoroantické dvorce neboli izolované, skôr tvorili súčasť špecifického druhu sídelných areálov Germánov. Ďalšie komponenty sídliskového, remeselného či hospodárskeho charakteru bývajú zvyčajne doložené v bezprostrednom okolí ohradených areálov (Cífer-Páč, Podunajské Biskupice). Dá sa uvažovať, že minimálne časť z nich mohla byť súčasťou ich hospodársko-ekonomickeho zázemia. Sú situované v polohách s dostatkom prírodných zdrojov a križovatkách obchodných ciest (Podunajské Biskupice, Cífer-Páč, Milanovce/Vel'ký Kýr) alebo na strategických vyvýšených miestach (Oberleiserberg).

KATALÓG RÍMSKEJ STAVEBNEJ KERAMIKY²

Stratigrafická jednotka 7003

1. Tegula (?) – fragment: jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal, výrazná abrázia povrchu. Farba PO: 7.5YR 6,5/4; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 4,5 cm; š. 4,3 cm; hr. 2,8 cm (tab. I: 1).

Stratigrafická jednotka 7004

1. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: ojedinelý výskyt väčších kamienkov, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/5; LOM: 2.5YR 6/5; dĺ. 7,4 cm; š. 7,3 cm; hr. 1,6 cm (tab. I: 2).

Stratigrafická jednotka 7009A

1. Tehlovina – drobný fragment (neurčiteľný): pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/7; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 4,9 cm; š. 3,6 cm; hr. 1,2 cm (tab. I: 3).
2. Tehlovina – drobný fragment (tegula?): zachovaná časť jednej hladenej strany, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/7; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 5,0 cm; š. 3,9 cm; hr. 1,9 cm (tab. I: 4).

Stratigrafická jednotka 7012A

1. Tegula – fragment: zachovaná časť vyvýšeného okraja, jedna strana hladená, ďalšia strana: jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 5YR 7/5; LOM: 5YR 7/5; dĺ. 11,6 cm; š. 7,5 cm (3,4 cm vyvýšený okraj); hr. 2,7 cm; 5,7 cm vyvýšený okraj (tab. I: 5).

² Použité skratky v katalógu: dĺ. – dĺžka; hr. – hrúbka; KH – keramická hmota; PO – povrch; SJ – stratigrafická jednotka; š. – šírka.

Stratigrafická jednotka 7013A

1. Tehlovina – drobný fragment (tegula?): jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal, výrazná abrázia povrchu. Farba PO: 5YR 6/5; LOM: 5YR 6/5; dĺ. 9,8 cm; š. 6,9 cm; hr. 2,4 cm (tab. I: 6).
2. Tegula – fragment: jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/5; LOM: 2.5YR 6/6; dĺ. 6,9 cm; š. 4,2 cm; hr. 1,7 cm (tab. I: 7).

Stratigrafická jednotka 7014

1. Tegula – fragment: jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 5YR 6/5; LOM: 5YR 6/5; dĺ. 8,3 cm; š. 6,7 cm; hr. 2,7 cm (tab. I: 8).
2. Tegula – fragment: jedna strana hladená (stopy po drevenej stieračke a jeden šikmý zárez), pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6,5/5; LOM: 2.5YR 6/5; dĺ. 8,1 cm; š. 6,6 cm; hr. 2,6 cm (tab. I: 9).

Stratigrafická jednotka 7015C

1. Tehlovina – drobný fragment (neurčiteľný): pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/6; LOM: 2.5YR 7/6–7 dĺ. 3,1 cm; š. 1,4 cm; hr. 1,3 cm (tab. I: 10).

Stratigrafická jednotka 7045

1. Tehlovina – drobný fragment (neurčiteľný): pôrovitá štruktúra; KH: prímes väčších kamienkov, menej kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/7; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 2,4 cm; š. 1,2 cm; hr. 0,75 cm (tab. I: 11).

Stratigrafická jednotka 7077A+B

1. Tehlovina – drobný fragment (imbrex/tegula?): jedna strana hladená a konkávne prehnutá, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 5YR 7/6–7; LOM: 5YR 6/6–7; dĺ. 6,0 cm; š. 4,3 cm; hr. 1,35 cm (tab. II: 1).
2. Tehlovina – drobný fragment (imbrex/tegula?): zaoblená hrana, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/6; LOM: 2.5YR 7/6; dĺ. 3,7 cm; š. 2,9 cm; hr. 2,05 cm (tab. II: 2).
3. Tehlovina – drobný fragment (tegula?): jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/5–6; LOM: 2.5YR 7/6; dĺ. 3,6 cm; š. 3,4 cm; hr. 3,0 cm (tab. II: 3).
4. Tehlovina – drobný fragment (neurčiteľný): pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/5; LOM: 2.5YR 6/6; dĺ. 3,4 cm; š. 3,1 cm; hr. 1,4 cm (tab. II: 4).

Stratigrafická jednotka 7124

1. Tehlovina – drobný fragment (neurčiteľný): pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/7; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 4,5 cm; š. 2,8 cm; hr. 1,6 cm (tab. II: 5).

Stratigrafická jednotka 7154A+B

1. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal, zlepiteľný s ďalším fragmentom, bočná strana je nerovnomerne zrezaná a po okrajoch sú zvyšky vytlačenej hliny. Farba PO: 2.5YR 5,5/5–5; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 12,4 cm; š. 10,9 cm; hr. 2,3 cm (tab. II: 6a).
2. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal, zlepiteľný s ďalším fragmentom, bočná strana je nerovnomerne zrezaná a po okrajoch sú zvyšky vytlačenej hliny. Farba PO: 2.5YR 5,5/5–5; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 10,3 cm; š. 9,6 cm; hr. 2,3 cm (tab. II: 6b).
3. Tegula – fragment: jedna strana hladená, stopy po prstoch na povrchu, jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 5YR 7/5; LOM: 2.5YR 7/5; dĺ. 7,8 cm; š. 5,6 cm; hr. 3,0 cm (tab. II: 7).
4. Tegula – fragment: zachovaná časť zosilneného okraja, hrana je ostrá a kolmá, okraj sa smerom nahor zužuje, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/7; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 7,4 cm; š. 7,8 cm; hr. 2,5 cm/5,6 cm zosilnený okraj (tab. II: 8).

Stratigrafická jednotka 7155A

1. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, zach. časť dvoch okrajov, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 10R 4,5–5/6; LOM: 10R 6/7; dĺ. 12,6 cm; š. 12,0 cm; hr. 1,8 cm (tab. III: 1).
2. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, zach. časť jedného okraja, ktorý je smerom dovnútra prežliabnutý, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/7; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 5,3 cm; š. 10,3 cm; hr. 1,8 cm (tab. III: 6).
3. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/6–7; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 7,6 cm; š. 6,5 cm; hr. 1,9–2,0 cm (tab. III: 3).
4. Tegula – fragment: pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/7; LOM: 2.5YR 6/7; dĺ. 5,6 cm; š. 5,3 cm; hr. 2,4 cm (tab. III: 4).
5. Tegula – fragment: jedna strana hladená, ďalšia strana jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/7; LOM: 2.5YR 6/6,5–7; dĺ. 5,7 cm; š. 3,9 cm; hr. 2,6 cm (tab. III: 5).
6. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, zachovaná časť bočnej hrany, ktorá má na jednom mieste plastický výčnelok, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/7; LOM: 2.5YR 6/6; dĺ. 5,6 cm; š. 6,7 cm; hr. 1,7–2,0 cm (tab. III: 2).

7. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, zachovaná časť bočnej hrany, ktorá je zvislo zrezaná, v jednej časti okraj plasticky prečnieva; KH: jemná s ojedinelým výskytom drobných kamienkov, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/6–7; LOM: 2.5YR 5,5/6; dĺ. 9,4 cm; š. 8,3 cm; hr. 2,1–2,6 cm (tab. III: 7).
8. Tegula – fragment: jedna strana hladená (stopy po drevenej stieračke a odtlačkoch prstov), ďalšia strana jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná s ojedinelým výskytom drobných kamienkov, kvalitný výpal. Farba PO: 5YR 6/7; LOM: 5YR 6/6–6,5; dĺ. 9,8 cm; š. 11,2 cm; hr. 2,5–2,8 cm (tab. III: 8).
9. Tegula – fragment: jedna strana hladená, ďalšia strana jemná piesková podsýpka, čiastočne zachovaný vystúpený okraj, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 10R 6/7; LOM: 10R 6/6–7; dĺ. 10,9 cm; š. 15,8 cm; hr. 2,3 cm/3,1 cm (tab. IV: 4).
10. Tegula – fragment: jedna strana hladená, ďalšia strana jemná piesková podsýpka, čiastočne zachovaná jedna bočná hrana s vystúpeným okrajom; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 10R 6/7; LOM: 10R 6/7; dĺ. 12,6 cm; š. 11,0 cm; hr. 2,4 cm/3,2 cm (tab. IV: 5).

Stratigrafická jednotka 7282A

1. Tehlovina – drobný fragment (tegula?); jedna strana hladená, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 6/6–7; LOM: 2.5YR 6/6–7; dĺ. 5,5 cm; š. 4,4 cm; hr. 1,1 cm (tab. IV: 1).

Stratigrafická jednotka 7310

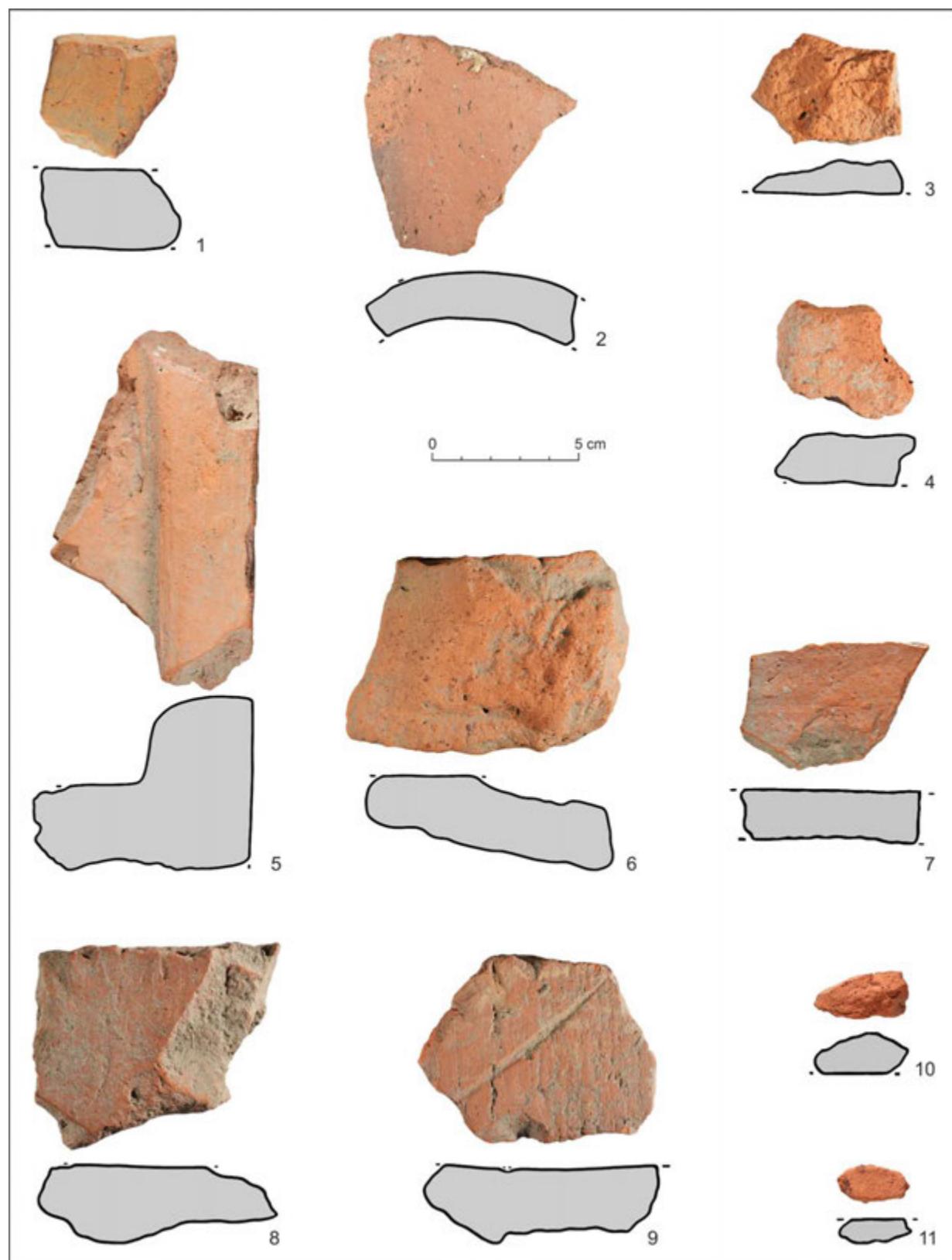
1. Tegula – fragment: jedna strana hladená (stopy po drevenej stieračke); KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 2.5YR 7/7; LOM: 2.5YR 7/7; dĺ. 4,0 cm; š. 4,2 cm; hr. 2,9 cm (tab. IV: 2).

Stratigrafická jednotka 7330

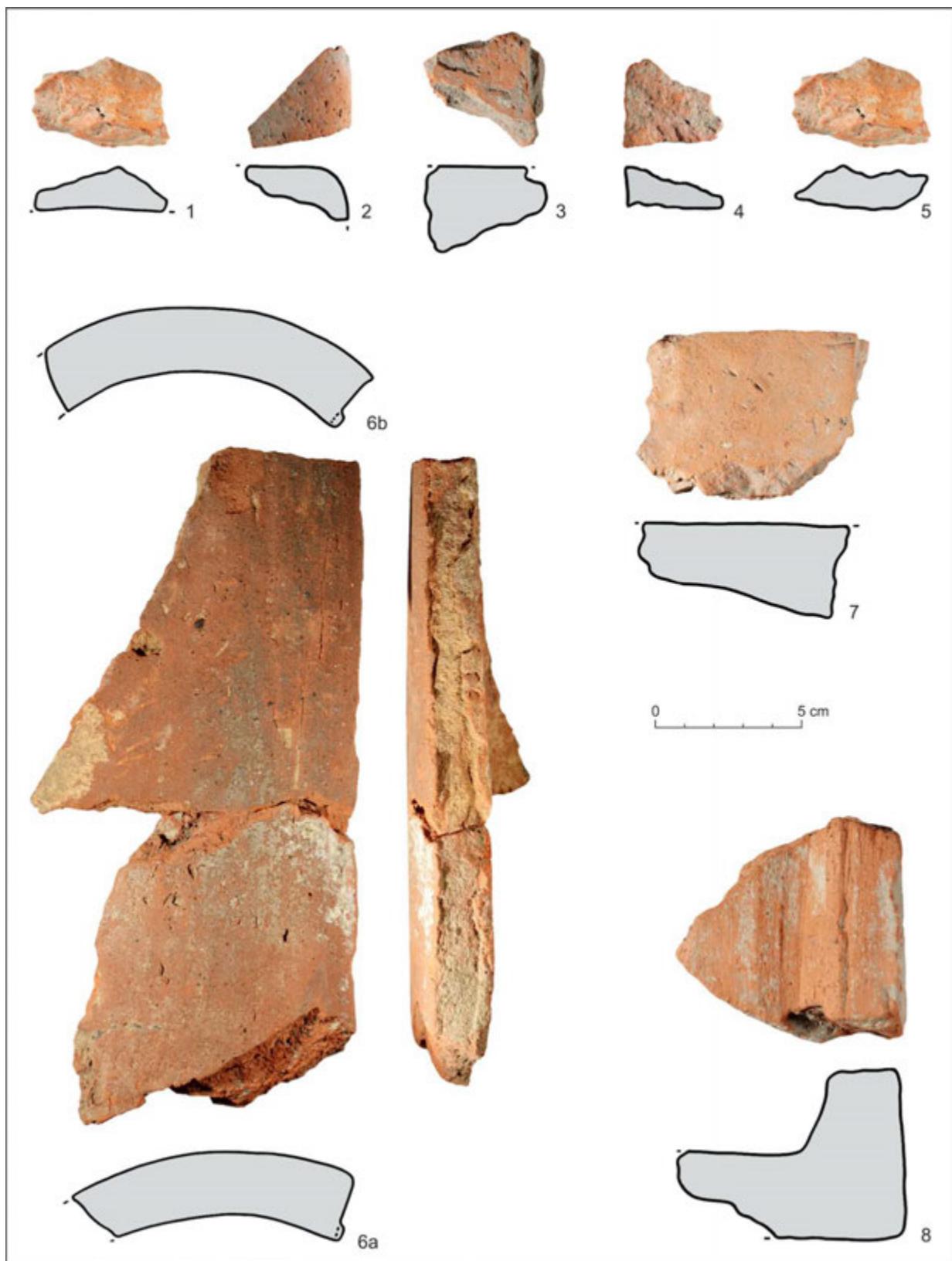
1. Imbrex – fragment: horná strana hladená, spodná strana jemná piesková podsýpka, pôrovitá štruktúra; KH: jemná, kvalitný výpal. Farba PO: 10R 6/5; LOM: 10R 6/7; dĺ. 3,7 cm; š. 6,0 cm; hr. 1,6 cm (tab. IV: 3).

ZÁVER

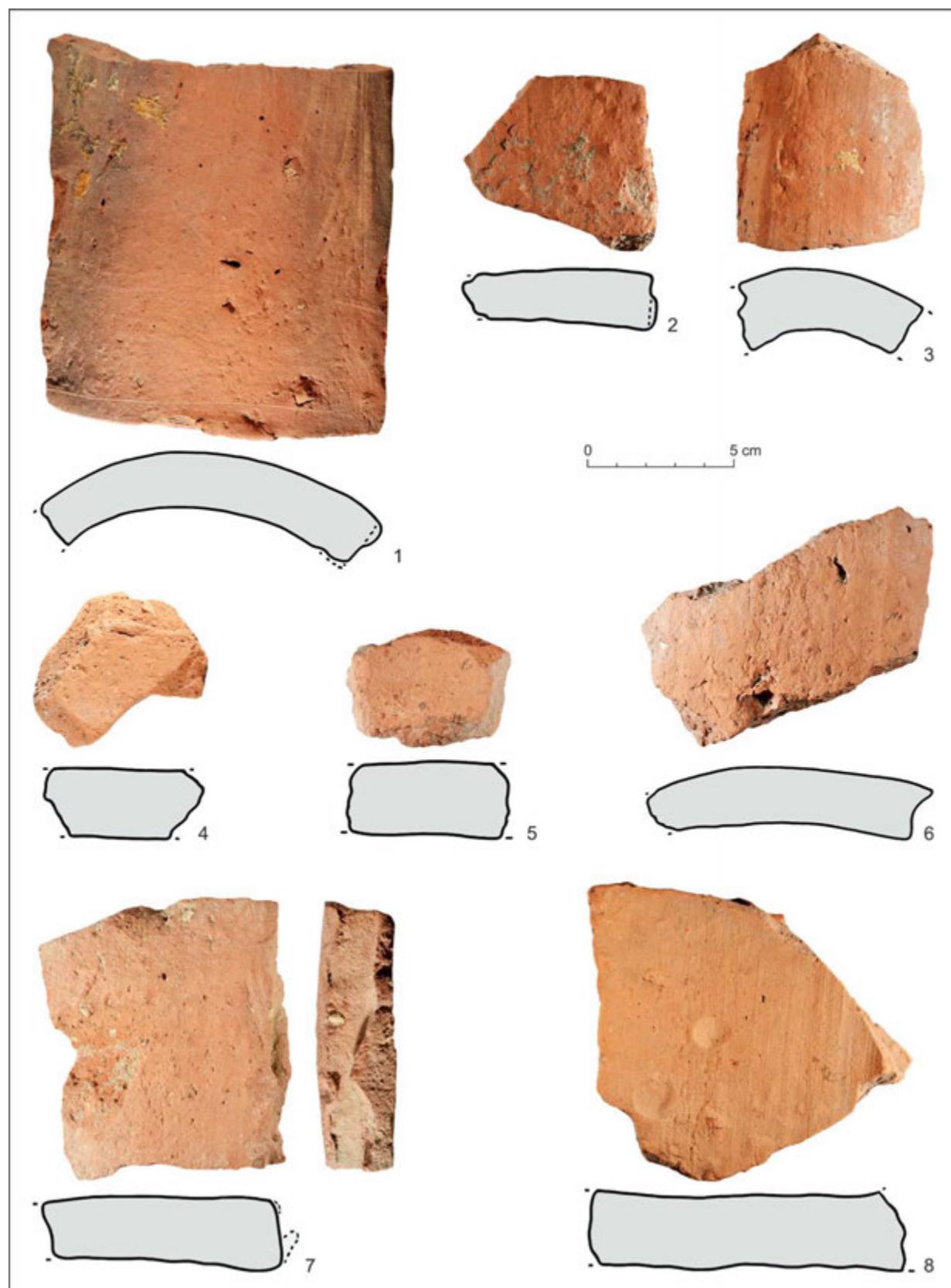
Neskoroantický dvorec v Bratislave-Podunajských Biskupiciach predstavuje špecifický druh sídelného areálu Germánov, nakoľko vznikol na barbarskom území, avšak pod výrazným vplyvom antického (rímskeho) staviteľstva. Predložený príspevok sa zaobera rozborom rímskej stavebnej keramiky. Súbor pozostával z 34 ks takýchto artefaktov. Ide o prekvapivo nízky počet, ak to porovnáme najmä so situáciou napr. v Cíferi-Páci, v Milanovciach/Veľkom Kýre či na niekoľkých lokalitách skúmaných doposiaľ zväčša pomocou povrchových zberov. Všetky identifikovateľné fragmenty typologicky prináležia výlučne k rímskej strešnej krytine. Rímsky terakotový stavebný materiál pochádza z výplní zahľbených objektov z neskorej doby rímskej (24 ks), ale takisto aj z obdobia stredoveku (9 ks). Nálezové situácie umožňujú do značnej miery interpretovať celý súbor ako sekundárny až terciárny odpad, ktorý sa dostal do zahľbených častí objektov až po skončení ich funkcie (diagram 1). Najväčší počet rímskej stavebnej keramiky sa koncentroval najmä severne, resp. severozápadne od ohradeného areálu. Napriek ojedinelému výskytu rímskej strešnej krytiny na lokalite sa na základe súčasného stavu bázania nezdá pravdepodobné, že by na archeologicky preskúmaných stavbách dispozične a pôdorysne vychádzajúcich z anticej rímskej tradície bol v Podunajských Biskupiciach využitý tento typ stavebného materiálu. Naopak, objednávateľ a realizátor prác si zrejme zvolil odlišné stavebné riešenia. Indikuje to využitie kombinácie z organických materiálov (dreva, prútia) a upravenej hliny v základových aj nadzákladových častiach stavebných konštrukcií. Z technologického hľadiska by išlo o konštrukčné riešenie vychádzajúce z mazanicovej úpravy stien, príp. z metódy podobnej tzv. hrazdenému murivu („Fachwerk“). Ako strešná krytina sa v Podunajských Biskupiciach zrejme uplatnil drevený šindel či iný organický materiál (trstina, slama alebo tzv. trhanica). Hnutelné artefakty (keramika a mince) a stratigrafická situácia umožňujú datovať výstavbu dvorca do obdobia medzi rokmi 330–340 až 380–390 po Kr. Do približne rovnakého časového horizontu sa datuje aj tretia sídlisková fáza (obdobie po zániku stavieb budovaných v rímskej antickej tradícii) v Bratislave-Dúbravke (Elschek 2006, 379) a 1. a 2. stavebná fáza rezidencie kvádskej nobility v Cíferi-Páci. Takisto vznik komplexu na lokalite Oberleiserberg (tzv. 1. fáza –okolo roku 380 po Kr.) a staršia stavebná fáza v Milanovciach/Veľkom Kýre sú do veľkej miery v súlade s predpokladanou dobou existencie dvorca v Podunajských Biskupiciach, resp. na jeho hornej hranici. Rozdiel je len v predpokladanej dĺžke využívania týchto dvoch areálov až do 2. polovice 5. stor. po Kr. (Hrabkovský 2021, 104, 105; Stuppner 2006, 27–29; Varsik 2020, 138).

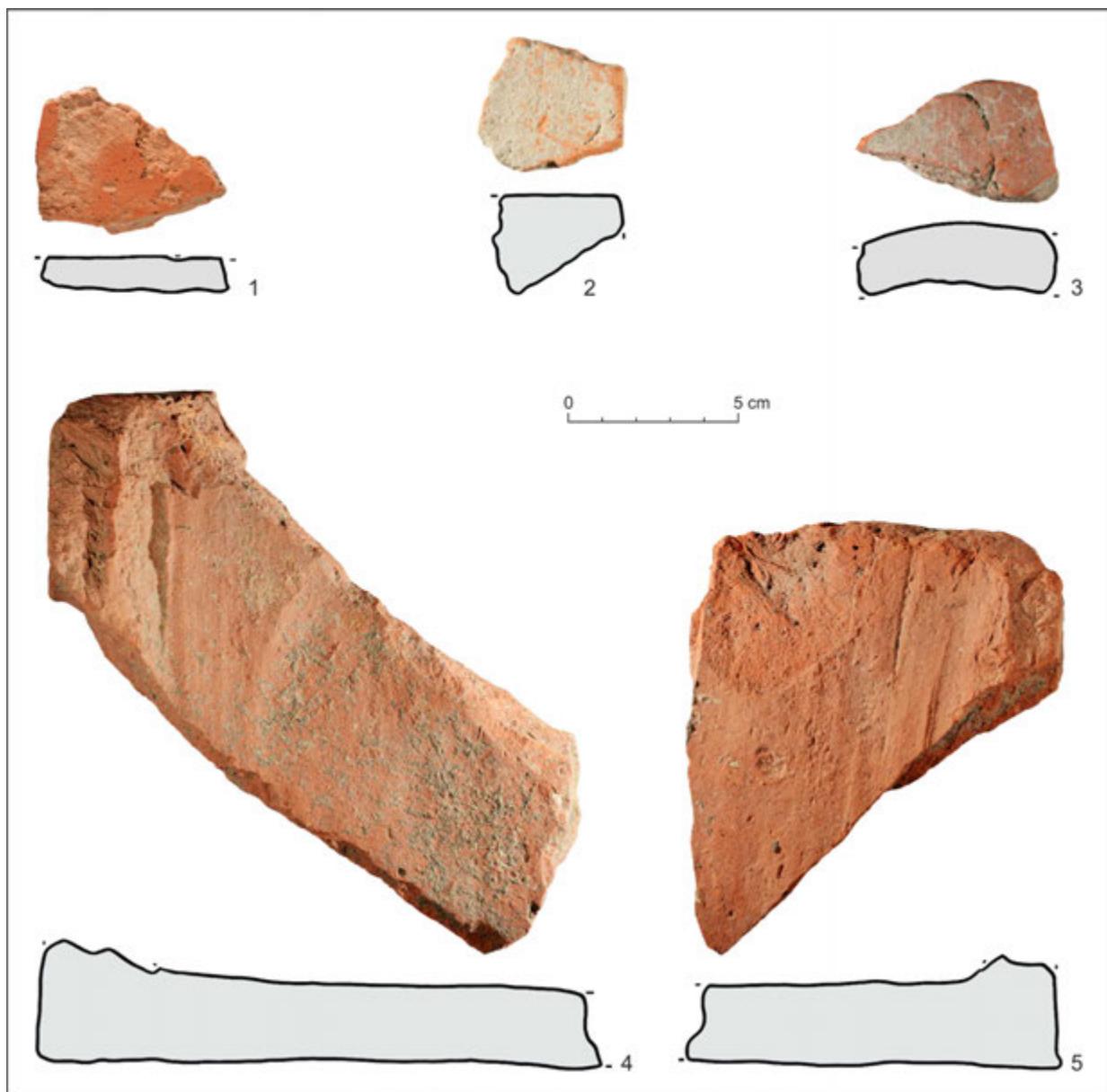
Tab. I. Bratislava-Podunajské Biskupice. Výber nálezov, stavebná keramika. 1 – stratigrafická jednotka 7003; 2 – stratigrafická jednotka 7004; 3, 4 – stratigrafická jednotka 7009A; 5 – stratigrafická jednotka 7012A; 6, 7 – stratigrafická jednotka 7013A; 8, 9 – stratigrafická jednotka 7014; 10 – stratigrafická jednotka 7015C; 11 – stratigrafická jednotka 7045.
Autor T. Kolon.

Tab. II. Bratislava-Podunajské Biskupice. Výber nálezov, stavebná keramika. 1–4 – stratigrafická jednotka 7077A+B; 5 – stratigrafická jednotka 7124; 6–8 – stratigrafická jednotka 7154A+B. Autor T. Kolon.

Tab. III. Bratislava-Podunajské Biskupice. Výber nálezov, stavebná keramika. Stratigrafická jednotka 7155A. Autor T. Kolon.

Tab. IV. Bratislava-Podunajské Biskupice. Výber nálezov, stavebná keramika. 1 – stratigrafická jednotka 7282A; 2 – stratigrafická jednotka 7310; 3 – stratigrafická jednotka 7330; 4, 5 – stratigrafická jednotka 7155A. Autor T. Kolon.

LITERATÚRA

- Bazovský 2011
- Elschek 2006
- Elschek 2018
- Elschek/Groh/Kolníková 2015
- Frecer 2010
- Horňák a i. 2018
- Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019
- Hrabkovský 2021
- Hrnčiarik 2013
- Hrnčiarik/Horňák 2018
- Kolník 1986
- Kolníková 2018
- Komoróczy/Vlach 2018
- Krekovič 2018
- Musilová/Resutík 2018
- Percival 1976
- Stuppner 2006
- Stuppner 2008
- Šenkirk a i. 2018
- Varsík 2008
- Varsík 2009
- Varsík 2015
- Varsík 2018
- Varsík 2020
- I. Bazovský: Tehla z doby rímskej. In: P. Nagy/M. Čurný (ed.): *Laterārius. Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 3. Bratislava 2011, 21–24.
- K. Elschek: Germanische scheibengedrehte Keramik der spätromischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka und ihr Verhältnis zur römischen Keramik im Limesvorfeld von Carnuntum. *Zborník SNM* 50. *Archeológia* 16, 2006, 379–408.
- K. Elschek: Jantárová cesta a Záhorie. Germánske elity vo svetle rímskych stavieb, kniežacích hrobov a rímskeho importu v Bratislave-Dúbravke a Zohore. In: Šenkirk a i. 2018, 91–105.
- K. Elschek/S. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römischi-germanische Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). *Slovenská archeológia* 63, 2015, 63–114.
- R. Frecer: *Rímske civilné stavby v nadlimitnej zóne Podunajskej nížiny*. Bakalárská práca. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, Ústav pro klasickou archeologii 2010. Praha 2010. Nepublikované.
- M. Horňák/E. Hrnčiarik/A. Žitňan/L. Horáková/P. Kmeťová/T. Kolón/M. Dörnhöferová/J. Zachar: *D4-Podunajské Biskupice – rozšírenie Križovatka, Plocha 2*. ČNS 200p-A/16. Vrútky 2018. Archív VIA MAGNA, s. r. o. Nepublikované.
- M. Horňák/E. Hrnčiarik/T. Kolón: Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoro-antického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 283–316.
- M. Hrabkovský: Germánsky kniežaci dvorec v Milanovciach/Vel'kom Kýre a jeho neskoro-antický kultúrny kontext. Trnava 2021.
- E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.
- E. Hrnčiarik/M. Horňák: Neskoroantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: Šenkirk a i. 2018, 128–135.
- T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. *Archeologické rozhľedy* 38, 1986, 411–434.
- E. Kolníková: *Bratislava-Podunajské Biskupice Vyhodnotenie mincí*. Archív Katedry klasickej archeológie FF TU v Trnave. Nitra 2018, nestránkované. Nepublikované.
- B. Komoróczy/M. Vlach: *Příběhy civilizace a barbarství: Pod nadvládou Říma*. Brno 2018.
- E. Krekovič: Územie Slovenska a Rímska riša v historickej perspektive. In: Šenkirk a i. 2018, 15–22.
- M. Musilová/B. Resutík: Rímske vplyvy na akropole keltského oppida v Bratislave. In: Šenkirk a i. 2018, 116–127.
- J. Percival: *The Roman Villa. An Historical Introduction*. Batsford studies in archaeology. London 1976.
- A. Stuppner: *Rund um den Oberleiserberg. Archäologische Denkmale der Gemeinden Ernstbrunn und Niederleis*. Wien 2006.
- A. Stuppner: Bemerkungen zu den vorlangobardischen Funden im mittleren Donauraum. In: J. Bemmann/M. Schmauder (ed.): *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden, Awaren, Slawen*. Bonn 2008, 285–298.
- R. Šenkirk/L. Gembešová/H. Bakaljarová/M. Škrovina (ed.): *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja*. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja. *Dni európskeho dedičstva* 2018. Bratislava 2018, 9–135.
- V. Varsík: Germánske sídliská na juhozápadnom Slovensku. Stručný prehľad bádania. In: E. Droberjár/B. Komoróczy/D. Vachútová (ed.): *Barbarská sídlisko. Chronologické, ekonomicke a historické aspekty jejich vývoje ve svetle nových archeologických výzkumů*. Archeologie barbarů 2007. Spisy AÚ AV ČR Brno 37. Brno 2008, 37–45.
- V. Varsík: Zur Datierung der älterkaiserzeitlichen Siedlungen in der Südwest-slowakei. In: V. Salač/J. Bemmann (Hrsg.): *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*. Praha – Bonn 2009, 217–237.
- V. Varsík: Neskorantické panské sídlo v Cíferi-Páci. Rímske a germánske elementy v architektúre sídla. In: L. Tyszler/E. Droberjár (ed.): *Archeologia Barbarzyńców 2014. Barbari Superiori et Inferiores. X. Protohistoryczna Konferencja*. Łódź – Wieluń 2015, 139–152.
- V. Varsík: Na severnom brehu Dunaja. Rímske stavby pre germánsku nobilitu v období neskorej antiky. In: Šenkirk a i. 2018, 76–88.
- V. Varsík: Germánske rezidencie na Slovensku. *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok* 31, 2020, 125–140.

Varsik/Kolník 2014	V. Varsik/T. Kolník: Cífer-Páč – nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczy (ed.): <i>Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů. Archeologie barbarů 2011. Spisy Archeologickeho ústavu AV ČR Brno 44.</i> Brno 2014, 277–293.
Varsik/Kolník 2021	V. Varsik/T. Kolník: <i>Cífer-Páč. Eine spätantike Residenz im Quadenland.</i> Teil 1, 2. Bonn 2021.
Varsik/Kolník 2022	V. Varsik/T. Kolník: Germánske panské sídlo v Cíferi-Páci. In: V. Turčan (ed.): <i>Germánske elity v dobe rímskej.</i> Bratislava 2022, 199–213.
Zeman 2009	T. Zeman: Archeologické datování kontra absolutní data na příkladu vybraných objektů ze sídliště ve Zlechově. <i>Zborník SNM 103. Archeológia 19,</i> 2009, 383–294.

Roman Architectural Terracottas from a Late Antique Enclosed Residence in Bratislava-Podunajské Biskupice

Erik Hrnčiarik – Tomáš Kolon – Milan Horňák

Summary

The presented report deals with the analysis of findings of Roman architectural terracottas from a late antique enclosed residence in Bratislava-Podunajské Biskupice. The collection consisted of 34 pieces (mostly small fragments) of Roman architectural terracottas (Tab. 1). It is a surprisingly low number, especially in comparison with the situation, for example, in Cífer-Páč, Milanovce/Velký Kýr or in several locations excavated so far, mostly with the help of surface recoveries. All identifiable fragments belong typologically exclusively to Roman roofing. Out of the total number (34 pieces), it was possible to identify 26 fragments and both basic types of roofing are presented: tegulas (17 pieces) and imbrexes (9 pieces). The Roman terracotta building material comes from fillings of pit-houses from the late Roman period (24 pieces), but also from the Middle Ages (9 pieces). In neither case it was found in a primary position, nor was it found as a part of the original construction (Tab. 2; 3). Finding situations allow, to a considerable degree, to interpret the entire collection as secondary to tertiary waste, which got into the buried parts of the objects only after the end of their function (Diagram 1). Despite the small number of the assemblage, in terms of the distribution of findings on the habitat, certain tendencies are noticeable. From the enclosed area itself, only 4 small fragments come from the late Roman period (Diagram 3). Other small fragments (8 pieces) were found in the fillings of medieval production facilities located south and southeast of the residence, and one fragment comes from a settlement pit in a buried from the Roman era, also located outside the fenced area. The largest number of Roman architectural terracottas was concentrated mainly to the north or north-west of the enclosure (Diagram 2; 3; Tab. 4). Despite the rare occurrence of Roman roofing on the site, it does not seem likely, based on the current state of research, that on the archaeologically excavated buildings, layout and floor plan of the ancient Roman tradition, in Bratislava-Podunajské Biskupice this type of building material was used. On the contrary, the client and the contractor apparently chose different construction solutions. Nature of the buried remains of above-ground structures rather indicate their additional gradual filling after the demise of the buildings (e. g. Building V). This indicates the utilization of organic materials (wood, wicker) in combination with modified clay in the foundation and super-foundation parts of building structures. Bearing elements of buildings were probably presented by massive wooden vertical poles tied with horizontal beams. By this, a self-supporting solid frame structure arised, the walls of which could be filled in a subsequent phase with normally available thinner trimmed branches or wicker and clay. From a technological point of view, it would be a design solution based on posts with wattle and daub chinking, or from a method similar to the so-called half-timbered masonry ('Fachwerk'). Rather few and indistinct fragments of daub chinking are in line with the given hypothesis. Wooden shingles or other organic material (reeds or straw) were probably used as a roofing material in Bratislava-Podunajské Biskupice.

Fig. 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Site on the map (after Varsik 2009, fig. 1.1).

Fig. 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Plan of excavated area. Author M. Horňák, A. Žitňan, T. Kolon.

Diagram 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Number of finds of architectural terracottas in the excavated features by period. Legend: a – the Roman Period; b – the Middle Ages; c – undated. Author T. Kolon.

Diagram 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Number of finds of architectural terracottas in the different types of excavated features. Author T. Kolon.

Diagram 3. Bratislava-Podunajské Biskupice. Spatial distribution of finds of architectural terracottas. Author T. Kolon.

Tab. 1. Bratislava-Podunajské Biskupice. Distribution of finds of Roman architectural terracottas on the site. Author T. Kolon.

Tab. 2. Bratislava-Podunajské Biskupice. Number of finds of architectural terracottas in different types of excavated features. Author T. Kolon.

Tab. 3. Bratislava-Podunajské Biskupice. Number of finds of architectural terracottas in excavated features. Author T. Kolon.

Tab. 4. Bratislava-Podunajské Biskupice. Spatial distribution of finds of architectural terracottas. Author T. Kolon.

Pl. I. Bratislava-Podunajské Biskupice. Selection of finds, architectural terracottas. 1 – stratigraphic unit/feature 7003; 2 – stratigraphic unit/feature 7004; 3, 4 – stratigraphic unit/feature 7009A; 5 – stratigraphic unit/feature 7012A; 6, 7 – stratigraphic unit/feature 7013A; 8, 9 – stratigraphic unit/feature 7014; 10 – stratigraphic unit/feature 7015C; 11 – stratigraphic unit/feature 7045. Author T. Kolon.

Pl. II. Bratislava-Podunajské Biskupice. Selection of finds, architectural terracottas. 1–4 – stratigraphic unit/feature 7077A+B; 5 – stratigraphic unit/feature 7124; 6–8 – stratigraphic unit/feature 7154A+B. Author T. Kolon.

Pl. III. Bratislava-Podunajské Biskupice. Selection of finds, architectural terracottas. Stratigraphic unit/feature 7155A. Author T. Kolon.

Pl. IV. Bratislava-Podunajské Biskupice. Selection of finds, architectural terracottas. 1 – stratigraphic unit/feature 7282A; 2 – stratigraphic unit/feature 7310; 3 – stratigraphic unit/feature 7330; 4, 5 – stratigraphic unit/feature 7155A. Author T. Kolon.

Translated by Erik Hrnčiarik

doc. Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Katedra klasickej archeológie
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
SK – 918 43 Trnava
erik.hrnčiarik@truni.sk

Mgr. Tomáš Kolon, PhD.
Katedra klasickej archeológie
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
SK – 918 43 Trnava
tomas.kolon@truni.sk

doc. Dr. Milan Horňák
Archaeology Department
University of Ljubljana
Faculty of Arts
Aškerčeva 2
SI – 1000 Ljubljana
hornak.milan@gmail.com

STRIEBORNÉ PREDMETY Z GERMÁNSKÝCH SÍDLISK NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

Doklady prítomnosti kvádskej nobility?¹

Andrej Sabov

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.10>

Keywords: Quadi settlements, silver finds, brooches, neck rings, belt fittings, jewellery, toiletries, Germanic nobility

Silver Finds from Germanic Settlements in southwestern Slovakia. Evidence of the Presence of Quadi Nobility?

The presented study examines the occurrence of silver objects in Germanic settlements in the territory of southwestern Slovakia. It deals with their connection with the social differentiation of Quadi society and the possibility of interpretation as an indication of the presence of Germanic nobility. At the same time, it tries to distinguish the origin of individual objects and the chronological context of their occurrence in the settlements' environment.

ÚVOD

V súčasnosti vychádza poznanie a identifikácia nobility v rámci štruktúr germánskej spoločnosti takmer výhradne z hrobových nálezov. Bohaté hroby sa od bežných germánskych žiarových hrobov, ktoré obsahujú iba malé množstvo predmetov, odlišujú predovšetkým množstvom importovaných rímskych výrobkov a šperkami vyhotovenými z drahých kovov. Prítomnosť nobility na germánskych sídliskách je väčšinou vnímaná prostredníctvom stavieb vybudovaných na rímsky spôsob, prípadne prítomnosťou stavieb s dispozíciou ovplyvnenou rímskym staviteľstvom (Bratislava-Dúbravka – Elschek 2017; Milanovce-Velký Kýr – Hrabkovský 2022; Podunajské Biskupice – Hrnčiarik/Horňák 2018; Cífer-Páč – Varsik/Kolník 2021). V rovnakom kontexte môžeme uvažovať tiež o použití rímskeho stavebného materiálu na sídliskách z doby rímskej (Bratislava-Dúbravka, Devínska Nová Ves – Elschek 2017; Stupava-Mást – Elschek/Groh/Kolníková 2015; Ražňany – Karabinoš/Vizdal 2022; Stupava – Turčan 2022). Omnoho menšia pozornosť bola sústredená na luxusné predmety a honosné šperky z nálezových kontextov kvádskych sídlisk.

Tacitus v diele *Germania* uvádza, že zlato a striebro sa medzi Germánmi tešilo veľkej vážnosti, a že striebro bolo vyhľadávanejšie ako zlato (Tacitus 1980, 50, 51). Na rovnakom mieste však tiež uvádza, že strieborné nádoby darované germánskej nobilité Germáni nevnímali ako výrazne cennejšie. Zlaté predmety predstavujú medzi nálezmi z kvádskeho prostredia pomerne malú skupinu, pričom niektoré nálezy môžeme prisúdiť vplyvom z iných kultúrnych okruhov alebo koristi z obdobia okolo markomanských vojen (Rajtár 2013). Na výrobu strieborných spôn a šperkov Germáni používali hlavne rímske mince. Doklady tohto procesu poznáme napríklad z lokalít Devínska Nová Ves (Elschek 2007, 146; 2017, 108), Stupava (nálezy téglíkov so stopami drahých kovov a doklady šperkárskej výroby – Turčan 1985, 112, 113), Libčevské, Jevišovce (Droberjar 2002; 2014, 142; Miličík 2008) a Michelfeld/Unterfranken (Wamser 2000, 352, 353, Kat. 74: c5).

Predložený príspevok mapuje výskyt strieborných predmetov na kvádskych sídliskách na juhozápadnom Slovensku,² ktoré by mohli signalizovať prítomnosť germánskej nobility.

¹ Príspevok vznikol s podporou grantovej agentúry VEGA 1/0240/21. Príspevok predstavuje prepracovanú verziu referátu, ktorý odznel na 16. protohistorickej konferencii „Archeológia barbarov“ v Trnave, 30. 9. až 2. 10. 2021.

² Do štúdie boli zaradené aj strieborné predmety z lokality Netopieria jaskyne v Selciach, ktorá sa nachádza na strednom Slovensku, no dajú sa považovať za nález z kvádskeho prostredia.

Obr. 1. Spony so stopami striebornej výzdoby z juhozápadného Slovenska. 1 – Hamuliakovo; 2 – Radimov; 3 – Stupava-Máš; 4 – Borský sv. Mikuláš (podľa Elschek/Groh/Kolníková 2015; Iván 2017; Iván/Ölvecky 2015; Rajtár 2018). Bez mierky. Zostavené autorom.

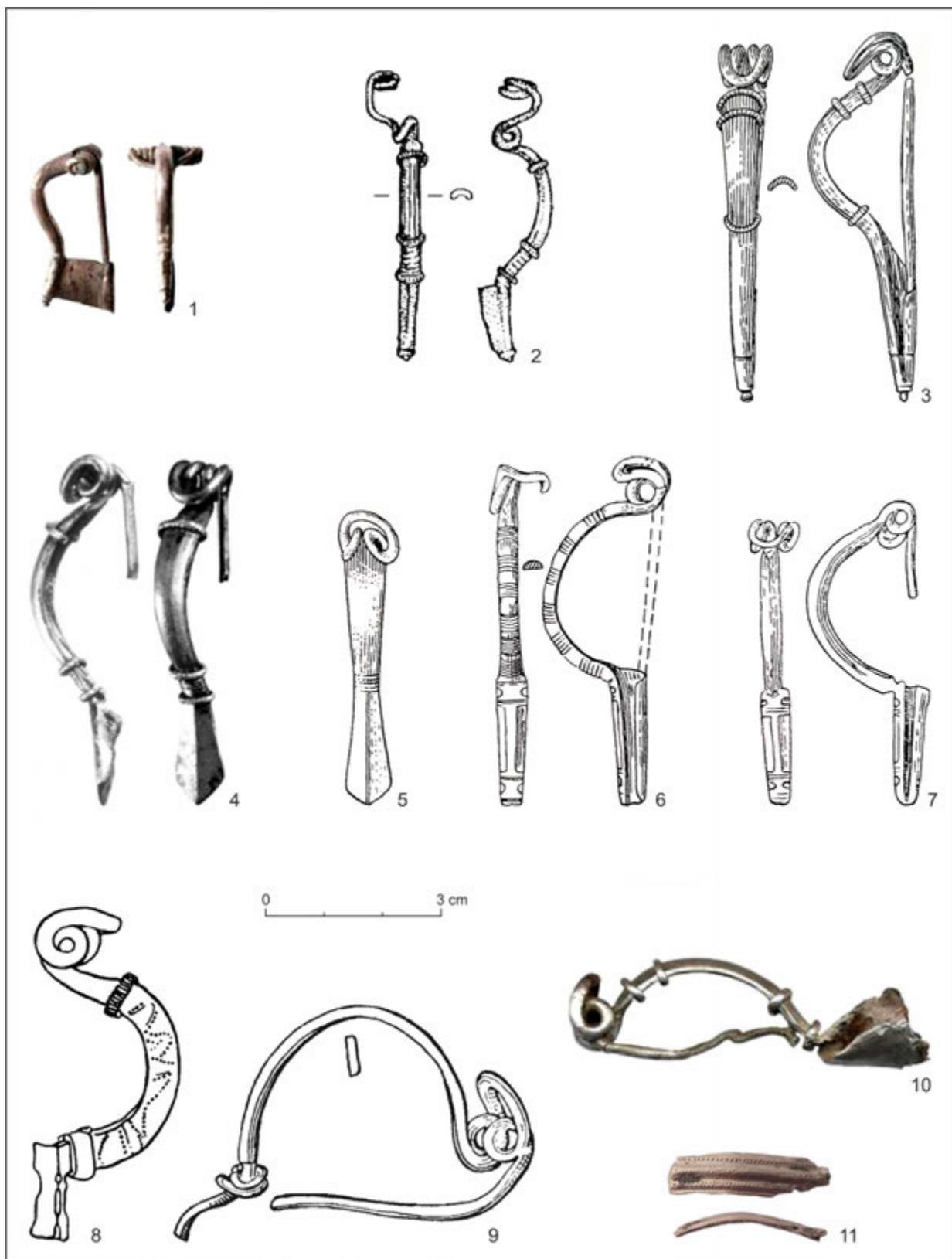
SPONY

Spony predstavujú najpočetnejšiu skupinu strieborných predmetov pochádzajúcich z kvádskych sídlisk. Chronologicky najstaršie exempláre strieborných spôn nájdených na germánskych sídliskách predstavujú trúbkovité spony. Ide o exempláre z lokalít Čataj (trúbkovitá spona A 77, podľa rozdelenia R. Ivána patriaca k typu VIIa a spona typu A 101) a Radimov (typ A 77, patriaca k Ivánovmu typu IIIa; Iván 2015, 83). Sídliskovým nálezom je pravdepodobne tiež spona typu A 101 zo Sekúla (Iván 2015, 88). Spomenutý autor predpokladá chronologické rozšírenie typu IIIa od ranoflaviovského obdobia po záver 1. stor. (Iván 2015, 78). Typ VIIa patrí k najmladším variantom trúbkovitých spôn, ktoré môžeme datovať do 2. polovice 2. stor., prípadne až po začiatok 3. stor. (Iván 2015, 82). Spony typu A 101 dátuje R. Iván do obdobia od konca 1. po 1. polovicu 2. stor. (Iván 2015, 89, 90).

Do chronologických stupňov B2 a B2/C1, resp. sídliskového horizontu II, ktorý definoval V. Varsik (2011, 184–189), môžeme zaradiť niekoľko nálezov spôn, ktoré sú vyhotovené zo železa alebo bronzu a sú zdobené striebornou fóliou alebo drôtikmi. Zo zberových nálezov zo sídliska v Hamuliakove pochádza bronzová spona 12. série Almgrenovej V. skupiny, na ktorej boli zistené zvyšky strieborného obloženia (obr. 1: 1; k datovaniu pozri Godłowski 1977, 23; Iván/Ölvecky 2015, 307, obr. 8: 5; Liana 1970, 444). Z lokalít Radimov a Stupava-Máš poznáme spony typu A 43, ktoré rovnako nesú stopy zdobenia striebrom (obr. 1: 2, 3; Elschek/Groh/Kolníková 2015, 107, obr. 30: 5; Rajtár 2018, 58–64, 67, obr. 4: 3a, b). Stopy strieborného zdobenia sa nachádzajú aj na niektorých sponách 8. série Almgrenovej V. skupiny. Z priestoru juhozápadného Slovenska ide napr. o nález spony typu A 121 z Borského sv. Mikuláša (obr. 1: 4; Iván 2017, 292, obr. 1: 1). R. Iván ju zaradil k svojmu typu Ia, ktorý predstavuje typologicky najstarší variant týchto spínadiel a dátuje ho do stupňa B2 (Iván 2017, 293, 310).

Medzi zberovými nálezmi zo sídliska v Kvetoslavove sa nachádza strieborná samostrelová spona s vysokým zachycovačom Almgrenovej VII. skupiny (obr. 2: 1; Sabov 2021a, 182, obr. 2: 7; 2021b, 350, obr. 6: 10). Typologicky ju môžeme priradiť k variantu A VII 2, 30 podľa rozdelenia L. Schulteho, ktorý patrí do stupňa C1 (Godłowski 1992, 36, 42; Schulte 2011, 128–131, obr. 87). Celá spona je vyrobená zo striebra, len oska je pravdepodobne medená.

Z výskumu sídliska v Bratislave-Trnávke, v polohe Zadné, je známa strieborná spona s hrotitou nôžkou Almgrenovej VI. skupiny (obr. 2: 2; Varsik 2011, 188, obr. 59: 11). Typologicky ju môžeme zaradiť do podskupiny Almgren VI, 2a podľa rozdelenia navrhnutého V. Varsikom (2017, 321, 322). K podskupine Amlgren VI, 2a patrí aj starší nález striebornej spôny z Devínskej Novej Vsi (obr. 2: 3; Kolník 1964b, 422, obr. 6: 3; Ondrouch 1938, 82, obr. 1: 9; tab. XII: 5). Strieborná spona rovnakej podskupiny zdobená perlovcom je spomínaná aj medzi zberovými nálezmi zo sídliska v Hamuliakove (Iván/Ölvecky 2015, 308). Spony tohto typu sa v kvádskom prostredí začínajú objavovať už v náplni stupňa C1, pričom ich maximálny rozmach spadá do stupňa C2, resp. do obdobia od 2. polovice 3. stor. po začiatok 4. stor. a doznievajú v priebehu prvej polovice 4. stor., kedy ich nahradzajú spony s obdĺžnikovou nôžkou (Varsik 2017, 334).

Obr. 2. Strieborné spony z juhozápadného Slovenska. 1 – Kvetoslavov; 2 – Bratislava-Trnávka; 3 – Devínska Nová Ves; 4 – Cífer-Páč; 5 – Patince; 6 – Šaľa; 7 – Selce; 8 – Vinosady-Malé Tŕnie; 9 – Selce; 10 – Beladice; 11 – Gbely (podľa Eisner 1933; Kolník 1964b; Ruttikay a kol. 2013; Sabov 2021a; Varsik 2011; Varsik/Kolník 2021; 11: nepublikované). Všetko striebro. Zostavené autorom.

Obr. 3. Strieborné spony z juhozápadného Slovenska. 1 – Voderady; 2 – okolie Chtelnice; 3, 4 – Kšinná; 5 – Selce (podľa Eisner 1938; Sabov 2020a; 2: nepublikované). Všetko striebro. Zostavené autorom.

Spona Almgrenovej VI. skupiny s klinovitou nôžkou bola objavená pri výskume germánskeho dvorca v Cíferi-Páci (obr. 2: 4; *Varsik/Kolník 2013, 76, 77, obr. 8: 11; 2021, 157, obr. 124: 7*). Z Patiniec pochádza starší nález tvarovo podobnej jednoduchej striebornej spony VI. skupiny s klinovitou nôžkou (obr. 2: 5; *Kolník 1964b, 422, tab. 1: 27*; tu tiež staršia literatúra k nálezu).

Strieborná spona s obdlžníkovou nôžkou je uvádzaná medzi nálezmami zo staršieho výskumu v Šali (obr. 2: 6; *Kolník 1964b, 422, obr. 6: 10; Liptáková 1963, 335*). Môžeme ju zaradiť do podskupiny Almgren VI, 2b podľa rozdelenia V. Varsika (2017). K rovnakému typu môžeme priradiť dnes už stratenú striebornú sponu z predvojnového výskumu z Netopierej jaskyne na hrádku v Selciach (obr. 2: 7; *Kolník 1964b, 422, obr. 6: 8; Ondrouch 1935, 537, obr. 2: 2*) a snáď aj nález z konca 19. stor. z Vinosadov-Malého Tŕnia (obr. 2: 8; v minulosti Trlinok; *Eisner 1933, 220, obr. 20: 4; Kolník 1964b, 422, obr. 6: 4*). Z Netopierej jaskyne na hrádku v Selciach pochádza aj ďalší fragment strieborného derivátu spony s podviasanou nôžkou s puncovanou výzdobou (obr. 2: 9; *Bárta/Mácelová/Pieta 1987, 29, obr. 2: 2*) a fragment strieborného náramku (pozri nižšie).

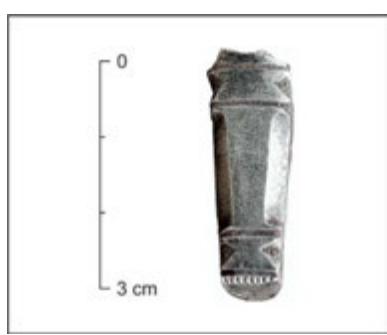
Medzi nálezmami zo záchranného výskumu v Beladiciach-Pustý Chotár, v polohe Dolina, sa našla strieborná spona Almgrenovej VI. skupiny s poškodenou (?) nôžkou, ktorá neumožňuje jej bližšie typologické zaradenie (obr. 2: 10; *Ruttkay a kol. 2013, 217, obr. 147: 4*). K rovnakej Almgrenovej skupine patrí aj novší nález fragmentu lúčika striebornej spony z Gbelov (obr. 2: 11). Je plasticky členený na tri rebrá a zdobený puncovaním.

Poškodená strieborná spona s dvojšpirálovým vinutím, ktorá bola objavená pri geologickom prieskume výmoľa vo Voderadoch (obr. 3: 1a, b), patrí na Slovensku k zriedkavejším nálejom. Typologicky ju môžeme priradiť pravdepodobne tiež k sponám Almgrenovej VI. skupiny, avšak nedá sa vylúčiť ani možnosť, že ide o fragment honosnej spony podobnej sponám typu Stráže alebo spony Almgrenovej VII. skupiny (*Sabov 2020a, 374–376, obr. 10; 11: 4*). Takmer identický, nepublikovaný fragment striebornej spony sa našiel v sídliskovej vrstve pri výskume na hrade Devín (ústna informácia K. Harmadyová).

Spona s dvojšpirálovým vinutím a klinovitou nôžkou s kapsovým zachycovačom sa našla v okolí Chtelnice (obr. 3: 2).³ Vzhľadom na skutočnosť, že ide o detektorový nález, presný náleزوvery kontext nie je známy. Pravdepodobne však ide o stratový nález, aké sú z oblasti Malých Karpát známe (*Sabov 2020b*). Spona nemá rytú výzdobu a špirály vinutia sú vyhotovené z hladkého drôtu. Zdobenie pozostáva z ozdobných gombíkov na konci osiek vinutia a na ozdobnom gombíku v prednej časti lúčika. Špirály vinutia sú spojené tordovaným drôtikom v tvare osmičky alebo písmena S, ktorý imituje perlovec a je omotaný okolo ozdobných gombíkov na konci osiek. Rovnáký drôtik je omotaný okolo dolnej časti ozdobného gombíka v prednej časti spony. Gombík v prednej časti je umiestnený na predĺženej časti lúčika, pričom medzi špirálami vinutia a ozdobným gombíkom vznikol väčší priestor. To naznačuje skutočnosť, že spona mala pôvodne záhlavnú doštičku.

Zaujímavý je nález zachycovača a nôžky striebornej cibuľkovitej spony z Gbelov (obr. 4). Výzdoba je metopovito členená na nerovnaké tri polia, nôžka je ukončená imitáciou perloveca. Dve menšie polia majú na hranách skosenie v tvare písmena V, ktoré vytvára motív presýpacích hodín; stredové dlhšie pole má rovnako skosené hrany. Typologicky pravdepodobne patrí k Pröttelovmu typu 1 alebo 2, ktorý môžeme datovať do obdobia od konca 3. po polovicu 4. stor. (*Pröttel 1988, 349–357*).

Dlhšie známy je starší nález dvoch strieborných, čiastočne polzátených a bohatu zdobených spôn s postranne vykrojenou klinovitou nôžkou z Kšinnej (obr. 3: 3, 4; *Kolník 1964b, 422, tab. 1: 30*) a takmer identickej spony z Netopierskej jaskyne z Banskej Bystrice-Selieci, ktorá bola nájdená spolu s vyššie uvedenou sponou podskupiny Almgren VII, 2b (obr. 3: 5; *Kolník 1964b, 422, obr. 6: 7; Ondrouch 1935, 537–539, obr. 2: 3*). T. Kolník ich považuje za najmladší vývojový stupeň jednodielnych spôn s klinovitou nôžkou Almgrenovej VI skupiny a hoci sú tieto spony v literatúre datované na začiatok 5. stor., považuje toto datovanie za neskoré (*Eisner 1938, 252; Kolník 1964b, 422; Lamiová-Schmiedlová 1961, 23*).

Obr. 4. Gbely. Fragment striebornej cibuľkovitej spony. Nepublikované.

³ Za poskytnutie informácií a fotografií ďakujeme I. Bazovskému.

V Nitre-Párovských Hájoch sa medzi nálezmi zo stupňov C2 a C3 nachádza strieborná ihla, pravdepodobne zo spony, ktorú však nie je možné typologicky bližšie určiť (*Pieta/Ruttkay 1997, 164, obr. 3: 10*). Medzi nálezmi z opevnenej výsinnej polohy Bojná II je tiež uvádzaný typologicky bližšie neurčený polotovar striebornej spony, avšak pravdepodobne už súvisí s osídlením v dobe stáhovania národov (*Pieta 2006, 175, 179*).

Najbližšie analógie k väčšine strieborných spínadiel zo sídliskových nálezov predstavujú spony z kniežacích hrobov v Krakovanoch-Strážach. Spony z Bratislavky z Devínskej Novej Vsi (obr. 2: 2, 3) sú veľmi podobné dvom sponám podskupiny Almgren VI, 2a z hrobu I (*Krupa/Klčo 2015, 94, A-262, A-263*). Lúčik a nôžka spony z Cífera-Pácu (obr. 2: 4) je tektonikou i výzdobou takmer identická so sponami s trapezoidnou nôžkou z hrobu I (*Krupa/Klčo 2015, 92, 93, A-259, A-260, A-261*) a líšia sa iba vo vinutí. Rovnako sa na spony z hrobov I a II členením lúčika ponáša spona z Beladíc (obr. 2: 10).

K výzdobe fragmentu lúčika spony z Gbelov (obr. 2: 11) zatiaľ zo Slovenska nie je známa žiadna analógia. Plastické členenie lúčika na tri rebrá sa najbližšie ponáša na bohatú výzdobu zlatej spony z hrobu I v Krakovanoch-Strážach (*Krupa/Klčo 2015, 92, A-258*).

K spone Almgrenovej VII. skupiny z Kvetoslavova (obr. 2: 1) predstavujú geograficky najbližšiu paralelu dve strieborné spony rovnakej skupiny z hrobu II opäť z Krakovian-Stráží (*Krupa/Klčo 2015, 136, A-804, A-805*). Oproti spone z Kvetoslavova sú však honosnejšie a viac zdobené, tektonika a výzdoba nôžky kvetoslavovskej spony je skôr podobná jednoduchšiemu štýlu spony s hrotitou nôžkou z hrobu I (*Krupa/Klčo 2015, 94, A-263*).

K spone z Patiniec (obr. 2: 5) sú najbližšou analógiou dve spony z pohrebiska v Očkove (jedna bronzová a jedna strieborná – *Kolník 1956, 243, 244, 262, obr. 4: 14; 9: 1*) a spona z hrobu 188 z pohrebiska Kostelec na Hané na Morave pri Olomouci (*Zeman 1961, 199, 200, obr. 40: a, b*).

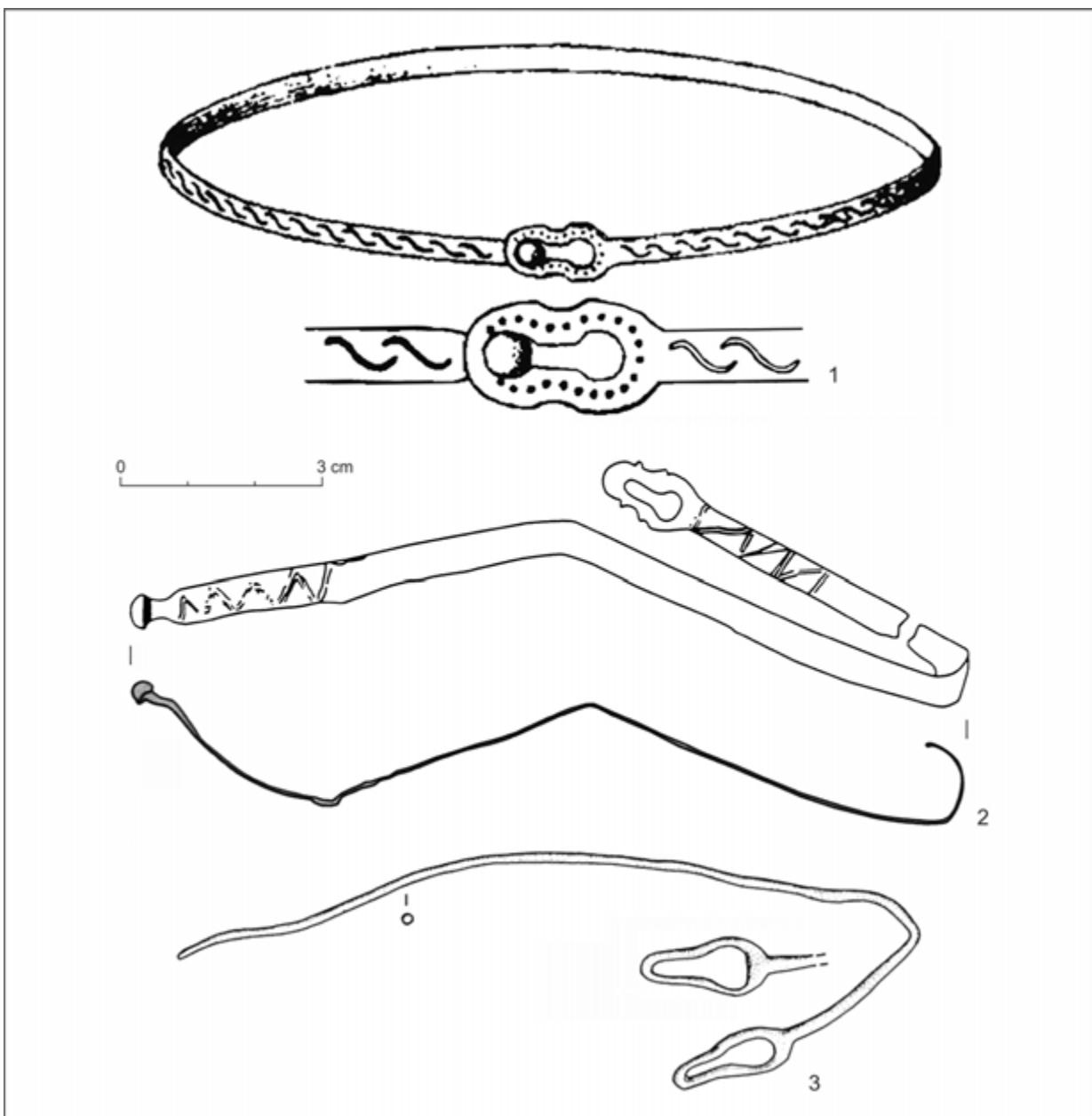
Spony podskupiny Almgren VI, 2b zo Šale, Netopierej jaskyne v Selciach a pravdepodobne aj z Vinogradov-Malého Trnína (obr. 2: 6–9), nemajú analógie medzi nálezmi z kniežacích hrobov. Spony tohto typu môžeme datovať do stupňov C2–D1 (*Mączyńska 2009, 82–84*).

Spona s dvojšpirálovým vinutím z Voderád (obr. 3: 1a, b) má rovnako najbližšie analógiu v nálezoch z Krakovian-Stráží, avšak podobné spony sa našli aj na iných európskych lokalitách (*Sabov 2020a, 375, 376*; tu tiež ďalšia literatúra). Nález z okolia Chtelnice s chýbajúcou záhlavnou doštičkou (obr. 3: 2a–c) sa klinovitou nôžkou najviac ponáša na spony s klinovitou nôžkou a ozdobným gombíkom v prednej časti z hrobu I z Krakovian-Stráží, ktoré však majú iba jednošpirálové vinutie (*Krupa/Klčo 2015, 92–94, A-259, A-260, A-261*). Dvojšpirálové vinutie a pôvodne asi aj záhlavnú doštičku má však bohatu zdobená zlatá spona z rovnakého hrobu, rovnako s klinovitou nôžkou a ozdobným gombíkom v prednej časti lúčika (*Krupa/Klčo 2015, 92, A-258*). Záhlavnú doštičku pravdepodobne tiež mala aj ďalšia spona s dvojšpirálovým vinutím, klinovitou nôžkou a ozdobným gombíkom na lúčiku z tzv. Fleissigovej zbierky, ktorá asi tiež pochádza zo Stráží (*Kolník 1964b, 430, obr. 13*). Strieborná spona s dvojšpirálovým vinutím a záhlavnou doštičkou, ale širokým lúčikom a lichobežníkovou nôžkou, sa našla aj v porušenej vrstve pohrebiska v Očkove (*Kolník 1964b, 420, obr. 5: 1*).

NÁKRČNÍKY

Z oblasti juhozápadného Slovenska sú známe tri nálezy strieborných nákrčníkov z kvádskych sídlisk. V inventári sídliskovej jamy preskúmanej v Červeníku sa našiel zdobený strieborný plechový nákrčník s hruškovitým uzáverom (obr. 5: 1; *Kolník 1964a*). Takmer rovnaký nákrčník sa našiel v zásobnej jame počas výskumu sídliska v Chotíne (obr. 5: 2; *Hečková/Repka 2019, 109, 110, obr. 4*). Jednoduchší strieborný nákrčník, rovnako však s hruškovitým uzáverom, sa našiel v Šarovciach (obr. 5: 3; *Beljak 2010, 38, 54, obr. 9: 4*).

Všetky tri strieborné nákrčníky z kvádskych sídlisk môžeme priradiť k typu Kossinna II (*Kossinna 1905, 399, 400*), resp. typu Beckmann IIIa (*Beckmann 1981, 16*). Nákrčníky tohto typu sú známe z ďalších troch sídliskových lokalít na území Slovenska. Okrem nálezu z Bratislavky, ktorý je zo zlata (naposledy *Kolník/Varsík 2012, 251, obr. 407*; nálezový kontext tohto exempláru však nie je presne známy, môže ísť aj o hrobový nález), sú ostatné dva vyrobené z bronzu (*Trenčín-Pollakova tehelná – Kellová 2020, 153, tab. 2: M9; Nešporová 1980, 81, obr. 10; Šaštín-Stráže – Zachar/Turčan 2016, 213–215, obr. 1: 17*). Nákrčníky uvedeného typu sú rozšírené aj na území dnešných Čiech, Poľska, Nemecka a poznáme ich aj zo sarmat-ského prostredia (k rozšíreniu pozri *Andrzejowski 2017, 37–40, obr. 5; Beckmann 1981, 16; Droberjar 2007, 95, obr. 3*) a môžeme ich datovať predovšetkým do stupňa C2 (*Beljak 2010, 38; Varsík 2011, 196*; nákrčník zo Šaroviec je možno mladší a uvažuje sa aj o jeho datovaní na koniec stupňa C2, prípadne až do stupňa C3).

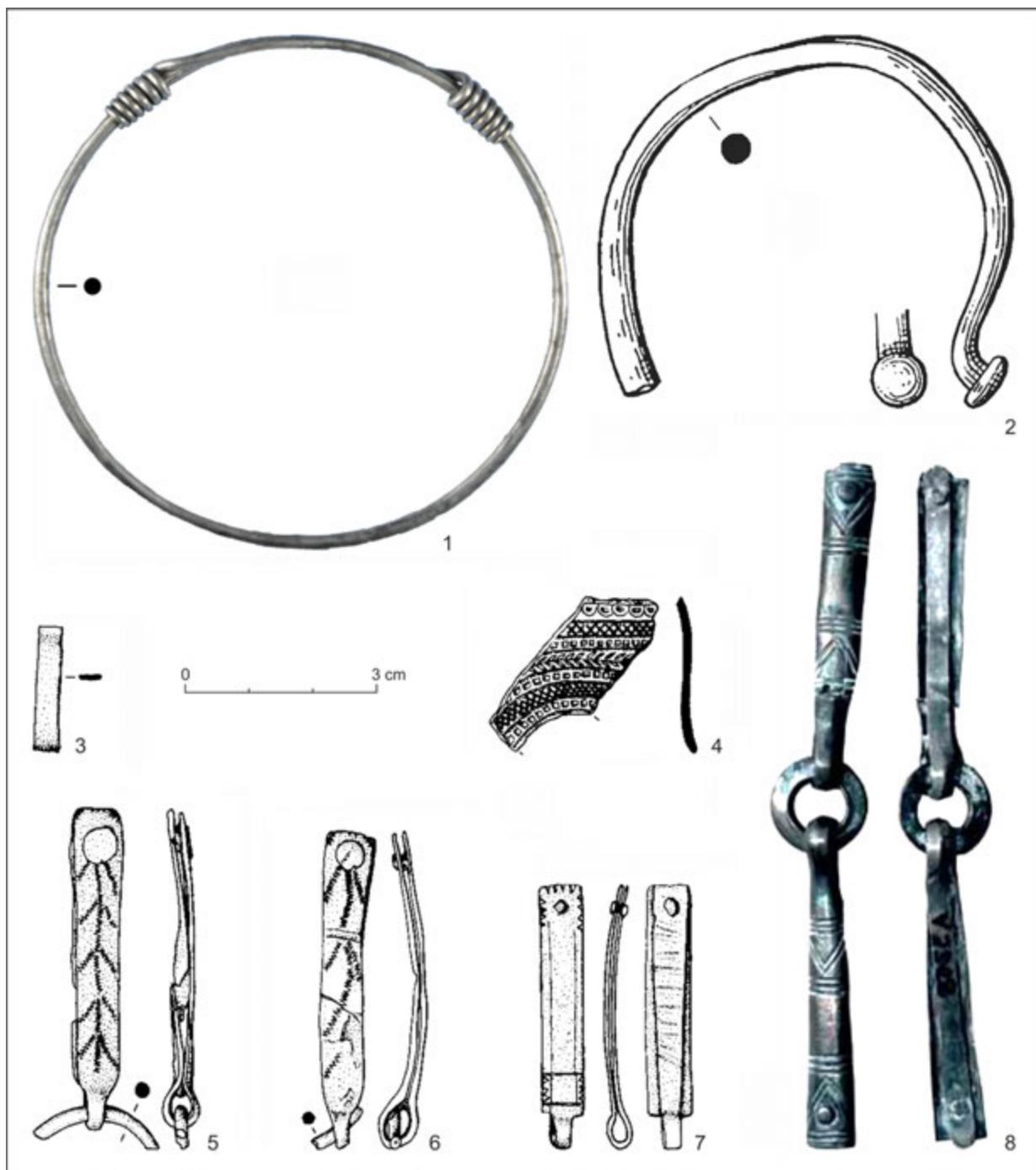
Obr. 5. Strieborné nákrčníky z juhozápadného Slovenska. 1 – Červeník; 2 – Chotín; 3 – Šarovce (podľa Beljak 2010; Hečková/Repka 2019; Kolník 1964a). Všetko striebro. Zostavené autorom.

Na dôležitosť výskytu nákrčníkov v sídliskových jamách na germánskych sídliskach už v minulosti upozornili R. Knápek a O. Šedo, pričom zdôraznili, že nejde o kategóriu predmetov, ktoré by sa na sídliskach náhodou stratili, ale môže ísť o zámerné uloženie zo zatiaľ neznámeho dôvodu (Knápek/Šedo 2015, 358).

NÁRAMKY

Z výskumu kvádskeho sídliska v Kvetoslavove pochádza nezdobený strieborný drôtený náramok, resp. náramenica s posuvným uzáverom (obr. 6: 1). Tá bola nájdená v objekte 20, ktorý môžeme interpretovať ako sídliskovú jamu bez bližšieho určenia funkcie a okrem náramku obsahoval iba jeden drobný črep germánskej v ruke formovanej keramiky a dva fragmenty panónskej sivej drsnnej keramiky, resp. keramiky tehlovej farby.

Náramenicu môžeme priradiť k typu Riha 3.26.3, ktorý sa vyskytuje prevažne v bronzovom, ale aj striebornom vyhotovení (Riha 1990, 62, tab. 23: 601–610; 66: 2795; 67: 2816; 72: 20904; 74: 2926). V mladšej

Obr. 6. Náramky a opaskové kovania. 1 – Kvetoslavov; 2 – Selce; 3–7 – Cífer-Páč; 8 – Trenčín (podľa Bárta/Mácelová/Pieta 1987; Kellová 2020; Varsik/Kolník 2021; 1: nepublikované). Všetko striebro. Zostavené autorom.

dobe rímskej je rozšírený hlavne v oblasti Porýnia a Podunajska, pričom chronologicky ho E. Rihová datuje hlavne do 1. polovice 4. stor., ale s pretrvávaním aj do jeho 2. polovice (Riha 1990, 62). Železny náramok tohto typu sa našiel v hrobe 5a na žiarovom pohrebisku v Sekuliach, ktorý je datovaný do stupňa B2/C1 (Iván a ī. 2013, 279, obr. 6: 4; 9: I–III). Dva bronzové náramky tohto typu sa našli aj v hroboch 203 a 388 na pohrebisku v Kostelci na Hané na Morave (Zeman 1961, 252, 253, obr. 46: Ac; 72: Ca). Hrob 203 obsahoval dve bronzové spony typu A 198, ktoré môžeme datovať do 2. polovice 3. stor., resp. až na jeho koniec (Zeman 1961, 207, 208). Rovnaký náramok sa našiel aj na lokalite Veľký Kolačín-Markovica, ide však o detektorový nález bez kontextu a bližšieho datovania (Pieta 2008, 460, obr. 2: 5).

V Netopierej jaskyni v Selciach sa pri sondáži našiel fragment strieborného náramku z masívnej tyčinky s gombíkovitým ukončením (obr. 6: 2; Bárta/Mácelová/Pieta 1987, 29, obr. 2: 1).

OPASKOVÉ KOVANIA

Pri výskume dvorca v Cíferi-Páci boli v zemnici 289 objavené tri podlhovasté strieborné kovania s očkami, ktoré V. Varsík datuje do stupňov C1b až C2, resp. od poslednej tretiny 3. po začiatok 4. stor. (obr. 6: 5, 6; Varsík/Kolník 2021, 162, 163, obr. 130: 5–7; 132: 1–3). Z rovnakej lokality pochádza tiež drobný, fažko určiteľný strieborný fragment zo zemnice 67 (obr. 6: 3; Varsík/Kolník 2021, 163, obr. 130: 8) a ďalšie podlhovasté opaskové kovanie zo sídliskovej vrstvy pri tkáčskej dielni 58, ktoré sú datované do mladšej fázy dvorca na koniec 4. stor. (obr. 6: 7; Varsík/Kolník 2021, 163, obr. 130: 7).

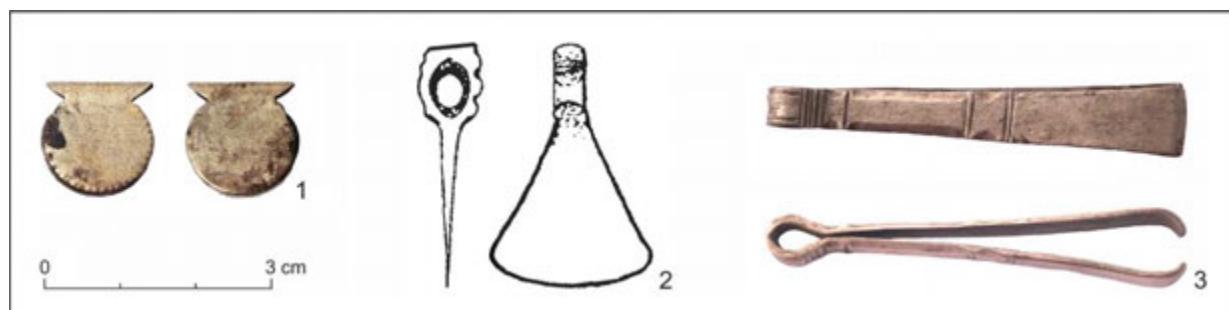
Strieborné kovanie sa nachádza aj medzi nálezmi z Trenčína, ktorý J. Kellová datuje do 3. stor. (obr. 6: 8; Pollakova tehelňa, Kellová 2020, 146, 147, tab. 1: M1). Toto kovanie sa však od kovania z Cífera-Pácu tvarovo líši, tvoria ho dve lichobežníkové ramená, ktoré sú v strede spojené očkom. Prikláňame sa však k názoru, že pri kovaní z Trenčína ide o rozdeľovač uzdy a nie súčasť opasku (Varsík/Kolník 2021, 162).

K súčasťiam opasku snáď patrí aj fragment strieborného kovania s puncovanou výzdobou zo sídliskovej vrstvy pri budove II v Cíferi-Páci, ktoré bolo pôvodne pozlátené (obr. 6: 4; Varsík/Kolník 2021, 163–165, obr. 130: 11; 133). Kovanie nesie stopy po strihaní alebo sekanií, čo môže nasvedčovať tomu, že išlo o predmet určený na recykláciu a pravdepodobne ide o výrobok neskororímskej provinčnej dielne (Varsík/Kolník 2021, 165).

Strieborné, bohatu zdobené opaskové kovania s očkami, ktoré ponúkajú blízku analógiu k nálezom z Cífera-Pácu, sa nachádzajú aj v inventári bohatého hrobu II z Krakovian-Stráži (Krupa/Klčo 2015, 138–140, A-807, A-808, A-809, A-810a, A-810b, A-811; pre rekonštrukciu opasku pozri Przybyła 2005, 115, obr. 9). Podobné opaskové kovania poznáme aj z iných kovov, prevažne z bronzu alebo zo železa (pre ďalšie analógie pozri Varsík/Kolník 2021, 162).

PRÍVESKY

Z povrchového zberu v rámci výskumu kvádskeho sídliska v Kvetoslavove pochádza nález dutého kapslovitého strieborného prívesku (obr. 7: 1). Prívesok je vytvorený zo strieborného pliešku, ktorý je zohnutý tak, že v hornej časti vytvoril priestor na zavesenie. Bočná strana medzi prednou a zadnou

Obr. 7. Strieborné predmety z juhozápadného Slovenska. 1 – Kvetoslavov; 2 – Zohor; 3 – Gbely. Všetko striebro. Nepublikované.

stranou je tvorená jednoduchým nezdobeným pásikom. Pohľadová strana prívesku je zdobená vrypmi po okraji okrúhlej časti a závesná časť je zdobená trojicami rytých línií.

Medzi záveskami z kostrového hrobu v Čáčove sa nachádza takmer identický prívesok, vyrobený z bronzu so stopami postriebrenia (Ondrouch 1957, 56, tab. 13: 6; Pieta 2002, 344, 349, obr. 1: 2). Dva bron佐vé kruhové kapslovité prívesky, poškodené žiarom, sa našli v hrobe 40 na pohrebisku v Sekuliach (Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 250, obr. 9: 14, 15) a ďalšie sa našli v rozrušených hroboch na pohrebisku vo Velkých Hostěrádkách (Peškař/Ludikovský 1978, 21, 22, obr. 14: 5; tab. 3: 4). Všetky uvedené prívesky patria podľa triedenia I. Beckmanna do skupiny I, ktoré sú rozšírené v Škandinávii, severnom Nemecku Pobaltí

a v Poľsku, s koncentráciou najmä v prostredí przeworskej a wielbarskej kultúry (*Beckmann 1973, 13, 14*). Inventár z čáčovského hrobu je datovaný do stupňa B2/C1 a rovnako datovaný je aj ženský hrob 40 zo Sekúl (*Iván/Ölvecky/Rajtár 2019, 253; Tejral 1999, 167, 168*).

Strieborný sekerovitý prívesok pochádza zo Zohora z objektu 32 (obr. 7: 2; *Elschek 1997, 41, obr. 18: 5; 2008, 267, obr. 1: 4*). Uvedený objekt môžeme interpretovať ako zemnicu so šesť kolovou konštrukciou, ktorá je datovaná do 2. tretiny 3. stor. Strieborné sekerovité závesky poznáme rovnako zo sídlisk (*Loučany, okr. Olomouc; Přidal/Jilek/Faltýnek 2022, 202, obr. 4*) a z pohrebísk (*Kotolná pri Dunaji, hrob 63 – Kolník 1980, 120, tab. 115: 63/e; Plotiště nad Labem, hrob 471 – Rybová 1979, 366, obr. 60: 14*). V bohatom ženskom hrobe v Haßlebene bola objavená sada so štyrmi striebornými a piatimi zlatými sekerovitými záveskami (*Schultz 1933, 6, tab. 5: 15–21*).

TOALETNÉ POTREBY

Z povrchového zberu na sídlisku v Gbeloch pochádza nález zdobenej striebornej páskovej pinzety (obr. 7: 3). Rytá výzdoba pozostáva z metopovitého členenia ramien, pričom v hornej časti sú okraje hrany skosené a vytvárajú tak jemnú profiláciu. Očko je oddelené od ramien troma rytými líniemi a je jemne profilované.

Pinzetu je možné priradiť k variantu G, podľa rozdelenia E. Rihovej, ktorá sa však vyskytuje počas celej doby rímskej a takmer na celom území ríše (*Riha 1986, 37, tab. 13: 105–111*). Pinzety tohto typu sa vyskytujú prevažne v jednoduchom bronzovom vyhotovení a nezdobené, pričom v barbariku sa objavujú častejšie v mladšej dobe rímskej, hlavne vo funerálnom kontexte (*Varsik 2011, 121; tu tiež konkrétnie analógie*). Na kvádskych sídliskách ide pomerne o menej frekventovaný nález. Pinzety sa našli pri povrchovej prospekcii v Zohore (*Elschek 1997, 41, obr. 16: 4*), pri výskume na halštatskom hradisku Molpír v Smoleniciach (nestratifikované nálezy dvoch pinziert – *Dušek M./Dušek S. 1995, 18, 46, 71, tab. 24: 9; 101: 19*; hradisko bolo osídlené aj v dobe laténskej a v dobe rímskej) a nepublikované nálezy pochádzajú z Hrnčiaroviec nad Parnou a z Kvetoslavova (uložené v Západoslovenskom múzeu v Trnave; k sídlisku v Hrnčiarovciach nad Parnou pozri *Sabov 2019*). Jedna z pinziert z Molpíra v Smoleniciach nesie podobnú výzdobu ako strieborná pinzeta z Gbelov: ramená sú delené na metopy so skosenými hranami, uško je od ramien oddelené troma rytými líniemi a je mierne profilované (*Dušek M./Dušek S. 1995, tab. 101: 19*). Okrem toho výzdoba pinzety z Gbelov pripomína výzdobu zachycovača cibuľkovitej spony z rovnakej lokality (obr. 4; pozri vyššie).

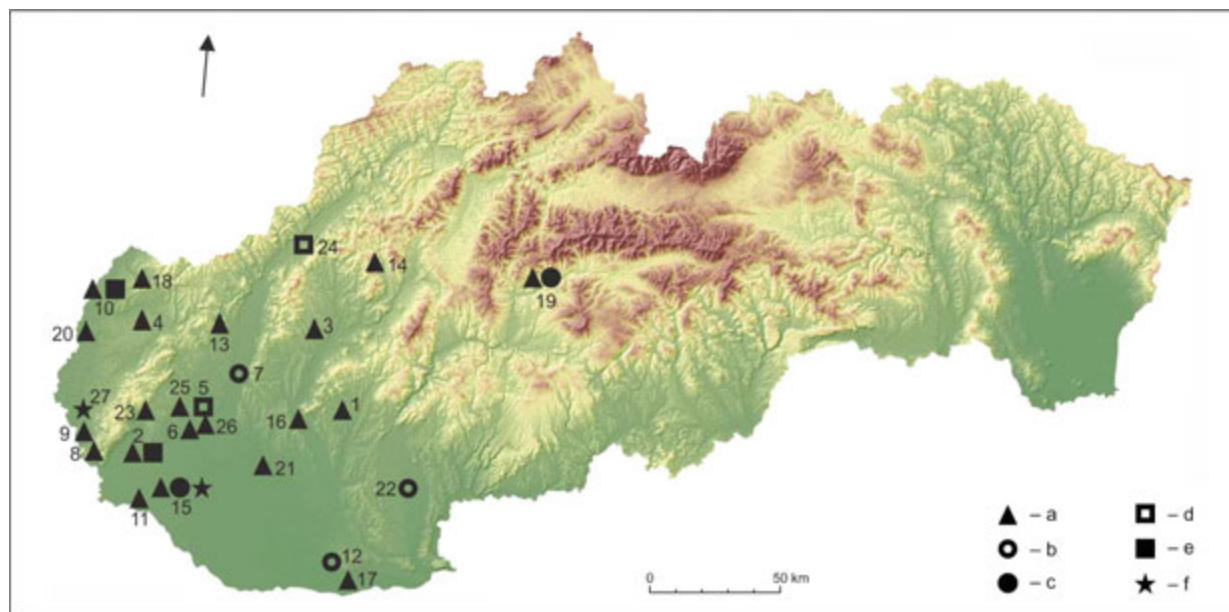
V objekte 44 v Bratislave-Trnávke sa našiel drobný fragment rímskeho strieborného zrkadla (*Varsik 2011, 121, 257*). Importované zrkadlá sa na germánskych sídliskách nachádzajú zriedkavo (z rovnakého sídliska pochádza fragment bronzového zrkadla z objektu 33/34/53; *Varsik 2011, 121, obr. 60: 7; tu tiež analógie*).

VYHODNOTENIE

Väčšinu zo súboru strieborných predmetov z kvádskych sídlisk tvoria spony. Geograficky sú strieborné predmety rozšírené na celom území juhozápadného Slovenska, ktoré sa spája s kvádskym osídlením (obr. 8; tabela 1). Výnimku tvoria nálezy z Netopierej jaskyne zo Seliča a predstavujú výskyt na periférnej oblasti kvádskeho osídlenia.

Chronologicky najstaršie sa javia strieborné trúbkovité spony typu A 77 a o niečo mladšie A 101, pričom ich môžeme datovať do rozpätia od 1. stor. po 1. polovicu 2. stor., resp. do sídliskového horizontu I podľa rozdelenia V. Varsika, ktorý pokrýva chronologický stupeň B1 a včasné fázu stupňa B2 (*Varsik 2011, 181, 182*). Výskyt uvedených typov spínadiel vyrobených zo striebra v stredodunajskej oblasti dával do súvisu s prítomnosťou germánskych elít už R. Iván, pričom v tomto súvise zdôrazňuje tiež prítomnosť bohatých hrobov tzv. lübsowského typu (na území Slovenska Zohor; *Iván 2015a alebo b, 84*).

Do nasledujúceho chronologického stupňa B2/C1, resp. do sídliskového horizontu II (*Varsik 2011, 184–189*) môžeme datovať kapslovitý závesok z Kvetoslavova (obr. 7: 1). Ide o predmet cudzej prove- niencie. Vyššia koncentrácia cudzích (wielbarských) strieborných predmetov v stupňoch B2b a B2/C1 bola zistená napríklad na pohrebisku v Jevíčku na Morave, kde E. Droberjar uvažuje o tom, že ide o importy alebo prítomnosť skupín obyvateľstva zo severu, ktoré sa sem dostali práve v pohnutých dobách okolo markomanských vojen (*Droberjar 2014, 142, 143*). Na kontakty medzi germánskymi elitami na

Obr. 8. Rozšírenie strieborných predmetov na juhozápadnom Slovensku. 1 – Beladice; 2 – Bratislava-Trnávka; 3 – Bojná; 4 – Borský sv. Mikuláš; 5 – Cífer-Páč; 6 – Čataj; 7 – Červeník; 8 – Devín-hrad; 9 – Devínska Nová Ves; 10 – Gbely; 11 – Hamuliakovo; 12 – Chotín; 13 – Chtelnica, okolie; 14 – Kšinná; 15 – Kvetoslavov; 16 – Nitra-Párovské Háje; 17 – Patince; 18 – Radimov; 19 – Selce; 20 – Sekule; 21 – Šaľa; 22 – Šarovce; 23 – Stupava-Máš; 24 – Trenčín; 25 – Vinosady-Malé Trnávky; 26 – Voderady; 27 – Zohor. Legenda: a – spona; b – nákrčník; c – náramok; d – opaskové kovania; e – toaletné potreby; f – prívesok. Číslovanie lokalít je totožné s katalógom v tabelle 1.

kvádskom území v dobe markomanských vojen môže tiež poukazovať zlatý nákrčník z Hurbanova sarmatskej proveniencie, zlaté závesky (Abrahám, Očkov, Zohor, Stupava, Hamuliakovo) a pozlátené spony typu A 129 z przeworského kultúrneho okruhu nájdené v Dojči, Hurbanove a Radimove (Rajtár 2013, 137–139, 142–144, obr. 4; 6). K rovnakým cudzím vplyvom môžeme zaradiť tiež výskyt spón vyhotovených zo železa alebo bronzu, ktoré sú zdobené striebornou fóliou alebo drôtikmi. Zo sídliskových kontextov poznáme z juhozápadného Slovenska takéto spony napr. z Hamuliakova (obr. 1: 1), spony typu A 43 z Radimova (obr. 1: 2), Stupavy-Mástu (obr. 1: 3) a sponu typu A 121 z Borského sv. Mikuláša (obr. 1: 4).

K väčšiemu rozmachu výskytu strieborných predmetov na kvádskych sídliskách dochádza až v období po markomanských vojnách, v mladšej dobe rímskej. Kým do stupňa C1, resp. sídliskového horizontu III (k definícii horizontu pozri Varsik 2011, 189–194) môžeme spoľahlivo zaradiť iba zberový nález spón Almgrenovej VII. skupiny z Kvetoslavova (obr. 2: 1), do rozpätia nasledujúcich stupňov C2 a C3 (prípadne až D1, sídliskové horizonty IV–VI; Varsik 2011, 194–208) môžeme datovať väčšiu časť zozbieraných strieborných predmetov. Väčšinu (12 ks) tvoria deriváty spón s podviazanou nôžkou Almgrenovej VI. skupiny (obr. 2: 2–11; 3: 1, 2). Všetky uvedené spony môžeme zaradiť do okruhu honosných spón mladšej doby rímskej z juhozápadného Slovenska (Kolník 1964b).

Do tohto obdobia tiež patria strieborné nákrčníky (obr. 5: 1–3) a opaskové kovania (obr. 6: 5, 6, 8). Nákrčníky sa vymykajú z rámca bežných nálezov z germánskych sídlisk a nemôžeme vylúčiť, že ide o intencionálne uloženie z dnes už neznámeho dôvodu (Knápek/Šedo 2015, 358). Opasky so striebornými kovaniami sú považované za jeden z atribútov germánskej nobility (Varsik/Kolník 2021, 162), čo podporuje aj ich výskyt v náplni kniežacích hrobov z Krakovian-Stráži.

Náramky (obr. 6: 1, 2) predstavujú chronologicky ľažko určiteľné predmety, pretože sa zachytené typy vyskytujú relatívne dlhé časové obdobia. Pri náleze z Netopierej jaskyne v Selciach môžu datovať pomôcť nájdené spony (pozri nižšie).

Inú kategóriu tvoria importované predmety. Fragment zrkadla z Bratislavu-Trnávky sa našiel v objekte so sponami podskupiny Almgren VI, 2a a s kvádskou na kruhu točenou keramikou, teda patrí pravdepodobne do sídliskového horizontu IV, resp. stupňov C2–C3. Fragment zachycovača striebornej cibuľkovitej spony z Gbelov (obr. 4), chronologicky zhruba súčasný, je rovnako rímsko-provinciálnym importovaným výrobkom.

Tabela 1. Katalóg lokalít so striebornými predmetmi z juhozápadného Slovenska. Číslovanie lokalít je totožné s číslovaním v obr. 8.

Číslo	Lokalita	Nálezy	Literatúra
1.	Beladice	Spona skup. Almgren VI	Ruttkay a kol. 2013, 217, obr. 147: 4
2.	Bratislava-Trnávka	Spona skup. Almgren VI, strieborné zrkadlo	Varsik 2011, 188, 121, 257, obr. 59: 11
3.	Bojná	Spona, neurčený typ	Pieta 2006, 175, 179
4.	Borský sv. Mikuláš	Spona typ A 121	Iván 2017, 292, obr. 1: 1
5.	Cífer-Páč	Spona skup. Almgren VI, opaskové kovania	Varsik/Kolník 2013, 76, 77, obr. 8: 11; 2021, 157, 162, 163, obrb. 124: 7, 130: 5–8, 132: 1–3
6.	Čataj	Trúbkovitá spona (1x), A 101 (1x)	Iván 2015, 83, 88
7.	Červeník	Nákrčník Kossina II/Beckmann IIIa	Kolník 1964a
8.	Devín-hrad	Spona	Nepublikované
9.	Devínska Nová Ves	Spona skup. Almgren VI	Kolník 1964b, 422, obr. 6: 3; Ondrouch 1938, 82, obr. 1: 9, tab. XII: 5
10.	Gbely	Spona skup. Almgren VI, cibuľkovitá spona, pinzeta	Nepublikované
11.	Hamuliakovo	Spona skup. Almgren V, VI	Iván/Ölvecky 2015, 307, 308, obr. 8: 5
12.	Chotín	Nákrčník Kossina II/Beckmann IIIa	Hečková/Repka 2019, 109, 110, obr. 4
13.	Chtelnica, okolie	Spona skup. Almgren VI	Nepublikované
14.	Kšinná	Spona skup. Almgren VI (2x)	Kolník 1964b, 422, tab. 1: 30
15.	Kvetoslavov	Spona skup. Almgren VII, náramok Riha 3.26.3	Sabov 2021a, 182, obr. 2: 7; 2021b, 350, obr. 6: 10; nepublikované
16.	Nitra-Párovské Háje	Ihla zo spony?	Pieta/Ruttkay 1997, 164, obr. 3: 10
17.	Patince	Spona skup. Almgren VI	Kolník 1964b, 422, tab. 1: 27
18.	Radimov	Trúbkovitá spona, spona typu A 43	Iván 2015, 83; Rajtár 2018, 67, obr. 4: 3a, b
19.	Selce	Spona skup. Almgren VI, náramok (3x)	Kolník 1964b, 422, obr. 6: 7; Ondrouch 1935, 537–539, obr. 2: 3
20.	Sekule	Spona A 101	Iván 2015, 88
21.	Šaľa	Spona skup. Almgren VI	Kolník 1964b, 422, obr. 6: 10; Liptáková 1963, 335
22.	Šarovce	Nákrčník Kossina II/Beckmann IIIa	Beljak 2010, 38, 54, obr. 9: 4
23.	Stupava-Mást	Spona typu A 43	Elschek/Groh/Kolníková 2015, 107, obr. 30: 5
24.	Trenčín-Pollakova tehelňa	Opaskové kovanie	Kellová 2020, 146, 147, tab. 1: M1
25.	Vinosady-Malé Tŕnie	Spona skup. Almgren VI	Eisner 1933, 220, obr. 20: 4; Kolník 1964b, 422, obr. 6: 4
26.	Voderady	Spona skup. Almgren VI	Sabov 2020a, 374–376, obr. 10; 11: 4
27.	Zohor	Sekerovitý prívesok	Elschek 1997, 41, obr. 18: 5

Osobitným prípadom je nález strieborných predmetov z Netopierej jaskyne na hrádku v Selciach (obr. 2: 7, 9; 3: 5; 6: 2). Je pravdepodobné, že ide o rozptýlený depot (Bártá/Mácelová/Pieta 1987, 29). Vzhľadom na pomerne neskoré datovanie na začiatok 5. stor. ide zrejme o reziduum kvádskeho osídlenia v periférnej oblasti (obr. 8, Bártá/Mácelová/Pieta 1987, 29, 30).

Zvýšený výskyt strieborných predmetov v mladšej dobe rímskej pravdepodobne súvisí tiež s prevládajúcou mierovou koexistenciou Rimanov a Kvádov v tomto období a s rímskou politikou podporovania prorímsky orientovanej časti kvádskej nobility. Na túto skutočnosť môže poukazovať tiež výskyt viacerých strieborných predmetov na panskom dvorci v Cíferi-Páci.

Predmetom diskusie zostáva, nakoľko je možné považovať výskyt strieborných predmetov na kvádskych sídliskách za doklad prítomnosti nobility. V prípade lokality Cífer-Páč túto hypotézu

podporuje existencia murovaného dvorca. Rovnako v prípade toaletných potrieb vyrobených zo striebra (pinzeta – obr. 7: 3, fragment strieborného zrkadla, pozri vyššie) ide takmer s určitosťou o zdôraznenie spoločenského statusu, vzhladom na skutočnosť, že tieto predmety boli bežne vyrábané z bronzu. Podobne azda môžeme interpretovať aj strieborné šperky (obr. 6: 1, 2). Prítomnosť nobility by okrem povahy predmetov (luxusné importované provinciálne výrobky)⁴ mohla signalizovať tiež koncentrácia viacerých strieborných predmetov na jednej lokalite, ako je to, okrem spomínaného Cífera-Pácu, v prípade Kvetoslavova, Gbelov, Bratislavu-Trnávky a Seliec (obr. 8; tabela 1). Existenciu nižšej vrstvy nobility na sídliskách môžu indikovať aj spomínané strieborné spony a šperky, ktoré nie sú v kvádskom prostredí početne zastúpené a sú skôr zriedkavé. Tento jav môže byť spôsobený aj stavom bázania alebo narušením lokalít nelegálnym zberom (tzv. detektorizmus), čo môžu potvrdiť alebo vyvrátiť budúce výskumy. Nález depoutu zo Seliec ponúka priestor pre úvahu, že nálezy, ktoré poukazujú na prítomnosť nobility, môžeme nachádzať aj v kontexte reziduálneho kvádskeho osídlenia.

LITERATÚRA

- Andrzejowski 2017* J. Andrzejowski: The Forgotten Gold – The Neckring from Plebanka, Kujawy. In: *Na hranicích inšperíá. Extra Fines Imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám*. Brno 2017, 31–45.
- Bárta/Mácelová/Pieta 1987* J. Bárta/M. Mácelová/K. Pieta: Ďalší prieskum Netopierskej jaskyne v Sásovkom krase. *AVANS* 1986, 1987, 29, 30, 116.
- Beljak 2010* J. Beljak: Germánska osada v Šarovciach. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik. (ed.): *Hospodárstvo Germánov: Sídliskové a ekonomickej struktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Archeológia barbarov* 2009. Nitra 2010, 33–66.
- Beckmann 1973* B. Beckmann: Zu den kaiserzeitlichen Kapselanhänger in der Germania libera. In: *Bonner Hefte zur Vorgeschichte 4. Festschrift für O. Kleemann II*. Bonn 1973, 13–20.
- Beckmann 1981* Ch. Beckmann: Arm- und Halsringe aus den Kastellen Feldberg. *Saalburg Jahrbuch* 37, 1981, 10–22.
- Droberjar 2002* E. Droberjar: Zu den elbgermanischen Prunkniefibeln vom Typ Almgren 147. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (ed.): *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*. Nitra 2002, 239–244.
- Droberjar 2007* E. Droberjar: Neue Erkenntnisse zu den Fürstengräbern der Gruppe Hassleben-Leuna-Gommern in Böhmen. *Přehled výzkumů* 48, 2007, 93–103.
- Droberjar 2014* E. Droberjar: Stříbro na žárovém pohřebišti z doby římské v Jevíčku. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle hrobových, sídlištních a sběrových nálezů (Archeologie barabarů 2011)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2014, 133–148.
- Dušek M./Dušek S. 1995* M. Dušek/S. Dušek: *Smolenice-Molpír. Befestiger Fürstensitz der Hallstattzeit II*. Nitra 1995.
- Eisner 1933* J. Eisner: *Slovensko v praveku*. Bratislava 1933.
- Eisner 1938* J. Eisner: Germanische Silberfibeln des 5. Jahrhunderts aus der Slowakei. *Germania* 22, 1938, 250–252.
- Elschek 1997* K. Elschek: Archeologický výskum v Zohore v roku 1995. *AVANS* 1995, 1997, 40–43.
- Elschek 2007* K. Elschek: Römische Münzen entlang der Bernsteinstrasse im slowakischen Marchgebiet nördlich von Carnuntum (Westslowakei) und ein Beleg der Sekundärverwendung von römischen Münzen. *Slovenská numizmatika* 18, 2007, 143–155.
- Elschek 2008* K. Elschek: Germanische Siedlungsobjekte in Zohor (Objekt 32/1995) und Bratislava-Devínska Nová Ves (Objekt 8/1997) durch Terra Sigillata ins 3. Jahrhundert nach Chr. datiert. *Zborník SNM* 102. *Archeológia* 18, 2008, 265–276.
- Elschek 2017* K. Elschek: *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. Nitra 2017.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015* K. Elschek/S. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Máš (Westslowakei). *Slovenská archeológia* 63, 2015, 63–114.
- Godłowski 1977* K. Godłowski: Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Ślązku II. *Materiały Starożytne i Wczesno średniowieczne* 4, 1977, 7–237.

⁴ Sem môžeme zaradiť aj iné importované predmety luxusnej povahy ako napr. sklené nádoby (picie rohy: Beckov – Varsik 2009, 139–141, obr. 6: 1; Biely Kostol – ústna informácia od J. Urmanského; luxusné, resp. kameové sklo: Abrahám a Šelpice – Varsik 2009, 141, obr. 7: 3–5), ktoré však nie sú predmetom štúdie.

- Godłowski 1992*
- Hečková/Repka 2019*
- Hrnčiarik/Horňák 2018*
- Hrabkovský 2022*
- Iván 2015*
- Iván 2017*
- Iván a i. 2013*
- Iván/Ölvecky 2015*
- Iván/Ölvecky/Rajtár 2019*
- Karabinoš/Vizdal 2022*
- Knápek/Šedo 2015*
- Kellová 2020*
- Kolník 1956*
- Kolník 1964a*
- Kolník 1964b*
- Kolník 1980*
- Kolník/Varsík 2012*
- Kossinna 1905*
- Krupa/Klčo 2015*
- Lamiová-Schmiedlová 1961*
- Liana 1970*
- Liptáková 1963*
- Mączyńska 2009*
- Militký 2008*
- K. Godłowski: Die Chronologie der jüngeren und späteren Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: K. Godłowski (Hrsg.): *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 23–54.
- J. Hečková/D. Repka: Sídisko z doby rímskej. In: P. Romsauer/J. Hečková/D. Repka/G. Březinová/K. Kuzmová (ed.): *Chotín VII. Sídisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku*. Nitra 2019, 49–141.
- E. Hrnčiarik/M. Horňák: Neskorantický dvorec v Podunajských Biskupiciach. In: R. Šenkirk/L. Gmešová/H. Bakajlarová/M. Škrovina (ed.): *Dunajský limes a odkaz rímskej antiky na ľavom brehu Dunaja. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja – Dni európskeho kultúrneho dedičstva 2018*. Bratislava 2018, 128–135.
- M. Hrabkovský: Kvádske elity v 4. storočí a germánska kniežacia rezidencia v Milanovciach/Vel'kom Kýre. In: V. Turčan a kol. (ed.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 214–235.
- R. Iván: *Spony z doby rímskej u stredodunajských Germánov*. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2015. Nepublikované.
- R. Iván: Spony 8. série V. skupiny podľa O. Almgrena v stredodunajskej oblasti. In: E. Droberjar/B. Komoróczy (ed.): *Římské a germánské spony ve střední Evropě (Archeologie barbarů 2012)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 53. Brno 2017, 291–319.
- R. Iván/M. Knoll/R. Ölvecky/J. Rajtár: Germánske žiarové pohrebisko v Sekuliach. K využitiu interdisciplinárnych metód pri výskume a záchrane archeologických nálezov. In: *Zborník príspevkov konferencie ČSTI, 20.–22. február 2013, Bratislava*. Bratislava 2013, 276–281.
- R. Iván/R. Ölvecky: New Germanic settlement finds in the Western part of the Great Rye Island. In: Sz. Biró/A. Molnár (Hrsg.): *Ländliche Siedlung der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Győr 2015, 297–315.
- R. Iván/R. Ölvecky/J. Rajtár: Vybrané hrobové celky z germánskeho žiarového pohrebiska v Sekuliach. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 235–261.
- A. Karabinoš/M. Vizdal: Germánska rezidencia v Ražňanoch – výskumy a hypotézy. In: V. Turčan a kol. (ed.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 236–250.
- R. Knápek/O. Šedo: Barbarská keramika z kontextu se stratigrafickými vzťahy k rímskemu zdivu v trati Neurissen v Mušově. *Zborník SNM* 109. *Archeológia* 25, 2015, 347–377.
- J. Kellová: Kovové predmety z lokality Trenčín-Pollakova tehelná. *Monumentum Tutela* 31, 2020, 143–166.
- T. Kolník: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby štáhovania národov v Očkove pri Piešťanoch. *Slovenská archeológia* 4, 1956, 233–300.
- T. Kolník: Nález hlinenej plastiky a strieborného nákrčníka na sídlisku z mladšej doby rímskej v Červeniku. *Archeologické rozhledy* 16, 1964, 337–347.
- T. Kolník: Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nálezov z juhozápadného Slovenska. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 409–438.
- T. Kolník: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei* 1. Bratislava 1980.
- T. Kolník/V. Varsík: Kvádska nobilita v 3. storočí. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): *Dejiny Bratislavы 1. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia: Bezalauspurc na križovatke kultúr*. Bratislava 2012, 247–252.
- G. Kossinna: Über verzierte Lanzespitzen als Kennezeichen der Ostgermanen. *Zeitschrift für Ethnologie* 37, 1905, 369–406.
- V. Krupa/M. Klčo: *Bohaté hroby z Krakovian-Stráži*. Piešťany 2015.
- M. Lamiová-Schmiedlová: *Spony z doby rímskej na Slovensku*. Študijné zvesti AÚ SAV 5. Nitra 1961.
- T. Liana: Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. *Wiadomości archeologiczne* 35, 1970, 429–491.
- Z. Liptáková: Výskum v dusíkárni pri Šali. *Archeologické rozhledy* 15, 1963, 312, 313, 327–340.
- M. Mączyńska: Der fruhvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Lubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern). *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 90, 2009, 7–481.
- J. Militký: Die römischen Fundmünzen in Böhmen – Kontexte und Funktionen. Notizen zu dem heutigen Stand der Forschung. In: A. Bursche/R. Ciołek/R. Wolters (ed.): *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions*. Collection Moneta 82. Wetteren – Warszawa 2008, 231–244.

- Nešporová 1980* T. Nešporová: Príspevok k osídleniu Trenčína. In: M. Pauer/M. Šišmiš (ed.): *Lau-garicio: Zborník historických štúdií k 1800. výročiu rímskeho nápisu v Trenčíne*. Trenčín 1980, 73–88.
- Ondrouch 1935* V. Ondrouch: Příspěvek k osídlení Nízkých Tater a Veľké Fatry v době předslovan-ské. *Bratislava* 9, 1935, 526–549.
- Ondrouch 1938* V. Ondrouch: *Limes Romanus na Slovensku*. Bratislava 1938.
- Ondrouch 1957* V. Ondrouch: *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*. Bratislava 1957.
- Peškař/Ludikovský 1978* I. Peškař/K. Ludikovský: Žárové pohřebiště z doby římské ve Velkých Hostěrád-kách (okr. Břeclav). Praha 1978.
- Pieta 2002* K. Pieta: Anmerkungen zum Grab aus Čákov. In: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Zwischen Rom und Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburstag*. Nitra 2002, 343–354.
- Pieta 2006* K. Pieta: Hradiská Bojná II a Bojná III. Významné sídlo z doby sťahovania ná-rodov a opevnenia z 9. storočia. In: K. Pieta/A. Ruttkay/M. Ruttkay (ed.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežactva*. Nitra 2006, 173–190.
- Pieta 2008* K. Pieta: Höhensiedlungen der Völkswanderungszeit im nördlichen Karpaten-becken. In: H. Steuer/V. Bierbauer (Hrsg.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis Adria*. Berlin – New York 2008, 457–480.
- Pieta/Ruttkay 1997* K. Pieta/M. Ruttkay: Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Pá-rovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: J. Tejral/H. Friesinger/ M. Kazanski (Hrsg.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Do-nauraum. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 8*. Brno 1997, 145–163.
- Přidal/Jílek/Faltýnek 2022* T. Přidal/J. Jílek/K. Faltýnek: Loučany (k. ú. Loučany na Hané, okr. Olomouc). *Přehled výzkumu* 63, 2022, 202.
- Pröttel 1988* P. M. Pröttel: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibel. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 1988, 347–372.
- Przybyła 2005* M. J. Przybyła: Ein Prachtgürtel aus dem Grab 1 von Wrocław-Zakrzów (Sakrau). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 35, 2005, 105–122.
- Rajtár 2013* J. Rajtár: Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 125–150.
- Rajtár 2018* J. Rajtár: Die Fibeln vom Typ Amlgren 43. In: *Studio barbarica. Profesorowi Andrzejowi Kokowskiemu w 65. rocznice urodzin*. Tomus II. Lublin 2018, 52–72.
- Riha 1986* E. Riha: *Römisches Toilettengerät und medizinische Instrumente aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 6. August 1986.
- Riha 1990* E. Riha: *Der römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst und Kaiseraugst 10. August 1990.
- Ruttkay a kol. 2013* M. Ruttkay/H. Baliová/M. Bielich/A. Bistáková/J. Ďuriš/M. Kopčeková/J. Haruštiak/ M. Jakubčinová/R. Malček/V. Mitáš/M. Vojteček: Záchranné archeologické vý-skumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Selenec – Beladice. *AVANS 2009*, 2013, 209–228, 369–419.
- Rybová 1979* A. Rybová: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2–5. Jahrhundert u. Z. I. Teil. *Památky archeologické* 70, 1979, 353–489.
- Sabov 2019* A. Sabov: Germánske sídlisko v Hrnčiarovciach nad Parnou vo svetle archeo-logickej nálezu v zbierkach Západoslovenského múzea v Trnave. In: *Zborník Západoslovenského múzea v Trnave 2019*. Trnava 2019, 27–52.
- Sabov 2020a* A. Sabov: Staršie nepublikované nálezy z doby rímskej z Trnavskej tabule. *Zbor-ník SNM* 114. *Archeológia* 30, 2020, 359–388.
- Sabov 2020b* A. Sabov: Nové a staršie nepublikované nálezy zo staršej doby rímskej z okolia Trnavy. Príspevok k poznaniu staršej doby rímskej v okolí Malých Karpát a v severnej časti Trnavskej správnej tabule. In: *Zborník Západoslovenského múzea v Trnave 2020*. Trnava 2020, 101–111.
- Sabov 2021a* A. Sabov: Spony z germánskeho sídliska v Kvetoslavove. In: M. Daňová/L. Nováková (ed.): *Vtere Feleix, Maria: Žiaci svojej profesorke*. Trnava 2021, 180–187.
- Sabov 2021b* A. Sabov: Náčrt chronologickej vývoja územia Žitného ostrova v dobe rímskej na základe archeologickej nálezu spô. *Študijné zvesti AÚ SAV* 68, 2021, 343–356.
- Schulte 2011* L. Schulte: *Die Fibeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII)*. Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 32. Neumünster 2011.
- Schultz 1933* W. Schultz: *Das Fürstengrab von Hassleben*. Berlin – Leipzig 1933.
- Tacitus 1980* P. C. Tacitus: *Agricola, Anály, Gemrmánia, Histórie*. Zlatý fond svetovej literatúry 31. Praha 1980.
- Tejral 1999* J. Tejral: Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jhs. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauraumes. In: J. Tejral (Hrsg.): *Das mittel-*

- Turčan 1985* V. Turčan: *europäische Barbaricum und die Krise des Römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*. Spisy AÚ AV ČR Brno 12. Brno 1999, 137–213.
- Turčan 2022* V. Turčan: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. *Zborník SNM 79. História* 25, 1985, 93–116.
- Varsik 2009* V. Turčan: Rezidencia na trase Jantárovej cesty v Stupave. In: V. Turčan a kol. (ed.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 186–198.
- Varsik 2011* V. Varsik: Rímske sklo z niektorých germánskych sídlisk na západnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV 45*, 2009, 133–150.
- Varsik 2017* V. Varsik: *Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavu. Sídliská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí*. Nitra 2011.
- Varsik/Kolník 2013* V. Varsik: Niekolko poznámok k výskytu spôn s hrotitou nôžkou na juhozápadnom Slovensku (skupina Almgren VI,2). In: E. Droberjar/B. Komoróczy (ed.): *Římské a germánské spony ve střední Evropě (Archeologie barbarů 2012)*. Spisy AÚ AV ČR Brno 53. Brno 2017, 321–337.
- Varsik/Kolník 2021* V. Varsik/T. Kolník: Cífer-Pác – Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadischen Elitenrezidenz. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 71–90.
- Wamser 2000* V. Varsik/T. Kolník: *Cífer-Pác: Eine spätantike Residenz im Quadenland* 1. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 369. Bonn 2021.
- Zachar/Turčan 2016* L. Wamser (Hrsg.): *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer: zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht*. Schriftenreihe der Archäologischen Staatssammlung 1. Mainz 2000.
- Zeman 1961* L. Zachar/V. Turčan: Miniatúrna keramika zo sídliskových objektov v Šaštine-Stráži a v Trnave. *Zborník SNM 110. Archeológia* 26, 2016, 213–219.
- J. Zeman: *Severní Morava v mladší době římské. Problémy osídlení ve světle rozboru pohřebišť z Kostelce na Hané*. Praha 1961.

Silver Finds from Germanic Settlements from southwestern Slovakia

Evidence of the Presence of Quadi Nobility?

Andrej Sabov

Summary

The study of the role and identification of nobility within the structures of Germanic society is based almost exclusively on grave finds. Much less attention was focused on luxury items and jewellery from the finding contexts of Germanic settlements. The presented study maps the occurrence of silver objects in Germanic settlements in the territory of southwestern Slovakia. Geographically, silver objects are distributed throughout the investigated territory, which is associated with the Quadi settlements (Fig. 8; Tab. 1). An exception are the finds from the Netopieria jaskyňa from Selce, which represent an occurrence in the rather peripheral area of the Quadi settlement area. Most of the set of silver objects from Quadi settlements consists of brooches.

Chronologically, the oldest objects appear to be the silver trumpet-shaped brooches of type A 77 and the slightly younger A 101, which can be dated to the range from the 1st century to the first half of the 2nd century, or to settlement horizon I according to V. Varsik's division, which covers chronological level B1 and the early phase of level B2 (Varsik 2011, 181, 182). The occurrence of the mentioned types of switches made of silver in the Middle Danube region was already linked to the presence of Germanic elites by R. Iván, while in this connection he also emphasizes the presence of rich graves of the so-called of the Lübsov type (in Slovakia Zohor; Iván 2015, 84).

To the next chronological level B2/C1, or to settlement horizon II (Varsik 2011, 184–189), belongs the capsule pendant from Kvetoslavov (Fig. 7: 1). It is an object of foreign provenance. A higher concentration of foreign (Wielbark culture) silver objects in grades B2b and B2/C1 was found, for example, at the burial ground in Jevíčko in Moravia, where E. Droberjar considers that it is either imports or the presence of population groups from the north who just arrived here in the turbulent times around the Marcomanni Wars (Droberjar 2014, 142, 143). Contacts between the Germanic

elites in the Quadi territory during the Marcomannic Wars can also be indicated by a gold necklace of Sarmatian provenance from Hurbanovo, gold pendants (Abrahám, Očkov, Zohor, Stupava, Hamuliakovo) and gilded buckles of type A 129 from the Przeworsk cultural circle found in Dojč, Hurbanovo and Radimovo (Rajtár 2013, 137–139, 142–144, fig. 4; 6). To the same foreign influences, we can also include the appearance of brooches made of iron or bronze, which are decorated with silver foil or wires. From settlement contexts, we know such brooches from southwestern Slovakia from Hamuliakovo (Fig. 1: 1), brooches of type A 43 from Radimov (Fig. 1: 2), Stupava-Máš (Fig. 1: 3) and brooch of type A 121 from Borský sv. Mikuláš (Fig. 1: 4).

The expansion of the occurrence of silver objects in the Quadi settlements occurs only in the period after the Marcomannic wars, respectively in the Late Roman period. While up to stage C1 we can reliably date only the find of the Almgren's VIIth group brooch from Kvetoslavov (Fig. 2: 1), we can date to the range of the following stages C2 and C3 (or up to D1) most of the silver items collected. The majority (12 pieces) are derivatives of brooches with inverted foot of Almgren's VIth group (Fig. 2: 2–11; 3). All these brooches can be included in the group of highly decorated brooches of the Late Roman period from southwestern Slovakia.

In addition, we can include the findings of silver neck rings (Fig. 5: 1–3), belt fittings (Fig. 6: 3–8) and axe-like pendant (Fig. 7: 1). Neck rings fall outside the scope of common finds from Germanic settlements, and we cannot rule out that this is an intentional deposition for a reason unknown today. Belts with silver fittings are considered one of the attributes of Germanic nobility, which also supports their occurrence in the princely graves from Krakovany-Stráže.

The bracelets (Fig. 6: 1, 2) represent a chronologically difficult object, as the captured types occur for relatively long periods of time. In the case of bracelet from the Netopieria jaskyňa in Selce, the accompanied brooches can help dating the item.

Another category is imported items. A fragment of a silver mirror from Bratislava-Trnávka was found in a feature with brooches of the Almgren VI, 2a subgroup and a Germanic wheel-made pottery, so it probably belongs to the settlement horizon IV, respectively stages C2–C3. A fragment of the silver crossbow brooch foot from Gbely (Fig. 4), chronologically roughly contemporary, is also a Roman-provincial imported product.

A special case is the finding of silver objects from the Netopieria jaskyňa in Selce (Fig. 2: 7, 9; 3: 5; 6: 2). It is probable that they belong to the hoard. Due to the relatively late dating to the beginning of the 5th c., it is probably a residue of a Quadi settlement in the peripheral zone (Fig. 8).

The increased occurrence of silver objects in the Late Roman period is probably also related to the prevailing peaceful coexistence of the Romans and the Quadi during this period and the Roman policy of supporting the pro-Roman oriented part of the Quadi nobility. This fact can also be indicated by the occurrence of several silver objects in the manor house in Cífer-Páč.

The subject of discussion remains, if it is possible to consider the occurrence of silver objects in Quadi settlements as a proof of the presence of social nobility. In the case of the Cífer-Páč, this hypothesis is supported by the existence of a Roman-style manor. Also, in the case of toiletries made of silver (tweezers – Fig. 7: 3, fragment of a silver mirror), in my opinion, it is almost certainly an emphasis on social status, given the fact that these items were commonly made of bronze. Perhaps we can interpret silver jewellery similarly (Fig. 6: 1, 2). In addition to the nature of the items (luxury imported provincial products), the presence of nobility could also be indicated by the concentration of several silver items in one site, as in the case of Kvetoslavov, Gbely, Bratislava-Trnávka and Selce (Fig. 8; Tab. 1). In my opinion, the existence of a lower layer of social nobility can also be signalled by the aforementioned silver brooches and jewellery, which are not numerous in the Quadi environment and are rather rare. This phenomenon can also be caused by the state of research or the disruption of sites by illegal robbing (so-called metal-detectoring), which may be confirmed or refuted by future research. The finding of the hoard from Selce offers space for consideration that presence of nobility can also be found in the context of residual Quadi settlements.

Fig. 1. Brooches with the traces of silver decoration from southwestern Slovakia. 1 – Hamuliakovo; 2 – Radimov; 3 – Stupava-Máš; 4 – Borský sv. Mikuláš (after Elschek/Groh/Kolníková 2015; Iván/Ölvecky 2015; Rajtár 2018; Iván 2017). No scale. Compiled by author.

Fig. 2. Silver brooches from southwestern Slovakia. 1 – Kvetoslavov; 2 – Bratislava-Trnávka; 3 – Devínska Nová Ves; 4 – Cífer-Páč; 5 – Patince; 6 – Šaľa; 7 – Selce; 8 – Vinosady-Malé Tŕnie; 9 – Selce; 10 – Beladice; 11 – Gbely (after Eisner 1933; Kolník 1964b; Ruttka a kol. 2013; Sabov 2021a; Varsik 2011; Varsik/Kolník 2021; 11: unpublished). All silver. Compiled by the author.

Fig. 3. Silver brooches from southwestern Slovakia. 1 – Voderady; 2 – surroundings of Chtelnica; 3, 4 – Kšinná; 5 – Selce (after Eisner 1938; Sabov 2020a; 2: unpublished). All silver. Compiled by the author.

Fig. 4. Gbely. A fragment of a silver crossbow brooch. Unpublished.

Fig. 5. Silver neck rings from southwestern Slovakia. 1 – Červeník; 2 – Chotín; 3 – Šarovce (after Beljak 2010; Hečková/Repka 2019; Kolník 1964a). All silver. Compiled by the author.

Fig. 6. Bracelets and belt fittings. 1 – Kvetoslavov; 2 – Selce; 3–7 – Cífer-Páč; 8 – Trenčín (after Bárta/Mácelová/Pieta 1987; Kellová 2020; Varsik/Kolník 2021; 1: unpublished). All silver. Compiled by the author.

Fig. 7. Silver finds from southwestern Slovakia. 1 – Kvetoslavov; 2 – Zohor; 3 – Gbely (after Elschek 1997, 1, 3: unpublished). All silver. Compiled by the author.

Fig. 8. Silver objects in southwestern Slovakia. 1 – Beladice; 2 – Bratislava-Trnávka; 3 – Bojná; 4 – Borský sv. Mikuláš; 5 – Cífer-Páč; 6 – Čataj; 7 – Červeník; 8 – Devín-hrad; 9 – Devínska Nová Ves; 10 – Gbely; 11 – Hamuliakovo; 12 – Chotín;

13 – Chtelnica, surroundings; 14 – Kšinná; 15 – Kvetoslavov; 16 – Nitra-Párovské Háje; 17 – Patince; 18 – Radimov; 19 – Selce; 20 – Sekule; 21 – Šaľa; 22 – Šarovce; 23 – Stupava-Mást; 24 – Trenčín; 25 – Vinosady-Malé Tŕnie; 26 – Voderady; 27 – Zohor. Legend: a – brooches; b – neck rings; c – bracelets; d – belt fittings; e – toiletries; f – pendant. The numbering of the localities is identical to the catalog in the Tab. 1.

Tab. 1. Catalog of localities with silver finds from southwestern Slovakia. The numbering of the sites is identical to the numbering in Fig. 8.

Translated by Andrej Sabov

Mgr. Andrej Sabov
Západoslovenské múzeum v Trnave
Múzeijné námestie 3
SK – 918 09 Trnava
sabov.andrej@zupa-tt.sk

MILITÁRIÁ ZO STAVEBNÉHO KOMPLEXU Z DOBY RÍMSKEJ V STUPAVE¹

Vladimír Turčan

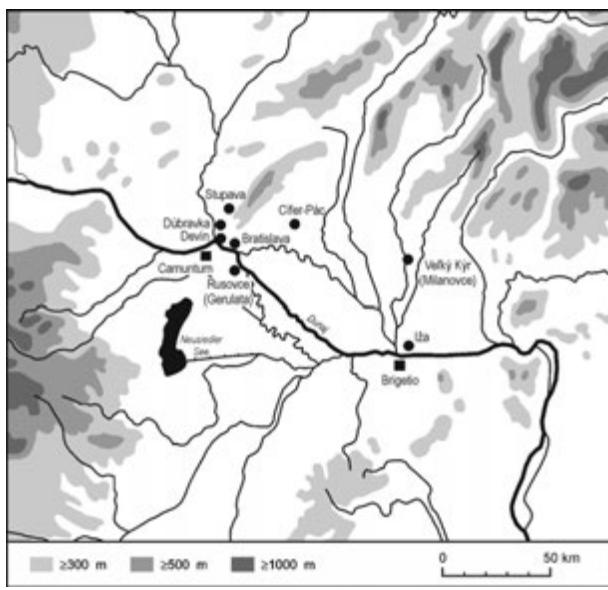
DOI: <https://doi.org/10.31577/szaušav.2023.70.11>

Keywords: Roman period, Stupava, militaria

Militaria from the Building Complex from the Roman Period in Stupava

The paper publishes information on the militaria from the building complex from the Roman period in Stupava (Malacky dist.). Iron studs from legionnaires' footwear (*caligae*), found in the upper parts of fills from the earlier Germanic buildings, the bronze metalwork of a horse's bridle, also found in the filling of a Germanic ditch and mail armour (*lorica hamata*), situated under the destruction of the oldest phase all originate from the oldest phase, dated to the middle of the 2nd c. Further finds – a crossbow fibula, bronze metalwork in the shape of a lion's head, a dagger, possibly a helmet holder – come from these or later layers.

ÚVOD

Obr. 1. Stupava. Poloha lokality v rámci stredodunajského priestoru. Mapa autor.

objektov, datovaných predbežne pred polovicu 2. stor., patriacich k osídleniu, ktoré predchádzalo rímske stavebné aktivity na lokalite. Nálezová situácia dovoľuje predpokladať, že ide o doklad zasypania podzemných častí germánskych objektov a vyrovnávania terénu Rimanimi pred výstavbou

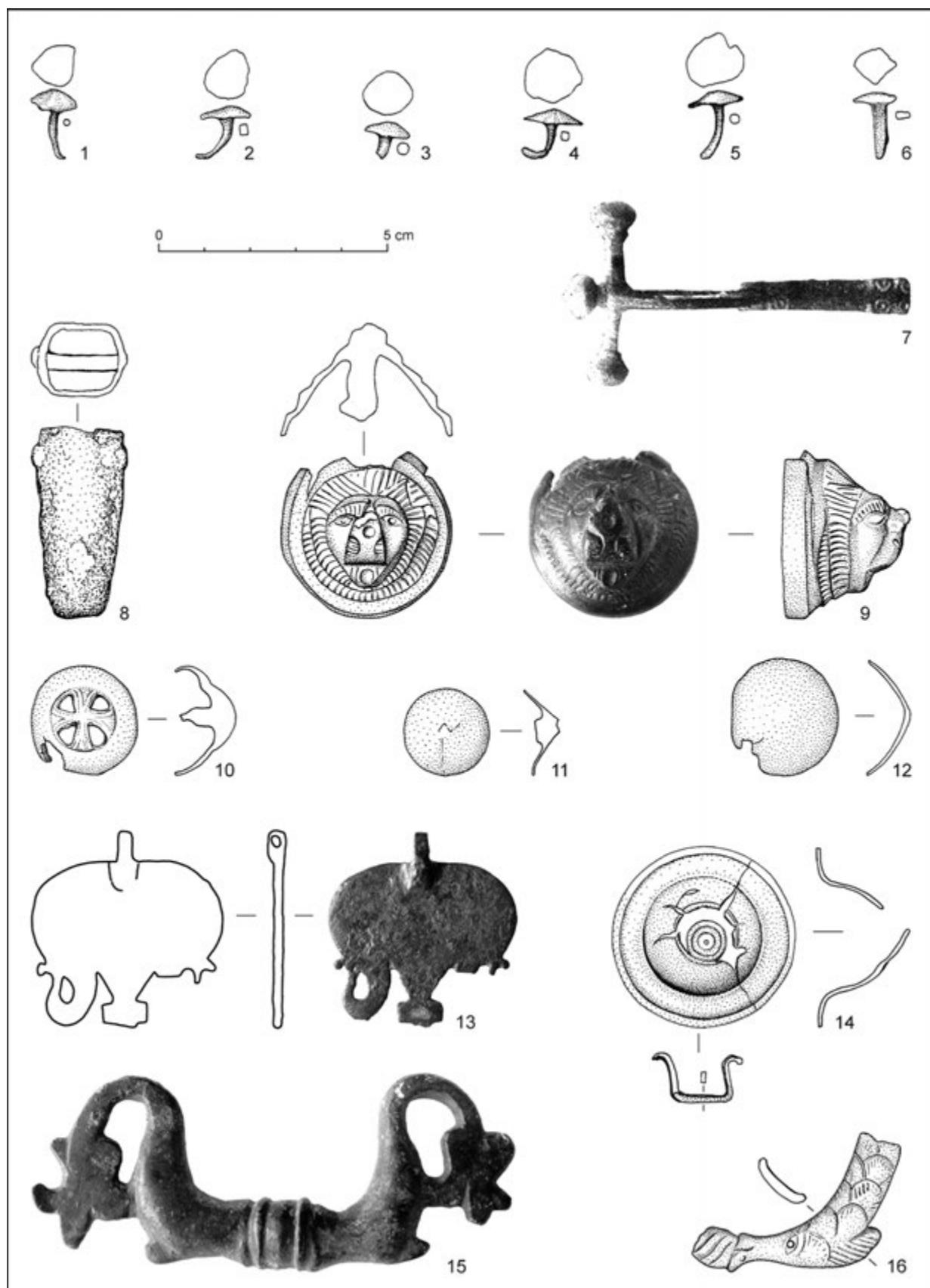
Stavebný komplex z doby rímskej v Stupave, v polohe Kopce (okr. Malacky), ležiaci severne od dunajskej hranice (obr. 1), prešiel počas svojej existencie troma rozsiahlymi prestavbami, pri ktorých sa menila pôdorysná koncepcia areálu a rozsah zástavby. Podľa dosiaľ vypracovaných pracovných hypotéz boli prvé dve fázy vojenského charakteru, v tretej záverečnej fáze predpokladáme civilné osídlenie (Turčan 2012, 419–427).

Súčasťou mobilného inventára lokality sú aj nie príliš početné militáriá. Ich zriedkavosť v nálezoch môže súvisieť s racionálnym prístupom Rimianov k vojenskej výzbroji a vôbec k surovinám, potrebným k zabezpečeniu ozbrojených zložiek.

ŽELEZNÉ CVOČKY Z VOJENSKEJ OBUVI (obr. 2: 1–6)

Cvočky (*caligae*) boli nájdené v horných vŕstvičkách zásypov germánskych zahľbených

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491. Príspevok odznel na XIV. protohistorickej konferencii Archeologie barbarů 2018 „Zbraně a jejich nositelé“ v Brne, 3.–5. 10. 2018.

Obr. 2. Stupava-Kopce. Nálezy militárií. 1–6, 8 – železo; 2, 10–16 – bronz. Archív autora.

najstaršej antickej stavby (fáza I). Klinčeky boli asi 1–1,6 cm dlhé s hlavičkami nepresahujúcimi v priemere 1,3 cm.

Železnými cvočkami boli najneskôr od Caesarovho ťaženia do Galie podbíjané podošvy vojenskej obuvi, *caligae* (Goldsworthy 2010, 119, 120; Horvat 2015, 180) a bežne sa ako stratené kusy nachádzajú na rímskych, predovšetkým vojenských lokalitách stredného Podunajska (Ertl 2006, 125; Hüssen/Rajtár 1994, 220, obr. 6: 4i; Rajtár 1994, obr. 8: 16, 17; Tejral 1986, 400). V Rusovciach-Gerulate boli odkryté viaceré hroby, v ktorých sa zoskupenia až 110 kusov klinčekov nachádzali pri nohách pochovaného v miestach, kde možno predpokladať koženú obuv (Kraskovská 1974, 160, 161; Pichlerová 1981, *passim*), boli teda súčasťou podošiev. Cvočky mávajú polguľovitú alebo pyramidálnu hlavičku, ktorej spodná strana býva plochá alebo, ako tomu bolo v augustovskom období, zdobená stredovým krúžkom a rozdelená krízom na štyri časti, pričom v každom segmente je umiestnená bodka. Je zaujímavé, že totožnú výzdobu nachádzame na viacerých lokalitách (Horvat 2015, 180; Chinelli a i. 2001, 296; Istenič 2005, 81, obr. 5: 1–13). Pri stupavských exemplároch tento prvak absentuje. Vzhľadom na ich skorodovanie nie je možné presnejšie zistiť ani profiláciu hlavičiek. Niektoré z nich mohli byť pôvodne ploché, resp. mierne vypuklé (obr. 2: 1–3, 6), iné naznačujú pyramidálny tvar (obr. 2: 4, 5).

Autentické doklady používania cvočkov sa výnimco ne nachádzajú aj ako odtlačky obuvi v stavebnej keramike (Kraskovská 1974, 33, tab. XXVII: 7, 8; Steidl 2019, 67), ale známe sú aj celé podbitia podošiev zistené *in situ* (Rajtár 1994, 93, obr. 8: 16, 17; Tejral 2017, obr. 14A; Thiel 2009–2011, tab. XXXVI; obr. 19).

CIBUĽKOVITÁ SPONA (obr. 2: 7)

V zbierke bývalého Masarykovho reálneho gymnázia bola uložená 7,8 cm dlhá ramienková spona s cibuľkovejčkami, na hornej strane nôžky zdobená ôsmimi rytými krúžkami. V súpisových prácach je ako miesto nálezu uvádzaná Stupava (Eisner 1933, 204, tab. XII: 14; Ondrouč 1938, 88, tab. XII: 14; Turčan 2017, 252, obr. 2: 8). Jej lokalizácia však nie je úplne istá (Pichlerová 1995, 2).

Ide o typ spínadla pomerne rozšíreného v strednom Podunajskej od konca 3. stor. do konca nasledujúceho stor. Spona je považovaná za typické spínadlo vojenského odevu. V barbariku sa nachádzajú skôr zriedkavejšie a jednotlivé (Bazovský 2005, 84; Lamiová-Schmiedlová 1961, 23, 24; Pröttel 1991, 359; Quast 2015, 316, 317; Sakař 1961, 431, 432, Schmid 2010, 46 atď.).

BOTKA (PÄTKA) (obr. 2: 8)

Z povrchovej vrstvy v južnej časti areálu pochádza železná tuťajkovitá botka kužeľovitého tvaru so zachovaným priečnym klinčekom. Ide o masívny exemplár dlhý 4,1 cm s vonkajším priemerom 1,8 cm a vnútornou svetlosťou 1,5 cm.

Botky sa používali ako koncové okutia žrdových zbraní už od doby laténskej (Pieta 2008, 263). Bývajú súčasťou nálezového fondu vojenských lokalít (Jäger-Wersonig 2010, 604, tab. 11: 4, 5; Rajtár 1994, 84, 18–20) a takisto v Stupave jej nález možno pravdepodobne spojiť s prítomnosťou vojakov, aj keď tento predmet mal širšie použitie. Menej častým prvkom je u stupavského exemplára ploché ukončenie botky, väčšina nálezov býva zahrotená alebo polguľovitá.

BRONZOVÁ PUKLICA V TVARE HLAVY LEVA (obr. 2: 9)

Puklica bola nájdená pri vonkajšej stene obvodového múru v sekundárnej, možno dokonca v terciárnej polohe (počas predchádzajúcich výskumov došlo k viacnásobnému presúvaniu zeminy a aktuálne už nie je možné zistiť, z ktorej sezóny konkrétnie násypy pochádzajú).² Na artefakte bola vo vysokom reliefe vymodelovaná hlava leva, vo vnútri s koreňom železného trína. Levia hlava s čelným pohľadom je pomerne detailne vypracovaná, so schematicky vyjadrenou hrivou. Puklica s maximálnym priemerom 3,8 cm a šírkou 2,4 cm je vyrobená z plechu s hrúbkou 0,1 cm.

² Z podobnej nálezovej situácie pochádza aj ďalší drobný fragment z rovnakej puklice.

Aplikácie v podobe levej hlavy možno zaradiť medzi luxusné ozdoby, ktoré sa objavujú aj v zlate, napr. exemplár z Bíne (*Rajtár* 2013, 144, obr. 7). Z Carnunta pochádza viac puklíc s levou hlavou, z ktorých minimálne v dvoch prípadoch možno nájsť tvarové analógie so stupavským nálezom (*Humer/Kremer* 2011, 406, 407, kat. 861; 862). Ako interpretačná možnosť prichádza do úvahy aplikácia dvojice puklíc na zadnej časti slávnoštných prilieb (*Junkelmann* 1996, 26, obr. 40; 41), súčasť jazdeckej štandardy (*Junkelmann* 2009–2011, tab. XXI; obr. 6), prípadne ako vyznamenanie na brnení (*Pfahl* 2016, 18, obr. 16; 25). V prípade poslednej alternatívy by mala byť puklica po okrajoch opatrená otvormi na pripevnenie ku koženému podkladu (ako napr. Devínske Jazero; *Elschek* 2016, 159, obr. 5). Nález zo Stupavy je opatrený železným trňom, vychádzajúcim na vonkajšiu stranu v mieste zvieracieho nosa, čo aj vzhľadom na rozmery pripomína aplikáciu na prilbe, hoci nemožno vylúčiť ani iné použitie, napr. na nábytku alebo skrinke.

DROBNÉ PUKLICE (obr. 2: 10–12, 14)

Medzi kovovými nálezmi sa nachádzajú aj štyri menšie puklice, z toho jedna prelamovaná (obr. 2: 10). Mohli byť súčasťou brnenia alebo aplikované na drevenom podklade. Súvis s vojenským prostredím, nie je preto jednoznačný.

BRONZOVÝ ZÁVESOK Z KONSKÉHO POSTROJA (obr. 2: 13)

Z výplne plytkej lavórovitej jamy, nachádzajúcej sa v západnej časti stavebného komplexu a prerezanej základovým murivom druhej antickej fázy, pochádza plochý bronzový závesok. Jeho rozmery sú 4,2 × 4,2 cm, je srdcovitého tvaru s uškom a vykrojenou prelamovanou spodnou časťou. Jeden z troch spodných hrotitých výčnelkov je ulomený. Podobné závesky zdobili garnitúry postrojov jazdeckých koní. Sú známe z nálezových kontextov 1. stor. z Carnunta (*Jandrasits* 1996, 708; *Jilek* 2005, 175, obr. 6), z Arrabony (*Molnár* 2015, 249, obr. 32: 3) a ďalších lokalít stredodunajského *limes romanus* (*Zeman* 2017, 439, 442). Ako najbližšie tvarové aj priestorové analógie k stupavskému exempláru možno uviesť nálezy z drevozemného auxiliárneho tábora z 1. stor. v Arrabone (*Mráv* 2010–2013, obr. 21: 3; 23: 3). Prívesok v Stupave môže signalizovať prítomnosť jazdeckej jednotky v dobe obsadenia vyvýšenia.

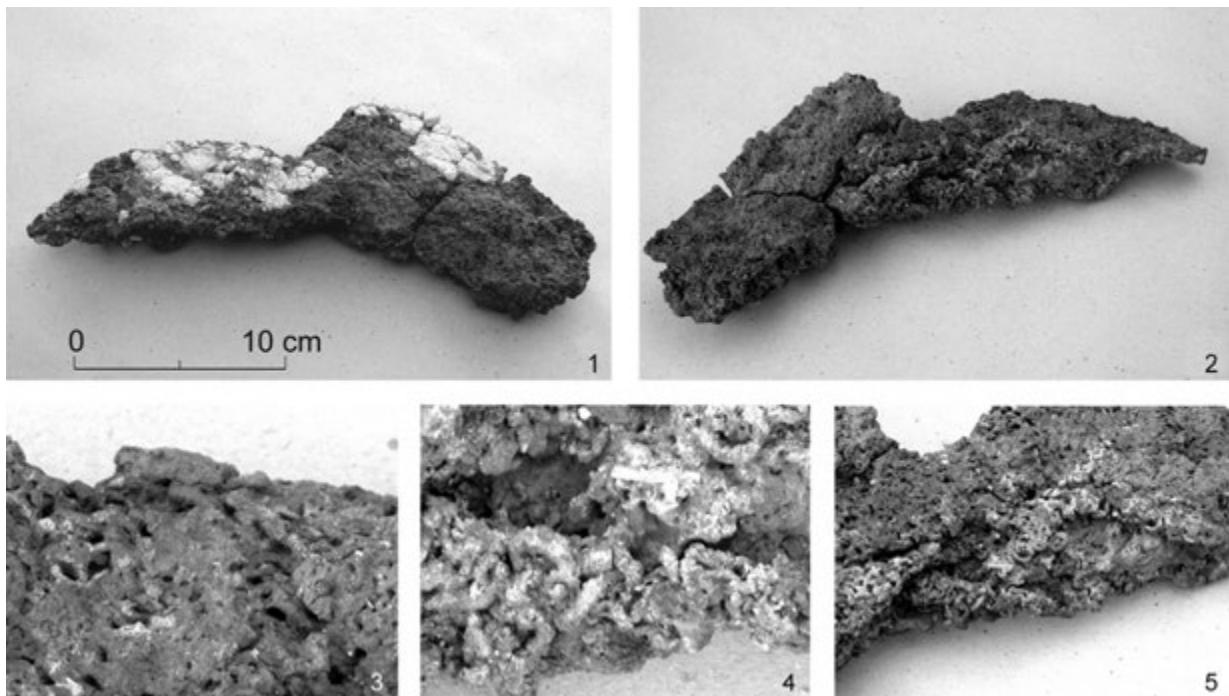
DRŽADLO PRILBY? (obr. 2: 15, 16)

Z výskumu V. Ondrouch pochádza bronzové držadlo v tvare dvoch proti sebe situovaných delfínov s esovite tvarovaným telom, ukončeným srdcovitými listami po stranách (obr. 2: 15) a našlo sa v spálenej zánikovej vrstve (*Ondrouch* 1940–1941, 49, tab. XII: 2). Ďalší fragment pochádza z našho výskumu (obr. 2: 16). Zachovala sa časť dlhá 5 cm a hrubá 0,2 cm. Analogický nález z Bratislavu-Devína interpretovala M. Pichlerová ako držadlo prilby, upevnené na jej šíjovej ochrane (*Pichlerová* 1992, 99, 100, obr. 12; 13). Držadlo umiestnené na prilbe v tom istom mieste sa sice výnimočne vyskytuje, avšak zhotovené je z jednoduchého drôtu (*Ertl* 2006, 89). Väčšina bádateľov považuje tieto bronzové liate držadlá s afrontovanými delfínmi za rukoväte skriniek (*Ondrouch* 1940–1941, 49; *Stupperich* 1987, 147, obr. 17; *Stuppner* 2016, 877, obr. 18: 5). Z Aquinka pochádzajú exempláre so zachovanými železnými hrotmi prevlečenými cez otvor v stočenom chvoste chvieraťa (*Zsidi* 2009, 146, 147). Iné držadlo z Carnunta, uložené v Dortmunde, má takisto zachovaný železny hrot (*Stupperich* 1987, obr. 17), takže predmet nebol v tomto prípade súčasťou prilby, ale skôr kovaním drevenej skrinky alebo podobne.

KRÚŽKOVÝ PANCIER (obr. 3)

Torzo krúžkového panciera (*lorica hamata*) bolo nájdené pod spadnutým (sklopeným) múrom budovy prvej stavebnej fázy, z ktorej sa zachovala len vrchná vápenná omietka, nanesená na stenu z organického materiálu (hlina, prútie?).³ Prvá fáza antického komplexu pozostávala zo stavby štvorcového pôdorysu,

³ Pri konzervovaní krúžkovej košeľe bola omietka s cieľom autencity ponechaná na jej povrchu.

Obr. 3. Stupava-Kopce. Krúžkové brnenie (*lorica hamata*) z deštrukcie I. anticej fázy. Foto autor.

o ktorej výzore výskum neposkytol presnejšie informácie a z baraku, ktorého žľabové základy boli situované pozdĺž východnej steny objektu (Turčan 2012, 420, obr. 2: A). Košeľa je koróziou výrazne poškodená. Torzo v nájdenom stave meralo $29 \times 16 \times 12$ cm. Po konzervovaní vážila 5,44 kg. Pozostávala z riadkov nitovaných krúžkov s vonkajším priemerom 8 mm a 7 mm. Krúžky boli vyrábané z drôtu kruhového prierezu hrubého 0,1–0,18 mm. Jednotlivé kruhové komponenty boli spájané systémom „1 do 4“, t. j., každý krúžok bol prepojený so štyrmi susednými, čo bol štandardný výrobný postup rímskych zbrojárov (Hodgson 2005, 210; Tyszler 2015, 115; Wijnhoven 2015, 555).

Z technologickej hľadiska obsahoval materiál, z ktorého bol pancier zhotovený, väčšie množstvo riadkovo usporiadaných inkluzií so zväčšujúcou sa koncentráciou do stredu. Štruktúra je tvorená rovnomernej feritom. Zrno je pomerne heterogénne, na okrajoch hrubšie (Púpala a ī. 1998, 2; Púpala/Magula 1997, 2).

Lorica hamata zo Stupavy sa našla zrolovaná na zemi, podobne ako v niektorých ďalších prípadoch (Gschwind 2004, 127; Hodgson 2005, 210). Pôvodne sa teda snáď nachádzala na poličke alebo zvinutá na podlahe.

Krúžkový typ brnenia používali už Kelti a u Rimanov sa s ním stretávame od púnskych vojen, mohli si ho však dovoliť len jedinci zo solventnejších rodín (Greiner 2008, 97). Ako ochranu tela ho používali aj legionári počas markomanských vojen, na čo poukazujú viaceré vyobrazenia na stíle Marca Aurelia. Vojaci odetí do krúžkového brnenia sú zobrazení dokonca na 92 scénach, zatiaľ čo šupinová *lorica squamata* je len na deviatich scénach (Hrnčiarik/Ulický 2014, 64, 65). Podľa zobrazení sa oproti staršiemu obdobiu v tom čase nosilo kratšie krúžkové brnenie siahajúce len po pási s polovičnými rukávmi a s cikcakovite ukončenými okrajmi (Coarelli 2008, napr. scény I, VIII, IX, X, XVI, XX a ďalšie). *Lorica hamata* s krátkymi rukávmi je doložená aj na náhrobnom kameni centuriona z Carnunta (Pfahl 2016, 21, obr. 18). Vytrhnuté zväzky analogických krúžkov nachádzame bežne na vojenských lokalitách (Rajtár 1994, 93, obr. 7: 13, 14) a dokonca aj v barbariku, kam sa podľa niektorých bádateľov mohli dostať najskôr v podobe trofejí umiestnených napr. na opasku, resp. ako ozdoby (Hrnčiarik 2013, 160; Tyszler 2015, 122).

Váhou 5,44 kg stupavská košeľa zodpovedá nálezom z iných lokalít, napr. v Rainau-Buch (Ostalbkreis) to bolo 5,7 kg (Greiner 2008, 98), v South Shields 5,44 kg (Hodgson 2005, 210). Exemplár nájdený v Zemplíne na pohrebisku z doby laténskej má váhu až 9,827 kg (Lamiová 1993, 29). Tu však možno vyslovíť domnieku, že išlo o dlhý pancier s predĺženými rukávmi, aké sa používali do konca 1. stor. n. l. (Junkelmann 1992, 250).

S uvedenými váhovými analógiami korešpondujú aj rozmery drôtikov, z ktorých bola košeľa vyhotovená, ako aj priemer krúžkov (Greiner 2008, 97; Hodgson 2005, 210; Tyszler 2015, 114, 115).

ZÁVER

Militáriá z antického stavebného komplexu v Stupave predstavujú len zlomok z obsiahleho nálezového fondu lokality. Napriek tomu ide z hľadiska datovania a riešenia otázky charakteru osídlenia o dôležité nálezy. Prvú skupinu artefaktov (železny krúžkový pancier, železné klinčeky do vojenských topánok, bronzový závesok z konského postroja) možno datovať do obdobia príchodu Rimanov na lokalitu zhruba v polovici 2. storočia. Podľa týchto nálezov lokalitu zrejme obsadila zmiešaná jednotka jazdcov a pechoty. Nálezy možno spájať s budovaním a existenciou I. antickej stavebnej fázy. Ostatné nálezy (bronzové držadlo, puklice, železná botka a bronzová puklica) pochádzajú z časovo širšieho obdobia medzi 2. až 4. storočím. Do súpisu bola zaradená aj neskororímska ramienková cibuľkovitá spona zo starších nálezov, u ktorej nie je lokalizácia na polohu Kopce úplne jednoznačná.

LITERATÚRA

- Bazovský 2005
I. Bazovský: Spony z doby rímskej v slovenskom barbariku. Dizertačná práca. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta. Bratislava 2005. Nepublikované.
- Coarelli 2008
F. Coarelli: La Colonna di Marco Aurelio. Roma 2008.
- Eisner 1933
J. Eisner: Slovensko v pravku. Bratislava 1933.
- Elschek 2016
K. Elschek: Faléra Jupitera Amona, plastika Sarapisa a ataša Siléna zo slovenského Pomoravia. In: I. Bazovský (zost.): Zborník na pamiatku Magdy Pichlerovej. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 11. Bratislava 2016, 159–166.
- Ertl 2006
R. F. Ertl: Carnuntum: Die Geschichte der Legionen, Alen und Zivilstadt. In: E. Windholz (Hrsg.): Carnuntum – die Metropole am Rande des Römischen Imperiums. Bad Deutsch-Altenburg 2006, 99–133.
- Goldsworthy 2010
A. Goldsworthy: Armáda starého Říma. Bratislava 2010.
- Greiner 2008
B. A. Greiner: Rainau-Buch II. Der römische Kastellvicus von Rainau-Buch (Ostalbkreis). Die archäologischen Ausgrabungen von 1976 bis 1979. Stuttgart 2008.
- Gschwind 2004
M. Gschwind: Abusina. Das römische Auxiliarkastell Eining an der Donau vom 1. bis 5. Jahrhundert n. Chr. München 2004.
- Hodgson 2005
N. Hodgson: Destruction by the enemy? Military equipment and the interpretation of a late-third century fire at South Shields. Carnuntum Jahrbuch 2005, 2005, 207–216.
- Horvat 2015
J. Horvat: Early Roman military finds from prehistoric settlements in the Gorenjska region. In: J. Istenič/B. Laharnar/J. Horvat (ed.): Evidence of the Roman army in Slovenia. Ljubljana 2015, 171–208.
- Hrnčiarik 2013
E. Hrnčiarik: Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. Bonn 2013.
- Hrnčiarik/Ulický 2014
E. Hrnčiarik/J. Ulický: Vyobrazenia rímskej výstroje a výzbroje na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Aurélia. In: V. Turčan (zost.): Stĺp Marca Aurelia a stredné Podunajsko. Zborník SNM. Archeológia – Supplementum 8. Bratislava 2014, 61–69.
- Humer/Kremer 2011
F. Humer/G. Kremer: Götterbilder – Menschenbilder. Religion und Kulte in Carnuntum. Bad Deutsch-Altenburg 2011.
- Hüssen/Rajtár 1994
C. M. Hüßen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Die Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Spisy AÚ AV ČR Brno 1. Brno 1994, 217–232.
- Chinelli a i. 2001
R. Chinelli/I. Mader/S. Sakl-Oberhalter/H. Sedlmayer: Die Grabungen im Botanischen Garten der Universität Wien. Fundort Wien 4, 2001, 294–309.
- Istenič 2005
J. Istenič: Evidence for a very late Republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia. Carnuntum Jahrbuch 2005, 2005, 77–87.
- Jäger-Wersonig 2010
S. Jäger-Wersonig: Metall. In: M. Mosser (ed.): Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995–1998. Band I. Wien 2010, 603–740.
- Jandrasits 1996
H. Jandrasits: KG Petronell, MG Petronell-Carnuntum, VB Bruck an der Leitha. Fundberichte aus Österreich 35, 1996, 707–708.
- Jilek 2005
S. Jilek: Militaria aus einem Zerstörungshorizont im Auxiliarkastell. Carnuntum Jahrbuch 2005, 2005, 165–180.
- Junkelmann 1992
M. Junkelmann: Die Reiter Roms. Teil III. Zubehör, Reitweise, Bewaffnung. Mainz am Rhein 1992.
- Junkelmann 1996
M. Junkelmann: Reiter wie Statuen aus Erz. Mainz am Rhein 1996.
- Junkelmann 2009–2011
M. Junkelmann: Signa militaria. Die Feldzeichen der römischen Armee. Carnuntum Jahrbuch 2009–2011, 2009–2011, 25–46.

- Kraskovská 1974
Lamiová-Schmiedlová 1961
- Lamiová 1993
Molnár 2015
- Mráv 2010–2013
- Ondrouch 1938
Ondrouch 1940–1941
- Pfahl 2016
Pieta 2008
Pichlerová 1981
Pichlerová 1992
- Pichlerová 1995
Pröttel 1988
- Púpala/Magula 1997
- Púpala a i. 1998
- Quast 2015
- Rajtár 1994
- Rajtár 2013
- Sakař 1961
- Schmid 2010
Steidl 2019
Stupperich 1987
- Stuppner 2016
- Tejral 1986
- Tejral 2017
- Thiel 2009–2011
- Turčan 2012
- Turčan 2017
- Tyszler 2015
- L. Kraskovská: *Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I.* Bratislava 1974.
M. Lamiová-Schmiedlová: Spony z doby rímskej na Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 5, 1961, 7–142.
M. Lamiová: *Zemplín. Obec s bohatou minulosťou*. Košice 1993.
A. Molnár: Grubenhäuser auf dem Kasernenhof. Vorbericht über die Ausgrabungen in Győr, Frigyes-laktanya (Friedrichskaserne). In: Sz. Bíró/A. Molnár: (Hrsg.): *Ländliche Siedlungen der römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Győr 2015, 225–262.
Zs. Mráv: The Roman Army along the Amber Road between Poetovio and Carnuntum in the 1st century A. D. – Archeological evidence. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2010–2013, 2010–2013, 49–100.
V. Ondrouch: *Limes Romanus na Slovensku*. Bratislava 1938.
V. Ondrouch: Rímska stana v Stupave a rímske stavebné stopy v Pajštúne. *Historica Slovaca* 1/2, 1940–1941, 44–107.
S. F. Pfahl: *Rangabzeichen im römischen Heer der Kaiserzeit*. Duisburg 2016.
K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Nitra 2008.
M. Pichlerová: *Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko II.* Bratislava 1981.
M. Pichlerová: Významné ojediné nálezy z doby rímskej v Bratislave. *Zborník SNM* 86. *Archeológia* 2, 1992, 83–112.
M. Pichlerová: Dejiny archeologickeho bádania v Bratislave. *Múzeum* 4, 1995, 1–5.
M. Pröttel: Zur Chronologie der Zwiebelknopffibel. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 35, 1988, 347–372.
M. Púpala/V. Magula: Mikroštruktúrne charakteristiky kovových krúžkov používaných pri výrobe krúžkových zbrojí. Prednáška na archeometalurgickom seminári. Herľany 1997.
M. Púpala/V. Magula/Z. Kukla/J. Hošek: Rozbor kroužků užívaných při výrobě kroužkových zbrojí. Bratislava 1998.
D. Quast: Zwiebelknopffibel im Barbaricum nördlich der mittleren und unteren Donau. In: T. Vida (ed.): *Romania Gothica II. The Frontier World, Romans, Barbarians and Military Culture*. Budapest 2015, 305–328.
J. Rajtár: Waffen und Ausrüstungsteile aus dem Holz-Erde-Lager von Iža. In: C. van Driel-Murray (ed.): *Military Equipment in Context*. Leiden 1994, 83–95.
J. Rajtár: Das Gold bei den Quaden. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Weinstadt 2013, 125–150.
V. Sakař: Spony s cibulovitými knoflíky ve střední Evropě. *Památky archeologické* 52, 1961, 430–435.
S. Schmid: *Die römischen Fibeln aus Wien*. Wien 2010.
B. Steidl: *Limes und Römerschatz*. Römer Museum Weißenburg. München 2019.
R. Stupperich: Fundstücke aus Carnuntum im Museum für Kunst und Kulturgeschichte der Stadt Dortmund. *Carnuntum Jahrbuch* 1987, 1987, 123–148.
A. Stuppner: Fundspektren römischer Metallsachgüter in kaiserzeitlichen Siedlungen und Gräberfeldern Niederösterreichs. In: H. U. Voß/N. Müller-Scheeßel (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 22. Bonn 2016, 855–885.
J. Tejral: Neue Erkenntnisse zum römischen Stützpunkt am Burgstall bei Mušov in Südmähren. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 395–410.
J. Tejral: Mähren zur Zeit der Markomannenkriege. *Študijné zvesti AÚ SAV* 61, 2017, 149–188.
M. Thiel: Betrachtungen zum spätantiken Kleidungswandel und dessen Rekonstruktionen im angewandten museumspädagogischen Bereich. *Carnuntum Jahrbuch* 2009–2011, 2009–2011, 59–80.
V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. In: G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. *Communicationes* 14. Nitra 2012, 419–427.
V. Turčan: Spony z doby rímskej zo Stupavy. In: E. Droberjar/B. Komorócz (ed.): *Římské a germánské spony ve střední Evropě. Archeologie barbarů* 2012. Brno 2017, 251–255.
L. Tyszler: Okazały pochówek z Witaszewic nad górną Bzurą. Z zagadnień ideologii funeralnej elit wojskowych superiores barbari. In: L. Tyszler/E. Droberjar (ed.): *Barbari svperiores et inferiores. Archeologia barbarzyńców* 2014. *Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum Polska – Czechy – Morawy – Słowacja*. Łódź – Wieś 2015, 107–138.

Voß 2016

H. U. Voß: Beschlagteile vorwiegend militärischer Verwendung im mitteleuropäischen Barbaricum zwischen Rhein und Oder – Formenspektrum und Fundkontext. In: H.-U. Voß/N. Müller-Scheeßel (Hrsg.): *Archäologie zwischen Römern und Barbaren. Zur Datierung und Verbreitung römischer Metallarbeiten des 2. und 3. Jahrhunderts n. Chr. im Reich und im Barbaricum – ausgewählte Beispiele (Gefäße, Fibeln, Bestandteile militärischer Ausrüstung, Kleingerät, Münzen)*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 22. Bonn 2016, 711–733.

Wijnhoven 2015

M. A. Wijnhoven: Laid out Flat: mail making in the Roman Period. In: C. S. Sommer/S. Matešić (Hrsg.): *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontiers Studies Ingolstadt 2015*. Mainz 2015, 555–563.

Zeman 2017

T. Zeman: Peltoidní kování koňského postroje z germánského sídliště v Hrubé Vrbce. In: *Na hranicích Impéria. Extra fines Imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám*. Brno 2017, 439–446.

Zsidi 2009

P. Zsidi: *Aquincumi látványraktár. Visual store at Aquincum*. Budapest 2009.

Militaria from the Building Complex from the Roman Period in Stupava

Vladimír Turčan

Summary

The building complex from the Roman period in Stupava (Malacky dist., Fig. 1) was rebuilt three times, changing the overall concept of the layout and the size of the built-up area. The first two phases of the complex can be attributed to the Romans' military activities; the third probably to civilian settlement. Militaria are part of the collection of finds from this site. Iron nails from military footwear caligae (Fig. 2: 1–6), found in the upper parts of the fills of Germanic dug-in building from previous Germanic settlement originate from the period around the middle of the 2nd century AD, when the area was occupied by Roman soldiers. The bronze metalwork from a horse's bridle (Fig. 2: 13), also found in the fill of a dug-in Germanic feature, can also be attributed to the same period. Under the destruction of the first phase, mail armour (*lorica hamata*) was found (Fig. 3). According to these finds, the site was clearly occupied by a mixed unit of cavalry and infantry.

Further finds of militaria come from the various archaeological layers. These include above all a bronze stud with the three-dimensional head of a lion (Fig. 2: 9), perhaps originally applied to a ceremonial helmet, a bronze crossbow fibula, an iron spear butt and a bronze handles (Fig. 2: 15, 16), which according to some interpretations was used as a holder for a helmet.

The small number of militaria in the finds can be explained by the Romans' rational approach to military equipment and in general to the material necessary to ensure that their armed units were able to function properly.

Fig. 1. Stupava. Location within the Middle Danube area. Map author.

Fig. 2. Stupava-Kopce. Military finds. 1–6, 8 – iron; 2, 10–16 – bronze. Author's archive.

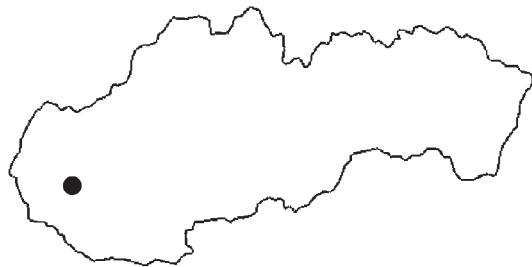
Fig. 3. Stupava-Kopce. Mail armour (*lorica hamata*) from the destruction of the phase I. Photo author.

Translated by Stephanie Staffen

DIE SPÄTANTIQUE QUADISCHE RESIDENZ IN CÍFER-PÁC¹

Rekonstruktion der Bauentwicklung

Vladimír Varsik

DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2023.70.12>

Keywords: Late Antiquity, Germans, residence, Roman and Germanic architecture, hypothetical reconstructions

Late Antique Quadi Residence in Cífer-Páč. Reconstruction of Building Development

In the 4th c., a princely residence was built on the outskirts of the Germanic settlement in Cífer-Páč (SW Slovakia). It consists of a quadrangular enclosure with two stone and several wooden buildings. The residence was built in the spirit of Roman building traditions according to a carefully thought-out plan, using Roman building technologies and Roman building materials. It served the needs of the local Germanic chieftain and is an eloquent testimony to the peaceful Roman-Germanic relations at the end of Antiquity. The article summarizes the development of the residence with its three building phases and offers architectural reconstructions of its appearance.

EINLEITUNG

Zwischen den Jahren 1969 und 1980 erforschte T. Kolník in der Ortsflur „Nad mlynom“ in Cífer-Páč (Bezirk Trnava) fast das ganze Areal einer spätantiken Residenz der örtlichen quadischen Elite, einschließlich eines Teils von ihrem wirtschaftlichen Hinterland. In der Publikation über diesen wichtigen Fundort (Varsik/Kolník 2021) gibt es eine kurze Passage, die den architektonischen Rekonstruktionen der Residenz gewidmet ist (Minaroviech-Ratimorská/Varsik 2021). Unmittelbar vor der Fertigstellung der Publikation blieb jedoch keine Zeit mehr, das Erscheinungsbild einzelner Gebäude detaillierter auszuarbeiten oder die farblichen Visualisierungen zu vervollständigen. Deswegen sind wir im Jahr 2022 auf Initiative nicht nur des Autors des Beitrags als Archäologen, sondern vor allem der beiden Architekten, die die Visualisierungen erstellt haben, zu diesem Thema zurückgekehrt. Aus diesem Grund möchte ich Ing. arch. Jana Minaroviech, PhD. und Mgr. J. Šimun gleich zu Beginn und sehr gerne meinen großen Dank aussprechen.

DIE WICHTIGSTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGANGSPUNKTE FÜR REKONSTRUKTIONEN

Die bauliche, bzw. baulich-historische Entwicklung der herrschaftlichen Residenz, ihr allmähliches Entstehen und Vergehen sind ausführlich in der erwähnten Publikation (Varsik/Kolník 2021, 353–369) beschrieben. Sie enthält detaillierte Beschreibungen einzelner Gebäude und Bauobjekte sowie Argumente für eine bestimmte Funktion, sofern es der archäologische Erhaltungszustand zuließ. Zum besseren Verständnis der folgenden Zeilen und insbesondere der Abbildungen wird es jedoch angebracht sein, die Grundzüge der Entwicklung zu wiederholen.

¹ Dieser Beitrag entstand mit Unterstützung des Forschungs- und Entwicklungsfördervereins Nr. APVV-21-0257, sowie des Projektes VEGA 1/0240/21 und 2/0043/22. Er stellt einen überarbeiteten Vortrag dar, der auf der 16. protohistorischen Konferenz „Archäologie der Barbaren“ in Trnava vom 30. 9. bis 2. 10. 2021 präsentiert wurde.

Die Anfänge der germanischen Siedlung am rechten Ufer des Gidra-Bachs in Cífer-Páč lassen sich aufgrund der ältesten Funde aus dem Ort und seiner unmittelbaren Umgebung ins 2. Jahrhundert, also schon vor den Markomannenkriegen datieren. Leider handelt es sich dabei meist um nicht stratifizierte Oberflächenfunde oder Artefakte aus Sekundärlagen.

Die ältesten von T. Kolník untersuchten Bauobjekte stammen aus der Zeit nach den Markomannenkriegen, wahrscheinlich sogar einige Jahrzehnte nach deren Ende (Stufen C1b–C2 der jüngeren römischen Kaiserzeit). In diese Zeit gehören neben vier oder fünf fundreichen und daher gut datierbaren Grubenhäusern auch sechs oberirdische einräumige Bauten. Ihre Grundrisse wurden durch Fundamentrinnen oder Pfostengruben abgegrenzt. Die Situation in dieser ältesten Phase war nicht ganz klar, aber es scheint, dass einige Teile der erfassten Holzeinfriedungen ebenfalls schon dieser Zeitperiode angehören, d. h. das Areal könnte zumindest teilweise eingezäunt gewesen sein. Aufgrund einer solchen Bebauung, die für übliche germanische Siedlungen in unserem Gebiet ungewöhnlich ist, wurde diese Entwicklungsetappe „Protogehöft“ benannt (mehr zu Aussehen und Datierung Varsik/Kolník 2021, 353–358, Abb. 241). Allerdings ist zu betonen, dass die Holzbauten aus dem 3. Jahrhundert noch nicht den Einfluss der antiken römischen Architektur aufweisen. Andererseits befinden sich unter den Funden Artefakte mit Bindungen zum Umfeld der Fürstengräber aus dem Umkreis von Krakovany-Stráže (Goldfingerring, silberne Gürtelbeschläge, silberne Fibel, Fragment eines Klappgestelles). Diese mit dem Buchstaben A gekennzeichnete Phase hatte den Siedlungsschwerpunkt in den letzten zwei Dritteln bzw. in der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts (230/250–290/310). Die Bebauung der Phase A wird in diesem Beitrag nicht rekonstruiert.

Gegenstand der Rekonstruktionen ist erst die folgende Phase B, die ungefähr das gesamte 4. Jahrhundert umfasst. Repräsentiert wird sie durch den umfriedeten Herrenhof und einen Wirtschaftsbezirk, der seinen Hinterland außerhalb der Einfriedung darstellte. Beide diese Einheiten zeichnen sich durch völlig unterschiedliche Prinzipien der architektonischen Ausführung und der Bauweise aus. Der Herrenhof – eine spätantike quadische Residenz – wurde im Geiste der römischen Baukunst mit einem im Voraus durchdachten und entworfenen architektonischen Plan erbaut, unter Anwendung der Regeln der Axialität, Wiederholung von Maßmodulen usw. Es wurden dabei römische Technologien (z. B. Fußbodenheizung, Mörtelböden, verputzte Wände) und römische Baumaterialien (gebrannte Ziegel, Kalkmörtel, Fensterglas) verwendet und der Aufbau wurde unter aktiver Beteiligung eines römischen – vermutlich militärischen – Bautrupps durchgeführt. Abgesehen von dem gemauerten Bau II (Bad/*balneum*) wurden die Gebäude des Wirtschaftsbezirks im Sinne der germanischen Bautradition erbaut (vor allem die traditionellen hölzernen Grubenhäuser).

Die Überlagerungen einzelner Grundrisse belegen drei Bauetappen innerhalb des Herrenhofs (Bauetappen Ba, Bb und Bc), aber nur zwei im Wirtschaftsbezirk. Im Rahmen der Ausgrabung konnten keine eindeutigen Hinweise für eine problemlose chronologische Angleichung der dreiphasigen Entwicklung des Herrenhofs an die zweiphasige Bebauung des wirtschaftlichen Sektors gewonnen werden. Wir nehmen jedoch an, dass in der älteren Bauetappe Ba des Herrenhofs im Wirtschaftsbezirk die Töpfereiproduktion vorherrschte. In den beiden jüngeren Etappen des Herrenhofs (Bb und Bc) dominierte neben der Keramikproduktion vor allem die Textilherstellung. Darüber hinaus ist (nur durch Funde und Produktionsabfall) auch die Eisen- und Buntmetallverarbeitung belegt (ausführlich zu wirtschaftlichen Aktivitäten in Cífer-Páč; Štolcová 2021, 323–342; Varsik/Kolník 2021, 342–352).

Die Rekonstruktionen konzentrieren sich in erster Hinsicht auf das Erscheinungsbild des Herrenhofs in seinen einzelnen Bauetappen Ba, Bb und Bc. Die Gebäude außerhalb der Einfriedung werden nur dann rekonstruiert, wenn sie in direktem Zusammenhang mit dem Herrenhof stehen. Es handelt sich dabei vor allem um das Bad/*balneum* (Bau II) und den Getreidespeicher/*granarium* (Objekt 504). In der Nähe des Badegebäudes wurden auch zwei Brunnen (Wasserquelle für den Badbetrieb) und ein germanisches Grubengebäude (Objekt 67) rekonstruiert. Andere nicht rekonstruierte Objekte aus dem Hinterland des Herrenhofs stellten verschiedenartige Gruben und vor allem germanische Grubenhäuser dar. Zwei geräumige Bauten dieser Art dienten als Webwerkstätten, andere waren offenbar Wohnhäuser und gehörten zu einer älteren und zeitgenössischen germanischen Siedlung. Diese erstreckte sich noch einige hundert Meter den Bach Gidra hinauf nach Nordwesten. Der Großteil davon bleibt vorerst archäologisch unerforscht.

Schematisch lässt sich die bauliche Entwicklung in Cífer-Pác wie folgt zusammenfassen (*Varsik/Kolník 2021, 353–369*):

- Phase A: 230/250–290/310
- Phase Ba: 300/310–330/350
- Phase Bb: 330/350–360/380
- Phase Bc: 360/380–390/410
- Phase C: 410/420–440/450

Phase C stellt die Besiedlung der allmählich verfallenden Gebäude des Herrenhofs dar, nachdem er von den ursprünglichen Besitzern aus den Reihen der quadischen Elite aufgegeben wurde. Abgesehen von der Errichtung eines Grubenhauses gab es sonst keine baulichen Veränderungen und daher ist Phase C ebenfalls nicht zum Gegenstand der Rekonstruktion geworden.

Dank gegenseitiger Überschneidungen der Grundrisse ist es gelungen, die meisten Gebäude des Herrenhofs relativchronologisch den einzelnen Bauetappen Ba, Bb und Bc mehr oder weniger zuverlässig zuzuordnen. Einige Bauten konnten jedoch keiner bestimmten Etappe zugeordnet werden und wurden daher für alle drei Subphasen eingezzeichnet. Im Fall des soliden steinfundamentierten gemauerten Badgebäudes (Bau II) ist es wahrscheinlich, dass das Gebäude auch während des ganzen Bestehens der Residenz im 4. Jahrhundert stand und genutzt wurde. Bei den Holzbauten – Getreidespeicher/*granarium* (Objekt 504) und Grubenhaus 67 – ist es weniger wahrscheinlich.

Cífer-Pác gehört zu den außergewöhnlichen Fundstellen mit „römischen“ Bauten nördlich der Donau. Diese stellten aber nicht, wie früher angenommen, die Stützpunkte der römischen Armee dar, sondern dienten als zivile Residenzen der örtlichen germanischen Eliten. Die präsentierten Visualisierungen waren in großem Maße von den Rekonstruktionen des Erscheinungsbildes ähnlicher Fundorte der jüngeren bis späten römischen Kaiserzeit inspiriert. Als Solitärbauten wurden das sog. Hauptgebäude in Stupava (*Turčan 2012; 2022*) und das Gebäude des „Bades“ in Bratislava-Dúbravka (*Minaroviech-Ratimorská/Elschek 2007*) rekonstruiert. Beide gehören ins 3. Jahrhundert. Mit Rücksicht auf die Datierung ins 4. Jahrhundert und die architektonische Gesamtausführung lassen sich viel mehr Gemeinsamkeiten bei den Residenzen in Bratislava-Podunajské Biskupice (*Hornák/Hrnčiarik/Minaroviech 2021*) und auf dem niederösterreichischen Oberleiserberg feststellen. Im letzteren Fall wurde eine Visualisierung des ganzen Herrenhofs mit einem Komplex aus Holz- und Steinbauten in zwei chronologischen Hauptphasen veröffentlicht (*Ertel/Stuppner 2005*).

Im folgenden Text werden die drei Bauetappen des Herrenhofs mit konkreten Bauten und mit den Möglichkeiten ihrer hypothetischen Rekonstruktionen charakterisiert. Vier Versionen von Plänen und Visualisierungen werden angeboten, um jede Etappe zu veranschaulichen. Zunächst handelt es sich um einen Plan mit farblich gekennzeichneten Gebäuden und Objekten der jeweiligen Bauetappe (Abb. 2: 1; 4: 1; 6: 1). Darunter folgt der gleiche Plan mit durchsichtigen Bausubstanzen, wie sie ungefähr vom Gidra-Bach aus gesehen werden, d. h. beim Blick von Norden bzw. Nordosten (Abb. 2: 2; 4: 2; 6: 2). Aus derselben Blickrichtung sind auch farbige Rekonstruktionen der drei Bauetappen ausgeführt (Abb. 3: 2; 5: 2; 7: 2). Letztlich wird auch eine Ansicht von der gegenüberliegenden, also etwa südlichen Seite, in einer Schwarz-Weiß-Version angeboten (Abb. 3: 1; 5: 1; 7: 1).

BAUETAPPE Ba (Abb. 2; 3)

In der ältesten Bauetappe hatte das spätantike Gehöft einen viereckigen Grundriss mit den Ausmaßen von 71×63 m, was den römischen Längenmaßen von $2 \times 1,77$ *acti* (1 *actus* = 35,52 m)² entspricht. Es war von einer Einfriedung umgeben, deren drei Seiten nahezu ideale rechte Winkel bildeten. Axial abgelenkt ist nur die Linie der Einfriedung hinter dem Bau I (südöstliche Seite des Gehöfts), die offenbar dem trapezförmigen Grundriss des steinfundamentierten Hauptgebäudes (Bau I) angepasst wurde. Das Gehöft erreichte zu diesem Zeitpunkt seine größten Ausmaße, später – nach der Zerlegung und dem Abbau des großen Holzgebäudes 13 und der Erbauung einer neuen Einfriedung – wurde seine Fläche auf der Südwestseite verkleinert.

² Bei dem Entwurf des Hauptgebäudes der spätantiken germanischen Residenz in Milanovce/Velký Kýr wurde ein sehr durchdachtes, auf dem römischen Fuß und seinen Vielfachen basiertes System angewandt, wie M. Hrabkovský überzeugend nachweisen konnte (*Hrabkovský 2021, 34, 36, Abb. 3a*). Ein ähnliches System kann in Cífer-Pác vorerst nur vermutet werden, seine „Dekodierung“ ist in Zukunft zu erwarten.

Im Fall der Einfriedung kann man an drei Seiten eine durchgehende Linie annehmen, obwohl die Westecke des Gehöfts bei den Ausgrabungen zwischen 1969 und 1980 nicht freigelegt wurde. Nur die südöstliche Linie der Einfriedung (hinter dem Bau I) ist in zwei Abschnitten unterbrochen (Abb. 2). Offen bleibt die Frage, ob dies die tatsächliche Situation aus dem 4. Jahrhundert widerspiegelt, oder ob die Einfriedung hier ursprünglich weitergeführt und aufgrund ungünstiger Bedingungen bei der Ausgrabung nicht entdeckt wurde (zu einzelnen Abschnitten der Einfriedung Varsik/Kolník 2021, 100–104). Die deutliche Unterbrechung im südöstlichen Teil, bzw. an der östlichen Ecke, könnte durch das Vorhandensein des Eingangs zum Herrenhof bereits in dieser Zeit erklärt werden. Es ist nämlich anzunehmen, dass die wichtigste Kommunikationsverbindung in römischer Kaiserzeit entlang des Gidra-Bachs verlief, der ungefähr parallel zur östlichen, bzw. nordöstlichen Seite des Gehöfts floss. Zwischen dem Gehöft und der Bachinundation befand sich hier ein Wirtschaftsbezirk. Der Eingang zum Herrenhof ist daher an der genannten Verbindungsleitung von Süden (bzw. Südosten) oder von Norden (bzw. Nordwesten) aus zu vermuten. In Richtung Norden (Nordwesten) erstreckte sich die germanische Siedlung mit ihrer traditionellen Bebauung (Grubenhäuser) noch einige hundert Meter weiter stromaufwärts des Gidra-Bachs. Die Lage des Haupteingangs zum Herrenhof hätte also ihre logische Berechtigung in Richtung von dem unbebauten Teil im Süden, bzw. Südosten aus, d. h. gerade ungefähr dort, wo die Einfriedung unterbrochen ist.

Die archäologischen Überreste der Einfriedung sind als Paare von Gruben mit einem Durchmesser von 25–30 cm in relativ regelmäßigen Abständen von 1 bis 1,2 m an der Nordost- und Nordwestseite erhalten. Dichtere Abstände waren an der südwestlichen (0,3–0,6 m) und südöstlichen (0,6–0,7 m) Seite zu beobachten. Auf diesen beiden Seiten werden die Grubenpaare durch eine parallele dritte Grubenreihe ergänzt, die durch den Ersatz oder die Reparatur der Einfriedung entstanden sein könnte. Die Grubenpaare deuten auf das Vorkommen von Pfostenpaaren hin, zwischen denen z. B. gespaltene Hölzer oder Bretter eingefügt werden konnten. Eine solche einfache Holzumfriedung erfüllte sicherlich keine Befestigungsfunktion. Ihre Aufgabe bestand darin, das Areal der herrschaftlichen Residenz abzugrenzen und von den Wirtschaftsbauten und der zeitgenössischen germanischen Siedlung abzutrennen. Ähnliche „nichtmilitärische“ Funktionen erfüllten auch die Einfriedungen in römischen Landgütern, die als *villae rusticae* bekannt sind. Die landwirtschaftlichen Handbücher römischer Autoren empfehlen ihre Höhe von 5 Fuß, d. h. etwa 1,5 m (Pietsch 2006, 341). Deshalb rekonstruieren wir auch die Einfriedung in Cífer-Páč in einer ähnlichen Höhe³.

Innerhalb des umfriedeten Areals standen vier Gebäude axial mit den Längsachsen parallel zu der Einfriedung. In der Mitte befand sich ein offener Hofplatz. Bautechnisch nahm der steinfundamentierte Bau I auf der Südostseite des Gehöfts eine herausragende Stellung ein. In dieser Zeit stand nur sein ältester Trakt A (Abb. 1: a; 2: 1). Bemerkenswert ist, dass er mit seinen Gesamtausmaßen von 13–14 × 14 m das kleinste der vier Gebäude darstellt. Das Interieur wurde in fünf Räume aufgeteilt (Gesamtnutzfläche 133,3 m²). Der größte Saal (Raum 4 mit einer Nutzfläche von 62,4 m²) wurde vermutlich bereits in dieser Etappe durch einen Y-Kanal unter dem Fußboden beheizt. Darüber befand sich ein Mörtelboden (*pavimentum*), der auf eine Unterlage aus Stein- und Ziegelfragmenten aufgetragen wurde. Der Heizofen (*praefurnium*) befand sich offenbar außerhalb des Gebäudes in der Nähe der südwestlichen Wand (Abb. 3: 1). Von mehreren Alternativen für die Ausführung des Dachs erscheint die Kombination aus einem Satteldach über den Räumen 4 und 5 und einem Pultdach über den kleineren Räumen 1 bis 3 am wahrscheinlichsten. Der First des Satteldachs mit Eindeckung aus römischen Dachziegeln (*tegulae* und *imbrices*) wird als parallel zum Heizkanal angenommen. Auch über dem Außen befindlichen Heizofen gab es ein einfaches Dach zum Schutz vor Witterungseinflüssen. Die Position des Schornsteins im Dach wird durch einen Überrest der Tubulatur angezeigt, den die Ausgräber entlang der Wand des großen Saals 4, wo sich der Y-Kanal verzweigte (Abb. 1: a), dokumentiert haben. Der Rauch wurde durch Hohlziegel (*tubuli*) abgeleitet, die gleichzeitig auch den Durchzug der Heizungsanlage sicherstellten. Die wahrscheinlichste Position des Schornsteins ist daher oberhalb der Wand mit Tubulatur, d. h. gegenüber dem Heizofen (*praefurnium*) anzunehmen. Der Eingang zum Gebäude befand sich offenbar im Vorraum 5, also in Richtung von dem offenen Hof aus. Die Ausgrabung konnte ihn jedoch für diese Bauetappe nicht identifizieren. Die Lage der Fenster ist rein hypothetisch.

Die übrigen drei Bauten waren Holzgebäude mit umlaufenden Säulengängen – Portiken. Erhalten blieben die inneren Fundamentrinnen, die den von den Holz-Erde-Mauern umschlossenen Innenraum

³ In älteren Arbeiten über Cífer-Páč wurde die Einfriedung des Gehöfts als „Palisade“ bezeichnet. Dieser Begriff erscheint heutzutage nicht angemessen.

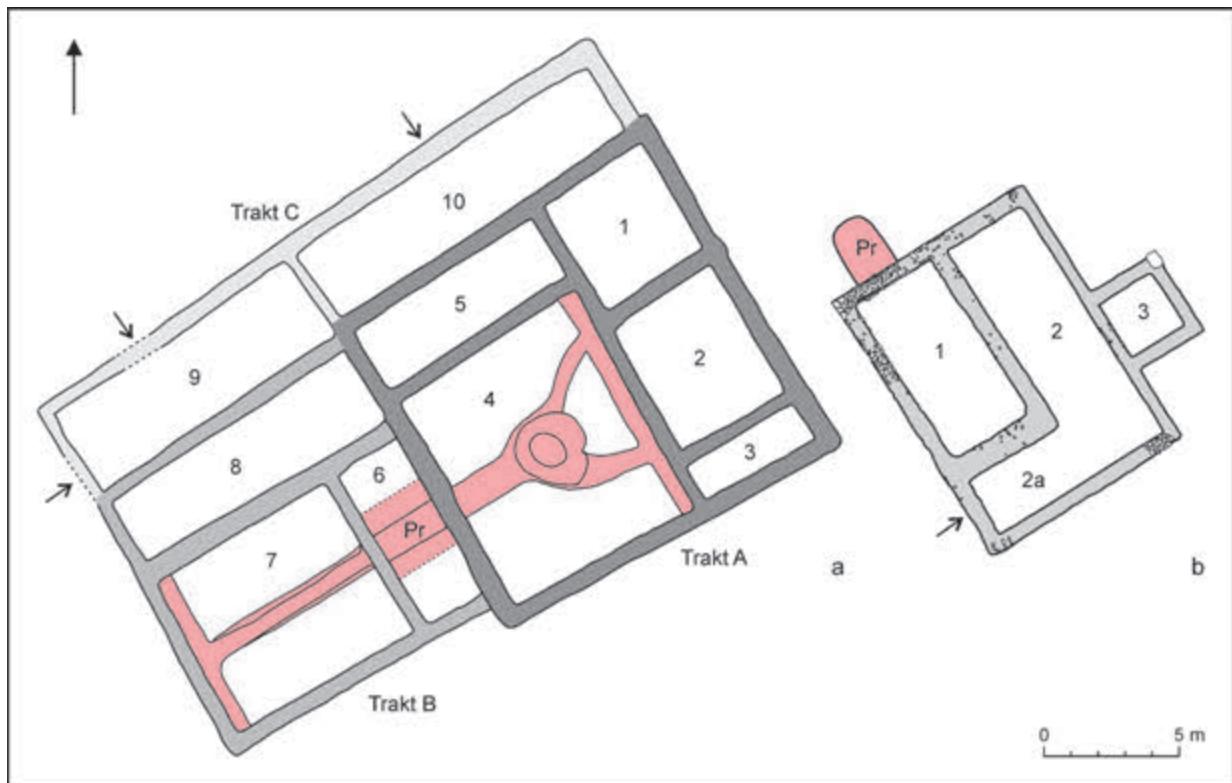

Abb. 1. Cífer-Páč. Steinfundamentierte Bauten. a – Gebäude I mit drei farblich gekennzeichneten Trakten (Graustufen) und einer Kanalheizung mit Überresten der Tubulatur (rosa; Pr = Heizofen/*praefurnium*). Trakt A – Räume 1–5; Trakt B – Räume 6–8; Trakt C – Räume 9, 10; b – Gebäude II mit Räumen 1, 2, 2a, 3 und mit außen befindlichem Heizofen/*praefurnium* (Pr). Pfeile bezeichnen die Eingänge zu beiden Gebäuden. Zeichnung V. Varsik.

begrenzten. Um ihn herum befanden sich viereckige Pfostengruben, manchmal mit sichtbaren Überresten einer runden Säule mit einem Durchmesser von 40–70 cm. Die Rekonstruktionen basieren auf der Annahme, dass der innere umschlossene Raum höher war und mit einem Satteldach überdeckt wurde. Über den niedrigeren umlaufenden Säulengängen baute man Pultdächer. Im Bereich der Holzbauten sind während der Ausgrabung keine gebrannte Dachziegel zum Vorschein gekommen, daher kommen hier als Dacheindeckung Schilfrohr oder Holzsindeln in Frage. Die Rekonstruktionen bevorzugen die letztere Möglichkeit (Abb. 3: 2).

Die Fundamentrinnen der geschlossenen Innenräume der drei Holzbauten (aber auch anderer Holzbauten aus den folgenden Bauetappen) stellen vermutlich einen Überrest der Wände mit Schwellbalkenkonstruktion dar. Laut Grabungsdokumentation war bei den meisten Bauten die Sohle der Fundamentrinnen eben, was auf einen durchgehenden Schwellbalken hindeutet. Lediglich bei Gebäude 72 aus dieser Phase (sowie bei Bauten 9 und 71 der Bauetappe Bb) wurden die Fundamentrinnen in mehr oder weniger regelmäßigen Abständen durch Pfostengruben unterbrochen⁴. In diesen Fällen übernahmen die senkrechten Pfosten eine tragende Funktion und dazwischen wurden waagerechte Balken eingefügt, wodurch die Wände in Ständerbauweise entstanden (mehr dazu Varsik/Kolník 2021, 84–87). Der gleichzeitige Einsatz beider beschriebener Techniken ist auch auf dem österreichischen Oberleiserberg belegt (Ertel/Stuppner 2005, 434, 436, 437). Schwellbalkenbauten und Ständerbauten zeichneten sich gegenüber den Pfostenbauten mit direkt in den Boden eingelassenen Pfosten (die traditionelle Bauweise im germanischen Umfeld nördlich der Donau) durch eine bessere Stabilität und längere Lebensdauer aus. In den Holzgebäuden wurden während der Ausgrabung keine Fußbodenreste entdeckt.

⁴ Mit Rücksicht auf die sehr komplizierten Bodenverhältnisse und die in den 1960er und 1970er Jahren gewählte Forschungsmethodik (die Füllung von eingetieften Strukturen, Gruben, Rinnen wurde – plastisch mit sehr begrenztem Einsatz von Schnitten – ausgehoben) könnten einige Details der Fundamentstrukturen der Aufmerksamkeit entgangen sein (zur Grabungsmethodik Varsik/Kolník 2021, 18–23).

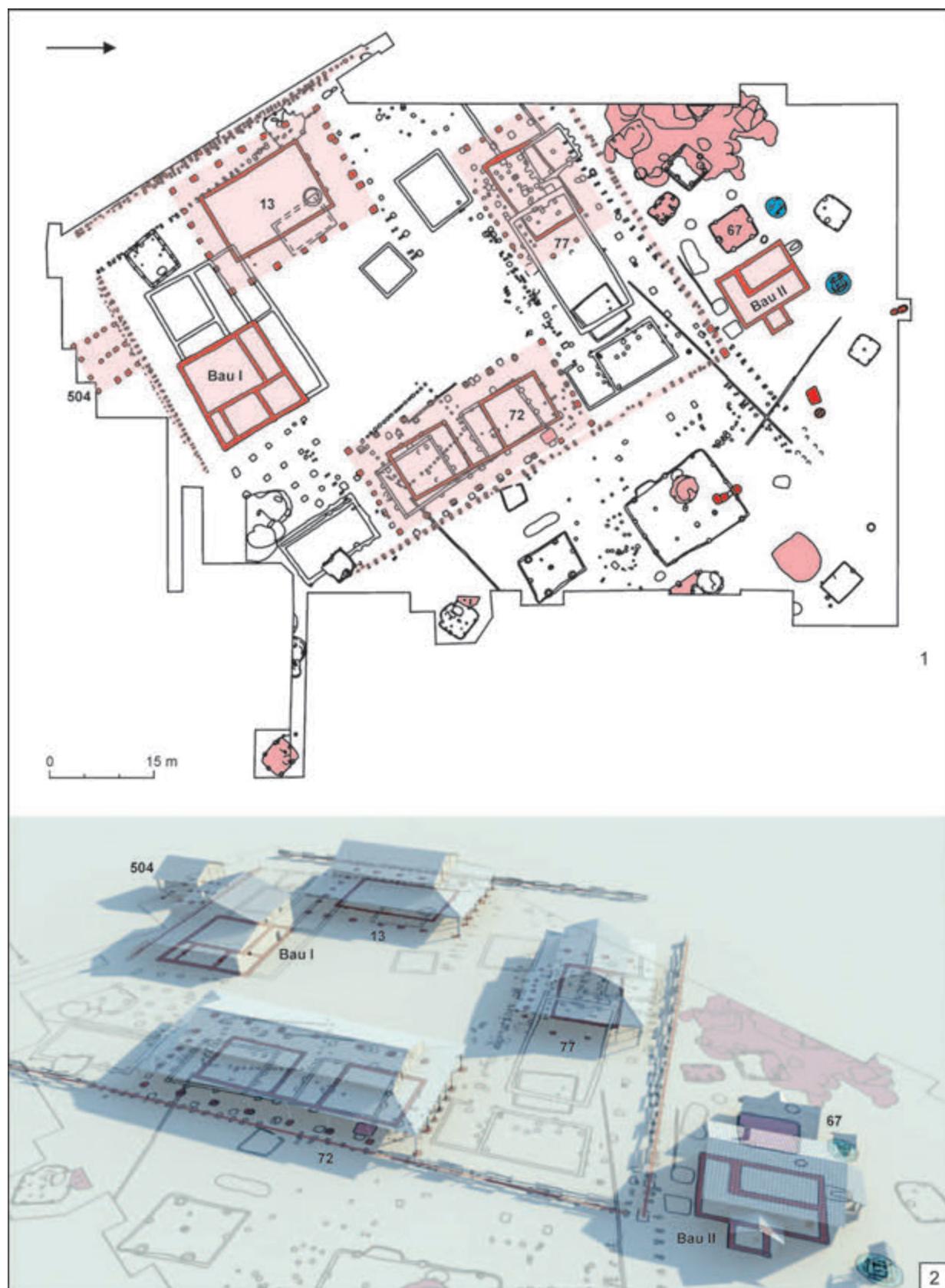

Abb. 2. Cífer-Páč. Bauetappe Ba. 1 – Plan der Grabungsfläche mit farblich gekennzeichneten Bauten und Objekten der Bauetappe Ba; 2 – Plan der Grabungsfläche mit durchsichtigen Bausubstanzen beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung: 1 – V. Varsik; 2 – J. Minaroviech, J. Šimun, V. Varsik.

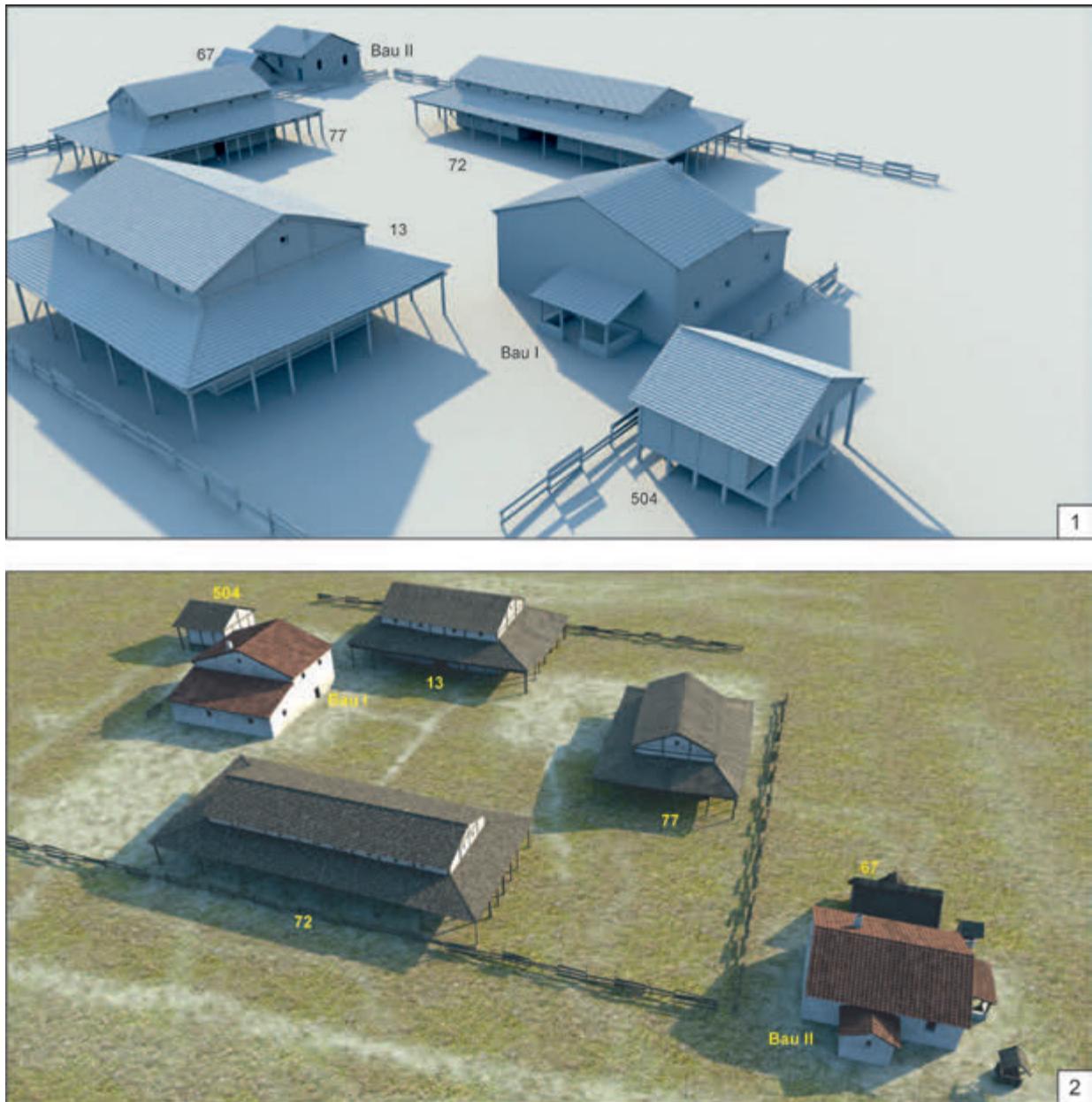

Abb. 3. Cífer-Páč. Bauetappe Ba. 1 – Schwarz-Weiß-Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Süden; 2 – farbige Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung nach Unterlagen von V. Varsik; J. Minaroviech, J. Šimun.

An beiden Seiten des Hauptgebäudes I standen die geräumigen Holzbauten 13 (Südwestseite des Gehöfts) und 72 (Nordostseite des Gehöfts). Beide hatten entlang aller vier Seiten einen umlaufenden Portikus und ihre Ausrichtung war identisch. Die schmäleren südöstlichen Portiken der Holzbauten 13 und 72 waren nicht ideal in einer Linie mit der Front des Hauptgebäudes ausgerichtet. Dies war auch nicht möglich, da das Gebäude I keinen rechteckigen, sondern leicht trapezförmigen Grundriss hat. Mit seiner Front korrespondierte mehr der Säulengang an der Schmalwand von Bau 13. Der Bau 72 war nach Norden verschoben, und der Säulengang an seiner südöstlichen Schmalwand korrespondierte mit der inneren Schmalwand (Fundamentrinne) von Bau 13. Axialität und räumliche Beziehungen zeugen nicht nur von der Gleichzeitigkeit des Baus I und der Holzbauten 13 und 72, sondern auch von der Existenz eines durchdachten architektonischen Entwurfs, der dem Bau der Residenz in Cífer-Páč vorausging. Die Gesamtausmaße von Bau 13 betragen $24,5 \times 17,8$ m (Fläche einschließlich des überdachten Korridors mit Portikus 436 m^2). Der von den Fundamentrinnen begrenzte Innenraum erreichte die Ausmaße von

$16,4 \times 11$ m. Mit einer Fläche von 154 m^2 stellte er somit den größten geschlossenen Innenraum in der Residenz von Cífer-Páč. Der umlaufende Säulengang (Portikus) bestand aus insgesamt 24 Säulen. In der Grabungsdokumentation wird betont, dass der Bereich des Baus 13 mit einer fast zusammenhängenden Schicht von durchgebranntem Hüttenlehm (mit Abdrücken von Ruten sowie massiverem Rundholz) bedeckt war – wahrscheinlich von der äußeren Behandlung der Wände. Die Wände aller Holzbauten sind in Weiß rekonstruiert (Abb. 3: 2), was an den äußeren Kalkanstrich erinnert. Seine Anwesenheit wurde jedoch archäologisch nicht nachgewiesen.

Rechts vom Hauptgebäude I – auf der nordöstlichen Seite des Herrenhofs, in Richtung zum Gidra-Bach – stand das Holzgebäude 72, das zusammen mit dem Portikus das größte Gebäude in Cífer-Páč darstellte (Gesamtausmaße $32,5 \times 14,5$ m, Gesamtfläche 479 m^2). Der durch die Fundamentrinnen definierte innere Bereich wurde in einen Eingangs- und zwei gleich große Seitenräume gegliedert. Der Portikus bestand aus insgesamt 26 Säulen. Bei der Rekonstruktion wurde der breite Zugang zum Vorraum offen gelassen (Abb. 3: 1), er konnte beispielsweise mit einem Wagen befahren werden.

Der nördliche Teil des Hofs – gegenüber dem Hauptgebäude I – wurde durch den Holzbau 77 umschlossen. Die Ausgrabung identifizierte den Säulengang in diesem Fall nur an drei Seiten (Abb. 2: 1). Es ist jedoch nicht ausgeschlossen, dass er sich ursprünglich auch entlang der Hinterwand befand – der Freiraum zwischen der Einfriedung und dem Gebäude würde dies zulassen⁵. In der Rekonstruktion wird daher das Gebäude 77 mit einem umlaufenden Portikus nachgebildet. Das Gebäude 77 weist auch axiale Beziehungen zu den anderen Gebäuden der Bauetappe Ba auf. Der Säulengang an seiner nordöstlichen Schmalwand liegt in einer Linie mit der Nordostwand des Hauptgebäudes I, und der Säulengang an der südwestlichen Schmalwand deckt sich axial mit dem Portikus entlang der Längswand des Holzbau 13.

Neben der Axialität benutzte man bei der räumlichen Anordnung der Bauten im Herrenhof auch gewisse vorbestimmte Maßmodule. Obwohl wir ihre Anwendung noch nicht im Detail rekonstruieren können, ist die Wiederholung einiger Maße offensichtlich. Das Hauptgebäude erreichte in dieser Etappe die Ausmaße von $13–14 \times 14$ m, die Schmalwand von Bau 72 war zusammen mit dem Portikus 14 m breit, und dieselbe Breite hätte auch der Bau 77, wenn wir den Säulengang bei dessen Hinterwand einberechnen würden. Der innere umschlossene Raum der Gebäude 72 und 77 (aber auch des jüngeren Gebäudes 71) hatte die gleiche Breite von 8 m , was 27 römischen Fuß entspricht.

Die Säulengänge umschlossen den offenen zentralen Hofplatz von drei Seiten, was den „romanisierenden“ Charakter der ganzen Residenz betonte. Bis zu einem gewissen Grad und in vereinfachter Form erinnert es an die römische zivile (z. B. Säulengänge auf den Foren der römischen autonomen Städte) oder militärische (z. B. der offene Hof des Stabsgebäudes – *principia*) Architektur.

Die archäologische Fundsituation widerspricht nicht der Annahme, dass das Gebäude II (Bad/*balneum*) bereits in der ältesten Bauetappe hinter der Nordecke des Gehöfts stand (detaillierte Beschreibung des Baus und Argumente für diese Funktion – Varsik/Kolník 2021, 52–58). Es hat einen einfachen rechteckigen Grundriss mit Satteldach ($11,1 \times 8,3 \text{ m}$ ohne Apsis; Abb. 1: b; 3: 2). In Erwägung kommt auch ein Walmdach, jedoch ist das Satteldach konstruktiv einfacher. Bei der kleinen viereckigen Apsis wird ebenfalls ein Satteldach angenommen. Eine einfache Überdachung schützte auch den äußeren Heizofen (*praefurnium*), ähnlich wie bei Gebäude I. Von dem Heizofen wurde der kleinere Raum 1 beheizt (Abb. 1: b). Leider sind im Inneren keine Spuren des Heizungssystems erhalten geblieben⁶. Im beheizten Raum 1 – *caldarium* – könnte sich auch ein Becken mit warmem Wasser befunden haben⁷. Das Becken mit kaltem Wasser war wahrscheinlich in der Apsis (Raum 3) untergebracht und der anliegende Teil – Raum 2 – könnte daher als *frigidarium* bezeichnet werden. Es wäre zu überlegen, ob die Innenräume nicht von einem Tonnengewölbe überdeckt waren, das in den Bädern das Kondensieren von Wasserdampf verhinderte und auch zu einer besseren Ableitung heißer Luft durch *tubuli* beitrug (vgl. z. B. das Bad in der Villa Wurmlingen – Reuter 2003, Abb. 19; 20). Das Bad wurde vermutlich durch eine Tür in der

⁵ Gerade in diesem Teil des Gehöfts war die Situation sehr kompliziert. Neben prähistorischen und mittelalterlichen Objekten überlagerten sich hier die Holzbauten aus der römischen Kaiserzeit sogar dreifach (Bauten 55, 56, 77, 85, 86; Abb. 2: 1). Daher konnten einige Konstruktionsdetails in den sich überschneidenden Grundrissen „verwischen“. Erst im Zuge der Digitalisierung der Originalpläne und deren Auswertung wurde dieses Objektgewirr „sinnvoll dechiffriert“ (vgl. Varsik/Kolník 2021, 65, 80–82).

⁶ Bei der vermeintlichen Funktion des Bades ist ein Hypokaustum wahrscheinlicher als Heizkanäle.

⁷ Gebäude II wurde nur als die unterste Ebene des Fundaments erfasst, d. h. tief unter dem Fußboden und dem damaligen Bodenniveau. Es war in einem schlechteren Zustand erhalten als Gebäude I, wo in einigen Räumen Überreste von Mörtelböden gefunden wurden.

südwestlichen Längswand und durch den Vorraum 2a betreten. Bei Gebäude II wurden archäologisch keine Veränderungen oder baulichen Umgestaltungen festgestellt, daher wird in allen drei Bauetappen das gleiche Erscheinungsbild eingezeichnet. Die Wasserversorgung erfolgte durch zwei Brunnen in unmittelbarer Nähe.

In der Nähe des Bades befindet sich das rekonstruierte Grubenhaus 67. Es gibt eine Vorstellung vom Aussehen mehrerer solcher Bauten, die nördlich des Herrenhofs erforscht wurden (Abb. 2: 1; 4: 1). Die Grubenhäuser repräsentieren die traditionelle barbarische Architektur einer quadischen Siedlung, die sich hier schon seit dem 2. Jahrhundert erstreckte und an deren Rand zu Beginn des 4. Jahrhunderts ein eingefriedeter Herrenhof errichtet wurde. Weder die Fundsituation noch die Funde boten die Möglichkeit einer genaueren Datierung des Grubenhauses 67 im Rahmen des 4. Jahrhunderts. Daher begleitet es in den Rekonstruktionen den Herrenhof in allen drei Bauetappen, obwohl es unwahrscheinlich ist, dass ein so einfaches Gebäude während der gesamten rund 100-jährigen Entwicklung existiert haben könnte.

Südlich des Gehöfts liegt außerhalb der Einfriedung ein als Getreidespeicher (*granarium*)⁸ interpretierte Anlage mit den Pfostengruben (Objekt 504). Die Pfosten, bzw. kurze Stützen, trugen einen erhöhten Fußboden (Abb. 3: 1), wie es in römischen (*horrea*) aber auch germanischen Getreidespeichern üblich war (Analogien Varsik/Kolník 2021, 95–99). Die Situierung des Speichers außerhalb des eingefriedeten Areals erscheint nicht so ungewöhnlich, wenn wir uns an eine ähnliche Lage des Horreums in der römischen „Station“ von Stupava erinnern (Hečková 1986, 386, Abb. 2). Das Bauobjekt lässt sich ebenfalls nicht genauer datieren und ist daher in allen drei Bauetappen eingezeichnet.

BAUETAPPE Bb (Abb. 4; 5)

Die Bauetappe Bb brachte einen grundsätzlichen Umbau mit sich, die alle Gebäude des Gehöfts betrafen. Erhalten blieb nur die Grundstruktur des viereckigen eingefriedeten Areals mit Gebäuden entlang der Einfriedung und einem offenen Hofplatz in der Mitte. Das steinfundamentierte Hauptgebäude I wurde wesentlich umgebaut und erweitert. Die drei übrigen Holzbauten wurden abgerissen und durch komplett neue Gebäude ersetzt.

Der große Holzbau 13 machte Platz für die Erweiterung des Hauptgebäudes I. Angebaut wurde der Trakt B mit einem weiteren beheizten Saal (Raum 7). Der Heizofen (*praefurnium*) wurde somit ins Innere des Gebäudes eingegliedert und befand sich fortan in der Kammer 6 (Abb. 1: a). Von dort wurden die beiden großen Räume beheizt. Der unveränderte Y-Kanal führte die warme Luft unter dem Fußboden im Saal 4, und durch einen einfachen T-Kanal strömte die Wärme in den neuen großen Raum 7. Angebaut wurde auch der Trakt C (geteilt in zwei Räume 9 und 10), d. h. eine Flurveranda mit vorausgesetztem Säulengang, durch welche sich der Besitzer ein Blick auf den offenen Hofplatz öffnete. Laut Grabungsdokumentation wurde das Gebäude durch drei Eingänge gerade in der Veranda betreten. Zwei befanden sich in der Front, direkt von dem offenen Hofplatz aus, der dritte lag seitlich an der Südwestseite (Abb. 1: a). Die Türen oder Türöffnungen in Trennwänden innerhalb des Gebäudes konnten nicht festgestellt werden, es ist aber anzunehmen, dass man von der Veranda zuerst selbstständig die Vorräume 5 und 8 und dann erst die großen beheizten Räume 4 und 7 betreten konnte. Der Eingang ins Gebäude über die Vorräume reduzierte den Wärmeverlust aus den beheizten Räumen. Außer dem großen Saal 4 wurden auch in der Kammer 6 mit Heizofen (*praefurnium*), im Vorraum 5 und im größten (Raum 2) der drei kleineren Räume im Nordostflügel Reste von Mörtelböden gefunden. Aufgrund des Heizkanals ist jedoch ein Mörtelboden auch im Raum 7 anzunehmen. In den anderen Räumen kennen wir die Art von Ausführung des Fußbodens nicht. Die Funktion des großen Saals 4 als Haupt- und Repräsentationsraum wurde dadurch unterstrichen, dass die hier gefundenen Fußbodenreste 10 cm höher lagen als diejenigen in den anderen Räumen (detaillierte Beschreibung des ganzen Gebäudes und seiner Einzelteile Varsik/Kolník 2021, 35–52).

Nach einem so umfangreichen und gründlichen Umbau erhielt das ganze Gebäude mit hoher Wahrscheinlichkeit auch eine neue Dacheindeckung. Eine wichtige Rolle spielten dabei die *tegulae* mit Stempeln der OFARN-Gruppe, vor allem mit dem Namen des Magister Bonus, seltener auch des Magister

⁸ Als *granarium* wurde dieses Objekt in der Grabungsdokumentation ohne weitere Erklärung von T. Kolník bezeichnet. Es ist nicht klar, was ihn zu dieser Interpretation veranlasste, wahrscheinlich war es der Grundriss.

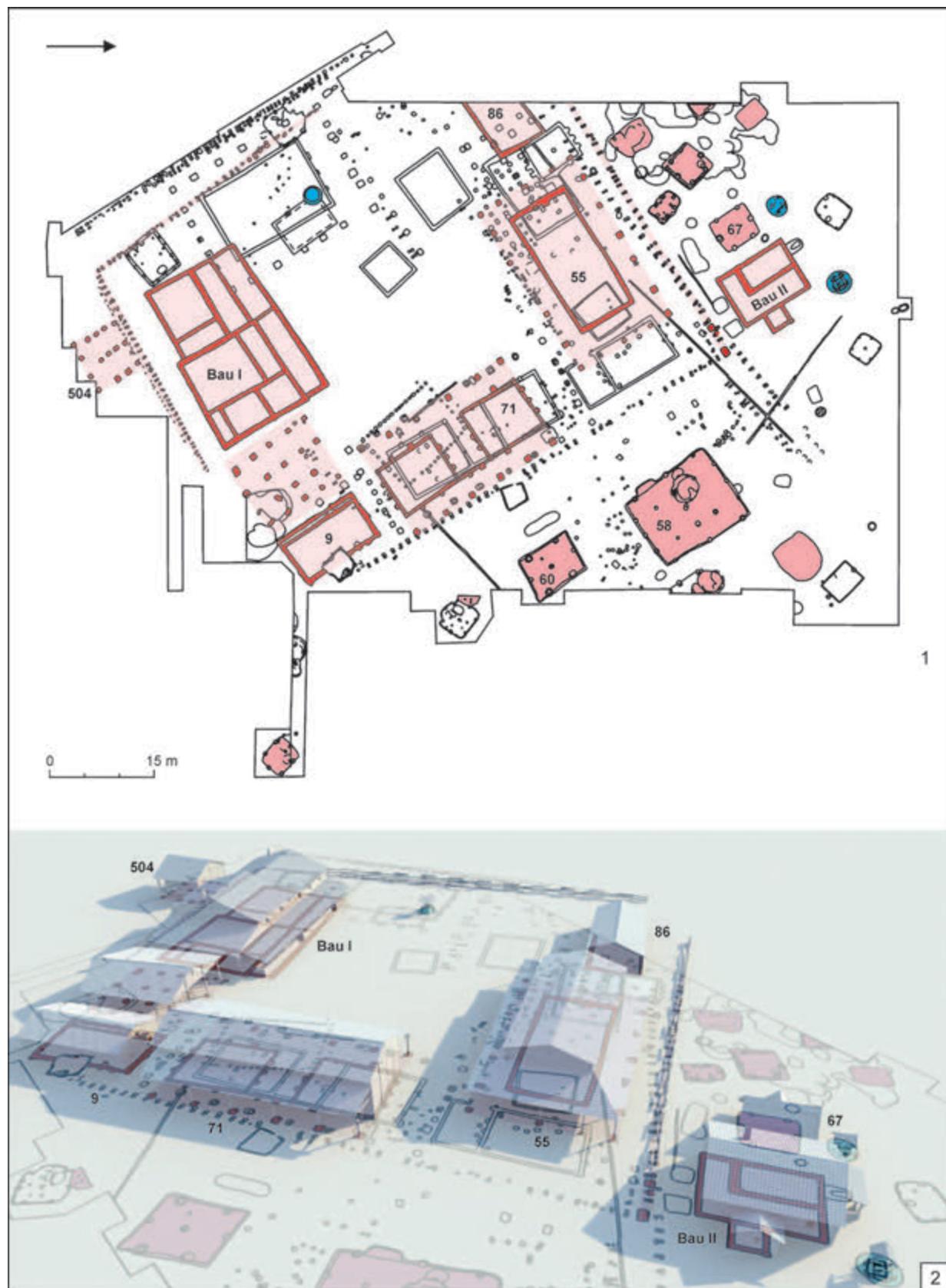

Abb. 4. Cífer-Páč. Bauetappe Bb. 1 – Plan der Grabungsfläche mit farblich gekennzeichneten Bauten und Objekten der Bauetappe Bb; 2 – Plan der Grabungsfläche mit durchsichtigen Bausubstanzen beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung: 1 – V. Varsik; 2 – J. Minaroviech, J. Šimun, V. Varsik.

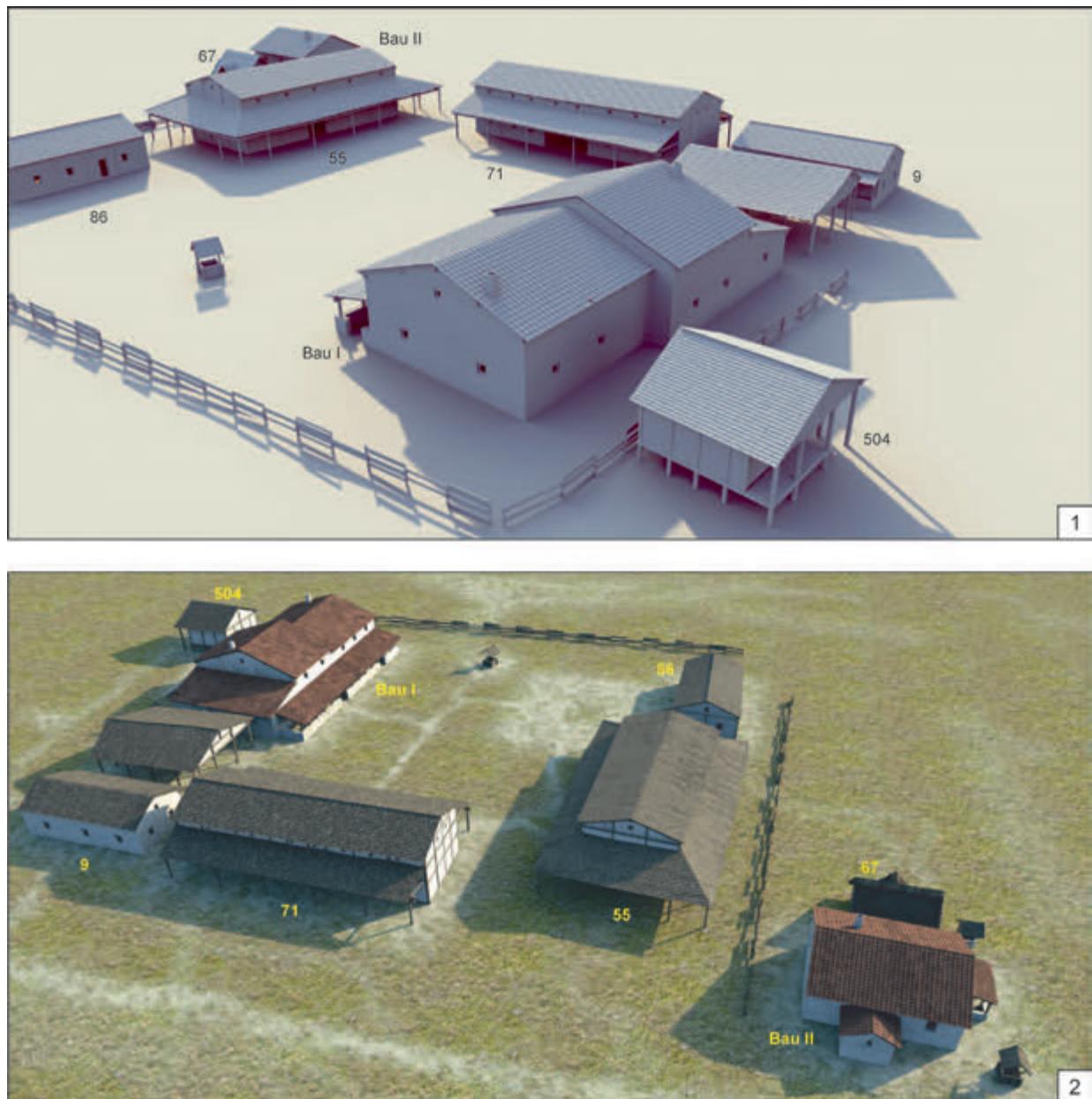

Abb. 5. Cífer-Páč. Bauetappe Bb. 1 – Schwarz-Weiß-Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Süden; 2 – farbige Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung nach Unterlagen von V. Varsik: J. Minaroviech, J. Šimun.

Ursicinus (*Varsik/Kolník 2021, 212, 213, Abb. 164; 166*). Diese Stempelziegel datieren also nicht die älteste Bauphase I und damit auch die Entstehung des Herrenhofs in Cífer-Páč, wie wir in der Vergangenheit mehrmals fälschlicherweise angenommen haben (z. B. *Varsik/Kolník 2013, 77–79; 2014, 280*). Sie sind erst für diesen grundlegenden Umbau, irgendwann um oder nach der Mitte des 4. Jahrhunderts maßgeblich (*Varsik/Kolník 2021, 220*).

In der vorliegenden Rekonstruktion sind auf dem Dach zwei Schornsteine für die beiden Zweige der Heizung zu sehen (z. B. Abb. 5). Die Schornsteine befinden sich oberhalb der Außenwände der Räume 4 und 7 (Abb. 1: a), wo die Überreste der Tubulatur zur Beheizung der Wände und gleichzeitig auch zur Rauchableitung belegt wurden.

Durch den Untergang und Abbruch des großen Holzbaus 13 wurde also Platz für einen neuen Trakt (Trakt B) des Hauptgebäudes I geschaffen. Auf dieser südwestlichen Seite des Gehöfts wurde jedoch kein Neubau errichtet. Man hat hier nur den Brunnen 3 ausgeschachtet, der als eine Trinkwasserquelle für

die Bewohner des Herrenhofs diente. Er befindet sich etwa in einer Linie mit der Schmalwand des neu gebauten Trakts von Gebäude I (Abb. 5). Obwohl sich der Brunnen mit zwei Holzbauten (13 und 90; Abb. 4: 1) überlagerte, konnten die relativchronologischen Beziehungen in diesem Bereich durch die Ausgrabung nicht geklärt werden. Das Einzeichnen des Brunnens in die Bauetappen Bb und Bc ist deswegen nur intuitiv. Die Tatsache, dass hier kein Neubau errichtet wurde war wohl der Grund, warum man diesen unnötig großen Raum reduzierte und die Fläche des Gehöfts im südwestlichen Teil verkleinerte. Die neue Einfriedung – die den älteren Bau 13 überlagert – wurde an die ältere Einfriedung hinter dem Gebäude I angeschlossen (Abb. 4: 1). In diesem Fall bilden die beiden Linien keinen rechten Winkel – die neue Einfriedung war leicht „abgelenkt“, aber im Einklang mit der Ausrichtung einiger neuer Baustrukturen (Gebäude 9, Torbau – siehe unten).

Auf der gegenüberliegenden Nordostseite wurde der ältere Holzbau 72 durch den ähnlich gestalteten Bau 71 ersetzt. Beide Gebäude sind nahezu identisch gegliedert, mit einem großen zentralen Vorraum und einem breiten Eingang von dem offenen Hof. Durch den Vorraum betrat man zwei von Fundamentrinnen umschlossene Seitenräume. Die fast identischen Grundrisse der Bauten 72 und 71 weisen auf eine ähnliche oder gleiche Funktion hin (die wir jedoch leider nicht genau kennen). Der jüngere Bau 71 unterscheidet sich durch eine etwas andere Ausrichtung und dadurch, dass der Säulengang nur entlang der Längswände gebaut war. Würde man hier den ursprünglichen Bau 72 belassen, käme sein umlaufender Portikus in unnatürliche Nähe zum Portikus des anderen neuen Gebäudes 55. Bei der Situierung des Baus 71 wurde der veränderte und erweiterte Grundriss des Hauptgebäudes I berücksichtigt. Die südöstliche Schmalwand des Holzbaus 71 liegt in einer Linie mit der Längsveranda des Baus I (Abb. 4: 1). Zudem übergreift der Gebäudegrundriss 71 die Linie der nordöstlichen Einfriedung in Richtung auf die Wirtschaftsgebäude und den Gidra-Bach. Diese Einfriedung kann zu dieser Zeit hier nicht gestanden haben und wir haben keinen Beleg für eine Umzäunung in diesem Teil der Residenz. Es scheint also, dass der Herrenhof in der jüngeren Bauetappe von dem Wirtschaftsbezirk – der fortan von den großen Webwerkstätten (Obj. 58 und 60) dominiert wurde – durch keine Einfriedung abgetrennt war (Abb. 4: 2)⁹.

Auf der Nordwestseite des Herrenhofs, gegenüber dem Hauptbau I, baute man anstelle des älteren Gebäudes 77 das große Holzgebäude 55 (Abb. 5). Die Gleichzeitigkeit der Holzbauten 55 und 71 wird auch dadurch unterstützt, dass beide im nahezu idealen rechten Winkel angelegt sind. Das Gebäude 55 stellt eine Art Pendant zum älteren Bau 13 aus der Subphase Ba dar. Sein Grundriss ist zwar schmäler, aber länger, so dass er ungefähr die gleiche Fläche einnimmt (Ausmaße mit Portikus 27 × 15,5–16 m, Gesamtfäche 425 m²). Beide Gebäude haben einen ähnlichen Grundriss und ähneln einander auch in ihrem Aussehen mit Säulengängen um alle vier Seiten. Es ist daher anzunehmen, dass das Gebäude 55 auch die Funktionen des abgerissenen Gebäudes 13 übernommen hat. In der westlichen Ecke des Herrenhofs stand noch der teilweise untersuchte rechteckige Bau 86.

Schon in dieser Etappe war vermutlich die östliche Ecke zwischen den Bauten I und 71 verbaut. Ermöglicht wurde dies durch die Verkürzung von Bau 71 (im Vergleich zu dem älteren Gebäude 72 an derselben Stelle), wodurch ein freier Platz für den Aufbau des kleineren Holzgebäudes 9 entstand. Dieses Gebäude hatte auf der Längsseite eine schmale Veranda, die auf ein System von Pfostengruben ausgerichtet war (vier Reihen mit je fünf Pfosten; Abb. 4: 1). Der Komplex von Pfostengruben stellt wahrscheinlich den Überrest einer dachtragenden Konstruktion dar. Er nahm eine Fläche von 15 m Breite und 12,5 bis 13,5 m Länge ein. Die vier Reihen mit je fünf Pfosten bildeten zwischen dem Hauptbau I und dem Holzbau 9 insgesamt fünf Durchgänge, durch die man von außen den Innenhof der Residenz betreten konnte. Bei einem Sitz der höheren Gesellschaftsschicht kann man sich gut einen gehobenen architektonisch gestalteten Eingang vorstellen, um den Status des Besitzers zu demonstrieren (Varsik/Kolník 2021, 94). Die drei benachbarten Gebäude (Bau I, der überdachte Eingang/Torbau und Holzbau 9) bildeten offensichtlich einen gemeinsamen Komplex. Die Rekonstruktion ihrer Verbindung im Dachbereich brachte erhebliche Probleme mit sich und wir haben mit den Architekten lange darüber diskutiert. Die vorgestellte Lösung ist hypothetisch (Abb. 5), zulässig wäre auch die Alternative, bei der die Dächer der drei Teile miteinander verbunden waren. In diesem Fall wären jedoch Traufen oder Dachrinnen notwendig, um Regenwasser abzuleiten.

Der Steinbau II (Bad/balneum) und wahrscheinlich auch der hölzerne Getreidespeicher/granarium (Objekt 504) standen weiterhin außerhalb der teilweise umfriedeten Residenz. In der Einleitung wurde bereits erwähnt, dass innerhalb des Herrenhofs drei Bauetappen stratigraphisch festgestellt wurden.

⁹ Die Alternative, dass sich die Einfriedung erst hinter den beiden Webereien, d. h. näher am Gidra-Bach befand, kann ebenfalls nicht ausgeschlossen werden. Diese Randteile befanden sich jedoch außerhalb der archäologisch freigelegten Fläche.

Im Wirtschaftsbezirk außerhalb der Einfriedung belegten die Ausgrabungen jedoch nur zwei Bauetappen. Die Grabungsergebnisse boten keine Indizien, um die dreiphasige Entwicklung des Herrenhofs mit der zweiphasigen Entwicklung des Wirtschaftsbezirks in Einklang zu bringen. Wir sind also nur auf indirekte Hinweise angewiesen. Der Umbau des Herrenhofs in der Subphase Bb betraf alle seine Gebäude und war wesentlich gründlicher und komplexer als die Veränderungen in der darauffolgenden Bauetappe Bc. Daher ist anzunehmen, dass auch die baulichen Umgestaltungen des Wirtschaftsbezirks gleichzeitig mit diesem grundlegenden Umbau durchgeführt wurden. Die auffälligste Veränderung im Wirtschaftsbezirk war der Aufbau zweier großer Webwerkstätten (Obj. 58 und 60; Abb. 4: 1). Diese standen und „arbeiteten“ wahrscheinlich zur Zeit der beiden jüngeren Bauetappen Bb und Bc.

BAUETAPPE Bc

(Abb. 6; 7)

Der zweite Umbau des Herrenhofs brachte keine so grundlegenden Veränderungen mit sich wie die vorangehende Bauetappe. Die meisten Gebäude blieben im Hinblick auf ihre archäologisch erhaltenen Strukturen unverändert. Dies betrifft die südliche Hälfte des Herrenhofs mit dem Komplex von Hauptgebäude I, dem architektonisch gestalteten Eingang („Torbau“) und dem Holzbau 9. Der große dreiräumige Holzbau 71 auf der Nordostseite ist ebenfalls unverändert erhalten geblieben. Die Neuerungen fanden hauptsächlich im nördlichen Teil statt, wo zwei Holzgebäude abgerissen wurden – das große Gebäude 55 mit Portikus und das teilweise freigelegte rechteckige Objekt 86. An ihrer Stelle wurden drei neue klein- bis mittelgroße Holzobjekte erbaut.

In der nördlichen Ecke entstand eine Freifläche für das zweiräumige Holzgebäude 66 mit Fundamentrinnen und Zugang zur Vorhalle vom offenen Hof. Es stellt ein Pendant zum ähnlich dimensionierten Gebäude 9 in der südlichen Ecke dar. Auf der Nordostseite standen fortan vier Gebäude (Holzbauten 9, 71 und 66 zusammen mit dem Bad/Bau II – Abb. 6) fast in einer Linie. Ihre Rückwände trennten das Gehöft von dem Wirtschaftsbezirk ab, wo immer noch zwei große Webwerkstätten dominierten. Ähnlich wie in der vorangehenden Periode war der Herrenhof nur an drei Seiten eingezäunt.

Auf der gegenüberliegenden Westseite baute man zwei neue Gebäude. Ungewöhnlich ist der Grundriss des viereckigen Baus 75 mit Holzwänden, die in Fundamentrinnen eingebettet waren. Dieser umschlossene Raum wurde an zwei Seiten von Säulengängen mit je fünf Säulen begleitet (Abb. 6: 1). Obwohl die Säulen nicht spiegelsymmetrisch zueinander stehen, kreuzen sich ihre diagonalen Verbindungslien in der Mitte des Baus (Varsík/Kolník 2021, 79, Abb. 59; 60). Der Eingang wurde nicht festgestellt, ist aber von der Hofseite aus zu vermuten. Auf der Vorder- und Rückseite des Baus 75 wurden keine Pfostengruben erfasst, die einen rekonstruierten umlaufenden Portikus belegen würden (z. B. Abb. 7: 1). Allerdings ist das Dach ohne Stütze undenkbar wegen der allzu großen Spannweite der Randsäulen. In der hypothetischen Rekonstruktion lösten wir dieses Problem mit Hilfe eines Schwellbalkens, der auf das ursprüngliche Bodenniveau gelegt wurde. In diesem Balken konnten die Pfosten an der Vorder- und Rückwand des Baus 75 verankert werden (am besten ist er auf Abb. 7: 1 zu sehen). Dieser auf dem ursprünglichen Bodenniveau gebettete Schwellbalken könnte dann bei der Ausgrabung nicht festgestellt worden sein.

In unmittelbarer Nähe stand das Gebäude 85 mit einem kleineren umschlossenen Innenraum und einem Säulengang entlang dreier Wände. An der Rückwand zu der Einfriedung wurde kein Säulengang festgestellt. Die Fassade öffnete sich zum Bau 75 hin, bzw. in den Hof. Im Inneren stand ungefähr in der Mitte ein Pfosten.

Der Brunnen 3 zwischen dem Holzbau 75 und dem Hauptgebäude I war wahrscheinlich weiterhin in Gebrauch. Wie oben erwähnt, bestätigte die Ausgrabung im Wirtschaftsbezirk nur zwei relativchronologische Phasen. Für die Bauetappen Bb und Bc wurden deswegen die gleichen Bauten und Objekte eingezzeichnet. Am wichtigsten unter ihnen waren der Steinbau II (Bad/balneum) und zwei geräumige Grubenhäuser/Webereien (Obj. 58 und 60).

EPILOG

An der Wende vom 4. zum 5. Jahrhundert, bzw. in den ersten Jahren des 5. Jahrhunderts wurde die Residenz in Cífer-Páč von ihren Bewohnern verlassen. Einige Gebäude wurden durch das Feuer zerstört

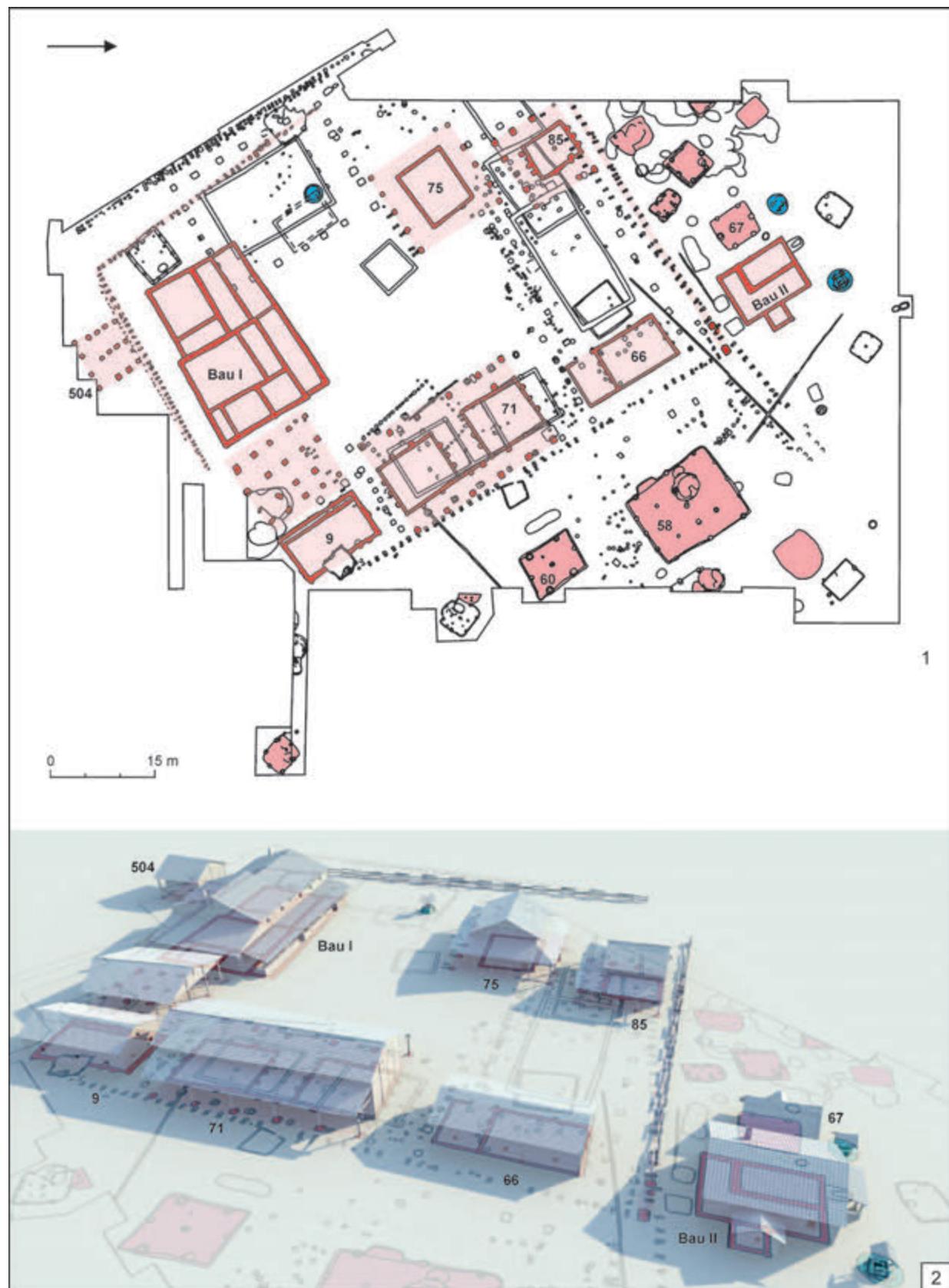

Abb. 6. Cífer-Páč. Bauetappe Bc. 1 – Plan der Grabungsfläche mit farblich gekennzeichneten Bauten und Objekten der Bauetappe Bc; 2 – Plan der Grabungsfläche mit durchsichtigen Bausubstanzen beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung: 1 – V. Varsik; 2 – J. Minaroviech, J. Šimun, V. Varsik.

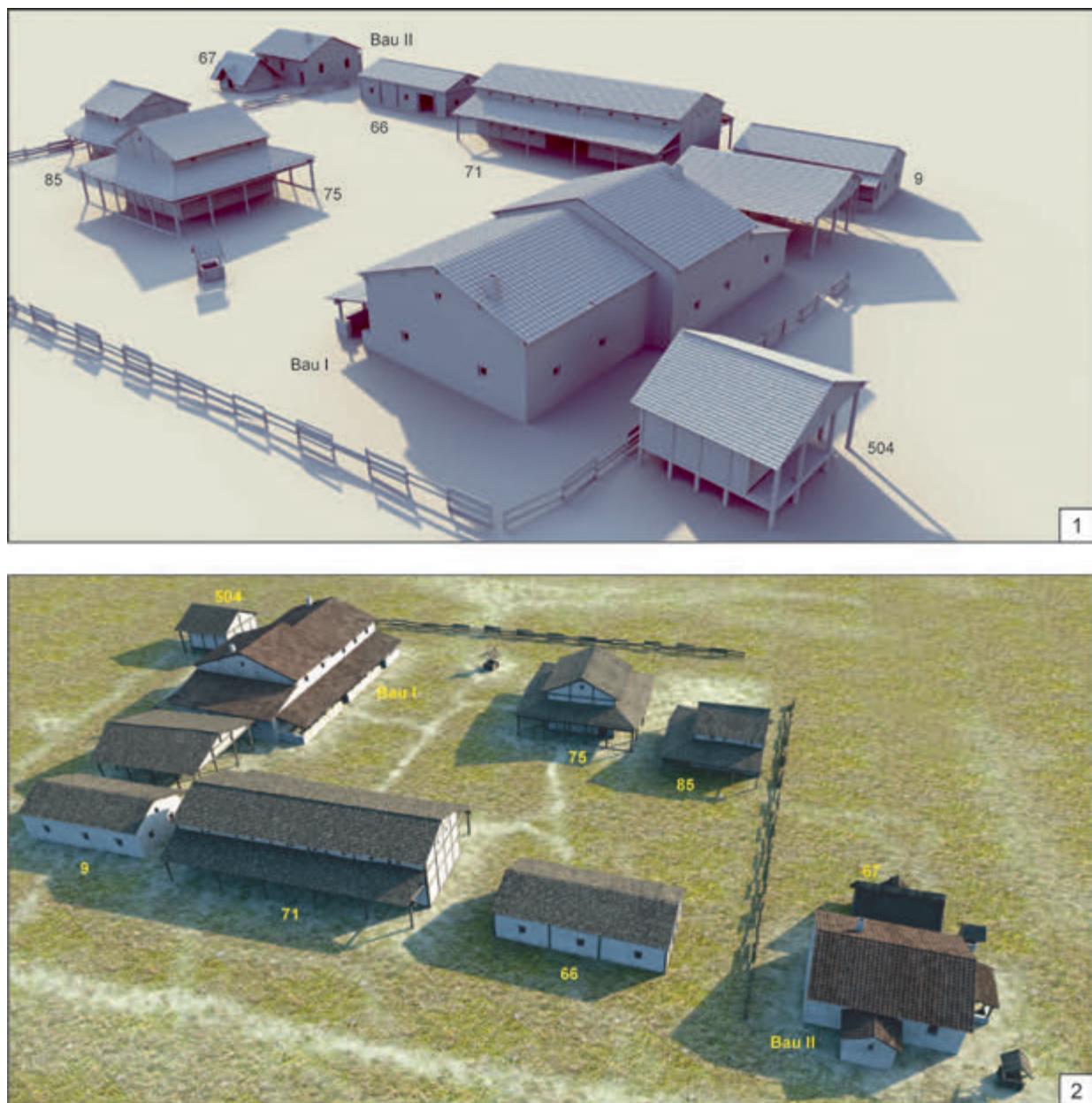

Abb. 7. Cífer-Páč. Bauetappe Bc. 1 – Schwarz-Weiß-Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Süden; 2 – farbige Rekonstruktion der Bauten im Herrenhof beim Blick von Norden bis Nordosten. Zeichnung nach Unterlagen von V. Varsik; J. Minaroviech, J. Šimun.

(besonders deutlich war dies im Fall der beiden Webereien). Die allmählich verfallenden Gebäude waren jedoch in der flachen Landschaft weiterhin deutlich sichtbar und zogen die Aufmerksamkeit von (wandernden?) Bevölkerungsgruppen der beginnenden Völkerwanderungszeit auf sich. Die sporadische Besiedlung aus dieser Zeit wurde als Phase C bezeichnet (Varsik/Kolník 2021, 366–369). Sie wird durch ein Grubenhaus mit einem Lehmofen und eine Gruppe von fünf Siedlungsgruben repräsentiert. Obwohl dies archäologisch nicht nachweisbar ist, dürften die beiden soliden steinfundamentierten Bauten weiterhin Obdach geboten haben. Aus dieser Zeit stammen auch vier Körpergräber am Hofplatz und im Bereich des Eingangs zur ehemaligen Residenz. Obwohl die Gräber keine Funde enthielten, könnten ihre West-Ost-Ausrichtung und sekundäre Störung einen Verweis gerade auf diese Zeitperiode liefern. Nach diesem kurzen „Nachspiel“ blieb der Ort für die nächsten mehr als drei Jahrhunderte unbesiedelt. Weitere Siedlungsaktivität (Odler/Kolník 2011) fand hier erst im Frühmittelalter (8. Jahrhundert) unter völlig unterschiedlichen kulturell-ethnischen Bedingungen statt.

LITERATUR

- Ertel/Stuppner 2005*
- Hečková 1986*
- Horňák/Hrnčiarik/Minaroviech 2021*
- Hrabkovský 2021*
- Minaroviech-Ratimorská/Elschek 2007*
- Minaroviech-Ratimorská/Varsik 2021*
- Odler/Kolník 2011*
- Pietsch 2006*
- Reuter 2003*
- Štolcová 2021*
- Turčan 2012*
- Turčan 2022*
- Varsík/Kolník 2013*
- Varsík/Kolník 2014*
- Varsík/Kolník 2021*
- Ch. Ertel/A. Stuppner: Der Oberleiserberg bei Ernstbrunn, Niederösterreich – zur Rekonstruktion eines germanischen Herrschaftssitzes des 5. Jhs. *Balácaj Közlemények* 9, 2005, 429–448.
- J. Hečková: Römischer Baukomplex in Stupava. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 378–394.
- M. Horňák/E. Hrnčiarik/J. Minaroviech: Hypothetical reconstruction of a late ancient residence at Podunajské Biskupice. In: W. Börner/Ch. Kral-Börner/ H. Rohland (eds.): *Monumental Computations. Digital archaeology of large urban and underground infrastructures. Proceedings of the 24th International Conference on Cultural Heritage and New Technologies 2019*. Vienna 2019. Heidelberg 2021, 187–197. DOI: <https://doi.org/10.11588/propylaeum.747.c11780>
- M. Hrabkovský: Germánsky kniežací dvorec v Milanovciach/Veľkom Kýre a jeho neskoroantický kultúrny kontext. Trnava 2021.
- J. Minaroviech-Ratimorská/K. Elschek: Hypothetische 3D Rekonstruktion des „Römischen Bades“ von Bratislava-Dúbravka. In: *Forschungen und Methoden vom Mittelmeerraum bis zum Mitteleuropa. Anodos – Supplementum 4*. Trnava 2007, 103–117.
- J. Minaroviech-Ratimorská/V. Varsík: 5.5 Zu den hypothetischen Rekonstruktionen des spätantiken Herrenhofs, Phase B. Ein Kommentar. In: V. Varsík/ T. Kolník (eds.): Cífer-Páč. *Eine spätantike Residenz im Quadenland*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 369, Teil 1. Bonn 2021, 369–378.
- M. Odler/T. Kolník: Včasnostredoveké sídlisko Cífer-Páč. *Študijné zvesti AÚ SAV* 50, 2011, 47–100.
- M. Pietsch: Ganz aus Holz. Römische Gutshöfe in Poing bei München – mit einem Anhang römischer Zaungräbchen. In: G. Seitz (Hrsg.): *Im Dienste Roms. Festschrift für Hans Ulrich Nuber*. Remshalden 2006, 339–349.
- M. Reuter: *Die römisch-frühvölkerwanderungszeitliche Siedlung von Wurmlingen, Kreis Tuttlingen*. Materialhefte zur Archäologie in Baden-Württemberg 71. Stuttgart 2003.
- T. Štolcová: 4.1 Textilherstellung. In: V. Varsík/T. Kolník (eds.): Cífer-Páč. *Eine spätantike Residenz im Quadenland*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 369, Teil 1. Bonn 2021, 323–342.
- V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. Ein Konzept der Bauentwicklung. In: G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012, 419–427.
- V. Turčan: Rezidencia na trase Jantárovej cesty v Stupave. In: V. Turčan a kol. (eds.): *Germánske elity v dobe rímskej na Slovensku*. Bratislava 2022, 186–198.
- V. Varsík/T. Kolník: Cífer-Páč – Neue Erkenntnisse zur spätantiken quadischen Elitenresidenz. In: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáska (Hrsg.): *Macht des Goldes, Gold der Macht: Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Weinstadt 2013, 71–90.
- V. Varsík/T. Kolník: Cífer-Páč – nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczky (ed.): *Sociální diferenciace barbarškých komunit ve světle nových hrobových, sídlištních a sběrových nálezů*. Archeologie barbarů 2011. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2014, 277–293.
- V. Varsík/T. Kolník: Cífer-Páč. *Eine spätantike Residenz im Quadenland*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Band 369, Teil 1–2. Bonn 2021.

Neskoroantická kvádska rezidencia v Cíferi-Páci

Rekonštrukcia stavebného vývoja

Vladimír Varsík

Súhrn

V rokoch 1969–1980 preskúmal T. Kolník v Cíferi-Páci (okr. Trnava), v polohe Nad mlynom, takmer celý areál neskoroantickej rezidencie miestnej kvádskej nobility. V publikácii o tejto významnej lokalite (*Varsík/Kolník 2021*) je krátka pasáž venovaná architektonickým rekonštrukciám sídla. V čase pred dokončením publikácie ale nezostal čas na podrobnejšie rozpracovanie výzoru jednotlivých stavieb ani na dokončenie farebných vizualizácií. Preto sme sa k tejto téme vrátili z iniciatívy nielen autora príspevku ako archeológ, ale predovšetkým oboch architektov, ktorí vizualizácie vytvorili. Preto by som Ing. arch. J. Minaroviech, PhD a Mgr. J. Šimunovi rád vyslovil svoju veľkú vdaku.

Základné archeologické východiská pre rekonštrukcie

Stavebný, resp. stavebno-historický vývoj panskej rezidencie, jej postupný vznik a zánik sú podrobne opísané v uvádzanej publikácii V. Varsíka a T. Kolníka (*Varsík/Kolník 2021*, 353–369). Pre lepšie pochopenie nasledujúcich riadkov a najmä obrázkov bude vhodné základné črty vývoja zopakovať. Súdiac podľa najstarších nálezov možno s počiatkami germánskej osady na pravom brehu potoka Gidra v Cíferi-Páci rátať v 2. stor., teda už pred markomanskými vojnami. Ide napospol o nestratifikované povrchové nálezy alebo o artefakty zo sekundárnych polôh.

Najstaršie stavebné objekty pochádzajú z doby okolo druhej polovice 3. stor., resp. z druhej polovice 3. stor. (stupne C1b–C2). Okrem štyroch/piatich na nálezy bohatých zemníc patrí do tohto obdobia aj šesť nadzemných jednopriestorových stavieb. Ich pôdorysy vymedzovali základové žľaby alebo stĺpové jamy. Zdá sa dokonca, že areál mohol byť aspoň čiastočne ohradený. Vzhľadom na takúto (pre bežné germánske osady netradičnú) zástavbu bola táto etapa vývoja pomenovaná ako „protodvorec“. Drevené stavby z 3. stor. ešte neprevádzajú vplyvy anticko-rímskej architektúry. Medzi nálezmi sa objavujú artefakty s väzbami na prostredie kniežacích hrobov okruhu Krakovany–Stráže (zlatý prsteň, strieborná spona a kovania opaska, fragment skladacej trojnožky). Táto fáza označená písmenom A nie je predmetom rekonštrukcií. Predmetom je až nasledujúca fáza B, ktorá vyplňa približne celé 4. stor. Reprezentuje ju ohradený dvorec a hospodársky okrsok, ktorý predstavoval jeho zázemie za ohradou. Obe tieto jednotky sa vyznačujú odlišnými zásadami architektonického riešenia. Panský dvorec bol postavený v duchu rímskeho staviteľstva s vopred premysleným architektonickým plánom, s využitím princípov axiality, opakovania rozmerových modulov a pod. Použité boli rímske technológie (napr. podlažné vykurovanie, maltové dlážky, omietnuté steny) a rímsky stavebný materiál (pálené tehly, väppenná malta, okenné sklo). Výstavba sa realizovala za aktívneho prispenia rímskeho stavebného, pravdepodobne vojenského oddielu. Odhliadnuc od murovanej stavby II (kúpel) boli stavby hospodárskeho zázemia budované v zmysle germánskej stavebnej tradície (zemnice).

Prekrycia jednotlivých pôdorysov dokladajú tri stavebné etapy vnútri dvorca (stavebné etapy Ba, Bb a Bc), ale len dve v hospodárskom areáli. Počas výskumu sa nepodarilo získať presvedčivé indície pre bezproblémové zosúladenie trojfázového vývoja dvorca s dvojfázovým v hospodárskom okrsku. Predpokladáme však, že v staršej stavebnej etape dvorca Ba prevažovala v hospodárskom areáli hrnčiarska produkcia. V oboch mladších etapách dvorca (Bb a Bc) popri hrnčiarskej produkcií dominovala najmä textilná výroba. Okrem toho je (len nálezmi a remeselným odpadom) doložená aj kováčska závodu a metalurgia farebných kovov.

Rekonštrukcie sa primárne orientujú na výzor panského dvorca. Stavby za ohradou sú rekonštruované len pokiaľ s veľmožským dvorcом priamo súvisia, ide predovšetkým o kúpel/balneum (stavba II) a sýpku/granarium (objekt 504). V susedstve kúpeľa boli rekonštruované aj dve studne (zdroj vody) a jedna germánska zemnica (objekt 67). Ďalšie nerekonštruované objekty zo zázemia dvorca predstavovali jamy rôzneho charakteru a najmä germánske zemnice. Schematicky možno stavebný vývoj v Cíferi-Páci zhŕnúť nasledovne:

Fáza A: 230/250–290/310

Fáza Ba: 300/310–330/350

Fáza Bb: 330/350–360/380

Fáza Bc: 360/380–390/410

Fáza C: 410/420–440/450

Fáza C nie je predmetom rekonštrukcií. Predstavuje osídlenie postupne chátrajúcich stavieb dvorca po opustení jeho pôvodnými vlastníkmi z radov kvádskej spoločenskej elity.

Vďaka vzájomným prekryvom pôdorysov sa väčšinu stavieb dvorca podarilo relatívne-chronologicky spoľahlivo zaradiť k stavebným etapám Ba, Bb a Bc. Niektoré stavby však nebolo možné príčleniť ku konkrétnej etape, a preto boli

zakreslené pre všetky tri subfázy. V prípade solídnej murovanej stavby kúpeľa s kamennými základmi (stavba II) je pravdepodobné, že budova stála počas celého trvania rezidencie. Pri drenených stavbách, sýpka/granarium (objekt 504) a zemnica 67, je to menej pravdepodobné.

Pre ilustráciu každej etapy sú ponúkané štyri verzie plánov a obrázkov. Najskôr je to plán výskumu s farebne vyznačenými stavbami danej stavebnej etapy (obr. 2: 1; 4: 1; 6: 1). Pod ním nasleduje ten istý plán s priesvitnými hmotami stavieb pri pohľade od potoka Gidra, t. j. zo severu, resp. severovýchodu (obr. 2: 2; 4: 2; 6: 2). V tom istom smere pohľadu sú aj farebné rekonštrukcie (obr. 3: 2; 5: 2; 7: 2). Napokon je ponúkaný pohľad z protiľahlej, približne južnej strany v čiernobielej verzii s plnými hmotami stavieb (obr. 3: 1; 5: 1; 7: 1).

Stavebná etapa Ba (obr. 2; 3)

V najstaršej stavebnej etape mal neskoroantický dvorec štvoruholníkový pôdorys s rozmermi 71×63 metrov, čo zodpovedá rímskym dĺžkovým mieram $2 \times 1,77$ acti (1 actus – 35,52 m). Obkolesovala ho ohrada, ktorej tri strany zvierajú takmer ideálne pravé uhly. Osovo je vychýlená línia ohrady za stavbou I (juhovýchodná strana dvorca), ktorú zrejme prispôsobili lichobežníkovému pôdorysu hlavnej budovy (stavba I). Dvorec dosahoval v tejto etape najväčšie rozmery. Archeologické zvyšky ohrady predstavujú dvojice jamiek v relatívne pravidelných rozstupoch, ktoré indikujú prítomnosť dvojíc stĺpov, medzi ktoré sa dali zasunúť štiepané drevá. V minulosti bolo ohradenie dvorca označované ako „palisáda“. V predloženej rekonštrukcii sa tento termín nejaví vhodným.

Vnútri ohradeného areálu stáli štyri stavby umiestnené pozdĺž ohrady. Uprostred sa nachádzalo otvorené nádvorie. Prominentné miesto zaujímal stavba I s kamennými základmi. V tomto období to bol zatiaľ len jej najstarší trakt A (obr. 1: a; 2: 1). Interiér bol členený na päť miestnosti. Najväčšia sála (miestnosť 4 s úžitkovou plochou $62,4 \text{ m}^2$) bola pravdepodobne už v tejto etape vykurovaná podlažným Y-kanálom. Kúrenisko (*praefurnium*) sa nachádzalo zrejme zvonka pri juhovýchodnej stene (obr. 3: 1).

Zvyšné tri stavby predstavovali drevené budovy s obežnými stĺporadiami, portikami. Zachované zostali vnútorné základové žľaby, ktoré vymedzovali stenami uzavretý vnútorný priestor. Okolo sa nachádzali štvoruholníkové stĺpové jamy, niekedy aj s badateľným zvyškom okrúhleho stĺpa. Rekonštrukcie vychádzajú z predpokladu, že vnútorný uzavretý priestor bol vyšší a ukončený sedlovou strechou. V priestore drevených stavieb sa nenachádzali pálené strešné škridle ako pokrytie, preto do úvahy prichádza trstina, alebo drenený šindel. Rekonštrukcie sa prikláňajú k druhej možnosti (obr. 3: 2).

Žľabové základy uzavretých priestorov drevených stavieb sú asi pozostatkom konštrukcie steny so základovým trámom. Dno základových žľabov bolo vo väčšine stavieb rovné, čo svedčí o súvislosti základovom tráme. Menej často bolo dno žľabu prerušované kolovými jamami vo viac-menej pravidelných rozstupoch. V týchto prípadoch plnili zvislé stĺpy nosnú funkciu a medzi nimi boli vsunuté horizontálne trámy, ktoré vytvárali steny s rámovou konštrukciou. Stavby so základovým trámom a stavby s rámovou konštrukciou sa oproti kolovým stavbám so stĺpmi zapostenými priamo do zeme (tradičný spôsob v germánskom prostredí) vyznačovali lepsou stabilitou a dlhšou trvanlivosťou.

Po oboch stranách hlavnej budovy I stáli rozlahlé drevené budovy 13 (juhovýchodná strana dvorca) a 72 (severovýchodná strana). Obe mali obežný portikus zo všetkých štyroch strán a ich orientácia bola rovnaká. Užšie juhovýchodné portiká drevených stavieb stáli v jednej línií s priečelím hlavnej budovy, len s tým rozdielom, že stavba 72 bola o jeden interval stĺpov posunutá na sever. Axialita a priestorové vzťahy sú nielen dôkazom súčasnosti troch stavieb, ale aj existencie premysленého architektonického návrhu, ktorý predchádzal výstavbe rezidencie. Na rozdiel od nečleneného interiéru stavby 13 bola vnútorná časť budovy 72 rozdelená na vstupnú predsieň a dva rovnako veľké priestory po stranách. V rekonštrukcii bol široký vstup ponechaný otvorený (obr. 3: 1), dalo sa doňho vojsť aj napríklad s vozom.

Severnú časť nádvoria, oproti hlavnej budove I, uzatvárala drenená stavba 77. Výskum v tomto prípade identifikoval stĺporadie len na troch stranach (obr. 2: 1). Nie je však vylúčené, že sa nachádzalo aj pri zadnej stene, voľný priestor smerom k ohrade by to pripúšťal. V rekonštrukcii je stavba 77 reprodukovaná s portikom okolo všetkých stien. Stavba 77 tiež vykazuje axiálne vzťahy k ostatným budovám stavebnej etapy Ba. Stĺporadie pri jej kratšej severovýchodnej stene je v jednej línií so severovýchodnou stenou hlavnej budovy I a stĺporadie pri kratšej juhovýchodnej stene sa osovo kryje s portikom popri dlhšej stene drevenej stavby 13. Okrem axiality sa pri rozvrhnutí záštvavy dvorca používali aj isté vopred stanovené rozmerové moduly. Hoci uplatnenie modulov nevieme detailne rekonštruovať, opakovanie niektorých mier je očividné.

Stĺporadia sprevádzali voľné centrálne nádvorie z troch strán, čo akcentovalo „romanizujúci“ charakter celého veľmožského sídla. V zjednodušenej podobe to pripomína rímsku civilnú (napríklad stĺporadia na fórah rímskych miest) alebo vojenskú (napríklad nádvorie štábnej budovy – principe) architektúru.

Archeologická situácia neprotirečí predpokladu, že už v najstaršej stavebnej etape stála za severným nárožím dvorca stavba II – kúpel/balneum (argumenty pre túto funkciu; Varsík/Kolník 2021, 52–58). Má jednoduchý obdĺžnikový pôdorys so sedlovou strechou (obr. 1: b; 3: 2). Jednoduché prestrešenie chránilo aj vonkajšie kúrenisko (*praefurnium*), podobne ako v stavbe I. Z kúreniska bola vykurovaná menšia miestnosť 1 (obr. 1: b). Žiaľ, vo vnútri sa nezachovali žiadne stopy vykurovacieho systému. Na rozdiel od kamennej stavby I s torzovito zachovanými dĺžkami bola stavba II objavená len v najspodnejšej úrovni základov. Vo vykurovanej miestnosti 1, *caldarium*, sa mohol nachádzať aj bazén s teplou vodou. Bazén so studenou vodou bol pravdepodobne umiestnený do apsydy (priestor 3), priľahlú časť, miestnosť 2, by sme teda mohli označiť ako *frigidarium*. Vstup predpokladáme cez dvere v dlhšej juhovýchodnej stene a cez vestibul 2a. Vodu poskytovali dve studne v bezprostrednom susedstve.

Južne od dvorca sa zvonka k ohrade primkýna sústava stílových jám (objekt 504) interpretovaná ako sýpka na obilie (*granarium*). Stípkы, resp. krátke podpery, držali vyvýšenú dlážku (obr. 3: 1), ako to bolo obvyklé v rímskych (*horrea*), ale aj germánskych sýpkach. Umiestnenie takejto stavby mimo ohradeného areálu sa nebude zdať až natoľko nezvyklé, ak si pripomienieme podobné umiestnenie sýpky v „stanici“ v Stupave (Hečková 1986, 386, obr. 2).

Stavebná etapa Bb (obr. 4; 5)

Stavebná etapa Bb priniesla zásadné zmeny, ktoré sa týkali všetkých budov dvorca. Zachovaná zostala len základná štruktúra ohradeného areálu s budovami pozdĺž ohrady a s voľným nádvorím uprostred. Hlavnú budovu I s kamenným základom významným spôsobom rozšírili. Zvyšné drevné stavby rozobrali a nahradili úplne novými budovami.

Veľká drevaná stavba 13 uvoľnila priestor pre prístavbu hlavnej budovy I. Pristavaný bol trakt B s ďalšou vykurovanou sálou (miestnosť 7). Kúrenisko (*praefurnium*) bolo integrované dovnútra a nachádzalo sa odteraz v komore 6 (obr. 1: a). Z nej sa vykurovali obe veľké miestnosti 4 a 7. Význam veľkej sály 4 ako hlavného a reprezentačného priestoru podčiarkovala skutočnosť, že zvyšky dlážky sa tu nachádzali o 10 cm vyššie, než boli zistené torzá dlážok v ostatných miestnostiach. Pristavaný bol aj trakt C (rozdelený na dva priestory 9 a 10), teda chodbová veranda, cez ktorú sa majiteľovi otváral pohľad na nádvorie.

Po takto významnej a dôkladnej prestavbe je veľmi pravdepodobné, že celá budova dostala aj nové pokrytie strechy. Významnú úlohu v ňom zaujímali tegule s kolkami skupiny OFARN, predovšetkým s menom magistra Bonus, menej často aj magistra Ursicinus (Varsik/Kolník 2021, 212, 213, obr. 164; 166). Tieto kolkované tehly nám preto nedatujú najstaršiu fázu stavby I a vznik panského dvorca v Cíferi-Páci, ako sme sa v minulosti opakované a nesprávne domnievali (napr. Varsik/Kolník 2013, 77–79; 2014, 280), ale až túto jeho zásadnú prestavbu. Uskutočnila sa niekedy okolo stredu alebo tesne po polovici 4. stor. (Varsik/Kolník 2021, 220). V predkladanej rekonštrukcii sú na streche vidieť dva komínky pre obe vetvy kúrenia (napr. obr. 5). Komínky sa nachádzajú nad vonkajšími stenami miestností 4 a 7 (obr. 1: a), kde boli doložené zvyšky tubulatúry na vykúrenie stien a odvod dymu zároveň.

Po zrušení a asanácii drevenej stavby 13 nebola postavená na juhozápadnej strane dvorca žiadna nová budova, vykopaná bola len studňa 3, zdroj pitnej vody pre obyvateľov dvorca. Nadbytočný priestor bol zredukovaný a plocha dvorca v juhozápadnej časti zmenšená. Nová línia ohrady sa nachádzala v superpozícii k pôdorysu stavby 13.

Na protiľahlej severovýchodnej strane staršiu drevenu budovu 72 nahradila budova 71. Obe stavby sú takmer identicky členené s veľkou centrálnou predsieňou, širokým vstupom s dvoma postrannými miestnosťami. Takmer navlas podobné pôdorysy napovedajú o podobnej alebo rovnakej funkcií. Mladšia stavba 71 sa ľahši len mierne odlišnou orientáciou a stíporadím pozdĺž dlhších stien. Okrem toho prekrýva líniu ohrady dvorca smerom k hospodárskym objektom a k potoku Gidra. Zdá sa, že ohrada tu v tejto dobe nemohla stať preto, že v mädršej etape nebol dvorec od hospodárskeho areálu (odteraz v ňom dominovali veľké tkáčske dielne, objekty 58 a 60) oddelený žiadnom ohradou (obr. 4: 2).

Na severozápadnej strane dvorca, oproti hlavnej stavbe I, postavili namiesto staršej budovy 77 veľkú drevenu stavbu 55 (obr. 5). Vzájomnú súčasnosť drevenej stavieb 55 a 71 podporuje skutočnosť, že obe sú rozvrhnuté v takmer ideálnom pravom uhlе. Stavba 55 predstavuje akýsi pendant staršej budovy 13 zo subfázy Ba. Jej pôdorys je sice užší ale dlhší, takže zaberá približne rovnakú plochu. Obe stavby majú podobný pôdorys so stíporadím okolo všetkých štyroch strán. V západnom nároží stála ešte čiastočne preskúmaná stavba 86.

Už v tejto etape bolo pravdepodobne zastavané východné nárožie medzi stavbami I a 71. Umožnilo to skrátenie stavby 71, čím sa získal priestor pre výstavbu menšej drevenej budovy 9. Na dlhšej strane mala úzkú verandu otočenú smerom k sústave stílových jám (štyri rady po päť stípov; obr. 4: 1). Komplex stílových jám zrejme niesol strechu a zaberal 15 m široký a 12,5–13,5 m dlhý priestor. Štyri rady po piatich stípoch vytvárali medzi hlavnou stavbou I a drevenej stavbou 9 päť priechodov, ktorými sa dalo zvonka vstúpiť na vnútorný dvor rezidencie. Pri rezidencii vyšej sociálnej vrstvy si možno predstaviť, že vstup bol nejakým spôsobom slávnostne architektonicky upravený, aby demonštroval postavenie majiteľa. Zvonka, čiastočne ohradenej rezidencie, naďalej stála kamenná stavba II (kúpeľ/balneum) a pravdepodobne aj drevaná sýpka/*granarium* (objekt 504).

Stavebná etapa Bc (obr. 6; 7)

V poradí druhá prestavba panského dvorca nepriniesla také zásadné zmeny, ako tá predchádzajúca. Z pohľadu archeologicky zachovaných štruktúr zostala väčšina stavieb bez zmeny stáť. Týka sa to južnej polovice dvorca s komplexom hlavnej budovy I, architektonicky stvárneneho vstupu a drevenej budovy 9. Bez zmien pretrvala aj veľká trojpriestorová drevaná stavba 71. Zmeny sa udiali predovšetkým v severnej časti, kde boli zlikvidované dve drevene budovy, veľká stavba s portikom 55 a čiastočne odkrytý obdĺžnikový objekt 86. Namiesto nich postavili tri nové drevene stavby menších až stredných rozmerov.

V severnom nároží sa vytvorila voľná plocha pre dvojpriestorovú drevenu budovu 66 so žlabovými základmi a vchodom do predsiene z voľného nádvoria. Predstavuje náprotivok k rozmerovo podobnej stavbe 9 v južnom nároží. Na protiľahlej západnej strane boli postavené dve nové budovy. Neobvyklý je pôdorys štvoruholníkovej stavby 75 s drevennými stenami v žlabových základoch a s dvoma päticami stípov na dvoch stranach (obr. 6: 1). Na prednej ani na zadnej strane stavby 75 neboli zistené stílové jamy, ktoré by dokladali rekonštruovaný obežný portikus (napr. obr. 7: 1). Bez podpery však strecha, vzhľadom na príliš veľký rozpon krajných stípov, nebola možná. V hypotetickej

rekonštrukciu sme tento problém vyriešili pomocou základového trámu, ktorý bol uložený na pôvodnom teréne. (obr. 7: 1). V blízkom susedstve stála budova 85 s menším vnútorným uzavretým priestorom a stíporadím popri troch stenách.

Epilóg

Na prelome 4. a 5. storočia, resp. v prvých rokoch 5. stor., bola rezidencia v Cíferi-Páci svojimi obyvateľmi opustená. Niektoré stavby zanikli v dôsledku požiaru (evidentne to bolo najmä v prípade oboch tkáčskych dielni). Postupne chátrajúce budovy boli však v rovinnej krajine naďalej dobre viditeľné a príťahovali pozornosť skupín obyvateľstva začínajúcej doby sfahovania národov. Sporadicke osídlenie z tohto obdobia bolo označené ako fáza C. Reprezentuje ho jedna zemnica s hlinenou pecou a skupina piatich sídliskových jám. Nedá sa to súce archeologicky doložiť, je však pravdepodobné, že najmä obe solídne stavby s kamenným základom ponúkali naďalej možnosť prístrešku. Do tohto obdobia patria aj štyri hroby na nádvorí a v priestore vstupu do niekdajšej rezidencie.

Obr. 1. Cífer-Páč. Stavby s kamenným základom. a – stavba I s troma farebnymi odlíšenými traktami (odtiene šedej) a kánonovým vykurovacím zariadením so zvyškami tubulatúry (ružová; Pr – kúrenisko/*praefurnium*). Trakt A – miestnosti 1–5; trakt B – miestnosti 6–8; trakt C – miestnosti 9, 10; b – stavba II s priestormi 1, 2, 2a, 3 a s vonkajším kúreniskom/*praefurnium* (Pr). Šípky označujú vstupy do oboch budov. Kresba V. Varsík.

Obr. 2. Cífer-Páč. Stavebná etapa Ba. 1 – plán výskumu s farebnymi vyznačenými stavbami a objektami stavebnej etapy Ba; 2 – plán výskumu s priesvitnými hmotami stavieb pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba: 1 – V. Varsík; 2 – J. Minarovič, J. Šimun, V. Varsík.

Obr. 3. Cífer-Páč. Stavebná etapa Ba. 1 – čierno-biela rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade z juhu; 2 – farebná rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba J. Minaroviech, J. Šimun (podľa podkladov V. Varsíka).

Obr. 4. Cífer-Páč. Stavebná etapa Bb. 1 – plán výskumu s farebnymi vyznačenými stavbami a objektami stavebnej etapy Bb; 2 – plán výskumu s priesvitnými hmotami stavieb pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba: 1 – V. Varsík; 2 – J. Minarovič, J. Šimun, V. Varsík.

Obr. 5. Cífer-Páč. Stavebná etapa Bb. 1 – čierno-biela rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade z juhu; 2 – farebná rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba J. Minaroviech, J. Šimun (podľa podkladov V. Varsíka).

Obr. 6. Cífer-Páč. Stavebná etapa Bc. 1 – plán výskumu s farebnymi vyznačenými stavbami a objektami stavebnej etapy Bc; 2 – plán výskumu s priesvitnými hmotami stavieb pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba: 1 – V. Varsík; 2 – J. Minarovič, J. Šimun, V. Varsík.

Obr. 7. Cífer-Páč. Stavebná etapa Bc. 1 – čierno-biela rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade z juhu; 2 – farebná rekonštrukcia stavieb dvorca pri pohľade zo severu až severovýchodu. Kresba J. Minaroviech, J. Šimun (podľa podkladov V. Varsíka).

Translated by Jana Kličová

prof. PhDr. Vladimír Varsík, CSc.
Trnavská univerzita v Trnave
Filozofická fakulta
Katedra klasickej archeológie
Hornopotočná 23
SK – 918 43 Trnava
vladimir.varsik@truni.sk

Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
vladimir.varsik@savba.sk